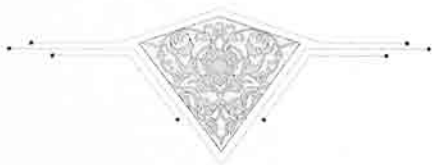

Muğam
ensiklopediyası

Muğam ensiklopediyası

250580.

NE. Azərbaycan Milli
Axbarətçılıq Mərkəzi
Kətbəxanası

HEYDƏR ƏLİYEV FONDU

HEYDƏR ƏLİYEV FONDU

Redaksiya heyətinin sədri,
baş redaktor
Mehriban xanım Əliyeva

Redaksiya heyəti:

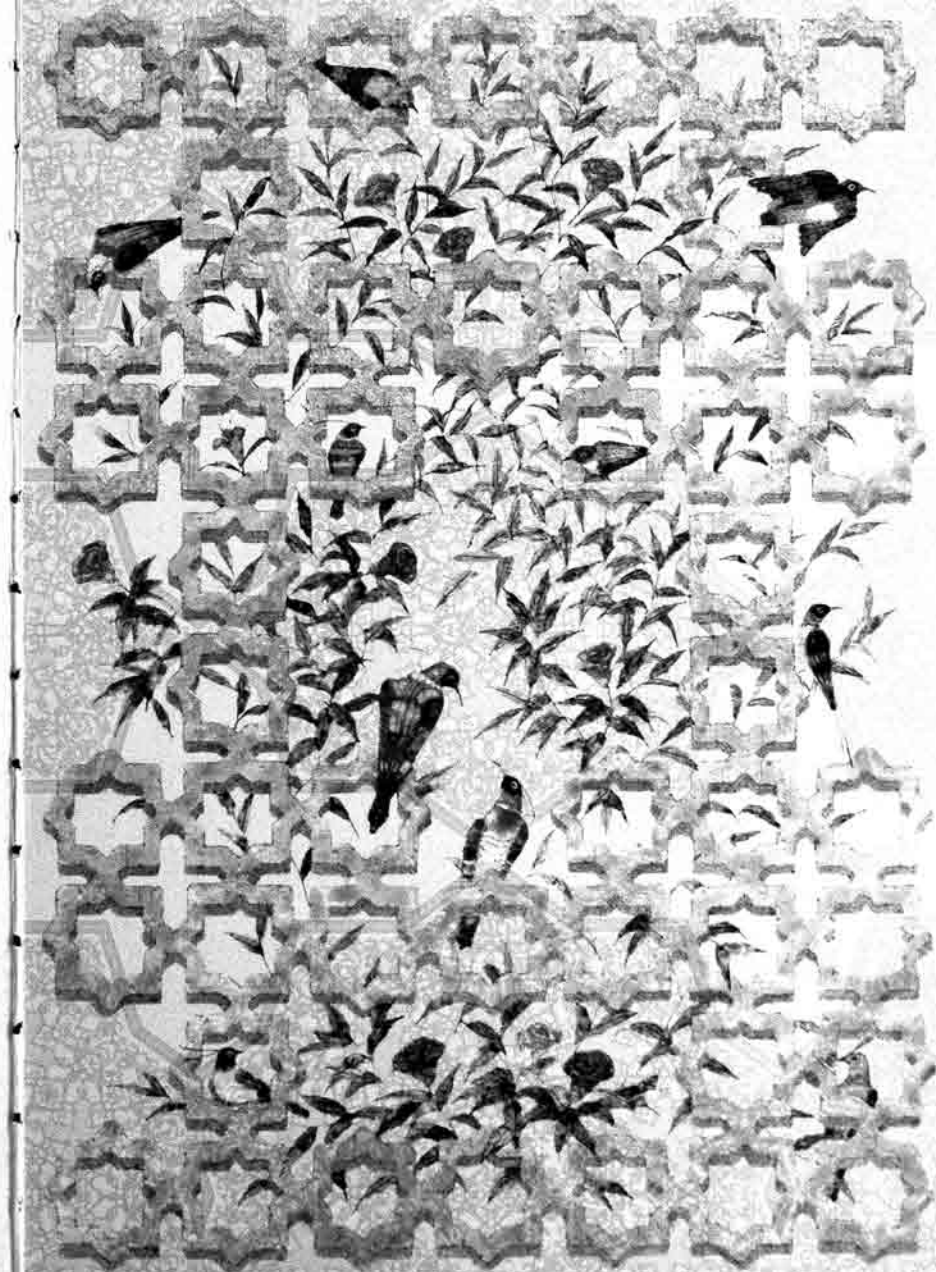
Arif Babayev
Fərhad Bədəlbəyli
Tofiq Bakıxanov
Fıraqiz Əlizadə
Həbib Əliyev
Sıyavuş Karimi
Arif Məlikov
Təriyel Məmmədov - məsul redaktor
Vasim Məmmədəliyev
Zəmfira Səfərova
Rəmiş Zöhrəbov

Ensiklopediyanın hazırlanmasında
iştirak etmişlər:

Günəz Abdullazadə
Ailina Cəhangirova
Xəlil Dadaşov
Vəqif Əbdulqasimov
Rizvan Ələsgər
Fərah Əliyeva
İlqar Əliyev
Müstəfa Əliyev
Arif Əsədullayev
Cəmiyyə Həsənova
Əlilada Hüseynova
Hikmət Hüseynov
Səlalə Hümətli
Diana Karpova
Nazim Kazimov
Tərlən Qorçu
Cavanşir Quliyev
Oqtay Quliyev
Eldar Mənsurov
Leyla Məmmədova
Vəmiq Məmmədəliyev
Vəli Məmmədov
Zülfiyə Mövsumova
Möhlat Müslümov
Abasqulu Nəcəfzadə
Ağavərdi Paşayev
Rəna Paşazadə
Dmitri Podzvezdov
Vələh Rəhimov
İrina Tişakova

"Musiqi dünyası"® e-mail: info@musiqi-dunya.az

TUTU Design® e-mail: main@tutubooks.az

Hörmətli muğamsevarlar!

Azərbaycan muğamına həsr olunmuş xüsusi ensiklopediyanın işıq üzü görməsi muğam parəstşkarlarının həyatında olduqca əlamətdar hadisədir. Əminəm ki, belə bir ensiklopediyanın ilk nəşri ölkəmizin musiqi və elmi ictimaiyyəti tərəfindən rəğbətə qarsılanacaq. Azərbaycan muğamının qorunub saxlanması, inkişafı və daha geniş şöhrət tapması üçün əlverişli zəmin yaradacaqdır. Ümidvaram ki, bu ensiklopediya ildən-ilə təkmilləşəcək, təkrarən çap olunacaq və muğam aləminin həqiqi bələdcisinə çevriləcəkdir.

İki cilddən ibarət olan bu ensiklopediya həm muğamla bağlı ətraflı məlumatları özündə cəmləşdirir, həm də Azərbaycan muğamlarını müxtəlif musiqiçilərin ifasında təqdim edir. Keçən əsrin əvvəllərində ilk dəfə lentə alınmış muğamlardan tutmuş 2007-ci il muğam müsabiqəsinin qaliblərinin çıxışlarına qədər olan yazılar MP3 formatında 20 diskdən ibarət bir külliyyat təşkil edərək həqiqətən də ensiklopedik xarakter daşıyır. Burada təmsil olunan ustad və gənc xanəndələrin yaradıcılığı, muğam dəstgahları və digər əsərlər ilk dəfədir ki, bir yerdə toplanaraq qədim muğam irsimizin dolğun mənzərəsini yaradır.

Muğam ensiklopediyasının hər bir cildi, əslində, müstəqil ensiklopediyadır. Qeyd etmək lazımdır ki, muğam özü-özlüyündə elmi və nəzəri təhlil üçün olduqca mürəkkəb bir obyektədir. Onun nota alınması cəhdlərindən tutmuş, muğam ifaçılığı üzrə kanonik dərslik yaratmaq arzularının gerçəkləşməsinədək musiqiçilərin hansı obyektiv çətinliklərlə qarşılaşdığı həmişə ballıdır. Muğamın övsününə düşmüş əcnəbi musiqişünasların onun rəasional təhlil üsulları ilə tədqiqinin mümkün olmaması barədə donə-donə söylədikləri fikirlər də mütəxəssislərə yaxşı məlumdur. Məhz bu səbəbdəndir ki, biz oxucunun diqqətinə sanki iki ensiklopediya təqdim edirik. Onlardan biri elmi tədqiqatların bəhrəsi, digəri isə Azərbaycan muğam ustalarının yaratdığı dəyərli musiqi xəzinəsidir.

Ensiklopediya artıq çapdan çıxmışdır. Amma hələ də XX əsr ərzində səslənən və ensiklopediyaya daxil ediləcək bir çox muğamın lent yazıları bərpa edilməkdədir. Muğam haqqında elm də mütəmadi olaraq maraqlı tədqiqatlar nəticəsində zənginləşir. Hər axşam ölkəmizin konsert salonlarında, toy məclislərində, el şənliklərində səslənən muğamlar yeni çalarlarla öz sirlərini bizə açır. Bütünü bunlar, sözsüz ki, ensiklopediyanın növbəti nəşrlərində öz əksini tapacaqdır.

Arzu edərdim ki, ensiklopediyaya daxil olan ifaların sayı gündən-günə artsın, Azərbaycan muğamı öz qədim ənənələrini saxlayaraq yeni səslər, yeni ifalar, yeni yanaşmalarla yeni bir mərhələyə qədəm qoysun. İnanıram ki, növbəti nəşrlər bizim ensiklopediyayı daha da təkmilləşdirib qısa bir zamanda mötəbər çoxcildliyə çevirəcəkdir.

Mehriban Əliyeva

YUNESKO-nun xoşməramlı səhri

"Muğam ensiklopediyası"ndan necə istifadə etməli.

"Muğam ensiklopediyası" çap nəşrində böyük həcmdə informasiya, 1300-ə yaxın məqalə – muğam sənətilə bağlı terminlərin şərhı, muğam ifaçılarının, bəstəkarların yaradıcılığı haqqında məlumatlar, antik dövrdən müasir dövrə kimi dünyanın böyük alimləri və onların musiqiyə, muğama həsr olunmuş elmi əsərlərinə dair bilgiler, Azərbaycanın və xarici ölkələrin mədəniyyət xadimlərinin muğam haqqında fikirlər, bir sıra təşkilatlarla – musiqi təhsili ocaqları, arxivlər, muzeylər, fondlar, musiqi kollektivləri ilə bağlı məlumat öz əksini tapmışdır.

Ensiklopediyadakı məqalələr – xarici dildə söz və terminlər daxil olmaqla, əlifba sırası ilə düzülmüşdür. Adlar qara hərflərlə göstərilir. Əgər hansısa söz bir neçə mənada açıqlınsa, o zaman şərtlər ayrıca olaraq, 1., 2. və s. rəqəmlərlə işarələnir.

Başqa dillərdən alınmış terminlərin qısa etimoloji mənası motorizədə qeyd olunur. Ensiklopediyanın mətnində sözlərin ixtisar edilmiş şəkllərindən istifadə olunmuşdur (*bax: Qəbul edilmiş ixtisarlarnı siyahısı*).

Ensiklopediyada bir məqalədən digər söz və terminlərə istinadlar verilir (həmin sözlər mətnə kursivlə göstərilir). Bu istinadlardan istifadə olunması məqalənin informasiya tutumunu artırmaqla yanaşı, onun daha geniş və əhatəli izahına yardım edir. Biqrafik məqalələrdə təvəllüd təxirləri bəzi hallarda məlum olmadığı üçün qeyd edilməmişdir.

Ensiklopediyanın tərtibində Azərbaycan Milli Ensiklopediyasından, Əfrasiyab Bədəlbaylinin "İzahlı-monoqrafik Musiqi lüğəti"ndən, "Üzeyir Hacıbəyov Ensiklopediyası"ndan, "Böyük Musiqi Ensiklopediyası"ndan, A.Doljanskiyin "Musiqi lüğəti"ndən və s. ensiklopedik nəşrlərdən, elmi tədqiqatlardan, şəxsi arxivlərdən istifadə olunmuşdur.

Ensiklopediyanın sonunda ədəbiyyat siyahısı (bibliografiya və notografiya) verilir, bu siyahıya Azərbaycan və xarici müəlliflərin tədqiqatları, şifahi ənənəli musiqi nümunələrinin not nəşrləri daxildir.

Qəbul edilmiş ixtisarlarnı siyahısı:

- ad.** – adına
Azərb. – Azərbaycan
azərb. – azərbaycanlı
ABI – Azərbaycan Bəstəkarlar İttifaqı
ADF – Azərbaycan Dövlət Filarmoniyası
ADK – Azərbaycan Dövlət Konservatoriyası
ADMIU – Azərbaycan Dövlət Mədəniyyət və İncəsənət Universiteti
ADMM – Azərbaycan Dövlət Musiqi Məktəbi
ADMT – Azərbaycan Dövlət Musiqi Texnikumu
ADOBT – Azərbaycan Dövlət Opera və Balet teatri
AMEA Mİİ – Azərbaycan Milli Elmlər Akademiyasının Memarlıq və İncəsənət İnstitutu
AMEA Əİ – Azərbaycan Milli Elmlər Akademiyasının Əlyazmalar İnstitutu
AMK – Azərbaycan Milli Konservatoriyası
AzTRV QSC – Azərbaycan Dövlət Radio və Televiziya Verilişləri Qapalı Səhmdar Cəmiyyəti
AzTR – Azərbaycan Radio və Televiziyası
BMA – Bakı Musiqi Akademiyası
BMK – Bakı Musiqi Kolleci
b. – başqa
ş. – şəhər
ork. – orkestr
x.ç.a. – xalq çalğı alətləri
r-n – rayon
k. – kəndi
mas. – məsələn

A

ABASOVA Elmira Əbdülhəmid qızı

(10.01.1932, Bakı) – musiqişünas, əməkdar incəsənət xadimi (1967), sənətsəhnəşünas namizədi (1962), professor (1980), ABl üzvüdür (1973 – 1985 illərdə İdarə Heyətinin katibi). ADK-da təhsil almış, 1935 ildən burada "Musiqi tarixi" kafedrasında çalışır (1977-1992 illərdə rektor), E.Abasovanın elmi irsi zəngindir. O, əsasən, *Uzeyir Hacıbəyov* yaradıcılığının tədqiqatçısı kimi tanınmışdır; monoqrafiaların və elmi məqalələrin müəllifidir. "Uzeyir Hacıbəyovun opera və musiqili komediyaları" (1961), "Uzeyir Hacıbəyov" (1975), "Uzeyir Hacıbəyov. Həyat və yaradıcılıq yolu" (1983) və s. Onun elmi maraqlarına mugam sənəti ilə bağlı tədqiqatlar da daxildir: "Qurban Primov" (1963), "Tarzən Bohram Mansurov" (1977), "Mugam və Azərbaycan simfonizmi" (həmmüəllif N.Məmmədov, 1974) kimi əsərlərində mugam sənətinin səciyyəvi cəhətlərini və onun bəstəkar yaradıcılığı ilə qarşılıqlı əlaqələrini araşdırmışdır. E.Abasova mugam sənəti ilə bağlı bir sıra beynəlxalq simpoziumların və konfransların iştirakçısı olmuş, məruzələrlə çıxış etmişdir.

ABBREVIATURA

(italyan: *abbreviatura*; latın: *brevis* – qısa, müxtəsər) – yazının və ya nitqin xüsusilə qısalması; not yazısındakı xüsusi hərflər və ya sadələşdirmələr. Abbreviaturanın xüsusi növü *melizmlərdir*. Mugamların və xalq musiqi nümunələrinin not yazılarında geniş tətbiq olunur.

ABDULLAYEV Ağabala Məmmədbağır oğlu

(1910, Qubadlı r-nu, Çərçəli k. – 10.10.1976, Füzuli r-nu) – xanəndə. Qarabağ mugam ifaçılığı ənənələrinin davamçısı olmuş, mugamları ustad sənətkar Seyid Şuşinskidən öyrənmişdir. 1920 illərdən ömrünün sonuna kimi Füzuli r-nunda yaşamışdır. Özünəməxsus istedadı ilə, mugam sənəti sahəsində dərin biliyi ilə fərqlənən xanəndə el şənliklərində, konsertlərdə və teatr səhnəsində fəaliyyət göstərərək püxtələşmişdir. H.Sarabskinin və M.Həsimovun dəvətilə Füzulidə Dövlət Dram Teatrının səhnəsində tamaşaya qoyulan mugam operalarında çıxış etmiş, Məcnun, Kərəm, Əsgər, Sərvər (U.Hacıbəyov – "Leyli və Məcnun", "Əsli və Kərəm", "Arşın mal alan", "O olmasın, bu olsun"), Qarib (Z.Hacıbəyov – "Aşıq Qarib") obrazlarını yaratmışdır. A.Abdullayev geniş dia-

pazonlu və zəngin tembrli səso malik olmuşdur. O, "Zabul Segah" mugamının təkrarolunmaz ifaçısı kimi yadda qalmışdır. Onun xüsusi şövlə oxuduğu "Zabul Segah", "Rasi" mugamlarının, "Qarabağ sükəstəsi" zərbə mugamının səsə yazısı AzTR Fondunda saxlanılır. A.Abdullayev həm də təcürbəli müəllim olmuş, böyük bir xanəndə nəslini yetişdirmişdir: İslam Rzayev, Suleyman Abdullayev, Mais Məmmədov, Teymur Mustafayev və başqa xanəndələr mugamın sirlərini A.Abdullayevdən öyrənmişlər.

ABDULLAYEV Ağaxan Minaxan oğlu

(06.02.1950, Bakı ş., Əmircan k.) – xanəndə, xalq artisti (1998), A.Abdullayevin xanəndə kimi yetişməsinə Bakı kondirlorinin özünəməxsus mugam mühiti mühtüm rol oynamışdır. A.Abdullayev musiqi təhsilini ADMM-də xanəndə Nəriman Əliyevin sinfində almışdır. Eyni zamanda, o, Azərbaycanın görkəmli xanəndələrinin ənənələrindən bəhrələnmiş və mugam sənətində öz yolunu açan ustad xanəndə kimi tanınmışdır. Xanəndənin ifaçılığı yüksək mədəniyyəti, klassik üslubu və bədi-texniki kamilliyi ilə fərqlənir. Mugam sahəsində geniş biliyi və daimi yaradıcılıq axtarışları onun ifaçılıq sənətində özünü bürüzə verir. A.Abdullayevin böyük məharətlə və ilhamla ifa etdiyi mugam-dostgahlarının səsə yazıları AzTR Fondunda saxlanılır. O, həm də ADF-nin solistidir. Bununla yanaşı, o, bir xanəndə kimi pedaqoji və maarifçilik fəaliyyətinə böyük önəm verir. O, 1977 ildən BMK-də mugamdan dərs deyir, gənc xanəndələr nəslinin yetişməsinə böyük

Ağaxan Abdullayev,
xanəndə

əmək sərf edir. Bir çox tanınmış xanəndələrin (Alim Qasımov, Məhəbbət Kazımov və b.) ustasıdır. Eyni zamanda, A.Abdullayev mugam ifaçılığı sənətinə yeni qədəm qoyan gənclərin yaxın məsləhətçisi və sənət müəllimidir. O, dəfələrlə mugam müsabiqələrinin münisiflər heyətinin üzvü olmuşdur.

ABDULLAYEV Ağasəlim Sahib oğlu

(15.10.1950, Bakı) – tarzən, xalq artisti (2007), Musiqi təhsilini tarixi xüsusi üzrə 1967-1970 illərdə ADMM-də, 1971-1976 illərdə ADK-da almışdır. Müəllimləri Kamil Əhmədov, Hacı Məmmədov, Səid Rüstəmov olmuşdur. 1970 ildən AzTRV QSC Səid Rüstəmov ad. x.ç.a. ork. solisti olmuşdur. Bu ork. səsiyyəti ilə Azərb. bəstəkarlarının tarixi əsərlərini, o cümlədən tar konsertlərini ifa etmişdir. Həmin lent yazıları AzTR Fondunda saxlanılır. A.Abdullayev 1970 illərdən Baba Salahovun rəhbərlik etdiyi ansamblın konsertmeysteri, 1982 ildən başlaaraq Baba Salahov ad. "Araz" x.ç.a. ansamblının rəhbəridir. Bu ansambl bir çox görkəmli xanəndələri – xalq artistləri Hacıbaba Hüseynov, Şövkət Ələkbərova, Rühəbə Muradova, Zeynəb Xanlarova, Sara Qədimova, Əbulfət Əliyev, Yaqub Məmmədov, Ağaxan Abdullayev, Səkinə İsmayilova, Alim Qasımov və b. xanəndələri müşayiət etmişdir. A.Abdullayev, eyni zamanda, solist tarzən kimi tanınmışdır. O, bir çox beynəlxalq müsabiqə və festivalların laureatıdır. 1987 ildə Samarqənddə keçirilən Mugam simpoziumunun iştirakçısı olmuşdur. Dünyanın bir çox ölkələrində – ABŞ, Kanada, Yaponiya, Fransa, İngiltərə, İspaniya və b. qastrol səfərlərində olmuşdur. A.Abdullayev 40 ildən artıq, müəllimlik fəaliyyəti ilə məşğul olur. Müxtəlif kadrların yetişdirilməsinə böyük əmək sərf edir. AMK-da dərs deyir.

ABDULLAYEV Ələsgər Baba oğlu

(1866, Şəki – 01.04.1929, Bakı) – xanəndə. Xalq arasında "Şəkili Ələsgər" kimi tanınmışdır. Mugam sənətinin sirlərini xanəndə Kestəzli Həşimdən və Ağabala Ağasəid oğlundan öyrənmişdir. Bakıda fəaliyyət göstərmiş, musiqi məclislərində və "Şorq konsertləri"ndə fəal iştirak etmişdir. Böyük istedadla, güclü və zəngin tembrli səso, özünəməxsus orijinal ifa üslubuna malik xanəndə "Şur", "Çahərgah", "Bayatı-Şiraz", "Şüştər" mugamlarını, təsnif və xalq mahnılarını böyük məharətlə ifa etmiş, xüsusilə, "Rahab" mugamının ən gözəl ifaçısı kimi ad qazanmışdır. Onun şöhrəti Azərb. hödüdlərindən konarda da yayılmışdır. O, İrann, Türkiyənin və Orta Asiyanın bir çox şəhərlərində konsertlər vermişdir. Uzun illər tarzən Şirin Axundovun mü-

şayiəti ilə çıxış etmişdir. 1913-1914 illərdə "Sport-Rekord" və "Ekstrafon" səsə yazma şirkətləri tərəfindən Tiflis və Kiyev şəhərlərinə dəvət olunmuş və səsi qrammofon vallarına yazılmışdır. Ələsgər Abdullayevin Qurban Primov və Səsa Qənzəşvilinin müşayiətilə oxuduğu "Çahərgah", "Rasi", "Mahur-Hindi", "Zabul Segah", "Rahab", "Şüştər", "Həsari" mugamları və təsnifləri qrammofon vallarında qorunub saxlanılmışdır.

ABDULLAYEV İslam Əbdül oğlu

(1876, Şuşa – 22.09.1964, Bakı) – xanəndə. Qarabağ mugam ifaçılığı məktəbinin görkəmli nümayəndəsi. Azərb. musiqi tarixində I. Abdullayev "Segah" mugamının təkrarsız ifaçısı kimi tanınmışdır. "Segah" mugamını və onun bütün variantlarını – "Zabul-Segah", "Mirzə Hüseyn Segah", "Orta Segah", "Xariç Segah" mugamlarını xüsusi bir şövlə və məharətlə oxuduğuna görə xalq tərəfindən "Segah İslam" adlandırılmışdır. I. Abdullayev Şuşa şəhər məktəbində təhsil almışdır. Musiqişünas alim Mir Məhsun Novvəbdan, xanəndə Hacı Həsəndən və Qarabağın bir çox məşhur xanəndələrindən mugamları öyrənmiş, xanəndəlik sənətinə vifətlanmış və tarzən Mirzə Sadiq Əsəd oğlunun nümayəndəliyi ilə çıxış etməyə başlamışdır. I. Abdullayev gözəl və təsirli

İslam Abdullayev, xanəndə

səsi, bənzərsiz ifaçılıq qabiliyyəti sayəsində Azərb. və onun hüdüdlərindən kənarında məşhurlaşmışdır. 1910-1915 illərdə "Sport-Rekord" və "Ekstrastor" soyuzuna şirkətləri tərəfindən I. Abdullayev ifasında "Segah", "Bayatı-Qacar", "Şahnaz", "Şüştör" müğamları və bir sıra təsniflər qrammofon vallarına yazılmışdır. İslam Abdullayev gözəl pedaqoq olmuşdur. Xan Şuşinski, Yaqub Məmmədov, Sahib Şükürov kimi xanəndələrin yetişməsinə böyük rol oynamışdır. Ömrünün sonuna yaxın Ağdama köçmüş, burada musiqi məktəbində muğamdan dars demiş, bir çox xanəndələrin ustası olmuşdur.

ABDULLAYEV Qasım İbrahim oğlu (1873, Şuşa - 1927, Şuşa) - xanənda. Qarabağ muğam ifaçılığı məktəbinin tanınmış nümayəndəsi. "Zabul-Segah" muğamının bənzərsiz ifaçısı olmuş və xalq arasında "Zabul Qasım" adı ilə məşhurlaşmışdır. Şuşada və Bakıda muğam məclislərində, "Şorç konsertləri"ndə çıxış etmişdir. Uzeyir Hacıbəyovun Şuşada tamaşaya qoyulmuş "Leyli və Məcnun" operasında Məcnunun atası rolunu məharətlə ifa etmişdir. 1914 ildə "Sport-Rekord" soyuzuna şirkətinin davətisi Tiflis şəhərində Qasım Abdullayevin ifasında "Zabul-Segah", "Bayatı-Şiraz", "Hümayun", "Şur", "Mahur-Hindi" müğamları və təsniflər qrammofon vallarına yazılmışdır. Qasım Abdullayev ifaçılıqçı yanaşı, müəllimliklə də məşğul olmuş, Şuşada musiqi məktəbində muğamdan dars demiş və xanəndələr nəslini yetişdirmişdir.

ABDULLAYEV Rauf Cənbaxış oğlu (29.10.1937, Bakı - dirijor, xalq artisti (1992), Azərb. Dövlət Mükafatı laureatı (1988), professor (1982), ADK-nı (1959) və Leningrad Dövlət Konservatoriyasını (1965) bitirmişdir. Ü.Hacıbəyov ad. Azərb. Dövlət Simfonik Orkestrinin bədii rəhbəri və baş dirijorudur (1988-1990, 1998 - bu günə qədər), ADOB-nın dirijoru (1968-1988), Anکار Opera və Balet Teatrının baş dirijoru (1990-1995) olmuşdur. Repertuarında Azərb. bəstəkarlarının simfonik əsərləri, o cümlədən, simfonik muğamlar mühüm yer tutur.

ABDULLAYEV Sabir Əli oğlu (15.04.1957, Ağdam r-nu, Zəngişalı-Mahrızlı k.) - xanənda. Qarabağ muğam ənənələrinin davamçısı. Kiçik yaşlarından qardaşı xanənda Vahid Abdullayevdən və gərkəmli Qarabağ xanəndələrinin ifasında qrammofon vallarından muğamları öyrənmiş, professional təhsilini Bakıda ADMM-də muğam ustası Nəriman Əliyevin sinfində almış

dir. Xanəndənin yaradıcılıq yolu 1980 illərdən başlayır. Öz repertuarında bütün klassik muğamlara müraciət edən xanənda "Segah" muğamının xüsusi sövqlə ifa edir. S. Abdullayev həm də yaxşı pedaqoq kimi tanınır. 1986 ildə ilk dəfə olaraq Bakıda 9 sayılı Cəbbar Qaryaqdioğlu ad. musiqi məktəbində xanəndəlik sinfi açmışdır. Onun yetirmələrinin soruğu beynəlxalq müsabiqələrdən gəlir. Dünyanın bir çox ölkələrində Sabir Abdullayevin rəhbərlik etdiyi gənc muğamatçılar ansambli Azərb. musiqisini təmsil etmişdir. Amerikada gənc ifaçıların səsi disko yazılmışdır. S. Abdullayev bu gün də xanəndələr nəslinin davamçılığına muğamları tədris edir, həm musiqi məktəbində, həm də BMK-də Azərb. muğam sənətinin inkişafı yolunda biliniyi və sənətkarlığını əsirgəmir. Tələbəsi Güllü Muradova "Muğam-2007" televiziya müsabiqəsinin qalibi olmuşdur.

ABDULLAYEV Süleyman Cümşüd oğlu (14.02.1939, Füzuli r-nu, Qoçahmadlı k.) - xanənda. Qarabağ muğam ənənələrinin davamçısı. Həsən bəy Zardabi ad. Dünya Azərbaycanlıları Xeyriyyə Cəmiyyətinin "Qızıl səs" medalına layiq görülmüşdür. S. Abdullayev uşaqlıqdan öz musiqi istedadı və gözəl, ürəyoyatmalı səsi ilə məşhurlaşmış, xalqın sevimlisinə çevrilmişdir. 1959 ildə istedadlı musiqiçiləri soruğuyla Füzuliyə gələn böyük xanənda Seyid Şuşinski Süleyman Abdullayevin səsinə yüksək qiymətləndirir və onu professional təhsil almaq üçün Bakıya dəvət edir. 1960-1964 illər ərzində S. Abdullayev ADMM-də Seyid Şuşinski sinfində bütün muğam dastgahlarını tam şəkildə öyrənərək, muğam ifaçılığının sirlərini öyrənir. 1964 ildən ADF solisti kimi geniş konsert fəaliyyətinə başlayır, x.ç.ə. ansamblları ilə çalışır. S. Abdullayev 1969 ildə Türkiyənin İstanbul şəhərində keçirilən ümumdünya festivalının qalibi olmuşdur. Dünyanın bir neçə ölkəsində konsert proqramları ilə çıxışlar etmişdir. Seyid Şuşinski ənənələrini yaşadan S. Abdullayev, eyni zamanda, özünəməxsus ifaçılıq üslubu, oxuma tərzini, bir çox muğamların yadda qalan təfsiri ilə tanınır. S. Abdullayev zəngin tembrli, yüksək registrlili səsə malik xanəndədir. O, ifa etdiyi muğamda sözün düzün tələffüzünə, qəzəlin monasının dinləyiciyə çatdırılmasına çalışır. Buna görə də onun ifa etdiyi muğam dastgahları yeni cizgilər kəsb edir. S. Abdullayevin ifasında "Segah", "Daşti", "Çahargah", "Şur" muğam dastgahlarının lent yazılan AZTR Fonduna daxil olmuşdur. Xanənda oxuduğu muğamlarda klassik sərlərlə - Füzulini, S.Ə.Şirvanini, Vahidin qəzəllərinə müraciət edərək, xüsusilə, vətən haqqında şerhlərə üstünlük verir.

Orta əsrlərin miniatüründə dəf, çang, tanbur və s. musiqi alətlərinin təsviri

Öz sənəti ilə böyük bir elin müdrik ağısaqqalı kimi sevilən S. Abdullayev xalq tərəfindən "Dədə Süleyman" deyə çağırılır.

ABDULLAYEV Vahid Əli oğlu (01.06.1948, Ağdam r-nu, Zəngişalı-Mahrızlı k. - 08.01.2001, Bakı) - xanənda. Qarabağ xanəndəlik məktəbinin klassik ənənələri üzərində XX əsrin ikinci yarısında yetişmiş nəslinə mənsubdur. Qarabağ zəngin musiqi ifaçılıq onun sənət yolunun müəyyənləşməsində mühüm rol oynamışdır. Rəngarəng çalarlı gözəl səsə malik Vahid istedadı və zəhmətsevərliyi sayəsində bir çox muğam və təsnifləri öyrənmişdir. Professional musiqi təhsilini ADMM-də almışdır. Müəllimi Nəriman Əliyevdən xanəndəlik sənətinin sirlərini, bütün klassik muğamları öyrənmiş, təhsilini başa vurduqdan sonra isə özü də böyük bir xanənda nəslini yetdirir. Onun tələbələrindən xalq artistləri Qəndab Quliyeva, Mənsim İbrahimov bu gün Qarabağ xanəndəlik məktəbinin ənənələrini layiqətlə davam etdirirlər. Vahid Abdullayevin ifasında bir çox muğamlar Azərb. musiqi xəzinəsinə daxil olmuş, xüsusilə, "Bayatı-Şiraz", "Zabul-Segah" muğam-dastgahları və "Qarabağ sikostəsi" zərbi muğamı bənzərsiz ifaçılıq xüsusiyyətləri ilə diqqəti cəlb etmişdir. V. Abdullayev ADF-nin solisti kimi Baba Salahovun rəhbərliyi altında x.ç.ə. ansambli ilə çox çıxış etmişdir. V. Abdullayevin qardaşları və övladları da xanəndəlik sənətini davam etdirərək, ailə ənənəsi yaratmışlar.

ABDULLAYEVA Səadət Abutalıb qızı (18.01.1940, Bakı) - musiqişünas, sənətşünaslıq doktoru (2006), professor (2004). ABl üzvüdür. ADK-nın Azərb. xalq musiqisi ixtisası üzrə ilk məzunlarındandır (1962), 1971 ildən ADK-da (BMA), "Azərbaycan xalq musiqisinin tarixi və nəzəriyyəsi" kafedrasında çalışır. Azərb. xalq musiqi yaradıcılığı və çalğı alətləri sahəsində aparıcı mütəxəssislərdir. İlk dəfə olaraq o, Azərb. yayılmış x.ç.ə. nin inkişaf tarixini, musiqi-akustika xüsusiyyətlərini, quruluşunu və s. öyrənmiş, Azərb. x.ç.ə. üçün orkestrləşdirilmənin metodik əsaslarını işləmişdir. "Azərbaycan xalq çalğı alətləri" (1972), "Müasir Azərbaycan xalq çalğı alətləri" (1984), "Azərbaycan xalq çalğı alətlərinin tarixşünaslığı" (1991), "Azərbaycan xalq çalğı alətləri və orkestrləşdirmə" (İmhamuəllil S.Ələsgərov, 1996), "Azərbaycan xalq çalğı alətləri. Musiqişünaslıq və orqanoloqi tədqiqat" (2002), "Azərbaycan folklorunda çalğı alətləri" (2007) kitablarının müəllifidir.

ABDULLAZADƏ Gülnaz Abutalıb qızı (07.09.1946, Bakı) - bəstəkar, əməkdar incəsənət xadimi (2007), İctisadi elmlər doktoru (1990), professor (1992). ABl üzvüdür. ADK-nı bəstəkarlıq ixtisası üzrə bitirmişdir (C.Hacıyev sinfi, 1971). 1990 ildən BMA-nın elm və yaradıcılıq işləri üzrə prorektorudur. G. Abdullazadənin elmi yaradıcılığı genişdir. Musiqi estetikası ilə bağlı problemlərinin tədqiqat aliminin elmi əsərlərinin əsas möqzini təşkil edir. G. Abdullazadə

ilk dəfə olaraq qədim və orta əsrlərin musiqi mədəniyyətinin tarixi-fəlsəfi, estetik mahiyyəti, həmçinin Qərb-Şərq problemi kontekstində fundamental tədqiqatlar apararaq muğamın fəlsəfi anlamını üzə çıxarmışdır. G. Abdullazadə "Azərbaycan muğamlarının fəlsəfi mahiyyəti" (1983), "Musiqi sənətinin fəlsəfi mahiyyəti" (1983), "Musiqi, insan, cəmiyyət" (1991), "Qədim və Orta əsrlərin musiqi mədəniyyəti" (1996) və s. monoqrafiyalarının müəllifidir. O, Səmərpəndə, Moskvada, Ankarada, Ərzurumda, İzmirdə keçirilən bir sıra beynəlxalq konfransların və simpoziumların iştirakçısı olmuşdur.

AÇAR – Not yazısında hər bir not sətrinin əvvəlində qoyulan şərti işarədir. Açar not sətrində yazılan müəyyən bir notun yüksəkliyini və adını təyin edir. Bununla da həmin not sətrində yerləşən digər notların yazılması və oxunması üçün yol açılır.

Not yazısında açar üçün oriyentir olaraq üç səsdən istifadə olunur: a) kiçik oktavın fa səsi – Bas açarı; o cümlədən, Fa sistemində aid olan açarlar bunlardır: basprofund açarı, bariton açarı. b) birinci oktavın sol səsi – Skripka açarı (və yaxud kaman açarı); o cümlədən, Sol sistemində aid olan açar – qədim fransız açarı, c) birinci oktavın do səsi – Alt açarı; o cümlədən, Do sistemində aid olan açarlar – Soprano açarı, Messo-soprano açarı, Tenor açarı, Bariton açarı.

Azərb. x.ç.a.-yə not sistemi 1930 illərdə Üzeyir Hacıbəyov tərəfindən tətbiq olunmuşdur. Tar üçün əsərlər do sistemində messo-soprano açarında notlaşdırılır. Kamança üçün isə sol sistemində kaman açarından istifadə olunur. Not sisteminin tətbiqi sayəsində notla çalan orkestr yaradılmış, xalq musiqi alətlərinin simfonik orkestrə daxil edilməsi mümkün olmuşdur ki, bu da həm musiqi təhsilini, həm bəstəkar yaradıcılığını, həm də x.ç.a.-nin ifaçılıq imkanlarını genişləndirmişdir.

ADIGÖZƏLOV Vəlif Zülfüqar oğlu

(28.07.1935, Bakı – 15.09.2006, Bakı) – bəstəkar, ictimai xadim, əməkdar incəsənət xadimi (1973), xalq artisti (1989), professor (1990), Azərbaycan Dövlət mükafatı laureatı (1991), "Şöhrət" (1995) və "İstiqlal" (2005) ordenləri ilə təltif olunmuşdur. ADK-da iki ixtisas – bəstəkarlıq (Qara

Vəlif Adıgözəlov, bəstəkar

Qarayevin sinfində) və fortepiano ixtisası üzrə (Simuzar Quliyevanın sinfində) təhsil almışdır (1953-1959). 1972 ildən ADK-da çalışmış, "Xalq çalğı alətləri üzrə orkestrləşdirmə və dirijorluq", daha sonra "Xor dirijorluğu" kafedrasının müdiri olmuşdur. 1990-2006 illərdə ABF-nin birinci katibi olmuşdur. V. Adıgözəlovün dəstəxətində muğam sənətində dərin bağlıq özünü büruzə verir. Bəstəkar musiqinin müxtəlif janrlarında əsərlər bəstələmişdir. V. Adıgözəlov 4 simfoniyanın, 2 operanın, 5 musiqili komediyasının, 6 instrumental konsertin, 4 oratoriyanın, 3 kantatının, kamera-instrumental musiqinin, kino və teatr musiqisinin, romans və mahnıların müəllifidir. Onun yaradıcılıq irsində muğamdan bəhrələnərək yazdığı "Olular" və "Natəvan" operaları, "Qarabağ şikəstəsi" oratoriyası, "Segah muğam simfoniyası", orqan üçün "Muğam-fantaziya" xüsusi yer tutur.

ADIGÖZƏLOV Yalçın Vəlif oğlu (04.11.1959, Bakı) – dirijor, əməkdar incəsənət xadimi (2007), professor (2008). ADK-da fortepiano fakültəsində (1978-1982), Leningrad Dövlət Konservatoriyasında opera-simfonik dirijorluğu ixtisası üzrə (I.A. Musinin sinfi, 1984-1989) təhsil almış, Vyana Musiqi Akademiyasında professor Karl Esterrayxerin yanında təcrübə keçmişdir (1991-1992). Y. Adıgözəlov 1991-1998 illərdə Ü. Hacıbəyov adına Azərbaycan Dövlət simfonik orkestrinin bədii rəhbəri və baş dirijor vəzifəsində çalışmışdır. Y. Adıgözəlovün repertuarı klassik və müasir bəstəkarların simfonik və opera əsərlərindən ibarətdir. O, V. Adıgözəlovün əsərlərinin – "Qarabağ şikəstəsi" və

"Çanaqqala" oratoriyalarının, "Segah simfoniyası"nın, "Natəvan" operasının ilk ifaçısı olmuşdur. Onun repertuarında Niyazinin "Rast" simfonik muğamı xüsusi yer tutur. 2007 ildə bu əsər əsasında "Avazı xoş ulu muğam" konsert layihəsini musiqi ictimaiyyətinə təqdim etmişdir. Y. Adıgözəlov bir dirijor kimi mütəmadi olaraq qastrol səfərlərində çıxış edir.

ADIGÖZƏLOV Zülfü Zülfüqar Səməd bəy oğlu (1898, Şuşa ş. Qaradolaq k. – 31.05.1963, Bakı) – xanəndə, əməkdar artist (1943). Qarabağ muğam ifaçılığı məktəbinin görkəmli nümayəndəsi. İlk təhsilini Ağcabədiyə almışdır. Uşaqlıqdan gəzəl səsi ilə xalq qəlbina yol tapdığına görə həmişə onu məhəbbətə "Zülfü" deyə çağırırdı. Onun bir xanəndə kimi yetişməsində Məşədi Cəmil Əmirovun, Musa Şuşinskiyin, Cabbar Qaryagdioglundun və Qurban Primovun böyük rolu olmuşdur. Qarabağ və Gəncə muğam məclislərində tanınan Zülfü Adıgözəlov 1927 ildə Cabbar Qaryagdioglundun təklifi ilə Bakıya gəlmiş, ADF-nin solisti kimi fəaliyyət göstərmişdir. Filarmoniya gənc xanəndənin inkişafında əsəl məktəbi olur. O, burada görkəmli xanəndələrdən muğamatın sirlərini yiyələnir və tezliklə püxtələmiş bir xanəndəyə çevrilir. Eyni zamanda, Azərbaycan Radiosunda konsert proqramlarında, opera səhnəsində tamaşalarda (1929-1932) iştirak etmişdir. Z. Adıgözəlovün repertuarı, əsasən, muğam və

Zülfü Adıgözəlov, xanəndə

təsniflərdən ibarət idi. O, bütün muğamları böyük ustalıq və həvəslə oxumuşdur. Onun "Zəbul Segah", "Orta segah", "Mahur-Hindi" muğamları dinləyiciləri rəqəttə götürürdü. Zülfü Adıgözəlov muğamları postdam (sağ) registrdə xüsusi məlahət və məharətlə oxumuşdur. Xüsusilə, "Rast" muğamını o, bənzərsiz bir üslubda yaratmış, bununla da musiqi tarixinə "Rast" muğamının ən mükəmməl ifaçısı kimi daxil olmuşdu. Zülfü öz təkrarolunmaz ifaçılıq məharəti ilə "Rast" muğamına romantik üslub vermişdi. Onun ifasında "Rast" muğamı bənzərsiz sənət əsəri kimi lent yazılarda qorunur. Təsnif və xalq mahnılarını da o, çox təsirli oxuyurdu. Onun ifasında "Bir cüt sona", "Nəbi", "Dedim, bir bəsu ver", "Köklik" mahnıları, "Gedirəm, axı" təsnifi böyük ustalıqla yaradılmış sənət əsərinə çevrilirdi. Z. Adıgözəlov klassik xanəndələrin zəngin təcrübəsini öyrənərək, onların ənənələrindən yaradıcı şəkildə bəhrələnmiş və sənətdə öz üslubunu yaratmışdır. Bütün bu yaradıcılıq məziyyətləri Z. Adıgözəlovü dinləyicilərə sevdirmiş, təkcə Azərbaycanda deyil, Rusiya və İranın bir çox şəhərlərində öz sənəti ilə porasıstıqlarını sevdirmişdir. Zülfü Adıgözəlov həm də müallim kimi bir çox istedadlı xanəndələr yetişdirmişdir. Zülfü Adıgözəlovün övladları da onun muğam aləmindən qidalanaraq, özələri musiqiyə həsr etmişlər. Böyük oğlu xalq artisti, professor Vəlif Adıgözəlov görkəmli bəstəkar kimi respublikamızın musiqi mədəniyyətində önəmli yer tutmuşdur. Kiçik oğlu əməkdar incəsənət xadimi Rauf Adıgözəlov isə məharətli skripkaçı və müğənni idi. Nəvəsi əməkdar incəsənət xadimi, professor Yalçın Adıgözəlov dirijordur.

ADİL GƏRAY Heybatqulu oğlu Məmmədbəyli (13.05.1919, Bakı – 13.12.1973, Bakı) – tarzun, dirijor, bəstəkar, pedaqoq, əməkdar artist (1959). ADMM-ni bitirmiş (1940), ADK-nin xalq musiqisi şöbəsində oxumuşdur (1940-1948). Tar ixtisası üzrə Üzeyir Hacıbəyovun tələbəsi olmuşdur. Muğam dərslərini tarzun Əhməd Bakıxanovdan almışdır. 1937 ildən Hüseynqulu Sarabskinin sinfində müşayiətçi, 1938 ildən AZTR-nin orkestrində konsertmeyster kimi çalışmışdır. 1940 ildən, eyni zamanda, ADMM-də tar ixtisası üzrə müəllim kimi fəaliyyət göstərmişdir. O, bir çox məşhur tarzın müəllimi olmuşdur. Tar üçün bir sıra əsərlərin, o cümlədən, "Tar üçün etüdlər" in, "Bağcakürd", "Qaytağı", "Congi", "Səfi-kürd", "Şahınzavayı", "Gülüstan" pveslorinin, mahnıların, "İbtidai məktəb üçün nəğmələr məcmuəsi"nin və s. əsərlərin müəllifidir. Onlar tədris və konsert repertuarında layiqli yer tutur. "Tar üçün etüdlər"

AKT (latın: *actus* – oməl, hərəkət, hadisə) – teatr tamaşasının (drama, opera, balet və s.) təamamlanmış hissəsidir. Bəzən pərdə adlandırılır. Bu kimi hissələr bir-birindən *entrakt* adlanan fasilə ilə ayrılır. Bəzən aktlar *şəkillərə* bölünür.

AKUSTİKA (yunan: *akustikos* – eşitmə) – səsini ömələləmə, yayılma, udulma proseslərini həm nəzəri, həm də praktiki yolla öyrənən elm sahəsi. Fizikanın bir sahəsi olub. səsini təbiətinin və xüsusiyyətlərini öyrənir: *musiqi akustikasi, memarlıq akustikasi* kimi istiqamətləri var.

AQOĞİKA (yunan: *agogika* – aparma, yürütmə) – musiqi əsərinin ifası prosesində tempdan kiçik yayınmalara dair təlim.

ALƏT – *bax: musiqi aləti.*

ALƏTŞÜNASLIQ – musiqi alətlərinin quruluşunu, texniki xüsusiyyətlərini və ifaçılıq imkanlarını öyrənən elm.

ALİKVOT SİMLƏR (latın: *tərcümədə* – bir az, *az*) – rezonans simləri. ifaçının ifa zamanı heç toxunmadığı əlavə simlərdir. Alikvot – rezonans simləri ifa zamanı digər istifadə olunan simlərin təsirinə etirazlaşır, səsini gücünə və alətin təmbr imkanlarına yardım edir. Alikvot simlərin qırtın altında, کنار hissədə və ya çalınan simlərin altında yerləşdirilir. Tar alətində rast gəlinir.

ALT MİZRAB – *mizrabla* çalınan simli musiqi alətlərində *tar, ud, saz* çalğı üsulu; bəzən buna *"irs mizrab"* da deyilir. Mizrabın sim üzərinə aşağıdan yuxarı vurulmasından ibarətdir. Çox yaxt notu üzərində **V** işarəsi ilə qeyd edilir.

ALT TETRAXORD – hər hansı bir məqamın I, II, III, IV pillələrindən ibarət *tetraxord*; məqamın səssizində tonikadan aşağıda yerləşən dörd səsini ardıcılıqlı.

ALTERASIYA – səsini yüksəkliyinin yarımton bəcmində yüksəldilməsi və ya alçaldılması. Məqamın müəyyən pillələri alterasiya olunur ki, bu da melodiyanın zənginləşməsi, eləcə də bir məqamdan digərinə keçid üçün imkan yaradır.

Not yazısında səsini dəyişməsinə göstərən xüsusi alterasiya işarələri tətbiq olunur: diyez (♯) – səs yarımton artırır; bemol (♭) – səs yarımton oksidilir; dubl-diyez (♯♯) – ikiqat diyez; dubl-bemol (♭♭) – ikiqat bemol; bekar (♮) – digər alterasiya işarələrini ləğv etmək üçün iş-

tifadə edilir. Şərq musiqisində səsini daha kiçik məsafələrdə dəyişməsinə göstərmək üçün bu alterasiya işarələrinin müxtəlif şəkilləri tətbiq olunur.

Alterasiya işarələri: a) aid olduqları notdan əvvəl qoyulur; bunlara təsadüfi işarələr deyilir, yalnız notun yazıldığı xəttin sonuna qədər, bir oxtava çərçivəsində qüvvədə qalır; b) açardan sonra, not sətirinin əvvəlində qoyulur; açar işarələri adlandırılır, pyesin sonuna qədər və ya işarələrin dəyişməsinə qədər bütün oxtavalar da tətbiq olunur (səsin tonallığını göstərir).

AMBUŞUR (fransız: *embouchure* (*bouche*) – ağız) – 1. nəfəs alətinin bir hissəsi; musiqçinin nəfəs alətində havanı içəri üfürdüyü yer; 2. müstək (alman: *Mundstück*; *Mund* – ağız + *Stück* – hissə) – nəfəs alətlərinin ifasında ağız əzələlərinin və dodaqların vəziyyəti;

AMPLİTUDA (latın: *amplitudo* – kəmiyyət, həcm) – titrəyişin gücü, cismin qoyulmuş tarazlıqdan çıxması, hərəkət həcmi. Səsin gücü (gürlüğü) səslənən cismin amplitudasından asılıdır; Amplituda nə qədər geniş olarsa, səs də bir o qədər güclü olar. Amplituda səsini yüksəkliyinə təsir etmir.

AMPLUA (fransız: *employer* – "istifadə etmək" sözdündən: *emploi* – iş vermək, məşğul etmək) – aktyorun xüsusiyyətinə görə ifa etdiyi rollar, ümumiyyətlə, rol, vəziyyət, məşğuliyyət dairəsi.

ANAR (Anar Rəsul oğlu Rzayev; 14.03.1938, Bakı) – yazıçı, dramaturq, sənəkar, rejissor, ictimai xadim, aməkdar incəsənət xadimi (1976), xalq yazıçısı (1998), *Azərbaycan Dövlət mükafatı laureatı* (1980), *Azərbaycan Birliyinin sədri* (1991 ildən indiyədək). Anarın yaradıcılıq irsi geniş və çoxşaxəlidir. Bir çox ədəbi əsərlərin – roman, dram, kinossənəri, hekayə və s. müəllifi. "Üzeyir ömrü" ikiseriyalı bədii televiziya filminin (1981-1982) ssenari müəllifi və rejissorudur. Anarın bir sıra məqalələri musiqi sənəti ilə əlaqədardır; onun "Xalqın hikməti" əsərində Azərbaycan xalqçılıq sənəti ilə müğam sənəti arasında maraqlı qovuşma nöqtələri üzə çıxarılmışdır. <http://www.anar.az>

ANSAMBL (fransız: *ensemble* – birgə, birlikdə) – 1. İki və daha artıq musiqiçidən ibarət olan, birgə musiqi əsərini ifa edən qrup. Musiqiçilərin sayına görə ansambllar duet, trio (terset), kvartet, kvintet, seksət, septet, oktet, nonet, desmet ola bilər; ansambllar termini, həmçinin, xor və orkestrlərə də aid edilir. 2. *Azərbaycan mill musiqi ifaçılığında müğam ansamblları, x.ç.a.*

Xalq çalğı alətləri ansambli, 1930 ilin fotosu

ansamblları əsas yer tutur. Müğam ansamblları – "xanəndə və sazəndə dəstəsi" və yaxud "müğam üçlüyü" deyilir; bu ansambllar xanəndə (o, eyni zamanda, qaval çalır), tarzan və kamançaçılardan ibarətdir. Bəzən müğam ansamblları nağara və balaban ifaçıları da əlavə edilir. X.ç.a. ansamblları – xalq ifaçılığında istifadə olunan simli (tar, kamança, qanun, saz, ud), nəfəslilə (zurna, balaban, ney) və zərb (nağara, qoşa nağara) alətlərdən ibarətdir. Bu cür ansamblların tərkibinə müxtəlif sayda alətlər və onların səslənməsinə görə fərqlənən müxtəlif növləri daxildir. 3. Bir neçə iştirakçının birgə ifa etdiyi əsər. Müğamçılardan vokal-instrumental ifası ansambllı sayılır. 4. "Ansambllar" terminindən musiqinin ifa tərzini səcivələndirmək üçün də istifadə olunur. "Yaxşı ansambllar" ifadəsi bütöv bir ansamblda iştirak edən səslərin və ya alətlərin mükəmməl, həmahəng səslənməsini bildirir. *Azərbaycan* ifaçılığında XX əsrin I yarısında fəaliyyət göstərən xanəndə Cabbar Qarayədoğlundan, tarzan Qurban Primovdan, kamançaçı Şaşa Oqəzəşvilidən ibarət ansamblların uzunömürlü (20 ildən artıq) və mükəmməl ansambllar kimi tarixə düşmüşdür. Bu ansamblların ifasında çoxsaylı musiqi nümunələri qrammofon vallarında həqiqi olunmuşdur.

ANTOLOGIYA – qədim zamanlarda antik ədəbiyyatın seçilmiş əsərlərindən, xüsusilə, epigramlardan ibarət məcmuələr. Hal-hazırda xalq yaradıcılığında seçilmiş nümunələri, yaxud da ayrı-ayrı şairlərin və ya bəstəkarların seçilmiş

əsərlərini əhatə edən məcmuə. "*Azərbaycan xalq musiqisi antologiyası*".

ANTRAKT (fransız: *entre* – arasında + *acte* – hadisə) – 1. Teatr (opera, balet və s.) musiqisində pərdələrin əvvəlində səslənən (birincindən başqa) instrumental girişin adı. 2. Səhnə tamaşasının aktları və ya konsertin hissələri arasında musiqi ilə müşayiət olunan fasilə. XIX əsrdə və XX əsrin əvvəllərində *Azərbaycan* şəhərlərində göstərilən dram tamaşalarının pərdələri arasında fasilə zamanı xanəndə və sazəndə dəstələrinin çıxışları geniş yayılmışdır.

APPLİKATURA (latın və italyan: *applicare*; alman: *applikator* – sıxmaq, yapışdırmaq) – musiqi alətində çalğı zamanı barmaqların düzgün istifadəsi məqsədilə tətbiq olunan cədvəl. Müvafiq notların üstündə və ya altında orob rəqəmləri ilə göstərilir. Musiqi alətlərində çalğı zamanı 1, 2, 3, 4, 5 rəqəmləri ardıcıl olaraq hər əlin barmaqlarını (baş, şahadət, orta, adivs və çəçələ) işarə edir.

ARAÇALĞI – xalq musiqisində istifadə olunan termin; vokal-instrumental musiqi janrlarında – zərb müğamında, təsnif və məhlələrdə bəndlər (hissələr) arasında ifa olunan instrumental epizod.

ARANJE ETMƏ (fransız: *arranger* – düzəltmək, yoluna qoymaq, qaydaya salmaq) – çevirmə, yenidən işlənmə, köçürülmə, uyğunlaşdırma.

Hər hansı bir melodiyanın müxtəlif tərkibli ansambli üçün işlənməsi. Müasir dövrdə musiqi təcrübəsində Azərbaycan xalq məhəllələrinin və təsniflərinin aranje edilməsi geniş yayılmışdır.

ARAYIŞ-XURŞİD (fars: *arayēš* – zinat, bəzək, *xuršīd* – günəş) – klassik ədəbiyyatda göstərilən muğam güşələrindən biri.

ARAZBARI – 1. Azərbaycan sifahi ənənəli professional musiqisində zərbi muğamlardan biri. Şur məqamına əsaslanır. Ölçüsü 3/4 – dür. Poetik mətni xalq bayatılarından ibarətdir; hər bəndin sonunda "ay zalım" sözləri təkrarlanır. 2. Aşiq havası kimi ustad aşıqların yaradıcılığı irsinə daxildir. 3. Uzeyir Hacıbəyovun "Leyli və Məcnun" operasının V şəklinin əvvəlində "Arazbarı" zərbi muğamının instrumental melodiyasından ork. epizodunda istifadə olunmuşdur. Sonralar bəstəkar tərəfindən müstəqil ork. pyesi kimi işlənmişdir. 4. Bir neçə variantında not yazısı çap olunmuşdur. S. Rüstəmovun "Azərbaycan xalq rəngləri" (Bakı, 1956), Ə. Baxıyevanın "Azərbaycan ritmik muğamları" (Bakı, 1968) məcmuələrində zərbi muğamın instrumental epizodları nota alınmışdır. R. Zöhrabovun "Zərbi muğamlar" (Bakı, 2004) kitabında xanənda Seyid Şuşinskiyin və sazənda ansamblının ifasında bu zərbi muğamın vokalinstrumental (partitura) şəkildə not yazısı verilmişdir.

ARXİTEKTONİKA – bədii əsərin vahid bir tam halında qurulması, onu təşkil edən əsas hissə və ünsürlərin qarşılıqlı əlaqəsi; əsərin hissələri arasındakı nisbəti müəyyən edən bədii quruluş. Muğam döşgahın arxitektónikası məntiqi quruluşla malik olub, müəyyən qanunauyğunluqlara tabedir.

ARXİV (latın: *archivum*, yunan: *archeion* – hökumət idarəsi) – sənəd və materialların saxlandığı müstəqil idarə tıxud təşkilat, müəssisə və idarələrini şöbələri. Azərbaycan, fəaliyyət göstərən arxivlərdə görkəmli mədəniyyət və incəsənət xadimlərinin, musiqiçilərin həyat və yaradıcılığı ilə bağlı sənədlər, onların sənəzləri saxlanılır. Azərbaycan Milli Arxiv İdarəsi; Salman Mümtaz adına Dövlət Ədəbiyyat və İncəsənət Arxivi; Azərbaycan Sənətləri Dövlət Arxivi; Azərbaycan Dövlət Kino-Foto Sənədləri Arxivindəki materiallar muğam ustalarının yaradıcılığını öyrənmək üçün qiymətli mənbədir.

ARİSTOKSEN (təxm. b.e.ə. 354 – 300) – qədim yunan filosofu və alimi, musiqi nəzəriyyəçisi. Platonun şagirdi olmuşdur. Əsərlərinin az his-

səsi saxlanmışdır. "Harmoniyanın elementləri", "Ritmikanın elementləri" və s. əsərlərində musiqi intervallarının təbiətini, məqamların növlərini öyrənmiş, pifaqorçuların əksinə olaraq, interval və əsas səsə nisbətini empirik qavrayış xüsusiyyətləri konsepsiyaları irəli sürmüşdür. Sonrakı dövrlərin musiqi nəzəriyyəçiləri Aristoksenin elmi müddəalarından bəhrələnmişlər.

ARİSTOTEL (Ərəstu; b.e.ə. 384, Stagir – b.e.ə. 322, Xalkid) – qədim yunan filosofu və alimi. B.e.ə. 367 ildə Afinaya gəlib Platonun şagirdi olmuş və 20 il Platon akademiyasında iştirak etmişdir. B.e.ə. 343-335 illərdə Makedoniyalı İsgəndərin tərbiyyəçisi olmuşdur. B.e.ə. 335 ildə Afinaya qayıtmış və öz məktəbini yaratmışdır. Geniş və çoxcahətli yaradıcılığa malik olan Aristotel məntiq, psixologiya, təbiətşünaslıq, etika, siyasət, tarix, poeziya və ritorikaya aid əsərlər yazmışdır ("Orqanon", "Fizika", "Metafizika", "Siyasət", "Ritorika", "Poetika" və s.). VIII-IX əsrlərdən başlayaraq, Aristotelin əsərləri ərəb dilinə tərcümə edilmişdir. Əl-Kindi, Fərabi, İbn Sina Şərqi görkəmli aristotelçi alimləri olmuş, fəlsəfenin öyrənilməsinə onun adı ilə bağlanmışlar. XI-XIV əsrlərdə Azərbaycanda Bəhmənyar, Nizami, Nəcməddin Naxçıvani, Nəsirəddin Tusi və b. görkəmli filosoflar Aristotelin təlimini inkişaf etdirmişlər. Aristotelin "Poetika" əsəri Azərbaycan dilinə tərcümə olunmuşdur (1974).

ARIYA (italyan: *aria* – hava, torana) – 1. Operanın və ya iri həcmli vokal-instrumental əsərin tərkibində müğənni tərəfindən orkestrin müşayiəti ilə ifa olunan, quruluşuna görə bitkin, geniş oxuma tərzli vokal əsər növü. Adətən ariyadan əvvəl ork. girişi və rəqətiyyət səsələri. Ariyanın müxtəlif növləri var: arietta, ariozzo və s. 2. Azərbaycanda yaranmış muğam operalarında ariyalı muğam şöbələri əvəz edir. Xanəndələr operanın librettosunda verilmiş qəzəllər əsasında müəyyən muğam şöbələrini özünəməxsus tərzdə ifa edirlər. Bununla yanaşı, bir sıra muğam operalarında xüsusi olaraq bəstələnməmiş ariyalara da rast gəlinir: məs., M. Maqomayevin "Şah İsmayıl" operasında Aslan Şahın ariyası bu qəbildəkdir; Ü. Hacıbəyovun "Leyli və Məcnun" operasına sonralar əlavə etdiyi Məcnunun atasının ariyası əsərə daxil olunmayaraq, ayrıca konsert pyesi kimi ifa olunur. Klassik tipli Azərbaycan operalarında bəstəkarlar muğam melodiyalarına əsaslanaraq, ariyalər bəstələmişlər: məs., F. Əmirovun "Sevil" operasında Sevilin ariyası "Şüstar" muğamının melodiyasına əsaslanır.

ARPECCIO (italyan: *arpeggio* – arfada çalındığı saşaq) – akkordların çalınma tərzli olub, səslərin aşağıdan yuxarıya doğru bir yerdə deyil, növbə ilə ardıcıl səslənməsi əks etdirir. Azərbaycan x.ç.ə.-də bu kimi səslənmə tərzli özünü göstərir.

ARTİKULYASIYA (latın: *articulare* – səhih, aydın) – ələ və ya səsle oxumada səslərin ardıcıl ifaçılıq üsulu. Artikulyasiyanın əsas növləri bunlardır: *legato*, *staccato*, *glissando* və s.

ASAFYEV Boris Vladimiroviç (təxəllüsü İqor Qlebov; 1884-1949) – rus musiqişünası, bəstəkar, pədaqoq, akademik, ictimai xadimi. 1914 ildən "Muzika" və "Muzikalnyı sovremennik" və s. jurnallarda çap olunurdu. 1919-1930 illərdə Petroqradd (Leningrad) İncəsənət Tarixi İnstitutunun (1920 ildən Musiqinin tarixi bölməsinin rəhbəri), 1943 ildən Moskvadakı İncəsənət İnstitutunun elmi əməkdaşı olmuşdur. Sovet musiqişünaslığının təməlini qoyanlardan biridir. A. N. Serovun, V. V. Stasovun rus tənqid fikrinin davasıdır. Yaradıcılığı rus milli musiqisinin inkişafında yeni mərhələ olmuşdur. İntonasiya termininin öyrənilməsi ilə bağlı tədqiqatları yaradıcılıq irsinin əsasını təşkil edir. B. Asafyev musiqiçiyə həyatın ayrılmaz hissəsi kimi baxır, onu ümumdünya bədii sənəti təhvil edirdi. "Muzikalnaya forma kak proses" ("Musiqi forması proses kimi") əsəri musiqi elmində ən qiymətli tədqiqatlardan biridir. B. Asafyevin Şərqi musiqisi haqqında dəyərli elmi işləri vardır. O, musiqişünaslıqda ilk dəfə olaraq, Şərqi musiqisi ilə bağlı olaraq, "Sifahi ənənəli professional musiqi" terminini təbii etmişdir.

ASƏF ZEYNALLI – bax: *Zeynallı Asaf Zeynaldin oğlu*

ASƏF ZEYNALLI ADINA AZƏRBAYCAN DÖVLƏT MUSIQI MƏKTƏBİ (ADMM) – bax: *Bakı Musiqi Kolleci*

AŞIQ-GUŞ (və ya aşıq-qoş; mənası: "aşıqların söhbəti" deməkdir) – muğam güşəsi. "Zabul Səgahı" muğam-dəstgahının sonunda ifa olunur.

AŞIX – simli musiqi alətinin qolunda simlərin sarıldığı balaca paya.

AŞIQ – peşəkar xalq sənətkarı. Yaradıcılığında şairlik, nəğməkarlıq, calgıçılıq (instrumental ifaçılıq), bədii qiraət və rəqs sənətlərini özvi surətdə, sintetik tərzdə birləşdirir. Qədim dövrlərdə aşıqlar "Ozan", "Dədə", "Ata", "Pir baba", "Ustad" və s. adlandırılırdılar. Bu da onların saz-söz ustası olmaqla yanaşı, həm də xalqın

qın müdrik aşıqqa, məsləhətçisi olduğuna təşəbbüs etdir. Bunun ən bariz nümunəsi Dədə Qorquddur. "Aşiq" sözü xalq sənətkarının titulu kimi XI əsrdən türk suli şairlərinin poetik irsinə rast gəlinir. Aşiq Paşa, Aşiq Çələbi (XIII əsr), Aşiq Əhməd (XV-XVI əsrlər), Aşiq Abbas Tufarqanlı (XVI-XVII əsrlər), Aşiq Ələsgər (XIX-XX), Aşiq Pəri (XIX əsr) və b. məşhur aşıqlardır. "Aşiq" sözünün etimologiyası bir neçə monada yozulur. Bəzi alimlər aşiq sözünün ərəbcə "əşq", "aşiq" – "məftun", "vurgun" mənasını daşıdığı qeyd edir: bəziləri qədim türk sözü olan "aş" – oxumaq sözü ilə bağlıdır, "aşula" – mahni, "aşuloçi" – mahni oxuyan sözlərinin buradan törədiyini göstərirlər. Qədim türk mənbələrində "aşiq" sözü "işiq" sözünün sinonimi kimi işlədilir ki, bu da aşiq sənətində öz əksini tapır. Sözü bu cür çoxcahətli yozumu yüksək bədii keyfiyyətlərə malik olan aşiq sənətinin ilkin sinkretik təbiəti haqqında tam təsvir verir. Məhz bu saz-söz sənətinin sinkretikliyi onun qədim yaranma tarixinə işiq salır. əmək və incəsənət, insan və təbiətin vəhdətini üzə çıxarır. Qədim dövrlərdən əmək, oyun və mərasimlərlə bağlı mətn və musiqi məhz aşiq sənətində qovuşmuşdur. Aşiqın eyni zamanda çalması, oxuması və rəqs etməsi də bunlarla əlaqədardır. Xalq yaradıcılığının digər

*Aşiq dəstəsi (saz və balaban)
Gəncə aşıqlarının ansambli, 1938 ilin fotosu*

növlərində ayrı-ayrılıqda təzahür edən cəhətlər əşiq sənətinin sinkretikliyi təmin edir. Aşıqların bədi təfəkkürünün sinkretik təamlığı özündə təbiət – insan, real – ideal, rəşional – emosional cəhətləri birləşdirir ki, bütün bunlar da vahid bir sistem halında aşıqların bəstəkarlarının, çalğısının, mimikasının, poetik dillə musiqinin vəhdətində öz ifadəsini tapır.

ƏŞİQ HƏVALƏRİ – əşiq yaradıcılığının məhsulu olan vokal-instrumental musiqi janrı. Müasir aşıqların repertuarında daim işlənib təkmilləşən 80-ə yaxın ənənəvi əşiq həvası və onların çoxsaylı variantları vardır. Aşiq həvaləri məzmun və xarakterinə görə qəhrəmanlıq ruhlı, lirik, satirik, nəsihatəməz səciyyəli olur: məs. "Koroğlu", "Misi", "Orta divanı" həvalərində mərdlik, cəsarət; "Qəmərçək", "Gözəlləmə", "Göyçəgulu" həvalərində oynaq, şən əhvali-ruhiyyə; "Dilqəmi", "Yanığ Kərimi" də lirik məhəbbət duyğuları, qüssə və həsrət motivləri ifadə edilir. Aşiq həvalərinin quruluşu instrumental və vokal-instrumental epizodların növbələşməsinə əsaslanır, bir qayda olaraq, instrumental müqəddimə ilə başlanır.

Aşiq həvaləri melodik və ritm xüsusiyyətlərinə görə çox zəngin və rəngarəngdir. Burada reçitativ-deklamasiya və mahnı xarakterli melodiyalardan geniş istifadə olunur. Səsin eyni ucalıqda təkrar, musiqi motivinin və musiqi bəstələrinin variantlı şəkildə təkrarlanması, melodiyanın məqam pillələri üzrə ənənəvi sekvensiyalı bəstəkar əşiq həvalərinin səciyyəvi xüsusiyyətidir.

Aşiq həvalərinin ritmik xüsusiyyətləri şeirin forma və vəznə ilə əlaqədardır. Müasir aşıqlar gəyikli, qoşma, tocnis, divanı, müxəmməs və s. şeir formalarından çox istifadə edirlər. Ədəbi mətnin və melodiyanın xüsusiyyətlərindən asılı olaraq, bir həva üstündə bir neçə şeir oxuna bilər. Aşiq həvalərinin adları şeir formaları ("Gəyikli", "Təcnis", "Müxəmməs" və s.), dastan surətləri ("Koroğlu", "Kərəmi" və s.), yarıdanğı yer adları ("Naxçıvanı", "Şərili" və s.), aşıqların adı ilə ("Cəlili", "Bohmani", "Dilqəmi", "Uriani" və s.) bağlı olur.

Aşiq həvaləri saz və balabanın müşayiəti ilə ifa olunur. Aşiq həvalərinin məqam əsası sazın quruluşundan irəli gəlmişdir. Onların əsasını Şur məqamı təşkil edir. Segah, Bayatı-şiraz məqamlarında bəstələnməmiş həvalər də vardır. Aşiq həvalərinin harmonik əsasını sazın köklərindən irəli gələn akkordlar kompleksləri təşkil edir. Bunlardan "Qaraçı kökü", "Dilqəmi kökü", "Ayaq divanı kökü" və s. əsas akkordlardır.

Aşiq həvaləri xalq arasında çox sevilən geniş yayılmış və dinləyici tələbatından irəli

gələn, xanəndələrin repertuarına da daxil olmuşdur. Xanəndələr, əsasən, lirik və oynaq xarakterli əşiq həvalərinin oxumasına üstünlük verir və bu həvaləri özünəməxsus tərzdə ifa edirlər: məs. "Gülü-gülü", "Nazlına-nazlına", "Qaçaq Nəbi" və s. əşiq həvaləri xanənda yaradıcılığında fərqli xüsusiyyətlər kəsb etmişdir. Müqam sənətinin ən geniş yayılmış janrlarından olan zərbi müqamların da əsasını əşiq həvaləri təşkil edir: məs. "Arəzbəri", "Ovşarı", şikəstələr – "Qarabağ şikəstəsi", "Kəsmə şikəstəsi", "Şirvan şikəstəsi" və s. əşiq yaradıcılığının məhsulu olub, sonradan xanənda yaradıcılığında təkmilləşərək, kök salmışdır.

ƏŞİQ SƏNƏTİ – şifahi ənənəli musiqi mədəniyyətinin ən qədim sahələrindən biri. Aşiq sənətində musiqi, poeziya, təhkiyə, rəqs, pantomima, teatr sənəti elementləri özvi şəkildə birləşmişdir. Sənətkarlıq xüsusiyyətlərinə görə aşıqlar üç istiqamətə bölünür: 1. Ustad aşıqlar – sinkretik əşiq saz-söz sənətinin ən parlaq şəxsiyyətləri kimi özündə şeirlik və bəstəkarlıq istedadı, kamil müğənni, çalğıçı, aktyor və hərtərəfli

Aşiq Panah Panahov və dastası

ta rəqs (plastika) sənətkarlıqları və ən başlıcası, tocnəbəli və müdrük ustadlığı (müəllimlik) özvi birləşdirir; 2. ifaçı aşıqlar – qədim saz-söz ənənələrini yaşadan və onu xalq arasında yayıyan sənət ustalarıdır. Azərb. xalqının folklorunun qorunması və inkişafında onların böyük xidmətləri var. 3. şair aşıqlar – el sairləri, əşiq sənətinin şeir nümunələrini yaradan, xalq şeirinin inkişafında xidmət olən çox ustalarıdır. Şair aşıqlar şeir yaradıcılığında həmişə ənənəvi havacata əsaslanırlar. Bu da həmin şeirlərin ifaçı-aşıqlar tərəfindən çalın – oxuma yolu ilə yayılmasına imkan yaradır. Aşiq sənəti

tində şifahi şəkildə ənənələrin ötürülməsi əsas cəhətlərdəndir. Aşıqlar məlum əsərləri ifa etməklə kifayətlənməyərək, eyni zamanda, ona dəyişiklik, yeni cəhətlər gətirir, onu işləyir, təkmilləşdirir, bəhəklə də onun yaradıcılarından birinə çevrilir.

Aşiq yaradıcılığının əsas janrları – dastanlar və əşiq həvaləridir. Aşiq sənəti peşəkar sənət növü olub, ustad aşıqlardan şagirdlərinə şifahi məniməmə yolu ilə nəsilən-nəslə ötürülür. Bu yolla müxtəlif ərazilərdə əşiq məktəbləri formalaşmış, əşiq mühtiləri yaranmışdır. Göyçə, Bərcəli, Təbriz, Tovuz-Qazax, Gədəbəy, Şirvan əşiq məktəbləri öz qədim ənənələrini nəsilən-nəslə ötürərək, bu günümüzə çatdırmışlar.

Aşiq və müqam sənətləri arasında üzvi bağlılıq özünü büruzə verir. Tarixi inkişaf prosesində bu iki sənət qarşılıqlı əlaqədə olmuş, biri-digərinə təsir göstərmişdir. Aşıqların oxuduqları həvalərdə müqamlardan istifadə olunması, eyni zamanda, xanəndələrin repertuarına əşiq həvalərinin daxil edilməsi, əşiq həvaləri əsasında zərbi – müqam janrının meydana gəlməsi bu iki sənət arasında qarşılıqlı əlaqələrin doriniliyi sübut edir.

ƏŞUR-AVƏND – orta əsrlərin musiqi təcrübəsində "Mahur" dəstəğində "Rak-Abdulla" ilə "Həzin" guşələri arasında ifa olunan kiçik instrumental epizod.

ATTAKA (italyan: *attacare* – "hücum" sözündən olub, "yönəlmə" mənasını verir). Vokalda səs apparatının nəfəs vəziyyətindən danışıq və ya oxumaq vəziyyətinə keçirilməsi. Qapalı səs tellərində hava axını güc təsiri ilə yenilən (qəziyyətli attack), bu zəif olduqda səs gücü də zəif olur (məlayim attack). Not yazısında digər bəstəkarlar üçün keçid mənasını verir (adətən temp dəyişikliyi ilə əlaqədardır). Müqam ifaçılığında bir şöbədən digərinə keçid zamanı geniş istifadə olunur.

AVAZ – 1. Səs, səda. 2. Musiqinin səsli ifadə edilməsi. 3. Orta əsrlərdə Şərqi klassik musiqi rəsallərində 6 avaz adı çəkilir: Qəvest, Gərdən, Səlmək, Novruz, Mayo, Şahnəz. 4. Müasir müqam sənətində müqam şöbəsi və guşəsi daxilində kiçik musiqi quruluşu.

AVAZAT – cəm halda avazların məcmusu deməkdir.

AVAZI-NAQİS – müqam şöbəsinin sonunda ifa olunan cümlə, tamamlayıcı kiçik instrumental epizod.

"AVAZI XOŞ ULU MUĞAM" – konsert layihəsi. Niyazinin "Rast" simfonik müqamının və eyniadlı müqam dəstəğinin qovuşdurulmasına əsaslanır. 2007 ildə ADF-nin səhnəsində Azərb. Dövlət Simfonik Orkestrinin ifasında səsləndirilmişdir. Layihə xalq artisti S.Kərimi və əməkdar incəsənət xadimi Y.Adıgözölovun rəhbərliyi ilə reallaşdırılmışdır. Layihədə Zülfi Adıgözölovun, Yağub Məmmədovun, Şahməli Hacıyevin arxiv səs yazılarında istifadə olunmuşdur. Eyni zamanda, solistlər – xanəndələr Mənsun İbrahimov, Təyyar Bəyramov, Böyüm xanım Mirzəyeva, tarzən Elçin Həşimov, kamançaçı Elnur Əhmədovun canlı ifaları "Rast" simfonik müqamının səslənməsi ilə uzlaşdırılmışdır. Müqamın ilkin mənbəyə və bəstəkar yaradıcılığında versiyaları canlandırılmış, müqam xanənda və bəstəkar təhsirində eyni vaxtda səsləndirilmişdir.

AYAQ ETMƏ – xalq ifaçılığında istifadə olunan termin; müqam şöbəsinin və yaxud hər hansı bir əsərin sonunda musiqi fikrinin yekunlaşdırılması, başlangic məqam kökünü (mayoyə) qaydılmasını bildirir; başqa sözlə, kədənsiya və ya musiqi fikrinin kədənsiə tamamlanması. Müqam dəstəğinin sonunda "mayoyə ayaq etmə" bir qədər geniş olur və koda tipli musiqi qurumunu əmələ gətirir.

AZAD-VAR – klassik sairlərin əsərlərində müqam guşələrindən biri.

"AZƏRBAYCAN INTERNATIONAL" – 1993 ildən Los-Anjelesdə İABS, Kaliforniya ştatı İngilis dilində nəşr olunan rüblük jurnal. Jurnalın baş redaktoru Betti Bleyderdir. Jurnalın hər nömrəsi Azərb. həyatının, mədəniyyətinin və incəsənətinin müəyyən bir sahəsinə həsr olunaraq, respublika haqqında oxuculara aktual məlumat vermək məqsədini daşıyır. Jurnal 47 ölkədə yayılır. Veb-saytı ünvanı: www.AZER.com

AZƏRBAYCAN – Ölkəmizin adı ənənəvi musiqi mədəniyyəti sahəsində geniş yayılmışdır. 1. Müqam şöbəsi. "Rast", "Şur", "Çahrağ" dəstəğinin tərkibinə daxil olan şöbələrəndən biri: 2. "Bayatı-kurd" və "Şahnəz" müqamlarının tərkibində ifa olunan son şöbələrəndən biri: 3. Instrumental musiqi ifaçılığında geniş yayılmış xalq rəqs melodiyası; müqam dəstəğində dirinji kimi ifa olunur. <http://www.azerbaijan.az>

AZƏRBAYCAN BƏSTƏKARLAR İTTİFAQI – Azərb. bəstəkarları və musiqişünaslarını ictimai yaradıcılıq təşkilatı. 1934 ildə yaradılmışdır. İdarə heyəti və katibliyi var. İttifaqın məqsədi

xalqın mədəni zənginləşməsinə xidmət göstərən, musiqi mədəniyyətini inkişaf etdirmək, musiqi irsini toplayıb tədqiq etmək. Azərb. bəstəkarlarının əsərlərini respublikada və onun hüdudlarından kənarə təbliğ etmək, musiqişünaslığın inkişafına yardım göstərməkdir. ABİ-nin yaradılmasında Ü. Hacıbəyovun, Ə. Bədəlbəylinin və b. bəstəkarların böyük rolu olmuşdur. Müxtəlif illərdə S. Rüstəmov, Q. Qarayev, A. Əlizadə, T. Quliyev, V. Adıgözəlov ABİ-nin sədri olmuşlar. 2007 ildə ABİ-nin VIII qurultayında xalq artisti, professor Fıraqiz Əlizadə ABİ İdarə Heyətinin sədri seçilmişdir. ABİ İdarə Heyətinin katibləri: xalq artisti, professor Rəzmit Zohrəbov, xalq artisti, professor Aqşın Əlizadə, əməkdar incəsənət xadimi Eldar Mansurovdur. Hal-hazırda İtifaqlığın 180-ə yaxın üzvü vardır. İtifaqlığın tərkibində musiqi mədəniyyətinin müxtəlif sahələri – simfonik, kamera musiqisi, musiqişünaslıq, etnomusiqişünaslıq və başqa sahələrlə bağlı olan bir sıra bölmələr fəaliyyət göstərir. İnternetdə "Azərbaycan bəstəkarları və musiqişünasları" adlı on-line kataloqu fəaliyyət göstərir:

<http://composers.musiqi-dunya.az>

"AZƏRBAYCAN DISKOQRAFİYASI" – veb saytı. Burada 1900 – 1940 illər ərzində Avropanın və Rusiyanın müxtəlif səsyzama şirkətləri – "Pate", "Sport-Rekord", "Ekstrafon", "Qrammofon", "Noqin zavodu", "1905 il" – tərəfindən buraxılmış qrammofon vallarından yazılar toplanmışdır. XIX əsrin sonu – XX əsrin I yarısında yazıyabı-yaratmış görkəmli xanəndələrin – Cabbar Qaryaqdıoğlu, Keçəcioğlu Məhəmməd, Məşədi Məhəmməd Fərzəliyev, Ələsgər Abdullayev, Seyid Şuşinski, İslam Abdullayev, Məcid Behbudov, Xan Şuşinski, Bülbül və başqalarının səslərini, onların ifasında muğamları və təsnifləri qoruyub saxlayan qrammofon valları Azərbaycan Dövlət Səsyazları Arxivi, Azərb. Dövlət Musiqi Mədəniyyəti Muzeyi, Üzeyir Hacıbəyovun Memorial ev-muzeyi və Bülbülün ev-muzeyinin fondlarında saxlanılır. "Musiqi Dünyası" jurnalının yaradıcı qrupu tərəfindən beş yüzdən artıq səsyazları rəqəmsal bərpə olunmuşdur. Veb saytı ünvanı: <http://diskografiya.musiqi-dunya.az>

AZƏRBAYCAN DÖVLƏT XALQ ÇALGI ALETLƏRİ ORKESTRİ

– respublikada fəaliyyət göstərən ən böyük musiqi kollektivlərindən biri. 2000 il yanvar ayının 2-də ADF-nin nəzdində yaradılmışdır. Orkestrin bədii rəhbəri və baş dirijoru, əməkdar incəsənət xadimi, Beynəlxalq "Qızıl çəng" mükafatı laureatı, Professor Ağaverdi Paşayevdir. Orkestrin repertuari

muğamlardan, eləcə də orijinal və x.ç.a. üçün keçirilmiş bəstəkar əsərlərindən ibarətdir. Orkestrin üzvləri əsasən gələcəkdə respublikanın müasirlərini, o cümlədən beynəlxalq və respublika müsabiqələr laureatları Sahib Paşazadə (tar), Çinarə Mütəllibova (qanun), Amanulla İbadullayev (balaban), Xəyyam Məmmədov (kamança) orkestrdə fəaliyyət göstərir. Yaradıcı vaxtdan ork. respublikanın mədəni həyatında fəal iştirak edir, dövlət əhəmiyyətli tədbirlərdə, konsertlərdə, ulyeily mərasimlərində öz ifaçılıq məharəti ilə diqqəti cəlb edir. Ork. bir çox görkəmli ifaçıları: xalq artistləri F. və X. Qasımovlar, L. İmanov, A. Babayev, I. Quliyeva, C. Əkbərov, R. Quliyev, H. Əliyev, Ş. Eyvazova, N. Teymurova, M. İbrahimov və başqalarını müşayiət etmişdir. Həmçinin, Bülbül adına Beynəlxalq müsabiqənin "Qran-Pri" mükafatı layretə, Türk vokalçısı Burçin Çilingirin solo konsertində ork. müğənnini böyük zövq və məharətlə müşayiət etmişdir. Ork. beynəlxalq festivallarda da çıxış edərək uğurlar qazanmışdır. 2004 və 2005 illərdə İranın Tehran şəhərində keçirilən XIX və XX "Fəcr" beynəlxalq musiqi festivallarında 2 dəfə ən yüksək mükafata – "Qızıl Çəng" mükafatına layiq görülmüşdür. 2005 ildə ABŞ-in səsyzama şirkəti tərəfindən orkestrin ifası kompakt disko yazılmışdır.

AZƏRBAYCAN DÖVLƏT XOR KAPELLASI

– respublikanın aparıcı musiqi kollektivlərindən biri. ADF-nin nəzdində 1966 ildə yaradılmışdır. Kapellanın yaranma tarixi uzun illər boyu kollektiv rəhbərlik etmiş əməkdar incəsənət xadimi, xormeyster Eduard Novruzovun adı ilə bağlıdır. 1996 ildən bu günə qədər Azərb. Dövlət Xor Kapellasının bədii rəhbəri və baş dirijoru xalq artisti Gülbac İmanovadır. Xorun repertuari Azərb. və xarici ölkə bəstəkarlarının əsərlərindən ibarətdir, o cümlədən, muğamlar əsasında bəstələnmiş C. Cahangirovun "Füzuli" kantatası, "Azad" operasından "Çahargah" xoru, N. Əliverdiyevovun "Bayatı-Şiraz" və s. xor kompozisiyaları Azərb. Dövlət Xor Kapellasının repertuarında görkəmli yer tutur.

AZƏRBAYCAN DÖVLƏT KİNO-FOTO

SƏNƏDLƏRİ ARXIVI – 1930 ildə yaradılmış Oktyabr İnqilabı Arxivinin kino-foto sənədləri şöbəsi 1943 ildən Azərb. SSR Mərkəzi Dövlət Kino Foto-Fono Sənədləri Arxivi kimi müstəqil fəaliyyətə başlamışdır. 1994 ildən Azərb. Respublikası Dövlət Kino-Foto Sənədləri Arxivini adlanır. Bakıda yerləşir. Arxivdə 400 minə yaxın saxlama vahidi kino və fotosənəd qorunur. Bu sənədlərdə XIX əsrin II yarısından XXI əsrin əvvəllərinə kimi Azərbaycan, ictimai-siyasi,

iqtsadi, sosial və mədəni həyatında baş vermiş hadisələri əks olunmuşdur. Arxivdəki kinoçerklər, sənədli filmlər, kinoxronikalar, fotoşəkillər respublikada elm və mədəniyyətin inkişafını aydın surətdə əks etdirir. Arxivdə Azərb. görkəmli elm, mədəniyyət və incəsənət xadimlərinin şəxsi arxivlərindən alınmış 20 minə yaxın fotoşəkil də mühafizə olunur.

AZƏRBAYCAN DÖVLƏT MƏDƏNİYYƏT VƏ İNCƏSƏNƏT UNIVERSİTETİ (ADMLU)

– respublikada incəsənət və mədəniyyət sahəsində kadrlar hazırlayan ali məktəb. Azərbaycan hökumətinin 21 mart 1923 il tarixli qərarı ilə Türk Teatr Texnikumu olaraq Bakıda təsis olunmuşdur. Rejissorluq, dram və opera şöbələrindən ibarət bu məktəbin ilk direktoru görkəmli Azərbaycan opera müğənnisi, pədaqoq və musiqi xadimi, SSRİ xalq artisti Şövkət Məmmədova (1897-1981) olmuşdur. 1945 ilin avqust ayında bu məktəbin bazasında Azərbaycan Dövlət Teatr İnstitutu yaradılıb. 1954 ildə instituta Mirzəgə Əliyevin adı verilmişdir. 1968 ildən isə Azərbaycan Dövlət İncəsənət İnstitutu adlandırılmışdır. 1991 ildən incəsənətin çoxprofilli ixtisasları nəzərə alınaraq, Azərbaycan Dövlət Mədəniyyət və İncəsənət Universitetinə çevrilmişdir. 1987 ildən bu günə kimi universitetə əməkdar incəsənət xadimi, filologiya elmləri doktoru, professor *Timuçin İlyas oğlu Əfəndiyev* rəhbərlik edir. ADMLU-da "Sənətsənəslilik", "Aktyorluq sənəti", "Rejissor sənəti", "Musiqi sənəti", "Rəssamlıq", "Kulturologiya" fakültələrində 2000-dən artıq tələbə təhsil alır. Universitetin 27 kafedrasında 240 nəfərdən artıq mütəxəssis – professor-müəllim heyəti çalışır. Universitetdə tədris teatri, muzeyi, kitabxana, səsyzama studiyası, sərgi salonu, kino zalı, kompüter mərkəzi, nəşriyyat-politqrafiya mərkəzi fəaliyyət göstərir. ADMLU Avropa şurası və YUNESKO-nun himayəsində ELLA (Avropa İncəsənət Universitetləri Liqası) təşkilatının Azərbaycan universitetləri arasında ilk üzvüdür. ADMLU Beynəlxalq Universitetlər Assosiasiyasının üzvüdür. ADMLU-nun rektoru T. Əfəndiyev İSESKO təşkilatının ekspertidir. ADMLU Almaniyanın DAAD, YUNESKO-nun Aysberg proqramlarında iştirak edib. "Tempus Təsis" proqramının üzvüdür. Yaponiyanın Mədəniyyət Qrantı layihəsindən iştirakçısıdır. ADMLU muğam sənəti sahəsində milli musiqiçilərin kadrlar yetişdirən ali məktəblərdən biridir. Universitetin aparıcı fakültələrindən biri olan "Musiqi sənəti" fakültəsində (fakültənin dekani – Məşhur tarzen, əməkdar artist Vamiq Məmmədaliyevdir) respublikanın adlı-sanlı muğam ustaları dərs verir, xanəndə və x.ç.a. ifaçıları, x.ç.a. ansamblarının bədii rəhbərləri hazırlanır.

lanır. Azərb. bir çox tanınmış musiqiçiləri bu universitetin yetişdirmələridir. Görkəmli xanəndələr – xalq artistləri İslam Rzaev, Arif Babayev, Cənəli Əkbərov, Alim Qasımov, Səkinə İsmayılova, Mələkxanım Öyübova, Zümür Məmmədova və b. bu tədris ocağında ali təhsil almışlar. Hal-hazırda da onların öksəriyyəti bu universitetdə müəllim kimi fəaliyyət göstərir və gənc musiqiçilərin təhsilini təmin etməsinə böyük əmək sərf edirlər. Veb saytı ünvanı: www.ADMLU.edu.az

AZƏRBAYCAN DÖVLƏT MUĞAM TEATRİ

– 1988 ildə yaradılmışdır. Teatrın bədii rəhbəri xalq artisti İslam Rzaev olmuşdur. Direktoru əməkdar incəsənət xadimi, "Səhrət" ordenli Arif Qaziyevdir. Bu teatr Şərqi yeganə professional Muğam Teatrıdır. Amerika, Kanada, Norveç, Suriya, Türkiyə, Almaniya və digər xarici ölkələrdə qastrol səfərlərində olmuşdur. Teatrın tərkibində Muğam studiyası və Muğam klubu fəaliyyət göstərir.

AZƏRBAYCAN DÖVLƏT SƏSYAZILARI

ARXIVI – Azərbaycan SSR Nazirlər Sovetinin 1968 il 5 aprel tarixli qərarı ilə yaradılmışdır. Bakıda yerləşir. Arxivdə 30 mindən artıq fonosənəd saxlanılır. Bunlar XX əsrdə yazıyabı-yaratmış, respublikanın dövlət, siyasi, ictimai, elm və mədəniyyət xadimlərinin, müharibə və əmək veteranlarının həyatı, fəaliyyət və yaradıcılığını əks etdirən səsyazılardır. 1902-1915 illərdə Azərbaycan xanəndələri Cabbar Qaryaqdıoğlu, Seyid Şuşinski, Keçəcioğlu Məhəmməd, Ələsgər Abdullayev, Həmid Malibəyli, Məcid Behbudov, Məşədi Məhəmməd Fərzəliyev, Bülbül və Əbdülqədir Cabbarovun, qədim xanəndə Mirzə Güllər xanımın, tarzənərdən Məşədi Cəmil Əmirov, Qurban Primov, Mirzə Fərcə, Şirin Axundov və başqalarının ifasında İngiltərənin "Qrammofon", Fransanın "Pate", Varsavın "Sport-Rekord", Kiyevin "Ekstrafon", Tiflisdə "Konsert-Rekord", Bakının "Qrammofon-Rekord" şirkətləri tərəfindən 500-dən artıq muğam, təsnif, xalq mahnısı və el havaları yazılmış qrammofon valları arxivin ilk fonosənədləridir. Arxivin fondlarında xalq yaradıcılığı nümunələri, teatr tamaşalarının lent yazıları və digər fonosənədləri də qorunur. Ədəbiyyat və incəsənət xadimlərinin Üzeyir Hacıbəyovun, Bülbülün, Qara Qarayevin, Əliqə Vahidin, Bəxtiyar Vahabzadənin, Hüseynqulu Sarabskinin, Şərqi görkəmli sənətkarları Şair Məhəmməd Hüseyn Şəhriyarın, xanəndə Əhməd Həsən xan Azər İqbalın və b. səs yazıları saxlanılır. Azərbaycan Dövlət Səsyazları Arxivinin direktoru Əməkdar mədəniyyət işçisi Yaqub Mədətovdur.

AZƏRBAYCAN DÖVLƏT TELEVİZYIYA VƏ RADİO VERİLİŞLƏRİ QAPALI SƏHMƏDAR CƏMİYYƏTİ – dövlət müəssisəsi. Azərb. radiosu 1926 il noyabrın 6-da, Azərbaycan televiziyası 1956 il fevralın 14-də yaradılıb. Azərbaycan televiziyası (AzTV) dünya telekəməlinin formalaşmasında böyük rol oynayıb. Azərbaycan Dövlət Televiziyası və Radio Komitəsi, Azərbaycan Dövlət Televiziyası və Radio Verilişləri Şirkəti kimi fəaliyyət göstərmişdir. 2005 il martın 23-də Azərbaycan Respublikası Prezidenti İlham Əliyevin 213 saylı fərmanı ilə Azərbaycan Dövlət Televiziyası və Radio Verilişləri Şirkətinin bazasında ATRV QSC yaradılıb. Cəmiyyətin sədri Arif Əliyevdir.

Azərb. televiziyasının auditoriyası çox genişdir. Hazırda Azərb. televiziyasının yaydığı verilişlər tamaşaçılar nəinki respublikanın hər bir şəhər və kəndində, ən ucaq yerlərində, həmçinin dünyanın bir çox ölkələrində də baxa bilərlər. Azərb. televiziyasının Türkiyə, Rusiya, Ukrayna, İran, Kanada, Özbəkistan və Qazaxıstanda müxbir montajçaları fəaliyyət göstərir. Azərb. televiziyasının verilişləri Avropaya, Şimali Amerikaya, Asiyaya peyk vasitəsilə yayılır. 2007 ildə Avropaya yayım texniki müvafiqliyinə görə Azərb. Televiziyası "Avropa keyfiyyəti" medalına layiq görülmüşdür. Azərb. tele-radiosunda peşəkar televiziyaçılardan və mənecərlərdən ibarət komanda fəaliyyət göstərir. AzTV-nin nəzdində bir sıra musiqi kollektivləri, o cümlədən, Səid Rüstəmov ad. Azərb. x.ç.a. orkestri, Əhməd Bakıxanov ad. x.ç.a. ansambli, Bəba Salahov ad. "Araz" x.ç.a. ansambli, Əhsən Dadaşov adına "Xatirə" x.ç.a. ansambli fəaliyyət göstərir.

Bütün fəaliyyəti dövründə AzTR-də Azərb. musiqisinə, şifahi ənənəli xalq və professional musiqisinə, bəstəkar yaradıcılığına xüsusi diqqət yetirilir, rəngarəng konsertlər, o cümlədən, muğam konsertləri, musiqi proqramları, portret verilişləri, sənədli və bədii filmlər nümayiş etdirilir. AzTV-də muğam ifaçılarının audio-video yazılarının saxlanıldığı, fondun əhəmiyyəti və dəyəri çox böyükdür. Qızıl Fond adlandırılan bu arxiv fondu çox böyük həcmə malik qiymətli mənbədir. Burada saxlanılan səs yazılarının mütləq səsəndirilməsi gənc nəsil üçün əsil sənətkarlıq məktəbidir.

2007 ildə Heydər Əliyev Fondunun dəstəyi ilə Azərb. Mədəniyyətinin Dostları Fondunun layihəsi əsasında Mədəniyyət və Turizm Nazirliyinin yaxından köməyi ilə AzTRV QSC tərəfindən keçirilən "Muğam - 2007" müsabiqəsi musiqi ictimaiyyəti və muğamsevərlər tərəfindən rəğbətə qarşılandı və demək olar ki, bütün dünyada böyük rezonansa səbəb oldu. "Muğam

- 2007" müsabiqəsi üç aydan artıq (14 həftə) davam etdi: oktyabr, noyabr, dekabr ayları arızında, hər həftənin ikinci (qorşonba axşamı) və dördüncü (cümə axşamı) günləri Rəşid Behbudov adına Mahni Teatrında hər dəfə 3 saat ərzində canlı yayımlandı; üç ay davam edən bu müsabiqə 300 saatdan artıq yayımla fərdə oldu. Bu muğam müsabiqəsinin təşkilində, keçirilməsində, yayımlanmasında AzTV-nin mühüm xidmətləri vardır. www.aztv.az

AZƏRBAYCAN DÖVLƏT TÜRK MUSIQI MƏKTƏBİ

– 1922 ildə Bakıda Ü.Hacıbəyovun təşəbbüsü ilə təşkil edilmişdir. Ümumiyyətlə, musiqi sənəti sahələrində, xüsusilə, Şərq musiqi sahəsində milli kadrlar hazırlamaq məqsədilə yaradılmışdır. Ümumiyyətlə, vokal - Avropa və Şərq üslubunda, musiqi nəzəriyyəsi, orkestr) var idi. 1924 ildən orta ixtisas musiqi təhsili müəssisəsi hüququ qazanaraq Azərb. Dövlət Türk Musiqi Texnikumu adlandırıldı. Texnikumda dərs deməyə yüksək ixtisaslı musiqiçiləri dəvət olunmuşdu. Ü.Hacıbəyov pedaqoji şurasının sədri idi və not sistemi üzrə tar dərsi deyirdi. Texnikumun tələbələri respublikanın musiqi həyatında fəal iştirak edir, klub və müsəsisələrdə konsertlər verirdilər. Bəstəkarlar A.Zeynalli, M.Nəsirbəyov, S.Rüstəmov, musiqişünaslar X.Ağayeva, F.Zeynalova, F.Səmədova, dirijorlar Ə.Bədəlbəyli, Ə.Həsənov, pianoçu N.Usubova, kamançaçılardan Q.Salahov və b. burada təhsil almışlar. 1926 ildə texnikum ADK ilə birləşdirildi.

"AZƏRBAYCANIN EPİSTOLYAR İRSİ" – Veb saytı; Burada XX əsrdə yaşayıb-yaratmış görkəmli ziyalıların – dövlət, elm, mədəniyyət və incəsənət xadimlərinin, o cümlədən, Heydər Əliyevin, Üzeyir Hacıbəyovun, Hüseyn Cavidin, Xan Şuşinskiyin, Bülbülün və başqalarının məktubları, muzey və arxiv fondlarında saxlanılan sənədlər toplanmışdır. Veb-sayt "Musiqi Dünyası" jurnalının elektron nəşrlər mərkəzi tərəfindən hazırlanmışdır. Saytın ünvanı: <http://epistolary.musiqi-dunya.az>

AZƏRBAYCAN XALQ ÇALĞI ALƏTLƏRİ – xalqın məişətində geniş istifadə olunan musiqi alətləri; xalqın mədəniyyətinin mühüm göstəricilərindən biri sayılır. Azərb. x.ç.a. uzun əsrlər boyu təkmilləşmə prosesi keçmiş, bəziləri unudularaq istifadədən çıxmış, yeni alətlər meydana gəlmiş, bəziləri qarşılıqlı əlaqələr zəminində bir xalqdan digərinə keçərək, yeni forma və ifaçılıq xüsusiyyətləri kəsb etmişdir.

Azərb. x.ç.a. quruluşuna, səslənmə üsullarına, hazırlanma materialına görə qruplara bölünür.

Simli alətlər: tar, saz, ud, tənbur (mizrablı alətlər); **kamanlı alət:** kamança; **dartımlı alətlər:** qanun, çang; **simli-zərbli alət:** santur və s.; **nəfəs alətləri:** zurna, tütək, ney, balaban və s.; **zərb alətləri:** nağara, qoşa nağara, qaval, dəf; **öçüslənən alətlər:** şaxşax, zınqrov, cəng və s.

Azərb. x.ç.a. musiqi yaradıcılığında və xalq məişətində təbii sahələrində geniş yayılır. Muğam ifaçılığında tar, kamança, qaval, rəqslərin müşayiətində tulum, balaban, zurna, tütək, ney, nağara, qoşanağara, qaval, şaxşax və laqquti; aşıq sənətində saz, o cümlədən, aşıq ansambllarında balaban, qoşanağara və nağara alətlərindən istifadə olunur. Eyni zamanda, xalq musiqi ifaçılığında geniş təbii olunan qarmon (yarımton düzülüşü) və klarnet kimi alətlər də Azərbaycanda əsl xalq çalğı alətinə çevrilmişdir.

X.ç.a.-nın tədrişi uşaq musiqi məktəblərində, orta ixtisas musiqi məktəblərində, musiqi kollektivində və musiqi texnikumlarında, ali musiqi təhsili ocaqlarında həyata keçirilir. Bu alətlər xalqın məişətində kök salmaqla yanaşı, peşəkar musiqi sənətinin inkişafında da böyük rol oynayıb, onlardan həm solo, həm də müxtəlif ansamblların və orkestrlərin tərkibində geniş istifadə olunur. Həmçinin, Azərb. bəstəkar

ları x.ç.a.-nı simfonik orkestrin tərkibinə daxil edərək, yeni sas tembləri aldó etməyə nail olub orijinal əsərlər yaradırlar.

AZƏRBAYCAN XALQ ÇALĞI ALƏTLƏRİ ANSAMBLI

– müxtəlif xalq çalğı alətlərindən təşkil olunmuş ansambl; tərkibinə simli tar, ud, kamança, qanun, saz), nəfəsi (zurna, balaban, tütək) və zərbli (nağara, qoşanağara, şaxşax və s.) musiqi alətləri qrupları daxildir. Müxtəlif ansambllarda bu qruplardakı alətlərin sayı dəyişilə bilər. Adətən, x.ç.a. ansambllarının tərkibinə qarmon, klarnet, gitara və skripka alətləri də daxil edilir. X.ç.a. ansambllarının repertuarı muğam, təsnii, rəng, xalq mahnı və rəqslərdən ibarət olur. X.ç.a. ansambllarının əsas xüsusiyyəti şifahi ənənə əsasında (notsuz) ifa tərzindən ibarətdir. Bəlo ansambllar tərəfindən xanəndələrin müşayiət edərək muğam dəstgahlarının ifa olunması geniş yayılmışdır. Respublikada bu cür kollektivlərin sayı çoxdur. Onlardan Əhməd Bakıxanov adına xalq çalğı alətləri ansambli, Bəba Salahov adına "Xatirə" xalq çalğı alətləri ansambli, Əhsən Dadaşov adına "Araz" xalq çalğı alətləri ansambli və respublikanın müxtəlif şəhərlərində, rayon mərkəzlərində

Azərbaycan xalq çalğı alətləri (façları), 1928 ilin fotosu

də, ali və orta ixtisas məktəblərinin, mədəniyyət sərəylərinin nəzəndə tələbiyyət göstərən ansambllar qeyd oluna bilər.

AZƏRBAYCAN XALQ ÇALĞI ALƏTLƏRİ ORKESTRİ – tərkibi əsasən xalq çalğı alətlərinin ibarət olan, notla çalın musiqi kollektivi. Orkestrin partitura sxemində aşağıdakı musiqi alətləri daxildir: nəfəslı alətlər – balabanlar II, II, III, IV), tutak, zurna, klarinet, qobuy, fleyta; zərb alətləri – qaval, nağara, qoşanağara; simli – kamanlı alətlər – kamança, kontrabas; simli – mızrablı alətlər – tar II, III), saz II, III), qanun, bas tarı (dutar-bas), ud; fortepiano.

Azərbaycan Dövlət Xalq Çalğı Alətləri Orkestri

“AZƏRBAYCAN XALQ MUSIQISININ ANTOLOGİYASI” – Azərb. şifahi ənənəli musiqisinin bütün janrlarına aid not yazılarını özündə cəmləşdirən 10 cildlik nəşr. Burada xalq mahnıları, rəqslər, aşiq havaları, rənglər, təsniflər, zərbi muğamlar, muğam dəstgahlarının müxtəlif illərdə nota yazılması nümunələri əhatə olunmuşdur. I cild. Azərbaycan xalq mahnıları. Bakı, 2003; II cild. Azərbaycan xalq rəqsləri. Bakı, 2003; III cild. Azərbaycan muğamları və rəngləri. Bakı, 2004. IV cild. Azərbaycan muğamları və rəngləri. Bakı, 2005. V cild. Azərbaycan muğamları və zərbi muğamları. Bakı, 2005; VI cild. Azərbaycan təsnifləri, dərəməd, diring və rəngləri, qədim el havaları, muğamlar və zərbi muğamlar. Bakı, 2006; VII cild. Azərbaycan aşiq musiqisi. Bakı, 2007. “Azərbaycan xalq musiqisinin antologiyası” AMEA Mill-nin “Xalq musiqisinin tarixi və nəzəriyyəsi” şöbəsinin müdiri, əməkdar elm xadimi, sənətsənəşiq doktoru, professor Əhməd İsaçadonin təşəbbüsü və rəhbərliyi altında şöbənin əməkdaşları tərəfindən tərtib olunmuş və çapa hazırlanmış

dır. Bu nəşr Azərb. Mədəniyyətinin Dostları Fondunun dəstəyi ilə həyata keçirilmişdir.

“AZƏRBAYCAN XALQ MUSIQISININ ƏSASLARI” – Üzeyir Hacıbəyovun fundamental elmi əsəri; 1945 ildə çap olunmuşdur. Azərb., rus və ingilis dillərində bir neçə dəfə təkrar nəşr olunmuşdur (1950, 1952, 1957, 1965, 1985). Ü.Hacıbəyov bu əsəri ilə Azərb. milli musiqisinin *maqam* (lad) nəzəriyyəsini yaratmış, bununla da Azərb. musiqi elmində yeni bir səhifə açmışdır. Ü.Hacıbəyov Azərb. musiqisinin əsasını təşkil edən 7 əsas – *rast, şır, seğah, çahargah, bayatı-şiraz, şüştər, hümayun*, 3 əlavə – *şahnaz, saranc* və II növ çahargah maqamlarının nəzəri əsaslarını və bu maqamlarda melodiya bəstələmə qaydalarını üzə çıxarmışdır. Ü.Hacıbəyovun “Azərbaycan xalq musiqisinin əsasları” kitabının internet saytı “Musiqi Dünyası” jurnalının yaradıcı qrupu tərəfindən hazırlanmışdır: <http://musbook.musiqi-dunya.az>

«AZƏRBAYCAN XANƏNDƏLƏRİ» – divar təqvim. Azərb. Mədəniyyətinin Dostları Fondu tərəfindən 2005 ildə üç dildə (Azərbaycan, rus, ingilis) buraxılmışdır. Təqvimdə Azərb. musiqi mədəniyyətinin inkişafında böyük rol oynamış 12 görkəmli xanəndənin portreti təqdim olunmuşdur: Cabbar Qaryaqdioğlu, Keçəçioğlu Məhəmməd, Maşədi Məmməd Fərzəliyev, Əbdülbaqi Zülalov (Bulbülcan), Maşədi Cəmil Əmirov, İslam Abdullayev, Məcid Behbudov, Hüseynqulu Sarabski, Seyid Şuşinski, Bülbül, Zülfü Adıgözəlov. Xan Şuşinski kimi sənətdə öz məktəbini yaratmış xanəndələr haqqında qısa bioqrafik məlumat verilmişdir.

«AZƏRBAYCAN – İRS» – Azərb. çap olunan mədəni-maarifçilik yönümlü jurnal. 1996 ildə “Azərbaycan Mədəniyyətinin Dostları” fondunun prezidenti Mehriban xanım Əliyeva tərəfindən təsis edilmişdir. Jurnal Azərb., ingilis və rus dillərində nəşr olunur. Jurnalın redaksiya heyətinə Azərb. görkəmli elm, mədəniyyət və incəsənət xadimləri daxildir: baş redaktor – akademik Ari Paşayev; nəşr redaktoru – filologiya elmləri doktoru, professor Nərgiz xanım Paşayeva; redaktor – akademik Çingiz Qacar; bədii redaktor – xalq artisti, professor Fərhad Bədəlbəyli; jurnalın direktoru – sənətsənəşiq namizədi İbrahim Quliyevdir. Jurnalın səhifələrində Azərb. tarixi, mədəniyyəti, incəsənəti barədə məqalələr çap edilir, bu günə kimi heç bir yerdə nəşr olunmamış maraqlı məlumatlar, xarici ölkələrin məruzələrində saxlanılan Azərb. tarixi ilə bağlı eksponatlar və s. çap olunur. Azərb. mədəniyyətini xarici ölkələrdə daha da

geniş təbliğ etmək məqsədi ilə jurnalın artıq 16 nömrəsi bir çox ölkələrdə yayılmışdır. <http://www.azerbaijan-irs.com>

AZƏRBAYCAN MƏDƏNİYYƏTİNİN DOSTLARI FONDU (AMDF) – qeyri-hökumət xeyriyyə fondu. 1995 ildə yaradılmışdır. Təşkilatın rəhbəri YUNESKO və İSESKO-nun Xoşməramlı səfiri, millət vəkili Mehriban xanım Əliyevadır. Fondun əsas məqsədi: milli incəsənətimizin inkişafı, təbliği, xarici ölkələrdə daha geniş tanınması, Azərb. xalqının dünya mədəniyyətinə inteqrasiyası, yeni beynəlxalq əlaqələrin formalaşması məsələlərinin həyata keçirilməsindəndən ibarətdir. Mehriban xanım Əliyeva fondun işini 3 istiqamətə – mədəni tədbirlər, xeyriyyə aksiyaları, nəşirlik – yönəltmişdir.

Fond Azərb. görkəmli incəsənət xadimlərinin – dahi Rəşid Behbudovun xatirəsinə, Müslüm Maqomayevin, Arif Məlikovun, Fidan və Xuraman Qasımova bacılarının şərəfinə yubiley gecələri təşkil etmiş, tədbirlərlə əlaqədar Rəşid Behbudov, Fidan və Xuraman Qasımova bacılarının həyat və yaradıcılığına həsr olunmuş “Azərbaycan-İrs” jurnalının xüsusi nömrələri çap olunmuş, Rəşid Behbudovun ifa etdiyi mahnılardan ibarət CD disk buraxılmış, Arif Məlikovun yaradıcılıq gecəsi və rəsmilərindən ibarət sərgi təşkil edilmişdir.

Fondun məaliyyəti köməyi ilə 1900 illərin əvvəllərində nəşr olunan “Molla Nəsrəddin” məcmuəsinin I və 2-ci cildləri yeni, nəfis şəkildə çapdan çıxmış. Incəsənət muzeyinin kataloqu, görkəmli şair Səməd Vurğunun xatirəsinə həsr olunmuş “Ellər Vurğunu”, professor Soad Abdullayevanın “Azərbaycan xalq musiqi alətləri” kitabları (Azərbaycan və rus dillərində), professor Əhməd İsaçadonin “Azərbaycan xalq musiqisinin antologiyası” kitabının I-VII cildləri, Azərbaycanın dahi şair və mütəfəkkirləri – Nizami Gəncəvi, Məhəmməd Füzuli, Molla Pənah Vaqif, İmadəddin Nəsimi, Mirzə Ələkbər Sabir və başqalarının əsərlərindən ibarət toplular, akademik Çingiz Qacarın “Qədim Şuşa” kitabı nəşr edilmişdir.

Faaliyyət dövrü arızasında Fondun Azərb. keçirdiyi xarici ölkə incəsənət xadimlərinin konsertləri, teatr tamaşaları, təqdimat mərasimləri, sərgilər, festivallar, mədəniyyət günləri və s. tədbirləri beynəlxalq miqyaslı hadisələr olmuşdur. Dünya şöhrətli incəsənət xadimlərinin – hamyerillərimiz maestro Mstislav Rostropoviç, ABŞ-in Culyard Musiqi Akademiyasının professoru pianocu Bella Davidoviç, Belfast simfonik orkestrinin baş dirijoru, violinoçu Dmitri Sitkovetskinin, “Most-Vivaldi” kamera orkestrinin,

Nədejda Pavlova və Vyacheslav Qordevyev kimi bəlet ulduzlarının, İqor Moiseyevin rəhbərlik etdiyi Rus Dövlət rəqs ansamblının Bakıdakı çıxışları bu qəbildəndir. Bu istiqamətdə təşkil olunan tədbirlər arasında “Musiqinin Böyük İpək Yolu” Beynəlxalq Klassik Musiqi festivalı və SEBA (Seul–Bakı) Azərb.–Koreya Mədəniyyət Mübadiləsi Assosiasiyası ilə birgə keçirilən Koreya Mədəniyyəti Günları xüsusi qeyd olunmalıdır.

Azərb. muğamını dünya miqyasında təbliğ etmək və eyni zamanda, yaymaq, həmçinin bu ulu sənəti yaşadan musiqiçi və mütəxəssislərə qayğı göstərmək Fondun qarşısında duran mühüm işlərdəndir. Bu istiqamətdə atılan addımlar arasında “Bakı Muğam Mərkəzi”nin yaradılması, nəfis, əhatəli, rəngarəng şəkildə tərtib edilmiş “Qarabağ xanəndələri” musiqili albomu buraxılması və onun dünyanın bir çox mötəbər incəsənət mərkəzlərində yayılması, 2005 və 2007 il Respublika muğam müsabiqələrinin keçirilməsi diqqətəlayiqdir.

Azərbaycan Mədəniyyətinin Dostları xeyriyyə fondunun təşəbbüsü ilə xüsusi aylıq təqdimat təsis olunmuşdur ki, mütəxəssislər, teatr xadimləri, rəssamlar, muğam ifaçıları bu təqdimatda təmin edilir. Azərb. muğamını beynəlxalq miqyasda daha geniş təbliğ etmək məqsədi ilə Fond görkəmli muğam ifaçılarının, alimlərin, muğam ilə caz sənətinin sintezini yaradan musiqiçilərin xarici səfərlərini də təşkil etmişdir. Dünya şöhrətli muğam ifaçısı Alim Qasımovun Yaponiyanın Naqoya şəhərində EXPO-2005 sərgisindəki çıxışı, musiqişünas Sənubar Bağırovanın ABŞ-in Massaçusetts Universitetində elmi məruzələri, caz sənətinin mahir ifaçıları Salman Qambarov və Cəmil Əmirovun ABŞ-in Çikaqo şəhərindəki konsertləri bu qəbildəndir.

AMDF daha bir neçə böyük layihənin təşkilatçısıdır. Bunlar arasında “Bakı payızı” Beynəlxalq festivalı, IX Şorq-Qorb Bakı beynəlxalq kino festivalı, “Reklam ağcağozları gecəsi” – beynəlxalq reklam filmlərinin nümayişi, 2007 ildə artıq üçüncü dəfə keçirilən Beynəlxalq Bakı Caz Festivalı önəyayə çevrilmişdir.

AMDF keçirdiyi mədəni tədbirlərin, təşkil etdiyi xeyriyyə aksiyalarının miqyasına, yüksək səviyyəsinə görə təkcə vətənimizdə deyil, dünyanın bir çox ölkəsində böyük diqqətə və qiymətə layiq görülmüş, beynəlxalq aləmdə nüfuz qazanmışdır.

AZƏRBAYCAN MİLLİ ARXIV İDARƏSİ – 1930 ildə Mərkəzi Dövlət Arxivinin İnqilab tarixi şöbəsi əsasında yaradılmışdır. Arxivdə saxlanılan Azərb. Xalq Maarif Komissarlığı və digər görkəmli mədəniyyət və incəsənət xadimlərinin

həyat və fəaliyyəti ilə bağlı çoxlu sənədlər qorunur. Sənədlərdən 1920 ildə Azərb. Xalq Maarif Komissarlığının musiqi bölməsinə rəhbərliyə dəvət olunan U.Hacıbəyovun Azərb. musiqi təhsilinin təşkilində, xüsusilə, ADK-nın yaradılmasında müxtəlif xidmətləri olduğu görünür. Bundan başqa arxivdə saxlanılan yüzlərlə qərar, əmr, yazışma, məruzə, arayış və digər sənədlərdə U.Hacıbəyovun Azərb. professional musiqisinin inkişafı, respublikada musiqi təhsilinin təşkil və musiqi kadrlarının tərbiyəsindəki rolunu, musiqi və teatr sənəti sahəsində yer aldığı çoxsaylı komissiyalardakı fəaliyyətini əks etdirən geniş məlumatlar vardır. İdarənin sədri, tarix elmləri doktoru Ataxan Paşayevdir.

AZƏRBAYCAN MİLLİ ELMİLƏR AKADEMİYASININ FÜZULİ ADINA ƏLYAZMALAR İNSTİTUTU

- 1950 ildə Akademiya nəzdində Respublika Əlyazmalar Fondu yaradılmış, 1986 ildə fondun bazasında Əlyazmalar İnstitutu təsis edilmişdir. 1996 ildə instituta Məhəmməd Füzulinin adı verilmişdir. Hal-hazırda instituta filologiya elmləri doktoru Məmməd Musa oğlu Adilov rəhbərlik edir. İnstitutun fəaliyyətinin əsas istiqamətləri Azərb. əlyazmalarının toplanması, sistemləşdirilməsi, kataloqlaşdırılması, tədqiqi, tərcüməsi və nəşri; əlyazmaların mühafizəsi, gicgəməsi və bərpası ilə bağlıdır. İnstitutda "Türkdilli əlyazmalar", "Ərəbdilli əlyazmalar", "Farsdilli əlyazmalar", "Şəxsi fondlar", "Bibliografiya və xidmət", "Tərcümə və informasiya" şöbələri, "Gigiyena və bərpa" laboratoriyası fəaliyyət göstərir.

AZƏRBAYCAN MİLLİ ELMİLƏR AKADEMİYASININ MEMARLIQ VƏ İNCƏSƏNƏT İNSTİTUTU (AMEA Mİİ)

- 1945 ildə böyük Azərb. bəstəkarı, akademik Uzeyir Hacıbəyov tərəfindən yaradılmış və ilk dövrlər Azərb. İncəsənət Tarixi İnstitutu adlanırdı. 1948 ildən 40 il ərzində İnstitutu məşhur memar, akademik Mikayıl Hüseynov rəhbərlik edib. Hal-hazırda institutun direktoru sənətsənəşq doktoru, professor, akademik Rəsim Səməd oğlu Əliyevdir. İnstitutda "Memarlıq", "Şəhərsalma və abidələrin bərpası", "Müasir memarlıq və dizayn", "Təsviri dekorativ-təbii sənət", "İncəsənətin qarşılıqlı əlaqələri", "Musiqi tarixi və nəzəriyyəsi", "Azərbaycan xalq musiqisinin tarixi və nəzəriyyəsi", "Teatr, kino və televiziya" şöbələri fəaliyyət göstərirlər. İnstitutun əsas fəaliyyət istiqaməti qədim dövrdən müasir dövrə kimi Azərb. memarlığı, incəsənəti, tarixi və nəzəriyyəsinin tədqiqi ilə bağlıdır. Veb saytın ünvanı: www.science.az

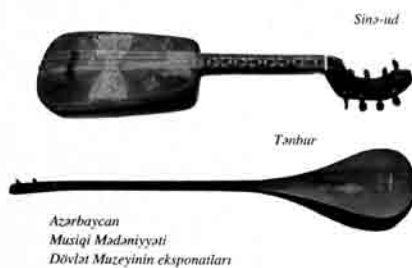
lib və ilk dövrlər Azərb. İncəsənət Tarixi İnstitutu adlanırdı. 1948 ildən 40 il ərzində İnstitutu məşhur memar, akademik Mikayıl Hüseynov rəhbərlik edib. Hal-hazırda institutun direktoru sənətsənəşq doktoru, professor, akademik Rəsim Səməd oğlu Əliyevdir. İnstitutda "Memarlıq", "Şəhərsalma və abidələrin bərpası", "Müasir memarlıq və dizayn", "Təsviri dekorativ-təbii sənət", "İncəsənətin qarşılıqlı əlaqələri", "Musiqi tarixi və nəzəriyyəsi", "Azərbaycan xalq musiqisinin tarixi və nəzəriyyəsi", "Teatr, kino və televiziya" şöbələri fəaliyyət göstərirlər. İnstitutun əsas fəaliyyət istiqaməti qədim dövrdən müasir dövrə kimi Azərb. memarlığı, incəsənəti, tarixi və nəzəriyyəsinin tədqiqi ilə bağlıdır. Veb saytın ünvanı: www.science.az

AZƏRBAYCAN MİLLİ KONSERVATORİYASI (AMK)

- milli musiqi sahəsində kadrlar hazırlayan ali məktəb, AMK-nın yaranması haqqında Azərb. Respublikası Prezidentinin iki fərmanı olmuşdur: 13 iyul 2000 il tarixli "Azərbaycan Milli Konservatoriyasının təsis edilməsi haqqında"; 10 avqust 2001 il tarixli "Azərbaycan Milli Konservatoriyasının maddi-texniki bazasının yaradılması haqqında". Bu fərmanlara əsasən Bakı Musiqi Kolleci və Respublika İncəsənət Gimmnaziyası AMK-nın tərkibinə daxil edilmişdir. AMK-da təhsil iki pilləlidir. Bakalavr və magistr pillələri üzrə "İfaçılıq" və "Tatix-nəzəriyyə" fakültələrində 200-dən artıq tələbə təhsil alır. "Xalq çalğı alətləri", "Solo oxuma (xanəndə)", "Xalq çalğı alətlərinin orkestrləşdirilməsi və dirijorluğu", "Milli musiqinin tarixi və nəzəriyyəsi", "Instrumental mugam" və digər kafedrlərdə tar, kamança, qanun, balaban, zərb alətləri, xanəndəlik, dirijorluq, musiqişünaslıq ixtisasları üzrə ifaçı, tədqiqatçı və müəllim kadrlar

hazırlanırlar. Burada həmçinin, "Milli musiqinin tədqiqi" və "Milli musiqi alətlərinin araşdırılması" adlı elmi laboratoriyalar fəaliyyət göstərir.

AMK-nın professor və müəllim heyəti görkəmli sənətkarlardan x.ç.a üzrə ifaçılardan, xanəndələrdən, dirijorlardan, musiqişünaslardan ibarətdir. AMK-nın rektoru xalq artisti, professor *Səyavuş Kərimidir*. Onun rəhbərliyi altında AMK çoxsaylı fəaliyyət göstərən və respublikanın musiqi həyatında mühüm rol oynayan tədris ocağı kimi formalaşmışdır. AMK-nın müəllimləri və məzunları Azərb. mugam sənətini beynəlxalq aləmdə layiqincə təmsil edirlər, onların əksəriyyəti beynəlxalq və respublika müsabiqələrinin laureatlarıdır. AMK Avropa Şurası və YUNESKO-nun himayəsində ELİA (Avropa İncəsənət Universitetləri Liqası) təşkilatının və Türkiyə Yüksək Oyratım Kurumunun (YÖK) üzvüdür.

Azərbaycan Musiqi Mədəniyyəti Dövlət Muzeyinin eksponatları

AZƏRBAYCAN MUSIQİ MƏDƏNİYYƏTİ DÖVLƏT MUZEYİ

- 1964 ildə yaradılmışdır. Bakıda yerləşir. Muzeyin fondunda 35 mindən çox eksponat toplanmışdır. Eksponatlar içində milli musiqi alətlərindən tar, kamança, saz, dəf, qoşanağara, həmçinin qədim qramfon və patefonlar, Azərb. pəşakar musiqi sənətinin yaradıcısı Uzeyir Hacıbəyovun, milli professional vokal sənətinin banisi Bülbülün, görkəmli bəstəkarlardan Qara Qarayevin, Fikrət Əmirovun, Afil Məlikovun, Süleyman Ələsgərovun, Cövdət Hacıyevin müəllif not əlyazmaları, əsərlərindən seçmələr, musiqi xadimlərinin şəxsi əşyaları, atışalar, konsert proqramları, musiqi sənətinə həsr olunmuş kitablar və b. materiallar mühüm yer tutur. Muzeyin üç filiali - Niyazi və Vaqif Mustafazadənin ev-muzeyləri, daimi fəaliyyət göstərən x.ç.a. sərgisi vardır. Hal-hazırda muzeyin direktoru sənətsənəşq namizədi Alla Bayramovadır. Veb saytın ünvanı: <http://www.musicmuseum.az>

AZƏRBAYCAN RESPUBLİKASI MƏDƏNİYYƏT VƏ TURİZM NAZİRLİYİ

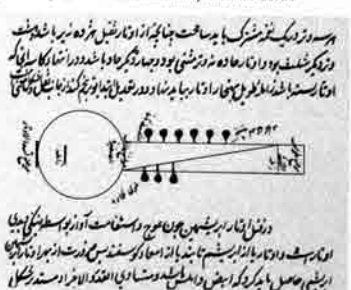
- Mədəniyyət və Turizm nazirliyi - 1953-2005 illərdə Mədəniyyət Nazirliyi, 2006 ildən Mədəniyyət və Turizm Nazirliyi. Mədəniyyət və Turizm nazirliyi ölkədə mədəniyyət və turizm sahəsində dövlət siyasətini həyata keçirir. Nazirlik mədəniyyət və incəsənətin müxtəlif sahələri (musiqi, teatr, təsviri sənət, kino) üzrə ümumi koordinasiyanı həyata keçirir, bilavasitə dövlət teatr-tamaşa, konsert, qalereya, muzey və kitabxanalar, tarix və mədəniyyət qoruyularının fəaliyyətini tənzimləyir. Bu sahələrdə, habelə ölkədə turizmin inkişafı ilə bağlı dövlət qanun və sərəncamlarının, proqramlarının hazırlanması və icrasının təmin edir. Mədəniyyət və turizm nazirliyi Azərbaycan, irimiqəşli mədəniyyət tədbirlərinin, festival və müsabiqələrin, beynəlxalq mədəni əlaqələrin inkişafına təkan verən beynəlxalq təşkilatları və tədbirləri təşkil edir. Azərb. mədəniyyətinin xaricdə təbliği, tanınması, habelə milli mədəni-bədii irsin qorunması istiqamətində ardıcıl işlər aparır. Azərb. musiqi irsinin müxtəlif sahələrinin, xüsusən də mugam ifaçılıq ənənələrinin inkişafını, təbliğini təmin etmək məqsədi ilə YUNESKO ilə birləşdirilmiş "Əbədi mugam" layihəsini, iki ildən bir Azərbaycan uşaq musiqi məktəbləri şagirdləri arasında gənclər mugam ifaçılarının ümumrespublika müsabiqəsini keçirir. Mədəniyyət və turizm nazirliyinin təşəbbüsü və təşkilatçılığı ilə 2007-2008 illərdə ilk Azərbaycan operası, dünya musiqi tarixində mugam operası janrının əsasını qovmuş Uzeyir Hacıbəyovun "Leyli və Məcnun" operasının 100 ilyiyinə həsr olunmuş "Azərbaycan musiqisi festivalı" layihəsi baş tutmuşdur. Mədəniyyət və Turizm Nazirliyi Azərbaycan, "TÜRKSÖY" və ICCROM (mədəni irsin qorunması və bərpasının tədqiqatı üzrə Beynəlxalq Mərkəz), Beynəlxalq Muzeylər Təşkilatında, Beynəlxalq Film Arxivləri Federasiyasında, Avropa Kinematografiya Assosiasiyasında, YUNESKO-nun "Qeyri-maddi mədəni irsin qorunması haqqında" Konvensiyasında və s. beynəlxalq təşkilatlarda təmsil edir. Veb saytın ünvanı: <http://imct.gov.az>

"AZƏRBAYCAN TÜRK EL NƏĞMƏLƏRİ" - Azərb. 1927 ildə qurulmuş xalq mahnılarından ibarət ilk məcmuə. Not yazıları U.Hacıbəyova və M.Maqomayevə məxsusdur. Mahnıların əksəriyyəti xanəndə Cabbar Qaryaqdıoğlunun ifasında yazılmış və onlardan bir hissəsi saz və fortepiano və yaxud da xor üçün işlənmişdir. ■

Qədim əlyazmalarında çang alətinin təsviri

Qədim əlyazmalarında simli musiqi alətinin təsviri

B

BABAYEV Rafiq Fərzi oğlu (31.03.1936, Bakı - 19.03.1994, Bakı) - piançu, 1950 illərdə ADMM-də və ADK-da təhsil almışdır. Gənc yaşlarından caz musiqisi ilə maraqlanmış, özünü caz kompozisiyalarını yaratmışdır. 1955-ildə caz kvarteti təşkil etmişdir. Eyni zamanda, Anadolü Qəniyevin x.ç.a. ansamblında, Tofiq Əhmədovun estrada ansamblında çalışaraq, böyük təcrübə qazanmışdır. 1960 illərdə R.Babayev SSRİ xalq artisti Rəşid Behbudovun də-

Rafiq Babayev, piançu-basist

votı ilə ADF nəzdində fəaliyyət göstərən ansamblında işləməyə başlayır. R.Behbudovla yaradıcılıq ünsiyyəti, konsert fəaliyyəti, qastrol səfərləri onun üçün əsl məktəb olur. 20 il müddətində davam edən bu yaradıcılıq əməkdaşlığı yüksək sənət nümunələrini meydana gətirir. R.Behbudovun bədii rəhbər, R.Babayevin musiqi rəhbəri olduğu ansambl dünyanın bir çox ölkələrində Azərb. musiqisini təmsil etmişdir. Bu ansamblın mühüm yaradıcılıq axtarışları şəraitində həmin dövrün musiqi estradası üçün fənomen sayılan Mahni Teatrı yaranmışdır. Onun yaradıcılığında iki istiqamət özünü göstərir: bir tərəfdən, Mahni Teatrında xalq və estrada musiqisi janrında çalışması, digər tərəfdən "Qaya" ansamblı, Müslüm Maqomayev və Pofad Bulbuloğlu ilə yaradıcılıq əlaqəsi, caz musiqisindən ibarət albomların yazılması. Bakıda ilk caz festivallarının təşkilinə və dünyanın bir sıra önəmli caz festivallarında iştirakı. 1967 ildə yaratdığı "Bayatı-Kürd" müğəmi əsasında caz kompozisiyası çox məşhurlaşmışdır. R.Babayev bir sıra kinofilmlərə musiqi bəstələmişdir:

"Azərbaycan haqqında etüd", "Gecə söhbəti" və s. Eyni zamanda, bir çox Azərb. bəstəkarlarının kino musiqisini səsləndirmişdir. 1983 ildən AzTRV QSC Estrada-simfonik orkestrinə rəhbərlik etmişdir.

BABA SALAHOV ADINA "ARAZ" XALQ ÇALGI ALƏTLƏRİ ANSAMBLI - Azərb. fəaliyyət göstərən musiqi kollektivi. 1962 ildə AzTRV QSC nəzdində görkəmli tarzun Baba Salahovun rəhbərliyi ilə yaradılmışdır. 1981 ildə "Araz" x.ç.a. ansamblı adlandırılmışdır. 1992 ildə Baba Salahovun vəfatından sonra ansamblın onun adı verilmişdir. Həmin vaxtdan bu günə kimi Baba Salahov ad. "Araz" x.ç.a. ansamblına xalq artisti, tarzun Ağasəlim Abdullayev rəhbərlik edir. Ansamblın ənənəvi tərkibi - tar, ud, qanun, bas tar, kamança, balaban, qarmon, nağara, qoşanağara kimi x.ç.a.-dan ibarətdir; repertuarı - müğəm dəstgahlardan, təmsil və rənglərdən, xalq mahnı və rəqslərindən təşkil olunmuşdur. Ansambl fəaliyyət göstərdiyi müddətdə bir çox tanınmış xanəndələri müşayiət etmişdir ki, onların audio və video yazıları AzTR Fonduna qorunur.

BABA TAHİR - müğəm guşəsi, "Şur" dəstgahının tərkibində, "Mayəyi-Şur" şöbəsinə sonra ifa olunur.

BABAYEV Arif İmran oğlu (20.02.1938, Ağdam x.ç. yaxınlığında Sarıhacılı k.) - xanəndə, xalq artisti (1988), professor (1996). "Şöhrət" (1998) və "İstiqal" (2008) ordenlərinə layiq görülmüşdür. A.Babayev XX əsrin ikinci yarısında Qarabağ xanəndəlik məktəbinin görkəmli nümayəndələrindən biridir. O, Seyid Şuşinski, Xan Şuşinski, Zülfü Adıgözəlov kimi sənətkarların ənənələrinə əsaslanaraq, özünəməxsus ifaçılıq üslubu yaratmışdır. 1960 ildən başlayaraq Arif Babayevin yaradıcılıq yolu Bakı x.ç. ilə bağlı olmuşdur. O, ADMU-da təhsil almışdır. Əvvəl ADF-na, sonra isə ADOBT-na solist kimi dəvət olunan A. Babayev bu teatrın səhnəsində müğəm operalarında Mocnun, Kərəm (Ü.Hacıbəyov - Leyli və Məcnun), "Əsli və Kərəm"), Aşiq Qorib (Z.Hacıbəyov - "Aşiq Qorib"), Cəmal (Ş.Axundova - "Gəlin qayası") kimi yaddaqalan obrazlar yaratmışdır. A.Babayevin ifasında bütün müğəm dəstgahlar səslənmiş və lentə alınaraq AzTR Fonduna daxil olunmuşdur.

Arif Babayev, xanəndə

Onun yaradıcılığında "Şur", "Segah" müğəm dəstgahları, "Arzabari", "Qarabağ şikəstəsi" zərbə müğəmləri xüsusi yer tutur. Xüsusilə, "Segah" müğəmini A.Babayev təkrarolunmaz bir üslubda oxumuşdur. Xanəndə həm də təmsil və xalq mahnılarının ifaçısı kimi çox sevilir, onları böyük zövqlə ifa edir. A.Babayev çox saylı qastrol səfərlərində olmuşdur, Amerika, Avropa. Asiyanın bir çox ölkələrində Azərb. müğəm sənətini musiqsevərlərə tanıtmışdır. Onun səsi respublikada və xaricdə qrammofon vallarına və kompakt disklərə yazılmışdır. A.Babayev AMK-nın professoru, "Solo oxuma (xanəndəlik)" kafedrasının müdürüdür. Onun yetirmələri - Nazakat Teymurova, Aygün Bayramova, Fəhriz Məmmədov, Sevinc Səriyeva, Güllüstan Əliyeva, Könül Xasıyeva, Səbuhi İbayev və b. bu gün müğəm sənətinin tanınmış simalarıdır. A.Babayev müğəm müsabiqələrində mənfi səhvlər heyətinin üzvi iştirakıdır. O, öz bilik və bacarığını istedadlı xanəndələr nəslinin yetişməsinə sərf edərək, Qarabağ müğəm ifaçılığı ənənələrini yaşatmağa çalışır. A.Babayevin 70 illik yubileyi münasibətilə Heydər Əliyev Fondu tərəfindən xanəndənin sənətlərindən, həyat və yaradıcılıq yolunu əks etdirən şəkillərdən ibarət CD-albom nəşr olunmuşdur.

BABAYEV Elxan Əlisəttar oğlu (28.08.1948, Bakı - 02.02.2003, Bakı) - musiqişünas, sənətşünaslıq doktoru (1999), professor (1994). ABl və Musiqi Xadimləri İttifaqının üzvü olmuşdur. Ü.Hacıbəyov ad. ADK-nın ifaçılıq məfəs alortləri və musiqişünaslıq fakültələrini (1971, 1973) bitirmişdir. 1978 ildən ADK-da çalışmışdır (1993-2003 illərdə BMA-nın tədris işləri üzrə prorektor). Elmi yaradıcılığı genişdir: bir neçə elmi monoqrafiyanın, 80-dən artıq elmi, elmi-metodik, elmi-publisistik məqalələrin, teleradio

verilişlərinin müəllifidir. Tbilisi, Düşənbə, Almatı, Moskva, Bağdad, Ankara, Köln, Çikaqo, Tehran şəhərlərində keçirilən beynəlxalq elmi simpozium və konqresslərdə məruzələr etmiş, mühazirələr oxumuşdur. Elmi əsərlərinə görə musiqişünasların B.Asfəyev adına beynəlxalq müsabiqəsinin laureatı olmuşdur. Əsas elmi marağı dairəsi Azərb. müğəmlərinin intonasivə və ritm xüsusiyyətlərinin tədqiqi ilə bağlıdır. Bu mövzuda "Azərbaycan müğəm dəstgahlarının ritmikası" (1990), "Azərbaycan müğəm dəstgahlarında ritm-intonasivə problemləri" (1996), "Şifahi ənənəli Azərbaycan musiqisində intonasivə problemləri" (1998) kitabları və çoxsaylı elmi məqalələri çap olunmuşdur.

BAGDADI - "Rahab" dəstgahında "Hicaz" şöbəsinə sonra "Şahnaz" keçmək üçün istifa edilən guşə.

BAG-SIYAVUŞ - Orta əsrlər musiqisində müğəm guşələrindən biri.

BAG-ŞƏHRİYAR - Orta əsrlər musiqisində müğəm guşələrindən biri.

BAGIROV Zakir Cavad oğlu (16.03.1916, Şuşa - 08.01.1996, Bakı) - bəstəkar, pədaqoq, əməkdar incəsənət xadimi (1961). Moskva Dövlət Konservatoriyasını bitirmişdir (1949). Həmin ildən emrünün sonuna kimi ADK-da dərş deməkdir. "Musiqi nəzəriyyəsi" kafedrasının müdiri və professoru olmuşdur. Z.Bağrov "Aygün" operasını (Səməd Vurğunun poeması əsasında, 1972), "Kəndimizin məlinisi" (1938) və "Qayınana" (1964) operetalarını, Fortepiano və ork. üçün, Tar və ork. üçün Konsertlərini, çoxsaylı instrumental və vokal əsərlər bəstələmişdir. Z.Bağrov Azərb. müğəminin ilk not nəşri lərindən birinin müəllifidir. O, tarzun Mansur Mansurovun atasından "Düğah" müğəmini nota yazmışdır. Həmin not vaxtı 1936 ildə çap olunmuşdur. Bu not yazılmasını təkrar nəşr "Azərbaycan xalq musiqisi antologiyası"nda (III cild, 2004) öz əksini tapmışdır.

BAGIROV Adil Kamil oğlu (13.05.1937, Bakı - tarzun xalq artisti (2006). ADMM-də tarixi sənət üzrə təhsil almış müəllimlər Mirzə Mansur Mansurov, Səid Rüstəmov olmuşdur. ADMU-da təhsilini davam etdirmişdir. 1964 ildən S.Rüstəmov ad. x.ç.a. orkestrinin solisti, Həmin ildən Ə.Dadaşovun x.ç.a. ansamblının üzvü. 1976 ildən Əhsən Dadaşov ad. "Xatirə" x.ç.a. ansamblının rəhbəridir. Ansamblıla birgə respublikanın mədəni həyatında yaxından iştirak edir, əsgərlər qarşısında konsertlər

verir. Bir çox xarici ölkələrdə (Əlcəzair, Türkiyə, İran, Yaponiya, ABŞ və b.) qastrol sətərlərində olmuşdur. Solist tarzon kimi və muğam üslubunda da fəaliyyət göstərir. AzTR Fondunda "Bayatı-Şiraz", "Rasi", "Segah" muğamlarının səs yazıları saxlanılır.

BAĞIRZADƏ Məmmədbağır Məmmədali oğlu (21.07.1950, Bakı, Nardaran k. - 30.10.2005, Bakı) - xanəndə, xalq artisti (2000), Musiqi təhsilini ADMM-də Nəriman Əliyevin sinfində almış (1971-1975), ADMU-da təhsilini davam etdirmişdir (1976-1980). Xanəndə kimi yetişməsində Bakının muğam mühiti, xüsusilə, Bakı kəndlərindəki seir-muğam məclislərinin böyük əhəmiyyəti olmuş, Əlibaba Məmmədov, Yaqub Məmmədov kimi xanəndələrin yaradıcılığında bəhrələnmişdir. Onun repertuarı muğamlardan, təsniflərdən və bəstəkar mahnılarından ibarət idi. M.Bağırzadə yaradıcı sənətkar olmuşdur. O, qəzəllər, şeirlər və onların əsasında bir çox mahnılar ("Azərbaycanım", "Ana dünyası", "Qarabağ", "Döymədim bu dünyadan" və s.) yaratmışdır. Həmin mahnılar xanəndələrin repertuarında yer tutmuşdur. M.Bağırzadənin ifası üçün ciddilik, sözün mənasını dərinləndirən açmaq və dinləyiciyə çatdırmaq bacarığı xas idi. O, bütün muğam dəstgahlarını böyük məhərətlə oxumuşdur. Səs yazıları AzTR Fondunda saxlanılır. 10-dan artıq diski buraxılmışdır. "Dilkaş" ansambli yaratmış, bu ansamblla dünyanın bir çox şəhərlərində qastrol sətərlərində olmuşdur. M.Bağırzadə 2001 ildən BMK-da fəaliyyət göstərmiş, muğam dərsləri demişdir.

BAĞLAYICI HİSSƏ - əsərin əsas hissələri arasında köçür möqsədi daşıyan kiçik epizod. Muğam dəstgahlarında rənglər, diringilər, bəzən də güşəblər bağlayıcı hissə əhəmiyyətini daşıyır.

BAHADIR Mehralıoğlu (1883, Şuşa - 05.12.1962, Ağdam) - xanəndə, Qarabağ muğam ifaçılığı məktəbinin tanınmış nümayəndələrindən biri. Muğam sənətinə Şuşada Xərrat Qulunun məktəbində yiyələnmiş, musiqi məclislərində, dini mərasimlərdə iştirak etmişdir. Cabbar Qaryağdıoğlu, Keçəçioğlu Məhəmməd, İslam Abdullayev, Musa Şuşinski, Seyid Şuşinski kimi xanəndələrlə sənət yoldaşı olmuşdur. Bahadır Mehralıoğlu geniş diapazonlu (iki oktava yarımdan artıq), güclü səsə malik xanəndə, muğamın, oruzum dərin bilicisi olmuş, həmçinin bir sıra təsniflərin yaradıcısı və ilk ifaçısı ("Ay qara qız", "Uca dağlar" və s.) kimi tanınmışdır. Bir çox xanəndələrin onun ifaçılıq üslubundan bəhrələnmişlər. 1920 ildən Ağdamda fəaliyyət göstərmişdir. Ağdam teatrının səhnəsində ta-

masaya qoyulan muğam operalarında, el sənəklərində və konsertlərdə iştirak etmişdir. 1934 ildə Tiflis ş. keçirilən Zaqafqaziya incəsənət olimpiadasının laureatı (II yer) olmuşdur. 1934-1946 illərdə ADF-nin solisti kimi konsertlər vermişdir. B.Mehralıoğlu gözəl musəllim olmuş, böyük xanəndələr nəslini yetişdirmişdir. 1958-1962 illərdə Ağdam Orta İxtisas Musiqi Məktəbində muğam dərsləri aparmışdır. Qarabağ xanəndələrinin bir çoxu - Əbülfat Əliyev, Arif Babayev, Qədir Rüstəmov, İldırım Həsənov, Şahmalı Hacıyev onun tələbələri olmuşlar.

BAHAR - ən qədim zərbi muğamlardan biri.

BAKİ - Azərb. Respublikasının paytaxtı, ən böyük mədəniyyət mərkəzi. Qədim tarixə malik Bakıda elm, mədəniyyət və incəsənətin bütün sahələri üzrə inkişaf onun mədəni mühitinin zənginləşməsinə və yüksəlişinə təkan vermişdir. Xüsusilə, XX əsrin əvvəllərindən başlayaraq, Bakının musiqi həyatının bir neçə istiqamətdə inkişaf etməsi özünü aydın büruzə verir ki, bu da sonrakı illərdə musiqi mədəniyyətinin yüksəlişi üçün bünövrəyə çevrilir. Əsas istiqamətlərdən biri Avropa və rus musiqisi ilə təmasın yaranması və musiqi ictimaiyyəti tərəfindən yeni formaların mənimsənilməsi ilə bağlı

Bakı Filarmoniyasının binası XX və XXI əsrlərin əvəzləndirilməsi

idi. Həmin dövrdən başlayaraq, Bakıda xarici musiqiçilərin, opera truppalarının qastrolları artır. Bunun nəticəsi olaraq, simfonik və kamera musiqisi konsertlərinin, opera tamaşalarının təşkilatı işi genişlənir ki, bu da Bakının musiqi həyatını canlandırır.

Digər bir istiqamət milli musiqi yaradıcılığının və ifaçılığının yeni növlərinin meydana gəlməsi ilə əlaqədar idi ki, bu da Azərb. bəstəkarlıq məktəbinin formalaşmasında mühüm əhəmiyyətə malik idi. Bu baxımdan, məşhur xanəndə və sazanda dəstələrinin, aşıqların iştirakı ilə Şərq konsertlərinin verilməsi, muğamlar əsasında musiqili səhnəciklərin göstərilməsi, dram tamaşalarının fasilələrində muğam ifaçılarının çıxışı və nəhayət, Azərb. musiqili sənətin əsərlərinin yaranması, muğam operalarının və musiqili komediyaların meydana gəlməsi əlamətdardır.

Bu dövrdə musiqi həyatında özünü göstərən daha bir istiqamət musiqi maarifçiliyinin yaranması idi. Xüsusilə, Bakıda fəaliyyət göstərən qabaqcıl mədəniyyət xadimləri xalqın maariflənməsi uğrunda, milli ədəbiyyat və incəsənət göstərdi məbuzatə aparırdılar. Azərb. ədəbiyyatının və mədəniyyətinin müdərəqqi fikirləri xadimlərinin xalq kütlələrini oyandırmaq, maarifləndirmək, irəli aparmaq namına gördüyü

işlər - məktəblərin açılması, müxtəlif maarifçilik cəmiyyətlərinin yaradılması, xalqın təcridlə Avropa tipli musiqi mədəniyyətinə alışdırılması milli mədəniyyətin inkişafında mühüm əhəmiyyətə kəsb etmişdir.

1920 illərdə Azərb. ictimai-siyasi həyatında baş verən dəyişikliklər nəticəsində milli mədəniyyətin inkişafında yeni yolların açılması, musiqi təhsilinin genişlənməsi, ifaçılıq sənətinin yüksəlişi prosesi muğam ifaçılarının da fəaliyyətinin yeni mərcədə inkişafını şərtləndirirdi. Bu baxımdan, musiqi məktəbləri sərbəhsizinin yaradılmasını qevd etməliyə ki, muğam ifaçıları dövlət tərəfindən açılan bu musiqi məktəblərində sənət nüvəllimi kimi geniş fəaliyyət göstərmişlər. 1920 illərdə Şərq konservatoriyasında, daha sonralar ADMM-də, ADK da (Bakı Musiqi Akademiyasında), hal-hazırda isə AMK-da, ADMU-da muğam sənəti tədris olunur.

Lakin XX əsrin əvvəllərindən yaranmış ənənələr də müasir dövrdə davamı və inkişaf etdirilir. Hal-hazırda da muğam ifaçılarının fəaliyyət sahəsi teatr və konsert səhnəsi ilə bağlıdır. Xanəndələrin bir çoxu ADOBNT-nin solisti kimi Azərb. bəstəkarlarının muğam operalarında çıxış edirlər. ADF-nin solisti kimi geniş dinləyici auditoriyası qarşısında, həmçinin radio və televiziya da konsertlər verirlər.

Məşhurluq Səleyman Mansurov (sağda) və musiqiçilər dəstəsi muğam məclisində

BAKİ MUĞAM MƏCLİSLƏRİ - XIX əsrdə Bakı şəhərində və Bakıatrtafi kondlarda (Nardaran, Mərdəkan, Maştağa, Əmircan və b.) şair və muğamçıların öz ətrafına toplayan yığıncaqlar. Azərb. muğam sənətinin inkişafında Bakı məclislərinin böyük rolu olmuşdur. Bakıdakı ən böyük musiqi məclisinin rəhbəri Məşədi Məlik Mansurov (1838-1909) öz dövrünün açıq fikirlisi, istedadlı, mədəni şəxslərindən biri, "musiqiçilər ailəsinin" görkəmli nümayəndəsi olmuşdur. Məşədi Məliyin Bakıda içəri şəhərdəki evinin böyük salonunda tez-tez dövrünün məşhur ziyalıları və sənətkarları yığılır. Qarabağdan, Şirvanıdan, İrandan gələn musiqiçilər bu evin qonağı olurdu. Hacı Süley, Əbdulbaqi (Bulbulcan), tarzan Mirzə Sadiq Əsəd oğlu (Sadiqcan), Məşədi Zeynal kimi tanınmış Qarabağ musiqiçiləri Məşədi Məliklə dostluq edirdi. Məclislərdə yerli musiqiçilər iştirak edirdilər. Burada görkəmli xanənda və musiqiçilərlə yanaşı, gənclər də ifaçılıq maharətini nümayiş etdirir, ustadlardan bəhrələnməyə çalışırdılar. Bu musiqi məclislərində ifaçılıq sənəti barəsində ciddi söhbətlər aparılır, musiqi tarixinə fikir verilir. Burada muğamın nə zaman, kim tərəfindən, hansı sorağıyla yaradılması mövzusu məclis üzvlərini daha çox maraqlandırır. Eyni zamanda, hər bir muğam məclisində ayrıca mütəkirə olurdu. Muğamların tamam-dostluğu və düzgün oxunmasına xüsusi diqqət yetirilirdi. Burada Ağasəid oğlu Ağabala, Seyid Mirbabayev, Ağa Karim Salik, Bəyler, Əli Zühab, Mirzə Fərəc və b. musiqiçilər toplaşaraq öz musiqi sənətlərini nümayiş etdirirdilər. Məşədi Məliyin təşkil etdiyi musiqi məclisi Bakı musiqiçilərinin bütöv bir nəslini yetişdirib tərbiyə etmişdi. Məşədi Məliyin oğlanları - Məşədi Süleyman və Mirzə Mansur bu ənənəni davam etdirmişlər.

BAKİ MUSIQİ AKADEMİYASI (BMA) - əvvəlki Üzeyir Hacıbəyov ad. Azərbaycan Dövlət Konservatoriyası (ADK) - respublikanın ali musiqi təhsili məktəbi. Azərb. hökumətinin 1921 il 26 avqust tarixli qərarı ilə təsis edilmişdir. ADK-nin yaradılması və inkişafında, tədris prosesinin təşkilində, ümumiyyətlə, konservatoriyanın musiqi həyatında U. Hacıbəyovun (1939-1948 illərdə rektori) müstəsna rolu olmuşdur. ADK-da hələ ilk illərdən milli kadrların hazırlanmasına xüsusi diqqət verilmişdir. U. Hacıbəyovun 1922 ildə azərb. tələbələr üçün təşkil etdiyi Azərb. Dövlət Türk Musiqi Məktəbinin fəaliyyəti və 1926 ilə onun ADK ilə birləşdirilməsi də musiqi təhsilinin tərəqqisində mühüm əhəmiyyətli hadisə olmuşdur. ADK-da Azərb. musiqisinin inkişaf məsələləri ilə əlaqədar müxtəlif tədbirlər həyata keçirilmiş, tələbələrə dərindən ibarət

Bakı Musiqi Akademiyası (BMA)

ilk çoxsəslili xor (1926), Azərb. xalq musiqisinin toplamaq və tədqiq etmək üçün Elmi-Tədqiqat Musiqi Kabineti (1931) təşkil edilmişdir. Bastəkarlardan A. Zeynallı, S. Rüstəmov, pianoçulardan K. Səfəraliyeva, V. Kozlov, dirijor Ə. Həsənov, musiqişünaslardan X. Ağayeva və b. ADK-nin ilk məzunlarındandır. Yarandıqı vaxtdan etibarən ADK-nin tədris prosesində ənənəvi Avropa musiqi təhsili sistemi ilə yanaşı, klassik milli musiqi irsinin öyrənilməsinə böyük diqqət verilmişdir. ADK-da bastəkarlıq-nəzəriyyə, forte-piano, orkestr, vokal şöbələri ilə yanaşı, Şərq şöbəsi - x.ç.ə. ifaçılığı şöbəsi açılmışdır. Sonralar tədris planına U. Hacıbəyovun işləyib hazırladığı Azərb. xalq musiqisinin əsasları kursu daxil edilmişdir. ADK-nin inkişafında müasir Azərb. vokal məktəbinin banilər Bulbul və Ş. Məmmədova, Moskva və Peterburq konservatoriyalarının yetirmələri olan musiqiçi pedaqoqlar - M. Pressman, I. Aysberq, B. Karagiyev, L. Ab. S. Bretanitski, G. Saroyev, M. Brenner və b. böyük rol oynamışlar. ADK-nin inkişaf mərhələlərində, müxtəlif ixtisaslar üzrə musiqiçi kadrların hazırlanmasında, xüsusilə Azərb. bastəkarlarının yeni nəsillərin yetişməsində, musiqi tədrisinin inkişafı prosesində Q. Qarayevin (1949-1952 illərdə rektor), C. Hacıyevin (1957-1969 illərdə rektor), K. Səfəraliyevanın, Ə. Abbasovun (1953-1957 illərdə rektor), E. Nəzirovanın, R. Atakişiyevin, Z. Bağirovun, M. İsmayilovun, B. Hüseynlinin, S. Ələsgorovun, C. Cahangirovun, S. Hacıbəyovun (1969-1974 illərdə rektor), A. Məlikovun, X. Mirzəzadənin, E. Abasovun (1977-1991 illərdə rektor), F. və X. Qasımovaların, V. Adıgözəlovan və b. mühüm xidmətləri vardır. 1949 ildən ADK Üzeyir Hacıbəyovun adı daşıyır. 1994 ildən Bakı Musiqi Akademiyası (BMA) adlanır. 2000 ildə x.ç.ə. şöbəsi ayrılaraq, AMK-nin tərkibinə daxil olmuşdur.

Hal-hazırda BMA-ya SSRİ xalq artisti, professor Fərid Bədəlbəyli rəhbərlik edir. BMA-da təhsil iki pilləlidir: bakalavr və magistr pillələri

üzrə Forte-piano, İfaçılıq, Musiqi tarixi və nəzəriyyəsi fakültələrində bastəkarlıq, musiqişünaslıq, etnomusiqişünaslıq, forte-piano, orqan, vokal, dirijorluq, nəfəslili və simli alətlər ifaçılığı ixtisasları üzrə mütəxəssislər yetişdirilir. ADK-nin nəzdində Ş. Məmmədova ad. Opera studiyası, Məktəb studiya, "Şifahi ənənəli musiqinin tədqiq problemləri", "Qədim musiqi alətlərinin bərpası" elmi laboratoriyaları, "Azərbaycan xalq musiqisinin tarixi və nəzəriyyəsi" kafedrasının tərkibində "Xalq musiqisi kabineti" və s. qurumlar fəaliyyət göstərir. Veb saytı ünvanı: <http://musakademiya.musiqi-dunya.az>

BAKİ MUSIQİ KOLLECI (BMK) - Asaf Zeynallı ad. Orta İxtisas Musiqi Texnikumu - milli musiqiçi kadrları hazırlayan 4 illik orta ixtisas musiqi təhsili məktəbi. Əsası Tiflis və Moskva konservatoriyalarının məzunu olan A. N. Yermolayeva tərəfindən 1895-1896 tədris ilində şəxsi musiqi məktəbi kimi qoyulmuş, 1901 ildə Rus Musiqi Cəmiyyətinin Bakı şöbəsi nəzdində fəaliyyət göstərmişdir; bunun əsasında 1916 ildə ilk musiqi texnikumu yaradıldı. Burada vokal, skripka, violonçel və s. alətlərdə çalmaq üzrə dərs keçirilirdi. İllər ötdükcə burada təhsil alanların sayı artmış, müəllim heyəti ixtisasçılarla zənginləşmişdir. 1953 ildə məktəbə Asaf Zeynallının adı verilmişdir. 1999-2000 tədris ilində Azərb. Respublikası Təhsil Nazirliyinin əmri ilə Texnikum Bakı Musiqi Kolleci adlandırılmışdır. BMK-nə müxtəlif illərdə U. Hacıbəyov, S. Ələsgorov, V. Adıgözəlov, B. Mehdiyev və b. rəhbərlik etmişlər. Hal-hazırda BMK-nin direktoru əməkdar incəsənət xadimi, professor Nazim Kazımovdur.

Bir əsrdən artıq yaşı olan bu musiqi məktəbi müxtəlif ixtisaslar üzrə səkkiz mindən artıq musiqiçi kadr yetişdirmişdir. Onun məzunları-nın sorağı yaxın-uzaq xarici ölkələrdən gəlir. Məktəbin yetirmələri Azərb. və onun hüdudlarından uzaqlarda yerləşən ölkələrdə musiqi həyatında mühüm rol oynayan sənətkar kimi tanınmışlar. BMK respublikada muğam ifaçıları yetişdirən əsas baza təhsil ocağı olmuş və hal-hazırda da bu missiyanı daşıyır. Burada görkəmli muğam ustadları - Seyid Şuşinski, Mirzə Mansur Mansurov, Qurban Primov və onların ənənələrinin davamçıları Əhməd Bakıxanov, Bəhrəm Mansurov, Nəriman Əliyev, Hacıbaba Hüseynov, Əlibaba Məmmədov, Ağaxan Abdulla-yev və başqalarının fəaliyyəti xanənda və xalq musiqi ifaçılarının yetişdirilməsində mühüm əhəmiyyətə malikdir. BMK-də hal-hazırda 1400 nəfərə yaxın tələbə təhsil alır. 400 nəfərdən artıq müəllim kollektivi çalışır. Bir çox muğam ustadları kollecin müəllimləridir.

BAKİXANOV Əhmədcan Məmmədrazı oğlu (05.09.1892, Bakı - 26.03.1973, Bakı) - tarzan, pedaqoq, musiqi xadimi, əməkdar müəllim (1943), əməkdar incəsənət xadimi (1964), xalq artisti (1973). İlk təhsilini İranda almış, burada ustad tarzanlardan tar ifaçılığını və buğama-tın sirlərinə dərinlən yiyələnmiş, 1920-ildən Bakıda musiqi məclislərində və konsertlərdə çalmış, müəllimlik etmişdir. 1930 illərdən Üzeyir Hacıbəyovun dövləti ilə ADK-da, daha sonra ADMM-də muğamdan dərs demişdir (1930-1973). Azərb. radiusunun nəzdində x.ç.ə. ansamblinin təşkilatçısı və rəhbəri (1931-1973) olmuşdur. 1973 ildən həmin ansambl Əhməd Bakıxanovun adı daşıyır. Bu ansambl bir çox görkəmli xanəndələri - Cabbar Qarayədioglyunu, Seyid Şuşinski, Hüseynqulu Sarabskini, Zülfü Adıgözəlovu və b. müayit etmiş, geniş konsert proqramları ilə çıxış etmişdir. Azərb. xalq musiqisinin, xüsusilə muğamların təbliğində

Əhmədcan Bakıxanov: tarzan

Ə. Bakıxanovun böyük xidməti var. O, muğam sənətinin dərin bilicisi olmuş, ifaçılıq təcrübəsində az ilə olunan "Nova-nışapur", "Əbu-ətə muğamlarının mahir ifaçısı kimi tanınmışdır. Eyni zamanda, onun yarandıqı bir çox melodiyalar, rənglər xalq ifaçılığında geniş yayılmışdır. Ə. Bakıxanov "Azərbaycan xalq rəngləri" (1964), "Azərbaycan ritmik muğamları" (1968), "Muğam mahni, rəng" (1975) kimi not nəşrlərinin müəllifidir. Bu məcmuələr xalq musiqisinin tədrisi və tədqiqi üçün qiymətli vəsaitdir. Onun musiqi məktəbləri üçün tərtib etdiyi muğam proqramı tar tədrisində bu gün də istifadə olunur. Ə. Bakıxanov ömrünün çox hissəsini musiqi kadrlarının tərbiyəsində həsr etmişdir. Həbiyyə Bayramov, Əhsən Dadaşov, Sərvər İbrahimov, Əliqə Quliyev, Əlikram Hüseynov onun tələbələri olmuşlar. Bir çox bastəkarların (Arit Məlikov, Hacı Xanməmmədov, Nəriman Məmmədov

və b.) mugam müəllimi olmuşdur. İranlı musiqiçilər Əli Salimi və Adil Axundzadə onun yetirmələri olmuşlar. Ə. Bakıxanovun ifasında bəstəkar N. Məmmədov tərəfindən bir çox instrumental mugamlar: "Rast", "Şur", "Bayatı-Şiraz", "Segah-Zabul", "Rahab", "Şuştor", "Hüməyün", "Şahnaz" mugamları nota salınaraq çap olunmuşdur. Ə. Bakıxanovun oğlu, bəstəkar, xalq artisti Tofiq Bakıxanov onun ifaçılıq üslubunda bəhrələnərək, "Dugah", "Nəva", "Şahnaz", "Hüməyün", "Rahab" simfonik mugamlarını bəstələmişdir. Əhməd Bakıxanovun mənzilində Azərb. Dövlət Musiqi Mədəniyyəti Muzeyinin filiali yaradılmış, burada tarzın x.ç.ə.-dən ibarət zəngin kolleksiyası sərgisi nümayiş olunur. 1994 ildə Əhməd Bakıxanovun 100 illiyinə həsr olunmuş tələbə və gənclərin tarz alətində mugam ifaçılığı üzrə respublika müsabiqəsi keçirilmişdir.

BAKIXANOV Məmmədşah Məmmədşah

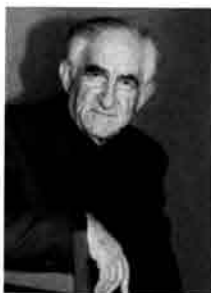
oğlu (1890, Bakı - 20.02.1957, Bakı) - tarzın, əməkdar artisti (1943), ilk təhsilini İranda almış, 1916 ildən məclislərdə çıxış etməyə başlamışdır. 1920 ildən Bakıda fəaliyyət göstərmişdir. Şərq konservatoriyasında təhsil almış, Şirin Axundov və Məşədi Həsənin sinfində sənətinin təkmilləşdirmişdir: eyni zamanda, konservatoriyanın inspektoru vəzifəsində çalışmışdır. 1923-1936 illərdə Əli Bayramov ad. əməkçi türk qadınlarının Mərkəzi Mədəniyyət Sarayında tar müəllimi olmuş, ilk dəfə burada qızlardan ibarət "Şərq orkestri" yaratmışdır. M. Bakıxanov gənc musiqiçi kadrının yetişdirilməsinə, milli musiqi mədəniyyətinin inkişafına böyük əmək sərf etmişdir. Onun rəhbərlik etdiyi "Şərq orkestri" respublikada və başqa şəhərlərdə geniş konsert proqramları ilə çıxış edərək çox məşhurlaşmış, olimpiada və festivalların iştirakçısı olmuşdur. 1934 ildə Tiflis ş.-də keçirilən Zaqafqaziya incəsənət olimpiadasında, 1936 ildə Moskvada bədii özəfəliyyət kollektivlərinin bəxş-müsabiqəsində birincilik qazanmışdır. M. Bakıxanov 1941 ildən ömrünün sonuna kimi ADF-nin solisti olmuşdur. Klassik mugam ifaçılığı texnikasına dərin bələd olan mahir tarzın həm solo ifaçı, həm də müşayiətçi kimi tanınmışdır. O, musiqi məclislərində və konsertlərdə Cabbar Qarayədoğlu, Seyid Şuşinski, Zülfü Adıgözəlov kimi ustad xanəndələri müşayiət etmişdir. M. Bakıxanovun oğlu əməkdar artist Akif Bakıxanov tanınmış viola ifaçısı, U. Hacıbəyov ad. Azərb. Dövlət Simfonik orkestrinin konsertmeysteridir.

BAKIXANOV Talat Soltan oğlu (13.06.1927, Bakı - 30.05.2000, Bakı) - kamaça ifaçısı,

əməkdar artisti (1975). Musiqiçi kimi yetişməsində əmisi Əhməd Bakıxanovun böyük rolu olmuşdur. A. Zeynallı ad. ADMM-də (1947-1949) kamaça ixtisası üzrə Hafiz Mirzəliyevdən və Firuz Əlizadədən dərslər almışdır. 1947 ildən M. Maqoməyev ad. ADF-nin solisti olmuşdur. Bir sıra xarici ölkələrdə (Fransa, İndoneziya, Malta, İran, Türkiyə, Suriya və s.) qastrol səfərlərində olmuş, mugam üçlüyünün tərkibində görkəmli xanəndələri müşayiət etmişdir. Azərb. mugamlarının, xüsusilə, "Segah" instrumental mugamının ən gözəl ifaçılarından biri kimi tanınmışdır. T. Bakıxanov respublika və beynəlxalq əhəmiyyətli müsabiqələrin, simpoziumların iştirakçısı və qalibi olmuşdur. 1970-1980 illərdə Səmərqənddə keçirilən "Yaxın və Orta Şərq xalqları pəşəkar musiqisinin ənənələri və məsiri" mövzusunda birinci və ikinci beynəlxalq simpoziumlarının iştirakçısı olmuş, B. Mansurov, C. Əkbərov, A. Qasımov kimi sənətkarlarla birgə Azərb. mugam ifaçılığı sənətini təmsil etmişdir. T. Bakıxanov 1988 ildən Bulbul ad. Orta İxtisas Musiqi Məktəbində çalışmışdır.

BAKIXANOV Tofiq Əhmədşah oğlu

(08.12.1930, Bakı) - bəstəkar, xalq artisti (1990), professor (1983). "Şöhrət" ordeninə (2000) layiq görülmüşdür. ABl-nin üzvü, ADK-nı skripka və bəstəkarlıq üzrə (Q. Qarayev sinfi) bitirmişdir. ADK-nın "Kamera ansambli" kafedrasında çalışır. 1969 ildə Parisdə keçirilən VII beynəlxalq rəqs festivalında; 1998, 2000, 2001 illərdə Quzey Kıbrıs Türk Cümhuriyyətində II, IV, V beynəlxalq "Bellapais" musiqi festivallarında, Moskvada, Tiflisdə, son illərdə İstanbul, İzmir, Tehran və Bolqarıstanda müəllif konsertləri ilə çıxış etmişdir. T. Bakıxanovun yaradıcılıq irsi genişdir. O, "Xəzər balladası" (1968), "Şərq poeması" (1976), "Xeyir və Şər" (1990) bürpərdəli baletlərinin, "Altı qızın biri pəri"

Tofiq Bakıxanov, bəstəkar

(1964), "Məmmədli kurorta gedir" (1969), "Qız görüşə tələsdi" musiqili komediyalarının (N. Məmmədova birgə), müxtəlif alətlər üçün yazılmış 24 sonata, 26 konsert (simfonik orkestrin müşayiəti ilə), vokal və instrumental əsərlərin müəllifidir. T. Bakıxanov 5 simfonik mugamın müəllifidir: "Dugah", "Hüməyün", "Nəva", "Rahab", "Şahnaz". Simfonik mugamlarının səsyazısı AzTR Fondunda saxlanılır.

"BAKU" - Moskvada çap olunan rus dilli jurnal. Baş redaktoru və nəşri Heydər Əliyev Fondunun Rusiya Federasiyasındakı nümayəndəliyinin başçısı Leyla Əliyevadır. Jurnalın ilk sayı 2007 ildə nəşr olunmuşdur. Jurnalda Azərb. və Rusiya arasındakı mədəniyyətərarası əlaqələri işıqlandırın, Azərb. haqqında haqiqətələri dünyaya çatdırın maraqlı materiallar və illustrasiyalar öz əksini tapır. <http://baku-media.ru>

BALABAN (balaman) - nəfəslə çalınan qədim Azərb. musiqi aləti. Fındıq, tut, qoz, yaxud ərik ağacından hazırlanır. Silindrik gövdəsi (uzunluğu 280-320 mm) üzərində 9 dəlik (8-i ön, biri isə arxa tərəfdə) olur. Gövdəsinin baş

Balaban - nəfəslə musiqi aləti

tərəfinə qamışdan ikiqat dilçəklə yastı müştək taxılır. Buna görə də el arasında balabana - "yastı balaban" deyilir. Müştəyün ortasındakı xərək vasitəsilə alətin kökü dəyişdirilir. Balabana diapazonu kiçik oktavın sol səsinəndən ikinci oktavın do səsinə qədərdir. Yumşaq, təsirli, həzin tembrli var. Balabandan həm solo alət kimi istifadə olunur; həm də x.ç.ə. ansamblları və orkestrlərində, aşıq ansambllarında müşayiətədi alət kimi o, əsasən, damsaz (həm əmələ gətirən) alət olaraq xüsusi yer tutur. Mugam ansambllarında da balaban aləti daxil olunaq, səslənməyə xüsusi tembr boyaları əşlənir. Tanınmış balabançılardan Böhrüz Zeynalovun adını çəkmək olar.

BALASAQUNİ Yusif Xəss Hacıb (təq. 1021, Balasaqun ş. - ?) - Orta Asiya gairi, alim və mütəfəkkir, Türkdillil xalqların qədim ədəbi abidələrindən olan "Kutadqu bilik" ("Xoşbəxtlik bəxş edən elm", 1069; uyğur dilində poemasının müəllifidir. Balasaqunun etik görüşləri İbn Sinanın təliminə əsaslanır, yaradıcılığın

Firdovsinin təsiri olmuşdur. Türkdillil xalqların şeirinə əruz vəznini ilk dəfə Balasaqunı götürmüş, poemasını mütəqarib bəhrində, məsnəvi formasında yazmışdır.

BALU-KƏBUTƏR (hərfi mənası: *bal* - qanad, *kəbutər* - geyorçin) - 1. Şur və hüməyün dəstgahlarının mayasında hər bir musiqi cümlesini ayrılıqda təamlamaq üçün (kadans) hər dəfə zildən bəmə doğru kvarta intervalının özünəməxsus tərzdə çalınmasına (tarda iki dəfə boş ağısimin və sonra bir dəfə boş sarısimin vurulması) əsaslanır. 2. Orta əsr Azərb. klassik musiqisində "Rast" və "Rovahi" ("Rahab") dəstgahlarında "Mavorənnəhr" ilə "Hicaz" şöbələrində ifa olunan quşo. 3. "Cahargah" mugamının mayasında çalınan instrumental epizod.

BANK-SƏBZƏ (hərfi mənası: yaşılıqdan gələn səsi - mugam quşosi).

BARATAŞVİLİ Nikolas (1816-1845) - görkəmli gürcü şairi. Naxçıvanda olarkən, o dövrdə məşhur xanəndəsi Sattarla tanış olmuş, onun oxumalarına heyran olaraq, onu yüksək qiymətə ləndirmişdir. N. Barataşvilinin evində təşkil edilən poeziya və musiqi gecələrində Sattar boyuq molarlarla öz sənətini nümayiş etdirirdi. Bu məclislərdə iştirak edən Naxçıvan xammın qızı Qonça bəyim şairlərinin N. Barataşvilin gür cü dilinə çevirmiş, Sattar isə bu şairlər arasında həm Azərb., həm də gürcü dilində mahaullər oxumuşdur.

BARBƏD - Orta əsrlər Şərq musiqi məntəbələrində adı çəkilən xanəndə, musiqi alətləri ifaçısı və şair. Təxmin VI-VII əsrlərdə F. Xosrov Pərviz şahın sarayında musiqiçisi olmuşdur.

Orta əsrlərin münasirində Barbədin təsviri

Barbədın ad. orta əsrlər Şərq ədəbiyyatının bir çox nümunələrində rast gəlmək olur. İran şairi Firdovsinin (X əsr) "Şahnamə" əsərində, Azərb. şairi Nizaminin (XII əsr) "Xosrov və Şirin" poemasında Barbədın adı çəkilir, onun sənətkarlığından söz açılır. Nizami poemada şahın sarayında keçirilən musiqi məclisində Barbədlə Nəkisinin yarışmasını təsvir edir, onların oxuduğu muğamların adını göstərir ki, bu da o dövrün musiqi həyatı haqqında qiymətli məlumat hesab olunur. XIV əsr İran tarixçisi Həmdulla Qəzvinli Barbədi türkmən baxşılarına aid edir.

BARMAQ – xalq musiqi ifaçılığında istifadə olunan termin. Musiqi aləti ifaçısının fərdi yaradıcılıq üslubu ilə bağlı melodik ibarə, çox kiçik, lakin bitkin instrumental epizod, improvizasiya prosesində yaradılan variant mənasını daşıyır.

BAS (italyan: *basso* – aşağı, bəm, qalın) – 1. Qalın kişi səsi; diapazonu bəcmi böyük oktavının fa səsinə qədər, ikinci oktavının fa səsinə qədər. 2. Nəfəsli orkestrlərdə istifadə olunan genişməzuralı mis nəfəs aləti. 3. Akkordun ən aşağı səsi. 4. Çoxsəsli musiqidə ən aşağı sas.

BAS ALƏTLƏR – registrinə görə aşağı, bas kişi səsinə uyğun gələn alətlərin müxtəlif növləri. Orkestrdə qalın səslə alətlər. Müxtəlif tərkibli orkestrlərdə hər bir alətlər qrupunda bas alətlər yer almışdır; mas., simf. ork.-də faqot, tuba, *kontrabas* və s.; x.ç.ə. orkestrində *bas tar*, bas balaban və s.

BAS TAR və ya BƏM TAR – tarın ən aşağı registri malik növü; qalın, bəm səslili darimli musiqi aləti. XX əsrin 60 illərində musiqi kollektivlərində bas (bəm) səslərə olan ehtiyacı ödəmək üçün yaradılmışdır (Fərid Fərzəlibəyov tərəfindən). Bas tarın qurulmasına görə tarın böyük formasıdır, mizrabı adi tar mizrabından iki dəfə böyükdür. Bir qayda olaraq, tarzənlər tərəfindən ifa olunur. Alətin notları bas açaığında yazılır.

BAVİ (qəbilə adı) – "Hüməyün" dəstgahında "Əbülcəp" ilə "Süzi – güdaz" şöbələri arasında ki güşə.

BAYATI – Xalq şeiri forması; bir bəndi dörd misradan təşkil olunaraq, hər misrası yeddi hecadan ibarətdir; misralar *uba* şəklində qafiyələnir. Əsas fikir son iki misrada ifadə edilir. Xalq ədəbiyyatında geniş yayılmış janrlardan biridir. Bayatılarda dərin fikir, müəyyən bir fə-

səfi məna ifadə olunur. Bayatıların mənşəci Azərb. yaşayan qədim türkdilli bayat tayfasının adı ilə bağlı olduğu ehtimal edilir. Şifahi ənənəli musiqidə bir çox xalq mahnılarının mətn əsasını bayatılar təşkil edir. Bir sıra zərbi muğamlarda da poetik mətn kimi bayatılardan istifadə olunur. Məsələn: *Heyran, Arazbəri, Qarabağ şikəstəsi, Kəsmə şikəstə və s.* Eyni zamanda, bayatı xalq musiqi ifaçılığında daxil olmuşdur. Bayatı adı ilə başlanan çoxsaylı muğam şöbələri yaranmışdır: *Bayatı-İsfahan, Bayatı-Əcm, Bayatı-Qacar, Bayatı-türk, Bayatı-kürd, Qatar-bayatı, Çoban-bayatı və s.*

BAYATI-ƏCƏM – muğam şöbəsi. "Bayatı-Kürd" kiçik həcmli muğamının tərkibinə daxil olan ikinci əsas şöbə (əcəm – arəb olmayan adama deyilir, "əcəmin bayatısı" mənasını verir).

BAYATI-ƏRƏBAN – Orta əsrlərdə Şərq musiqisində muğam şöbəsi.

BAYATI-İSFAHAN – muğam şöbəsi. "Bayatı-Şiraz" muğam dəstgahının əsas şöbələrindən biri. XX əsrə qədərki dövrdə muğam ifaçılığında "Bayatı - İsfahan" dəstgahı mövcud olmuş və aşağıdakı şöbələri əhatə etmişdir: "Bərdaşt", "Gərduniyyə", "Nişibi-fəraz", "İsfahanək", "Bayatı - İsfahan", "Xosrovan", "Nühif", "Hacı-Yuni", "Naley-i-zənbür", "Məsnəvi", "Pəhləvi", "Bayatı - kürd", "Qatar", "Bayatı-əcm", "Gəbri", "Baba Tahir", "Azərbaycan", "Əbülcəp", "Bayatı-Şiraz", "Xavəran", "Üzzal", "Dilruba" və "Mayə Bayatı - Şiraza ayaq". Yalnız XIX əsrin axırlarından "Bayatı - Şiraz" muğamı müstəqil muğam kimi tanınmağa başlamış, "Bayatı-İsfahan" isə onun tərkibinə əsas şöbə kimi daxil olmuşdur.

BAYATI-KÜRD – kiçik həcmli muğam. "Şur" muğam ailəsinə daxildir. Tərkibi üç şöbədən ibarətdir: a) "Bayatı-Kürd"; b) "Bayatı-Əcəm"; c) "Bayatı-Kürdə ayaq" (kadensiyalı). Re mayəli şur muğam-tonalığında oxunur. Əvvəllər "Şur" muğam dəstgahının bir şöbəsi olmuş, sonradan kiçik həcmli muğam kimi ifaçılıq təcrübəsinə daxil olmuşdur. "Bayatı-Kürd" muğamının musiqisi qəmgin, dalgın, həyəcanlı xarakter daşıyır.

BAYATI-QACAR – 1. Muğam dəstgah. Məcmuə "Bərdaşt", "Mayə", "Hüseyni", "Şikəstə", "Zil Bayatı-Qacar", "Zəmin-xara", "Düğah", "Mavərnənnər", "Şah Xətai", "Ruhül-ərvah" kimi şöbələrdən ibarətdir. 2. "Şur" və "Düğah" muğamlarının tərkibində ifa olunan əsas şöbələrdən biri.

BAYATI-RACE – "Şur" muğam ailəsinə daxil olan "Əfşarı" muğamının güşələrindən biri.

BAYATI-ŞIRAZ MƏQAMI – Azərb. musiqisində yeddici əsas məqamdan biri (Ü.Hacıbəyov). Quruluşu: 1-1-1/2(ton, ton, yarım ton) ton formullu iki tetraxordon k.3 intervalı məsafəsində birləşməsindən ibarətdir; səsrisi 9 pilləlidir, IV pillə mayə (tonika) pilləsidir. Muğamın səsrisi II, IV, VI, VIII pillələri istinad-dəyacaq pillələri kimi "Bayatı-Şiraz" muğamının şöbələrinin əsasını təşkil edir; bu məqamda qurulan musiqi nümunələri həmin pillələrlə əsaslanır.

Bayatı-şiraz muğamının səsrisi:

BAYATI-ŞIRAZ MUĞAMI – Azərb. muğam dəstgahlarından biri. Məcmusu: "Bərdaşt", "Mayə-yi-Bayatı-Şiraz", "Nişibi-fəraz", "Bayatı-İsfahan", "Zil Bayatı-Şiraz", "Xavəran", "Üzzal", "Dilruba" və "Bayatı-Şiraza ayaq (kadensiyalı)" kimi şöbə və güşələrdən ibarətdir. Bu muğam dəstgah "sol" bayatı-şiraz məqam kökündə (tonalığında) ifa olunur. "Bayatı-Şiraz" muğamı öz gözəl, axıcı melodikasına və dərin təsir qüvvəsinə görə musiqiçilərin tərəfindən çox zaman "ərsi-musiqi" ("musiqinin gəlini") adlandırılır. Ü.Hacıbəyov "Bayatı-Şiraz"ı emosional baxımdan qəmli əhval-ruhiyyə daşıyan muğam kimi xarakterizə etmişdir. Böhran Mansurov "Bayatı-Şiraz" muğamının müstəqil muğam kimi yalnız XIX əsrin axırlarından mövcud olduğunu və əvvəllər isə "Bayatı-İsfahan" dəstgahı kimi tanındığını söyləyir.

BAYATI-ŞIRAZ MUĞAMININ NOT YAZILARI – "Bayatı-Şiraz" muğamını instrumental şəkildə N.Məmmədov tarzən Əhməd Bakıxanovun ifasından (1962), A.Əsədullayev tarzən Elxan Mirzəfərovanın ifasından (2003) nota yazmışdır. Bu muğam əsasında bəstəkarlar müxtəlif janrlı əsərlər, o cümlədən, Süleyman Ələsgorov "Bayatı-Şiraz", Fikrət Əmirov "Gülüstan Bayatı-Şiraz" simfonik muğamlarını, Nazim Əliyev-dibəyov və kapella (müşayiətsiz) xor üçün "Bayatı-Şiraz" kompozisiyasını və onun orqan üçün işləməsini, Polad Bülbülöglü "Bayatı-Şiraz" simfoniyasını yaratmışlar.

BAYATI-TÜRK – muğam şöbəsi. "Şur" muğamının tərkibinə daxil olunaq, rast məqamına

keçid etmələ gətirir. Muğam ifaçılığında "Bayatı-Qacar" muğamının ikinci adı kimi də istifadə olunaraq, onun tonallığına görə (qorqlan bir variantı kimi qəbul olunmuşdur). Ə.Bədəlbəyovün məlumatına əsasən, "Bayatı-türk" Orta və Yaxın Şərq xalqlarının musiqisində "Düğah", "Fili", "Şikəstə", "Camədaran", "Mehdiy-zərrabi", "Ruh-ül-ərvah" kimi şöbələri birləşdirən muğam olmuşdur.

BAYRAMOV HƏBİB ƏBƏDÜLHÜSEYN OĞLU (14.06.1926, Bakı – 15.08.1994, Bakı) – tarzən, xalq artisti (1983), ADMM-də təhsil almış, 1941 ildən Əhməd Bakıxanovun rəhbərlik etdiyi Azərb. X.C.A. ansamblında çalğısı, 1973 ildən ömrünün sonundakı həmin ansamblın bədii rəhbəri olmuşdur; bir çox xanəndələri müşayiət etmişdir. Onun sənəti yüksək ifaçılıq mədəniyyəti ilə fərqlənirdi. Repertuarı "Rastı", "Şur", "Çahargah", "Hüməyün", "Seğah" və digər muğamlar əsas yer tuturdu.

BAYRAMOVA AYGÜN ƏLİQULI QIZI (13.08.1967, Ağdam r-nu) – xanəndə, xalq artisti (2005). Musiqi təhsilini 1985-1989 illərdə A.Zeynallı ad. ADMM-də xalq artisti Şovket Ələkbərovanın sinfində almış, 1989-1995 illərdə ADK da təhsilini davam etdirmiş, xalq artisti Arif Babayevün tələbəsi olmuşdur. 1989 ildən Muğam Teatrının, 2002 ildən ADOB-nun solistidir. Azərb. bəstəkarlarının operalarında Leyli (Ü.Hacıbəyov – "Leyli və Məcnun"), Xanəndə qız (V.Adıgözəlov – "Nətovun") obrazlarını yaratmış A.Bayramovanın repertuarı genişdir. O, həm muğam və təsniflərin, həm də xalq və bəstəkar mahnılarının mahir ifaçısı kimi tanınmışdır. Dünyanın bir çox ölkələrində (Amerika, Kanada, İsveçrə, Almaniya, Avstriya, Hollandiya, Suriya, Sudiyyə Ərəbistanı, Türkiyə) konsert soforlərində olmuşdur. A.Bayramova AMK-nin və BMK-nin müəlimidir.

BEHBUDOV QARAXAN İMİRAN OĞLU (25.11.1935, Ağdam r-nu, Əfətli k.) – xanəndə, amokdar, artist (2006). Qarabağ xanəndəlik məktəbinin tanınmış nümayəndəsidir. Əmisi Əfətli Əkbər Qarabağda məşhur xanəndə idi. Q.Behbudovun ilk muğam müəllimi olmuşdur. Bəstəkar 1963-1968 illərdə A.Zeynallı ad. ADMM-nin xanəndəlik sinfində oxumuş, gərkömlü xanəndələr Əlibaba Məmmədov və Nəriman Əliyevün tələbəsi olmuş, muğam dəstgahlarını öyrənmişdir. Seyid Şuşinski, Xan Şuşinski və başqa xanəndələrlə ünsiyyətə səvənsə o, öz sonuncu təkmilləşdirmə, onların ənənələrini öz verdiyi lıqında davam və inkişaf etdirir. 1964 ildən ADF-nin solistidir. Əliqası Quliyevün idarəsi ilə

x.ç.a. ansambli ilə çalışmışdır. Onun bir xanəndə kimi puxtaləşməsinə görkəmli tarzən Behram Mansurovun böyük rolu olmuşdur. Onun müğayirəti ilə Q.Behbudovun ifasında bir sıra muğamlar lentə yazılaraq, radionun fonduna daxil edilmişdir. Q.Behbudov zil səslə xanəndədir. O, "Bayatı-Şiraz" muğamının mahir, orijinal ifaçısı kimi tanınmışdır. Bundan başqa o, "Segah-Zabul", "Rahab", "Mirzə Hüseyn Segahi", "Qatar", "Çahargah", "Rast" muğamlarında da xüsusi şövqlə oxumuşdur. Q.Behbudov pedaqoji fəaliyyətlə məşğul olur, onun yetirdiyi tələblər müxtəlif müsabiqələrdə və festivallarda iştirak edir.

BEHBUDOV Məcid Behbudalı oğlu

(18.04.1873. Şuşa - 06.09.1945, Qazax) - xanəndə, Qarabag muğam məktəbinin görkəmli nümayəndəsi. Gözəl səsi olan və uşaqlıqdan xanəndə olmaq arzusu ilə yaşayan M.Behbudov bir müddət məsciddə nolə oxumuş və minacat vermiş, xüsusi məclislərdə və toy şənliklərində xanəndəlik etməyə başlamışdır. O, əvvəllər Qarabagda və Gəncədə xanəndə kimi fəaliyyət göstərəndə, sonralar uzun illər Tiflisdə yaşamaq və konsertlər verməmişdir. Öz müasirləri kimi, M.Behbudov da öz gözəl səsi və ifa tərzii ilə diqqəti cəlb etmiş. "Qrammofon" şirkəti onu

Məcid Behbudov, xanəndə

səsini vala yazmaq 1910 ildə Riqa şəhərinə dəvət etmişdir. Riqaada xanəndə Məşədi Camil Əmirovun müşayiəti ilə bir neçə muğam, təsnif və xalq mahnılarının oxuyub vala yazdırılmışdır. M. Behbudovun repertuarı geniş və rəngarəng idi. "Mirzə Hüseyn Segahi", "Şuştər", "Çahargah" muğamlarının mahir ifaçısı sayılırdı. O, klassik muğamlarla yanaşı, Qafqaz xalqlarının dillərində də mahnılar oxumaqla dinləyiciləri valeh edirdi. Xanəndə Azərb. opera teatrının inkişafında da yaxından iştirak etmişdir. O, 1910 illər ərzində Azərb. meydana gəlmiş bir sıra muğam operalarında və operetallarda çıxış etmişdir. Bu baxımdan, o dövrün alişə və mətbuat səhifələrində maraqlı məlumatlar əldə etmək olar. Belə ki, M.Behbudov Ü.Hacıbəyovun opera və operetllərində, M.C.Əmirovun "Seyfal-Mülk" operasındakı rolları ilə yadda qalmışdır. Məcid Behbudov Azərb. səhərləri, Qafqaz ölkələri ilə yanaşı, İranda da qastrol səfərlərində olmuş, dinləyicilərlərinə böyük sevgi ilə qarşılımışdır. M. Behbudov ömrünün çox hissəsini Gürcüstanda yaşamış, Tiflis teatrlərində, konsert salonlarında çıxışları ilə yaddaşlara həkk olunmuşdur. Onun Qafqaz ölkələrində Azərb. musiqisini təbliğ etmək sahəsində mühüm xidmətləri vardır. Ömrünün son illərini isə M. Behbudov Qazax rayonunda yaşamışdır. O, burada mədəniyyət evində çalışmış, bir sıra istedadlı xanəndələri yetişdirmişdir. Məcid Behbudovun övladları Azərb. mədəniyyətində mühüm rol oynamışlar: məlahətli səsi ilə dünyanı fəth edən müğənni, SSRİ xalq artisti Rəşid Behbudov, rejissor, Rusiyanın xalq artisti Ənvər Behbudov, aktrisa, əməkdar artist Nəcəbi Behbudova ailə ənənəsini davam etdirmişlər.

BEHBUDOV Rəşid Məcid oğlu (14.12.1915, Tiflis - 09.06.1989, Bakı) - müğənni (lik tenor), xalq artisti (1951), SSRİ xalq artisti (1959), Sosialist Əməyi Qəhrəmanı (1980), Azərb. Dövlət mükafatı laureatı (1978). Haqqı fəaliyyətinə Tiflisdə başlamışdır (1930). 1946-56 illərdə ADF-nin, eyni zamanda 1953-60 illərdə (fasillərlə) eyni zamanda ADOBT-nin solisti, 1957-1959 illərdə Azərb. Dövlət Konsert Ansambli-nin təşkilatçısı və rəhbəri olmuşdur. 1966 ildən özünün təşkil etdiyi Azərb. Dövlət Mahnu Teatrının solisti və bədii rəhbəri olmuş; teatrdə musiqi və estrada sənətinin müxtəlif janrları (balet, pantomima və s.) üzvi surətdə birləşmişdir. Zəngin çalarlı müstəsna gözəl səsə malik olan R.Behbudov Azərb. vokal məktəbinin görkəmli nümayəndələrindəndir. Azərb. xanəndələri üçün səsizəvi olan improvizatəmə xüsusiyyəti R.Behbudov yaradıcılığında özünü triji-

Rəşid Behbudov, müğənni

nal şəkildə göstərmişdir. Azərb. xalq mahnılarının, Azərb. bəstəkarlarının vokal əsərlərinin xarici ölkələrdə populyarlaşmasında R.Behbudovun xidməti böyükdür. R.Behbudovun repertuarına dünya xalqlarının, eləcə də özünün mahnıları daxilidir; R.Behbudov 50-dən artıq xalqın mahnısını homin xalqların dilində ifa edib. Azərb. opera teatrında Balas (F.Əmirov - "Sevil"), Əsgər (Ü.Hacıbəyov - "Arşın mal alan") partiyalarını ifa etmişdir (Əsgər partiyasını R.Behbudov, həmçinin K.S.Stanislavski və V.I.Nemiroviç-Dançenko ad. Moskva Dövlət Teatrının Teatridə oxumuşdur), Onun ifasındakı Balas partiyası Azərb. vokal sənəti tarixində əhəmiyyətli yer tutur. R.Behbudov "Arşın mal alan" (1945), "Sevimli mahnı" (1958), "1001-ci qastrol" (1974) bədii filmlərində, eləcə də "Dogma xalqımıza" (1954) sənədli filmində çəkilmişdir.

BELYAYEV Viktor Mixayloviç (06.02.1888, Nijne-Uralsk - 16.02.1968, Moskva) - musiqişünas, pədaqoç, sənətsənəşliq doktoru (1944), Rusiya Bədii Elmlər Akademiyasının hoqqi üzvü, 1924 ildən Akademiyanın musiqi seksiyası sının nəzəriyyə bölməsinin müdiri olmuşdur. Peterburq (Leninqrad; 1914-1944, 1918 ildən professor) və Moskva konservatoriyalarında (1923-1959, 1944 ildən professor) musiqi nəzəriyyəsi və musiqi tarixindəndərs demişdir. 1959-1968 illərdə İncəsənət tarixi institutunun baş elmi işçisi olmuşdur. SSRİ xalqları musiqisinin və musiqi paleoqrafiyasının tədqiqatçılardan biri olan V.Belyayev Şor musiqisi, eləcə də Azərb. musiqisinə dair elmi əsərlər yazmışdır. Görkəmli musiqişünas alimin fəaliyyəti XX əsr musiqi mədəniyyətinin inkişafında müstəsna rol oynamış, milli musiqişünaslıq məktəblərinin formalaşmasına mühüm təsir

göstərmiş, böyük musiqişünaslar nəslini yetişdirərək, öz məktəbini yaratmışdır (azərbaycanlı musiqişünaslar Bayram Hüseynli, Əminə Eldarova, Ramiz Zohrabov bu məktəbin davamçılarıdır). Elmi irsinin qiymətli nümunələri olan "SSRİ xalqlarının musiqi tarixinə dair öçerklər" (1963), "Musiqi folkloru və qədim yazılar haqqında" (1971) və s. kitablarında Azərb. musiqisinə ayrıca öçerklər həsr etmiş. Xalq və şifahi ənənəli musiqi tarixi və nəzəriyyəsi məsələlərini araşdırmışdır.

BERTELS Yevgeni Eduardoviç (25.12.1890, Peterburq - 07.10.1957, Moskva) - şorşünas, SSRİ EA müxbir üzvü (1939), Özbəkistan (1944) və Tacikistan əməkdar elm xadimi (1946), İrən EA (1944) və Ərəb EA (Domsəqəd) müxbir üzvü (1955), SSRİ Dövlət mükəttat laureatı (Nizami yaradıcılığı ilə bağlı tədqiqatlarına görə, 1948), 1920 ildə Petroqrad Universitetinin Şorq dilləri fakültəsini bitirmiş, ömrünün sonunadək SSRİ EA Şorqşünaslıq İnstitutunda (1930 ildə) SSRİ EA Asiya Muzeyi) işləmişdir. Y. Bertels fars, tacik və bir sıra türk dilləri xalqların ədəbiyyat tarixi sahəsində görkəmli mütəxəssis olmuşdur. Suzimə və sufi ədəbiyyatını, Firdovsi, Nədi Cami, Nəvai və b. klassiklərin yaradıcılığını, Yaxın və Orta Şorq xalqlarının mədəniyyət tarixinə həsr olunmuş əsərlərini müəllifdir. "İslam Ensiklopediyası"nın fəal məsləhətçilərindən olmuşdur. Y. Bertels Firdovsinin "Şahnamə", Nizaminin "İsgəndərnamə" akademik təcrübəyə də ilə birlikdə əsərlərini elmi tədqiqat üçün hazırlamış, mətnşünaslığa dair nəzəri məqsədlər yazmışdır. Y. Bertels Azərb. ədəbiyyatının tədqiqat sahəsində də böyük iş görmüş. Nizami, Xaqani və Füzulinin yaradıcılığının (səliqi) ilə ardıcıl məşğul olmuşdur. Y. Bertels SSRİ dövlət xidmətinin təmsilçilərindəndir. Bir çox əsəri Şorq və Qorbt Avropa dillərinə tərcümə olunmuşdur. Y. Bertelsin xüsusi kitabxanası Azərb. SSR EA kitabxanasına verilibdir. Əsərləri: "Böyük Azərbaycan şairi Nizami" (1938), "Nizami və Füzuli" (1962).

BEYNƏLXALQ MUSIQİ İTTİFAQI (FRANSIZCA)

Con seil International de la Musique - CIM
YUNESKO nun tərkibində yaradılmış, özündə professional və həvəskar musiqi təşkilatlarını və müxtəlif xüsusişliq musiqi xadimlərini əmələşdirən beynəlxalq cəmiyyət (1949, Paris). BML-nin əsas məqsədi milli və beynəlxalq musiqi təşkilatları arasında əlaqə və inkişaf, onların fəaliyyəti koordinasişmaları; kongresslərin (1971, Moskva), müsabiqələrin, festivalların, simpoziumların keçirilməsindən ibarətdir. BML-də bəzən dəfə baş assambleyaları yığılır. Hər il İsvitkar və

ifaçı "tribunaları", hər iki ildən bir Asiya və Afrika musiqisi forumu təşkil olunur. B.MI-yə 60-a yaxın ölkənin milli musiqi komitələri daxildir. B.MI-nin tərkibində 16 beynəlxalq musiqi cəmiyyəti, (Müasir musiqinin beynəlxalq cəmiyyəti, Musiqişünaslığın beynəlxalq cəmiyyəti, Gənclərin beynəlxalq musiqi federasiyası, Musiqi folklorunun beynəlxalq itifaqı və b.) daxildir.

BEYT - Yaxın və Orta Şərqi poeziyasında şeirin eyni vəzində yazılmış və mənaca bir-birinə bağlı iki yanaşı mısrası. Klassik ədəbiyyatda beyt şeir vahidi sayılır. Beytdə mısraların həmfəqəli olması şərt deyil. Şərqi poetikasında bəzən beyt termini, ümumiyyətlə, şeir mənasında da işlənir. Şeirin ən gözəl və mənalı beytlərinə "şahi beyti", iki mısradan ibarət müstəqil əsər olan beytə isə müfədd deyilir. Qəzəl və qəsidənin ilk beyti mətlə, son beyti isə məqə adlanır. Şairin toxolusu, bir qayda olaraq, şeirin məqəsidə olur.

BEYTÜS-SƏFA - ədəbi məclis. XIX əsrin 60 illərində Şamaxıda şair Məhəmməd Səfərin evində yaradılmışdır; məclisin adı da bununla əlaqədardır (ərəbcədən tərcümədə: "Səfərin evi" deməkdir). Seyid Əzim Şirvani, Mollağa Bixud, Ağababa Zühəri, Qafar Raqib, Ələkbər Qafıl, Molla Mahmud Züvi və b. şairlər məclisin fəal üzvləri idi. Məclisə Seyid Əzim Şirvani və Mollağa Bixud başçıq edirdilər. "Beytüs-Səfa" Şuşadakı "Məclis-ülün", "Məclis-i-foramusan", Bakıdakı "Məcmuəş-şüara" ilə sıx əlaqə saxlayırdı. Məclisdə ədəbiyyat, incəsənət, fəlsəfə məsələlərinə dair söhbətlər aparılır, klassiklərin əsərləri müzakirə olunur, onların məşhur şeirlərinə nəzirlər yazılır, yeni yaranan qəzəllər xanəndələr tərəfindən oxunaraq, yayılırdı.

BƏDƏLBƏYLİ Əfrasiyab Bədəl oğlu

19.04.1907. Bakı - 06.01.1976. Bakı - bəstəkar, dirijor, musiqişünas, librettocu, xalq artisti (1969). 1930 ildə Azərb. Dövlət Universitetini, 1938 ildə Leningrad konservatoriyası nəzdində musiqi məktəbini bitirmişdir. 1930 ildən ömrünün sonunadək ADOBİ-nin dirijoru olmuşdur. Repertuarında Avropa, rus, sovet, eləcə də Azərbaycan bəstəkarlarının əsərləri, o cümlədən "Aida" və "Rigoletto" (C. Verdi), "Toska" (C. Puççini), "Leyli və Məcnun" (U. Hacıbəyov), "Sevil" (F. Əmirzadə), "Vaçil" (R. Mustafayev) operaları və s. əsərlər əsas yer tutmuşdur. Ə. Bədəlbəyli ilk milli Azərbaycan bəstəkarı - "Qız qalası"nın (1940, 2-ci redaksiyası 1958), "Nizami" (1948), "Soyud-ber ağlamaz" (1971, 2-ci redaksiyası 1975) operalarının müəllifidir. Bir çox dram tamaşasına

Əfrasiyab Bədəlbəyli, bəstəkar, dirijor

musiqi bəstələmişdir ("Hacı Qara", "1905-ci ildə", "Fərhad və Şirin" və s.). Ə. Bədəlbəyli "Bahadır və Sona", "Soyud-ber ağlamaz" operalarının, "Qız qalası", "Qızıl açar" bələtlərinin librettosunu yazmış, "Sevilya bərbəti" (C. Rossini), "Daisi" (Z. Palişvili) operalarının mətnini ekviritmik tərcümə etmişdir. Ə. Bədəlbəyli Azərb. musiqi sənətinin təbliğçisi, publisist kimi də tanınmışdır. Bakıdakı 23 saylı musiqi məktəbi Ə. Bədəlbəyli adınadır. Ə. Bədəlbəylinin musiqi tarixi ilə bağlı bir sıra elmi əsərləri vardır: "Musiqi haqqında söhbət" (1953); "Qurban Primov" (1955); "Musiqi lüğəti" (1969). Bu əsərlərdə muğam sənəti ilə bağlı geniş məlumatlar, ustad sənətkarların yaradıcılıq portretləri öz əksini tapmışdır. Mədəniyyət və Turizm Nazirliyinin təşəbbüsü ilə "Musiqi dünyası" jurnalı tərəfindən Ə. Bədəlbəylinin həyat və yaradıcılığına həsr olunmuş veb-sayt yaradılmışdır: <http://afrasiyab.musiqi-dunya.az>

BƏDƏLBƏYLİ Fərhad Şəmsi oğlu

27.12.1947. Bakı - pianoçu, dirijor, ictimat xadim, xalq artisti (1978), SSRİ xalq artisti (1990), professor (1983), Azərb. Dövlət mükafatı laureatı (1985), BMA-nın rektoru (1991 ildən bu günə qədər). 1965-1969 illərdə ADK-da (professor M.R. Brennerin sinfində), 1969-1971 illərdə P.I. Çaykovski adına Moskva Dövlət Konservatoriyasının aspiranturasında (dosent B. Davidoviçin sinfində) təhsil almışdır. Bir sıra beynəlxalq müsabiqələrin qalibi və laureatıdır. B. Smetana ad. (Çexoslovakiya, 1967, III mükafat) və Smetana əsərinin ən yaxşı ifaçısı mükafatı) və Viana da Mota ad. (Portuqaliya, 1968, I mükafat). F. Bədəlbəyli fəal konsert yaradıcılığı ilə məşğuldur. Pianoçunun qəzəllər ifaçısı - Bolqarıstan, Almaniya, Yunanıstan, İsrail, İtaliya, Kubə, Norveç, Portuqaliya, Tunis, Türkiyə, Finlandiya, Fransa.

Fərhad Bədəlbəyli, pianoçu

Çexoslovakiya, İsveçrə, Yuqoslaviya, Yaponiya və b. ölkələri əhatə edir. 1971 ildən ADK-da pedaqoji fəaliyyət göstərən F. Bədəlbəyli, bir sıra pianoçuların sənət müəllimidir. F. Bədəlbəylinin təşəbbüsü ilə ADK - Bakı Musiqi Akademiyasına çevrilmişdir (1994). Hal-hazırda BMA klassik musiqi ənənələrinin yaşadan ali musiqi təhsili ocağı kimi musiqi mədəniyyətində mühüm rol oynayır. F. Bədəlbəyli musiqi təşkilatçısı kimi də tanınmışdır: Azərb. Musiqi Cəmiyyətinin idarə heyəti sədrinin I müavini (1986-1989) olmuş, Bakı Incəsənət Mərkəzinin (1987-1996 illərdə rəhbəri) və Azərb. Musiqi Xadimləri Cəmiyyətinin (1989 ildən sədri) yaratmışdır. 1995 ildən "Azərbaycan Mədəniyyətinin Dostları" fondunun üzvüdür.

BƏDƏLOV Elman Karim oğlu (04.06.1929, Ağdam - 25.06.1991, Bakı) - kamança ifaçısı, əməkdar artisti (1982). Gənç yaşlarından musiqi ilə məşğul olmuş, tar və kamança alətlərində məharətli çalmışdır. Ağdam Dövlət Dram Teatrının tamaşalarında, konsertlərdə çıxış etmiş. Azərb. gənclərinin II festivalının laureatı olmuşdur (1957). Bununla yanaşı, Ağdam Pedaqoji Məktəbində fizika-riyaziyyat sahəsində təhsil almış və müəllim kimi çalışmışdır (1947-1951). Professional musiqi təhsilini ADMM-də (1957-1961) və ADK-da (1975-1980) almışdır. 1958 ildən ömrünün sonuna kimi Azərbaycan QSC's Rus təməlinə ad. x.ç.a. orkestrinin solisti və kamança qrupunun konsertmeystəri olmuşdur. E. Bədəlov solo ifaçı və muğam ucluyunun tərkibində konsertlərdə çıxış etmiş, bir çox ölkələrdə (Türkiyə, Yaponiya, Danimarka, İsveç, Norveç və s.) qəzəllər ifaçılığında, beynəlxalq musiqi festivallarında olmuşdur. E. Bədəlovun ifasında "Şur", "Seğah", "Şuştar", "Rahab", "Hüməyün", "Bəyatı-Şiraz", "Rast" və b. instrumental muğamlar

AzTR Fondunda saxlanılır. Sənətkarın ifasında bu muğamlar həzinliyi, emosionallığı, dərinliyi, improvizasiya ustalıqı ilə seçilir. E. Bədəlov pedaqoji fəaliyyətində məşğul olmuş. Bulbul ad. orta ixtisas musiqi məktəbində və ADK-da dərs demişdir. Yetirdiyi çoxsaylı tələbələri - Ədalət Vəzirov, Ağacəbrayıl Abasəliyev, Yaqut Sevidova və b. onun ifaçılıq ənənələrinin davatçılarıdır.

BƏDR (mənası: 14 gecəlik ay, mehtab) - "Cahırgah" döşəgəhinin mayesində çalınan güşə.

BƏHR - musiqi vəzninin təşkilat sistemini əngör vəzn musiqi vəzninin zaman ərzində səsənmə müddəti ilə əlaqədar olan ölçüdəki qarşılıq nisbəti ifadə edir. Bəhr səsələrin bu bəhrəyə əhəngində olan bütün bu nisbətin məzari vəznində dəyişir və ölçü normasını təşkil və tənzim etmiş olur. Musiqi vəzninin məntəqi həm də mənalı surətdə təkrarlanması və növbələnməsi (ahəng) üçün bəhr təşkilatının olması zəruridir. Sərbəst improvizasiya yolu ilə ita olunan Azərb. muğamlarının bəhri həm olduqca mürəkkəb, həm də dəyişəndir.

BƏHR-NUR - 1. "Rast-pəncəh" döşəgəhinə "Uşşaq" dan sonra gələn güşə. 2. "Hüməyün" döşəgəhinə "Bəyatı-şəam" ilə "Şaluz" arasında olan güşə.

BƏXTİYARI - "Hüməyün" döşəgəhinə ilk güşələrdən biri.

BƏM - 1. Aşağı registri; 2. Aşağı səs, aşağı səs, qalın səs (bas, bariton); 3. Uld musiqi aləmində ən aşağı sim, birinci sim.

BƏND - ədəbiyyatda şeirin qanırı və ya müəssəsiyə görə birləşdirilməsi, vahid mənə ifadə edən bir neçə mısra. Məsələn: "Səməlin səvna gətir bəndlər ilülik, üclük, dördlük, beşlik, altılıq və s. olur. Müsəddis əsasən xalq mahnılarının və aşiq həvalarının forma quruluşunda miflimum əhəmiyyət kəsb edir.

Bəhrət - qalın simli musiqi alət

BƏRBƏT (tərifi mənada: *bər* - sına, döş + *bət* - ördək) - ən qədim Azərb. simli musiqi aləti. XVI-XVII əsrlərdə Azərb. istifadə olunmuş mızrabla çalınan simli musiqi alətidir. Ud tipli alətlər ailəsinə mənsub olan bərbətin gövdəsi ud nisbətən böyük, qolu isə xeyli uzundur. Əsasən, saray musiqi aləti sayılan bərbət haqqında Azərb. klassiklorinin, o cümlədən, Nizami Gəncəvinin yaradıcılığında ətraflı məlumat öz əksini tapmışdır.

BƏRDƏŞT - müqəddimə xarakterli muğam söbəsi, dəstgahın giriş hissəsi. "Maya" söbəsinin əvvəl ifa olunur və "Maya" söbəsinə hazırlıq funksiyasını daşıyır. Hər bir muğam dəstgah mütləq olaraq "Bərdaşt"la başlanır (vokal-instrumental muğam dəstgahlarda əvvəlcə *Dərnamə*, sonra *Bərdaşt* ifa olunur) və muğama müvafiq olaraq adlandırılır: "*Bərdaşt-Rast*", "*Bərdaşt-Şur*", "*Bərdaşt-Çahargah*" və s. "Bərdaşt" söbəsinin əsas xüsusiyyəti ondan ibarətdir ki, bu söbənin musiqisi yüksək registrdən, muğamın mayosından bir oktava yuxarıda başlayaraq, tədricən mayovə enir və "Maya" söbəsinin səslənməsini hazırlayır. Adətən, "Bərdaşt" söbələri muğamın zil söbələrinin musiqi materialı əsasında qurulur. məs., "*Rast*" muğamının "*Bərdaşt*" söbəsinin musiqi materialı "*Əraq*" söbəsinin melodiyasına əsaslanır. Bəzi muğamlarda "Bərdaşt" söbəsinin xüsusi adları olur: məs., "*Rast*" muğamının "Bərdaşt" söbəsi "Novruzlu-rəvəndə", "Şuştar" muğamının "Bərdaşt"ı "Əmiri" adlanır.

BƏSİT - aruz vəznindəki bəhrlərdən biri.

BƏSTƏKAR (latın: *compositor* - müəllif, tərtibçi) - musiqi əsərinin yaradıcısı, müəllifi. Şifahi ənənəli musiqidə - xalq yaradıcılığında və muğam sənətində adətən bəstəkar və ifaçı bir simada birləşir. belə ki, onlar musiqi əsərlərini ifa edərkən yaradırlar. Muğam ifaçıları həm də bəstəkarlıq qabiliyyətinə malik olub, bir çox təsni və rənglərin yaradıcısı kimi tanınmışlar.

BƏSTƏ-NİGAR - muğam söbəsi. "Çahargah" dəstgahının əsas söbələrindən biri.

Böyük saz - simli musiqi aləti

BİBLİOQRAFIYA, MUSIQİ BİBLİOQRAFIYASI (yunan dilindən tərcümədə: "kitab yazarı") - Musiqi haqda elmi-praktik fəaliyyətin hazırlanması və informasiyanın ötürülməsi üçün məkan. Musiqi bibliografiyasının obyektini musiqi ədəbiyyatı, not materialları və əlyazmalar təşkil edir.

BİDAD (tərifi mənada: haqsızlıqdan şikayət) - "Humayun" dəstgahında beşinci pillədə ifa olunan həzin və kədərli əhval-ruhiyyəli guşə.

BİDƏGANI - "Əbu-Əta" muğamının son guşəsi.

BİRİNCİ TAR - X.ç.ə. orkestrində birinci səsi - ən ifadəli və mühüm əhəmiyyəti melodik xətti ifa edən tarlar qrupu. Orkestrdə birinci tarlar ümumi sayına görə üstünlük təşkil edir və dirijordan sol tərəfdə əyləşirlər.

BİRSƏSLİLİK, TƏKSƏSLİLİK - musiqinin ifadə tərzii: bir ifaçı və ya bir alət tərəfindən ifa olunan melodiya. Azərb. xalq musiqisində, xüsusilə, xalq mahnı və rəqslərində birsəslilik üstünlük təşkil edir, eləcə də instrumental muğamlar birsəslilik ifa tərzinə əsaslanır.

BOETSIY (Boetius, Boethius, Boetio) Anisiy Manlin Severin (təxminən 480-524) - Roma dövlət xadimi, filosof, musiqiçi, şair. "Musiqi tərtibatları haqqında" traktatı Antik dövrdə musiqi sahəsində meydana gələn ən görkəmli nəzəri əsərlərdəndir. Şərqi görkəmli ensiklopedist alimləri (Fərəbi, Cami, İbn-Sina, S.Urməvi, Ə.Marağai və b.) bu traktatdan bəhrələnmişlər.

BOĞAZ - xalq musiqi ifaçılığında istifadə olunan termin. Xanəndənin fərdi yaradıcılıq üslubu ilə bağlı melodik ibarə, kiçik avaz ifadələri.

BÖD (rəb) - iki səsin uralığı (səs ehtizazının sayı, ya da səs dalğalarının uzunluğu) etibarı ilə bir-birinə olan nisbət (interval).

BÖYÜK MƏSNƏVİ - *bax: Məsnəvi*.

BÖYÜK SAZ - həcmi etibarı ilə ən böyük saz (ana saz); *bax: Saz*.

BUSƏLİK - 1. Orta əsrlərdə Şərqi xalqlarının klassik musiqisinin əsasını təşkil edən 12 muğamdan biri. 2. Müasir muğam ifaçılığı təcrübəsində "Şur" muğamının tərkibində bir guşə kimi mövcuddur.

BUSTAN - qədim zərbi muğam.

BURDON (*bourdon*, fransız dilindən tərcümədə: "qatı bas") - 1. kamanlı alətlərdə ifa zamanı qısalılmayan bas simləri. Adətən, qrifdə yerləşdirilmir. 2. bas səslərinin musiqi alətində ifasının fasiləsiz səslənməsi, çoxsəsliliyin ibtidai forması. Xalq ifaçılığında geniş tərbiqə olunur. *Bax: Dəmkeç; Dəmsaz* not.

BÜLBÜL (Murtuza Rza oğlu Məmmədovun təxəllüsü; 22.06.1897, Şuşa - 26.09.1961, Bakı) - müğənni (lirik-dramatik tenor), SSRİ xalq artisti (1938), SSRİ dövlət mükafatı laureatı (1950), professor (1940). Bülbül Azərb. vokal ifaçılığı məktəbinin bünövrəsini qoyaraq, milli musiqi tarixində yeni bir dövr açmışdır. Uşaqlıqdan qeyri-adi qabiliyyəti, təbii, nadir və güclü səsə malik olması, xüsusi ustahlıq bülbülləri təqdim etməsi, nəfəsini dörmədən uzun müddət oxuması sayəsində ona verilmiş "Bülbül" adı sonradan onun parlaq istedadını əks etdirən artistlik təxəllüsünə çevrilmişdir. Muğamları öyrənən, tanınmış Şuşa xanəndələri ilə ünsiyyətdə olan gənc sənətkar çox keçmədən Zaqafqaziya və Orta Asiyada məşhur olur. Bülbül xanəndəlikdən professional vokal muğənnisinə qədər bir yol keçmişdir. O, 1916 ildə ilk dəfə Gəncədə M.C.Əmirəvovun "Seyfəli-Mülk" operasında çıxış etmişdir. 1920 ildən başlayaraq, Bakıda fəaliyyət göstərmiş, opera teatrının solisti olmuş, İbn-Salam və Kərəm rollarını (U.Hacıbəyov - "Leyli və Məcnun", "Əslü və Kərəm") səhnədə yaratmışdır. 1927 ildə ADK-nı bitirmiş və İtaliya vokal təhsili almışdır (1927-1931). Bülbül ADK-da özünə vokal məktəbini yaratmağa müvəffəq olmuşdur. O, klassik muğam məktəbi və İtaliya vokal məktəbinin ənənələrini özvi surətdə birləşdirmiş, Azərb. klassik vokal ifadəsinə yeni rənglər, çalılar gətirmişdir. Bülbül Azərb. milli vokal məktəbinin özünəməxsusluğunu elmi-təcrübə əsaslandırmağa nail olmuşdur. Bülbül ADOBTD-da Avropa və rus klassik operalarında (C.Verdi - "Riqoletto"; J.Massne - "Verter"; S.Raxmaninov - "Aleko" və s.), həmçinin Azərb. bəstəkarlarının klassik operalarında baş rollarda (Ə.Bədəlbəyli - "Nizami", Niyazi - "Fərhad və Şirin" və s.) çıxış etmiş, yadda qalan obrazlar yaratmışdır. Yaradıcılığının zirvəsini U.Hacıbəyovun "Koroglu" operasında ki Koroglu surətini təşkil edir. Bülbül azərb. bəstə

təkarlarının mahnı və romanslarının (U.Hacıbəyovun "Sənsiz" və "Sevgili canan", A.Zeynallının "Ölkəm", Niyazinin "Arzu" və s.) ilk ifaçısı olmuşdur. Eyni zamanda, o, bir çox xalq mahnılarını təkrarolunmaz sənətkarlıqla ifa etmişdir.

Bülbül, muğənni

dir. Bülbül həm də xalq musiqi nümunələrini qorunmasına həssaslıqla yanaşmışdır. Onun təşəbbüsü və rəhbərliyi ilə ANK-nın əsasında *Elmi-Tədqiqat Musiqi Kabineti* yaradılmışdır (1931-1943). Xalq musiqisi, asiq yaradıcılığı və muğam sənəti ilə bağlı nümunələrin toplanması, fonograf və nota yazılmasında, onların məcmuə şəklində çap olunmasında Bülbülün əvəzsiz xidmətləri olmuşdur. Onun asqılar və xanəndələr haqqında məqalələri də musiqi elmi üçün mühüm əhəmiyyət kəsb edir. Muğənni və artist, pedaqoq və musiqişünas alim kimi o, musiqi sənətində müvəqqəti yenilrin elan edən təbliğatçısı və təşəbbüscüsü olmuşdur. Bülbül vokal sahəsində musiqi tədrisi və elmi-tədqiqat prosesinin zirvəsinə yüksəlməsi kimi azərbaycanlı professorudur, Azərb. vokal sənətini rus və Avropa vokal sənətini nəliyyətdən əsasanda inkişaf etdirərək, zənginləşdirmişdir.

BÜLBÜL ADINA ORTA İXTİSAS MUSIQI MƏKTƏBİ

BÜLBÜL AD. MUSIQI MƏKTƏBİ – Azərb. dövlət konservatoriyasının nəzdində yaradılmış onillik xüsusi musiqi məktəbi. Tamalı Üzeyir Hacıbəyov tərəfindən qoyulan Bülbul ad. Orta ixtisas musiqi məktəbi Azərb. unikal tədris sistemində malik tədris ocağıdır. 1931 ildə ADK-da 60 şagirddən ibarət olan uşaq musiqi qrupu təşkil edilir. 1937-1938 tədris ilində Azərb. SSR-nin Xalq Maarif Komissarlığı incəsənət şöbəsinin qərarı ilə ADK-nin nəzdində (Moskva və Leningrad Konservatoriyalarının nəzdindəki mərkəzi musiqi məktəbi – MMM tipli) təhsil sistemi yaradılır və "Gənc istedadlar qrupu" yenidən yaranmış mərkəzi musiqi məktəbinə daxil olub həmin məktəbin özünü təşkil edir. Üzeyir Hacıbəyovun şəxsi təqdimatı və Xalq Maarif Komissarlığının incəsənət şöbəsinin 13 sentyabr 1937 il tarixli qərarı ilə Kövçək xanım Səfərləyeva bu məktəbə direktor təyin edilir. Müxtəlif illərdə məktəbə Tahir Atakişiyev (1952-1962), Nazim Əliyev (1962-1985), Faiq Dəşdəmir (1985-1992) rəhbərlik etmişdir. 1992 ildən məktəb musiqişünas, tələfə elmləri doktoru Nigar Cərrulla qızı Əsgərova rəhbərlik edir. Musiqi Məktəbində fortepiano, orkestr alətləri, kamera ansamblı və musiqişünaslıq şöbələri fəaliyyət göstərir. 1980 ildən məktəbin Milli Çalğı Alətləri şöbəsində xanəndə bölümü açılır. Bura Azərb. müxtəlif gənclərindən Respublika müsabiqələrində iştirak edib qalib gələn balaca xanəndələr qəbul olunur. Bu şagirdlər Respublikanın tanınmış sənətkarları – xalq artistləri Ş.Ələkbərova, A.Babayev, İ.Rzayev, Ə.Məmmədov dərs keçirlər.

BÜLBÜLÜN EV-MUZEYİ – Azərb. professional vokal sənətinin banisi, SSRİ xalq artisti, SSRİ Dövlət Mükafatı laureatı, professor Bülbulun memorial ev muzeyi 1982 ildə Bakıda yaradılmışdır. Muzeydə Bülbulün demək olar ki. Azərb. musiqi incəsənətinin bütün sahələrinə aid hər-tərəfli və müxtəlif yaradıcılığı səhnə, elmi-tədris, pedaqoji, ictimai fəaliyyəti haqqında 6000-dən artıq sənəd və material toplanmışdır. Bu mənzildə Bülbul 1937 ildən ömrünün son günlərinədək yaşayıb yaratmışdır. Muzeyin direktoru Bülbulun həyat yoldaşı "Şöhrət" ordenli Adelaida xanım Məmmədovadır.

BÜLBÜLCAN – *hax*: Zülalov Əbdülbəqi

BÜLBÜLOĞLU POLAD (04.02.1945, Bakı) – bəstəkar, müğənni, ictimai xadim, xalq artisti (1982). ADK-da təhsil almış, Qara Qarayevin tələbəsi olmuşdur. Azərb. estrada ansamblının bədii rəhbəri (1975 ildən), ADF-nin bədii rəh-

bəri və direktoru (1987 ildən), Azərb. Respublikası Mədəniyyət Naziri (1988-2006) vəzifələrində çalışmışdır. "Bayatı-Şiraz" müğəminin mövzuları əsasında simfoniyasının (1980), "Eşq və ölüm" baletinin, simfonik poemının, mahnıların, estrada orkestri üçün pyeslərin, vokal silsilələrin, tamaşalara, dram tamaşalarına və kino filmlərə musiqisinin müəllifidir. "Qorxmama, sən sənənləyən" bədii filmində (rej. Y.Qusman) P.Bülbuloğlu xanəndə surətini yaradan aktyor, müğənni və bəstəkar kimi iştirak edib. P.Bülbuloğlu 1988 və 1989 illərdə Şuşada keçirilən beynəlxalq "Xarı bülbul" festivalının təşkilatçısı olmuşdur.

BÜZÜRK (farsca: böyük, adı-sanlı) – 1. Orta əsrlərdə Şərqi xalqlarının klassik musiqisinin əsasını təşkil edən 12 müğəmdən biri. 2. Müasir dövrdə müğəm şöbəsi. "Şur" dostgahında son şöbələrdən biri. ■

Bülbulcan, xanəndə

C

CABBAR QARYAĞDIOĞLU (Cabbar Məşədi İsmayil oğlunun təxəllüsü: 31.03.1861, Şuşa – 20.04.1944, Bakı) – xanəndə, xalq artisti (1935). Cabbar Qaryaqdioğlu XIX əsrin ikinci yarısında yetişən və Azərb. musiqi tarixində ən görkəmli rol oynayan xanəndələrdən biridir. Azərb. xanəndəlik sənətinin yeni bir mərhələsi onun adı ilə bağlıdır. Cabbar Qaryaqdioğlu Şuşada Xarrat Qulunun məktəbində müğəm dərsləri almışdır. Eyni zamanda, Şuşa şəhərinin zəngin musiqi mühiti Cabbarın inkişafında müstəsna rol oynamışdır. Cabbar titri istedadla, mottunedici təmbrli uca və gur səsa, qeyri-adi musiqi yaddaşına və yüksək ustalığa malik idi. Onu məş-

Cabbar Qaryaqdioğlu, xanəndə

hur İtalyan müğənnisi Karuzo ilə muqayisə etmişlər. Rus şairi S.Yesenin onu "Şərqi musiqisinin peyğəmbəri" adlandırmışdır. Qarabağ, Gəncə, Şirvan, Bakı məclislərində çox məşhur olan Cabbar Zaqafqaziyada, Orta Asiya ölkələrində, İranda da tanınmışdır. Cabbar Qaryaqdioğlu musiqi tarixində müğəmmi teatr və konsert sahəsində ən səsləndirən ilk xanəndə olmuşdur. Belə ki, 1897 ildə görkəmli yazıçı-dramaturq Əbdürrəhman bəy Haqverdiyevin rəhbərliyi ilə Şuşada təməşşaya qoyulan "Məcnun Leylimin məzarı üstündə" musiqili səhnəcikində Məcnun rolunun ifaçısı Cabbar Qaryaqdioğlu olmuşdur. O, "Şərqi konsertləri"nin də fəal iştirakçısı idi. Cabbar Şuşada Mirzə Sadiq Əsəd oğlunun sazandalar dəstəsi ilə, 1900-1905 illərdə Bakıda tarzon Mirzə Fərəc və kamançaçı Məşədi Qulu ilə çıxış etmişdir. 1905 ildə tarzon Qurban Pirmov və kamançaçalan Saşa Oğanezayevlə birlikdə trio yaratmışdır. Bu trio 20 ildən artıq birlikdə fəaliyyət göstərmişdir. 1906-1912 illər ərzində "Sport-rekord", "Ekstrakom" və "Qramofon" səhmlər cəmiyyətləri tərəfindən Kiyev, Moskva, Varsava şəhərlərində Cabbar Qaryaqdioğlunun səsi qrammofon vəltinə yazılmışdır. Şərqi musiqi sənəti tarixində bunlar ən birinci yazılardır. 1912 ildə Varsavadan qayıdandan, Moskvada Şərqi konsertləri vermişdir. C.Qaryaqdioğlu klassik müğəmlərinə hanusını və bir çox təsnifləri bəstəkar mənərdə oxumuşdur. Xüsusilə, onun oxuduğu "Heyran", "Mənsuriyyə" zərbə müğəmləri, "Malun", "Şahnaz" müğəmmi musiqi tariximizdə misilsiz nümunələrdir. Cabbar klassik şeziyama mükəmməl bilirdi. Cabbar özündən əvvəlki ustalardan ləğv olaraq xanəndəlik sənətində ilk dəfə olaraq, müğəm və təsniflərdə Azərb. dilində qəzəllər oxumuşdur. O, konsert və məclislərdə Fuzuli, Qasım bəy Zakir, Seyid Əziz Şirvani, Xurşidbanu Natəvan və b. Azərb. şairlərinin qəzəllərini ifa edirdi. Məhz ana dilində oxumaq müğəmlərin xalq arasında geniş yayılmasına səbəb olmuşdur. Cabbar həm də bəstəkar və şair kimi tanınmışdır. Onun yaratdığı təsniflərdən "İstəkamin desilsin", "Tiflisin yolları", "Təvəndə xalq qalmadı", "Naxçıvanın göydən əsəvdim" və b. göstərmək olar. Onun ifasında 300-ə yaxın mahnı və təsnif ADK-nin nəzdindəki Bülbulun rəhbərlik etdiyi xalq musiqisinin oyranışın Elmə Tədqiqat Kabinetində fonovalliklərdə yazılmışdır. bir çox mahnı və təsniflər U.Hacıbəyov, M.Maqomayev,

S. Rüstəmov tərəfindən nota köçürülmüş və nəşr edilmiş "Azərbaycan türk el nəğmələri" (1927), "Azərbaycan xalq mahnıları" (1938, 1956-1958, 1967); bax: "Azərbaycan xalq musiqisinin antologiyası", C. Qaryaqdioğlu bəstəkarlara yaradıcılıq komoivi də göstərmişdir. U. Hacıbəyov, Niyazi, F. Əmirov kimi bəstəkarlar onun sənətindən bəhrələnmişlər. Niyazi onun ifasında "Rast" muğamını nota yazmış (çap olunmayıb) və bu materialında "Rast" simfonik muğamında isitəndir. Rus bəstəkarı R. Qliyerin "Sahsonam" operası üzərində iş prosesində (tarzən Qurban Primovla birgə) Azərb. musiqisini öyrənməsində bəstəkarla yaxından köməklik etmişdir. C. Qaryaqdioğlunun musiqi tarixinin tədqiqi üçün mühüm əhəmiyyət kəsb edən "Azərbaycan musiqisinin keçmişi haqqında xatirələr" adlı əlyazmasında XIX əsrin xanənda və musiqiçilərindən, təsnif və mahnılardan bəhs edilir. C. Qaryaqdioğlu 1934 ildə Tiflis ş.-da keçirilən Zaqafqaziya incəsənəti olimpiadasının qalibi olmuşdur. C. Qaryaqdioğlu ADF-nin və Azərb. Radiosunun solisti olmuş, respublikanın mədəni həyatında fəal iştirak etmişdir. C. Qaryaqdioğlu U. Hacıbəyovun dəvəti ilə ADK-da dərs demişdir. O. xalq arasında məşhur olan bir sıra istedadlı xanəndələr yetişdirmişdir. Onlardan Seyid Şuşinski, Bülbül, Xan Şuşinski, Zülfü Adıgözəlov və bir çox başqaları Cabbar Qaryaqdioğlunun ənənələrini davam etdirmişlər.

CABBAR QARYAQDIOĞLU ADINA MUĞAM ÜÇLÜYÜ – 1987 ildə M. Maqomayev ad. ADF-nin nəzdində yaradılmış ilk muğam triosudur. Tərkibi: xalq artistləri Məhliət Müslimov (tari), Fəxrəddin Dadaşov (kamança) və Zəhid Quliyev (xanənda). Sonrakı illərdə muğam üçlüyü bir çox xanəndələrlə işləmiş, dünyanın bir çox ölkələrində qastrol səfərlərində olmuşdur. Müxtəlif xanəndələri müşayiət edən üçlüyün ifasında xarici ölkələrdə bir sıra disklər buraxılmışdır.

CABBAR QARYAQDIOĞLU ADINA MÜSABİQƏ – 1986 ildə Bakıda keçirilən xanəndələri respublika müsabiqəsi, Gorkomli xanənda Cabbar Qaryaqdioğlunun 125 illiyinə həsr olunmuşdur. Müsabiqənin laureatları Alim Qasimov, Elza Qaybaliyeva, Zəhid Quliyev, Fəxrəddin Hüseynov, Nəhidə Həmdəmətova, Yusif Mirzayev. Təşkilat Nəzirov olmuşdur. Bu xanəndələrdə Məhliət Müslimov və kamançada Fəxrəddin Dadaşov müşayiət etmişlər. "Melodiya" firması tərəfindən müsabiqənin laureatlarının səs yazılarından ibarət qrammofon valırlar albomu buraxılmışdır (1987).

CABİR NOVURUZ (Cabir Mirzəbəy oğlu Novruzovun taxallüsü; 12.03.1933, Xızı r-nu, Upa k. – 12.12.2002, Bakı) – xalq şairi, əməkdar incəsənət xadimi (1979). "Ulduz" jurnalının baş redaktoru olmuşdur (1967-70). Azərb. Yazıçılar İttifaqı İdarə Heyətinin katibi (1970 ildən), "Azərbaycan" jurnalının baş redaktoru olmuşdur (1984 ildən). "Mənim muğamım" (1960), "İnsan məhəbbəti" (1963), "İllərin ömrü" (1965), "Bizim əsr" (1968), "Adi həqiqətlər" (1969), "Həyat, sən nə qaribəsən" (1971), "Bir dünyam var" (1974), "İnsan himnləri" (1978), "Nə qədər ki, sağam" (1980), "Ömür keçir karvan kimi" (1985) və s. kitablarındakı şeir və poemalarında musiqilərinin zəngin mənəvi aləmi, vətəndaşlıq, vətənpərvərlik və beynəlmiləllik duyğuları, sülh tarənnümü olunur. Əsərləri bir sıra xarici dillərə tərcümə edilmişdir.

CAHANGİROV Cahangir Şirgəşt oğlu [20.06.1921, Bakı s. – Balaxanı k. – 25.03.1992, Bakı] – bəstəkar, xalq artisti (1963), professor (1978), ADK-nı bitirmişdir (1951, B. Zeydmanın bəstəkarlığı sinfini). 1940 illərdə C. Cahangirov ADF-də mahnı və raqs ansamblının xor qrupuna, sazçı qızlar ansamblına, 1944-60 illərdə AZTR nəzdindəki xora rəhbərlik etmişdir. C. Cahangirov ADK-da dərs demişdir (1975-1992 illərdə xor dirijorluğu kafedrasının müdiri). C. Cahangirov skripka və simfonik ork. üçün konsert (1951) janrına mürciat etmiş ilk Azərb. bəstəkarıdır. C. Cahangirov yaradıcılığının əsas hissəsini təşkil edən xor əsərləri Azərb. xor musiqisinin inkişafında əhəmiyyətli rol oynamışdır: solist, xor, qiraətçi və simfonik ork. üçün "Arzın o tayında" (1949) vokal-simfonik poemasını və "Doğluq nəğməsi" (1956) sitasını, "Füzuli" (1959) və "Nasimi" (1973) kantatalarını, "Sabir" (1962), "Hüseyn Cavid-57" (1984) oratoriyalarını bəstələmişdir. C. Cahangirov xanəndələrin re-

Cahangir Cahangirov, bəstəkar

pertuarında mühüm yer tutan lirik mahnıların ("Nazanın", "Ana", "Zəriflik", "Xəzər", "Dan ulduzu, bir də mən", və s.), "Azad" (1957) və "Xanəndənin taleyi" (1978) operalarının, "Təzə gəlin" (1976) operetasının, Azərb. x.ç.ə. ork. ("Osetin süiti", "Misir lövhələri" və s.) üçün əsərlərin, kinofilmlərə ("Koroğlu", "Yenilməz bətalvon", "Dəli Kür" və s.) musiqisinin müəllifidir. C. Cahangirovun yaradıcılıq üslubunun kökləri muğam sənəti ilə dərinə bağlıdır. O, ilk dəfə olaraq, "Azad" operasında "Chargah" xor muğamını yaratmışdır. Onun "Xanəndənin taleyi" operasının mövzusu bilavasitə muğam sənəti ilə bağlı olub, xanənda Seyid Mirzəbəyovün həyatından bəhs edir. Operada muğamlardan geniş istifadə olunmuşdur.

CAMƏDƏRAN – Şərq m.üs.ə; "Hüməyün" dəstgahında "Bəxtiyari" şöbəsindən əvvəl oxunan güşə; "Bayatı-İsfahan" dəstgahının ilk muğam şöbələrindən biri.

CAMİ ƏBDÜRRƏHMAN Nürəddin ibn Əhməd (1414-1492) – fars-tacik şairi, filosofu, musiqi nəzəriyyəçisi. XV əsrin II yarısında fars dilində yazdığı "Musiqi haqda traktat"ında türs dilinə tərcümə, Daşkənd, 1960) o dövrdəki Şərq musiqisi təcrübəsindəki nailiyyətləri ümumləşdirmişdir.

CAVANŞİROV Allahyar Aslan oğlu (05.02.1907, Şuşa – 17.02.1972, Bakı) – tarzən. Xan Şuşinskiyin qardaşı. Tar çalmaq və muğamı Şuşada öyrənmiş. İslam Abdullayevi və digər xanəndələri müşayiət etməklə sənətinin təkmilləşdirmişdir. 1939 ildən Bakıda fəaliyyət göstərməyə başlamışdır. 38 il müddətində Xan Şuşinski ilə birgə çıxış etmiş, onun ən yaxşı müşayiətçisi kimi tanınmışdır. Bu ansamblda müxtəlif vaxtlarda Tələt Bakıxanov, Həlib Əliyev, Elman Bədəlov və digər kamança ifaçıları da çıxış etmişlər. Onlar respublikanın səhər və rayonlarında geniş dinləyici kütləsi qarşısında, hərbi hissələrdə əsgərlər qarşısında çıxış etmiş və çox məşhurlaşmışlar.

CƏBRAYILOV Eynulla Eynulla oğlu (08.04.1935, Kürdəmir – 14.09.1992, Kürdəmir) – xanənda. Şirvan musiqi mühitində yetişən Eynulla Cəbrayilov bu bölgənin ustad sənətkarlarının ənənələrindən bəhrələnir, muğam və aşıq sənətinin sirlərinə yiyələnir. O, ifaçılığında bu iki sənətin xüsusiyyətlərini qovuşdurmağa nail olur. Gənc yaşlarından peşəkər xanənda kimi respublikada tanınan E. Cəbrayilovun Aşıq Şakir və nəfəs alətləri ifaçısı Həsən Hüseynovla birgə çıxışları xüsusi əlamətdir olmuşdur.

E. Cəbrayilov aşıq havalərini ("Nazlına-nazlına", "Bala nərgiz", "Kima vəlvarım" və s.) bəyq sövqlə oxuyan xanənda kimi məşhurlaşmışdır. Bu havalər bu gün xanəndələrin repertuarında kök salmışdır. E. Cəbrayilov geniş diapazonlu, rəngarəng təbrli güclü səsə malik xanənda olmuşdur. Onun ifasında "Rast", "Segah Zəbul", "Mirzə Hüseyn Segah", "Chargah" və başqa muğamlar AZTR Fondunda saxlanılır. E. Cəbrayilov 1952 ildən ömrünün sonuna kimi Kürdəmir rayon Mədəniyyət İdarəsində çalışmış, eyni zamanda, respublikanın musiqi ifaçılığında yaxından iştirak etmişdir. 1956 və 1957 illərdə Azərb. gənclərinin birinci və ikinci təsniflərinin laureatı olmuşdur.

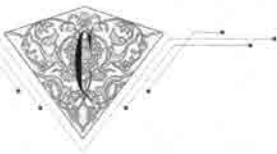
CƏFƏROV Cavanşir Xəlil oğlu [22.06.1953, Bakı] – dirijor, əməkdar incəsənət xadimi (2000), xalq artisti (2006). Sanki-Peterburq konservatoriyasının xor-dirijorluğu fakültəsinin burib (1977, 1980-1985 illərdə Azərb. Dövlət Xor Kapellasi-nin bədii rəhbəri və baş dirijoru, 1985-1990 illərdə Musiqili Komediya teatrının baş dirijoru, 1996 ildən ADOBT-nin baş dirijoru vəzifəsində çalışır. Eyni zamanda, BMA-nın professorudur. Repertuarı: U. Hacıbəyov – "Koroğlu", "Levi və Məcnun"; Verdi – "Aida", "Riçioletto", "Traviata"; Bizet – "Karmen"; Puççini – "Madam Butterfly"; Çaykovski – "Qu gəlini"; Adan – "Jizel"; Minkus – "Don Kixot"; F. Əmirov – "Sevil", "1001 gecə" və s. əsərlərdən ibarətdir.

CƏLD MİZRAB – tar ifaçılığında ənənəvi mizrab işlətmə üsulu, əsasən triollarla ita edilir. "Segah", "Chargah", "Maliur-Hindi" və b. muğamlarda çox rast gəlinir.

CƏLİLOV Kamil Cəlil oğlu (29.01.1938, Bakı) – qobuçalın, xalq artisti (2000). İlk qobuç mütəllimi C. Məmmədov olmuşdur. 1955-1959 illərdə

Kamil Cəlilov, qobuçu ifaçısı

ADMM-də, 1959-1965 illərdə ADK-da təhsil almışdır. Qoboy müəllimi V.A.Knyazkovun və professor A.Abdullayevin rəhbərliyi altında sənətinin təkmilləşdirmişdir. Müxtəlif illərdə Q.Qarayev ad. Azərb. Dövlət kamera orkestrinin, xalq artisti Gularə Əliyevanın rəhbərlik etdiyi "Dan ulduzu" instrumental ansamblının, Niyazi adına simfonik orkestrin solisti olmuşdur. "Dan ulduzu" ansamblı ilə bir çox xarici ölkələrdə - Suriya, Livan, Əlcəzir, Hindistan, Şri-Lanka, Polşa, Çexoslovakiya, İsveçrə, İtaliya, Finlandiya, Fransa və s. qastrol səfərlərində olmuşdur. Bəstəkar əsərləri ilə yanaşı, K.Cəlilov, eyni zamanda, Azərb. muğamlarının qoboy alətində mahir ifaçısı kimi tanınmışdır. Virtuoz ifaçı olan və xalq musiqisini dərinləndirən bilən K.Cəlilov Avropa musiqi alətinin bədii-texniki imkanlarından istifadə edərək, onları milli musiqi xüsusiyyətləri ilə qovuşdurmuş, Azərb. muğamlarının bənərsiz təhsirini yarada bildirmişdir. K.Cəlilov Respublika İncəsənət Gimnaziyasında sənətinin sirlərini gənc musiqiçilərə öyrədir.

CƏM (ərəb) - bir neçə səsin qarşılıqlı rəbitəsi-ni göstərən qayda.

CƏNGİ - qəhrəmanlıq və cəngavərlik ruhunda gümrah və şən musiqi əsəri. Cəngi pəhləvanlar yarışında da, cüd düzündə də çalınır. Bir qayda olaraq zurnaçılar dəstəsi tərəfindən ifa olunur.

CƏRƏS - zinqrov, çox kiçik zəng.

CİDAYI - muğam şobəsi, "Şur" muğam ailəsindən olan kiçik həcmli "Dəşti" muğamının ikinci (zili) şobəsi (farsca "Cidayi" - "mizraq", "süngu" deməkdir). Həyəcənli əhval-ruhiyyə daşıyır.

CİNGƏNƏ - tarın iki cüt ən zil simi. Bunlardan bir cütü tarın ağ simindən bir oktava yuxarı, o biri cütü isə tarın sarı simindən bir oktava yuxarı köklənir. Cingənə simlərini ilk dəfə XIX əsr Azərb. görkəmli tarzını Mirzə Sadiq Əsəd oğlu tar alətini yenidən qurarkən tətbiq etmişdir. Cingənə alikvot simlər olaraq həm tarın ümumi rezonansını artırır, həm də ifaçı tərəfindən mizrab ilə vurulduqda xüsusi effekt verir.

CİNS - 1. üç müxtəlif interval məsafəsində yerləşən səsin məcmusu (akkord); 2. Əl-Fərabinin əsərlərində janr mənasında işlənir.

CÜMLƏ - musiqidə ən kiçik quruluş; müəyyən kadensiya ilə yekunlaşır. Muğam şobələrinin quruluşu cümlələrdən ibarət olur. ■

Ç

ÇAHAH-BAĞ - qədim musiqidə mahnı adı.

ÇAHAH MİZRAB - tar ifaçılığında ənənəvi mizrab işlətmə üsullarından biri; əsasən səslərin dörd-dörd qruplaşdırılmasından ibarət çalğıdır. Çahar mizrab çingənə simlörin, kök simin və ya ağ simlərdən birinin hər dəfə ostinat kimi və müəyyən metroritmi saxlamaqla yaradılır. Çahar mizrab usulu "Rast", "Mahur", "Çahargah", "Düğah", "Qatar" və bir sıra muğamlarda daim işlədilir.

ÇAHAH-PARƏ - qədim musiqidə mahnı adı.

ÇAHAĞAH MƏQAMI (farsca hərfli mənası: çahar - dörd + gah - mövqe, məkan, vəziyyət) - Azərb. musiqisində yeddi əsas məqamdan biri (U.Hacıbəyov). Quruluşu: $\frac{1}{2}$ - $1\frac{1}{2}$ - $\frac{1}{2}$ ton formullu üç tetraxordun qovuşuq və yanaşı üsullarla I və II tetraxordlar - qovuşuq, II və III tetraxordlar yanaşı üsullı birləşməsindən ibarətdir; səssirəsi II pilləlidir, IV pillə maya (tonikal) pilləsidir. Məqamın səssirəsinin II, IV, VI, VIII, IX (IX#), XI pillələri istinad-dayaq pilləsi kimi "Çahargah" muğamının şobələrinin əsasını təşkil edir; bu məqamda qurulan musiqi nümunələri həmin pillələrə əsaslanır. Do çahargah məqamının səssirəsi:

ÇAHAĞAH MUĞAMI - Azərb. şifahi ənənəli professional musiqisində ən böyük muğam dəstəgi. Məcmusu: "Bardast", "Mayəvi-Çahargah", "Bəstə-Nigar", "Hasar", "Müalif", "Qərər", "Müxalif", "Məğlub", "Mənsuriyyə", "Üzal", "Çahargaha ayaq" şobə və güşələrindən ibarətdir. Hazırda dəstəgahın yığcam və lakonik ifası məqsədilə: "Bardast", "Mayəvi-Çahargah", "Bəstə-Nigar", "Hasar", "Müxalif", "Məğlub" və "Mənsuriyyə" dən (zərbi muğamı) ibarət tərkibdə ifa olunur.

"Çahargah" Şərç xalqları musiqisində də geniş yayılmış muğamlardan biridir. "Çahargah" - orta əsrlərdə Yaxın Şərç xalqlarının musiqisində muğam şobəsi olmuşdur (Ə.Marağai).

XIX əsr Azərb. musiqisində "Çahargah" dəstəgi aşağıdakı muğam şobələrindən ibarət idi: "Çahargah", "Segah", "Zabul", "Yədi-hasar", "Müxalif", "Məğlub", "Mənsuriyyə", "Zəmin-xara", "Məvənnəhər", "Hicaz", "Şahnaz", "Azərbaycanı", "Əsiran", "Zəng-sötör" və "Kərküki" (M.M.Nəvvab).

"Çahargah" parlaq, virtuoz, qəhrəmanlıq xarakterli, dərin dramatik məzmunlu bir dəstəgidir. Musiqi alimlərinin fikrincə, çahargah məqamı göy quruluşu ilə əlaqədar olaraq yaradılmışdır (M.M.Nəvvab "Vizuh-ül-əraqm"). "Çahargah" dünyəvidə coşğunluq və ehtiras hissi oyaqdır. (U.Hacıbəyov - "Azərbaycan xalq musiqisinin əsasları").

ÇAHAĞAH MUĞAMININ NOT YAZILARI -

Bu muğam müxtəlif muğam ifaçılarında nota salınmışdır: N.Məmmədov instrumental şəkildə tarzən Əhməd Bakıxanovun ifasından (1962), vokal-instrumental şəkildə xanəndə Yaqub Məmmədov və muğam üçlüyünün ifasından (1970), A.Əsədullayev instrumental şəkildə tarzən Elxan Mirzətozovun ifasından (2005) nota yazılmışdır. Bütün bu not yazıları "Azərbaycan xalq musiqisinin antologiyasına" daxil edilmişdir.

ÇALĞI ALƏTLƏRİ FƏSİLƏSİ - eyni quruluş və seçmə prinsipi malik, lakin ölçüsünə görə fərqlənən alətlər qrupu; bu tip alətlər oxşar təməbli olsa da, səssizləri müxtəlif registrlərə ohətə edir. Məs., saz, tar və s. alətlər fəsiləsi vardır.

ÇANAQ - simli alətlərin gövdəsi; onun üzərində simlər çəkilir; simlərin dartılmasından alınan səslərin rezonansını artırır.

ÇATAR - üç-dörd simli musiqi aləti.

ÇƏŞİD - yay ilə çalınan simli musiqi aləti.

ÇƏKAVƏK (fars: toraqay) - "Hümayun" dəstəgahının əvvəlində oxunan muğam şobəsi.

ÇƏQANƏ - Kamanla çalınan dördsimli çalğı alətidir. XIX əsrin sonlarına kimi Azərb. ərazisində mövcud olmuşdur. Müasir dövrdə bəzə olunaraq, qədim musiqi alətləri ansamblında istifadə olunur.

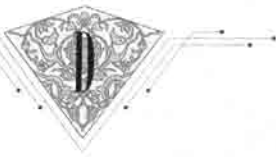
ÇƏNG - üçbucaq şəklində simli, dartımlı musiqi aləti. Uşaq qolu at boyun (torzində hazırlanır və baş (yuxarı) tərəfində gözlük üçün iri ipək qotaz salladılır. Çəngə 24 sim qoşulmuş və bu simlər qoşa bağlandığından alətdən 12 müxtəlif

səs (bir oktava daxilində bütün xromatik qam-ma səslərini) əldə etmək mümkün olmuşdur. Yarınma tarixi çox qədimlərə gedib çıxır. Əsasən, saray məclislərində istifadə olunan zərifi və incə səsi çəngin ən erkən nüvləri kəçavərəsi və Misir sivilizasiyalarına aid edilir. Çəng böyük Azərb. şairləri Nizaminin və Füzulinin əsərlərində vəst edilmişdir.

ÇƏNGƏL (çəngək) - tarın çanağı içərisindəki dayaq taxtasının bərkəldilməməsi (ya da ümumiyyətlə, qolunun çanağa yaxşı oturulmaması) nəticəsində tar qolunun səviyyəsinin dəyişməsi olmaması. Bu qüsür çox vaxt tarın "pərdə varması" ilə nəticələnir.

Orta əsrlərin miniatüründə çəng alətinin təsviri

ÇİRTIQ – xalq rəqslərinin bəzilərində oyun zamanı barmaqları şıqqıldatmaq yolu ilə əlləri səsləndirmə üsulu.

ÇİRTIQ MİZRAB – tar ifaçılığında istifadə olunan ənənəvi mizrab işlətmə üsullarından biri; bir alt mizrab, iki üst mizrab ardıcıl şıqqılmaşından ibarətdir. Birinci alt mizrab dirnaqla vurulduğundan çirtiq kimi səslənir. Texniki çalğı üsulu kimi mugam ifaçılığında geniş yayılmışdır.

ÇİRTMA – zərbli musiqi alətlərində (*nağara, daf* və s.) əl ilə vurularaq səsləndirilən xüsusi çalğı üsulu.

ÇOBAN-BAYATI – 1. Qədim dövrlərdən çobanların tutəkdə çaldıqları melodiya. 2. Ənənəvi aşiq havası. 3. XX əsrin əvvəllərindən mugam ifaçılığına daxil olmuşdur. İlk dəfə tərdə Qurban Primov ilə edərək, instrumental mugam ifaçılığına gətirmişdir. Xanəndə yaradıcılığında da rast gəlinir. Qurban Primovun müşayiətilə Cabbar Qaryədoğlu və Keçəzoğlu Məhəmmədin ifasında "Çoban bayatı" mugamının səs yazısı qrammofon valarında saxlanmışdır.

ÇOĞUR – Tarixi qaynaqlara əsasən, XII-XVII yüzilliklərdə, Qafqaz, İran və Anadoludakı süfi mərasimlərində, dərviş – aşiq məclislərində bu musiqi alətdən istifadə edilmişdir.

Çoğur – qədim musiqi aləti

ÇOXSƏSLİLİK – eyni vaxtda müxtəlif yüksəkliyə malik səslərin birləşdirilməsindən əmələ gələn musiqi quruluşu. Mugam dəstgahların, zərbli mugamların, təsniflərin vokal-instrumental ifası zamanı çoxsəslili musiqi quruluşu əmələ gəlir.

ÇUPANI (fars., azərb.: çobanı) – XIX əsr Azərbaycan musiqisində mugam şübələrindən biri. ■

D

DAD (fars: haraya çağırmaq) – "Mahur" mugamının ilk guşələrindən biri.

DADAŞOV Əhsən Əliabbas oğlu (16.08.1924, Bakı – 29.05.1976, Bakı) – tarzn, aməkdar artisti (1953). Mansur Mansurovun mugam ənə-

Əhsən Dadaşov, tarzn

nələrini davamçısidir. Mugamların və bəstəkar əsərlərinin tar və ud alətlərində mahir ifaçısı idi. O, həmçinin, bir sıra rəng və təsniflərin yaradıcısıdır. Görkəmli müğənni Rəşid Behbudovun ansamblının üzvü kimi dünyanın bir çox ölkələrində qastrol səfərlərində olmuş, Azərb. musiqisini təmsil etmişdir. AzTRV QSC nəzdində 1960 ildə x.ç.ə. ansamblı yaratmış və ömrünün sonuna kimi bu ansamblın bədii rəhbəri olmuşdur. Hazırda "Xatirə" x.ç.ə. ansamblı (bədii rəhbəri Adil Bağirov) Əhsən Dadaşovun adını daşıyır. Ə.Dadaşov bir çox tarznlərin sənət müəllimi olmuşdur.

DADAŞOV Fəxrəddin Əlisahib oğlu

(26.09.1950, Bakı) – kamança ifaçısı, xalq artisti (2005). 1972-1977 illərdə ADMM-də təhsil alıb. İlk mugam müəllimi Tələt Bakıxanov olub. ADK-da Ramiz Mirişidən dərslə alıb. 1966 ildən bu günə kimi Əhməd Bakıxanov ad. x.ç.ə. ansamblının konsertmeysteridir. 1989 ildən Cabbar Qaryədoğlu ad. mugam uclüyünün rəhbəridir. Dünyanın 50-ə yaxın xarici ölkəsində qastrol səfərində olub. 1970 ildən bu günədək ADF-nin solistidir. 1988,1998 illərdə Beynəlxalq folklor festivalının laureatı adını qazanmış, gümüş medalla təltif olunmuşdur (Frans.

sada). Xarici ölkələrdə diskləri çıxıb (Fransa, Almaniya, İtaliya, Kanada). AzTR Fondunda onun ifasında "Mahur-Hindi", "Şüstər", "Çahargah", "Bayatı-Şiraz", "Rahab", "Vilayət-Dilkəş", "Şür" mugamlarının lent yazıları saxlanılır.

DAİRƏ – zərbli musiqi aləti. Səğanagının diametri dəf (qavall) səğanagından bir qədər (texminən 10-15 mm) böyük olur. Həm də üzərində qavalda olduğu kimi balıq dərisi deyil, keçə, ya dana dərisi, bəzi hallarda isə qoyun qarnından üz çəkilir.

DARTIMLI ALƏTLƏR – simli alətlərin bir növü: çalğı zamanı simlər barmaqla və ya mediatorla dartularaq ehtizaza gətirilir; *tar, saz, qanun* və s. bu növ alətlərə aiddir.

DARTMA SİM – simli alətlərdə çalğı üsulu; səslər və ya melodiya mizrab vurmada barmaqların simi dartması vasitəsilə çalınır. Buna xalq musiqiçiləri "əngüs-karı", yəni "mizrabsız barmaq gözümü" də deyirlər. Instrumental mugam ifaçılığında mizrabla zəng simlərlə toxunmaqla müxtəlif variantlı "dartma sim" üsulundan istifadə etmə hallarına rast gəlinir.

DASTAN – aşiq yaradıcılığında öz həcmi etibarı ilə ən böyük musiqili-poetik, epik janr. Azərb. aşiq yaradıcılığının məhsulu. Aşıqlar tərəfindən yaradılan və ifa olunan nəsr, şeir və musiqi hissələrini özündə cəmləşdirən iri həcmli əsər. Məzmununa görə iki növə ayrılır: a) Qəhrəmanlıq ("Koroğlu", "Şah İsmayıl"); b) Məhəbbət dastanları ("Levli və Məcnun", "Əslilə və Kərəm", "Aşiq Qorib"); c) öyüd-nəsihətverici dastanlar ("Alıxan-Pəri", "Səliv şah"). Azərb. dastanları bir çox opera əsərlərinin librettosunun əsasını təşkil edir.

DEKA (alman: *decke* – qapaq) – simli alətlərin gövdəsinin üst və alt taxtaları, alətin üzü.

DETONASIYA (fransız: *detonner* – xaric oxumaq, xaric çalmaql) – səsini düzgün olmayan ifası. Detonasiya pis eşitmə qabiliyyətini nəticəsində və ya vokal səsini səhv qoyuluşu nəticəsində meydana gəlir.

DƏF – zərb aləti; bir üzünə dörd çökülmüş taxta dairədən ibarətdir. Dairəyə kiçik metal lövhəciklər birləşdirilir. *Bax: Qaval.*

DƏLİK, GÖZ – nəfəslil alətlərdə havanın alətin daxilinə uduulması yeri; başqa sözlə: uduurma dəliyi.

DƏMƏNƏ (*daman* – çevik, qıvrıq- gücü) – "Mahur" döstgahına mənsub şübələrdən biri.

DƏMİROV Teyyub Hacı Məmməd oğlu (25.04.1908, Bakı – 09.08.1970, Bakı) – qarnon ifaçısı, mugam bilicisi. İfaçılıq sənətinin sirlərini görkəmli qarnonçalan Əhəd Əliyevdən öyrənmiş, onun davamçısı olmuş, özü də bir çox musiqiçilərin sənətə gəlməsində böyük rol oynamışdır. T.Dəmirovun qarnon alətinin təkmilləşdirilməsi ilə bağlı dəyərli təklifləri alətin hazırlanmasında tədbiq olunmuşdur. O, Əhməd

Teyyub Dəmirov, qarnon ifaçısı

Bakıxanovun rəhbərliyi ilə x.ç.ə. ansamblının üzvü kimi respublikada keçirilən tədbirlərin təal istirakçısı olmuş, bir sıra xanəndələri müşayiət etmişdir. T.Dəmirov çox sayda rəqslər, rəng və dərämədlər yaratmışdır. Onun ifasında "Bayatı-Şiraz", "Segah", "Rasi", "Zabul", "Bayatı-Qacar", "Şür" instrumental mugamları AzTR Fondunda saxlanılır.

DƏMKƏŞ – zurnaçı. Ya da balabançının ustası çaldığı havanın əsas kök səsini uduaraq müşayiət edən çalğıçı.

DƏMSAZ – çalınan hava kökünə (məqamın) münasib əsas səsni başqa çalğıçı tərəfindən uzun müddət uduularaq davam etdirilməsi; ansamblı ikinci balabanın funksiyası.

DƏMSAZ NOT – 1. Pedal – *bas səsdə* uzun müddət saxlanılan və ya dəfələrlə ardıcıl təkrarlanan səs; 2. Orqan punktu – təkrarlanan və ya uzadılan bas səsi və onun fonunda *melodik* hərəkətin müstəqil davam etdirilməsi. Saxlanılan bas səsi üzərində qurulmuş *akkordların* tərkibi dəyişir. Adətən, yuxarı səslərin hərəkəti basla uyğun akkordla yekunlaşdırılır. Orqan punktu ladin *tonika* və *dominanta* pilləsi üzərində layı-ayrıqda və ya birlikdə götürülmüşdür. Tonika orqan punktu əsərin əvvəlində və ya sonunda istifadə olunur, *dominanta* orqan punktundan isə əsərin ortasında (*sonata formasında* *reprizandan* əvvəl), *əsas mövzusunun* təkrarı zamanı və tonika funksiyasının daha qabarıq səslənməsi məqsədi ilə istifadə olunur. *Orkestrdə* orqan punktunun səsləndirilməsində *litavralardan* istifadə olunur. Orqan punktuna müəyyən *oxınat* fiqurasıyalar da aid edilir. Dördsəli musiqidə bəzən bas səsinə əlavə, yuxarı səslərdə də orqan punktuna rast gəlinir.

DƏRAMƏD – Azərb. musiqisində instrumental musiqi janrı; rəngin bir növü. Mugam dəstgahın başlanğıcında ifa olunaraq, instrumental giriş əhəmiyyəti daşıyır. Dəramədin musiqi dilinin xüsusiyyətləri bilavasitə mugamla bağlı olub, həmin mugamın qurulduğu məqama əsaslanır və onun adını qəbul edir: "Rast dəramədi", "Şur dəramədi" və s. Dəramədlər həcminə və quruluşuna görə rənglərdən fərqlənir. Dəraməd, həcmi baxımdan daha geniş olub, musiqi bölümləri məqamın bütün istinad-dayaq pillələrini (məyadən zilə kimi) və mugamın kəndəsi və intonasiya xüsusiyyətlərini əhatə edir. Mugam ifaçıları tərəfindən hər bir mugamla bağlı rəngarəng musiqi məzmunlu dəramədlər yaradılmışdır.

DƏRVIŞ ƏLİ (təxəllüsü Cəngi; XVI əsrin II yarısı – XVII əsrin əvvəlləri) – tacik musiqişünası, müğənni, çəşməçalan. "Risaleyi musiqi" (2-ci variantı "Töhfə üs-sürur" – "Sevinc töhfəsi") adlı əlmi əsərin müəllifidir. 12 fəsildən ibarət əsərin bir hissəsi musiqi əfədinə, digər hissəsi musiqiçilərin həyatına həsr olunmuşdur. Dərviş Əli özünün əsas və törəmə məqam sistemlərinə şərh etmiş, ritm (üsul), instrumental (peşrav) və vokal-instrumental (əməl, sövt, nəqs və s.) əsərlər, musiqi alətləri (tanbur, ney, çəng və s.) haqqında məlumat vermişdir.

DƏSTAN (ərəbi) – dartımlı simli musiqi alətləri qoluna bağlanan pərdələr.

DƏSTGAH (ərəb, fars: *dast* – komplekt + *gah* – mövqe, məqam, məkan) – müəyyən mugam tə-

ribinə daxil olan bütün şəxələr, şöbələr, guşələr, rədiflər, rənglər və təsniflərin küll halında, məntiqi inkişaf qaydası üzrə mütəşəkkil məcmusu.

DƏŞTI (ərəb: *dəst* – cöl, səhra) – kiçik həcmli mugam. "Şur" mugam ailəsinə daxildir. Tərkibi üç şöbədən ibarətdir: "Mayeyi-Dəşti", "Cidayi", "Gəbri", (farsca: "Dəşti" sözü "səhra", "cöl", "xiyaban"; "Cidayi" – "mizraq", "sün-gü", "Gəbri" – "böyük", "ulu", "qoca"). Re maye-şur məqam-tonallığında oxunur. Əvvəllər "Şur" mugamının, həmçinin, "Bayatı-kürd" mugamının tərkibində ifa olunmuş, zaman keçdikcə, dəstgahdan ayrılaraq, müstəqil mahiyyətli kiçik mugama çevrilmişdir. "Dəşti" mugamı mülayim, aramli, sakit, təmkinli əhval-ruhiyyə daşıyır. Mugamın əvvəlində və sonunda "Dəşti" təsnifləri ifa olunur. İfaçılıq təcrübəsində "Sənin eşqin məni gətirdi dilə" (xalq sözlərinə) təsnifi geniş yayılmışdır.

Qədim əlyazmalarda ney çalın daşvışin təsviri

DƏYİŞƏN MƏQAM – 1. Melodik lad – tərkibindəki səslərin saxlanması şərtlə tonika yerini dəyişərək, bu və ya digər pillə melodiyasının sabit dayaq pilləsinə çevrilir; başqa sözlə, müvafiqi olaraq melodik modulyasiya (melodik yönəlmə) baş verir. *Bax: Melodik ladlar.* 2. Dəyişən lad – major və minorda tonikanın dəyişilməz olaraq saxlanması şərtlə əmələ gələn lad; eyniadlı tonallığa keçidin əsasını təşkil edir. *Bax: Lad modulyasiyası.*

DİALOQ (yunan: *dialogos* – iki şəxs arasında söhbət) – iki alətdə və ya iki səslə ifa olunan sual – cavab quruluşlu melodik frazalardan ibarət cəlləşmə.

DIAPAZON (yunan: *diapason* (*chordon*) – hərli monada: simlərin hamısının üzərində) – bir alətdə və ya səssə xas olan musiqi səsləri sırasının tam həcmi.

DIATONİKA (yunan: *diatonikos* – gərilmiş, yəni bir səsdən, bir pərdədən o birisinə keçən) – yalnız xalis, böyük və kiçik intervalları özündə cəmləşdirən diatonik səssirasına əsaslanan səslərin birləşməsinə və bir-birini əvəz etməsinə öyrənən elm sahəsi.

DIATONİK MODULYASIYA – bir tonallıqdan digərinə keçid zamanı hər iki tonallıq (başlanğıc və yeni tonallıq) üçün eyni ortaq səslərə malik akkordlardan istifadəni nəzərdə tutur. Diatonik modulyasiya birinci dərəcəli və ikinci dərəcəli qohum tonallıqlar arasında mümkün hesab olunur.

DIATONİK NOTLAR – diatonik səslər: səslərin əsas (dəyişilməmiş) şəkli – do, re, mi, fa, sol, la, si.

DIATONİK SƏSSIRASI – 1. Sadə səslərin (alterasiya işarəsi olmadan) ardıcılığında əmələ gələn səssirası: do, re, mi, fa, sol, la, si; başqa sözlə – əsas səssarası. 2. Alterasiyalı səslərin də daxil olduğu, lakin əsas səssirasına uyğun gələn intervallardan ibarət səssirası. 3. Bərabər tempersiyalı səssirası.

DIATONİK YARIMTON – iki qonşu səs arasında əmələ gələn və kiçik sekunda intervalı yaradan yarımton: məs., si-do, mi-fa, la-si-bemol və s. *bax: Yarımton.*

DIXUL (ərəb) – mütəqaddima, giriş.

DİLÇƏK – qamış dilçək. Qarıqdan düzəldilən kiçik plastinka; bir sıra nəfəsli alətlərdə nəfəs

borusunun ağzında yerləşir; birqat dilçək və ikiqat dilçək istifadə olunur. *Bax: balaban, zurna.*

DİLETANT (italyan: *diletante; dilettare* – həzz vermək) – həvəskar; musiqi ilə və ya elmə peşəkarcasına deyil, öz şəxsi zövqünə görə məşğul olan şəxs.

DİLƏNGİZ – Şorq xalqlarının musiqisində mugam şöbəsi.

DİLƏNVAZ – Şorq xalqlarının musiqisində mugam şöbəsi.

DİLKƏŞ (fars: cazibəli, xoşagəlməli, valehedici) – mugam şöbəsi. "Şahnaz" kiçik həcmli mugamın ikinci (bom) şöbəsi. "Şahnaz" ilə "Şəh-naz" arasında ifa olunur. DİLKƏŞDİRƏM lirik təsir oyandırığına görə xanəndələr çox vaxt "Rast" və "Mahur" mugamlarında "Vilayəti" şöbəsini "Dilkəş" ilə əvəz edirlər.

DİLİRUBA (fars: füsunkar, mötunedən) – mugam şöbəsi; xarakter etibarilə həzin, kövrək, füsunkardır, müəyyən dərəcə sabit ölçü ilə həzin bir tərzdə ifa olunur. Bu şöbə seğah məqamına əsaslanaraq, müxtəlif mugam dəstgahlarının tərkibində, adətən, "Sikəstevi-fars" və ya "Hüzzal" şöbələrindən sonra ifa olunur və mugamın mayosinə keçid əhəmiyyəti daşıyır. "Dilruba" şöbəsi bir sıra gərkəmli mugam ifaçıları tərəfindən "Mahur" mugamında (Q. Pirmov); "Düğah" (M. Mansurov); "Rahab", "Qaf-qaz hüməyünü", "Bayatı-İstəhan" mugamlarında (B. Mansurov) səsləndirilmişdir. Muasir dövrdə "Bayatı-Şiraz" mugamının tərkib hissəsi kimi, "Hüzzal" və "Bayatı-Şiraza ayaq" şöbələri arasında mugam proqramlarında verəlməmişdir. "Bayatı-Şiraz" mugamında dəstgahın mərkəzi şöbəsi olan "Bayatı-İstəhan"dan sonra zil registrlı şöbə və guşələr – "Zil Bayatı-Şiraz", "Xavəran", "Hüzzal", "Dilruba" ardıcılışır. Bunlardan "Zil Bayatı-Şiraz" maye şöbəsinin zildə dəyişilmiş, coşqun xarakterdə təkrarlandır. "Xavəran"da rast ladına keçid, "Hüzzal"da isə seğah keçid özünü göstərir. "Dilruba" isə "Bayatı-Şiraz" dəstgahının kompozisiyasında guşə əhəmiyyətinədir və "Bayatı-Şiraz" a "ayaq" üçün bir növ "hazırlıq" guşəsi sayılır. "Kəndü açan" əhval-ruhiyyəli bu guşünün aşağı istiqamətli melodiyası bilavasitə "Bayatı-Şiraza ayaq" guşəsinə gətirib çıxarır.

DİNAMİKA (yunan: *dynamikos* – güc, qüvvət) – musiqi səslənməsinin əsas gücünü bildirir. Əsas işarələri: *forte* (f) və *piano* (p) – qüvvətli

və zəif səslənmə, krescendo (crescendo) və diminuendo (diminuendo) – səsini artırılması və azaldılması.

DIPLOMANT – müsabiqədə münəffiklər heyəti tərəfindən fəxri fərmanla təltif olunmuş iştirakçıya verilən ad.

DİREKSIYON (fransız: *direction*; latın: *directio* – istiqamət) – musiqili sənətin librettosunu əvəz edən proqram – ssenari planı. U.Hacıbəyov "Leyli və Məcnun" muğam operasını yaradarkən direksiyona əsaslanmışdır.

DİRGƏM – Qədim Şərq musiqisində muğam şöbəsi.

DİRİJOR (fransız: *diriger* – rəhbərlik etmək, idarə etmək) – ansambl (ork., xor, opera və s.) musiqisinin öyrənilməsinə və ifasına rəhbərlik edən şəxs; ifa olunan əsərin bədi tələsi dirijor məxsusdur. Əvvəllər ansamblın bir üzvü dirijor rolunda çıxış edir, ifaçılara yol göstərirdi; sonralar xüsusi dirijor meydana gəldi. Dirijor əsərin ifa xarakterini ork. üzvlərinə xüsusi hərkətlə şərh edir.

DİRİJORLUQ (fransız: *diriger* – idarə etmək) – ifaçılıq sənətinin ən mürəkkəb növlərindən biri olub, musiqi əsərinin məşq və ya konsert zamanı musiqiçilər kollektivinə (ork., xor, opera və balet truppası, ansambl və s.) rəhbərlik etməkdir. Dirijorluq sənəti xüsusi əl hərəkətləri sistemə əsaslanır; ifa zamanı dirijorun üzünün ifadəsi, baxışı, mimikası mühüm rol oynayır. Dirijor ansamblın həmahəng səslənməsini, ifanın texniki kamilliyini təmin edir, əsərin ideya məzmununu, üslubunu və bədi məqsədini idarə edərək kollektivə çatdırmağa çalışır. Azərb. musiqi mədəniyyətində görkəmli dirijorların adları parlayır. Simfonik ork. və opera dirijorları: M.Maqomayev, Ə.Bədəlbəyli, Niyazi, K.Əliverdiyev, R.Abdullayev, C.Cəfərov, Y.Adıgözəlov və b. X.Ç.A. orkestrinin dirijorları: S.Rüstamov, N.Əzimov, A.Paşayev və b.

DİRİNGİ – Azərb. şifahi ənənəli professional musiqisində instrumental musiqi janrı, rəngin bir növü. Xalq musiqi ifaçılığında rəqs xarakterli rəngləri diringi adlandırılır. Diringilərin musiqi məzmununun əsasını rəqs melodiyaları təşkil edir.

DİSHARMONIYA (yunan: *dis* – inkar önşəkiliyi + *harmonia* – ahəngdar, həmsəzi) – qeyri – ahəngdar, mütənəsbibliyin pozulması, ahəngsiz səslənmə.

DISKANT (latın: *discantus*; *dis* – ayırma + *cantus* – oxuma) – yüksək uşaq səsi; həcmi birinci oktavının sol səsinə kimidir.

DISSONANS (fransız: *dissonance*; latın: *dissono* – ahəngsizlik) – bir-birinə uyğun olmayan səslərin birləşməsi. Belə səs birləşməsi kəskin, qıcıqlandırıcı eşidilir. Dissonans intervallara böyük və kiçik sekunda, septima və nona, artırılmış kvarta və oksidilmiş kvinta intervalları aiddir. Dissonans akkordlara böyük və kiçik üçsəsliliklərdən başqa bütün digər akkordlar aid edilir. Dissonans musiqidə güclü ifadə vasitəsi hesab olunur; musiqidə gərginlik, iztirab, həyəcan və s. bu kimi əhval – ruhiyyə yaradır.

DİVAN (ərəb) – 1. oktava (diatonik səsdüzümü) – 7, xromatik səsdüzümün – 12, klassik Şərq musiqisinin isə 17-24 pilləsini qavrayan səs sahəsi); divani-əvvəl – birinci oktava; divani-sani – ikinci oktava və s. 2. Şərq ölkələrində bir şairin əsərlərinin məcmuəsi, məs., Nizami Gəncəvi – "Divani-həkim", Məhəmməd Füzuli "Divani-mövlana" və s.

DİVANI – ən çox şifahi xalq yaradıcılığında, bəzən də yazılı ədəbiyyatda işlənən dörd misralıq şeir forması. Hər misrada 15 heca olur.

DOBROVOLSKI İvan Vikentyeviç (1780-1790 – 1851) – rus bəstəkarı, folklorçu-etnoqraf, not nəşrlərinin orijinal üslubunun ixtiraçısı, dirijor, skripka ifaçısı, musiqi alətləri ustası idi. Bir sıra şəhərlərdə, o cümlədən, Bakıda konsert səhərlərində olmuşdur, teatr orkestrlərinə dirijorluq etmişdir. 1817 ildən Rusiyada ilk dövrü musiqi nəşrinin – "Asiya musiqi jurnalı"nın nəşridir. 1840 ildə Dobrovoltskiin jurnalında çap olunan "Dərbəndi Fətəli xanın məhəbbəti" Azərb. xalq melodiyalarının ilk dəfə nota yazılması kimi əhəmiyyət kəsb edir.

DÖVR (ərəb) – nəgmə, mahni.

DÖYMƏ MIZRAB – tar ifaçılığında istifadə olunan ənənəvi mizrab işlətmə üslublarından biri; tremolo xüsusiyyəti olub, mizrabların hamısı iti hərəkətli üst mizrabla çalınır.

DRAMATİK MUSIQI – 1. Musiqi əsərinin xarakterinə görə fərqləndirilməsi; gərgin, hoyocanlı musiqi məzmununa malik əsər, 2. Dram tamaşasına yazılmış musiqi növü.

DUET (alman: *duett*, latın: *duo* – iki sözündən) – 1. İki ifaçıdan – *müğənni* və ya *çalğıçıdan* ibarət *ansambl*, hər ifaçının məxsusi *partiyası* olur.

2. İki ifaçı üçün bəstələnmiş *əsər*; *duettino* – kiçik həcmli duet.

DULOĞIYA (latın: *duo* – iki; yunan: *logos* – məfhum, təlim, anlayış) – eyni bir mövzu ətrafında birləşmiş iki müstəqil hissədən ibarət əsər; hissələr dramaturjiq sətjet xəttinə görə bağlı olmayıb, bir-birinə fərqlənir və ayrı-ayrılıqda da ifa olunur. *F.Əmirovun "Şur"* və *"Kürd Ovaqarı"* simfonik muğamları dulogiya əmələ gətirir.

DUMBUL – iki tərəfli, enli, girdə sağanlağı təbil. Uzarına ya buzov, ya da qoyun doris çəkilir. Çalğıçı dumbulu hər iki tərəfinə ağac vura-raq səsləndirir.

DÜBEYTI – 1. Ənənəvi aşiq havası. 2. "Doştı" muğamında "Nəgme-yə-dəştı" ilə "Giləvi" arasındakı şöbə.

DÜGAH (farsca mənəsi: səhər-axşam) – 1. muğam. "Rast" muğam ailəsinə daxil olan muğamlardan biridir, mi bemol rast məqam-tonalığında ifa olunur. Əsas şöbələri: "Bərdəşt", "Mayeyi-Düğah", "Güseyi-Bayati-Qacar", "Ruh-Ərvah", "Məvəronnəhr", "Hüseyni", "Şikəsteyi-fars", "Dilruba", "Əraq", "Zəngi-Şütür", "Rak" və "Düğah (kədənsiyal)". 2. muğam şöbəsi. "Mahur" dəstəgində "Dilkeş" ilə "Zəngi-şütür" arasındakı şöbə.

DÜMA ALEKSANDR (Düma-ata; 24.07.1802, Viller-Kope – 05.01.1870, Plüß) – fransız yazıçısı. Dümanın ədəbi irsi zəngindir; "Uç musketyor" (1844), "İyirmi ildən sonra" (1845), "Vikont de Brajejon" (1848-1850), "Kraliça Marqo" (1845), "Xanım Monsoro" (1947-1948), "Qraf Monte-Kristo" (1845-1846) tarixi-macərə romanları yazdığına dünya şöhrəti qazandırmışdır. 1858 ildə Düma Qafqazda, o cümlədən, Tiflisdə, Bakıda, Qarabagda olmuş, bu münasibətlə "Paris-dən Həştərxana" və "Qafqaz" kitablarını nəşr etdirmişdir. O, M.F.Axundovla, X. Natavanla görüşmüş, şairə öz əl işlərindən Dümaya hədiyyə vermişdir. "Qafqaz" kitabında Bakının tarixi abidələrindən, milli musiqi sənətindən bəhs olunur.

DÜMBƏK – sağanlağı çiçək vazasına bənzər biçimdə zərbli musiqi aləti.

DÜRİNG JAN (1947, Alzas, Fransa) – musiqişünas, Fransa Milli Elmi-Tədqiqat Mərkəzində tədqiqat rəhbəridir. Fəlsəfə və Qərb musiqisi üzrə təhsil aldığından sonra onu Şərq mədəniyyəti və musiqisi cəlb edir. Bunun nəticəsində J.Düring İrana köçür və doqquz il burada yaşa-

yı. Bu illər ərzində o, bir sıra tanınmış müəllimlərdən xalq musiqisi dərsləri alır, klassik və milli ud alətinə ifa etməyi öyrənir. Şərq alimlərdən – filosoflardan, ilahiyatçılarından islam dünyagörüşünü öyrənir. 1981 ildə o, Fransaya qayıdır. J.Düring Bakı, Tehran, Düşənbə kimi mərkəz şəhərlərlə bərabər Xorasannın, Kürdüstanın, Baluqistanın kəndlərində də xalq musiqisi tədqiqatı aparmışdır. Umumiyyətlə, onun ilk əsas araşdırmaları İran və Azərb. musiqisi ilə bağlıdır. Sonralar isə o, Çin türklərinin, Orta Asiya, əsasən də Tacikistandan musiqisi ilə məşğul olmuşdur. Baluq musiqisinin cəstəbə isə onu Pakistana aparır. Düring Avropa dillərində (fransız dilində) Azərb. muğamına aid ilk böyük tədqiqat işinin müəllifidir. Tədqiqat işləri ilə bərabər o, Avropada Şərq musiqisi konsertləri təşkil edir. J.Düring "İran musiqisi" (1984), "Musiqi və ekstaz" (1988), "Azərbaycan xalq musiqisi və muğam nəzəriyyəsi" (1988), "İran ənənələrində musiqi və mütəqil" (1989), "Uyquq musiqi təliminə giriş" (1991), "Orta Asiya musiqisi" (1998) və b. kitablarını müəllifdir.

DÜTAR – iki simli, zahiri görünüşü ilə sızta bənzərən dartımlı musiqi aləti.

Dumbək – zərbli musiqi aləti

DÜZÜLÜŞ – 1. Musiqi alətinə çalğı zamanı barmaqaların vəziyyəti. 2. Musiqidə səslərin və səs təbəqələrinin müəyyən nisbətdə şüquli və ya üçlüqi vəziyyəti. ■

E

EHTİZAZ – simin dartılması nəticəsində yaranan səsin titrəyişi.

EKSPROMT (lat. *ekspromtus* – həmişə hazır) – bədahətən, hazırlıqsız yaradılan instrumental pyes; bir anda bəstəkarın təxəyyülündə yaranan bədi müzmunu və obrazları əks etdirir; bəstəkarların adətən çoxşüuru improvizasiya xarakterli pyesləri belə adlandırılır.

ELEKTROMEXANİKİ SƏSYAZMA – cihazlar və sistemlərlə səsin qrammofon valına yazılması.

ELMI-TƏDQIQAT MUSİKİ KABINETİ (ETMK)

1931-1943 illərdə ADK-nin nəzdində Bülbülün rəhbərliyi altında fəaliyyət göstərmişdir. ETMK-nin əsas məqsədi sifahi önənəli musiqi yaradıcılığı nümunələrinin toplanması, kataloqlaşdırılması və nota salınmasından ibarət idi. ETMK-nin ilk əməkdaşları Asaf Zeynalli, Səid Rüstəmov olmuş, kabinetin işində Üzeyir Hacıbəyov yaxından iştirak etmişdir. 1930-1940 illərdə ADK-da təhsil alan bəstəkar və musiqişünaslar da ETMK-ya cəlb olunmuşlar. Niyazi, Tofiq Quliyev, Qara Qarayev, Cövdət Hacıyev, Zakir Bağirov, Fikrət Əmirov, Məmmədsəlah İsmayılov, Ərtəgrül Cavid və b. kabinetin fəal əməkdaşları olmuşlar. ETMK-nin işi iki istiqamətdə: səs yazma studiyasında və ekspedisiyalarda aparılırdı. ETMK-nin səs yazma studiyasına görkəmli musiqi ifaçıları – Cəbbar Qaryaqdioğlu, Seyid Şuşinski, Qurban Primov, Aşiq Əsəd Rzayev, Aşiq Mirzə Bayramov və b. dəvət olunaraq, onların ifasından muğamlar, təsnif və rənglər, xalq mahnı və rəqsləri, aşıq həvaləri *fonoqraf* vasitəsilə *fonovalidklərə* yazılmışdır. Eyni zamanda, musiqi folklorunun toplanması məqsədilə respublikanın rayonlarına ekspedisiyalar təşkil olunmuşdur: Qarabag, Lənkəran, Astara, Masallı, Şəki, Zaqatala, Gəncə, Tovuz, Qaxax, Xaçmaz, Quba, Qusar rayonlarına, Dilicən, Basarkeçər, Borçalı və digər bölgələrə ekspedisiyalar zamanı zəngin material toplanmışdır. ETMK-nin fondundakı səs yazmaları nota salınaraq çap olunmuşdur.

S. Rüstəmovun not yazıları əsasında "Azərbaycan xalq mahnıları" (Cəbbar Qaryaqdioğlunun ifasından 50 mahnı, 1938), "Azərbaycan rəqs həvaləri" (1937), "Azərbaycan aşıq mahnıları" (1938). Bu materialların işlənilməsi sayəsində sonrakı illərdə də bir sıra not məcmuələri çap

olunmuşdur: S. Rüstəmov, F. Əmirov və T. Quliyevin not yazıları üzrə Bülbülün redaktəsi ilə "Azərbaycan xalq mahnıları" (I – 1950; II – 1958); S. Rüstəmov – "Azərbaycan xalq rəngləri" (I – 1954; II – 1956) və s. ETMK-da muğamların notlaşdırılması da diqqət mərkəzində olmuşdur. Muğamın ilk çap nəşri 1936 ildə Mirzə Mansur Mansurovun ifasından T. Quliyevin ("Rast", "Zabul") və Z. Bağirovun ("Düğah") not yazıları əsasında həyata keçirilmişdir. Bundan əlavə, həmin dövrdə Niyazi, Q. Qarayev, F. Əmirov və b. bəstəkarlar da muğamları nota salmışlar (*bax: Muğamın not yazıları*). Adı çəkilən bəstəkarların ETMK-da fəaliyyəti zamanı topla-

Bülbül və Cəbbar Qaryaqdioğlu səs yazma studiyasında

dıqları materialları onların yaradıcılığa da böyük təsir göstərmiş, bir sıra yeni əsərlərini, eləcə də xalq mahnı və rəqslərini müxtəlif tərkibli ansambllar üçün işləmələri meydana gələrək, ifaçılıq repertuarını zənginləşdirmişdir. ETMK-dakı işin daha bir sahəsi Azərbaycan musiqi tarixinə dair materialların toplanması ilə bağlı olmuşdur. Bununla əlaqədar olaraq, Cəbbar Qaryaqdioğlunun, Qurban Primovun və b. sənətkarların xatirələri, muğam sənətinə dair məlumatları toplanmışdır (səlyazma şəklində). 1943 ildə ETMK fəaliyyətini dayandırmış, toplanan arxiv AMEA-nın MİI-na vermişdir. ETMK-dan başlanılan sifahi önənəli xalq və professional musiqi irsinin tədqiqi işi AMEA MİI-nun "Azərbaycan xalq musiqisinin tarixi və nəzəriyyəsi" şöbəsində, eləcə də 1971 ildə Ü. Hacıbəyov ad. ADK-da (indiki BMA) təşkil olunmuş "Xalq musiqisi kabinetində" musiqiçil-

naslar tərəfindən davam etdirilmişdir. ETMK-nin materiallarının bir hissəsi AMEA-nın arxivində, digər hissəsi, o cümlədən, səs yazma studiyasında istifadə olunmuş fonoqraf və yuzo yaxın fonovalidklər *Bülbülün ev-muzeyində* saxlanılır.

ENHARMONİZM (yunan: *enharmonios* – həmsəzlilik, taraz gəlmək) – eyni yüksəklikdə yerləşən müxtəlif adlı səslər və ya müxtəlif adlı səslərin ton yüksəkliyi baxımından bərabərliyi: məs., do-diyez və re-bemol. Enharmonik bərabər səslər fiziki baxımdan taraz olsalar da, tamamilə fərqli bədi ifadə əhəmiyyətinə malikdir.

Bir səsin enharmonik əvəzlənməsi diatonik intervalı xromatik intervala çevirir (məs., kiçik tersiya – artırılmış sekunda); akkordun strukturunu dəyişir. Enharmonik moduliyasiya, enharmonik bərabər tonallıqlar bu qəbildəndir.

EŞİDİŞ (eşitmə) – eşitmə orqanı (qulaq) vasitəsilə səs təzyiqinin qəbul olunması. Musiqiçil üçün mühüm olan qabiliyyət göstəricisi: kamil eşitmə, daxili eşidış, nisbi eşidış ola bilər.

ETNOMUSİQİŞÜNASLIQ – xalq musiqisinin, daha geniş mənada, ənənəvi musiqi mədəniyyətinin fiksasiyası, sistemləşdirilməsi, öyrənilməsinə həsr olunmuş elm sahəsi. Müxtəlif tarixi dövrlərdə və müxtəlif ölkələrdə musiqi folklorçuluğu, musiqi etnoqrafiyası, musiqi etnologiyası, müqayisəli musiqişünaslıq adı ilə də tanınır. İlk dəfə termin olaraq hollandiyalı Y. Kunst tərəfindən 1950 ildə musiqi elminə daxil edilmiş. Amerika musiqi təcrübəsi sayəsində geniş vüsət qazanmış. 1947 ildən YUNESKO-nun tərkibində "Xalq musiqisinin beynəlxalq şurası" fəaliyyət göstərir. Etnomusiqişünaslardan B. V. Asafyev, K. Zaks, B. Bartok, Ç. Siqer və b., Azərbaycan etnomusiqişünaslarından, Tahirə Kərimova, Həsən Adıgözəlzadə, Fəttah Xəlizadə, Kamilə Dadaşzadə və b. adlarını çəkmək olar.

ETOS (yunan: adət, zövq, xarakter) – qədim yunan etika, estetik və pedaqogikasında hər hansı fiziki, əxlaq və estetik hədəfin mahiyyətini bildirdən termin. Etos haqqında tolim antik musiqi nəzəriyyəsinin əsas hissəsi olmuş, musiqini insana estetik-bədi təsir vasitəsi kimi şərh edir. Musiqinin bu cür dərk olunması qədim yunan mifologiyası ilə bağlı olmuş, sonrakı dövrlərdə musiqi məqamlarının müəyyən xarakterlərlə əlaqələndirilməsi məsələlərini öndə çəkdi. Şərq musiqi elmində məqamların müəyyən əhval-ruhiyyəni ifadə etməsi, insana emosional təsiri ətraflı şəkildə öyrənilmişdir. Sə-

fiəddin Urməvinin (XIII), Əbdülqadir Marağanın (XIV), Mir Möhsün Nəvvabın (XIX) əsərlərindəki mulahizələrə əsaslanan Üzeyir Hacıbəyov (XX) muğamların insana emosional təsirini belə izah etmişdir: "Bədi-ruhi təsir cəhətdən "Rast" dinliyicidə mərdlik və gümrahlıq hissi, "Şur" sən, lirik əhval-ruhiyyə, "Şəgah" məhəbbət hissi, "Şüştər" dorin ködər, "Çahargah" həyəcan və ehtiras, "Bəyati-Şiraz" qəmginlik, "Hümayun" isə "Şüştər"ə nisbətən daha dərin bir ködər hissi oyadır."

ETÜD (fransız: *étude*, hərti mənada – təmrin) – ifaçılıq texnikasını təkmilləşdirmək üçün nəzərdə tutulan instrumental pyes; ifaçılıq baxımından çətin üsulların dəfələrlə təkrarlanmasına əsaslanır. Görkəmli bəstəkarlar tərəfindən yaradılan etüdlər yüksək bədi əhəmiyyət kəsb edir. Bütün ələblərin tədrisində etüdlərdən istifadə olunur. X.ç.ə. ifaçılığın tədrisi üçün Azərbaycan bəstəkarları tərəfindən *muğam etüdləri* bəstələnmişdir.

EYVAZOVA ŞƏFİQƏ ALXAS QIZI (09.03.1947, Bakı) – kamança ifaçısı, xalq artisti (2000). 1962-1966 illərdə ADMM-da, 1966-1971 illərdə ADK-da təhsil alıb. Azərbaycanda ilk qadın solisti kamança ifaçısıdır. 1970 ildə Voronej şəhərində, 1973 ildə Berlində keçirilən festivalların qalibi olmuşdur. Ş. Eyvazova 2003 ildən Türkiyənin "Tekten Kara Deniz" simfonik orkestrinin solistidir. Ş. Eyvazovanın ifasında "Şur", "Şüştər", "Rahab" və bir çox muğamların ləni yazıları AzRT fondunda saxlanılır. 1967 ildən ADMM-də, ADK-da müəllim kimi çalışmış, hal-hazırda AMK-nin professorudur. ■

Şəfiqə Eyvazova, kamança ifaçısı

ƏBDÜLQADİR MARAĞALI (Xacə Əbdülqadir ibn Qeybi əl-Hafiz əl-Marağalı, bəzi mənbələrdə Marağalı, Marağ: 1353, Marağa – 1437, Herat) – Azərb. musiqi nəzəriyyəçisi, bəstəkar və musiqi ifaçısı. Orta əsrlərdə Azərb. ən iri elm və mədəniyyət mərkəzi olmuş Marağa şəhərində yaşayıb yaratmışdır. Samərqənddə Teymur şahın sarayında musiqiçi olmuşdur. Şərqi ölkələrində ən böyük musiqiçi, müğənni və alimlərdən biri kimi tanınmışdır. Fərəbi, İbn-Sina, Səfiəddin Urməvinin musiqi nəzəriyyəsi sahəsindəki nailiyyətlərini inkişaf etdirmişdir. Dövrünün musiqi təcrübəsini və musiqi nəzəriyyəsinə əks etdirən bir sıra musiqi risalələrinin müəllifidir: "Came əl-Əlhan" ("Melodiyalar külliyyatı"), "Məqasid əl-əlhan" ("Melodiyaların məqsədləri"), "Şərh əl-Ədvar" ("Səfiəddin Urməvinin "Kitab əl-ədvar" əsərinə şərh"), "Fəvaidi-əşəəri" ("On fayda"), "Kənz əl-əlhan" ("Melodiyalar xəzinəsi") risalələrini yazmışdır. Ə.Marağalı məqam və ritmlərin quruluşunu izah etmiş, orta əsr musiqişünaslığında ilk dəfə olaraq, 12 əsas məqamdan törəmə 24 şöbə sistemini elmi cəhətdən əsaslandırmış, dövrünün musiqi formalarının (növbə, əməl, bəsit, pişrov və s.) təsvirini vermişdir. Ə.Marağalının nəzəri əsərlərində bəstəkarlıq, ifaçılıq üsullarından, musiqidə şeir və onun vəzninin əhəmiyyətindən bəhs edilmişdir. Bir çox musiqi əsərlərinin mətnini özü yazmışdır. Azərb. dilində seirləri vardır. Ə.Marağalının yaratdığı 20 yeni ritmdən (iqa) 6-sı (zərb ür-rabi, zərb ul-fath, si dövr, qumriyyə, dövr-i-cədid, dövr-i-ədl) sonrakı dövr musiqişünasları tərəfindən klassik ritmlər silsiləsinə daxil edilmişdir. O, bir çox musiqi alətinə, xüsusilə, uddə məharətlə çalmış, bəzi alətləri təkmilləşdirmiş (kasat, əlvah) və yeni musiqi alətləri (nüzəb) icad etmişdir. Ə.Marağalının elmi və musiqi yaradıcılığı Yaxın və Orta Şərqi musiqi mədəniyyətinin inkişafına böyük təsir göstərmişdir. Bəzi əlyazmaları Türkiyənin Nuru-Osmaniyyə və Topçqarı, İrənin Məşhəd kitabxanalarında, İngiltərənin Oksford Universitetinin kitabxanasında saxlanılır. Marağalının yaradıcılığı bir sıra alimlər, o cümlədən, R.Q.Gizetver, Q.C.Farmer, Z.Səifərova, S.Agayeva tərəfindən öyrənilmişdir.

ƏBDÜLQASIMOV Vəqif Əmir oğlu (26.08.1942 Ağdam) – tarzan, sənətşünaslıq namizədi (1990), professor (1992). 1963-1968 illər

də ADK-da təhsil almış (tar və x.c.ə. orkestrin dirijoru ixtisasları üzrə) və burada "Xalq musiqisi" kafedrasında çalışmışdır (1971-2001). 2001 ildən AMK-nun elmi işlər üzrə prorektorudur. Bir çox müsabiqə və festivallarda fəxri fərmanlar və qızıl medal almışdır. 1977-1987 illərdə Respublika "Musiqi Mədəniyyəti Universiteti"-nin rektoru olmuşdur. Respublikada keçirilən bir sıra festival və müsabiqələrin təşkilatçısıdır. Elmi tədqiqat sahəsində 6 monoqrafiyanın, 80-ə qədər elmi əsərlərin və dərsliklərin müəllifidir. "Azərbaycan tarı" (1989) monoqrafiyası fars, türk, ingilis dillərində çap olunmuşdur.

ƏBÜ-L-FƏRƏC ƏL-İSFAHANI (Əli ibn Hüseyn əl-Qüreyşi; 897, İsfahan – 21.11.967) – ərəb şairi, alim. Tarix, filologiya və poeziyaya dair əsərlər yazmışdır. Ömrünün çox hissəsini Bağdadda yaşamışdır. Başlıca əsəri "Kitab əl-əğani əl-kəbir" ("Böyük nəğmələr kitabı") VII-X əsrlər ərəbdilli poeziyasının ən böyük antologiyalarındandır. 24 hissədən ibarət olan bu kitabda mahnıların mətnləri, onların ifaçıları və s. barədə məlumat toplanmışdır. Antologiya ərəbdilli Azərb. ədəbiyyatını öyrənmək üçün mənbə əhəmiyyəti daşıyır.

ƏBƏH (ərəb) – xırıltılı səsə, boguq səsə oxumaq.

ƏBÜ-ƏTA – "Şur" ailəsinə mənsub kiçik həcmli muğamlardan biri. Tərkibinə "Hicaz", "Çahar-baq", "Səyyahi", "Səlimi" ("Səlmək") kimi şöbələr daxildir.

ƏBÜL – "Mahur" dəstgahına mənsub olan şöbələrdən biri.

ƏBÜLÇƏP – muğam söbəsi. "Bayatı-Şiraz" muğamında "Bayatı-İsfahan"dan sonra ifa olunan kiçik şöbə.

ƏBÜLHƏSƏNXAN İqbalı Azər (Əbülhəsən xan Musa oğlunun təxəllüsü; 1870, Qazvin ş., Əlvənd k. – 05.02.1971, Təbriz) – xanəndə. Təbrizdə yaşamış, gənc yaşlarından istedadlı və muğami dərinliklə bilən sənətkar kimi tanınmışdır. 1905-1911 illərdə İrən inqilabına qoşulmuş, Səttarxan ona "İqbalı Azər" adını vermişdir. Əbülhəsən xan gözəl tembrli, malahətli, güclü

səsə malik xanəndə idi. Onun ifasında "Şur", "Çahargah", "Mahur", "Əbu-əta", xüsusilə, "Segah" muğamları yüksək emosional tərdə səslənmişdir. Özünəməxsus üslubda ifa etdiyi "Segah" muğamı İrəndə "Əbülhəsən xan seğahi" adı ilə məşhurlaşmışdır. Əbülhəsən xanın səsi 1914 ildə Tiflisdə "Qrammofon" şirkəti tərəfindən səla yazılmış, bu şöhrət konsertləri olmuşdur. Seyid Şuşinski Əbülhəsən xanı yaxından dostluq etmiş, onun yaradıcılığında çox bəhrələnməmişdir. Əbülhəsən xan vallahından birində "Humayun" muğamını oxuyaraq, üzərində onun Seyid Şuşinskiyə həsr etdiyini yazmışdır.

ƏFŞARI (OVŞARI) – etimologiyası qədim türk tayfalarından biri olan əfşarların adı ilə bağlıdır. 1. Zərbi muğam; məqam əsası şüştor. Musiqi ölçüsü 2/4-dir. 2. Ənanəvi aşiq havasıdır. Şux, oynaq xarakter daşıyır.

ƏHMƏD BAKIXANOV ADINA XALQ ÇALGI ALƏTLƏRİ ANSAMBLI – 1931 ildə Azərb. Radio-sunun nəzdində M.Maqomqamov təşəbbüsü ilə Əhməd Bakixanovun rəhbərliyi altında yaradılmışdır. Ansamblın heyəti on iki nəfərdən – tarzan Əmirulla Məmmədov, Xosrov Məlikov, Ağası Məşədiyev, kamançaçılar Hafiz Mirzəliyev, Qıman Salahov, məşhur qərmonçular Kor Əhəd, dolçalan Xəlqi Babayev və b. təcrübəli ifaçılardan ibarət idi. İlk konsertlərinin proqramı "Segah", "Çahargah", "Rast", "Şur", "Humayun" və s. muğamlardan ibarət idi. Bu muğamları ansamblın müşayiəti ilə Cabbar Qaryaqdoğlu, Həqiqət Rzayeva, Yavər Kələntərli və b. müğənnilər oxuyurdular. Şövkət Ələkbərova, Fatma Mehraliyeva, Tükəzban İsmaylova, Zeynəb Xanlarova, Həbib Bayramov, Əliaga Quliyev və digər sənətkarlar da bu ansamblın kollektivində çalışmışlar. Ansambla 1973 ildən Həbib Bayramov, 1994 ildən Məhdi Müslümov rəhbərlik edir.

ƏHMƏDOV Kamil Əlisəfər oğlu (30.04.1920, Bakı – 1996, Bakı) – tarzan, əməkdar mədəniyyət işçisi (1978). 1936 ildə ADMM-nin tar sinfonu daxil olur. Gənc Tamaşaçılar Teatrında işləmiş, teatrın nəzdindəki Kukla Teatrının tamaşalarına musiqi tərtibatı vermişdir. 1946 ildən ADMM-nə muğamat və xalq mahnıları sinfinə müəllim təyin olunmuş, Seyid Şuşinski ilə çalışmışdır. Muğamın yaddan çıxması şöbələrini aid olduğu muğamlara daxil edərək, dəstgah şəklində lentə alıb: "Hacı Yuni", "Busəlik", "Mavərnəhər", "Dilruba" və "Məxlu-d-müxalif". 1965 ildə tərtib etdiyi muğamların tədrisi proqramında ritmik muğamları iki hissəyə bölmür.

Zərbi muğamlar: "Məni", "Arazbarı", "Səmayi-Şəms", "Ovşarı", "Heyratı", "Mənsuriyyə"; şikəstələr: "Qarabağ şikəstəsi", "Kəsmə şikəstəsi", "Sarıtorpaq şikəstəsi". Həmcinin o. x.c.ə.-nin qədim sənət növü olan sədəfvermə ilə məşğul olmuşdur. Onun məşhur sədəf vurdugu tar, kamança, qaval, qoşa nagara 1977 ildə Moskvada açılan x.c.ə. sənətinin eksponatları olmuşdur. 1979 ildə Azərb. Dövlət İncəsənət Muzeyində "Azərbaycan milli musiqi alətlərinin respublika sargisi" ndə K.Əhmədovun alətləri I dərəcəli diploma layiq görülmüşdür. AzTR Fondunda onun ifasında səslənmiş muğam lent yazıları saxlanılır.

ƏHŞƏN DADAŞOV ADINA "XATİRƏ" XALQ ÇALGI ALƏTLƏRİ ANSAMBLI – Azərb. fəaliyyət göstərən musiqi kollektivi. 1960 ildə AZTRV QSC nəzdində əməkdar artist tarzan Əhsən Dadaşovun rəhbərliyi altında yaradılmışdır. 1976 ildə Ə.Dadaşovun vəfatından sonra ansambla onun adı verilmiş və Əhsən Dadaşov ad. "Xatirə" x.c.ə. ansambli adlandırılmışdır. Həmin vaxtdan bu günə kimi ansambla xalq artisti, tarzan Adil Bağrov rəhbərlik edir. Ansamblın ənənəvi tərkibi – tar, ud, qanun, bas tar, kamança, balaban, qərmon, nagara, qoşanağara kimi x.c.ə.-dən ibarətdir; repertuarı – muğam dəstgahlarından, təsni və rənglərdən, xalq mahnı və rəqlərindən təşkil olunmuşdur. Ansambl fəaliyyət göstərdiyi müddətdə bir çox tanınmış xanəndələrlə müşayiət etmişdir ki, onların audio və video yazıları AZRT Fondunda qorunur.

ƏHŞƏN DADAŞOV ADINA MÜSABİQƏ – Azərb. x.c.ə. (tar, kamança, qanun) ifaçılarının Əhsən Dadaşov adına I respublika müsabiqəsi. 2005 ildə Azərb. Respublikasının Təhsil Nazirliyi, Mədəniyyət Nazirliyi və AMK-nın təşkilatlığı ilə keçirilmişdir. Müsabiqə milli musiqinin təbliğində xüsusi xidmətləri olan respublikanın əməkdar artisti, gərkəmlil tarzan Əhsən Dadaşovun xatirəsinə həsr olunmuşdur. Müsabiqəyə respublikanın ali və orta ixtisas məktəblərində təhsil alan x.c.ə. ifaçıları qatılmışdır. Müsabiqənin mütəlx proqramında Azərb. və xarici ölkə bəstəkarlarının əsərlərinin və muğamların ifası nəzərdə tutulmuşdur.

ƏFƏNDİYEV Timuçin İlyas oğlu (17.07.1945, Bakı) – ədəbiyyatşünas, əməkdar incəsənət xadimi (2002), filologiya elmləri doktoru (2000), professor (1990). Yazıçılıq Birliyinin üzvü. 1969 ildə Azərb. Dövlət Universitetinin İndiki BDU-ü şərqşünaslıq fakültəsini bitirib. 1977 ildə ok Nizami ad. Ədəbiyyat İnstitutunun elmi katibi

vəzifəsində çalışmışdır. 1977 ildə M.Əliyev ad. İncəsənət İnstitutunda (indiki ADMİU) teatr və kino aktyorluğu fakültəsinin dekani kimi fəaliyyətə başlayır. 1987 ildən ADMİU-nun rektoru-dur. "Rus dramaturgiyası və Azərbaycan teatri" (1979), "Qüdrətli dramaturq" (1984), "Hüseyn Cavidin ideyalar aləmi" (1985), "Ukrayna və Belarus teatri" (1986), "XVIII əsr rus teatri" (1988), "Antik ədəbiyyat" (1998), "C.Cabbarlı və romantik dramalar" (1999), "Azərbaycan dramaturgiyasında metodlar" (2002), "Azərbaycan mədəniyyəti və incəsənəti" (2003) kimi monoqrafiya; kitab və dərsliklərin müəllifidir. Beynəlxalq Biografiya Mərkəzi tərəfindən (London) "Dünyanın aparıcı pedaqoqları - 2005-ci il" fəxri adına layiq görülmüşdür. Mədəniyyətinizin, teatr sənətinin tərəqqisi və tədrisi sahəsində xidmətlərini görə Teatr Xadimləri İttifaqının "Teatr Xadimi" fəxri adı, "Jurnalistlərin dostu" mükafatı ilə təltif olunmuşdur. T.Əfəndiyev İSESKO təşkilatının ekspertidir.

ƏKBƏROV Cənali Xanəli oğlu (10.03.1940, Lənkəran r-nu, Tükəvilə k.) - xanəndə, xalq artisti (1992), professor (2008). "Şöhrət" ordeni (2002) ilə təltif olunmuşdur. C.Əkbərov muğamın sirlərini atasından öyrənmişdir. C.Əkbərov musiqi təhsilini Bakıda ADMM-də almışdır. Müəllimləri Seyid Şuşinski və Xan Şuşinski-dən muğam ifaçılığının qayda-qanunlarını mənimsəyir və öz ifaçılıq məharətini təkmilləşdirir. 1965 ildən C.Əkbərov ADF-nin solisti. 1976 ildən bu günə qədər ADOB-nin solistidir. Xanəndə bu teatrın səhnəsində muğam operalarında bir sıra yadda qalan obrazlar. Məcnun və İbn-Salam (U.Hacıbəyov "Leyli və Məcnun"), Şah İsmayıl (M.Maqomayev "Şah İsmayıl").

Cənali Əkbərov, xanəndə

Aşıq Qorib (Z.Hacıbəyov "Aşıq Qorib") obrazlarını yaratmışdır. C.Əkbərov xarici ölkələrdə - Almaniyada, Malidə, Avstriyada və s. ölkələrdə dəfələrlə qastro səfərlərində olmuşdur. O, bir sıra müsabiqə və festivalların iştirakçısı və laureatı olmuşdur. Səmərqənddə keçirilən Şərq musiqi simpoziumunda və Kuybişevdə Şərq xalqlarının musiqi festivalında böyük nailiyyət əldə etmişdir. C.Əkbərovun repertuarı genişdir. Onun ifa etdiyi bütün muğam dəstgahlar vallara və disklərə yazılmışdır. C.Əkbərov hal-hazırda muğam müəllimi kimi, gənc xanəndələr nəslini yetişdirir. ADMİU-da "Muğam sənəti" kafedrasının müdiri vəzifəsində çalışır.

ƏKRƏM CƏFƏR (Cəfərov Əkrəm Səttar oğlu, 15.05.1905, İsmayılı r-nu, Lahıc k. - 18.08.1991, Bakı) - şərqşünas, filoloq-tərcümə, aruz bilicisi, tərcüməçi, şair, türkoloq, filologiya elmləri doktoru (1969), professor (1971). 15 yaşında Bakıda Pedaqoji texnikuma daxil olur. Filosof-şair Hüseyn Cavidin tələbəsi olur. Texnikumda müəllimləri Üzeyir Hacıbəyov, Abdulla Şaiq, Omər Faiq Nəmənzadədən dərs alır. 1929-1932 illərdə Moskva Dövlət Universitetinin Ədəbiyyat və dilşünaslıq fakültəsində təhsil alır və burada işləməyə başlayır. 1937-1939 illərdə Azərbaycan Pedaqoji İnstitutunda, 1939-1942 illərdə Azərbaycan Dövlət Universitetində "Şərq filologiyası və ümumi dilşünaslıq" kafedrasının müdiri vəzifəsində çalışır. 1942-1954 illərdə Türkmənistanda sürgündə olur. Bu illərdə "Qurani-Kərim" in surə və ayələrini türk dilinə tərcümə edir. 1954 ildə vətənə qayıtdıqdan sonra bir sıra ali məktəblərdə dərs deyir. 250-dən çox elmi işlərini, bir neçə monoqrafiyanın müəllifidir. "Böyük Sovet Ensiklopediyası" və "Azərbaycan Sovet Ensiklopediyası" ni redaktə etmişdir. Gözəl natiqlərdən biri idi. 8 xarici dili mükəmməl bilirdi. Bir çox dünya şöhrətli sənət incilərini azərb. dilinə tərcümə etmişdir. İlk dəfə o, müəllifin struktur və yazı üslubunu saxlayaraq, Omər Xəyyamın rübailərini tərcümə etmişdir. Fundamental əsərlərindən olan "Əruz nəzəriyyəsinin əsasları və Azərb. aruzu (ərəb, fars, tacik, türk və özbək aruzası ilə müqayisədə)", Bu əsərini elmi mütihədə "Əruz elminin Qurani" adlandırdılar. Əsər ərəb filoloqu və musiqişünası Şeyx İmam Xəlil ibn Əhməd əl-Fərəhidi əl-Bəsrinin (VIII əsr) araşdırmalarına əsaslanmış aruz elmi haqda sistemləşdirilmiş mükəmməl elmi işdir.

ƏL-KİNDİ (Əbu Yusif Yaqub ibn İshaq; təq. 800, Bəsrə - 870, Bağdad) - ilk ərəb filosofu və alimi. "Ərəblərin filosofu" ləqəbi ilə məşhur-

dur. Qədim yunan filosof və alimlərinin əsərlərini tərcümə və şərhində iştirak etmiş. Aristotel fəlsəfəsi ilə tanış olmuşdur. Metafizika, mantiq, astrologiya, təbabət və s. bəhs edən risalələrlə (240 adda risaləsi məlumdur) yanaşı, musiqi nəzəriyyəsi ilə bağlı risalənin də müəllifidir.

ƏLƏKBƏROV Firdun Yusif oğlu (20.06.1922, Gəncə - tarzən, əməkdar artist (1989), Gəncədə Qənbər Hüseynlidən tar çalmağı öyrənmiş, F.Əmirövlə, Z.Qayıbovlə birgə Gəncədə yaradılan x.ç.a. ork. qəbul olunmuş, ork. konsert-meysteri olmuşdur. 1938 ildən Gəncə Dövlət Filarmoniyasının solisti kimi fəaliyyət göstərmişdir. 1943 ildə Filarmoniyanın x.ç.a. orkestrinə rəhbərlik etmiş, eyni zamanda, xanəndələri, o cümlədən, qastrola gələn Bülbülə müşayiət etmişdir. U.Hacıbəyovun onun çalğısını çox dəyərləndirmişdir. 1949 ildən Bakıda ADF-nin solisti kimi fəaliyyət göstərməyə başlamışdır. 1950 illərdə ADMM-də təhsil almışdır. Xəm solo, həm də müşayiətçi kimi geniş konsert fəaliyyəti ilə məşğul olmuşdur. 1981 ildə muğamların təbliği məqsədi ilə respublikanın rayonlarında solo proqramla çıxış etmişdir. AZTR Fondunda F.Ələkbərovun ifasında bütün instrumental muğamlar saxlanılır. Hal-hazırda pedaqoji fəaliyyətlə məşğul olur, Bülbül ad. Orta İxtisas Musiqi Məktəbində dərs deyir.

ƏLƏKBƏROVA Şövkət Feyzulla qızı (20.10.1922, Bakı - 07.02.1993, Bakı) - Müğənni (metso-soprano), xalq artisti (1959), ADMM-də

Süleyman Əlqasrov (sağda), bəstəkar

Şövkət Ələkbərova, müğənni

Hüseynqulu Sarabskinin sınıfını bitirmişdir. 1938-1945 illərdə Azərb. Dövlət Məhn və Rəqs Ansamblında işləmiş. 1945 ildən ADF-nin solisti olmuşdur. Repertuarında muğamlar ("Səğah", "Qatar", "Şahnaz" və s.), xalq və bəstəkar mahnıları üstünlük təşkil edirdi. Onun yüksək ifaçılıq mədəniyyəti, sənətin məlahət və qeyri-adi tənri xüsusilə diqqəti cəlb edirdi. Onun ifasında səslənən muğamlar improvizasiya üslubu ilə seçilir. Əksər Azərb. bəstəkarlarının mahnı-ları mözb onun ifasında ilk dəfə səslənmişdir. Bir çox xarici ölkələrdə (Fransa, İsveçrə, Şri Lanka, Əfqanıstan, Hindistan, Əlcəzair, İran, Türkiyə və s.) çıxış etmişdir. Ş.Ələkbərova ifaçılıqda müəllimlik fəaliyyətini möharətdə uzlaşdır-mışdır: Aygün Bayramova, Aytəmiz Hacı-mova, Könül Xasıyeva və b. onun tələbələri olmuşlar.

ƏLƏSGƏROV Süleyman Əyyub oğlu (22.02.1924, Şuşa - 22.01.2000, Bakı) - bəstəkar, dirijor, pedaqoq, ictimai xadim, xalq artisti (1974), professor (1976). U.Hacıbəyov adına respublika mükafatı laureatı (1967), ADK-ni bür-türmüşdür (1948), Müxtəlif illərdə ADMM-nin direktoru, AZTR X.C.A. ork-nin dirijoru. Musiqili Komediya Teatrının direktoru və baş dirijoru olmuşdur. 1956 ildən ADK-da çalışmış, x.ç.a. orkestri üzrə dirijor kadrları yetişdirmişdir. 11 operettanın ("Üldüz", "Qız-müz bilək", "Milyonçunun dilənçi oğlu" və s.), opera, kantata, simfoniya janrında yazılmış əsərlərin, o cümlədən, "Bayatı-Sıraç" simfonik müğənnin (1950) müəllifidir. Azərb. x.ç.a. ork. üçün əsərlər - "Cənqi", "Lirik pveslər", "Sözsüz məhni" lar; tar və ork. üçün konsert bəstələmişdir.

ƏLİVERDİBƏYOV Ağalar Kərbəlayi Ələkbər oğlu (1880, Şuşa – 1953, Bakı) – musiqi xadimi, musiqi folkloru toplayıcısı, müğam bilicisi. Şuşada Realni məktəbi bitirmiş, Peterburqda və Varşavadada inşaat mühəndisi ixtisası üzrə təhsil almışdır. U.Hacıbəyovun davisi idi və onun ilk musiqi müəllimi olmuşdur. A.Əliverdiyev dövrünün ziyalı şəxsiyyətlərindən biri idi. O, Şuşanın mədəni həyatında yaxından iştirak edir, müğam ifaçılarını öz ətrafına toplayaraq, sənət haqqında söhbətlər, müsamiyələr keçirirdi. Onun evi xanəndə və ifaçılar üçün sənət ocağına çevrilmişdi. Musiqi tarixi ilə dərinəndən maraqlanan A.Əliverdiyevün yazdığı "Rəsmli musiqi tarixi" əsəri (2002 ildə Bakıda nəşr olunmuşdur) musiqi elmi üçün mühüm əhəmiyyət kəsb edir. Burada müəllif həm dünya xalqlarının musiqi mədəniyyətinə nəzər salmış, həm də dövrünün sənətkarları və musiqi haqqında qiymətli məlumatlar vermişdir. Ömrünün son illərində ADMM-də müğam ifaçılığında dərslər demişdir.

ƏLİVERDİBƏYOV Kazım Ağalar oğlu

(27.11.1934, Bakı) – dirijor, əməkdar incəsənət xadimi (1978), professor (1991). ADK-nı xor dirijorluğu üzrə bitirmişdir (1959). 1961 ildən ADOBT-da işləyir. U.Hacıbəyovun "Leyli və Məcnun", "Əsli və Kərəm", "Koroğlu" operalarına. "Arşın mal alan", "O olmasın, bu olsun" musiqili komediyalarına dirijorluq etmişdir.

ƏLİVERDİBƏYOV Nazim Ağalar oğlu

(24.08.1926, Bakı – 16.02.1986, Bakı) – bəstəkar, ADK-nı bitirmiş, Bülbül ad. Orta İxtisas musiqi məktəbində (1964-1985 illərdə direktor) və ADK-da dərslər demişdir. "Cürtdən" uşaq operasının, kamera-vokal və simfonik əsərlərin müəllifidir. "Bayatı-Şiraz" müğamı əsasında *a kapella* xoru üçün əsər yaratmış, sonradan onu orqan aləti üçün işləmişdir. Əsər həm Xor kapellasının, həm də orqançaların konsert repertuarında görkəmli yer tutur. Bu əsərin orqan versiyası əsasında "Mugam" adlı xoreoqrafik lühə balet artistləri tərəfindən səhnələşdirilmişdir.

ƏLİYEV Firuz Əliabbas oğlu

(04.06.1950, Bakı) – tarzun, xalq artisti (2007). Musiqi təhsilini 1965-1969 illərdə ADMM-də almışdır. 1970-1975 illərdə ADK-nın X.ç.ə. şöbəsində ali təhsil almışdır. 1983 ildən görkəmli xanəndə İslam Rzayevin rəhbərliyi ilə təşkil olunmuş instrumental ansamblların konsertməystridir. Bu ansamblla bir çox xanəndələri müşayiət etmişdir. F.Əliyev, həmçinin, solist tarzun kimi və müğam ifaçılığının tərkibində də çıxış edir. Xarici ölkələrdə – Türkiyədə, Almaniya, Amerika.

Brazilyada, Kanadada, Yunanıstanda və s. yerlərdə qastrol səfərlərində olmuşdur. Eyni zamanda, müəllim kimi fəaliyyət göstərir. 1992 ildən U.Hacıbəyov ad. ADK-da, 2001 ildən isə AMK-da milli musiqiçi kadrlar yetişdirir.

ƏLİYEV Əbülfət Əsəd oğlu

(30.12.1926, Şuşa – 1990, Bakı) – xanəndə, xalq artisti (1964).

Əbülfət Əliyev, xanəndə

Azərbaycan musiqi mədəniyyəti tarixinə Qarabağ xanəndəlik məktəbinin ən görkəmli nümayəndələrindən biri kimi daxil olmuşdur. O, Qarabağın Xan Şuşinski, Seyid Şuşinski, Musa Şuşinski kimi məşhur xanəndələrinin ifasında müğamları, təsnifləri öyrənərək, onların yaratdığı ənənələrinə əsaslanaraq, öz orijinal üslubunu yarada bildirmişdir. Sonrakı illərdə Əliyev Ağdamda Xan Şuşinskiddən və Bahadır Mehralı oğlundan müğam dərslərini dərinlən öyrənmişdir. O, zəngin, rəngarəng çalarlı səsa, müğam improvizasiyası bacarığına, qeyri-ada ritim həssaslığına və gözəl qaval çalmağa qabiliyyətinə malik olmuşdur. O, "Rast", "Şur", "Çahargah", "Bayatı-Şiraz", "Hümayun", "Segah-Zabul" müğam dərslərini xüsusi məharətlə oxumuş, öz yaradıcılığında qədim xalq mahnılarına və təsniflərə müraciət etmişdir. Əliyevin ifasında bir çox müğam və təsniflər AzTR Fondunda saxlanılır. Onun səsi bir neçə qrammofon valarında yazılmışdır. 1945 ildən ADF-nin və ADOBT-nin solisti kimi fəaliyyət göstərmişdir. Xanəndə qastrol səfərlərində çox olmuş, Qvineya, Qana, İran, Suriya, Livan və s. ölkələrdə konsertlər vermişdir. Ə.Əliyev ADOBT-da

Məcnun, Kərəm (U.Hacıbəyov – "Leyli və Məcnun", "Əsli və Kərəm") və Şah İsmayıl (M.Maqomayev – "Şah İsmayıl") partiyalarını oxumuşdur.

ƏLİYEV Habil Mustafa oğlu (28.05.1927, Ağdaş) – kamança ifaçısı, xalq artisti (1978). "Söh-rət" (1997) və "İstiqlal" (2007) ordenləri ilə təltif olunmuşdur. Ağdaş rayonu pedaqoji mək-

Habil Əliyev, kamança ifaçısı

təbində oxumuş və eyni zamanda Ağdaş drani teatrında işləmişdir, 1952 ildə ADMM-də təhsil almış. 1951 müddətində müşayiətçi kimi ADF-yə qəbul edilmiş, bir çox görkəmli xanəndələrlə – Seyid Şuşinski, Xan Şuşinski, Fatma Mehralıyeva, Şovkat Ələkbərova və b. ilə ansamblda çıxış etmişdir. Eyni zamanda, solist kimi fəaliyyət göstərərək, instrumental müğam ifaçılığını zənginləşdirmişdir. Onun ifasında "Segah", "Şuştar" və s. müğamların soyuzası AzTR Fondunda saxlanılır. H.Əliyevin xüsusi bir şovqla ifa edərək yaratdığı "Segah" müğamını çox zaman "Habil Segah" adlandırırlar. Müğam ustasının ifasından ilhamlanan bəstəkar Fıroqziz Əlizadonin yazdığı "Habiləyavığı" əsərində H.Əliyevin müğam ifaçılığı üslubu canlandırılır. H.Əliyev 15-dən artıq məhəmmün

müəllifidir "Gülüm yatsın", "Səhla goztım", "Vəfa", "İlk məhəbbət", "Gülələri görək" və s. H.Əliyev 1958 ildən solist və müşayiətçi kimi xarici ölkələrə səfər etmişdir: Misir, Bolqarıstan, Əlcəzir, Türkiyə, Fransa, Belçika, İrlandiya, Şotlandiya, Monqolustan, ARŞ və s. H.Əliyevin Fransada, İtaliyada, ARŞ-da, Yaponiyada Azərbaycan xalq mahnılarından və müğamlarından ibarət diskləri çıxmışdır.

ƏLİYEV Heydər Əlirza oğlu

(10.05.1923, Naxçıvan – 12.12.2003, Bakı) – Azərbaycan xalqının umummilli lideri. 1939 ildə Naxçıvan Pedaqoji Texnikumunu bitirdikdən sonra Azərbaycan Sənaye İnstitutunun memarlıq fakültəsində təhsil almışdır. 1941 ildən Heydər Əliyev Naxçıvan MİSSR Xalq Daxili İşlər Komissarlığında və Naxçıvan MİSSR Xalq Komissarları Sovetində şöbə müdiri vəzifəsində işləmiş və 1944 ildə dövlət təhlükəsizlik orqanlarında işə göndərilmişdir. Bu dövrdən təhlükəsizlik orqanları sistemində çalışan Heydər Əliyev 1964 ildən Azərbaycan SSR Nazirlər Soveti yanında Dövlət Təhlükəsizliyi Komitəsi sədri müavini, 1967 ildən sədri vəzifəsində işləmiş, general mayor rütbəsinə qədər yüksəlmişdir. Həmin illərdə o, Leningrad şəhərində (indiki Sankt-Peterburq) xüsusi ali təhsil almış. 1957 ildə Azərbaycan Dövlət Universitetinin tarix fakültəsini bitirmişdir. Azərbaycan Kommunist Partiyası Mərkəzi Komitəsinin 1969 il iyul plenumunda Heydər Əliyev Azərbaycan Kommunist Partiyası Mərkəzi Komitəsinin birinci katibi seçilərək respublikanın rəhbəri olmuşdur. 1982 ilin dekabrında Sovet İttifaqı Kommunist Partiyası Mərkəzi Komitəsi Sırası Burosunun üzvü seçilən Heydər Əliyev SSRİ Nazirlər Soveti sədri müavini vəzifəsində təyinat edilmiş və SSRİ-nin rəhbərliyindən biri olmuşdur. Heydər Əliyev 20 il ərzində SSRİ Ali Sovetinin deputatı, 3 il isə SSRİ Ali Soveti sədri müavini olmuşdur. 1987 ildə tutduğu vəzifəsindən istefa etmişdir. 1990 ilin 20 yanvarında Sovet qüvvələrindən Bakıda iğtidarı qanlı tacı ilə olaqadək çıxarılması bildirmiş, 1991 ilin iyul ayında Sovet İttifaqı Kommunist Partiyası sıralarını tərk etmişdir. 1990 ilin iyulunda Azərbaycan qayıdın Heydər Əliyev ilk səfər Bakıda, sonra isə Naxçıvanda vəzifəsi, həmin ildə də Azərbaycan Ali Soveti na deputat seçilmişdir. O, 1991-1993 illərdə Naxçıvan Muxtar Respublikası Ali Məclisinin sədri, Azərbaycan Respublikası Ali Soveti Sədri müavini olmuşdur. Heydər Əliyev 1992 ildə Yeni Azərbaycan Partiyasının Naxçıvan şöhrində keçirilmiş təsis qurultayında partiyamızın sədri seçilmişdir. 1993 ilin iyun-may aylarında o zamankı kəskin vəziyyətlə əlaqədar Azərbaycan

xalqı Heydər Əliyevin hakimiyyətə gətirilməsi tələbi ilə ayaga qalxır. Heydər Əliyev 1993 il iyunun 15-də Azərbaycanın Ali Sovetinin sədri seçildi, iyulun 24-də Milli Məclisin qərarı ilə Azərbaycan Respublikası Prezidentinin səlahiyyətlərini həyata keçirməyə başladı. 1993 il oktyabrın 3-də ümumxalq səsverməsi nəticəsində Heydər Əliyev Azərbaycan Respublikasının Prezidenti seçildi. O, 1998 il oktyabrın 11-də xalqın yüksək fəallığı şəraitində keçirilən seçkilərdə səsli

Heydər Əliyev

76,1 faizini toplayaraq, yenidən Azərbaycan Respublikasının Prezidenti seçilmişdir. Heydər Əliyev 4 dəfə Lenin ordeni, Qırmızı Ulduz ordeni, "Yaroslav Mudri" (Ukraynanın ali mükafatı, 27.3.1997, Kiyev) ordeni; "Atatürk Sülh Mükafatı" (Türkiyənin ən nüfuzlu mükafatı, 13.4.1999) ilə təltif edilmiş; 2 dəfə Sosialist Əməyi Qəhrmanı adına, Moskva Dövlət Universitetinin "Fəxri professoru" adına layiq görülmüşdür. Həmçinin H.Əliyev Rusiya Federasiyasının Təhlükəsizlik, Müdafiə və Hüquq Qaydası Problemləri Akademiyasının professoru və həqiqi üzvü (03.04.2003) seçilmiş, Y.V.Andropov adına mükafata layiq görülmüşdür. 10 may 2003 ildə Rusiyanın yüksək mükafatı – Müqəddəs Apostol Andrey Pervozvanni ordeni ilə təltif olunmuşdur.

H.Əliyev Azərbaycan musiqi mədəniyyətinə ümumən milli mədəniyyətin, respublikanın daxili ictimai-mədəni və sənət proseslərinin, müasir incəsənətin və dünya musiqi mədəniyyətinin ayrılmaz tərkib hissəsi kimi yanaşır. O, musiqi incəsənətinin inkişafına milli inkişafın ayrılmaz və mühüm tərkib hissəsi kimi baxır. Bu mənada, H.Əliyev milli mədəni dəyər, milli sərvət kimi yüksək qiymətləndirdiyi muğamlara, xalq musiqisinə milli ruhda təربiyənin, milli zəmində bədii-estetik təربiyənin vacib amili kimi yanaşır, buna görə də onların qorunması və yaşaması üçün, istedadlı xanənda, ifaçı və müğənnilərə hər cür dövlət qayğısı göstərilməsi üçün əlindən gələni əsrgömürdü. H.Əliyevin fikrincə, xalq musiqisi, muğamlar bastokarlar tərəfindən daha çox işlənirsə, bastokar yaradıcılığına, peşəkar ifaçıların yaradıcılığına daha çox yol taparsa, onların dünya ictimaiyyətinə çatdırılması imkanları da genişlənər və biz müasir dünyaya qədim musiqi dəyərlərimizi bastokarlar vasitəsilə yeni texniki və bədii üsullarla da tanıtdıra bilərik.

Heydər Əliyev Azərbaycan mədəniyyəti və incəsənətinin hamisi idi. Tarixi mədəniyyət abidələrinin bərpası, milli mənəvi dəyərlərə sadıqlıq, mədəniyyət və incəsənət adamlarına verilən qiymət, göstərilən diqqət və qayğı onun mədəniyyət siyasətinin əsas amilləri olmuşdur.

www.heydar-aliyev.org

ƏLİYEV İlham Heydər oğlu (24.12.1961, Bakı) – Azərbaycan Respublikasının Prezidenti. 1977-1982 illərdə Moskva Dövlət Beynəlxalq Əlaqələr İnstitutunda təhsil almış və MDBƏİ-nin aspiranturasına daxil olmuşdur. 1985 ildə dissertasiya müdafiə edərək tarix elmləri namizədi dərəcəsi almışdır. 1985-1990 illərdə MDBƏİ-də müəllim işləmişdir. 1991-1994 ildə özəl biznes sahəsində çalışmışdır. Bir sıra istehsal-kommersiya müəssisələrinə rəhbərlik etmişdir. 1994 ildən 2003 ilə qədər Azərbaycan Respublikası Dövlət Neft Şirkətinin vitse-prezidenti, sonra isə birinci vitse-prezidenti olmuşdur. Heydər Əliyevin neft strategiyasının həyata keçirilməsində fəal iştirak etmişdir. Suvveren Azərbaycanın neft siyasətinin geosiyasi aspektlərinə dair bir sıra tədqiqat işlərinin müəllifidir. Siyasi elmlər doktorudur. İki dəfə 1995 və 2000 illərdə Azərbaycan Respublikası Milli Məclisinin seçilmişdir. 2003 ildə Azərbaycan Respublikasının baş naziri vəzifəsinə təyin edilməsi ilə əlaqədar olaraq deputat səlahiyyətlərinə xitam verilmişdir. 1997 ildən Azərbaycan Milli Olimpiya Komitəsinin Prezidentidir. İdmanın və olimpiya hərəkatının inkişafında böyük xidmətlərinə görə Beynəlxalq Olimpiya Komitəsinin ali ordeni ilə təltif edilmişdir.

1999 ildə hakim Yeni Azərbaycan Partiyası sədrinin müavini, 2001 ildə sədrin birinci müavini, 2005 ildə isə partiyanın sədri seçilmişdir. 2001-2003 illərdə Avropa Şurası Parlament Assambleyasında (AŞPA) Azərbaycan Respublikası Milli Məclisinin nümayəndə heyətinin rəhbəri olmuşdur. 2003 ilin yanvarında Avropa Şurası Parlament Assambleyası sədrinin müavini, AŞPA-nın Büro üzvü seçilmişdir. 2004 ilin aprelində AŞPA-nın fəaliyyətində fəal iştirakına və Avropa İdealla-

ƏLİYEV Mehriban Arif qızı (26.08.1964, Bakı) – Heydər Əliyev adına Fondun Prezidenti (10.05.2004), Azərbaycan Mədəniyyətinin Dostları Fondunun Prezidenti (1995), YUNESKO-nun (13.08.2004), İSESCO-nun (24.10.2000) xoşməramlı səfiri. 1982 ildə N.Nərimanov ad. Azərbaycan Tibb İnstitutunun müalicə-profilaktika fakültəsinə daxil olmuşdur. 1988 ildə M.Secenov ad. Moskva Dövlət Tibb İnstitutunu təqdimnamə diplomu ilə bitirmişdir. 1988-1992 illər ərzində

İlham Əliyev və Mehriban Əliyeva "Muğam-2007" müsabiqəsinin iştirakçıları ilə

rına sədaqətinə görə AŞPA-nın fəxri üzvü diplomu və AŞPA medalı ilə təltif edilmişdir. 2003 il avqustun 4-də Milli Məclis tərəfindən təşdiq ediləndikdən sonra Azərbaycan Respublikasının Baş naziri təyin edilmişdir. 2003 il oktyabrın 15-də Azərbaycan Respublikasının Prezidenti seçilmişdir.

Ümummilli lider Heydər Əliyevin mədəniyyət siyasəti sahəsindəki ənənələrini davam etdirən Azərbaycan Respublikasının Prezidenti İlham Əliyev cəfərlənir elm, təhsil, mədəniyyət sahələrində dövlət proqramlarının həyata keçirilməsində mühüm işlər görür. Respublikada mədəniyyət siyasətini uğurla təşkil edən Prezident İlham Əliyevin bu sahədəki fəaliyyəti musiqi sənətinin yeni nailiyyətləri üçün zəmin yaradır. www.ilham-aliyev.org

Moskvada Akademik Krasnının rəhbərliyi altında Göz Xəstəlikləri Elmi-Tədqiqat İnstitutunda işləmişdir. 1995 ildə Mehriban Əliyevanın təşəbbüsü ilə hal hazırda onun rəhbərlik etdiyi "Azərbaycan Mədəniyyətinin Dostları Fondu" təsis olunmuşdur. 1996 ildə Mehriban Əliyeva Azərbaycan mədəniyyətinin geniş təbliğ olunması məqsədi ilə üç dildə (azərbaycan, ingilis və rus) çap olunan "Azərbaycan İrs" jurnalını təsis etmişdir. 2002 ildə Azərbaycan gimnastika federasiyasının prezidenti seçilmişdir. Onun beynəlxalq aləmdə artmaqda olan nüfuzu Beynəlxalq Gimnastika Federasiyasının İcra Komitəsinin üzvü 2003-2004 il dünya Kuboku yarışlarını və 2005 il Dünya Çempionatının Azərbaycan keçirilməsinə dair qərarını qəbul olunmasında

hələddici rol oynamışdır. 2004 il dekabrın 28-də Mehriban Əliyeva Azərb. Respublikası Milli Olimpiya Komitəsinin IV Baş Məclisində MOK-un İcraçıya Komitəsinə üzv seçilmişdir. 2005 il də "İlin qadını" adına layiq görülmüşdür. 2005 il iyunun 9-da Rusiyanın "Yüzlüyün mesenatları" Beynəlxalq Xeyriyyə Fondunun "Yaqut Xaç" ordeninə layiq görülmüşdür. 2005 ildə fəlsəfə elmləri namizədi alimlik dərəcəsi almışdır. 2005 il noyabrın 6-da Əzizbəyov rayon seçki dairəsindən Milli Məclisə deputat seçilmişdir. Milli qəhrəman Çingiz Mustafayev Fondu və ANS Şirkətlər Qrupu fəaliyyətinə görə Mehriban Əliyevanı "2005 ilin adamı" elan etmişdir. Dünya Səhiyyə İcraçıya Komitəsinin 2007 il yanvarın 29-da Cenevrədə keçirilən 120-ci sessiyasının qərarı ilə Mehriban Əliyeva ana, uşaq və ailə sağlamlığının qorunması və möhkəmlənməsi işində müstəsna xidmətlərinə görə bu beynəlxalq təşkilatın mükafatına layiq görülmüşdür. 2007 ilin mayında "Qızıl trək" beynəlxalq mükafatı ilə təltif olunmuşdur.

Azərb. Respublikasının beynəlxalq aləmdə daha geniş tanınması, ölkəmizin sivil dövlətlər sırasına daxil olması, Azərb. vətəndaşlarının xoşbəxt yaşaması – bunlar, Mehriban xanım Əliyevanın fəaliyyətində ən əsas, ən önəmli prinsiplərdir. Heydər Əliyev və Azərb. Mədəniyyətinin Dostları Fonduna rəhbərlik edən Mehriban xanım Əliyeva və onun ətrafına toplaşmış həmkərlərinin təşəbbüsü ilə bu fondlar tərəfindən keçirilən mədəni tədbirlərin, təşkil edilən xeyriyyə aksiyalarının miqyasına, yüksək səviyyəsinə görə bu fondlar təkcə vətənimizdə deyil, dünyanın bir çox ölkəsində böyük diqqətə və qiymətə layiq görülmüş, beynəlxalq aləmdə nüfuz qazanmışdır. Mehriban xanım Əliyevanın Azərb. musiqisi, mədəniyyəti, həmçinin tarixi qarşısında möhtəşəm xidmətləri, Azərb. klassik muğam sənətinin təbliği və tərəqqisi naminə, gənc istedadların ərsəyə gəlməsinə, ulu muğam sənətinin ölməzliyinə yönəlmiş unikal layihələri mütləq əhəmiyyətə malikdir. Mehriban xanım Əliyevanın müəllifi olduğu "Mugam-Irs", "Mugam Dəstgah", "Qarabag xanəndələri", "Mugam Ensiklopediyası", "Mugam-İnternet", "Mugam-Antologiya", "Mugam dünyası", "Mugam mərkəzi" layihələri muğam mədəniyyəti ənənələrinin qorunub saxlanılmasını nəzərdə tutur və bu gün uğurla həyata keçirilməkdədir. Bu layihələrin özünəməxsusluğu onların sifli muğam aləmində, muğam fenomeninə həsr olunması ilə bağlıdır, onlar Azərb. muğam sənətinin qorunub saxlanılaraq, gələcək nəsillərə ötürülməsinə, çoxcəhətli, hərtərəfli surətdə öyrənilməsinə və təbliğinə xidmət edir. Səsyazlarını, elektron və çap nəşrlərini

özündə ehtiva edən bu layihələrdə dünyamiqyaslı tədbirlərin, beynəlxalq festivalların və müsabiqələrin keçirilməsi də nəzərdə tutulur. XXI əsrin başlanğıcında intibah dövrünü, klassik muğam ənənələrinin çiçəklənməsi dövrünü yaşayan Azərb. muğam sənəti YUNESKO-nun "Ümumdünya mədəni irsi" siyahısına daxil edilmişdir. www.mehriban-aliyeva.org

ƏLİYEV Nəriman Mövsüm oğlu (05.05.1930, Bakı – 28.04.1998, Bakı) - xanəndə. 1956 ildə xanəndə Seyid Şuşinski ilə tanışlıq, onunla yaxın ünsiyyəti N. Əliyevin həyatında böyük rol oynamışdır. O, ADMM-də, S. Şuşinskiyin xanəndəlik sinfində təhsil almış, ondan muğam

Nəriman Əliyev, xanəndə

mın sirlərini öyrənərək, muğam bilicisi və müəllim kimi yetişmişdir. S.Şuşinski ənənələrinin davamçısı olmuş, ondan sonra ADMM-də böyük bir xanəndələr nəslini yetişdirmişdir; Ağaxan Abdullayev, Canalı Əzkerov, Səkinə İsmayılova, Qaraxan Behbudov, Vahid Abdullayev, Sabir Abdullayev, Məmmədbağır Bağırzadə və bir çox b. xanəndələrin ustadı olmuşdur. N.Əliyevin tələbələri respublika və beynəlxalq miqyaslı müsabiqələrin laureatları olmuş, o özü dəfələrlə muğam müsabiqələrinin münsifləri heyətində iştirak etmişdir. 1988 ildə Muğam Teatrına məsləhətçi kimi dəvət olunmuşdur.

N.Əliyev 1960 ildən ADF-nin solisti olmuş, konsertlərdə çıxış etmişdir. AZTR Fondunda onun ifasında "Rast", "Bayatı-Şiraz", "Rahab", "Mahur-Hindi", "Çahərgah", "Şur", "Monsu-

riyyə", "Mami" muğam və təsniflərinin, xalq mahnılarının lent yazısı saxlanılır.

ƏLİYEV Zamiq Balarza oğlu (25.05.1950, Bakı) - tarzun, xalq artisti (2007). ADMU-da təhsil almışdır. Tar müəllimi Hacı Məmmədov olmuşdur. 1974 ildən ADF-də işləmişdir. "Azərbaycan taranələri" x.ç.ə. ansamblının tərkibində, 1974 ildən Gülarə Əliyevanın rəhbərliyi ilə "Dan ulduzu" instrumental ansamblında fəaliyyət göstərmişdir. Xarici ölkələrdə (Suriya, Livan, Əlcəzair, İspaniya, Fransa, ABŞ, Yapon və s.) qastrol səfərlərində olmuşdur. 1979 ildə Zeynəb Xanlarovanın rəhbərliyi altında x.ç.ə. ansamblının konsertmeystəri olmuşdur. 1992 ildən xa-

Zamiq Əliyev, pianoçu

nəndə Ağaxan Abdullayev, kamançaçı Ədalət Vəzirova birgə Zülli Adıgözoğlu ad. muğam üçlüyü yaratmışdır. Bu trio İranda, İraqda Füzulinin 500 illiyi ilə bağlı YUNESKO-nun tədbirlərində çıxış etmişlər. 1997 ildən bu trioya Simara İmanova daxil olub. 1997 ildə Samorqənddə keçirilən "Şorq taranələri" festivalında Qran-pri mükafatına layiq görülmüşdür. 1998 ildən ADMU-da pedaqoji fəaliyyət göstərir. AZTR fondunda onun ifasında "Şur", "Çahərgah", "Bayatı-Şiraz", "Dilkaş", "Vilayət" və s. muğamların lent yazıları saxlanılır. "Azərbaycan muğamları" adlı diski buraxılmışdır. O, xanəndələrin repertuarına daxil olmuş 20-dən çox mahnının, o cümlədən, "Ah, bu gecə", "Ümid nəğməsi", "İlham alıram", "Allah soni pənahında saxlasın", "Gözəllər" və s. mahnıların müəllifidir.

ƏLİYEV Zaur Süleyman oğlu (09.10.1937, Bakı) - pianoçu, muğam ifaçısı. 1950 illərdə ADMU-da nəzəriyyə və bəstəkarlıq üzrə təhsil almış, ADK-da təhsilini davam etdirmiş. Q. Qarayevın tələbəsi olmuşdur. ADMU-da konsertmeystər kimi fəaliyyət göstərmişdir. Muğam ifaçılığını Əhməd Bakıxanovdan öyrənmiş, fortepianoda muğamların mahir ifaçısı kimi tanınmışdır. 1959-1973 illərdə Ə. Bakıxanovun x.ç.ə. ansamblının üzvü olmuşdur. 1981 ildən AZTR QSC-nin solistidir. AZTR Fondunda onun ifasında muğamların və bəstəkar əsərlərinin səsyazısı saxlanılır.

ƏLİYEV Fərəh Şirməmməd qızı (07.09.1961, Bakı) - musiqişünas, sənətsünaslıq doktoru (2008). ADK-da təhsil almışdır (1979-1984). Həmin ildən BMA-da dərslər verir, "Musiqi tarixi" kafedrasının professorudur. 2006 ildən Azərb. Respublikası Mədəniyyət və Turizm Nazirliyində çalışır. Elmi yaradıcılığı XX əsrdə Azərb. bəstəkarlıq məktəbinin formalaşması və inkişafı proseslərinin öyrənilməsi problemləri ilə bağlıdır. "Musiqi tariximizin solhiyyələri" (2003), "XX əsr Azərbaycan musiqisi: tarix və zamanla uzlaşma" (2007), əsərlərinin müəllifidir. "XX əsr Azərbaycan musiqi mədəniyyətinin qaynaqları" (3 cildə; 2005, 2006) kitabının tərtibatçısıdır. Burada 1901-1920 illərdə Azərb. dövrü mətbuatında dərc edilmiş Bakının musiqi həyatına, o cümlədən, Şorq konsertlərinə, Uzeyir Hacıbəyovun yaradıcılığına həsr olunmuş 500-dən artıq musiqi təqdimatı, elmi-publisistik məqalə, reseenziya, öçerk toplanmışdır.

ƏLİYEV Gülarə Əziz qızı (17.11.1938, Bakı) - 27.07.1991, Bakı) - pianoçu, bəstəkar, pedaqog, əməkdar incəsənət xadimi (1977), sənətsünaslıq namizədi (1966), ADK-nı bitirmişdir (1955). S. Rüstəmov ad. x.ç.ə. ork., Ə. Dadaşov ad. x.ç.ə. ansamblında işləmişdir. G. Əliyeva 1966 ildə "Dan ulduzu" instrumental ansamblını yaratmışdır. Ansamblın tərkibi Azərb. milli musiqi alətlərindən (tar, ud, dumbək) və Qərb musiqi alətlərindən (forte-piano, skripka, violonçel, fleyta, gitara, zərb) ibarət idi. O, ansamblın himn bədii rəhbəri, həm də forte-piano partiyası sənən ifaçısı olmuşdur. G. Əliyeva muğamlar əsasında yazılmış "Şuştör" rapsodiyası, "Hümayun" süitəsi, "Şur" fantaziyası, "Rəvati Şiraz" kimi əsərlərin müəllifidir.

ƏLİYEV Təhəvə Əliqulu qızı (04.05.1922, Bakı – 08.11.2007, Bakı) - xanəndə. Muğamın sifli rini qardası Məmməd Əliyev və Əhməd Bakıxanovdan öyrənmişdir. AZTR-nin xortunda solist olmuşdur (1942-1943). 1944-1956 illərdə

Ə. Bakıxanov ad. ansamblın solisiti olmuşdur. Onun ifasında bir çox xalq və bəstəkar mahnılarının, o cümlədən, "Mirzə Hüseyn səgahi", "Samay-Şəms", "Bayatı-Şiraz", "Xaric Segah" və b. müğamların səsyazıları AzTR Fondunda saxlanılır.

ƏLİZADƏ Aqşin Əliqulu oğlu (22.05.1937, Bakı) – bəstəkar, əməkdar incəsənət xadimi (1982), xalq artisti (1987), professor (1990). "Şöhrət" ordeni (1997) ilə təltif olunmuşdur. 1962 ildə ADK-nı Cəvdət Hacıyevin sinfi üzvü bitirmişdir və 1963 ildən ADK-nın bəstəkarlıq kafedrasında çalışır, gənc musiqiçilər nəslinin yetişməsinə böyük xidmətləri var. Müxtəlif illərdə Y. Məmmədaliyev ad. Naxçıvan Universitetində və Türkiyənin Van Şəhərindəki Yüzüncü Yıl Universitetində fəaliyyət göstərmişdir. ABl üzvüdür. 1979-1985 illərdə ABl İdarə Heyətinin katibi, 1985-1990 illərdə birinci katib olub, 2007 ildən ABl İdarə Heyətinin katibidir, A. Əlizadənin yaradıcılığı zəngindir. O, "Babək", "Qafqaza səyahət" (A. Dümmanın motivləri əsasında), "Ümid valsi" baletlərinin, 5 simfoniyanın, "Pastoral", "Aşqsayacağı", "Cəngi" və s. ork. əsərlərinin, "Azərlər" kantatasının, "Bayatılar" xor sifarişinin, kamera-instrumental əsərlərin, Fortepiano üçün "Dastan", "Qədim oyunlar", orqan üçün "Mugam sədələri" kimi əsərlərin müəllifidir. Bəstəkar müğamlardan yaradıcı surətdə bəhrələndirərək yazdığı Dördüncü simfoniyanı "Mugamvari" adlandırmışdır. Burada müğam üslublarının müasir musiqi dilinin imkanları ilə əlaqələndirilməsi problemi bəstəkar tərəfindən son dərəcə qabarıq şəkildə həll olunmuşdur.

ƏLİZADƏ Firəngiz Əliağa qızı (28.05.1947, Bakı) – bəstəkar, əməkdar incəsənət xadimi (1990), xalq artisti (2000), professor (1999). "Şöhrət" ordeni (2007) ilə təltif olunmuş. YUNESKO-nun "Şülli artisti" (2008) fəxri adına layiq görülmüşdür. ADK-da iki ixtisas üzvü (bəstəkarlıq və piano fakültəsində - C. Hacıyev, Q. Qarayev və U. Xəlilovun sinfində) təhsil almışdır. 1970 ildə - fortepiano, 1972 ildə bəstəkarlıq fakültələrini bitirmişdir. Həmin ildən ADK-da çalışmışdır. 1973 ildə Q. Qarayevin rəhbərliyi altında assistent olaraq çalışmışdır. 1974 ildə - SSRİ və ABl üzvü olmuş, 1979 ildə isə ABl İdarə Heyətinin katibi seçilmişdir. ABl qurultay və plenumlarında, xarici ölkələrin musiqi festivallarında fəal iştirak etmiş, gözəl pianoçu olaraq Azərb. bəstəkarlarının əsərlərini ilk dəfə ifa etmişdir. M. Quliyev, A. Dadaşov, F. Qarayev, O. Felzer, R. Rüstəmzadə və b. əsərləri F. Əlizadənin ifasında respublikada və xarici ölkələrdə səslən-

Firəngiz Əlizadə,
bəstəkar

mişdir. 1993-1998 illərdə Türkiyənin Mersin şəhərində Kultur Bakanlığının dəvəti ilə "Boş beşik" baletini bəstələmiş və bu illərdə həmin teatrdə çalışmışdır. 1999 ildə Almaniyanın İncəsənət Akademiyasının dəvəti ilə (Akademie der Künste) bir neçə il (1999-2006) Berlin şəhərində yaradıcılıq ezməyində olmuşdur. F. Əlizadənin əsərləri dünyanın bir çox məşhur musiqi ifaçılarının və musiqi kollektivlərinin - Yo-Yo-Ma, I. Monigetti, Kronus Quartet (San-Fransisko), Collegium Novum (Sürix) və b. tərəfindən ifa edilmişdir. F. Əlizadə müotəmədi olaraq xarici ölkələrdə Azərb. musiqi mədəniyyətini təmsil edərək, mühazirələrlə çıxış edir. 1990 ildə ABl-nin VII qurultayında İdarə Heyətinin katibi, 2007 ildə Azərb. Bəstəkarlarının VIII qurultayında ABl İdarə Heyətinin Sədri vəzifəsinə seçilmişdir.

F. Əlizadənin yaradıcılıq irsi çox genişdir. Əsas əsərləri sırasında "Qarabagname", "Ağ atlı haqqında əfsanə" operaları, "Olumsuzluvo soyahot" oratoriyası, zərb alətləri və kamera orkestri üçün "Silk road" konserti, müxtəlif heyvətlər üçün "Miraj", "Oasis", "Abseron", "Mugamsayacağı", "Ataş", violonçel və fortepiano üçün "Habilsayacağı" əsərləri qeyd olunmalıdır.

ƏLİZADƏ Firuz Məmməd oğlu (09.01.1923, Bakı - 05.11.1987, Bakı) – kamança ifaçısı. ADMM-ni bitirmiş, Əhməd Bakıxanovun tələbəsi olmuşdur. 1940 illərdə Ə. Bakıxanovun rəhbərlik etdiyi x.c.a. ansamblında fəaliyyət göstərmiş, eyni zamanda, ADMM-də müəllim kimi çalışaraq, istedadlı musiqiçiləri yetişdirmişdir. F. Əlizadə həm də Azərb. Dövlət Tibb İnstitutunu bitirmiş və tanınmış həkim olmuşdur.

ƏMİRİ – mugam şübəsi. "Şüşət" və "Rahab" müğamlarının əvvəlində ifa olunur, bu müğamların "Bardast"ı bu şübə ilə başlanır.

Fikrət Əmirov,
bəstəkar

ƏMİROV Fikrət Məşədi Cəmil oğlu

(22.11.1922, Gəncə - 20.02.1984, Bakı) – bəstəkar, xalq artisti (1958), AMEA-nın müxbir üzvü (1980), 1959 ildən ABl-nin, 1974 ildən həmçinin SSRİ Bəstəkarlar İttifaqının katibi olmuşdur. ADK-nı bitirmişdir (1948, B. Zeydmanın sinfi). F. Əmirovun yaradıcılığı zəngin və rəngarəngdir. O, "Sevil" operasının (1953), "Urəkçanlar" (1944), "Gözün aydın" (1946) musiqili komediyalarının, "Nəsimi dastanı" (1973), "Mın bir gecə" (1979), "Nizami" (1984) baletlərinin müəllifidir. "Azərbaycan süitəsi", "Simfonik rəqslər", "Azərbaycan qravitürleri", fortepiano üçün "12 miniatur", uşaq pyesləri, skripka ilə fortepiano üçün "Mugam-poema", Sonata, mahnı və romanslar və s. əsərlər bəstələmişdir. F. Əmirov Azərb. musiqisində simfonik müğam janrının yaradıcısıdır, "Şur", "Kürd-ovşarı", "Gülüstan-Bayatı-Şiraz" simfonik müğamları onun yaradıcılığında mühüm mərhələ təşkil edir. O, ilkin mənbəyə - sifahi ənənəli professional musiqi janrı olan müğam dəstgahlara müraciət edərək, bu əsərləri özünəməxsus bəstəkarlıq texnikası, yaradıcı təxəyyüdü ilə zənginləşdirmiş, ork. bəyaların əlverişinə nail olmuşdur. F. Əmirovun simfonik müğamları dünyanın bir çox görkəmli dirijorlarının (Niyazi, G. Rəjdəstvenski, L. Stokovski, Ş. Münş, G. Abendrot və b.) repertuarına daxil olmuş, xarici ölkələrin (ABŞ, Fransa, Almaniya, Türkiyə, İsveç və s.) konsert salonlarında səsləndirilmişdir.

ƏMİROV Məşədi Cəmil Əmiraslan oğlu (1875, Şuşa - 1928, Gəncə) – tarzan, bəstəkar, musiqi xadimi. İlk təhsilini mədrəsədə almışdır. Onun musiqiçi kimi yetişməsinə dövrünün böyük musiqişünas alimi Mir Möhsün Nəvvabın böyük rolu olmuşdur. Məşədi Cəmil parlaq istedadı sayəsində tezliklə Qarabağ, Şəki və Şirvan

həm tarzan, həm də xanəndə kimi dincölçülərin məhəbbətini qazanmışdır. 1907 ildən Məşədi Cəmil Gəncə ş.-də yaşamışdır. Burada o, şəhərin musiqi həyatında mühim rol oynayır. Bir çox görkəmli musiqiçiləri - Məşədi Məmməd Forzəliyevi, Məhbəyli Həmidli, sonralar Bulbul və Sevid Şuşinski tərda müşayiət edir. 1910 ildə Rıqanın "Qrammofon" şirkətində M. Əmirovun bu musiqiçilərlə birgə ifa etdiyi bir sıra mugam və mahnılar qrammofon valına yazılmışdır. 1911 ildə o, musiqi təhsil almaq üçün Türkiyəyə gedir. İki il İstanbulda yaşayaraq, Türk və Avropa musiqisi ilə yaxından tanış olur. Burada o, həm də Azərb. musiqisinin qızgın təbliğatçısı kimi çıxış edir. Onun İstanbulda verdiyi konsertlər və Azərb. musiqisi haqqında maraqlı məruzələr böyük rəğbətə qarsılanır. Məşədi Cəmil, həm də Azərb. musiqisi tarixində ilk dəfə olaraq müğamları nota salmışdır. İstanbulda yaşadığı vaxt, 1912 ildə o, "Heyratı" müğamını nota salıb "Şöhbəl" jurnalında çap etdirmişdir. Türkiyədə o, ud və kanonda çalışdığı oyrənniş və vətəna qayıdarkən, bu alətləri özünə götürmüşdür. Məşədi Cəmilin fəaliyyəti çoxcəhətli idi. O, teatr sahə

Məşədi Cəmil Əmirov, tarzan.

sinə də marağ göstərərək. Üzeyir Hacıbəyovun Şuşada və Gəncədə tamaşaya qoyulan opera və operettalarında müxtəlif rollar oynamış, özü də qələmini sinayaq, "Seytal-Mülk" müğam operasını (1915), "Namuslu qız" operettasını (1923) bəstələmişdir. Bu əsərlər müvəffəqiyyətli səhnədə oynanılmışdır. Məşədi Camilin Gəncədəki evi musiqi salonuna çevrilmişdi. O, tez-tez şəhərin xanəndə və çalğıçılarını toplaşdırıb, müğamət gecələr, müsəbiqlər keçirir, ən yaxşı ifaçıları mükafatlandırır. 1923-28 illərdə o, Gəncə musiqi məktəbini yaratmış, onun müdiri olmuş, burada tərdən dərs demiş, x.ç.ə. ansamblına rəhbərlik etmişdir. Sonralar bu məktəb Gəncə musiqi texnikumuna çevrildi. Məşədi Camilin yetişdirdiyi musiqiçilər Azərbaycan musiqisində əvəzsiz xidmətləri ilə tanınmışlar. Məşədi Camilin oğlu Fikrət Əmirov dünya şöhrətli bəstəkar, musiqi mədəniyyətinin ən böyük simalarındanır.

ƏNƏNƏ - Sosial və mədəni irsin nəsilə-nəsilə keçən və müəyyən cəmiyyət, sinif və ya sosial qrup tərəfindən uzun müddət qorunub saxlanılan unsurları. Müəyyən ictimai təsisatlar, davranış qaydaları, sərəvtlər, ideyalar, adətlər, mərasimlər və s. ənənə şəklində ala bilər. Ənənə ictimai həyatın ən müxtəlif sahələrinə xasdır. Dində və etnoqrafiyada ənənənin rolu xüsusilə böyükdür. Ənənə ədəbiyyat, incəsənət, mədəniyyət sahəsində böyük əhəmiyyət kəsb edir (məs., Nizami, Füzuli ənənələri və s.). Ədəbiyyat və incəsənətdə ənənələrin davam etdirilməsi bəzən təhdidçiliyə gətirib çıxara bilər. Azərbaycan müəyyən etnoqrafik zonalarda müəyyən həyat tərzli, ədəbi və musiqi yaradıcılığı formaları, təbii sənətkarlıq sahələri formalaşaraq, ənənə şəklində almışdır. Ənənələrin həyatı üçün yeni tarixi şəraitdə sonrakı nəsillər tərəfindən inkişaf etdirilməsinə bağlıdır. Ənənələrin mütərəqqi cəhətləri nəsilə-nəsilə keçərək yaşayır, köhnəlmiş, yeni şəraitlə uyusmayan əlamət və cəhətləri isə aradan çıxır. Ənənələrin inkişafı üçün ən başlıca şərt sosial sərəvtlərin varislik yolu ilə qorunub saxlanması və keçmiş irsə yeni tarixi şəraitdən irəliləyən gələcəyə təzə ünsürlər əlavə olunmasıdır. Azərbaycan mədəni ənənələrin qorunub saxlanması və inkişafı mühüm əhəmiyyətli məsələ kimi qoyulmuş və daim diqqət mərkəzindədir. Veb saytı ünvanı: <http://atlas.musiqi-dunyaz.az>.

ƏRAQ İraq - 1. Orta əsrlərdə Şərqi xalqları klassik musiqisinin əsasını təşkil edən 12 müğamdan biri; 2. Müasir dövrdə Rast müğamına əsaslanan müğam şöbəsi. "Əraq" - "Mayeyi-Rast" şöbəsinin musiqi materialına əsaslanır,

mayədən bir oktaşa yuxarıda, zildə ifa olunaraq, müğam döşəgənin kulminasiyasını əmələ gətirir. Öz bədii təsir qüvvəsinə görə olduqca gürümlü və özəmətli səslənməyə malikdir. "Rast" müğamı ilə yanaşı, "Segah", "Mahur-Hindi" və "Rahab" müğamlarının kulminasiyasında (zildə) istifadə olunur.

ƏRUZ VƏZNI - Şərqin e. cümlədən, Azərbaycan klassik şeirinin əsasını təşkil edən vəzn. Əruz ilk dəfə VIII əsrdə Bəsrə şəhərində ərəb şairi və alimi Xəlil ibn Əhməd tərəfindən yaradılmış və sistemə salınmış, sonralar müsəlman Şərqinin bir sıra ölkələrində işlənmişdir. Türkdillili poeziyada əruz vəznində ilk əsər Yusif (Balasaquni) Xəss Hacıbin XI əsrdə Kaşqar şəhərində yazdığı "Kutadqu bilik" ("Xoşbəxtlik bağışlayan kitab") poemasıdır. Əruz vəzninin oğlu mürəkkəb bir şeir sistemi vardır. Burada əsas şeir misralarda hecaların sayca bərabər olması yox, uzun və qısa hecaların müəyyən qayda ilə düzülməsidir. Odur ki, bəzən əruzla yazılan eyni bir

Orta əsrlərin miniatüründə saray şeir və musiqi məclisi

şeyrdə misranın biri 11, ikincisi 10, üçüncüsü hətta 9 hecadən ibarət ola bilər. Əruz vəznində yazılan şeirlər misraların ölçüsündən, sözlərin ifadə üsulundan və hecaların düzülüşü qaydasından asılı olaraq müxtəlif şokillər alır ki, bir-birindən seçilən belə şokillərə bəhr deyilir. Əruz vəzninin 19 bəhrə var: təvil, kamil, sori, münəsril, müttəqarib, rəcəz, rəmal, həzəc, məddid, bəsit, vəfir, xəfif, müzərə, müqtəzəb, müctəs, mütdərik (sadalanan 16 bəhrə ərəb şeirində işlədilir), cədil, qorib, İbu bəhrələr əruzdan istifadə edən başqa xalqlar tərəfindən yaradılmışdır). Azərbaycan şeirində bu bəhrlərdən çoxuna təsadüf olunur.

Klassik Azərbaycan şairlərindən Nizami, Xəqəni, Füzuli, Seyid Əzim, Sabir və b. əruz vəznində çox dəyərli əsərlər yaratmışlar. Xüsusilə Füzuli, Sabir kimi şairlər Azərbaycan şeir dilinə əruzdan istifadə ilə bağlı olaraq daxil olan və dili ağırlaşdıran ərəb-fars sözlərdən uzaqlaşaraq, əruzunu azərbaycanlılaşdırmış, əsərlərinin çoxunu sadə, aydın bir dildə yazmağa müvəffəq olmuşlar. Azərbaycan şairləri Əliqası Vahid, Bəxtiyar Vahabzadə, Süleyman Rüstəm və b. onların yolunu davam etdirmişlər. Müğamların poetik əsasını əruz vəznində yazılmış qəzəllər təşkil edir.

ƏSAS MÖVZU - əsərin əsas tonalığında səslənən ən parlaq və ifadəli mövzusu. Müğamın əsas mövzusu "Bərdəşt" və "Maya" şöbələrində səslənir, daha sonra həmin mövzu əsasında zil şöbələr qurularaq, əsas məqam-tonallığın təsdiqinə xidmət edir. Bundan əlavə, hər bir müğam şöbəsinin əsas mövzusu olur ki, şöbə boyu improvizasiya olunaraq inkişaf etdirilir.

ƏSAS PİLLƏLƏR - müğamın funksional əhəmiyyətli pillələri olub, müğamın melodik quruluşunda dayaq əhəmiyyəti kəsb edir. *Bax: istinad pillələri.*

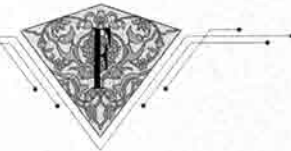
ƏSAS TON - 1. *Tərsiya* quruluşu *akkordun* six düzülüşündə aşağıda birinci yerləşən səs; başqa sözlə, *akkordun* priması; 2. Harmonik həmsədsələr şkalasında ən aşağı və aydın səslənən səs; 3. Azərbaycan məqamlarında funksional əhəmiyyətli pillə.

ƏSAS TONALLIQ - Musiqi əsərinin başlandığı və bitdiyi tonallıq. Bu tonallıqdan müvəqqəti olaraq digər tonallığa keçilən zaman təbiiq olunan termin. Müğam döşəgində əsas tonallıq "Maya" şöbəsinə gətirilir, inkişaf boyu digər məqam tonallıqlara keçidlər öz əksini tapsa da, zil şöbədə yenidən əsas məqam tonallıq bərqərar olur.

ƏSƏDOV Eynulla Fatulla oğlu (1930, Biləsuvar r-nu - 20.12.1976, Bakı) - xanəndə. Gənc yaşlarından xanəndə kimi respublikanın rayonlarında el məclislərində xanəndə kimi fəaliyyət göstərmiş, gur və malahətli səs ilə ustad xanəndələrin diqqətini cəlb etmişdir. Görkəmli xanəndə Mütəllib Mütəllibovun məsləhəti ilə ADMM-də təhsil almış, Zülfü Adıgözlovdən müğam sənətinin sirlərinə yiyələnmişdir. 1960 illərdən ADF-nun solisti kimi geniş konsert fəaliyyəti ilə məşğul olmuşdur. E.Əsədovlayev "Sahnaz", "Segah" müğamlarının, "Qarabağ şikəstəsi" zarfı müğamının məhior ifaçılarından hesab olunurdu. AzTR Fondunda onun ifasında bu müğamların səs yazılması saxlanılır.

ƏSƏR - 1. Bəstəkar tərəfindən yaradılan musiqi; 2. Musiqi əsəri - lat. *opus*. Hər bir bəstəkar yaratdığı əsərləri, adətən, ardıcılıqla nəmrləyir: məs., op.1; op.2 və s. Bəzən bir nəmri də eyni vaxtda yaratmış bir neçə əsər işarə olunur. 3. Şifahi ənənəli xalq və professional musiqidə ifaçıların yaradıcılıq məhsulu - əsərləri (məhior və rəqlər, aşıq həvaları, müğamlar, zarfı müğamları, təsnit və rəqlər).

ƏSĞƏROV Qulu Rüstəm oğlu (18.12.1928, Şalyan r-nu - 11.04.1989, Bakı) - xanəndə. Gənc yaşlarından rayon teatrında çıxış etmiş, x.ç.ə. ansamblına rəhbərlik etmişdir. 1953 ildə Gənc istedadların respublika olimpiadasının qalibi olmuşdur. Q.Əsgərov 1954-1958 illərdə ADMM-də musiqi təhsili almışdır. Burada Azərbaycan görkəmli xanəndələrindən (Seyid Şuşinski, Novruman Əliyev) ifaçılıq ənənələrini mənimsəmiş və müğam sirlərinə dərinlən yiyələnmişdir. Eyni zamanda, Əhməd Baxıxanovdan, Adil Goraydan tar, Midhət Əhmədovdan bəstəkarlıq dərsləri almışdır. Müğam sənətinə özünəməxsus ifa tərzli ilə seçilən Q.Əsgərov bütün müğam döşəgəllərini yüksək pəssəkərliklə və ən incə cizgiləri ilə dinləyicivə çatdırı bilirdi. Q.Əsgərov yaradıcı xanəndə idi. O, xalq arasında dillər əzbəri olan bir sıra məhior və təsnitlərin müəllifidir. Onun lent yazıları AzTR Fondunda qorunur, yeni gələcə nəsillər tərəfindən ilhamla ifa olunur. Xanəndə uzun illər İsmayil Əliyevnin solisti olmuşdur. O, bu teatrın solistində müğam operalarında bir sıra vaxda qalan ols razlar yaratmışdır: Məcnun, İbn Səlim, Kərəm (U. Hacıbəyov - "Leyl və Məcnun"), "Əsl və Kərəm", Şah İsmayil (M. Maqomayev - "Şah İsmayil"), Aşıq Qorib (Z. Hacıbəyov - "Aşıq Qorib") obrazlarını böyük aktivliqlə mülhərətli ifa hərəkatı açmağa nail olmuşdur. Q.Əsgərov xanəndəlik sənəti üzrə böyük bir ifaçı nəsli yetişdirdən gözəl müəllim olmuşdur. Onun də-

vamçıları olan xanəndələr (Mələkxanım Əyyubova və b.) muğam sənətində nailiyyətlər əldə edərək, ustadın ənənələrini yaşadırlar.

ƏSL (ərəb) – səs düzümündə birinci əsas tetra-xord.

ƏŞİRAR (hərflərinə qohum-əqraba, dost-tənisi) – 1. muğam söbəsi. İfaçılıq təcrübəsində "Orta Mahur" muğamının tamamlayıcı söbəsi kimi, "Mahur-Hindi" muğamında "Dilkəş" söbəsinə, "Rahab" muğamında "Əraq" söbəsinə, "Nəva" muğamında "Zəng-sötör" söbəsinə əvvəl ifa olunur. 2. Ə.Marağainin əsərlərində göstərilən 24 söbədən biri.

ƏVŞƏT (ərəb) – tersiya.

ƏYYUBOVA Mələkxanım Məzahir qızı (05.11.1963, Şamaxı) – xanəndə, xalq artisti (2002). M.Əyyubova el sənətkarları olan atasından və qardaşından aşiq və muğam sənətinin sirlərini öyrənmişdir. 1979-1984 illərdə ADMİU-da təhsil almış, xanəndə Qulu Əsgərovün tələbəsi olmuş. Muğam sənətinə dərinlən yiyələnmişdir. M.Əyyubova bir sıra musiqi kollektivlərində çalışmışdır: "İrs" folklor ansamblının, AZTR S.Rüstəmov ad. x.ç.a. ork. solisti olmuşdur. Eyni zamanda, muğam üçlüyünün tərkibində çıxış edir. Xanəndənin repertuarına muğam dəstgahları, zərbi-muğamlar, təsniflər, xalq və bəstəkar mahnıları daxildir. Onun ifasında "Rahab", "Mirzə Hüseyn Segahı", "Şahnaz", "Bayatı-Şiraz", "Qatar" muğamları AZTR Fondunda saxlanılır. Xanəndənin Azərbaycan və xaricdə 10-a yaxın kompakt disk, o cümlədən, Almaniyada və Fransada "Muğam antologiyası" seriyasından diskləri buraxılmışdır. O, həmçinin, bir çox xarici ölkələrdə - İngiltərədə, Amerikada, Avstraliyada, İtaliyada, Hollandiyada, Koreyada, İsveçdə və s. ölkələrdə qastrol səfərlərində olmuşdur. M.Əyyubova pədaçığı fəaliyyətlə də məşğul olur. ADMİU-nin "Muğam sənəti" kafedrasının dosentidir.

ƏZİMOV Nəriman Abbasqulu oğlu (01.06.1936, Gəncə) – dirijor, xalq artisti (1991), professor (2003). 1955 ildə ADK-nun "Dirijorluq" fakültəsinə daxil olub. AZTR-nin Xor kollektivində xormeyster işləyib. AZTRV QSC səs rejissoru işləyib. 1974 ildən Səid Rüstəmov ad. Azərbaycan x.ç.a. ork. bədii rəhbəri və baş dirijorudur. ■

F

FAKTURA (latın: *factura* – hərflərinə emal, məcazi mənada: quruluş) – musiqinin əsası, məğzi, texniki quruluşu, musiqi səsələnməsinin tərkibi. Fakturanın elementləri – melodiya, müşayiət, bas, ayrı-ayrı səslər, səsləli xətlər, mövzular və s. Fakturanın əsas növləri: a) homofoni; b) akkordlu-harmonik; c) polifoni. Vokal-instrumental muğamların ifası zamanı polifoni faktura özünü göstərir.

FAXTI (fars: *faxt* – meşə göyərçini, alabaxta quşu) – bu quşun avazına xas olan musiqi vəzninə oxşar bəhr. *Bəx: Münsərih.*

FALSET (italyan: *falsetto* – yalan, saxta) – vokal ifaçılığında səs registrlərindən biri: tenor səsləridir. Falsetdə sənəzatonu təcrid edilməklə, təkcə bir rezonatordan istifadə olunur.

FANTAZİYA (yunan: *phantasia* – xəyal, xülya, təsəvvür) – fikir zənginliyi mənasında istifadə edilir. Musiqidə ənənəvi forma çərçivəsindən kənarə çıxan müstəqil və sərbəst formaya malik instrumental musiqi əsəri "fantaziya" adlandırılır. Azərbaycan bəstəkarları muğamlar əsasında fantaziya yaradıblar: Uzeyir Hacıbəyovun x.ç.a. ork. üçün "Çahargah" və "Şur" fantaziya-ları, Vəlif Əliyevlə orqan üçün "Muğam fantaziyası" və s.

FASİLEYİ-KƏBİRƏ (ərəb-fars) – dörd hecadan ibarət vurgunun bir lal səs ilə tamamlanması (tənənənən - failatun).

FASİLEYİ-SƏĞİRƏ (ərəb-fars) – üç hecadan ibarət vurgunun bir lal səs ilə tamamlanması (tənənən - failat).

FASİLEYİ-ZƏRBLİ (fars) – takt.

FASİLƏ (ərəb) – 1. interval; 2. səslərin təqti bəlgəsünü göstərən cizgi.

FELZER Oleq (1939, Bakı – 1998, Nyu-York) – bəstəkar. 1966 ildə ADK-nı (C.Hacıyevin bəstəkarlıq sinfi üzrə) bitirmiş və "Musiqi nəzəriyyəsi" kafedrasında çalışmışdır. Yaratıcılığında kamera janrlarına üstünlük vermiş, solo alətlər - viola, orqan, arfa və fortepiano üçün sonatlar, "Azərbaycan kvarteti", I.Takubokunun sözlərinə "5 tanka" və s. əsərləri bəstələmişdir.

1989 ildə O.Felzer ABŞ-a köçmüş və burada fəaliyyətini davam etdirmişdir. Onun "Zəbul simfoniyası" 1993 ildə bəstələnmişdir. Bəstəkarın Azərbaycan mənəvi bağını ifadə edən bu əsər "Zəbul" muğamının mövzularının əsasında müasir bəstəkarlıq texnikası ilə yaradılmışdır. Əsər ilk dəfə 1996 ildə ABŞ-da (dirijor J.Sachs), 2008 ildə Bakıda (dirijor V.Ruçək) səsləndirilmişdir.

FERMATA (italyan: *fermata* – dayanacaq) – səs, pauzanın davam etdirilməsini bildirir. Fermatanın davam etmə müddəti ifaçının musiqi zövqündən asılıdır. Fermata səs, xanə xətti, pauza üzərində işarələnir. Muğam ifaçılığında fermatadan çox istifadə olunur: ♪ ♪

FEYZULLAYEV Novruz Səbzəli oğlu (05.05.1932, Bakı – 04.05.2008, Bakı) – xanəndə. İranda yaşamış (1937-1960). Ərdəbil şəhərində təhsil almışdır. Gənc yaşlarından xanəndə kimi fəaliyyət göstərməyə başlamışdır. 1946 ildə İranda Cəfər Pişəvarinin rəhbərliyi altında qurulan milli hökumət tərəfindən Təbrizdə açılan Filarmoniyaya davət alır; burada Azərbaycan gəlmə bəstəkarları C.Cahangirovun və H.Xanmammadovun təşkil etdiyi mədəni tədbirlərdə və konsertlərdə iştirak edir. N.Feyzullayev 1960 illərdə ADMN-də Seyid Şuşinskiyin sinfində muğam sənətinin incəliklərini öyrənmişdir. 1978 ildə N.Feyzullayev Azərbaycan Siyasi Mühacirlər Cəmiyyətinin nəzdində "Məşəl" ansamblını təşkil etmişdir. N.Feyzullayev "Hüməyün" muğamının ən yaxşı ifaçısı kimi tanınmışdır. O, həmçinin, İranda çox yayılan "Dəşti" muğamını özünəməxsus bir tərzə ifa edərək, onu Azərbaycan muğamçılarının tanıtması və xanəndəlik repertuarını zənginləşdirmişdir. N.Feyzullayev yaratdığı 100-ə yaxın təsniflər ("Qaşların kamandır", "Oğrun yollara baxmaqdan" və s.) xanəndələr tərəfindən ifa olunur.

FƏRABİ (Fərabi Əbu Nəsr Məhəmməd ibn Məhəmməd; 870, Fərab – 950, Dəməşq) – Şərq filosofu, ensiklopediyaçı-alm. Orta Asiyada türk qəbiləsindən olan hərbi xidməti ailəsində doğulmuşdur. Bağdadda Əbu Bəsr Mottodun və Yuhonna İbn Heyllandan təhsil almış, fəlsəfi biliklərə, mantiqə dərinlən yiyələnmişdir. "Təhsil əs-səadə" ("Xoşbəxtliyin əldə edilməsi"), "İhsa əl-ülüm" ("Elmlərin siyahıya alınması") və s. elmi, fəlsəfi əsərlərin müəllifidir. Fərabə Aristotelin, Platonun, Ptolemeyin, Porfirinin əsərlərini şərh etmiş, orta əsr müsəlman Şərqində Aristoteləndən sonra "İkinci müəllim" ("əl-Müəllim əs-sani") fəxri adını almışdır. Musiqiyə dair "Kitab əl-musiqi əl-kəbir" ("Musiqi

haqqında böyük kitab") çoxcildli məşhur əsərində Fərabə musiqi elmini nəzəri və əməli hissələrə bölüb, melodiyanın daxili düzülüşünü, qanunauyğunluqlarını hesablamışdır. Şərq musiqisinin ritmik əsasını dəlillərlə şərh etmişdir. Fərabə məşhur musiqiçi, bəstəkar, yeni musiqi alətlərinin ixtiracısı olmuşdur. Fərabinin elmi-fəlsəfi işləri İbn Sina, Böhməyvan, Nizami, İbn Rüşd, Səfiəddin Urməvi, N.İ.İsmail, İbn Xəldun və b. üçün zəngin bilik xəzinəsi, ideya qaynağı olmuşdur.

FƏRƏNG (nəfir-fərəng) – Şərq xalqları musiqisində "Hüməyün" və "Rasi-poncəgh" dəstgahlarında kiçik bir guşə.

FƏRRUX-RUZ – orta əsrlərdə məhni adı.

FƏRHADOVA Sevil Məmmədbağır qızı (31.07.1947, Bakı) – musiqişünas. Sənətşünaslıq doktoru (2006). ADK-da təhsil almışdır (1965-1970). 1974 ildən AMEA-nın Milli də çalışır. 2007 ildən "Azərbaycan xalq musiqisinin tarixi və nəzəriyyəsi" şöbəsinin müdiri. Elmi tədqiqatları Azərbaycan mərasim musiqisinin və muğam sənətində monodiya tipli musiqinin öyrənilməsi ilə bağlıdır. "Azərbaycan mərasim musiqisi" (1990), "Muğa - monodiya təfəkkür tərzini" (2001) monoqrafialarının müəllifidir.

FƏRZƏLİYEV Məşədi Məmməd (1872, Şuşa – 1962, İstanbul) – xanəndə. Azərbaycan xanəndəlik məktəbinin ən görkəmli nümayəndələrindən biri. M.M. Fərzəliyev musiqi təhsilini Şuşada, Xərrat Qulitun məktəbində almışdır. Zəngin yaradıcılyolu keçmiş Məşədi Məmməd güclü nəfəsə, geniş diapazonlu qür səsə malik olmuşdur. O, səsini gücünü ucaldığına və səslənmə tempinə görə sərbəst dəyişməyə qabiliyyətli, sürətli, çəlgayan zənginliyi ilə məşhur idi. Məşədi Məmməd dinləyicilər qarşısında homi şə zəngin və orijinal repertuarla çıxış etmişdir. Onun oxuduğu "Bayatı-Kürd", "Rasi", "Şur", "Çahargah", "Zəbul-Segah", "Kürd Şahnaz" muğam-dəstgahları, "Heyratı", "Monsuriyyə", "Samayə-Şəms", "Qarabağ şikəstəsi", "Arzabəni", "Kərəmi", "Əşqari" zərbi-muğamları dinləyicilər tərəfindən böyük rəğbətə qarşılanmışdır. Xüsusilə, Azərbaycan xanəndəlik sənəti tarixində "Süştər" muğamının mahir ifaçısı kimi tanınmışdır. O, qədim Azərbaycan mahnılarını və təsniflərini böyük məharətlə ifa edirdi. "Qarabağ büt danəsən", "Alma", "Nəbi", "Vətən soruşu", "Mən bir türkəm", "Axsam oldu" onun seçilmiş etdiyi təsniflər idi. 1912-1915 illərdə M.M.Fərzəliyev "Sport-Rekord" (Varyava) və "Ekstrafon" (Kiyev) səhmdar cəmiyyətlərinin

Məşhəri Məmməd Fərzəliyev, xanəndə

dəvəti ilə 40-a qədər muğam, təsnif və mahnı oxuyub vafə yazdırmışdır. M.M.Fərzəliyev, həmçinin geniş konsert təhlüyəti ilə məşğul olur. "Şərq konsert"lərində, teatr tamaşalarında çıxış edirdi. 1923 ildə Məşhəri Məmməd Gənəcəvə açılan şöhrət musiqi məktəbində muğam tədris dərslərini tədris edir. Burada o, gənç xanəndələrin yetişməsinə böyük qayğı göstərir. 1926 ildən M.M.Fərzəliyev muğam üçlüyünün musiqiyəti ilə Rusiyanın bir çox şəhərlərində, Polşa, Almaniya, Fransa, Belçika, İngiltərə, Avstriya, Rumıniya, Türkiyə və İranda dolaşaraq konsertlər vermişdir. 1929 ildən Türkiyəyə keçərək, ömrünün sonuna kimi burada yaşamışdır. M.M.Fərzəliyev Azərb. xanəndəsi kimi milli musiqi mədəniyyətinin xaricdə geniş surətdə tanınmışdır.

FƏSƏLƏ (ərəbi) – özünə düşən zil səsin gücünə görə bir sədanın o birisini susdurması.

FƏTULLAH ŞİRVANİ (tam adı Fətullah Əbdülfəziz İbrahim oğlu Şəbri oğlu Şamaxı oğlu Şirvani; bəzi mənbələrdə adının əvvəlinə "Mövlana" və "Mömin" sözləri əlavə edilir; 1417, Şamaxı

- 1486, Şamaxı) – Azərb. ensiklopedik alim, filosof, musiqişünas. Şərq tələmində ustad alim və müəllim kimi tanınmışdır. İlk təhsilini atasından almış, sonralar biliyini artırmaq məqsədilə Şirazda, Səmərqənddə və Tusda təhsilini davam etdirmiş, dövrünün görkəmli ustadlarından dərslər almışdır. F.Şirvani həndəsə, astronomiya, riyaziyyat, kəlam və məntiq sahəsində mükəmməl biliyə sahib olmuşdur. O, həmçinin, Məkkədə, Qahirədə, İstanbulda, Anadoluda da olmuş, burada dərslər demiş və elmi yaradıcılıqla məşğul olmuşdur. F.Şirvani bir çox alimlərin əsərlərinə sorhlar yazmışdır. Onun ən böyük əsərlərindən biri "Məcəllə fil-musiqa" (1453), yəni "Musiqi məəcəlləsi" və ya "Musiqi məcmuəsi" adlanır. Bu əsər o dövrün musiqi nəzəriyyəsinə dair ətraflı və qiymətli bir mənbədir.

FIGURASIYA (latın: *figuratio* – forma, üsul, obrazlı ifadə; *figuro* – yaratmaq, bəzəmək) – musiqi materialının işlənmə üsullarından biri; musiqidə səslərin müxtəlif şəkillli hərəkəti. Üç növü var: melodik figurasiya – bircəslə və ya əsas səsə ətrafında melodik gəzişmələr, melodik xəttin variantlığı; harmonik figurasiya – akkord səslərindən birinin, əsasən, basın, akkordun digər səsləri ilə ardıcıl yerini dəyişməsi; ritmik figurasiya – bir səsə və ya bir qrup səsə, akkordun təkrarlarından ibarət ritmik formullar.

FILARMONIYA (yunan: *philos* – dost, *harmonia* – ahəng; "gözəl sənətləri dəyərləndirən" mənasını verir) – geniş dinləyicilər arasında klassik və müasir musiqinin təbliği ilə məşğul olan konsert təşkilatı. **Bax:** *Müslim Məqomayev adına Azərbaycan Dövlət Filarmoniyası (ADF)*.

FİLİ (fars: açıq boz rəng) – Azərb. musiqisində "Hümayun" və "Şuşor" dəstgahında muğam şöbəsi.

FINAL – silsilə şəkillli musiqi əsərinin (simfoniya, konsert, kvartet, sonata və s.) sonuncu hissəsi; opera və ya balet əsərinin yekunu; həmçinin, bu əsərlərdə ayrı-ayrı aktların tamamlayıcı, yekun hissəsi; irihəcmli, birlissəli əsərin tamamlayıcı ixtisarı.

FİORITURA (italyan: *fioritura* – çiçəklənmə) – melodik bəzəklerin ümumi adı; termin kimi əsasən, vokal musiqiyə tətbiq olunur. Muğamın oxumasında fiorturalardan geniş istifadə olunur.

FIRUZI – "Çahargah" dəstgahında "Mənsuriyyə" şöbəsiindən sonra "Məyyəyi-Çahargah" a qayıtmaq üçün istifadə olunan kiçik bir quş.

FLAJOLET (fransız: *flageolet* – tütək) – 1. Nəfəsli çalınan musiqi aləti, flaytanın qədim növü. 2. Kamanla çalınan simli alətlərdə istifadə olunan ifaçıq üsulu. Simlərlə müəyyən bölgü nöqtələrində toxunmaqla zərif və soyuq tembrli səsə malikdir.

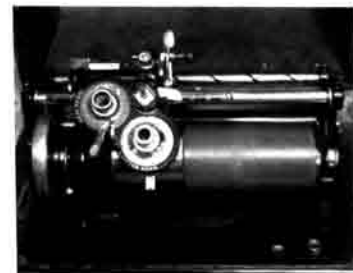
FOLKLOR (ingilis: *folk* – xalq, *lore* – təlim) – xalq müdrikliliyi, xalq yaradıcılığı mənasını verir. Şifahi ənənələrdə əsaslanan bədi yaradıcılıq növlərini – xalq ədəbiyyatını (nağıllar, zərbə-məsəllər, lotifələr, əfsanələr və s.), xalq musiqisini (mahni və rəqslər), təbii-dekorativ sənətləri (nağıl-tikmə, xalçaçılıq, dulusçuluq) və s. əhatə edir. Musiqi folkloru xalq mahni və rəqslərindən ibarətdir: xalqın arzu və istəklərini, duyğularını, mənaəviyyatını, dünyagörüşünü, həyat tərzi, əmək prosesini əks etdirir. Məzmununa görə əmək, mərasim, məişət, tarixi mahni və rəqs növlərinə bölünür.

FOLKLORŞÜNASLIQ – folkloru (xalq yaradıcılığını) öyrənən elm. Xalq yaradıcılığı nümunələrinin toplanması, nəşri və tədqiqi ilə məşğul olur. Avropada xalq yaradıcılığına elmi maraq XVIII əsrdən başlamışdır. Azərb. folklorşünaslığı XX əsrin I yarısında inkişaf etmişdir. Folklorşünaslıq bəzən etnoqrafıyanın, ədəbiyyatşünaslığın, musiqişünaslığın bir sahəsi hesab edilə bilər, müasir dövrdə müstəqil elm sahəsi kimi formalaşmış, onun tədqiqat metodları işlənilib hazırlanmışdır. Folklorşünaslıqda xalq yaradıcılığının şifahi ədəbiyyat, musiqi, rəqs folkloru və s.) spesifikasi, ayrı-ayrı tarixi inkişaf mərhələləri, milli özənəməxussusluğu, folklorun professional ədəbiyyat, musiqi, rəqs və s. incəsənət sahələri, başqa xalqların folkloru ilə qarşılıqlı əlaqələri və s. problemlər araşdırılır. Şifahi ənənəli musiqi yaradıcılığı nümunələrini – xalq mahnıları, rəqsləri və s. toplanıb nəşr olunmuş və tədqiqatə cəlb edilmişdir. **Bax:** *Etnomusiqişünaslıq*.

FONOQRAM (yunan: *phone* – səs, *gram* – yazı) – səsə yazma notasında alınan signaloqram. Mexaniki fonogram – qrammofon valları, fotoqrafik, maqnit, mono-, stereo -, kvadrafonik fonogram növləri vardır.

FONOQRAF (yunan: *phone* – səs, *grapho* – yazı) – mexaniki səsə yazma və yazını yenidən səsəndirmək üçün cihaz. 1877 ildə amerikalı ixtiracı T.Edison tərəfindən yaradılmışdır. XX əsrin 30 illərinə qədər diktofon kimi istifadə edilirdi. Onun əsasında qrammofon, patetofon kimi mexaniki səsə yazma cihazları meydana gəlmişdir. 1940-1950 illərdə elektrofon və maq-

nifon meydana gəldikdən sonra istifadədən çıxılmışdır. 1930 illərdə Azərb. xalq musiqisinin toplanması və nota yazılması prosesində fonogramdan geniş istifadə olunmuşdur. **Bax:** *Elmi-tədqiqat musiqi kabinetləri*.

Fonogram – səsə yazma cihazı

FONOTEKA (yunan: *phone* – səs, *theka* – sığınacaq) – səsə yazma və s. əsərlərinin, səsə yazmalarının, sistemlə təşkil olunmuş toplusu. Səsə yazmaların toplanması, onların xüsusi qayda ilə qorunub saxlanması məqsədilə. Azərb. bir neçə bələdiyyə fonotekaları mövcuddur: *Azərbaycan Radio və Televiziya Sistemləri Fonotekası, Azərbaycan Dövlət Səsə yazma Arxivləri, M.F.Axundov ad. Milli Kitabxanasının fonotekası, Bakı Musiqi Akademiyasının fonotekası* və s.

FORMA – bax: *musiqi forması*.

FORTEPIANO – simli klavirli musiqi aləti. Klavirlərə bərkidilmiş çəki çəkiclərin zərbəsinə görə vurulmasından səs yaranır. Forte-piano müqəssimlərinin klavirləri klavirlər klavirinin ənənəvi növüdür. Çəki səs diapazonuna və müvafiq texniki imkanlarına görə musiqi tərtibində müxtəlif əhəmiyyətə malikdir. Üstündə meydana gətirilmiş növləri klavirikord klavirini XIX əsrdə meydana gələn növləri: roval (musiqi sənədləri, partituro) (aşağı simlərlə).

Azərb. musiqisində fortepiano XX əsrdən tətbiq olunmağa başlamış və bəstəkar yaradıcılığında mühüm yer tutur. Musiqi sənətində müqəssimlərin fortepiano ilə müvafiq əhəmiyyət kəsb edir. Muğamların bəstəkarları tərəfindən havata keçirilən növlər fortepiano alətinin imkanlarına uyğun tərtib olunmuş və fortepianoda da üçün nəzərdə tutulmuşdur.

Muğamların fortepianoda ifası da geniş yayılmışdır. Azərb. musiqi tarixində Xədicə Qayıbova, Rüksarə Mirzəbəyova, Zaur Əliyev kimi pianoçular muğamların mahir ifaçıları kimi yadda qalmışlar.

FORUZ, FORUD (ərəb: aşığı) – muğam şöbələrindən əvvəl, ya da bilavasitə sonra oxunan kiçik bir guşə; oxunmuş – çalınmış şöbənin variantı, tamamlanmış müxtəlif yekunlaşdırıcı ifadəsi (məs.: "foruz-dilkəş", "foruz-mahur", "foruz-neyriz").

FORŞLAQ (alman: *vorschlag* – əvvəlki zərbə) – musiqidə melizm (bəzək) işarələrindən biri; bir və ya bir neçə səsəndən ibarət olub, kiçik notlarla yazılır və tez ifa olunur; onun ifası xanə ölçüsünə daxil deyil, lakin ifa zamanı onu dolğunlaşdırır. Azərb. melodiyalarında forşlaqlardan çox istifadə olunur.

FRAQMENT (latın: *fragmentum*) – parça, hissə.

FRAZA (yunan: *phrasis* – ifadə) – melodiyanın, mövzunun nisbətən tamamlanmış musiqi hissəsi olub, "musiqi kolməsi" kimi izah olunur. Hər tamamlanmış musiqi fikri frazalara ayrılır. Frazza sezura işarəsi ilə qeyd olunur.

FRAZİROVKA, FRAZALAŞDIRMA – cümlələrdən frazalara ayrılması, *sezuraların* yerləşdirilməsi, liqa ilə birləşdirilməsi, artikulyasiya və nüansların arəşdirilməsi; Frazirovka əsərin ifadəli, bədii mətnin təsirli səslənməsini şərtləndirir.

FRAUQ-ÜL-LƏHNİYYƏ (ərəb) – nüans.

FÜZULİ Məhəmməd Süleyman oğlu (1494, İraq. Kərbəla ş. – 1556, Kərbəla ş.) – Azərb. şairi, mütəfəkkir. Ailəsi Azərb. İraq köçmüş bayat tayfasına (qədim türk tayfalarından biri) mənsub olmuşdur. Füzuli Kərbəladə, Bağdaddə təhsil almış, orta əsr elmləri (məntiq, tibb, nücum, riyazi və humanitar elmlər), dini-fəlsəfi cərəyanlarla tanış olmuş, klassik ərəb, fars, özbək, türk və farsdilli hind ədəbiyyatını öyrənmişdir. Füzuli mədrəsədə oxuyarkən yazdığı aşıqanə qəzəlləri ilə lirik şair kimi şöhrətlənmişdir. Azərb., fars və ərəb dillərində klassik Şərq poeziyasının qəzəl, qəsidə, müsəddəs, tərkibənd, tərçibənd, rübəi, qitə, mürəbbə və digər formalarında yazmışdır. Hər üç dildə divanı var. Füzuli Azərb. ədəbi-bədii dilinin yaradıcılarındandır. O, klassik Azərb., habelə digər türkdilli xalqların poeziyasına qüvvətli təsir göstərmiş, ədəbi məktəb yaratmışdır. "Bəngü

Bədə", "Ənis ül-qəlb", "Yeddi cam", "Səhhət və Məroz", "Rindü Zahid", "Şikayətnamə", "Həqiqət üs-səda", "Mətlə ul-əttaq" və s. ədəbi-bədii, fəlsəfi və elmi əsərlərin müəllifidir. Yaradıcılığının zirvəsi sayılan "Leyli və Məcnun" poeması təkcə Azərb. və ümumtürk ədəbiyyatının deyil, dünya poeziyasının nadir icralərindəndir. Füzuli irsi dünya əlmələri tərəfindən öyrənilir, sənəballı tədqiqatlar meydana gəlir. Onun ənənələri müasir Azərb. poeziyasında da öz davamını tapır, bir çox şairlər Füzuli ruhunda qəzəllər yazırlar. Bakıda "Füzuli şairlər məclisi" yaranmışdır. Füzulinin yaradıcılığı Azərb. incəsənətinin inkişafına güclü təsir göstərmişdir. Onun əsərləri əsasən təsviri sənət, heykəltarşılıq, musiqi əsərləri yaranmışdır. Füzulinin poeziyası Azərb. muğam sənətinin də inkişafına tökən vermişdir. Üstad xanəndələr muğam ifaçılığında Füzulinin qəzəllərindən geniş istifadə edirlər. Azərb. bəstəkarları Füzuli poeziyasına müraciət edərək, müxtəlif janrlı əsərlər bəstələmişlər: U.Hacıbəyov ilk Azərb. operası "Leyli və Məcnun"u Füzuliyə əsaslanaraq yazmış, digər əsərlərində "Əsli və Kərəm", "O olmasın, bu olsun", "Arşın mal alan" Füzulinin qəzəllərindən istifadə etmişdir. Azərb. bəstəkarları (C.Cahangirov, S.Ələsgarov, A.Məlikov, A.Rzayeva və b.) Füzulinin əsərləri əsasında kantata, simfonik poema, romans və s. yazmışlar. Əsərləri dünya xalqlarının dillərinə tərcümə olunmuşdur. Füzulinin 500 illiyi YUNESKO tərəfindən beynəlxalq miqyasda qeyd olunmuşdur.

"**FÜZULİ**" ədəbi məclisi – 1994-1999 illərdə Bakıda füzuliyə, qəzəlxan-şair Hacı Mail tərəfindən yaradılan şairlər məclisi. Şairlərdən Şahin Fazil, Südəbə Cəlil, Natiqə Yusifqızı, Sona Xəyal məclisin ilk və fəal üzvləri olmuşdur. Məclis Bir sıra tanınmış şairləri, nəşrləri, ədəbiyyatşünasları, Füzuli poeziyasının vurgunu olan ziyalılar, xanəndələri, gəz və muğam bilicilərinin öz ətrafına toplamışdır. Məclisin üzvləri olan şairlər tərəfindən Füzulinin şeirləri oxunaraq şərh edilir, müxtəlif dillərlə (məs., Həkim Qəni tərəfindən rus dilinə, Mircəlal Zəkəyev tərəfindən fars dilinə) tərcümə olunur, onun qəzəllərinə təxmislər yazılır, aruzun, qəfiyənin nəzəri əsasları öyrənilir, gənc şairlərin yeni şeirləri dinlənilərək, onlara dəyərli tövsiyələr verilir. "Füzuli" ədəbi məclisi klassik ədəbiyyatın, aruzun gənc nəslə öyrədilməsi baxımından böyük əhəmiyyətə malik olmuş, poeziyanın inkişafına xidmət etmişdir. ■

G

GAF – XIX əsr Azərb. musiqisində dəstgahlar tərkibində olan kiçik instrumental epizod. Muğam ifaçılığında bir şöbədən digərinə keçmək prosesində istifadə olunan təsni və rəngləri əvəz edir.

GEŞƏLİŞ (fars: rahatlıq, yüngüllük) – "Mahur" dəstgahının əvvəlində olan şöbələrdən biri.

GƏBRİ (farsca: *gəbr* – böyük, ulu, yaşlı, qoca) – muğam şöbəsi. "Şur" muğam ailəsindən olan kiçik həcmli "Dəsti" muğamının üçüncü (sonuncu) şöbəsi. Musiqisi ciddi, təmkinli, tələbbürlü xarakterə malikdir.

GƏNC BAD AVƏRƏD, GƏNC-KAB, GƏNC SOXTƏ – Nizaminin əsərlərində qeyd olunan məhəllənin adları.

GƏRYALI – aşıq musiqisi – şeir yaradıcılığında hər mısrası 8 hecadan ibarət olan şeir forması; eyniadlı aşıq havasının əsasını təşkil edir.

GƏRDANIYYƏ – 1. Orta əsrlərdə Şərq xalqlarının klassik musiqisində altı avazdan biri. 2. Müasir dövrdə muğam guşəsi kimi "Rast" muğamında "Mayeyi-Rast" dan, "Nəva" dəstgahında "Mayeyi-Nəva" dan sonra ifa olunur.

GƏZİŞMƏ – muğam ifaçılığında istifadə olunan üsul; ifaçılıq prosesində müəyyən musiqi fraza-sı zənginləşdirmək məqsədi ilə onun başqa variantlarda təkrar edilməsindən ibarətdir. Muğam melodiyasının ifa edilərək yaradılmasında nəqam pillələri üzərində gəzmişmə mühüm əhəmiyyətə malikdir.

GİTARA – simli-dartımlı musiqi aləti; solo və müşayiətədi alət kimi istifadə olunur. Azərb. musiqi məişətində geniş yayılaraq, həmçinin, x.ç.a. ansambllarının tərkibində də daxil edilir.

GİLƏGİ – "Dəsti" muğamında "Dübeyt" dan sonra ifa olunan şöbə.

GÖZƏLLƏMƏ – aşıq yaradıcılığında müəyyən şüaxiyyəti və ya əlamətdar bir hadisəni vəsifə edən əsər.

GURULTU – fiziki (akustik) mənada müəyyən ton yüksəkliyinə malik olmayan səs. Zərb

alətlərinin çalınmasından əmələ gələn gurultu musiqinin ifadə vasitələrinə aiddir.

GUŞƏ – dəstgahlar tərkibində şöbələrə yanaşı ifa olunan bitkin və aydın melodik quruluşlu malik vokal – instrumental epizod. Guşələr şöbələrdə daxilində, ya da şöbələrarası olur.

GÜLƏBƏTİN – kanitəl; bəzi simlərlə sınırlanmış metal sap.

GÜLNUŞ – muğam guşəsi.

GÜLRİZ – "Şur" dəstgahında muğam şöbəsi.

GÜLZAR – muğam guşəsi.

GÜŞEYİ-BAYATI-QACAR – muğam guşəsi. ■

H

HACI HÜSÜ Neftali oğlu (toqr. 1830 illər, Şuşa – 1898, Aşqabad) – xanəndə. Musiqi təhsilini Şuşada Xərrat Qulunun məktəbində almışdır. Güclü və mələhətli səsi olan Hacı Hüsü klassik Şərq və Azərb. muğam və təsniflərinə dərindən bələd idi. O, Mir Məhsun Nəvvəblə birgə Şuşada ilk "Musiqişünaslar məclisi"nin əsasını qoymuş, Xərrat Qulunun ölümündən sonra gənc xanəndələr yetişdirmək məqsədilə "Xəndəklər ittifaqı" yaratmışdır. Hacı Hüsü "Rast", "Şur", "Mahur" muğamlarına yeni guşə və xalqlar əlavə etmiş. "Kürdü" muğamını "Şahnaz"la birləşdirmişdir ("Kürdü-Şahnaz"). Hacı Hüsü "Qatar" muğamının yaradıcısı sayılır. Azərb. musiqisinin təbliğ edən Hacı Hüsü Yaxın və Orta Şərqdə geniş şöhrət qazanmışdır.

HACI HÜSNİ – XIX əsr musiqi təcərrübəsində "Şur" dəstgahında şöbə.

HACI DƏRVIŞİ – muğam guşəsi. "Şur" muğamında maye pilləsində, "Mayeyi-Şur" dan sonra, "Baba Tahir" guşəsi ilə yanaşı ifa olunur.

HACI MAIL (Mail İsmayıl oğlu Əliyev) (təxəllül s.ü; 25.10.1935, Bakı ş. Nardaran k. – 22.08.1990, Bakı) – füzuliyə, qəzəlxan-şair, filologiya elmləri namizədi. Azərb. Dövlət Bədii Tərtib

Hacı Mail,
şair

yəsi İnstitutunu bitirmişdir (1960). Klassik Şorq ədəbiyyatına və xüsusilə də Füzuli yaradıcılığına böyük həvəs göstərmiş, Bakının Nardaran kəndinin ədəbi mühiti onun qəzəlxan-şair kimi yetişməsinə böyük rol oynamışdır. Hacı Mail 20 ildən artıq AMEA-nın Məhəmməd Füzuli ad Əlyazmalar İnstitutunda çalışmışdır. Türk, fars və ərəb dillərini yaxşı bildiyindən orta əsrlərin əlyazmaları üzərində dərin tədqiqat işləri aparmış, "Füzuli divanının tekstoloji tədqiqi və elmi-tənqidi mətni" kitabını yazmışdır. Bundan başqa o, "Cahanşah Həqiqi. Seçilmiş əsərləri" və "Dahilərin göz yaşı" kitablarının tərtibatçısı idi. "Kisvarinin seçilmiş əsərləri", "Məhəmməd Füzulinin "Leyli və Məcnun" əsərinin elmi-tənqidi mətni", "Hacı Şeyx Əli Tutinin şeirləri" kitabları onun redaktorluğu altında çap edilmişdir. Hacı Mail həm də şair idi. 1986 və 1994 illərdə iki qəzəllər toplusu, 2005 ildə isə "Divan"ı və "Qosmalar" kitabları çapdan çıxmışdır. Qəzəlləri bu gün də xanəndələr tərəfindən ifa olunur. O, "Məcnun-şüəra" ədəbi məclisinin bərpası, "Füzuli" ədəbi məclisinin təşkilatçısı və sədri olmuşdur. Bu məclisdə qəzəlxan şairlərlə yanaşı, ustad xanəndələr də iştirak etmişlər.

HACI YUNI - muğam söbəsi, Ə. Bədəlbəylinin məlumatına əsasən, XIX əsr Azərbaycan musiqisinin "Rəhəvi" döşəgində "Bayatı-Şiraz" ilə "Səronç" arasında; "Nəva" döşəgində "Şahnaz" ilə "Bayatı-kürd" arasında ifa olunmuşdur.

HACIBABƏYOV Hüseynağa Soltan oğlu (19.05.1898, Şamaxı – 10.11.1972, Bakı) – müğənni (likrik tenor), xalq artisti (1938), ADK-nı bitirmişdir (1928), 1910 ildən "Nicat" cəmiyyətinin nəzdindəki xorda oxumuş, 1913 ildən "Səfa" cəmiyyəti dram truppasının tamaşalarında çıxış etmişdir. H.Hacıbabəyov 1916 ildən

Azərbaycan musiqi truppası ilə Zaqafqaziya, Orta Asiya və İranın bir çox şəhərlərində qastrolda olmuş, əsasən, qadın partiyalarını - Leyli, Əsli, Gülçöhrə, Gülnaz (U.Hacıbəyov - "Leyli və Məcnun", "Əsli və Kərəm", "Arşın mal alan", "O olmasın, bu olsun") oxumuşdur. H.Hacıbabəyov 1920-1960 illərdə ADOB-nin solisti olmuşdur. Nadir tembrli gözəl səsə, virtuoz vokal texnikasına malik müğənni milli operalarda Məcnun, Kərəm, Əsgər (U.Hacıbəyov - "Leyli və Məcnun", "Əsli və Kərəm", "Arşın mal alan"), Şah İsmayil, Əlyar (M.Maqomayev - "Şah İsmayil", "Nərgiz"), Qorib (Z.Hacıbəyov - "Aşıq Qorib"), Xosrov (Niyazi - "Xosrov və Şirin") partiyalarını oxumaqla yanaşı, xarici bəstəkarların klassik operalarında (Almaviva, C.Rossini - "Sevilya barbəri") da çıxış etmişdir. H.Hacıbabəyov xalq mahnılarının və bəstəkarların vokal əsərlərinin ifaçısı kimi də tanınmışdır.

HACIBƏYOV (Hacıbəyli) Üzeyir Əbdülhüseyn oğlu (18.09.1885, Şuşa, Ağcabədi k. – 23.11.1948, Bakı) – bəstəkar, musiqişünas alim, dramaturq, publisist, pedaqoq, ictimai xadim. Müasir Azərbaycan professional musiqisinin və milli

Üzeyir Hacıbəyov və həyat yoldaşı Mələkə xanım

Üzeyir Hacıbəyov, bəstəkar

operasının banisi. Şorqda ilk operanın yaradıcısı, SSRİ xalq artisti (1938), professor (1940), AMEA-nın akademiki (1945), SSRİ Dövlət mükafatları laureatı (1941, 1946), ABİ sədri (1938-1948), ADK-nın rektoru (1928-1929; 1939-1948), AMEA-nın İncəsənət İnstitutunun direktoru (1945-1948) olmuşdur. U.Hacıbəyov Şuşada, muğam məclisləri mühitində böyümüş, şəhər məktəbində təhsil almışdır. O, uşaqlıqdan muğamları dayısı, məşhur muğam bilicisi Ağalar Əliverdiyevdən öyrənmiş. Şuşada göstərilən ilk musiqili səhnəciklərin ("Məcnun Leylinin mazarı üstündə", 1897) iştirakçısı olmuşdur. 1899-1904 illərdə Gürcüstanda yerləşən Qori müəllimlər seminarı yanında mükəmməl təhsil almışdır. 1905 ildən U.Hacıbəyov Bakıya köçmüş, məhəlliliklə məşğul olmuş, dövrü mətbuat səhifələrinə publisistik və satirik yazılarla çıxmış, şəhərin ictimai-siyasi və mədəni həyatında yaxından iştirak etmişdir. 1908 ildə yanvarın 25-də U.Hacıbəyovun Füzulinin poeması əsasında yaratdığı ilk Azərbaycan operası "Leyli və Məcnun" muğam operası səhnəyə qoyulur. Bütün Şorqda opera sənətinin əsasını qoyan bu əsər Azərbaycan musiqi mə-

dəniyyatında yeni solfəo açmaqla musiqinin inkişafını yeni axara yönəldir. Sonrakı illərdə U.Hacıbəyov daha bir neçə muğam operası yazır: "Şeyx Sənan" (1909), "Rüstəm və Sohrab" (1910), "Şah Abbas və Xurşid Barı" (1912), "Əsli və Kərəm" (1912), "Harun və Leyli" (1915). U.Hacıbəyov Azərbaycan musiqili komediyaları janrının da yaradıcısı olmuşdur: "Ər və arvad" (1910), "O olmasın, bu olsun" (1911), "Arşın mal alan" (1913). U.Hacıbəyov 1912-1914 illər ərzində Moskva və Peterburq konservatoriyalarında öz musiqi təhsilini almışdır. 1918-1920 illərdə Azərbaycan Demokratik Respublikası dövründə U.Hacıbəyov "Azərbaycan" qəzetinin redaktoru olmuş, bir sıra lümlər və marşlar bəstələmişdir. 1920-1930 illərdə Azərbaycan musiqi təhsili sisteminin yaradılması ilə ölkənin musiqi həyatının vətəndə qurulması ilə ardıcıl məşğul olmuşdur. Onun təşəbbüsü və rəhbərliyi ilə ADK (1921), azərbaycanlıların üçün ilk musiqi məktəbi olan Dövlət Türk Musiqi Məktəbi (1921, 1926 ildə ADK və birləşdirilmişdir), musiqi kollektivləri – Simitonk orkestr, xor Kapellasi, notla çalan Azərbaycan xalq orkestr (1931) yaranmışdır. Bu illərdə o, həmin musiqi kollektivlərinin repertuarı üçün bir sıra əsərlər də yazmışdır: "Çahargah" və "Şur" fantaziyaları, "Azərbaycan türk el nəğmələri" xalq mahnılarının not yazıları və işləmələrinin ibarət məcmuəsi, M.Maqomayevlə birgə, kütülvə mahnıları, kantatalar və s. 1925 ildə U.Hacıbəyovun təhsilçisi ilə musiqi məktəblərində muğamın sistemə tik tədrisi üçün ilk program yaradılmışdır.

1937 il aprelin 30-da U.Hacıbəyovun "Koroğlu" operası librettosu H.İsmayilov və M.S.Özdübadının birgə tərtibatı ilə Şorqda ilk dəfə klassik Azərbaycan operasının şah əsəri oldu. 1940 ildə U.Hacıbəyov və Əliyevlər rəhbərliyi altında "Sənsiz" və "Sevgili canım" qəzəl tomlarının "Nizaminin sözlərinə" bəstələyərək Azərbaycan musiqi elmində yeni solfəo açan, Azərbaycan musiqisinin möqam nəzəriyyəsini yaradan U.Hacıbəyovun "Azərbaycan xalq musiqisinin əsasları" fundamental elmi əsəri çap olunmuşdur (1946).

U.Hacıbəyov öz musiqi və elmi yaradıcılığı ilə Azərbaycan musiqi mədəniyyətində böyük dəyər yaratmışdır. O, əsərlər bəvəti sənətçilərə və musiqiçilərə əsasən də mövcud olan milli musiqini Avropalı bəstəkarlıq məktəblərini nailiyyətləri ilə zəiflədirmiş, Şorq və Qərb musiqi sistemlərinin üzvi vahidini yaratmağa nail olmuşdur <http://uceyir.musiqi.dunya.az>.

HACIBƏYOV Zülfüqar Əbdülhüseyn oğlu (17.04.1884, Şuşa – 30.09.1980, Bakı) – bəstəkar, akademik, mədəniyyət xadimi (1943), ilk Azərbaycan

operalarından olan "Aşiq Qərib" (1915) əsərində muğamlara əsaslanmış, xalq musiqisi ilə Avropa musiqisini əlaqələndirməyə çalışmışdır. Öz librettolarına bəstələdiyi "Əlli yaşında cavan" (1909), "Varlı" ("On bir yaşında gəlin", 1911), "Evliyanı subay" (1911) kimi musiqili komediyaların müəllifidir. Bir sıra mahnı, simfonik erk., nəfəs alətləri və x.ç.a. üçün əsərlər, dram tamaşalarına, "Almaz" kinofilminə (Niyazi ilə birlikdə) musiqi yazmışdır.

HACIYEV Əhməd Cövdət İsmayil oğlu

(18.06.1917, Şəki – 18.01.2002, Bakı) – bəstəkar, pedaqoq, xalq artisti (1960), professor (1963). Moskva Dövlət Konservatoriyasında D.D.Şostakoviçin tələbəsi olmuşdur. Azərb.

Cövdət Hacıyev bəstəkar

simfonizminin əsasını qoyanlardan biridir. 8 simfoniyasının, simfoniyettarının 3 simfonik poemının, o cümlədən, "Stilii uğrunda" (1951) və digər erk. əsərlərinin müəllifidir. Həmçinin o, "Votan" operasının bəstəkarı Qara Qarayevlə birgə, (1945), oratoriyalar, kamera-instrumental əsərlər ("Kvartet-poema, 1961), fortepiano üçün əsərlər (Sonata, Ballada, Prelüd, "Musiqili lövhələr" silsiləsi, 1977), Xor-poema, romans-qəzəllər və s. bəstələmişdir. Aşiq mahnılarının, xalq rəqlərinin not yazmalarının və işləmələrinin müəllifidir. Əsərlərində muğamlardan bəhrələnmiş və muğam melodiyalarının yaradıcılığı istifadə etmişdir. 1947 ilədən ömrünün sonuna kimi ADK-da bəstəkarlıq üzrə dərəcə dənizi (1957-1969 illərdə rektor), böyük bəstəkarlar nəslini yetişdirmişdir.

HAQVERDİYEV Əbdürrəhim bəy (1870, Şuşa – 1933, Bakı) – yazıçı, dramaturq, ictimai xadim, ilk muğam konsertlərinin təşkilatçısı, əməkdar

incəsənət xadimi (1928). 1891 ildə Peterburq yof mühəndisleri institutuna daxil olmuş, eyni zamanda azad dinləyici kimi Peterburq universitetinin Şərq fakültəsində oxumuşdur. "Bəxtsiz cavan", "Pəri-cadu" və s. pyeslərin, "Ağa Məhəmməd şahı Qacar" tarixi təacüsünün, realist nəsir əsərlərinin "Marallarm" adlı hekayə silsiləsi, "Xoridannın cəhənnəmə məktubları" povesti, "Bomba", "Seyx Şaban", "Mirzə Səfər" və s. hekayələrin müəllifidir. Ə.Haqverdiyevin Azərb. musiqi mədəniyyətində mühüm xidmətləri vardır. O, muğamlar əsasında ilk səhnələşdirilmiş tamaşanın təşkilatçısı olmuşdur. 1897 ildə Şuşada tamaşaya qoyulan ilk musiqili səhnə - "Məcnun Leylinin məzarı üstündə" səhnəsi şair Məhəmməd Füzulinin (XVI əsr) "Leyli və Məcnun" poemasından sonuncu hissənin teatrallaşdırılmış musiqili ifasından ibarət bir tamaşa idi. Burada, ilk dəfə olaraq, teatr, poeziya və muğam qovuşdurulmuşdu. Tamaşanın iştirakçıları arasında və səzəndələrdən, musiqisi ilə muğam və təsniflərdən ibarət idi. Xanəndələr səzəndə dəstasının müşayiəti ilə muğam üstə poemaların mətnindən müəyyən parçaları ifa edirdilər. Tamaşada xor fragmentləri də öz yerini tutmuşdu. Həmin tamaşada dövrün ən məşhur xanəndəsi Cabbar Qarıyağdıoğlu Məcnun rolunda çıxış etmişdi. Tamaşanı rəzvan Mirzə Sadiq Əhsəd oğlu müşayiət etmişdi. Bu musiqili səhnə Azərb. mədəni həyatında olamandır həddəsi idi. Muğamlara əsaslanan musiqili səhnənin göstərilməsi muğam ifaçılığı sənətinin inkişafında itirliyə doğru mühüm addım kimi qiymətləndirilir.

"Məcnun Leylinin məzarı üstündə" musiqili tamaşası xalq tərəfindən böyük rəğbətə qarşılanmış və çox sevilmişdir. Bütün Zaqafqaziyanın musiqili həyatında olamandır hadisəsi oldu və loçik tamaşa Azərb. musiqili teatrın inkişafına təkan verdi. Ə.Haqverdiyev U.Hacıbəyovun "Leyli və Məcnun" operasını 1908 ildə Bakıda tamaşaya qoyulmasında yaxından iştirak etmiş, ilk tamaşaya dirijorluq etmişdir. Ə.Haqverdiyev həm də "Şərq konsertləri"nin və "Muğam gecələri"nin fəal təşkilatçısı olmuşdur. Azərb. ilk "Şərq konserti" Şuşada 1901 ildə, Bakıda isə 1902 ildə keçirilmişdir. Sonrakı illərdə də bu cür konsertlərin keçirilməsi, xüsusilə, Bakının musiqi həyatında bir ənənə halını almışdır.

HARMONIYA (yunan *harmonia* – ahəngdarlıq, uyğunluq, mütənasıblılıq) – eyni zamanda səslənmə tonların qarınıayuyğun ahəngdarlığı. Musiqi kompozisiyasında akkordların düzün qurulması usullarından bəhs edən elm. Ayrı-ayrı akkordları və ya ahəngləri, səsbirləşməsinə sətəkə rizzə etmək üçün istifadə olunan məlhum (mə.,

"gözəl harmoniya", "kəskin harmoniya" və s.). Bir bəstəkarın musiqisi üçün xas olan, müəyyən bir əsərdə öz əksini tapmış ifadəli akkordlar və səsbirləşmələrinin seçiyiləndirilməsi.

Vokal-instrumental muğam ifaçılığında xənəndə, tar, kamança partiyaları arasında harmonik uyğunluğun olması vacibdir. Zərbi-muğamlarda və təsniflərin müşayiətində də müəyyən muğam pillələrinin birləşməsindən əmələ gələn harmoniyalar xüsusi əhəmiyyət kəsb edir.

HARMONİZƏ ETMƏ (harmonizasiya) –

akkordlu harmonik quruluşlu musiqidə verilmiş melodiyaya əlavə səslərin qoşulması; Hər hansı bir melodiya əsasında musiqi əsərinin yaradılması iməs., xalq mahnısının harmonizasiyası; Harmoniya təntinin tədrisində əsas çalışma növlərindən biri. U.Hacıbəyov "Azərbaycan xalq musiqisinin əsasları" fundamental elmi əsərində xalq melodiyalarının harmonizasiyası usullarını göstərmişdir.

HASAR (ərəb: *hisar*, fars: *hasar* – istehkam, bari, çəpər, mühasirə mənalılarında) – muğam sözbəsi. "Çaharqah" dəstəgahında "Bəstə-Nigar" sözbəsindən sonra, "Muxalif" sözbəsindən əvvəl ifa olunur. Melodik cəhətdən "Məvəyi-Çaharqah" a oxşayır, lakin ondan bir kvinta (beş pillə) yuxarıda yerləşir.

HAŞİMOV Bakir Musa oğlu (1926, Ağdam – 1989, Bakı) – xanəndə. Qarabağ xanəndəlik ənənələrinin davamçısı. Uşaq vəstafilmədən Ustad xanəndələrdən eşitdiyi muğamları və təsnifləri böyük səvqə ilə etmişdi. 1950 illərdə Bakıda ADMM-də professional musiqi təhsili almışdır. Seyid Şuşinskiyinin sınıfında bitirən muğam dəstəgahlarını öyrənmişdir. Həmin illərdə B.Haşimovun ifaçılığı bəstəkarlardan Fikrə Əmirəyev və Niyazinin diqqətini cəlb etmiş və onu AEOBT-da solist dəvəti etmişdir. B.Haşimovun yaradıcılığının əsas hissəsi bu teatrda bağlı olmuşdur. O, U.Hacıbəyovun "Leyli və Məcnun" operasında Məcnun, İbn Sölem, "Fəsl və Korəm" operasında Korəm sərəllərini böyük məharətlə ifa etmiş və xalqın yaddaşına həkk olmuşdur.

HAŞİMOVA Ceyran Əsəd qızı (08.03.1934, Bakı) – tar ifaçısı, xalq artisti (2006), ADMM-də (1952-1956) təhsil almışdır. 1958 ildən ADMM-də müəllim kimi fəaliyyət göstərmiş. S.Rüstəmov ad. x.ç.a. erk. saz qrupumun konsertməyestəri olmuşdur. 1964 ildə "Lala" qızlar ansamblını yaratmışdır. Ansamblda bir çox muğonnlər – Rəziyyə Şirinova, Torana Vəlizadə, Məhrum Mirzadəva, Nisə Qasimova, Ruhəngiz Allahverdi-

yeva, Kamalə Rəhimli, Firuz İbadova və b. həmçinin, musiqi alətləri ifaçıları fəaliyyət göstərmişlər. Ansambıl bir çox ölkələrdə qastrol səfərlərində olmuşdur.

HAVA – musiqi əsərinin əsasını təşkil edən ton, melodiya. *Bax: Aşiq havaları.*

HETEROFONIYA (yunan: *heteros* – başqa, *phone* – səs) – bir melodiyadan bir neçə ifaçı tərəfindən oxunması zamanı eyni vaxtda müxtəlif zəsiyə edilərək, səslərin ayrılması nəticəsində əmələ gələn çoxsəslilik.

HECA VƏZNI – geyrdə ritmik hissələrin – vurğuların növbələşməsinə əsaslanan vəzn. Ummiyyətlə, türkdilli xalqların, o cümlədən, Azərbaycan xalqının şeir vəznidir. Heca vəznı əsas vəzn kimi xalq şeirində (bəyati, qəsmə, gəraylı və s.), bir sıra sonetkarların (Şah İsmayil Xətai, Yunus İmrə və b.), M.P.Vaqif və xalq şeiri üslubunda yazan digər şairlərin yaradıcılığında istifadə edilmişdir. Azərbaycanlı heca vəznə əsaslı şeirində bu vəznin 7, 8, 11 heca vəznilləri işlənmişdir. Heca vəznı daha çox dil qəimlərinə bağlı olduğundan, müxtəlif vəzn qatını

Orta əsrlərin müntəzərinə geyr və musiqi məclisinin təsnifi

larna əsaslanan özünəməxsus vəznin müxtəlifliyi, inkişafı, zənginləşməsi və nəvə-dən seçilmə

HEYDƏR ƏLİYEV FONDU – 2004 il mayın 10-da Azərbaycan xalqının ümummilli lideri Heydər Əliyevin xatirəsinə ehdiram olmaq olaraq açılmış Heydər Əliyev Fondunun məqsədi ulu öndərin zəngin irsinin öyrənilməsi, ölkəmizin tərəqqisi və Azərbaycan xalqının rifahına xidmət edən genişmiqyaslı proqramların həyata keçirilməsi, milli-mənəvi dəyərlərin qorunması və Azərbaycan mədəniyyətinin geniş təbliğ olunması ilə bağlı işlərin aparılması, müstəqil Azərbaycan iqtisadi qüdrətinin artırılmasına xidmət edən layihələrin gerçəkləşdirilməsi, müxtəlif proqram və tədbirlərin, elm, təhsil, mədəniyyət, səhiyyə və idmanın inkişafını təmin edən layihələrin dəstəklənməsi, uşaq və gənclərin sağlamlıq, milli-mənəvi dəyərlərə sadiq, hərtərəfli biliklərə malik vətəndaş kimi yetişdirilməsi, Azərbaycan beynəlxalq nüfuzunun artırılması ilə bağlı tədbirlərin reallaşdırılması sahəsində fəaliyyət göstərməkdən ibarətdir. Qeyri-hökumət, ictimai təşkilat olan Fond Heydər Əliyevin ideyalarına, işiqlə əməl və məsləhələrinə daim sadiq qalır və bu dəhşətli şəxsiyyətin Azərbaycan inkişafına naminə gördüyü işləri yaşatmaq və gələcək nəsillərə tanıtmaq üçün borcu hesab edir. Fondun prezidenti Azərbaycan birinci xanımı, YUNESKO və İSESCO-nun Xoşməramlı səfiri Mehriban Əliyevadır.

Fond müxtəlif sahələri əhatə edən layihələr, o cümlədən, mədəniyyət sahəsində: tarixi-mədəniyyət abidələrinin yenidən qurulması, rəsm müsabiqələrinin keçirilməsi, muğam sənətinin inkişaf etdirilməsi, görkəmli mədəniyyət xadimlərinin musiqi alomlarının hazırlanması, muğam müsabiqələrinin və dünya şöhrətli musiqiçilərin yubileylərinə həsr edilmiş beynəlxalq festivalların keçirilməsi; elm və texnologiya sahəsində: saytların, internet portallarının və multimedia disklərinin işlənilib hazırlanmasını həyata keçirmişdir.

Heydər Əliyev Fondunun mədəniyyət sahəsində həyata keçirdiyi layihələr, əsasən, Azərbaycan musiqisini, onun incisi olan muğamı qorumağa, inkişaf etdirməyə, onun gözəlliyini və dərin fəlsəfəsini gələcək nəsillərə çatdırmağa yönəlmişdir. **"Azərbaycan muğamı" layihəsi çərçivəsində "Qarabağ xanəndələri" musiqi albomunun nəşri:** Azərbaycan xalqının mədəni ənənələrində və tarixində dərin köklərə malik olan muğam sənətinin inkişafına və təbliğinə xüsusi önəm verən Heydər Əliyev Fondunun prezidenti M.Əliyevanın təşəbbüsü ilə Azərbaycan muğamı 2003 ildə YUNESKO tərəfindən Başarıya nail olmuş Sifahi və Qeyri-Maddi İrsinin "Şah Əsərləri" Siyahısına daxil edilmişdir. 2005 ildə "Azərbaycan muğamı" layihəsi çərçivəsində Fond "Qarabağ xanəndələri" musiqi albomunu nəfis şə-

kildə nəşr etdirmişdir. Albomda 24 sənətinin ifasında səslənən muğam parçaları xalqımızın qədim və zəngin mədəniyyəti barədə dinləyicilərdə əyani təəsüvür yaradır. Albomun təqdimat mərasimi 2005 ilin martında Parisdə, YUNESKO-nun qarərgahında, xoşməramlı səfirlərin illik toplantısında olmuşdur. **Beynəlxalq Muğam Mərkəzinin yaradılması:** Heydər Əliyev Fondu milli-mənəvi dəyərlərimizin qorunması və Azərbaycan mədəniyyətinin təbliğ sahəsində mühüm layihələr həyata keçirmişdir. Bunların arasında Bakı şəhərində Beynəlxalq Muğam Mərkəzinin yaradılması layihəsi önəmli yer tutur. Mərkəzin təmələqoyma mərasimi Azərbaycan Prezidenti İlham Əliyev və YUNESKO-nun Baş direktoru cənab Koşiro Matsuarinin iştirakı ilə 2005 il avqustun 24-də olmuşdur. İnşa olunmuş Beynəlxalq Muğam Mərkəzində gənc ifaçılar Azərbaycan musiqi mədəniyyətinin mühüm qismini təşkil edən muğam sənətinin inceliklərinə yiyələnməkdə. Bundan əlavə, mərkəzdə dünya ictimaiyyətinin diqqətini Azərbaycan muğam sənətinə cəlb etməyi bacarmış görkəmli muğam ustalarının konsertləri, muğam gecələri, beynəlxalq kontrastlar təşkil olunacaq. **Muğam müsabiqələri və beynəlxalq festivallar:** xalqımızın möhtəşəm mədəniyyət abidəsi, professional musiqimizin yaranıb formalaşmasında əvəzsiz rol oynayan muğam sənətinə yaşatmaq və təbliğ etmək, qədim ifaçı ənənələrini yenidən inkişaf etdirmək, gənc ifaçıları özə çıxarmaq və muğam sənətinin dünyada təbliğini gücləndirmək məqsədi ilə Heydər Əliyev Fondu muğam müsabiqələrinin təşkil etmişdir. 2005 ildə görkəmli Azərbaycan bəstəkarı Üzeyir Hacıbəyovun anadan olmasının 120 ilyiyinə həsr edilmiş birinci muğam müsabiqəsi keçirildi. Muğam sənətinin ən məhür bilicilərindən ibarət münəssiflər heyəti Azərbaycan bütün bölgələrindən 500-ə yaxın gənc ifaçı diplom və onlardan 20 iştirakçı seçmişlər. Finala çıxmış gənc istedadlara diplomlar və mükafatlar təqdim edilmişdir. Fond öz ənənələrində sadiq qalaraq 2007 ildə növbəti muğam müsabiqəsini keçirmişdir. Müsabiqənin gedişi boyu, bütün Azərbaycan muğamları – "Rast", "Şur", "Segah", "Çahargah" və s., zərbi muğamlar – "Heyrat", "Arzabari", "Səmayi-şəms", təsniflər, xalq mahnıları səsləndi. Müsabiqə sadəcə ifaçılardan yarışması deyildi, burada münəssiflər tərəfindən səsləndirilən hər bir irad və tənqid müəllim təvsiyəsi kimi qəbul edilirdi və bu yarışma osil ustad dərsləri idi. 2006 ilin oktyabrında YUNESKO-nun 60 ilyiyi münasibəti ilə Parisdə, YUNESKO-nun qarərgahında, Azərbaycan höftəsi çərçivəsində Azərbaycan mədəniyyəti günləri keçirilmişdir. YUNESKO-nun sərgi salonunda respublikamızın gözəl

mənzərələrini, zəngin mədəniyyətini, tarixini, xalqımızın adət-ənənələrini, mədəni irs nümunələrini, azsaylı xalqların həyatını əks etdirən fotosəkillərdən, misgərlik sənətinin nümunələrindən ibarət sərgi təşkil olunmuşdur. 2005–2006 ildə Fond tərəfindən Bakıda dünya şöhrətli musiqiçilər Bulbul və D.Şostakoviçin yubileyinə həsr edilmiş beynəlxalq festivallar təşkil edilmiş, ustad dərsləri keçirilmişdir. 2007 il dekabrında Heydər Əliyev Fondunun təşəbbüsü ilə Bakıda Mstislav Rostropoviç adlı Beynəlxalq musiqi festivalı keçirilmişdir. Festival çərçivəsində ADF-da Aleksandra Korsaniya (ABŞ), Mixail Lidski (Rusiya) kimi tanınmış pianoçular, məşhur rusiyalı skripkaçı, dirijor Maksim Vengerov, skripkaçı Sergey Krilov, violonçelçi Natalya Qutman, habelə dünyanın ən məşhur musiqiçilərindən biri sayılan Yuri Başmetin idarəçiliyi ilə "Solisti Moskvi" kamera orkestri çıxış etmişlər.

Musiqi alomlarının hazırlanması: 2005 ildə Fond dünya şöhrətli musiqiçi Mstislav Rostropoviç və xanımı, məşhur muğamçı Qalina Vişnevskayaya həsr edilmiş musiqili albom hazırlanmışdır. Nəfis şəkildə tərtib olunmuş kitab ingilis dilində olmaqla Maestro və xanımın həyat və yaradıcılığı əks etdirən fotosəkillərlə zəngindir. 2008 ildə Heydər Əliyev Fondu Azərbaycan musiqi mədəniyyətinin görkəmli nümayəndələri, muğam sənətinin ustaları, xalq artistləri Arif Babayev, Əlibaba Məmmədov və böyük sənətkar, virtuoz kamança ustası Həbib Əliyevın yaradıcılığını əhatə edən musiqi alomları hazırlanmışdır. Azərbaycan və ingilis dillərində nəfis tərtibatda nəşr olunmuş albomlara sənətkarların həyat və yaradıcılığında böhs edən kitablar və DVD-lər, onların ifa etdiyi musiqi parçalarından ibarət diskler daxildir. Bundan başqa, 2008 ildə Heydər Əliyev Fondu Azərbaycan musiqi mədəniyyəti tarixində xüsusi yeri olan xalq artisti, cazmen, pianoçu, bəstəkar R. Babayevın yaradıcılığını əhatə edən musiqi albomu hazırlanmışdır. MDB ölkələrinin və Azərbaycan dövlət arxivlərindən toplanmış materiallar əsasında hazırlanmış alboma Ratiq Babayevın həyat və yaradıcılığında böhs edən və yüksək poliqrafik səviyyədə buraxılmış kitab, nadir videoyazılar olan 2 DVD və sənətkarın əsərlərindən ibarət 8 CD daxildir.

Muğama həsr olunmuş nəşrlər: Azərbaycan musiqisinin və muğam sənətinin inkişafına xüsusi önəm verən Heydər Əliyev Fondu 2006 ildə Səfiyyəddin Urmovinin "Kitab-Ədvar" və Səfiyyəddin rəsəli və Fətullah Şirvanın "Musiqi məəcəlləsi" kitablarını və disklerini hazırlamışdır. Fondun fəaliyyətini əks etdirən veb saytın ünvanı: <http://www.heydar-aliyev-foundation.org>

HEYRAN XANIM (17... Naxçıvan – 186... Təbriz) – Azərbaycan şairəsi. XVIII əsrin sonlarında Kəngərli xanları ailəsində doğulmuşdur. Naxçıvanda təhsil almış, klassik Azərbaycan və fars ədəbiyyatını öyrənmişdir. XIX əsrin əvvəllərində ailəsi ilə İrana köçmüş, 60 ildə burada vəfat etmişdir. Azərbaycan və fars dillərində, əsasən, aşiqanə şeirlər (qazal, mükəmməs, rübai və s.) yazmışdır. Nəsimi, Füzuli və b. şairlərdən nəzərləri də vardır. Əruzun oynağı, ahəngdar, heca vəzninə yaxın bəhrələrində, sadə xalq dilində şeirləri ilə də tanınır. Əsərlərinin üç ölməzəsi: "Bakı, Tehran, Tiflisdə saxlanılır" mələmüdür. Heyran xanımın yaradıcılığı muğam ifaçılığında xanəndələr tərəfindən çox oxunur.

HEYRATI – Azərbaycan zərbi muğamı. Rast moqamına əsaslanır. "Mahur-Hindi" muğamı kolunda (do mayoli rast moqamı) qurulur. Gümrəh, nikkib və cəngəvar əhval-ruhiliyyəli zərbi muğamdır. Poetik mətni qəzəllərə əsaslanır. Musiqi təcrübəsində, əsasən, Nizami Gəncəvinin "Gözü aydın, gözümü sürətli – canan görürün" mürasimi ilə başlayan qəzəllərdən üç beyt oxunur. Ölçüsü 2/4-dir; ritmik əsasını ikipaylı, ikixanlı formül təşkil edir.

U. Hacıbəyovun "Levli və Məcnun" operasında sərkərdə Nofelin səhnəsi və leytmotivi "Heyrat" zərbi muğamının mövzusunda əsaslanır. Müasir dövrdə hərbi-vətənpərvorlik ruhu na görə əsgər marşı kimi də oxunur.

Bir neçə variantda not yazısı çap olunmuşdur. S. Rüstəmovun "Azərbaycan xalq rəngləri" (Bakı, 1958), Ə. Bakıxanovun "Azərbaycan ritmik muğamları" (1968) məcmuələrində zərbi muğamın instrumental epizodları nota alınmışdır. R. Zohrabovun "Zərbi muğamlar" (Bakı, 2004) kitabında xanəndə Xan Şuşinskiyin və sazəndə ansamblının ifasında bu zərbi muğamın vokal-instrumental "partitura" şəklində nota yazısı verilmişdir.

HƏSƏNOVA Gülxar İbrahim qızı (10.12.1918, Bakı – 30.03.2005, Bakı) – muğamçı (soprano), xalq artisti (1982). Səhnə fəaliyyətində Azərbaycan Gənc Tamaşaçıları Teatrında başlamışdır (1936–1942). Gözəl səsə malik istedadlı aktrisasın sonrakı taleyi ADOBT-in səhnəsi ilə bağlı olmuşdur. O, burada parlaq, koloritli qadın obrazları yaratmışdır. Onun ifasında Levli, Levlinin anası, Əsli, Xanəndə qızı (U. Hacıbəyov – "Levli və Məcnun"), "Əsli və Korəm", "Koroğlu", Şahsənəm (Z. Hacıbəyov – "Aşiq Qorib"), Ərəbzəngi (M. Maqomayev – "Səhi İsmayil"), Təvərat xanım (S. Ələsgorov – "Bahadır və Sona"), Ana (Ş. Axundov – "Gölin qayası") və digər partiyalar özənəməxsusluğu ilə seçilir.

HƏKİM QƏNİ (Hüseynov Qəni Hüseynqulu oğlunun təxəllüsü, 10.02.1918, Bakı – 10.06.2008, Bakı) – şair, qəzəlxan. Tibb institutunda təhsil almışdır (1936-1941). Hərbi həkim kimi fəaliyyət göstərmiş (1941-1945), ömrünün sonuna kimi Bakıda Respublika xəstəxanasında həkim işləmişdir. Gözəl qəzəlxan kimi tanınmışdır. M.Füzuli, S.Ə.Şirvani, Ə.Cavad, M.Ə.Sabir, H.Cavid, M.Şəhriyar, Ə.Vahid yaradıcılığının, bütün Şorq ədəbiyyatının, o cümlədən, Azərb. əruz vəznü poeziyasının kamil bilicisi idi. Əliqəna Vahidə şəxsi dostluğu olmuşdur. Əruz vəznünün əksər bəhrlərində qəzəllər, heca vəznində əsərlər, dramlar, qoşmalar, aforizmlər və s. yaradıb. M.Füzulinin 120 qəzəlinə təxmis yazmışdır. Şairin qəzəllərinin ilk dəfə rus dilinə tərcümələri onlardan biri olmuşdur. Ədəbi məclislərin iştirakçısı olmuş. 1993 ildə "Vahid poeziya evi"nin nəzdində "Vahid" ədəbi məclisini yaratmışdır.

HƏFTGAH – diatonik əsas səsüzümünün yeddinci səsi.

HƏZƏC (ərəb: həzicə, həzzəc – mahnı oxumaq, zəngülə vurmaq; xoş əvaz ilə oxumaq) – əruz vəznünün ən çox yayılmış bəhrlərindən biri.

HƏZİN – muğam şobəsi. "Şur", "Çahargah", "Mahur", "Nəva" döstgahlarında istifadə olunur.

HƏZİZ (hərifi mənasi: aşağı nöqtə) – "Şur" döstgahında "Nişibi-foraz" şobəsindən sonra oxunan qışq.

HICAZ – 1. Orta əsrlərdə Şorq xalqlarının musiqisində 12 əsas muğamdan biri. 2. XIX əsr Azərb. musiqisində "Rasi" döstgahında "Bal-kəbutor" ilə "Şahnaz" arasındakı, "Rovahi" döstgahında "Bal-kəbutor" ilə "Bağdadi" arasındakı, "Çahargah" döstgahında "Mavərənnohr" ilə "Şahnaz" arasındakı əsas muğam şobəsi; 3. "Şur" döstgahında "Somayi-şoms" zərbi muğamı ilə "Sarənc" arasındakı şobə.

HİMN (yunan: *hymnos*) – 1. Mədhəyivə, mədhəci mahnı. 2. Təntənəli mahnı. 3. Dövlət himni – dövlətin birlik simvolu kimi qəbul edilmiş təntənəli marş. Azərb. Respublikasının Dövlət himninin müəllifləri: musiqisi – Üzeyir Hacıbəyov, sözləri – Əhməd Cavad (1918, bərpə, transkripsiya, aranje etmə, bəstəkar Aydın Əzimov, 1989).

HODİ – Şorq musiqisində; "Çahargah" döstgahında muğam şobəsi.

HOMOFONIYA (yunan: *homos* – ton, bərabər + *phone* – səs) – çoxsəsli musiqi quruluşunun bir növüdür: səslərdən biri (adətən, yuxarı səsi

aparıcı səs kimi mühüm əhəmiyyətə malikdir. Digər səslər isə onu müşayiətədiçi funksiyaya daşıyır.

"HÜMAYUN" XALQ ÇALĞI ALƏTLƏRİ ANSAMBLI – ADF-nin nəzdində fəaliyyət göstərən musiqi kollektivi. 1968 ildə xanəndə Əlibaba Məmmədov tərəfindən yaradılmışdır. Ansamblin konsertmeysteri əvvəlcə tarzun Tofiq Məmmədov olmuş, 1978 ildən İdris Məmmədovdur. Ansamblin müşayiəti ilə bir çox xanəndələr – Məmmədobağır Bağırzadə, Səxavət Məmmədov, Zümrüd Məmmədova, Təhmiraz Sərinov və b. çıxış etmişlər; onların səsyazıları AzTR Fonduna saxlanılır. Hal-hazırda da kollektiv gənç xanəndələri müşayiət edərkən, onların sənətə gəlməsinə yardımçı olur.

HÜMAYUN MƏQAMI (farsca: "cənnət quşu"; "səadətli") – Azərb. musiqisində yeddi əsas muğamdan biri; nəzəriyyədə səssirasının iki növü göstərilir: Muqamın I növünün səssirası $\frac{1}{2}$ – $\frac{1}{2}$ ton formullu iki tetraxordun böyük tersiya (orta ton vasitəsi ilə) birləşməsindən əmələ gəlir, səssirası 9 pillədən ibarətdir; IV və VII pillələr muqamın mayəsi hesab olunur (Ü.Hacıbəyov). Muqamın II növünün quruluşu: $\frac{1}{2}$ – $\frac{1}{2}$ ton formullu iki tetraxordun yanaşı üsulla tərtib edilmiş sekunda vasitəsi ilə birləşməsindən əmələ gəlir. Səssirası 8 pillədən ibarətdir. II pillə muqamın mayəsi, IV pillə kadensiyalar üçün səciyyəvi tonlardır (M.S.İsmayilov). Hümayun muqamının I növünün səssirası (do mayəli hümayun).

HÜMAYUN MUĞAMI – 1. Orta əsrlərdə Şorq xalqlarının musiqisindəki 24 əsas muğam şobələrindən biri. Zaman keçdikcə, inkişaf prosesində təkmilləşərək, muğam döstgahı çevrilmişdir. İran musiqisində geniş yayılmışdır. XIX əsrdən sonra Azərb. şifahi ənənəli musiqisində muğam döstgahı kimi mühüm yer tutmuşdur və muğam ifaçılığı təcrübəsində iki növü tanınmışdır: "İran Hümayunu", "Qafqaz Hümayunu". 2. Müasir Azərb. musiqisində muğam döstgahlarından biri. Məcmusu: "Bordast", "Hümayun", "Feli", "Şuştər", "Tərkib", "Uzzal", "Kiçik Məsnəvi", "Hümayuna ayaq" şobə və gusələrindən ibarətdir. "Hümayun" muğamının musiqi məzmunu qəm-qüssəli, kədərli əhval-rühiyyə daşıyır.

Yir. lirik-dramatik xarakterlidir və sanki, iki gənçin iztirablı məhəbbətini, onların vusal həsrətini təəcəssüm etdirir.

HÜMAYUN MUĞAMININ NOT YAZILARI – "Hümayun" muğamının instrumental şəkildə N.Məmmədov tarzun Əhməd Bakıxanov tərəfindən (1962), A.Əsədullayev tarzun Elxan Mirzətarovun ifasından (2003) nota yazılmışdır. Bu muğam əsasında bəstəkarlar müxtəlif janrlı əsərlər, o cümlədən, Tofiq Bakıxanov "Hümayun" simfonik muğamını yaratmışdır.

HÜSEYN CAVID (Hüseyn Abdulla oğlu Rəisizadənin təxəllüsü; 24.10.1882, Naxçıvan ş. – 05.12.1941, İrkutsk vil., Naxçıvanda dəfn olunub) – şair, dramaturq. İlk təhsilini mollaxanada və 1894-1898 illərdə yeni üsullu məktəbdə ("Məktəbi-tərbiyə") almışdır. 1899-1903 illərdə Təbrizdə Talibiyyə mədrəsəsində təhsilini davam etdirmiş, 1909 ildə İstanbul universitetinin ədəbiyyat şöbəsini bitirmişdir. Gəncədə, Tiflisdə, Bakıda müəllimlik etmişdir. Hüseyn Cavid klassik Azərb. ədəbiyyatı ənənələrinin XX əsrdə ən görkəmli davamçısı, Azərb. ədəbiyyatının da Azərb. romantizmin banilərindən biri olmuşdur. Hüseyn Cavid sənəti bədii növ, janr və forma cəhətdən zəngindir. O, lirik seirlərin, lirik-epik, epik poemaların, Azərb. ədəbiyyatında ilk mənəm (faciə və dramaların ("Sevix Sonan", "İblis", "Sevda", "Peyğəmbər", "Toxat Teymur", "Azər", "Telli saz", "Kör nəvzən" və s.) müəllifidir. Hüseyn Cavid poeziyası vüskül bədii sənətkarlığı, dərin emosionallığı, səmimiyyəti ilə seçilir. Şair muğam sənətini çox sevmiş, bəstəkarlarla və xanəndələrlə, xüsusilə, Üzeyir Hacıbəyov, Müslüm Maqoməyev, Sevid Şuşinski və b. musiqiçilərlə dost olmuşdur. Onun seirləri xanəndələr tərəfindən muğam ifaçılığında istifadə olunur. Bununla yanaşı, şair öv əsərlərində musiqiyə böyük yer vermiş, dram əsərlərindəki mərkəzlərə muğam adlarını da xil edərək, onları solnədə cərəyan edən hadisələrlə bağlamış və əsərin musiqi rəhbərliyi şərtlərində ifadə edilmişdir. Məs., "Sevix Sonan" dramında "Kör ərəbin səhnəyə çıxaraq, "Hicaz" muğamı ilə emosional təcrübədən qeyd olunmuşdur "Sevix Sonan" tamaşasına (1956) musiqi yazarı Fikrət Əmiröyün "Hicaz" muğamına əsaslanaraq yaratdığı "Kör ərəbin mahnısı" çox möhtəşəm olmuş, xanəndələrin repertuarına daxil olmuşdur. www.huseyncavid.com

HÜSEYİNİ (ərəbcə: həzəl) – 1. Orta əsrlərdə Şorq xalqlarının klassik musiqisində 12 əsas muğamdan biri. 2. Müasir muğam ifaçılığı təcrübəsində muğam gəssəsi. "Rasi" və "Mahur"

Şorq hökmdarının sarayında musiqi məclisinin orta əsr miniatür təsviri

Hindi muğam dəstgahlarında "Üşşaq" guşəsi ilə "Vilayət" şöbəsi arasında ifa olunur.

HÜSEYNLI Bayram Xəlil oğlu (22.03.1923, Gəncə – 1992, Bakı) – musiqişünas, sənətsünaslıq namizədi (1966), professor (1991), ADK-da təhsil almışdır (1946-1951), 1970 ildən ömrünün sonuna kimi ADK-nın "Azərbaycan xalq musiqisinin tarixi və nəzəriyyəsi" kafedrasında çalışmış, konservatoriyanın "Xalq musiqisi kabineti" nə rəhbərlik etmişdir. Xalq musiqisi nümunələrinin toplanması, sənədləşdirilməsi, yazıya alınması sahəsində mühüm xidmətləri olmuşdur. B.Hüseynli 1972 ildən SSRİ Bəstəkarlar İttifaqı Xalq musiqisi komissiyasının daimi üzvü, 1980 ildən Beynəlxalq folklor festivalları Sovet Komitəsinin YUNESKO tərəfindən təsdiq edilmiş fəxri üzvü olmuşdur. Elmi yaradıcılığında xalq rəqs musiqisinin arasıdırmasına böyük diqqət yetirmiş, yalıtı, halay kimi rəqs janrlarına aid nümunələri toplayaraq, sistemləşdirmiş, xalq rəqslərinin təsnifatını vermişdir.

HÜSEYNOV Hacıbaba Hüseynali oğlu

(19.03.1919, Bakı – 24.10.1993, Bakı) – xanənda, xalq artisti (1991), H.Hüseynov ruhani ailəsində böyümüşdür. Erkən yaşlarından güclü hafizəsi sayəsində eşitdiyi dini musiqi nümunələrini, muğamları dərinləndirən mənimsəmiş, əruz vəzninin qayda-qanunlarına yiyələnərək, qəzəllər yazmağa başlamışdır. O, əvvəlcə nağaraçı olmuş, virtuos qaval çalan kimi məşhurlaşmışdır. Tədrisən muğam və təsniflər oxumağa başlamışdır. Onun səs diapazonu o qədər də geniş olmasa da, öz tembrinə görə təsirli və maləhətli idi. Xanəndənin zəhmətsevərliyi və sənət axtaqlarını nəticəsində əldə etdiyi ifaçılıq texnikası,

Hacıbaba Hüseynov, xanənda

poeziya və muğamı yüksək bədii zövqlə uzlaşdırma qabiliyyəti muğam biliciləri və musiqsevərlər tərəfindən yüksək dəyərləndirilmişdir. O, muğam ustalarının ənənələrindən bəhrələnərək, bu sənətdə öz dəst-xattını yaratmağa müvəffəq olmuşdur. Uzun illər ADMM-də muğamatdan dərş demiş, xanəndələr yetişdirmişdir. Onun yaratdığı çoxsaylı təsniflər musiqi irsinə daxil olmuş və muğam ifaçılığında geniş yayılmışdır. H.Hüseynovun yaratdığı təsniflər mürəkkəb ritm duyğusu ilə əslənmiş melodiya və zövqlə seçilmiş mətnlərinə görə dinləyicilərin yaddaşına hopmuşdur.

HÜSEYNOV Əlikram Həsən oğlu (20.04.1926, Bakı – 2006, Bakı) – tarzən, aməkdar artist (2001), ADMM-də təhsil almışdır. Müəllimləri Adil Gəray, Əhməd Bakıxanov olmuşlar. 1947 ildə Praqada keçirilən I Ümumdünya gənclər festivalında "Laureat diplomu" ilə mükafatlandırılır. 1947-1964 illərdə ADF-na dəvət alır, orada Şəvket Ələkbərova, Sara Qadimova, Fatma Məhəlibəyeva, Əbülfət Əliyev, Zeynab Xanlarova, Bülbül, Hüseynəğa Hacıbababəyov, Hojaqat Rzayevaya kimi məşhur sənətkarları tərdə müşayiət edir. 1951-1953 illərdə Şuşaya musiqi məktəbinin direktoru və tar üzrə müəllim göndərilir. 1954 ildə ADU-nin filologiya fakültəsinə daxil olur, 1957-2000 illər ərzində ADOB-də solist kimi çalışır. Bir çox operalarımızda solo partiyaları ifa edib: U.Hacıbəyov - "Leyli və Məcnun", "Əslilə və Kərəm", "Koroğlu", Z.Hacıbəyov - "Aşiq Qorib", M.Maqomayev - "Şah İsmayil" və s.

HÜSEYNOV Rafael Baba oğlu (12.08.1954, Bakı) – ədəbiyyatşünas, filologiya elmləri doktoru (1992), professor (1993), AMEA-nın müxbir üzvü (2007), AMEA-nın Nizami Gəncəvi ad. Ədəbiyyat Muzeyinin direktorudur. Azərbaycan Respublikasının Milli Məclisinin deputatıdır. 34 monoqrafiyanın, o cümlədən, "Vaxtdan uca" (1987), "Min ikinci gecə" (1988), "Məhsəti necə varsa" (1989), "Rəfibəyullər" (1996), "Millətin zərərsi Bakı" (2001) kitablarının müəllifidir. "Min ikinci gecə" kitabında Azərbaycan mədəniyyətinin görkəmli xadimlərinin, o cümlədən, ayrı-ayrı xanəndələrinin yaradıcılıq portretlərini yaratmışdır.

HÜSEYNOV Şirzad Abasəli oğlu (14.05.1906, Bakı – 10.05.1971, Bakı) – opera müğənnisi, aməkdar artist (1943). Gənc yaşlarından muğamları mənimsəyən Ş.Hüseynov dini mərasimlərdə, daha sonra isə teatr tamaşalarında iştirak edərək, gözəl və gur səsi ilə diqqəti cəlb edir və U.Hacıbəyov tərəfindən ADOB-tə dəvət olunur. Burada o, əvvəl xorda oxuyur, tədrisçilə, sosisin fərqliliyini, ahəngini, tembrini görür

ona muğam operalarında müxtəlif rolları həvalə edirlər. U.Hacıbəyovun "Leyli və Məcnun" operasında Zeyd, İbn-Sələm, Məcnun rollarını, "Əslilə və Kərəm" operasında Kərəm və Səti obrazlarını bacarıqla yaradır. 1937 ildə "Koroğlu" operasının premiyerasının, bəxış tamaşasının atışarından Koroğlu rolunun ifaçısı kimi Bülbülə yanaşı, Şirzad Hüseynovun da adı yazılır. Sonralar mütəmən olaraq, opera səhnəsində Ş.Hüseynov Məcnun, Kərəm, Aşiq Qorib və Koroğlu obrazlarını özünəməxsus tərzdə oynamışdır. Bu, Ş.Hüseynovun yaradıcılığında özünəməxsus bir məqamdır; Azərbaycan opera ifaçılığı tarixində heç bir opera müğənnisi Ş.Hüseynov kimi həm Məcnun, həm də Koroğlu (Rövşən) rollarını oynamayıb. Məcnun rolunu sifətli xanəndələr üçün, Koroğlu isə vokalist müğənnilər üçün nəzərdə tutulur, ifaçılıq baxımından bir-birindən köskin fərqlənir. Şirzad Hüseynov Məcnundan Koroğuya kimi, muğam ifaçılığında vokal ifaçılığına kimi böyük bir yaradıcılıq yolu keçmiş, bu rolları yüksək səviyyədə ifa etməsi onun necə qüdrətli, fənomen sənətkar olduğundan xəbər verir. Sənətinin kamil və puxtaləşdiyi bir dövrdə, 44 yaş olarkən, (1950 ildə) Ş.Hüseynov opera teatrından uzaqlaşmış, bir müddət Bakının Maştağa və Yeni Suraxanı kondisioner Modoniyyat Evlərində, İbtilov ad. Klubunda bədii rəhbər vəzifəsində çalışmış, bu mədəniyyət ocaqlarında yerli həvəskar aktyorların iştirakı ilə bir sıra muğam operalarını tamaşaşaya qoymuşdur.

HÜZZAN – "Çaharğah" dəstgahında "Həzin" ilə "Hodi" şöbələri arasında ifa olunan kiçik muğam guşəsi. ■

Qədim Əlyazmalarda zeyt və musiqi məcləsinin təsviri

X

XAQANI ŞİRVANI (Əzəloddin İbrahim ibn Əli Nəccar Şirvani; 1126, Şamaxı s., Mollhom k. – 1199, Təbriz) – Azərbaycan, mütəfəkkir, Nizami Gəncəvinin yaşca böyük müasiri olan Xaqani Azərbaycan ədəbiyyatının ən görkəmli simalarından biridir. Xaqanının ədəbi irsi zəngindir. Fars dilində yazmışdır. "Tohtot ul-İraqeyn" (1157) məsnəviyi Yaxın Şərqi ədəbiyyatı tarixində epik poeziyanın ilk nümunəsi hesab olunur. Yaxın və Orta Şərqi bir çox görkəmli şairləri onun özlərinə ustad saymışdır. Xaqanının qozolları Azərbaycan dilinə çevrilərək, xanəndələr tərəfindən oxunur, eyni zamanda, bəstəkarlar onun əsərləri əsasında müxtəlif əsərləri yaratmışlar.

XALQ MAHNISI – vokal musiqi janrı. Xalq mahnıları qədim dövrlərdən bəri yaranaraq, sifətli surətdə, yaddaş vasitəsi ilə nəsildən-nəsilə keçmiş və təkmilləşərək, dəyişərək müxtəlif variantlarda müasir dövərə gəlib çatmışdır. Xalq mahnılarının sözlərini və musiqisinin müəllifləri məlum deyil. Çox zaman bu mahnılar insanlar hiss və duyğularının ifadəsi olaraq yaranır. Xalq mahnisi xalqın əzəli və dərindən tələbi, onun dünyagörüşünü, həyat tərzini və məişətini, əmək prosesini, adət və ənənələrini, mərasimlərini əks etdirir.

Xalq mahnılarının növləri: a) Əmək mahnıları – əməkçiliklə, mədəniyyətlə, sığicılıqla, xalqçılıqla və digər xalq sənət növləri ilə bağlı mahnılar; b) Mərasim mahnıları – məsələn "toqum" mərasimləri ilə bağlı mahnılar; vəznin gəlməsi ilə qeyd olunan Novruz mərasimində oxunan mahnılar; ağı mərasimləri ilə – toy və mətəm mərasimləri ilə bağlı mahnılar; c) Məişət mahnıları – beşik mahnıları, laylay, minni, oxşama; uşaq mahnıları, lirik mahnılar, yumorlu və satirik mahnılar; d) Tarixi mahnılar – xalq qəhrəmanları və tarixi hadisələrlə bağlı mahnılar.

XALQ MUSIQİ ALƏTLƏRİ – xalq tərəfindən yaradılan və xalq məişətində geniş yayılmış musiqi alətləri, həm xalq ifaçılığında, həm professional musiqidə istifadə olunur; həm də musiqi həvəskarları tərəfindən çalınır. Azərbaycan xalq musiqi alətləri təsnifində və quruluşuna görə simli (tar, saz, ud, qanun, kamanaç) və səslənən (zurna, balaban, ney, tütək və s.) və zərbli (nağara, qoşa nağara, daf, qaval və s.) alətlərinə bölünür. *bu: alət; musiqi alətləri.*

XALQ YARADICILIĞI – Bax: folklor.

XANƏ (latın: *tactus* – təsir, təmas) – musiqi ölçüsü daxilində bir qüvvətli vurgudan növbəti qüvvətli vurguya kimi yerləşən və fasiləsiz olaraq təkrarlanan metrik hissə. Xanələr *not yazısında xana xanı* ilə bir-birindən ayrılır. Xanənin quruluşu *xana ölçüsü* ilə *(metr)* ifadə olunur. Xanələrin növləri: sadə xanələr – bir qüvvətli vurguya malikdir. Məs., 2/4, 3/4, 3/8; mürəkəb xanələr – iki və daha artıq qüvvətli vurguya malikdir. Məs., 4/4, 6/8 və s. Zərbi-mugam, təsnif, rəng kimi musiqi nümunələrində dəqiq ölçülü xanələrə bölünmə özünü göstərir. Mugam melodiyaalarının not yazılarında isə xanə bölgüsündən şərti olaraq istifadə olunur.

XANƏNDƏ – bu ad, adətən, mugamat sənətinə kamil surətdə yiyələnmiş nəğməkara aid edilir. Bir qayda olaraq, o, xanəndə – sazəndə dəstəsində mugam ucluyunda həm də dolçı vəziləsinə daşıyır.

XANƏNDƏ VƏ SAZƏNDƏ DƏSTƏSİ – şifahi ənənəli professional musiqinin – mugamın yaradıcıları və ifaçıları olan peşəkar sənətkarlar. Mugamlar xanəndələr və x.ç.a. ifaçıları tərəfindən ifa olunaraq yaradılır. Xanəndə və sazəndələr – x.ç.a. ifaçıları mugam sənətinin ənənələrini sədaqətə qoruyaraq sonrakı nəsillərə ötürməklə yanaşı, həm də onları inkişaf etdirir, zənginləşdirirlər. **Bax: Mugam, mugam ansambli, mugam üçlüyü.** U.Hacıbəyov yazırdı: "Xanəndə və sazəndə dəstəsi əksər ovaq üç nəfərdən ibarət olar ki, onlardan biri oxuyar, təğənni edər, digəri tar və üçnəcusü isə kamança çalar, bu dəstənin əhli bütün mugam və dəstəgahları lazımlıca bilməlidirlər; baxusuz xanəndə bir çox zəir, qəzəl və təsniflər hüfzində saxlamalıdır. Tarçalan daxi dəstəgahların yollarını yaxşıca bilməlidir ki, xanəndəyə "rəhbər"lik etsin, yəni xanəndə bir guşanı oxuduqdan sonra onun dalınca gələn guşanı çalib xanəndəni qızıdır-sın, kamançaçı isə əksərən tarçalanın dalınca gedir. Xanəndə gözəl səsə malik olub, ustada-nə təğənni etməkdən əlavə bir də zərb alətinin olan qavala da ustalıqla çala bilməyə borulur ki, rəng və təsniflərə keçdikdə bəhrə tutu bilsin".

XANLAROVA Zeynab Yəhya qızı (28.12.1936, Xızı) – Mugənni (lik soprano), Azərbaycan xalq artisti (1975), SSRİ xalq artisti (1980). ADMM-ni bitirmiş (1961), Seyid Şuşinskiyin tələbəsi olmuşdur. 1961 ildən ADOBT-nin solistidir. Opera teatrının səhnəsində böyük uğurla Leyli, Əslilə (U. Hacıbəyov – "Leyli və Məcnun",

Zeynab Xanlarova, mugənni

"Əslilə və Kərəm") partiyalarını ifa etmişdir. Xanəndə kimi geniş şöhrət qazanmışdır. Z.Xanlarovanın repertuarına mugamlar ("Şahnaz", "Qatar", "Bayatı-Şiraz", "Mahur" və s.), təsniflər ("Şur", "Çahargah", "Dilkaş" təsnifləri), Azərb. xalq mahnıları, bəstəkar mahnıları (Q.Qarayev, F.Əmirov, T.Quliyev, C.Cahangirov, E.Sabitoglu, Ə.Tagiyev və b.), dünya xalqlarının mahnıları (ərəb, iran, türk, əfqan və s.) daxildir. O, həmçinin bir sıra mahnıların müəllifidir. Z.Xanlarova "Çahargah" mugamını ifa edən ilk qadın xanəndələrdən biridir. Azərb. xalq musiqisinin və bəstəkar mahnılarının populyarlaşmasında onun xidmətləri böyükdür. Onun ifa üslubu üçün yüksək artistizm və temperament səciyyəvidir. O, AZTR-nin Ə.Bakıxanov ad. x.ç.a. ansamblının və 1975 ildən özünün rəhbərlik etdiyi ansamblın solistidir. Z.Xanlarova dünyanın bir çox ölkələrində qastrol səfərlərində olmuş, Azərb. musiqisini ləyaqətlə təmsil etmişdir. Z. Xanlarova Azərb. Respublika Milli Məclisinin deputatdır.

XANMƏMMƏDOV Hacı Dadaş oğlu

(15.06.1918, Darband – 07.04.2005, Bakı) – bəstəkar, dirijor, pedaqoq, əməkdar incəsənət xadimi (1967), xalq artisti (1988), professor (1988). "Şöhrət" ordeni (2000) ilə təltif olunmuşdur. ABF-nin üzvü olmuşdur. H.Xanmammadov ADK-da təhsil almış, tar ixtisası üzrə S.Rüstəmovun sinfində oxumuşdur (1932), O, Azərb.

Hacı Xanmammadov, bəstəkar

xalq musiqisi şöbəsinin ilk tələbələrindən biri olmuş, U.Hacıbəyovdan dərslər almışdır. 1934 ildən AZTR x.ç.a. orkestrinin solisti kimi çıxışmağa başlamışdır. 1952 ildə Q.Qarayevin bəstəkarlıq sinfini bitirmişdir. Müxtəlif illərdə Azərb. Dövlət Mahni və Raqs Ansamblının (1952-1954), Təbriz Filarmoniyasının (1946) bədli rəhbəri, ADF-nin direktoru (1966-1968) olmuşdur. 1957 ildən ADK-da dərslər deməz, x.ç.a. orkestri üzrə dirijor kadrları yetişdirmişdir. H.Xanmammadovun yaradıcılığı zəngindir. O, 2 operettanın, instrumental konsertlərin, x.ç.a. ork. üçün süitaların, mahnıların ("Arzuva bax, sevgilim", "Yadıma düşdü", "Güllü", "Ceyran") və s. əsərlərin müəllifidir. H.Xanmammadov Azərb. musiqi tarixinə ilk tar və simfonik orkestr üçün, kamança və simfonik orkestr üçün konsertlərin yaradıcısı kimi daxil olmuşdur. Onun yazdığı beş tar konserti və bir kamança konserti x.ç.a. ifaçılarının repertuarında görkəmli yer tutaraq, tədris proqramlarının əsasını təşkil edir. Ondan sonra Azərb. və Orta Asiya respublikalarında bir çox bəstəkarlar x.ç.a. üçün konsertlər yaratmışlar. H.Xanmammadovun konsertləri görkəmli tarzonların ifasında səslənmişdir. 2 sayılı konsert Rusiya Mərkəzi Televiziyasında və radiosunda dirijor V.Fedoseyevin idarəsi ilə lentə yazılmışdır.

XARA – mugam şöbələrindən biri.

XARƏZMİ – mugam şöbələrindən biri.

XARIC (oxumaq, çalmaq) – pərdəyə dəqiq surətdə düşə bilməmək nəticəsində istənilən səsə lazım gəldiyində ya zil, ya da bəm oxumaq (çalmaq). Xaric oxumaq çox zaman xanəndənin eşitmə qabiliyyətinin zəif olması ya da avazın düzgün qurulmaması nəticəsində baş verir.

XARIC SEGƏH – "Segah" mugam ailəsinə daxil olan dəstəgahlardan biri. "Segah" mugamının bir variantı olub, "Orta segah" dan kvartta aşağı, "si" mayoli segah moqamında qurtulur.

XARRAT QULUNUN MƏKTƏBİ – Qarabağ mugam ifaçılığı sənətinin tarixində mütləm rolunu almış mugam bilicisi Xarrat Qulunun yaratdığı mugam tədrisi ocağı. XIX əsrin ortalarında tələyyəti göstərən bu məktəb, əsasən, dini məqsədlərə xidmət etmişdir. Xarrat Qulu dini mərasimlərdə (məhərrəmlik təziyəsində) iştirak etmək üçün gözəl səsə olan gəncləri öz məktəbə cəlb edir, onlara mugamı və oxumaq qaydalarını öyrədirdi. Lakin inkar olunmaz bir fakt odur ki, bu məktəb sonradan mugam tədris edən musiqi məktəblərinin təşkilində nümunə olmuşdur. Xarrat Qulunun musiqi məktəbi dinə xidmət etsə də, Azərb. mugam sənətinin inkişafında mütləm rol oynamış bir sənət ustadı sənətkarların yetişməsinə səbəb olmuşdur. Qarabağın ən görkəmli xanəndələri Hacı Hüseyn, Məşədi İsi, Döli İsmayıl, Şahnaz Abbas, Əbdülbaqı Zülalov (İbaldülcən), Keçəzli Həşim, Keçəzli Məhəmməd, Cabbar Qarvagdıoğlu və məşhur tarzon Sadıqcan həmin məktəbin vətənləridir. Xarrat Qulunun məktəbi Qarabağ mugam ifaçılığının inkişaf tarixində mütləm bir mərhələ oldu. Onun vətənlərində sonra Şuşada musiqi məktəbində mugamın tədrisi işini Kər Xəlilov adlı musiqiçi, daha sonra Molla İbrahim Javanı etdirərək, yeni musiqiçiləri nəsliyə yetişdirdi.

XAVƏRAN – mugam şöbəsi. "Rast" dəstəgahında "Xocasta" ilə "Əraq" şöbələri arasında, "Bayatı-Şiraz" dəstəgahında "Bayatı-İstəhan" ilə "Uzzal" şöbələri arasında ifa olunur.

Qədim musiqi ansambli

XƏRƏK – simli musiqi alətlərində simlərin, səslərin hissəsinin uzunluğunu məhdudlaşdıran qurğu. Üst deka ilə simlər arasında yerləşdirilir. Kiçik taxta parçasından ya da mal buyuz qırıqından emal olunur. Xərək simlərinin ehtizazını musiqi alətinin çanağına (gövdəsinə) ötürməklə səsə gücləndirir.

XOCƏSTƏ (fars: baxtیار, uğurlu, mübarək) – muğam şobəsi. "Rast" və "Mahur-Hindi" dəstgahlərində "Vilayət" şobəsindən sonra ifa olunur. Melodik və məqam əsasına (segah) görə, muğam dəstgahı kompozisiyasındakı əhəmiyyətinə görə "Şikəstəyi-fars" şobəsinə oxşardır və muğam dəstgahının inkişaf prosesində rast-dan segaha keçidi təmin edir.

XITAM (ərəb) – "Rast" dəstgahında "Ruh-əzə" ilə "Pəncgah" arasında yerləşən muğam güşəsi.

XOR (yunan: *choros* – yığıncıq, camaat) – 1. Vokal musiqinin kollektiv ifası. 2. Xor oxuması üçün təşkil edilmiş musiqi kollektivi – xor kapelesi. 3. Xor üçün yazılmış musiqi əsəri. Xor üçün zəruri sayılan əlamətlər – ansambl, kök, nüanslardan ibarətdir. Xor səslərinin sayına və keyfiyyətinə görə fərqlənir: qadın xoru, kişi xoru, uşaq xoru, qarışıq xor. Xor dörd səs qrupuna bölünür: soprano, alti, tenor, bas.

Üzeyir Hacıbəyov və ilk Azərbaycan xoru

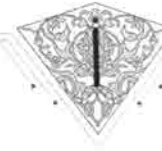
Azərbaycan muğam operalarında xor mühüm əhəmiyyətə malikdir və hadisələrin aparıcı qüvvəsi kimi çıxış edirdi. XX əsrin əvvəllərində Şərqi konsertlərində xanəndələrin təsnifləri xorla (unison) ifa etməsi geniş yayılmışdır.

XORMEYSTER (xor + alman: *meister* – ustad) – 1. Xor dirijoru. 2. Xorda ifa olunaçaq əsərlərin öyrənilməsi prosesinə rəhbərlik edən şəxs.

XROMATİZM (yunan: *chroma* – rəng; qədim yunanlar diatonik səs-səsrinin 7 pilləsini göy qurşağındakı 7 rənglə müqayisə edirdilər; yarımlonlar isə əsas rənglərdən yaranan boyalara bənzədilirdi) – eyni adlı, lakin müxtəlif yüksəklikdə yerləşən səslərin ardıcılığı, yaxud qovuşdurulması.

XUN – tar muğam ifaçılığında çalğı üsulu; tarzanın vurduğu mizrablardan sonra tarın qolunun geriyə dartılması və ya tarın silkələndirilməsi sayəsində səs tənriyyəsinin uzadılmasından ibarətdir. Bunun nəticəsində muğam musiqisində gözəl bədii effekt yaradılır, musiqinin təsirliyi artırılır. Instrumental muğam ifaçılığında bu üsuldən geniş istifadə olunur.

XUZİ – Yaxın Şərqi xalqları klassik musiqisində 24 əsas muğam şobələrindən biri. ■

İBN-SİNA (Əbu Əli Hüseyn ibn Abdullah; latınlaşdırılmış adı Avicenna; 980, Buxara yaxınındakı Əfşana k. – 18.06.1037, Həmədan) – alim, filosof, orta əsrlərdə Şərqi aləmində ən məşhur həkim. Orta Asiyada və İranda yaşamışdır, saray həkimi və vəzir olmuşdur. İbn-Sina fəlsəfədə Ərəbinin davamçısı olmuş, Aristotel təliminə əsaslanaraq, antik fəlsəfi fikrin inkişafında mühüm rol oynamışdır. İbn-Sinanın dövrümüzə qədər 250-dən artıq əsəri çatmışdır: "Kitab ül-İşarət və-t-tənhihət" ("Göstərişlər və qeydlər kitabı"), "Danışnama" ("Bilik kitabı"), "Kitab ul-insaf" ("Ədalət kitabı"), "Əl-qanun fi-t-tib" ("Tibb elminin qanunu"), "Kitab əş-şəfa" ("Müalicə elmi kitabı"), "Kitab un-nicat" ("Nicat kitabı") əsas əsərləridir. İbn-Sina ərəb və fars dillərində şeirlər, fəlsəfi alleqorik povestlərin müəllifidir. Əsərlərinin çox bölmələri, o cümlədən, "Musiqi elmi haqqında" əsəri musiqi-nəzəri problemlərə həsr olunub.

İBRAHİMİ – Orta əsrlər Şərqi musiqisində muğam şobələrindən biri.

İBRAHİMƏV Mənsum İsrəfil oğlu (01.10.1960, Ağdam t-nu, İmamqulubəyli k.) – xanənda, xalq artisti (2005). Qarabağ xanəndəlik məktəbinin müasir dövrdə davamçısı. 1982-1987 illərdə ADMM-də professional təhsil alır. Burada xanənda Vahid Abdullayevdən muğam dəstgahlərini öyrənir. Daha sonra isə təhsilini ADMU-da davam etdirir (1988-1993). 1985 ildə Üzeyir Hacıbəyovun anadan olmasının 100 ildəyi münasibətilə keçirilən muğam müsabiqəsinin qalibi olmuşdur. Müsabiqədən sonra Azərbaycan, görkəmli muğannisi Şovkət Ələkbərovdan sənatkarlıq dərsləri almışdır. Həmin ildən opera və solist qəbul olunmuşdur. U. Hacıbəyovun "Leyli və Məcnun" operasında Məcnun, Z. Hacıbəyovun "Aşiq Qərib" operasında Aşiq Qərib, Ş. Axundovun "Gəlin qayası" operasında Camal, R. Mustafayevın "Vaqif", V. Adıgözəlovün "Nətovun" operalarında xanənda rollərində çıxış etmiş və yüksək səviyyəli ifası seçilmişdir. 1994 ildə Məhəmməd Füzulinin 500 ildəlik yubileyi ilə əlaqədar İraqda keçirilən tədbirlərdə Mənsum İbrahimov Məcnun rolunu ifa etmişdir. Səhnədə onun tərəf müqabilin Nəzakət Teymurova və Aygün Bayramova olmuşlar. M. İbrahimov öz repertuarında bütün muğam-dəstgahlara, təsniflərə və unudulmuş xalq

mahnalarına müraciət edir. Xanənda bir çox xarici ölkələrdə – Almaniya, Hollandiya, Kanada, Fransa və s. – qastrol səfərlərində olmuş. Azərbaycan musiqi mədəniyyətinin layiqincə təmsil etmişdir. Onun Azərbaycan muğamlarından ibarət diskləri Almaniya, Kanada, Hollandiyada buraxılmışdır. M. İbrahimov müəllim kimi də fəaliyyət göstərir, AMK-da və musiqi məktəblərində muğam sonatını gənc xanəndələrə öyrədir. Muğam müsabiqələrinə münasibət həyatının üzvi kimi dəvət olunur.

İBRAHİMƏV Nazim Sadiq oğlu (01.02.1935, Bakı) – nəşir, ictimai xadim. Azərbaycan Dövlət Nəşriyyat, Poliqrafiya və Kitab Ticarət Komitəsinin sədri (1980-1988); "Azərbaycan Ensiklopediyası" Nəşriyyat-Poliqrafiya Birliyinin baş direktoru (1991-1992) olmuşdur. Bir sıra kitabların müəllifi və tərtibçisi. "Üzeyir Hacıbəyov ensiklopediyası"nın hazırlanmasında təşəbbüsçüsü, onun elmi-redaksiya şurasının sədridir. Azərbaycan musiqi mədəniyyətinin təbliğatçısı və məatirəçi kimi tanınmışdır. Veb saytın ünvanı <http://uceyirbook.musiqi-ahuyi.az>

İBRAHİMƏV Sarvar Rza oğlu (13.02.1930, Susa – 07.05.2002, Bakı) – tarzun, əməkdar artisti (2000), ADMM-də təhsil almışdır (1944-1950). Müəllimləri Əhməd Bakıxanov, Mirzə Mənsur olmuşdur. 1946-1955 illərdə ADP-nin solisti. 1955-1964 illərdə Azərbaycan Dövlət Məhni və Rəqs Ansamblının solisti olmuşdur. 1978 ildən Az konsert birliyində çalışmışdır. Bülbul ad. orta ixtisas musiqi məktəbində dərs demişdir. Bir çox görkəmli xanəndələrlə, o cümlədən, Xat Şuşinski müşayiət etmişdir.

İFACİ – dirijor, muğamçı, pianoçu, skripkaçı və digər musiqi alətlərində çalənlər musiqi əsərlərini ifa edərkən, bəzəkərin öz əsəri ilə dinləyicilərə çatdırmaq istədiyi əhval rühiyyəti, ideya və düşüncələri əks etdirirlər.

İFAÇILIQ NƏFƏSİ – səs aparatının aktiv təbii vəziyyəti. Əzələlərin sərsəstliyi, ifa olunan əsərə maksimum diqqətlə yanaşma, özünə qarşı tələbkarlıq – yaxşı düşünülmüş məsələlər nəticəsində əldə edilən əhval – ifaçılıq nəfəsinin yaranmasına səbəb olur.

İXTİSAS TƏHSİLİ – mədəniyyətin müxtəlif sən

hələrdə çalışmaq üçün nəzəri biliklər verən və əvvəl verdiqlər açılan xüsusi təhsil.

İKİHİSSƏLİ FORMA və ya sadə ikihissəli forma – musiqi əsərinin forması olub tematik məzmununa görə yaxın olan iki hissədən ibarətdir; hər hissə bir perioda bərabərdir. Xalq mahnılarında çox təsadüf olunur.

İKİNCİ PARTIYA – çoxsəli musiqinin ifası zamanı ikinci iştirakçının ifa etdiyi melodik xətt; vokal musiqidə – ikinci səs. Müğam ansambllarında kamançanın partiyası.

İQA (ərəb) – musiqi səslərinin müəyyən nizam və qayda üzünə növbələnməsi. İqa – musiqinin təşəkkülünü təmin edən əsas ifadə vasitələrindən biridir. Melodyanın ən kiçik ifadəli rüseymin olan hər bir musiqi cümləsi, hər bir musiqi intonasiyası öz daxilində mütləq müəyyən uyğunluq, müttənasiblik və müttəzəmiyyə malik olmalıdır ki, bunu da vaxt, zaman ərzində təmin edən iqtidar. Musiqi ləhnlərinin iqa əsasında təşəkkül istər bilavasitə ən yaxın münasibətdə (*bax: Bəhr*), istərsə də nisbətən uzaq qarşılıqlı nisbətə təzahür edə bilər. Bunun sayəsində ayrı-ayrı musiqi cümlələri, dövrləri ilə yanaşı, musiqi sənətinin daha möhtəşəm iri formalarının da yaradılması mümkün olur. Vokal musiqidə iqa oxunan şeirin vəzn və bəhrini özündə əks etdirir. Beləliklə, musiqinin iqa üzrə quruluşu musiqi sənətinə xas olan nizam və qaydalara əsaslanır.

İMAD (ərəb: dəyək, sütun) – bəm səs, bas səs, aşağı səs. Məşhur ərəb musiqişünası, nəğməkarı və şairi İshaq ibn İbrahim əl-Mosuli (767-849) "Nəğmələr kitabı"nda yazır ki, "bütün başqa (yəni yuxarı) səslər məhz imada istinad etməli və onun üzərində qurularaq inkişaf etməlidir".

İMİTASIYA (latın: *imitatio* – təqdim) – bir səsə verilməmiş mövzunun və ya motivin hər hansı digər səsə təkrarlanması; imitasiya zamanı birinci səs öz hiqəkatını davam etdirirək, əks həərəkət etməyə gətirir. İmitasiyanın növləri: *əks-hərəkatlı imitasiya, qeyri-dəqiq imitasiya (tonal imitasiya), sadə imitasiya, dəqiq imitasiya*. İmitasiya polifonik musiqidə tematik materialın ən mühüm inkişaf üsullarından biri, bir çox polifonik növlərin səciyyəvi başlanğıc üsuludur. Vokal-instrumental müğam ifaçılığında tar və kamança partiyalarının, eləcə də, xanəndə və tar partiyalarının melodik xətti arasında müxtəlif növlü imitasiyalı səsənmə özünü göstərir.

İMPROVİZASIYA (italyan: *improvvisazione*, latın:

improvisus – qəfildən, gözlənilmədən, qeyri-mütləq) – musiqi əsərinin eyni vaxtda bəstələnməsi və ifa olunması. Ənənəvi bər havanın ifa olunaraq inkişaf etdirilməsi, zənginləşdirilməsi xalq musiqi yaradıcılığının əsas xüsusiyyətidir. Professional musiqidə improvizasiya sənətinin geniş yayıldığı dövrlərdə bəstəkarlar verilən melodiyanı improvizlər edərək, virtuoz xarakterli pyeslər yaratmışlar; bər çox ifaçılar öz konsert proqramlarını improvizasiya nömrələrini daxil etmişlər. Müğam sənətində improvizasiya əsas rol oynayır.

İMRANI Rafiq Hüseyn oğlu (23.01.1951, Bakı) – kamança ifaçısı. Sənətsünasıdır (1998). ADMM-də (1968-1972) və ADK-da (1972-1977) təhsil almışdır. ADK-da müəllim kimi fəaliyyət göstərmişdir. AMEA-nın Folklor İnstitutunda çalışır. "Azərbaycan müğam janrının yaranması və inkişaf tarixi" (1994), "Müğam tarixi" (1999) və s. elmi əsərlərin müəllifidir.

INSTRUMENTAL ANSAMBL – yalnız çalğı alətlərindən ibarət ansambllar; kvartet, *trio*, müxtəlif tərkibli *xalq çalğı alətləri ansamblları*, zurnaçılar ansamblları, nəğarəçilərin ansamblları musiqi ifaçılıq təcrübəsində istifadə olunur.

INSTRUMENTAL MÜĞAM – müğamın ifa tərzii ilə – hər hansı bir alətdə (tar, kamança, ud, qanun, balaban və s.) solo ifası ilə bağlı meydana gəlmiş növü. Müğamın instrumental ifası haqqında məlumatlara orta əsr mənbələrində rast gəlinir; böyük alim – musiqişünas Səfiəddin Ürməninin virtuoz ud ifaçısı olduğu məlumdur. Bununla belə, ifaçılıq təcrübəsində instrumental müğamların təbii XIX əsrdə yaşayıb-yaratmış böyük tarzən, Azərbaycan tarinin yaradıcısı kimi tarixə düşmüş Mirzə Sadiq Əsəd oğlunun adı ilə əlaqələndirilir.

INSTRUMENTAL MUSIQI – ayrı-ayrı alətlər, müxtəlif tərkibli ansambllar və orkestrlər tərəfindən ifa olunan musiqi; musiqi alətlərində çalınması nəzərdə tutulan əsər; Instrumental musiqi janrlarına aiddir: rəqslər, pyeslər, prelud, fuqa, sonata, simfoniya, kvartet, kvintet, konsert və s. Azərbaycan musiqisində instrumental janrlar: dərəmədlər, rənglər, diringilər, xalq rəqsləridir; instrumental müğamlar da ifaçılıq təcrübəsində geniş yayılmışdır.

INTERVAL (latın: *intervallum* – məsafə, aralıq; fərq) – musiqidə iki səs arasındakı münasibət; Intervalın aşağı səsi əsas, yuxarı səs – zirvə adlanır. Intervallar əsas və zirvə səslər arasındakı məsafənin komiyət və ya pillə ölçüsünə görə

adlandırılır: prima – 1; sekunda – 2; tersiya – 3; kvarta – 4; kvinta – 5; seksta – 6; septima – 7; oktava – 8; nona – 9; desima – 10; undesima – 11; duodesima – 12; tersdesima – 13; kvartdesima – 14; kvintdesima – 15 pilləyə bərabərdir.

İntervallar keyfiyyət ölçüsünə görə xalis, bəyuk və ya kiçik, artırılmış və ya əksildilmiş olur. Azərb. musiqi nəzəriyyəsinə moqam pillələrinin interval münasibətləri mühüm rol oynayır. Pillələrin funksional vəziyyətlərində tonikadan müəyyən interval məsafəsində yerləşməsinə görə təyin olunur: məs., mayənin alt kvartısı, mayənin üç kvintası, mayənin kvintası və s.

İNTERLÜDIYA (latın: *inter* – arasında + *ludus* – çalğı) – musiqi əsərinin hissələri arasında səslənən və bağlayıcı rol oynayan musiqi parçası və ya kiçik həcmli pyes. Müğamda araçalğı, diringi, rəng.

INTERMEDIYA (latın: *inter* – arasında, *media* – məclis) – Teatr tamaşasında, əsasən, fasilə zamanı ifa olunan sənətkə və ya pyes.

INTERMETSO (italyan: *intermezzo* – fasilə) – keçid əhəmiyyəti daşıyan pyes; adətən, xarakter və quruluşuna görə digər pyeslərin arasında səslənərək, təzədlə gətirir. Bəzən bəstəkarlar müxtəlif məzmunlu pyesləri də Intermetso adlandırılır. Müğam dəstgahlarda da bu tip keçid əhəmiyyətli guşələr mövcuddur.

İNTERPRETASIYA (latın: *interpretatio* – şərh et-

mə, izah etmə) – təfsir; əsərin mənasının açıqlanması; Musiqi əsərinin Interpretasiyası ifaçı tərəfindən onun məzmununun şərh edilməsinə yönəlməmiş özünəməxsus ifaçılıq xüsusiyyətləri ilə bağlıdır.

İNTONASIYA (latın: *intonare* – ucadan söyləmək, bərkədən danışmaq) – 1. Musiqi əsərinin səsləndirildiyi zaman müstəqil ifadəli əhəmiyyətə malik ən kiçik hissəcik; 2. Musiqinin hərəkət prosesində səslərin yüksəklik münasibəti; 3. Oxuma və çalma zamanı musiqi səslərinin ifaçılıq keyfiyyəti; 4. Musiqi səslərinin düzün və ya xaric ifası; 5. İntonasiya və ya qeyri-sabit intonasiya. 5. Melodik ibarə – moqam bərabər qurum.

İNTRODUKSİYA (latın: *introductio* – giriş, məd xəl) – 1. Giriş, hər hansı bir pyesin xüsusi təm pino və karakterinə görə seçilən başlanğıc bölümü; 2. Nisbətən kiçik ölçülü uvertura; 3. Operada birməcl vokal ansamblları və ya bəyuk səhnə.

İRAQ – *bax: Əraq*.

"İRS / NASLEDİYE" – beynəlxalq Azərb. jurnalı. 1994 ildən Moskvada rus dilində nəşr olunur. Nəşrçilər İskəndər Xəlilov, Musa İsmayilovdur. Baş redaktor Musa Morcanlıdır. Jurnalda Azərbaycan mədəniyyətinin və incəsənətinin müxtəlif sahələrinə həsr olunmuş materiallar, məqalələr öz əksini tapır. "İrs / Naslediyə" jurnalının xüsusi buraxılışı № 2-3 (20-21), 2006.

Orta əsrlərin miniaturlarında saray musiqiçiləri və rəqqasların təsviri

müğam sənətinə həsr olunmuşdur. Veb sayının ünvanı: www.irs-az.com

İRTİFA – 1. Səsin ucalığı, yüksəkliyi. 2. Mələdiyyənin ən zil nöqtəsi.

İSFAHAN (İSFAHANI) – Orta əsrlərdə Şərq xalqlarının klassik musiqisinin əsasını təşkil edən 12 müğamdan biri.

İSAZADƏ Ağa Əhməd İsa oğlu (18.01.1928, Bakı – 13.02.2007, Bakı) – musiqişünas, sənətşünaslıq doktoru (1989), əməkdar elm xadimi (1991), professor (1992), ADK-nı bitirmişdir (1951), 1960 ildən AMEA MİI-də çalışmış. "Xalq musiqisinin tarixi və nəzəriyyəsi" şöbəsinin müdiri olmuşdur. Alimin elmi maraqları XX əsrdə Azərb. musiqi folklorunun sisteməlik toplanması, nəşri və tarixi, xronoloji ardıcılıqla Azərb. xalq musiqisinə aid olan monoqrafiya və bibliqrafik materialların aşkar olunması ilə, Azərb. xalq musiqisinin toplanması, tədqiqi, tarixi inkişafı, milli səciyyəvi problemlərinin tədqiqi ilə, XIX əsrin II yarısı və XX əsrin əvvəllərində rus mətbuatında Azərb. musiqi folkloru haqqında məlumatların öyrənilməsi və sistemləşdirilməsi ilə bağlıdır. O, bir çox kitabların, elmi məqalə və məruzələrin müəllifidir. Çap olunmuş elmi əsərləri: "1920-1925 illərdə Azərbaycan musiqi həyatının salınması" (Bakı, 1995), "Görkəmli müğənni" (Bulbulün həyat və yaradıcılığı haqqında (Bakı, 1967), "Xalq mahnıları və rəqs melodiyaları" (N.Məmmədovla birlikdə, I - Bakı, 1975; II - Bakı, 1984), 2000 illərdə Ə. İsaadəninin təşəbbüsü və rəhbərliyi altında AMEA-nın MİI-nin "Xalq musiqisinin tarixi və nəzəriyyəsi" şöbəsinin əməkdaşları tə-

rəfindən 10 cildlik "Azərbaycan xalq musiqisinin antologiyası" tərtib olunmuş və çapa hazırlanmışdır.

İSMAYILOV Məmmədsəleh Cəmil oğlu (22.04.1912, Şəki – 10.05.1994, Bakı) – musiqişünas, folklorçu, pedaqoq, əməkdar incəsənət xadimi (1972), sənətşünaslıq namizədi (1964), professor (1983), Azərb. ilk nəzəriyyəçi musiqişünası olmuşdur. U.Hacıbəyovun Azərb. xalq musiqisinin əsasları üzrə işini davam etdirmişdir. ADK-da əvvəl skripka sinfində, sonra U.Hacıbəyovun məsləhəti ilə həm də tar sinfində təhsil almışdır (1930-1940). II dünya müharibəsi illərində (1941-1945) cəbhədə iştirak etmiş, hərbi dirijor kimi fəaliyyət göstərmişdir. Mühəribədən sonra musiqişünaslıq sahəsinə qayıdaraq, tədqiqatlarını davam etdirmişdir. U.Hacıbəyovun rəhbərliyi ilə AMEA-nın MİI-də və ADK-da çalışmağa başlamışdır. 1946 ildən ADK-da (fəsilələrlə) dərş demişdir (1960-1971, "Azərbaycan xalq musiqisi" kafedrasının müdiri, 1980-1991, "Azərbaycan xalq musiqisinin tarixi və nəzəriyyəsi" kafedrasının müdiri). 1950 ildə M.İsmayilov U.Hacıbəyovun "Azərbaycan xalq musiqisinin əsasları" elmi əsərini Azərb. dilinə tərcümə etmişdir. M.İsmayilovun "Azərbaycan xalq musiqisinin janrları" (1960, təkrar nəşr 1984), "Azərbaycan xalq musiqisinin müğam və moqəm nəzəriyyəsinə dair elmi metodik oçerklər" kimi tədqiqat əsərləri və çoxsaylı elmi məqalələri moqəm məsələlərinin öyrənilməsinə həsr olunmuş, U.Hacıbəyovun sistemləşdirdiyi milli moqəm nəzəriyyəsinə yeni müddəalarla zənginləşdirmişdir.

İSMAYILOVA Səkinə Qulu qızı (24.02.1956, Bakı) – xanəndə, xalq artisti (1995), ADMM-də təhsil almışdır (1974-1978). Müğam müəllimi xanəndə Nəriman Əliyev olmuşdur. 1980 ildən ADOB-nun solistidir. Bu teatrın səhnəsində Azərb. bəstəkarlarının operalarında baş rollarda çıxış etmiş. Leyli, Əslü (U.Hacıbəyov - "Leyli və Məcnun", "Əslü və Kərəm"), Ərəbzəngi (M.Maqomayev - "Şah İsmayıl"), Şahsənam (Z.Hacıbəyov - "Aşıq Qərrib"), Gülübahar (Ş.Axundova - "Gölin qayası"), Xanəndə qız (R.Mustafayev - "Vaqif") kimi vaxdaqalın obrazlar yaratmışdır. Onun iştirakı ilə "Leyli və Məcnun" və "Aşıq Qərrib" opera tamaşaları AZTR Fondunda saxlanılır. S.İsmayilova Azərb. ilk dəfə olaraq, qadın ifaçılardan ibarət müğam üçlüyü yaratmış, qadın xanəndələr arasında ilk olaraq, səhnəyə qavalla çıxmışdır. S.İsmayilovanın repertuarında Azərb. müğamları və təsnifləri əsas yer tutur. Onun ifasında "Çaharqah", "Humayun", "Bayatı-Şiraz" müğamlarının sə-

vazıları qızıl fonda daxil edilmişdir. Xanəndə dünyanın bir çox ölkələrində (Fransa, ABŞ, Yaponiya, İsveçrə, Almaniya, Rusiya və b.) qastrol səfərlərində olmuş, Azərb. müğamını layiqincə təmsil etmişdir. S.İsmayilova pedaqoji fəaliyyətdə məşğul olur, ADMM-də dərş deyir. Müğam müsabiqələrində münşiflər heyətinin üzvü kimi iştirak edir.

İSMAYILOVA Tükəzban Məhərrəm qızı (21.12.1923, Bakı – 24.03.2008, Bakı) – xanəndə, xalq artisti (1993), "Şöhrət" ordeni (1998) ilə təltif edilmişdir. ADMM-də Hüseynqulu Sarabskinin sinfini bitirmişdir. T.İsmayilova ADF-nin və Azərb. radiosu xorunun solisti olmuşdur. Onun repertuarında Azərb. bəstəkarlarının əsərləri və xalq mahnıları xüsusi yer tutur. Xanəndə, "Qatar", "Heyrati", "Şahnaz", "Segah" müğamlarını məharətlə ifa etmişdir. 1985 ildən İncəsənət Gimnaziyasında müğamdan dərş demişdir.

"İZAHLI-MONOQRAFİK MUSIQİ LÜGƏTİ" – Veb saytı. "Musiqi dünyası" jurnalının yaradıcı qrupu tərəfindən Ə.Bədəlbəylinin 100 illiyi münasibətilə hazırlanmışdır. Sayt üç dildə (azərb., rus, ingilis dillərində) olub, üç bölmədən: "Azərbaycan musiqi terminləri", "Musiqi terminləri", "Xarici sözlər və terminlər" dan ibarətdir. Elektron musiqi lüğətini çap nəşrindən fərqləndirən əsas xüsusiyyət ondan ibarətdir ki, saytın bütün bölmələri bir-birilə qarşılıqlı surətdə bağlıdır; bütün terminlərin izahları aktiv olub, başqa sözlərə və "Musiqi dünyası"nın digər saytlarına keçidlər vasitəsi ilə hətərətli işıqlandırılır, terminlər audio-vizual canlandırılır, çoxcahətli və çoxtəbəqəli izahlarla, notlarla, fotoskillərlə, audio-video materiallarla təqdim olunur. Burada 6 minə yaxın termin, 400-ə yaxın audio fraqment, 250-dən artıq video nümunələr, 300-ə yaxın şəkil və not nümunələri, 15 səs mühazirələri verilmişdir. Saytın ünvanı: <http://lugat.musiqi-dunya.az>. ■

JANR (fransız: *genre* – tərz, cins, səpki, üsul) – musiqi əsərinin növü; müxtəlif xüsusiyyətlər (quruluşu, ifaçı tərkibi, xarakterik, ifaçılıq mühiti və s.) əsasında müəyyənləşdirilir. Azərb. şifahi ənənəli professional musiqi janrlarına müğam dəstəg, zərbli müğam, kiçik həcmli müğam, təsnif, rəng, bərdəst, peşrov, doraməd və b. aiddir. ■

K

KABİLİ – "Mahur-Hindi" kökündə zərbli müğam. "Heyrati" zərb müğamında ifa olunur. (bax: *Heyran*).

KADANS (fransız: *cadence*; italyan: *cadenza*; latın: *cado* – tamamlanma) – musiqi quruluşu nə tamamlanmış və ritmik dayanma ilə müşayiət olunan harmonik və ya melodik ifadə. Kadans mühüm təmaslayıcı vasitə olmaqla yanaşı, həm də musiqi əsərinin hissələrə bölünməsi üçün vacib amildir.

KADENSIYA (latın: *cadere*; italyan: *cadenza* – sonluq) – 1. Virtuoz pyesin hər hansı bir hissəsinin improvizasiya xarakterli geniş sonluğu. Ansambl musiqisində solist tərəfindən müşayiət edilən sonluq. Kadensiya solistin ifa məntəqəsinin parlaqlığını özə çıxarması üçün tətbiq olunur və texniki baxımdan çətin ifa usullarından ibarətdir. Çox vaxt solo partiyada ən parlaq yer göstərir, buna görə də, kadensiya, adətən, musiqi kompozisiyasının ən gərgin anında, dönmə nöqtəsində yerləşdirilir (sonata formasında – *kodadan* və ya *reprise-dən* əvvəl). Kadensiya daha çox tematik motivlərin sərbəst işlənməsinə əks etdirən müxtəlif passajlarla qurulan XIX əsrin II onilliyinə kimi Kadensiya çox vaxt ifaçılar tərəfindən yazılır və improvizasiya edilirdi. 2. Melodik və ya harmonik hərəkətin sonluğu, tamamlanması; *kadanslı* olduğu kimi. Müğamda kadensiya vacib amillərdən biridir. Müğam sonatında müğam dəstəgindən, onun tərkibindəki hər bir sobonun və güşünün sonunda maye pilləsinə qayıdışı təmin edən tamamlanmış epizod – *ayaq cümə*. Hər bir müğamın özünəməxsus sabit kadensiya ifadələri vardır.

KAMAN – 1. Azərb. zərbli musiqi aləti. Adından da bəlli olduğu kimi, kaman şklində dəzəldilən bu musiqi alətinin yarıya kiçik həcmli bir çox müxtəlif zinqorələr, çax-çax, şax-şax, halqalar və xirdə zənglər təşkil edir. Çox vaxt yalrı gedərkən yallıbaş kamanı bir əlində tutub silkolovorək, həm səsləndirir, həm də rəqsin ölçüsünü oynayır – oynaya qeyd edir. 2. Yay (latın: *arco* – uclarına tarıma çəkilmiş bir çəm gətirib bərkidilən ağac (ubuyq). Səmil musiqi alətlərində (kamanda, skripka, violonçel və s.) səs alınması üçün istifadə olunur.

KAMANÇA – Azərb. səmil kamanlı musiqi aləti.

Tükəzban İsmayilova, xanəndə

ti. Ən qədim musiqi alətlərindən biridir. Nizamünin "Xosrov və Şirin" poemasında adı çəkilmiş, Təbriz miniatür rəsm əsərlərində (Agami-rək İstifahanlı, Mir Seyid Əli) təsvir olunmuşdur. Kamança, əsasən, qoz ağacından düzülür. Kürəşəkilli çanaqdan, dairəvi qol, "aşıq"lar yerləşən kəllə hissədən və "şiş" adlanan dəmir mıldən ibarətdir. Çanağın üzü - membranı bağıq dərisindən, ya da qaramal ciyərinin pərdəsindən çəkilir, qolu pərdəsizdir. Simləri kaman vasitəsi ilə səsəndirilir. Kaman - uclarına bir çəngə at tükü bağlanmış yayşəkilli ağac çubuqdur. Alətin ümumi uzunluğu 650-900 sm olur. Əvvəllər 1-3 simdən ibarət idi. Hazırda 4 simi var: kiçik oktavadə mi, birinci oktavadə mi, iya, ikinci oktavadə mi kökləri. Diapazonu kiçik oktavanın iya - üçüncü oktavanın mi (bəzən sol) səsləri həcmindədir. İncə, həzin səsi var. Sən dərcə təsirli tembrli olan kamançada lirik musiqinin ifası xüsusilə gözəl təsir bağışlayır. Kamançadan həm solo, həm də ansambli tərkibində musiqi aləti kimi istifadə olunur.

Kamança - simli musiqi aləti

Kamança əsas alətlərdən biri kimi sazandalər ansamblının, x.ç.a. ansamblı və orkestrlərinin tərkibinə daxildir. Kamança tar və qaval alətləri ilə birlikdə muğam üçlüyünü əmələ gətirir. Instrumental muğamların kamançada solo ifası geniş yayılmışdır. Azərb. məşhur kamançaçılarları - Həbil Əliyev, Şəfiqə Eyvazova və b.

KAMANLI ALƏTLƏR - kamanla çalınan simli alətlər qrupu: skripka, alt, violonçel, kontrabas. Xalq çalğı alətlərindən ən geniş yayılmış kamanla çalınan simli alət - kamançadır.

KAMERA MUSIQISI (italyan: *camera* - otaq) - 1. XVI əsrdə kilsə musiqisindən fərqli olan bütün kubar musiqisi. 2. XVIII əsrin II yarısından etibarən, simfoniya və simfonik musiqinin yaranması və genişlənməsi ilə əlaqədar olaraq, "Kamera musiqisi" termini az sayda ifaçı və məhdud dinləyici dairəsi üçün nəzərdə tutulmuş əsərlərə aid edilir.

KAMERTON (alman: *Kammer* - otaq + *ton* - səsi) - müəyyən yüksəklikdəki səsi zəif harmonik əlavə səslərlə dəqiq və aydın səsəndirən kiçik portativ (yığcam, yüngül) alət; İfa praktikasında alətin köklənməsi üçün istifadə olunur. A kapella oxuyan zaman (müsayətsiz) xorun rəhbəri səsin yüksəkliyini Kamerton vasitəsi ilə tapır və xorda oxuyanlara göstərir ("xoru kökləyir").

KAMIL - əruz vəzninin klassik Şərq musiqisində çox təsadüf edilən bəhrlərdən biri.

KAMIL EŞİTMƏ (qabiliyyəti) (italyan: *absolutus* - mükəmməl) - eşitməklə müəyyən etmə və səsin dəqiq yüksəkliyini özün üçün təyin etmə qabiliyyəti. Kamil eşitmənin mövcudluğu musiqiçi üçün vacib deyil, lakin, adətən, onun professional inkişafına kömək edir.

KANIFOL - xüsusi qatran; yayı simlərlə toxundurarkən onları ehtizaza gətirmək və rəvan səsəndirmək üçün yayın tellərinə sürtülür.

KANTATA (italyan: *cantata, cantare* - oxumaq) - 1. XVII əsrin əvvəllərində (İtaliyada) sonatadan fərqli olaraq, oxumaq üçün müşayiətli əsər; 2. Solist müğənnilər, ork., həmçinin xor üçün yazılmış, bitmiş nömrələrdən ibarət olan və konsert planında ifa olunması nəzərdə tutulan əsər. İfa tərzinə görə Kantata *oratoriyaya* bənzəyir; tədrisən Kantata və oratoriyayı müəyyənləşdirən fərqlər yox olmuşdur; böyük həcmli Kantata oratoriyaya yaxınlaşır və adətən, daha bütöv və inkişaflı sjetə malik olan lirik element-

lərlə seçilir. C.Cahangirovun "Füzuli" kantatası bu janrdə ən məşhur əsərlərdən biridir.

KANTABİLE (italyan: *cantare* - oxuma, *cantabile* - axımlı) - melodiyanın, eləcə də, musiqi ifasının axımlılığıdır. "Kantabile" termini çox zaman musiqi əsərinin və ya hissəsinin başlığında tempi göstərən işarə ilə birlikdə yazılır, musiqinin xarakterini müəyyən edir.

KANTİLENA (italyan: *cantilena*; - ahəngli oxuma, ahəngdarlıq) - ahəngli, oxumaqlı melodiya.

KAR - qədim musiqi kitablarının bəzində dəstgahlar tərkibinə daxil olan guşələrin adı. Musiqidən bəhs edilən başqa risalələrdə də "kar" sözünə təsadüf edilir. Övləyə Çələbi öz "Səyahənamə"sində xanəndə dərviş Omər Gülsəninin nəğməkarlıq sənətini alqışlayaraq yazır ki, o, səgah məqamında nə qədər "kar, nağış, səvi, zikr, zəcal, təsnifat, qollar, şərqiyyət, ərəsəfiyyət"i böyük maharətlə ifa edirdi.

KAPELMEYSTER (alman: *Kapellmeister*; *Kapelle* - xor, orkestr + *Meister* - ustad, rəhbər) - xorun və ya orkestrin rəhbəri və dirijoru.

KAPRİÇÇİO (italyan: *capriccio* - keçici arzı, həvəsi) - adətən, virtuoz, şıltaq, qəribə xarakterli, sərbəst quruluşlu pyes. Bəstəkarlar kapriççionun tərkibinə daha çox xalq mahnılarını daxil edirlər. F.Əmirovun "Azərbaycan kapriççiosu" simfonik əsəri çox məşhurdur.

KAVKABI (Mövlana Nəcməddin Kavkabi; Buxara - 1576) - özbək alimi, şair və musiqiçi. Elmin bir çox sahələrinə aid traktatlar yazmışdır. Dövrünün məşhur musiqi alimlərindən biri kimi tanınmış Kavkabi musiqi nəzəriyyəsi, qafiyə və ritmlər barədə geniş məlumat verən əsərlər yazmışdır. O, həm də musiqi əsərlərinə poetik mətənlər qoşmuş, makamlar əsasında melodiya bəstələmişdir. Onun əsas əsərlərindən biri "Risaleyi-musiqi" - "Musiqi traktatı" müxtəlif nəzəri və təcürbi məsələlərin şərhinə həsr olunmuşdur.

KAZIMOV Nazim Kazim oğlu (04.04.1950, Naxçıvan şəhəri) - tarzon, pedaqoq, əməkdar insəsonət xadimi (2006), pedaqoqi elmlər namizədi (1997), professor (2008), 1966-1970 illərdə ADMT-nun "X.ç.a." şöbəsində tar ixtisası üzrə təhsil almışdır. Eyni zamanda, 1967-1973 illərdə A.D.U-nin filologiya fakultəsində oxumuşdur. 1973-1978 illərdə ADK-nın Xalq musiqisi fakultəsində xalq artisti. Dövlət mükafatı laureatı, professor Said Rüstəmovun sinfində (tar ixtisası)

üzrə) təhsilini davam etdirmişdir. 1970 illərdən başlayaraq, Bakıda və Əli-Bayramlı şəhər musiqi məktəbində tar müəllimi kimi fəaliyyət göstərmiş, 1984-1992 illərdə həmin məktəbin direktoru olmuşdur, 1992-2001 illərdə Azərb. Respublikası Təhsil Nazirliyində baş mütəxəssis vəzifəsində çalışmışdır. 2001 ildən AMK tərkibində BMK-nin direktorudur. AMK-nin professorudur. "Tar ilə fortepiano üçün pyeslər" məcmuəsinin (1999), "Umumtəhsil məktəblərində muğamların tədrisi məsələləri" (2000), "Umumtəhsil məktəblərinin VII sinifləri üçün "Musiqi dərsləri"nin (2004), metodik tövsiyələr, proqramlar və elmi-publisistik məqalələrin müəllifidir. "Səid Rüstəmov" (2007), "Pedaqoqi təsəribə" (2007), "Musiqi Kolleci - 110" (2008) kitabları çapdan çıxmışdır.

KEÇƏÇİOĞLU MƏHƏMMƏD (Məhəmməd Məşədi Xəlil oğlunun təxəllüsü, 1864, Şuşa - 1940, Quba) - xanənda, Azərb. musiqi mədəniyyətinin inkişafında əhəmiyyətli rol oynamışdır. Xanəndəlik sənətini Şuşada Xərrat Qulunun məktəbində və məşhur xanənda Məşədi İsmədün öyrənmişdir. Qarabağ məktəbinin digər görkəmli nümayəndələri ilə yanaşı, yaradıcılığında

Keçəçioğlu Məhəmməd, sənədli

mugam sənətini inkişaf etdirmiş, Azərb. mugamının söhrətini hər yana yaymışdır. Onun repertuarında klassik mugamlar, təsnif və xalq mahnıları əsas yer tuturdu. Geniş diapazonlu güclü və zil səssə malik xanəndə bütün mugam-dəstgahları və zərbi mugamları ustalıqla oxuyurdu. Keçəçi oğlu Məhəmməd öz sənətinə lələkərliliklə yanaşan və öz üzərində daim, yorulmaqla bilmədən çalışan xanəndə olmuşdur. Oxuduğu "Zəmin-xarə", "Hüməyün" kimi mugamlarla o, dinləyiciləri ələ almağı və öz bənərsiz ifası ilə onları valeh etməyi bacarırdı. Keçəçi oğlu Məhəmməd klassik mugamları, həmçinin, "Nəva", "Mahur" və "Bayatı-Qacar" mugamını orijinal bir şəkildə, özünəməxsus cəhətlərlə ifa edirdi. Bununla yanaşı, o, xüsusən zərbi-mugamların təbliğatçısı kimi tanınmışdır. 1904 ildən Bakıda fəaliyyət göstərmiş, Qurban Primov, Məşədi Zeynal kimi tarzənlərlə birgə musiqi məclislərində və toylarda, Şərqi konsertlərində çıxış etmişdir. Onun ifasında bir sıra mugam, təsnif və xalq mahnıları 1912 ildə "Sport-rekord" (Vargava), 1914 ildə "Ekstrafon" (Kiyev) şirkətləri tərəfindən qrammofon valına yazılmışdır. Burada Keçəçi oğlu Məhəmməd "Rahab", "Şahnaz", "Dəsti", "Çoban bayatı" mugamlarını, "Heyratı", "Qarabağ şikəstəsi" zərbi mugamlarını ifa etmiş, eyni zamanda, o, "Gərdi-gəlmədi", "Gül-gül", "Xuraman", "Aşxam oldu" təsniflərini də vala yazdırmışdır. Xüsusilə, onun "Leyli" təsnifi dillər əzbəri olmuşdur. Xanəndə Şərqi konsertlərində çıxışları ilə də xalqın məhəbbətini qazanmışdır. Xüsusilə onun Cabbar Qaryaqdıoğlu ilə birgə Füzulinin "Leyli və Məcnun" poemasında səhnələri duet şəklində oxumaları çox məşhur idi. Onun qastrol səfərləri də qeyd olunmalıdır. Xanəndəliklə yanaşı, pedaqoji fəaliyyətlə də məşğul olmuşdur. Keçəçi oğlu Məhəmməd bütün qüvvəsini və biliyini musiqi mədəniyyətimizin inkişafına həsr etmişdir. 1926 ildə Uzeyir Hacıbəyovun təşəbbüsü ilə Keçəçi oğlu Məhəmməd ADK-ya dəvət edilir. O, burada Azərb. bir çox tanınmış xanəndələrinin yetişdirmişdir.

KEREMŞƏ (fars: göz vurmaq, nazlanmaq) - "Mahur" və "Çahargah" dəstgahlarının başlanğıcında ifa olunan bir güşə.

KEŞİÇİ OĞLU - 1. Ənənəvi aşiq havası; 2. Zərbi mugamlarda ("Maani-Osmanlı") melodiyaların pərdə-pərdə zillə qaldırılması ilə əlaqədar olaraq ifa olunan güşə.

KEY-XOSRAVANI - Şərqi musiqisində mugam şöbələrindən biri.

KƏLƏNTƏRLİ Həşim Səməd oğlu (1899, Lənkəran - 24.05.1984, Bakı) - xanəndə, əməkdar artist (1943). ADOBT (1924-1933) və ADF-nin (1949-1953) solisti, Azərb. Dövlət Dram Teatrının (1933-1949) aktyor-müğənnisi olmuşdur, "Leyli və Məcnun" (Ü.Hacıbəyov), "Qaçqın Nəbi" (S.Rüstəmov), "Od gəlmi" (C.Cabbarlı), "Fərhad və Şirin" (S.Vurğun) və s. tamaşalarda çıxış etmişdir. Mugam, təsnif, xalq mahnılarının mahir ifaçısı kimi tanınmışdır. Onun dram tamaşalarında oxuduğu bir çox mahnılar, o cümlədən, Hüseyn Cavidin "Şeyx Sənan" dramına yazdığı "Kor arəbin mahnısı" xanəndələrin repertuarına daxil olmuşdur. H.Kələntərli "Segah" mugamı-

Kərbəlayi Lətif, qarmon ifaçısı

nin mahir ifaçısı kimi yadda qalmışdır. O, "Segah" mugamını yeni tonallıqda - sol segah tonallığında oxuyaraq mugamın yeni variantını yaratmışdır. Bu variant "Həşim Segah" adı ilə mugam ifaçılığı təcrübəsinə daxil olmuşdur.

KƏLƏNTƏRLİ Yavər Əli qızı (Zamanova; 26.03.1902, Şamaxı - 05.02.1979, Bakı) - xanəndə, əməkdar artist (1939), AzTR-nin (1932-1937), ADOBT-nin (1937-1941; 1945-1951) solisti olmuşdur. Y.Kələntərli mugam, təsnif və xalq mahnılarının mahir ifaçısı kimi tanınmışdır. O, mugam operalarında bir çox rollarda məharətlə çıxış etmişdir: Leyli və Leylinin anası (Ü.Hacıbəyov - "Leyli və Məcnun"), Əslilə (Ü.Hacıbəyov - "Əslilə və Kərəm"), Ərəbzəngi (M.Maqomol-

yev - "Şah İsmayıl"). Y.Kələntərli gözəl, yarıqlı səssə malik bir xanəndə olub, improvizasiya ustalığı ilə fərqlənmişdir.

KƏLLƏ - simli musiqi alətlərinin (tar, saz, ka-mança) başı.

KƏMİNƏ FƏTMA XANIM (1841, Şuşa - 1898, Şuşa) - Azərb. şairəsi. Bilikli olduğuna görə "Mirza Fatma xanım" adı ilə tanınmışdır. Azərb. və fars dillərində şeirlər yazmışdır. Xurşid Banu Natəvanın başçılıq etdiyi "Məclisi-üns", Mir Möhsün Nəvvabın "Məclisi-İrəmusan" ədəbi-musiqili məclislərinin fəal iştirakçısı olmuşdur.

KƏRBƏLAYİ LƏTİF Hüseyn oğlu (1876, Şuşa - 06.12.1944, Bərdə) - qarmonçalan. Musiqi ifaçılığını atasından öyrənmişdir. Kərbəlayi Lətif uzun müddət Qarabağ məclislərində məşhur xanəndələr (Keçəçi oğlu Məhəmməd və b.) müşayiət etmişdir. "Ekstrafon" (Kiyev) şirkəti onun ifasında "Şur", "Rast", "Segah", "Bayatı-Qacar" və s. mugamları, Azərb. xalq rəqslərini qrammofon valına yazmışdır.

KƏRƏMİ - 1. Ənənəvi aşiq havası; "Əslilə və Kərəm" dastanı ilə bağlıdır. 2. Xanəndəlik təcrübəsində zərbi mugam kimi ifa olunur ("Bayatı-Qacar" və ya "Segah" kökündə).

KƏRİM-ABADI - "Çahargah" mugamında "Mansuriyyə"dən əvvəldə ifa olunan şöbələrdən biri.

KƏRİMİ Siyavuş Əşraf oğlu (09.11.1954, Bakı) - tarzən, bəstəkar, ictimai xadim, xalq artisti (2005), professor (2007). 1961-1972 illərdə Bül-bül ad. orta ixtisas musiqi məktəbində təhsil almış və görkəmli tarzən Əhsən Dadaşovun tar sinfini bitirmişdir. 1972-1977 illərdə ADK-da təhsilini davam etdirmişdir. 1979 ildən başlayaraq Rəşid Behbudov ad. Azərb. Dövlət Mahni Teatrının orkestrində solist musiqiçi, Azkonser-tin "Aşıqlar" ansamblında bədi rəhbər, AzTR estrada simfonik ork. bədi rəhbər, "Cəngi" EFA musiqi rəhbəri vəzifəsində, C.Cabbarlı ad. Azərb. film Kinostudiyasının Rafiq Babayev ad. musiqi studiyasında bədi rəhbər vəzifəsində çalışmışdır. 2001 ildən AMK-nin rektorudur. AMK-nin "Milli musiqinin tarixi və nəzəriyyəsi" kafedrasının professorudur. O, bir çox beynəlxalq miqyaslı musiqi layihələrinin müəllifi-dir, Azərb. Norveç vokal musiqi layihəsi (2001), Azərb. və Cənubi Amerika musiqiçiləri ilə müştərak yaratdıqları "Salam hola" Beynəlxalq layihəsi (2002) onun rəhbərliyi ilə uğurla

həyata keçirilmişdir. Siyavuş Korimi "Sarı gəlin", "Sonuncu döyüş", "Əlvida cənub şahının", "Girov" və s. bədii filmlərə, 9 seriyadan ibarət "Heydər Əliyev" televiziya filminə, 2 animasiya filminə və 10-dan artıq teatr tamaşasına musiqi bəstələmişdir. "Hamlet" əsərinin musiqisinə görə "Qız Dərviş" mükafatına (2003) layiq görülmüşdür. S.Korimi milli musiqinin inkişafı, tədrisi, tərqişi və təbii sahəsində mühüm önəmli işlər görür. Onun rəhbərliyi ilə AMK-nin professor-müəllim heyəti bu istiqdada geniş fəaliyyət göstərir. O, "Saz məktəbi" dərslərinin həmmüəllimi (A.Quliyev, M.Əliyevlə birlikdə), iki cildən ibarət "Azərb.

Siyavuş Korimi, bəstəkar

baycan xalq mahnıları" məcmuəsinin tərtibçisidir. "Mugam ensiklopediyası"nın "Azərbaycan xanəndələri" CD toplusunda "Gənə xanəndələr" bölməsinin səsvazısına rəhbərlik etmişdir.

KƏRİM (Kərimov) Məcnun Təbriz oğlu (01.09.1945, Zəngəzur t-nu, Səki k.) - tarzən, əməkdar artist (2007), sənətmənşilik namizədi (1995). 1972 ildə ADK-nin "x.c.ə." şöbəsini bitirib. 1991 ildən BMA-nın "Qədim musiqi alətlərinin bərpası və təkmilləşdirilməsi" elmi laboratoriyasının müdiri vəzifəsində çalışır. 1996 ildən fəaliyyət göstərən "Qədim musiqi alətləri" Dövlət ansamblının yaradıcısı və bədi rəhbəridir.

KƏRİMOV Lətif Hüseyn oğlu (17.11.1906, Şuşa - 08.09.1991, Bakı) - Azərb. dekabrın sənət ustası, ornamentçi rəssam, xalqşünas, xalq rəssamı (1950), əməkdar incəsənət xadimi (1955), SSRİ Dövlət mükafatı laureatı (1950), sənətdə

nəşiqə namizədi (1950), Kərimov xüsusi rəssamlıq təhsili almışdır, 1930 ildən "Azərbayca" birliyinin sədri olmuşdur, 1945 ildən AMEA-nın Mİ-nin Dekorativ Tətbiqi Sənət Şöbəsinin müdiri olmuşdur. Onun eskizləri və başçılığı ilə toxunmuş "Əfşan" (1932), "Qonaqkənd" (1939), "Şuşa" (1953), "Qarabag" (1960), "İslimi" (1964), "Şəbi-hicran" (1975) və s. çeşidli xalçalar, "Füzuli" (1972), "Nəsimi" (1974), "Səfiəddin Urməvi" (1975) və s. bu kimi görkəmli yazıçı və şairlərə, dövlət və elm xadimlərinə həsr olunmuş portret xalçalar ornamental bəzəyi, rəsmlərinin zərif liyi və ifadəli uyurluğu, kompozisiya bütönlüyü, zəngin koloritinə görə xalçaçılıq sənətinin qiymətli nümunələridir. Əsərləri dünyanın bir çox ölkələrində nümayiş etdirilmişdir. "Azərbaycan xalçası" (1961) adlı əsərində 1200-dən artıq Azərbaycan xalça ornament elementini ABŞ-da, Avropa və Şərqi ölkələrində maraqla qəbulmuşdur.

KƏRKUKİ – Azərb. klassik musiqisində "Rast", "Çahargah" və "Nəva" daşğahlarının tərkibində olan əsas şöbələrindən biri.

KƏSMƏ ŞİKƏSTƏ – Azərb. zərbi muğamı. Adı onun ifaçılıq xüsusiyyətləri ilə bağlıdır. Musiqi ifadələri, bir növ qırıq-qırıq, kəsik-kəsik, fasilələrlə ifa olunduğuna görə "kəsmə" adlandırılmışdır. "Kəsmə şikəstəyə" bəzən "Bakı şikəstəsi" də deyirlər. Səğah məqamına əsaslanır. Musiqisi lirik xarakterə malikdir. Poetik mətni xalq bəyatiələrindən ibarətdir. Bu zərbi muğam qədim xanəndələrinin yaradıcılığında xüsusi yer tutur.

R.Zohrabovun "Zərbi muğamlar" (Bakı, 2004) kitabında xanəndə Faiqa Mehraliyevanın və sazəndə anşamlının ifasından bu zərbi muğamın vokal-instrumental (partitura) şəkildə not yazısı verilmişdir. Bu not yazısı "Azərbaycan xalq musiqisinin antologiyası"na daxil edilmişdir.

KİÇİK MƏSNƏVİ – bax: *Məsnəvi*.

KİN-İRƏC – klassik ədəbiyyatda: muğam ləhnələrindən biri. Qədim İranın Əfsanəvi şahlarından olan Fəridunun oğlu İrəcın qəzəbini və gəlbəndə bəslədiyi ədəvət duyğusunu oxşayan tərənə nəzərdə tutulur. Məhninin məzmunu belədir: qardaşları taxt-tacə sahib olmaq məqsədi ilə İrəci xaincəsinə öldürürlər. Bu zülm və haqsızlıq sonradan İran ilə Turan arasında əsrlər boyu davam edən ədəvət və düşmənçilik ilə nəticələnir.

Kin-İrəc Firdəvsiyənin "Şahnamə"sinə və Nizamiyənin bir çox əsərlərində dəfələrlə yad edilir.

KİN-SƏYAVUŞ – klassik ədəbiyyatda: qədim muğam ləhnələrindən biri. Kəyan tacdarı Keykavusun oğlu Səyavuşun cəngəvərliyini, mərdliyini, igidliyini və nəhayət, onun uğursuz taleyini təsvir edən böyük epik mahnı.

"KİTABÜL-ƏDVAR" – bax: *Səfiəddin Urməvi*.

KLARNET (italyan: *clarinetto*) – ağac nəfəs aləti; silindri şəkili boru formasındadır, birdiçəklili olub, klapanlar sistemi ilə təchiz olunmuşdur. Dörd müxtəlif növü var: böyük Klarnet, kiçik Klarnet, bas Klarnet, bassethorn (alt Klarnet). Simfonik orkestrin tərkibinə daxil olan əsas alətlərdən biridir.

Klarnet – nəfəsli musiqi aləti

KLASSİK (latın: *classicus* – ən nümunəvi) – məhdud mənada: antik yazıçılara verilən ad. Geniş mənada: ümumxalq şöhrəti, nüfuzu qazanmış, mədəniyyət və elm xəzinəsini zənginləşdirən əsərlər yaratmış yazıçı, rəssam, musiqiçi, alim. Bu söz bədi əsərlərə də şamil edilir.

KLAVİR (alman: *klavier*) – 1. Simli klavişli alətlərin ümumi adıdır: klavikord, klavesin, piano. 2. Musiqili səhnə əsərinin sas ilə fortepiano üçün qoçurulmasıdır.

Orkestrə kamera əsərlərinin də fortepiano üçün köçürmələri "klavier" adlanır.

KLAVIATURA (alman: *Klaviatur*, latın: *clavis* – açar) – klavişli musiqi alətlərində ağ və qara

dillərin məcmusu. Klaviaturada klavişlər soldan sağa, aşağıdan yuxarıya doğru yüksələn səssiz rəsi ilə düzülür.

KLAVİŞ, DİL (latın: *clavis* – açar) – bəzi musiqi alətlərində xüsusi qurğu (fil sümüyündən və ya plasmadan hazırlanır); Klavişə zərbə toxunarkən çəki bərkidilmiş mexanizm hərəkətə gələrək simlərə vurulur; məs., fortepiano da olduğu kimi; orqanda və digər körüklü alətlərdə isə trubaya hava axınının yolu açılır.

KODA (italyan: *coda* – sonluq) – musiqi əsərin sonunda istifadə olunan əlavə yekunlaşdırıcı epizod. Kodada, adətən, əsas tonallıq möhkəmləndirilir və burada əsas mövzunun elementlərindən istifadə olunur. Muğam daşğahı və ya böyük həcmli, geniş inkişaflı muğam şöbələrinin sonunda mayşəyə qayıdışı təmin edən hissə koda əhəmiyyətinə malikdir.

KOLORATURA (italyan: *coloratura* – bəzək) – Musiqidə melodiyani zənginləşdirən virtuoz passajlar, trəl və b. ritmik xirdəliqlərə malik melodik naxışlardır. Opera əsərlərində ən yüksək registrlə qadın səslərinin partiyasında təbiiq olunur: koloratur soprano.

KOMPOZİSİYA (latın: *compositio* – tərtib, əsər) – 1. Musiqi əsərinin bəstələnməsi prosesi, musiqi yaradıcılığı. 2. Birmis musiqi əsəri. 3. Musiqi əsərinin quruluşu, onun hissələrinin yerləşdirilməsi və əlaqəsi, *musiqi forması*.

KOMMA (yunan: hissə, parça) – 1/8 bütöv tonundan aşağı interval, yüksəkliyinə görə iki yaxın sas arasındakı fərq, ya bir kökdən qurulmuş başqa cür həll olunan intervallar, yaxud da eyniadlı müxtəlif köklərdən qurulmuş intervallar.

KONSERT – 1. Artistin əvvəlcədən tərtib olunmuş müəyyən proqram əsasında kütlə qarşısında çıxışı. Musiqili, ədəbi, estrada konserti, muğam konsertləri kimi növləri var. 2. (alman: *konzert*; latın: *concerto*) – bir, bəzən 2-3 solo alət ilə orkestr üçün yazılmış virtuoz xarakterli musiqi əsəri. Konsert üçün solist ilə orkestr yarış, qarşılaşdırılması, solo partiyaların parlaqlığı, virtuozluğu səciyyəvidir. Instrumental konsertin ilk nümunələri XVII əsrin sonunda İtaliyada meydana gəlmişdir. Forteplano, skripka, violonçel, fleyta, klarnet və s. alətlər üçün konsertlərə yanaşı, Azərb. musiqisində tar (H.Xanmammadov), kamança (Z.Baqirov, H.Xanmammadov, R.Mirışli) kimi milli musiqi alətləri üçün də

konsertlər meydana gəlmişdir. Eyni zamanda, x.c.ə. orkestr ilə fortepiano (F.Əmirov və A.Babayev), tar (S.Rüstəmov) üçün konsertlər də yarandırmışdır.

KONSERTMEYSTER (alman: *Konzertmeister*) – 1. Simfonik orkestr solo skripka çalın, bəzən məşq zamanı dirijoru əvəz edən birinci skripka. X.c.ə. orkestr eyni vaxtını birinci tar yerinə yetirir. 2. Orkestr simli qruplarından birinin əsas ifaçısı. Orkestr hər hansı alətlər qrupunun başçısı olub, həmin qrupun musiqilərini öz ardınca apararaq, onlara ifaçılıq üsullarını göstərən musiqiçi konsertmeystərdir. Məs., x.c.ə. orkestr birinci tarların, kamançaların qrupunun konsertmeystəri. Məsuliyyətli solo epizodlarının ifası da onlara tapşılır. Birinci tarların konsertmeystəri, eyni zamanda, bütün orkestr konsertmeystəri hesab olunur. 3. İfaçıları konsertdə müşayiət edən və partiyaları öyrənməkdə onlara kömək göstərən, onlarla məşq edən və konsertlərdə çıxış edən pianocu ya da konsertmeystər deyirlər.

KONSERVATORİYA (italyan: *conservatorio* – ilk mənası – sığınacaq; latın: *conservo* – qoruyuram, saxlayıram) – musiqi sənəti sahəsində mütəxəssis ifaçı, bəstəkar, musiqişünas hazırlayan ali musiqi təhsili müəssisəsi. XVI əsrdə İtaliyada yaranmış, sonradan Avropa və Asiya ölkələrində konservatoriyalar meydana gəlmişdir. Bax: *ADK (indiki BMA)*, *AMK*.

KONSONANS (fransız: *consonance* – həmişəlik) – bir birinə uyğun səslərin eyni vaxtda səslənməsi, həmişəliyidir. Konsonansa prima, böyük və kiçik tersvə, kvarta, kvinta, seksta intervalları, eləcə də, bu intervallardan ibarət dissonanssız akkordlar aiddir.

KONTRABAS – Tembrinə görə ən qalın səslə simli-kamanlı alət. Simfonik orkestr simli alətlər qrupunda nüfuzlu yer tutur. Diapazonu kiçik oktavanın mi səsinə birinci oktavaya sol səsinə kimidir. Azərb. x.c.ə. orkestrə daxil edilmişdir.

KOOS (KUUS) – ən qədim Azərbaycan zərbi musiqi aləti. Koos haqqında olan rəvayətlərdə deyir ki, Koos o qədər böyük həcmli musiqi aləti idi ki, onu iki cüt oktav qəlib apararaq xüsusi arabada yerləşdirir və iki nəfər tobiqçisi (tr) çomaqlarla vuraraq səsləndirilməsi mümkün olurdu. Koosun sas o qədər güclü idi ki, vaxtı meydanında çalındığı zaman dənizdən Ləzəcə gəlirdi. Hazırda respublikamızın bözi rəvayətində ağac ilə çalınan ni nağaralar da bəzən "koos" adlandırılır.

Xalq çalğı alətləri ansamblı. Birinci sırada qərmon ifaçısı Kor Əhad

KOR ƏHƏD Əliyev Əhad Fərzəli oğlu; 1887, Bakı – 17.02.1942, Bakı – qərmonçalan. Mahir musiqiçi kimi şöhrət qazanmışdır. Uşaqlıqdan gözləri tutulduğuna görə xalq arasında "Kor Əhad" adı ilə tanınmışdır. Onun ifasında "Seğah" və "Çahargah" muğamları 1938 ildə qərmonfon valına yazılmışdır. Hazırda çalışan qərmonun xromatik səsüzümünü Əhad Əliyev Azərbaycanda xalq musiqisinə uyğunlaşdırmışdır. Bir çox Azərb. qərmonçaları onun yetirmələridir.

KÖK – 1. səs sistemi pillələrinin tezliyə (ucalığına) görə nisbəti; riyazi kəmiyyətlərlə göstərilir. 12 səsli bərabər temperasiyalı kök qəbul olunmuşdur. 2. Səs ucalığı etalonu olan kamer-tonun köklənmə tezliyi. Səs ucalığı 1-ci oktavının lya səsinə (a¹) müvafiq götürülür. 3. Musiqi alətlərində geniş mənada səsüzümü, dar mənada açığı simlərin interval nisbəti, nəfəslı musiqi alətlərinin qəbul olunmuş not yazısı ilə real səsələnməsinin ucalığı nisbəti (məs., si bemol köklü klarnetdə si bemol səsi yazılışından bir ton aşağı səsələri kimi başa düşülür. 4. Azərb. musiqisində muğamların əsasını təşkil edən məqamlar müəyyən kökdə verilir. Başqa sözlə

desək, hər bir muğam özünəməxsus kökdə ifa olunur.

KÖRÜK – orqan, qərmon kimi musiqi alətlərinin bir hissəsi olub, səsini əmələ gəlməsində mühüm rol oynayır.

KRAÇKOVSKI İqnatı Yullanoviç (16.03.1883, Vilnüs – 24.01.1951, Leninqrad) – ərəbşünas, rus ərəbşünaslıq məktəbinin yaradıcılarından biri, akademik (1921), Peterburq Universitetinin Şərq dilləri fakültəsini bitirmişdir (1905). 1918 ildən keçmiş SSR-nin bir sıra ali məktəblərinin, xarici akademiya və şərgşünaslıq cəmiyyətlərinin üzvü olmuşdur. 450-dən artıq elmi əsərin müəllifidir. "Qurani-Kərim"i rus dilinə tərcümə etmişdir. Kraçkovski Nizamının "Leyli və Məcnun" əsərinin mənbələrini araşdırmış, həmin əfsanənin islamdan əvvəl ərəblər arasında dolaşdığını göstərmişdir.

KRIVOSOV Vladimir Mixayloviç (1904-1941) – rus folklorçusu, bəstəkar. Q.E.Konyusun, R.M.Qlierin (musiqi nəzəriyyəsi və bəstəkarlıq) tələbəsi olmuşdur. Çuvaş respublikasının ilk

musiqili komediyasının müəllifidir: "Sevine" (1965, Çeboksarı). Bundan əlavə kantatalar, sülalələr, umenturalar, dram tamaşalarına musiqinin müəllifidir. Krivosov 1930 illərdə Bakıda folklor ekspedisiyasında olmuş, bir çox xalq mahnı və rəqslərini, aşıq havalarını, muğam şöbələrini nota köçürmüşdür. Həmin not yazılışından bir hissəsi V.M.Belyayevin "SSRI xalqlarının musiqi tarixinə dair очеркlər" kitabında çap olunmuşdur. Notların əlyazmaları və ekspedisiya haqqında qeydlər AMEA-nin Mill-nin Arxivində saxlanılır.

KRIMSKI Aqafangel Yefimoviç (15.01.1871, Vladimir-Volinski – 25.01.1942, Kustanay) – Ukrayna yazıçısı, şərgşünas, akademik (1918). 1892 ildə Moskvadakı Lazarev Şərq Dilləri İnstitutunu, 1896 ildə Moskva Universitetinin tarix fakültəsini bitirmişdir. Şərq xalqlarının tarix və mədəniyyətinə dair bir sıra əsərlərin müəllifidir. Şərq tarixinin ümumdünya tarixinin bir hissəsi kimi tədqiq edən ilk rus şərgşünasıdır. Azərbaycanşünaslığa dair qiymətli tarixi və filoloji əsərlər yazmışdır: "Nizami və müasirləri", "Şimali, yaxud Qafqaz Azərbaycanı (klassik Albaniya) tarixindən səhihələr", "Şəki" və s.

KUPÜR (fransız: *coupure* – qısaltma, ixtisar etmə) – musiqi əsərində (opera, balet) ifaçı – dirijor, rejissor tərəfindən edilən ixtisardır. Kupür əsərin musiqi dramaturgiyasına xələl gətirmədən edilir.

Orta əsrlərin miniatüründə səfi məclisinin təsviri

KULMINASIYA (latın: *culmen* – zirvə) – musiqi əsərində və ya onun nisbətən tamamlanmış hissəsində inkişafın yüksək nöqtəsi, zirvəsidir. Kulminasiyanın yaranmasında bütün musiqi ifadə vasitələri iştirak edir və bu, dinamikamın, ştrixin dəyişməsi, diapazonun yüksəlməsi və s. vasitələrlə əldə edilir. Muğam dəstgahlarında musiqi tədricə inkişaf etdirilərək kulminasiyaya – zilə çatdırılır.

KÜRDİ – muğam güşəsi. "Bayatı-kürd" muğamı kökündə olduğuna görə "kürdi" adlandırılmışdır.

KÜRD-OVSARI – "Şur" dəstgahı kökündə zərbi muğam. Fikrət Əmirövanın bəstələdiyi eyni adı məşhur simfonik muğamda "Ovsarı" zərbi muğamı ilə yanaşı "Maarı" ("Osmanı") zərbi muğamından da geniş istifadə edilmişdir.

KÜRD-ŞAHNAZ – "Şur" kökündə olan muğam. Bax: "Şahnaz", "Şur-Şahnaz".

KÜTLƏVİ MAHNI – bəstəkarlar tərəfindən yaradılan, həm pəşəkar ifaçılar, həm də geniş xalq küllələrinin ifası üçün nəzərdə tutulan mahnılar. Bələ mahnılar çox zaman xalq arasında geniş yayılaraq, yaddaşlarda qalır və böyük təsir gücünə malik olur.

KVARTA (latın: *quarta* – dördüncü) – 1. Dörd pillə həcmində interval. 4 rəqəmi ilə işarə olunan. Xalis kvarta (2^{ci} ton), artırılmış kvarta (3 ton), əksildilmiş kvarta (2 ton) olur. 2. Səsüzümün 4-cü pilləsi. 3. Azərb. məqamlarında tətbiq olunan funksional pillə adı: Mayonin üst kvartası – mayodan kvarta yuxarıda yerləşən pillə; Mayonin alt kvartası – mayodan kvarta aşağıda yerləşən pillə.

KVINTA (latın: *quinta* – beşinci) – 1. Beş pillə həcmində interval. 5 rəqəmi ilə işarə olunur. Xalis kvinta (3^{ci} ton), artırılmış kvinta (4 ton), əksildilmiş kvinta (3 ton) olur. 2. Səsüzümün 5-ci pilləsi. 3. Azərb. məqamlarında tətbiq olunan funksional pillə adı: Mayonin kvintası – mayodan kvinta yuxarıda yerləşən pillə. ■

Q

"QABUSNAMƏ" – XI əsrdə yaranmış didaktik əsər; Keykavusa məxsusdur. (Keykavus – İranın əfsanəvi hökmdarlarından biri kimi Firdovsinin "Şahnamə" əsərində təsvir olunur). "Qabusnamə"nin məzmunu atanın oğluna nəsihət-lərindən ibarət olub, gündəlik həyatda və sənət seçimində əməl olunmalı qayda-qanunlar-dan bəhs edir. Dari dilində yazılan bu əsər bir çox xalqların dillərinə, o cümlədən, azərb. dilinə tərcümə olunmuşdur. "Qabusnamə"ni müsəlman Şərqişində pedaqogikanın əsasları kimi yüksək qiymətləndirir, onu gənc nəslin yetişməsinə praktiki əhəmiyyətə malik vəsait hesab edirdilər. Əsərdə o dövürün musiqi həya-tı, musiqiçilərin adət-ənənələri, musiqi təcrübə-sində geniş yayılmış musiqi janr və formala-ri haqqında qiymətli məlumatlar öz əksini tapmışdır.

QACAR SÜRƏYYA Sədrəddin qızı (01.05.1910, Şuşa – 27.07.1992, Bakı) – mütəəssif (metso-so-prano), xalq artisti (1954). 1927 ildə Bakı Peda-qoqi Texnikumunu bitirmişdir. 1927-1939 illərdə ADOBT-nin solisti olmuşdur. Burada Leyli ("Leyli və Məcnun"), Əslil ("Əslil və Kərəm"), Gülnaz ("O olmasın, bu olsun"), Asya ("Arşın mal alan"), Şahsənəm ("Aşiq Qərib") partiya-larında çıxış etmişdir. 1940 ildən ADF-nin solisti olmuş, eyni zamanda, pedaqoqi fəaliyyət-lə də məşğul olmuşdur. Sürəyya Qacarin reper-tuarını muğamlar, xalq və bostəkər mahnıları təşkil edirdi. Onun ifası sadəliyi, səmimiyyəti, incə zovqı ilə fərqlənirdi. O, bir çox səhərlər-də qastrol səfərlərində olmuş və böyük rəğbət-lə qarşılanmışdır.

QAFİYƏ – geyrdə misranın sonundakı səslərin təkrarı; bəməhəngliyi. Mənaca müxtəlif sözlə-rin son hecalarının uyuşması ilə yaranır. Eyni zamanda, misra daxil qafiyələrdən də istifadə olunur. Qafiyə şeiri mürəkkəb bir ahəng quru-luşunda birləşdirir ki, bu da ona fikri və ritmik gözəllik verir. Şeirin qafiyələnməsi musiqiyə də təsir edir. Muğamlarda, xüsusilə də təsnif-lərdə və xalq mahnılarında poetik mətnin qafiyələnməsi musiqi düzülmlərinin kadenstiya ilə bitməsi və musiqi fikrinin tamamlanması ilə əlaqədardır.

QACARIN Oriqori Oriqoryevič (11.05.1810, Peterburq – 30.01.1893, Fransa, Şatelroi – rus

rəssamı, incəsənət tədqiqatçısı, Romada K.P.Bryullovdan dərslər almışdır. Peterburq Rəs-samliq Akademiyasının vitse-prezidenti olmuşdur (1859-1872). Qacarin Qafqazda hərbi xid-mətdə olarkən (1840-1850) burada yaşayan xalqların məişətinə aid tablolar, portret, mən-zərə rəsmləri və batal sənələri çəkmişdir. Qa-carın Azərb. səhərlərində də olmuş. "Şamaxı rəqqasələri", "A.A.Bakıxanovun portreti" və s. rəsmlər, həmçinin, Azərb. memarlıq abidələri-ni təsvir edən əsərlər çəkmişdir.

QAFQAZ HÜMAYUNU – XX əsrin əvvəllərində Azərb. musiqi təcrübəsində mövcud olmuş "Humayun" muğamının bir növü.

QALUSI – Şərqi xalqlarının musiqi təranələrindən biri.

QANUN – simli musiqi aləti. Yaxın və Orta Şərqişdə geniş yayılmışdır. Azərb. sairələri Nizami-nin, Füzulinin və b. əsərlərində bu alət haqqında məlumat verilmişdir. Qanun üzərində naxışlı üç rezonator dəliyi olan düzbucaqlı tra-peziya formalı yastı taxta qutudan ibarətdir.

Musiqiçi qız.
Q. Qacarin, Şamaxı, 1840

Qanunun üzündən aşağı hissəsinə çəkilmiş dərin üzərində xərək yerləşir. Xərvəyin üstündən 24-25 üçləşdirilmiş sim keçir. Qanunun simləri barmaqqlara taxılması oynağabənzər metal miz-rablara bəsləndirilir. Diapazonu üç oktava ya-rımındır (böyük oktavının sol səsinə ikinci ok-tavanın si bəməl səsinə qədər). Qanunun incə, molahtolli səsi var. Azərb. x.ç.a. ansamblının və ork. tərkibinə daxildir.

QAPAQ (alman: *klappe* – qapaq) – nəfəslil alət-lərdə səs dəşiklərinin açılması və ya bağlanma-sı üçün düzəldilmiş qurğu; klapan.

QARABAG – Azərb. vilayət. Kiçik Qafqaz dağ-larından başlamış Kür və Araz çayları arasın-dakı ərazini əhatə edir. "Qarabağ" adı mən-bərdə XII əsrdən başlayaraq çəkilir. Ən qədim insan məskənlərindən biri olan Azix mağarası Qarabağda aşkar olunmuşdur. Şərqi Zaqafqazi-yada geniş yayılmış Xocalı-Qadobay mədəni-yətinin zəngin abidələri də ilk dəfə Qarabağda tapılmışdır. Bu torpaq tarixi abidələrlə zəngin-dir. Ağoglan və Qanzasar məbədli, Assadan-baba, Babı və Bərdə türbələri, Qarabağ xanla-rının sarayı, Miralı türbəsi və s. abidələr bura-da yerləşir.

Tarixən səhrlər arasında çöküşlərin, yadelli işğalçılara qarşı mübarizələrin meydanına çev-rilmiş Qarabağ qədim dövrlərdən mədəniyyət mərkəzlərindən biri olmuşdur. Qarabağda

əkinçilik, sənətkarlıq, ticarət inkişaf etmişdir. Səhərlərin, xüsusilə Bərdə və Beyləqanın baş-qa ölkələrlə geniş ticarət əlaqələri vardı. Xalq sənətkarlığının ən gözəl nümunələri olan Qara-baq xalqlarının səhəri Azərb. çox-çox uzaqlara yayılmışdır. Qarabağda elm, təhsil, ədəbiyyat, memarlıq da təşkilat tapmışdır. Mirzə Cəmal Qarabağ, Mirzə Adıgözəl boy, Mir Mehdi Xə-zani, Əhməd boy Cavanşir Qarabağın tarixinə dair əsərlər yazmışlar.

Xüsusilə, vilayətin mərkəzi olan Şuşa səhəri XIX əsrdən Azərb. poeziya və musiqi ocağı kimi tanınmış. "Qafqazın konservatoriyası" adlandırılmışdır. Bu dövrdə Şuşada Molla Pənalı Vaqif, Xursid Banu Nəvəvan, Mir Məhsun Nəvə-vab kimi şairlər yazıb-yaratmış, bir nəfər ədəbi-musiqili məclislər fəaliyyət göstərmişdir. Azərb. mədəniyyətinin bir çox gərkəmli simaları, elni və mədəniyyət xadimləri – Qasım boy Zəkir, Nəcəf bəy Vəzirov, Əbdürrəhim bəy Həqiqev, Yəv, Firdun bəy Köçəri, Süleyman Sani Axun-dov, Yusif Vəzir Cəmənzadə, Uzeyir Hacıbə-yov, Bülbül bu torpağın yetirmələridir. Azərb. musiqi mədəniyyətinin inkişafında Qarabağlı musiqiçilərin böyük rolu olmuşdur. Hacı Hüse, Cəbbar Qarvədiqulu, Məşədi Məmməd Fə-rəhçev, Məşədi İsi, Keçəçiqulu Məhəmməd, Mirzə Sadiq Əsəd oğlu ("Sadiqcan"), Qurban Primov, Əbdülbəqir Zülalov, Seyid Şuşinski, Xan Şuşinski, Zülfi Adıgözəlov və vizualları xatırladığı və musiqi ifaçılarının adı Azərb. musiqi mədə-

Qarabağ, Ağoglan qalası

niyyəti xəzinəsinə qızıl hərfilərlə yazılmış və dünyanın bir çox ölkələrində məşhurlaşmışdır.

QARABAĞ MUĞAM MƏKTƏBİ – Qarabağ bölgəsinin mərkəzi olan Şuşa şəhərində təşəkkül tapmış və Qarabağda yaşayır-yaradan xanəndələri, x.ç.a. ifaçılarını – sazəndələri özündə cəmləşdirən muğam ifaçılığı ənənələri. Qarabağ muğam ifaçılığı məktəbi məhz ayrı-ayrı görkəmli sənətkarların adı ilə bağlı olub, onların ifaçılıq üslubunu yaşadan və davamçıları tərəfindən nəsilən-nəslə ötürülən ənənələrdən yaranmışdır. Qarabağ muğam ifaçıları Azərb. qədim musiqi ənənələrinin inkişaf etdirilməsində böyük xidmət göstərmişlər. Xanəndələr və instrumental ifaçılar ənənəvi şəkildə muğam ifaçılığı sənətinin inceliklərini, muğamları nəsilən-nəslə ötürərək böyük bir məktəb yaratmağa nail olmuşlar. Qarabağ sənətkarlarının nəçə nəsi dəyrişsə də, onların yaratdığı ənənələr bu gün də muğam ifaçıları tərəfindən yaşadılmaqdadır. Bu baxımdan Qarabağın görkəmli muğam ustaları Hacı Hüsü, Əbdulbaqi Zülalov, Cəbbar Qarvagdoğlu, Keçəçioğlu Məhəmməd, İslam Abdullayev, Seyid Şuşinski,

Qarabağ musiqiçiləri

Xan Şuşinski və b. öz məktəblərini yaratmışlar.

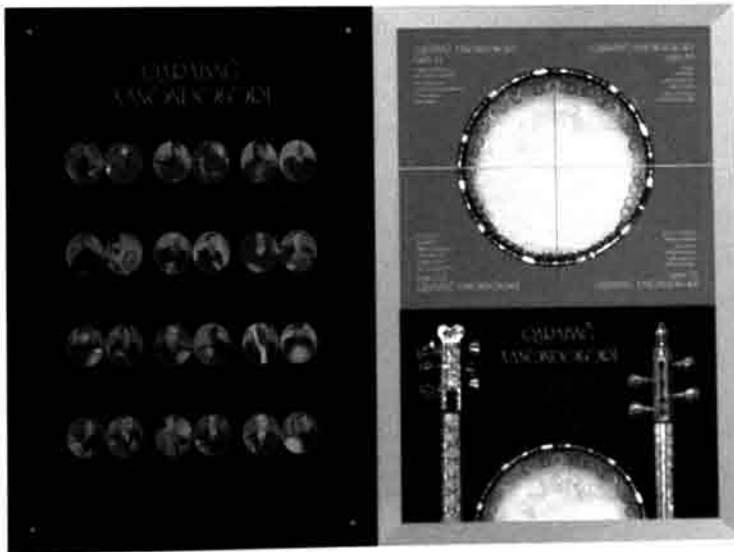
Qarabağ musiqi mədəniyyəti tarixində, todris ocağı kimi "muğam məktəbi" ilk dəfə XIX əsrin ortalarında Xərrat Qulu tərəfindən yaradılmışdır. (Bax: Xərrat Qulunun məktəbi). Xərrat Qulunun məktəbi Qarabağ muğam ifaçılığı məktəbinin inkişaf tarixində mühüm bir mərhələ olmuşdur. Onun vəfatından sonra Şuşada musiqi məktəbində muğamın todrisi işini Kor Zölibə adlı musiqiçi, daha sonra Molla İbrahim dirəv icraedərək, yeni musiqiçiləri nəslinə yetirdi. Şuşa məktəblərində də poeziyanın və musiqinin sirləri yeniyetmələrə gənc yaşlarından öyrədilirdi. Ona görə də, muğamı və seiri Qarabağın xanəndə və instrumental muğam ifaçıları hələ uşaq yaşlarından dərindən bilirdilər.

dan öyrədilirdi. Ona görə də, muğamı və seiri Qarabağın xanəndə və instrumental muğam ifaçıları hələ uşaq yaşlarından dərindən bilirdilər.

QARABAĞ MUĞAM MƏCLİSLƏRİ – Qarabağın muğam ifaçılığı sənətinin inkişafında XIX əsrdə fəaliyyət göstərən musiqi məclislərinin böyük və əhəmiyyətli rolu olmuşdur. Dövrünün tanınmış muğam ifaçılarının hamısı demək olar ki, məhz bu məclislərdə iştirak etmiş, orada ustad sənətkarların rəngarəng çıxışlarını görmüş və bu gözəl ənənə sayəsində püxtələşmişlər. Musiqi məclisləri ziyafətlərdən və toy şənliklərindən fərqlənirdi. Bu məclislərdə ədəbiyyata, rəssamlığa və musiqi sənətinə dair maraqlı söhbətlər aparılırdı. Burada seir, musiqi və sənətin estetik problemləri tərifi müzakirə olunurdu. Bəzən bu söhbətlər diskussiyalara da çevrilirdi. Musiqi məclislərində birinci növbədə muğam ifaçılığına diqqət veriliridi. Muğam dəstgahları təkmilləşdirilir, müxtəlif şöbə və güşələrlə zənginləşdirilir, yeni yaradılan təsnif və rənglər sənədlənirdi. Bəzən musiqi məclislərində muğamı bir neçə xanəndə oxuyar, muğam biliciləri onların haqqında rəylərini söyləyirdilər. Buna görə də hər bir xanəndə və çalğıçı öz sənətini daha dərindən öyrənməyə və təkmilləşdirməyə səy göstərirdi. Çox zaman isə yaradıcılığa yeni başlayan musiqiçilər burada ustad sənətkarlardan xeyir-dua alırdılar. Bu məclislər muğam sənətinin inkişafı üçün çox önəmli idi və muğam ifaçıları üçün əsl ustalıq məktəbinə çevrilmişdi. Bu məclislərdə Şorq musiqisinin inceliklərinə dərindən bələd olan görkəmli musiqişünaslar xanəndələrin düzgün oxumasına və ustalıqna xüsusi qayğı göstərirdilər. Musiqi məclislərində "Şur", "Rast", "Mahur", "Çahargah", "Bayatı-İstahan" muğamlarının oxunması iki, bəzən də üç saat çəkirdi. Maraqlı budur ki, məclislərdə bütün muğamları düzgün və tamam-dəstgah oxumağı öyrənən xanəndələr hər hansı bir muğamı daha kəmil öyrənir, ixtisaslaşmağa çalışırdılar. Bəzən musiqi məclislərində xanəndənin dinləyən tamaşaçılar, peşəkar və həvəskar xanəndələr isə dəstgah oxuyan xanəndənin səhv cəhətlərini tənqid edərdilər. Bu tənqidi qeydlər çox zaman ciddi mübahisələrə çevrilirdi. Mübahisə kəskin şəkildə aldiqda müəyyən bir muğamı tamam-dəstgah oxumaq üçün müsəbiqə elan edilirdi. O dövrün musiqiçilərinin xatirələrində deyildiyi kimi, müsəbiqə üçün ən yaxşı sazəndələr çağırılırdı. Hələ musiqi məclisinə bir həftə qalmış ən yaxşı xanəndə, eləcə də, sazəndələr və rəisi-məclis seçilirdi. Həmin şəxs xanəndə və sazəndələrin ifa edəcəkləri musiqi programını tərtib edirdi. Tamaşaçılar məclisin

qayda-qanunlarına tabe olaraq, xanəndənin oxuduğu sözlərə qulaq asmaq üçün tam sakitliyi gözləməli idi. Rəisi-məclis və xalq tərəfindən bəyənən xanəndə və musiqiçilər mükafat alırdılar. Programın öhdəsindən gələ bilməyən ifaçılar isə istehza altında məclisi tərk edirdilər. Buna görə də hər bir xanəndə və ya sazəndə öz sənətini daha da təkmilləşdirməyə səy göstərirdi. Şuşa musiqi məclisinin rəhbəri olan Mir Məhsün Nəvvab xanəndə Hacı Hüsünün yaxından iştirakı ilə "Xanəndələr məclisi" təşkil etmişdi. Onun musiqi məclisi Xərrat Qulunun musiqi məktəbindən və Xurşidbanu Nəvəvanın "Məclisi-üns"ündən sonra şəhərin mədəni həyatında müstəsna rol oynamışdır. Qarabağ xanəndələri Şamaxı və Bakı musiqi məclislərinin üzvləri arasında da xüsusi hörmət və ehtiramə malik idilər, bir çox digər sənətkarlara istiqamət verirdilər. Müxtəlif vaxtlardan xanəndə və tarzenlər Şuşaya gəlib Qarabağ musiqiçiləri üçün çalır-oxuyar, onlardan göstəriş və qiymət almağa can atardılar.Şuşa musiqi məclisləri milli musiqiçilərin, muğam ifaçılarının yetişməsinə müstəsna rol oynamış və Azərb. musiqisinin inkişafına tökan vermişdir.

"Qarabağ xanəndələri" albomu

"QARABAĞ XANƏNDƏLƏRİ" – CD-albom. Qarabağ muğam ifaçılığı məktəbinin müxtəlif nəsilərinə aid 24 xanəndənin səs yazıları olan CD disklərdən və 4 dilidə (azərb., ing., rus, fransız) çap olunmuş xanəndələrin həyat və yaradıcılığı ilə bağlı məlumat və fotoşəkilətlərdən ibarətdir. Layihənin müəllifi və rəhbəri Mehriban xanım Əliyevadır. Layihədə AzTR, Azərb. Dövlət Musiqi Mədəniyyəti Muzeyinin, Azərb. Dövlət Səsyazmalar Arxivinin, S.Mumtaz ad. Azərb. Respublikası Ədəbiyyat və İncəsənət Dövlət Arxivinin, U.Hacıbəyovun Ev-Muzeyinin, Bulbulun Ev Muzeyinin fondlarından, F.Şuşinskiyin, B.Mənsurovun, X.Şuşinskiyin şəxsi arxivlərindən istifadə olunmuşdur. Qarabağ xanəndələrinin 1903-1912 illərə məxsus qrammofon valitlərindəki səs yazılarının rəqəmsal bərpası "Musiqi dünyası" jurnalının yaratdığı qrupu tərəfindən həyata keçirilmişdir.

QARABAĞ ŞİKƏSTƏSİ – Azərb. şifahi ənənəli musiqisində zərbə muğam. Səgəli məqamına əsaslanır. Ölçüsü 2/4-dir. Poetik mötni xalq bayatılarından ibarətdir. Mütəsrir dövrün musiqi təcrübəsində Səməd Vurğunun səslərindən

Qarmonfon
vəlinin etiketi. "Qarabağ şikastası".

istifadə olunur. U. Hacıbəyov tərəfindən nota salınmış və xor üçün işlənmişdir ("Azərbaycan türk el nəğmələri", Bakı, 1927). V. Adıgözlov "Qarabağ şikastası" əsasında eyniadlı oratoriya yaratmışdır (1989).

Bir neçə variantda not yazısı çap olunmuşdur. S. Rüstəmovun "Azərbaycan xalq rəngləri" (Bakı, 1958), Ə. Bakıxanovun "Azərbaycan ritmik muğamları" (1968) məcmuələrində zərbi muğamın instrumental epizodları nota alınmışdır. R. Zöhrabovun "Zərbi muğamlar" (Bakı, 2004) kitabında xanəndə Xan Şuşinskiyin və sazəndə ansamblının ifasında bu zərbi muğamın vokal-instrumental (partitura) şəklində not yazısı verilmişdir. Qeyd olunan hər üç not yazıları "Azərbaycan xalq musiqisinin antologiyası"na daxil edilmişdir.

QARA QARAYEV ADINA AZƏRBAYCAN DÖVLƏT KAMERA ORKESTRİ - 1964 ildə bəstəkarlar Qara Qarayevin və Fikrət Əmirovun təşəbbüsü ilə yaradılmışdır. Orkestrin baş dirijoru və bədii rəhbəri, xalq artisti, Dövlət mükafatları laureatı Nazim Rzayev olmuşdur. 1998 ildən orkestrə respublikanın xalq artisti Teymur Göçəyev rəhbərlik edir. Kollektiv dünyanın bir çox məşhur səhnələrində, nüfuzlu beynəlxalq festivallarda iştirak etmiş, xarici ölkələrdə Azərbaycan musiqi sənətini layəqətlə təmsil etmişdir. Orkestrin repertuarı Azərbaycan və xarici ölkə bəstəkarlarının əsərlərindən ibarətdir. Son illərdə T. Göçəyevin təşəbbüsü və rəhbərliyi altında muğam ifaçıları ilə birgə konsert layihələri həyata keçirilir. Muğam döşəgəhərin xanəndə və muğam üçlüyü tərəfindən ənənəvi ifasında ləqəbli olaraq, rəng və təsvirlər orkestrin müşayiəti ilə verilərək, maraqlı səslənmə yaradır.

QARAYEV Qara Əbülfəz oğlu (05.02.1918, Bakı - 13.05.1982, Bakı) - bəstəkar, pedaqoq və ictimai xadim, SSRİ xalq artisti (1959), Sosialist Əməyi Qəhrəmanı (1978), AMEA-nin həqiqi üzvü, akademik (1959), SSRİ Dövlət mükafatları laureatı (1946, 1948), M.F. Axundov ad. respublika mükafatı laureatı (1965), Lenin mükafatı laureatı (1967), 1953 ildən ABİ sədri, 1962 ildən SSRİ Bəstəkarlar İttifaqının katibi olmuşdur. Q. Qarayev ADK-da və Moskvə Konservatoriyasında təhsil almışdır (D. Şostakoviç sinfini bitirmişdir). 1947 ildən ömrünün sonuna kimi ADK-da pedaqoji fəaliyyətlə məşğul olmuş (1957 ildən professor), Azərb. bəstəkarlarının böyük bir nəslini yetişdirmişdir. Q. Qarayevin yaradıcılıq irsi geniş və çoxcəhətlidir. O, "Yədi gözəl" (Nizaminin əsərləri əsasında, 1952), "İldırım yolları" (Piter Abrahamın əsəri əsasında, 1958) bəletlərinin, "Vətən" operasının (C. Hacıyevlə birlikdə, 1945), "Zəriflik" mono-operasının (Anri Barbuştin əsəri əsasında, 1973), "Çilgən qaşkoniyalı" musiqili komediyasının (E. Rostanın əsəri əsasında, 1972) müəllifi olmuşdur. Üç simfoniya (1943, 1946, 1965), "Leyli və Məcnun" simfonik poeması (1948), "Don Kixot" simfonik qrautürünün (1960), çoxsaylı simfonik və kamera-instrumental əsərlər bəstələmişdir. Q. Qarayev 1938 ildə tarzən Qurban Pirimovun ifasından "Şur" muğamını nota salmışdır. Bu not yazısının ayrı-ayrı hissələri V. Belyayevin "Oçerki istorii muziki narodov SSSR" kitabında (M., 1963) çap olunmuşdur. <http://qara-qarayev-musiqi-dunya.az>

Qara Qarayev, bəstəkar

QARAYEV Fərc Qara oğlu (19.12.1943, Bakı) - bəstəkar, əməkdar incəsənət xadimi (1982), professor, 1966 ildə ADK-nın bəstəkarlıq şöbəsini professor Q. Qarayevin sinfi üzvə bitirib. Simfonik və kamera ork. üçün "Tristessa-I", "Tristessa- II", BSO üçün Serenada, Qarışq

xor və simfonik ork. üçün "Qoyya" proqramlı simfoniyasının (həmmüəlif Q. Qarayev, Simfonik ork. üçün 4 Postludiyə, kamera-instrumental əsərlərinin və kinofilmə yazdığı musiqilərin müəllifidir, "Xütbə, muğam və surə" əsərində muğamlardan istifadə etmişdir. Veb saytı ünvanı: <http://www.karayev.net>

QARMON - pnevmatik dilli musiqi aləti; koru yüntün açılıb-yığılması nəticəsində yaranan hava axını xüsusi kanallarla qarmonun metal dillərini hərəkətə gətirir. Almaniyada musiqi alətləri ustası K.F.L. Buşman tərəfindən ixtira edilmişdir (1822). Sonradan Rusiyada müxtəlif növləri istehsal olunmağa başlamışdır. Azərb. xalq musiqi məşətinə daxil olmuş və milli musiqinin xüsusiyyətlərinə uyğunlaşdırılmışdır. Azərb. qarmonunun səssürası xromatikdir, bu alətdən solo və ansambl aləti kimi istifadə olunur.

QATAR - kiçik həcmli muğam. "Rast" muğam ailəsinə daxildir. Tərkibi üç şöbdən ibarətdir: **1.** "Zil Qatar"; **2.** "Məyyə-Qatar"; **3.** "Zil Qatır". Də mayəli rast maqam-tonallığında oxunur. Keçmişdə "Mahur-Hindi" muğamının tərkibində zil təsətturali şöbələrəndən biri kimi ifa olunmuş, zaman keçdikcə, döşəgdən ayrılaraq, müstəqil mahiyətli kiçik muğama çevrilmişdir. "Qatar" muğamının musiqisi nikbin, gülməh, tənənəli xarakter daşıyır. "Qatar" təsnifləri də ifaçılıq təcrübəsində geniş yayılmışdır. "Bulud zülfü, ay qabaqlı gözəlin" (Molla Pənahlı Vaqif) sözləri ilə oxunan təsnif çox məşhurdur.

QATAR-BAYATI - kiçik həcmli muğam. "Qatar" muğamı ilə "Çoban bayatısı"nın intonasiyalarının birləşməsindən əmələ gəlmişdir. Bu muğam "Qatar"dan fərqli olaraq, "Çoban bayatısı" kadensiyaları ilə tamamlanır.

QASIMOV Alim Həmzə oğlu (14.08.1957, Şamaxı r-nu, Nabur k.) - xanəndə, xalq artisti (1993), "Şöhrət" ordeni (2007) ilə təltif olunmuşdur. A. Qasimov musiqi təhsilini 1980 illərdə ADMM-də xanəndə Ağaxan Abdullayevin muğam sinfində almışdır. O, eyni zamanda, Seyid Şuşinski, Hacıbaba Hüseynov və Azərb. digər görkəmli xanəndələrinin muğam ifaçılığı ənənələrini mənimsəyərək, özünəməxsus döşə-xatini yarada bilmişdir. Tarzən Böhrəm Mansurovla birgə çıxışları da onun üçün əsl sənət məktəbi olmuşdur. A. Qasimov geniş diapazona malik səsinə və ifa manerasına görə bir çox xanəndələrdən fərqlənir. Muğam sənətinin sirlərini, muğam ifaçılığının klassik qayda-qanunlarını dərindən öyrənmiş A. Qasimov xanəndəlik mə

Alim Qasimov, xanəndə

harətini təkmilləşdirməklə yanaşı, daim yaradıcılıq axtarışları ilə diqqəti cəlb edir.

A. Qasimov Cabbar Qaryagdioglu ad. xanəndənin birinci respublika müsabiqəsinin (1980) ilk qalibidir. Xanəndə hənçimin bir çox beynəlxalq musiqi festivallarının iştirakçısı və qalibi olmuş, dünyanın nüfuzlu musiqi təşkilatları tərəfindən bir sıra medallarla və təxti adlarla təltif olunmuşdur. 1990 ildən A. Qasimov ADÖBT-nin solistidir. Xanəndə bu təxtim solhi nəsinə muğam operalarında Məcnun, Korəm (U. Hacıbəyov - "Leyli və Məcnun"), "Əsli və Korəm"), Aşiq Qorib (Z. Hacıbəyov - "Aşiq Qorib") obrazlarını möharətlə yaratmışdır. A. Qasimov dünyanın bir çox ölkələrində dəfələrlə qastrol səfərlərində olmuşdur. Onun sözi yazılı məsəl disklər xaricdə böyük tirajla yayılır. A. Qasimov AMK da muğam sinfində gənç xanəndələrin təhsilini yetişdirir.

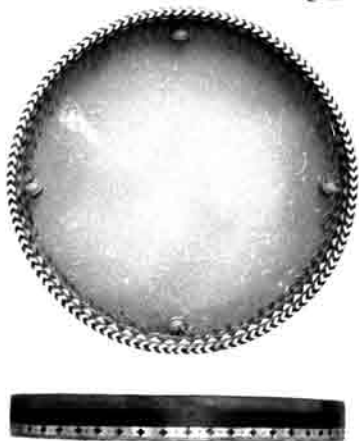
QASIMOV Tələt Məmmədəğa oğlu (21.06.1933, Bakı) - xanəndə, xalq artisti (2000). Erkən yaşlarından musiqiyə maraqlı gəzən, erkən əvəlcə dilli musiqiyə çox meyl etmiş və mürəbbəyə oxunmuşdur. Sonradan isə xanəndəlik sənə

nəinə gəlmişdir. O, Zülfü Adıgözəlov, Hacıbaba Hüseynov kimi Ustad sənəkarlardan müğamın sirlərini dərindən mənimsəyərək, onların ənənələrini davam etdirmişdir. İllər keçdikcə, xanənda kimi sənətin təkmilləşdirən T. Qasimov öz dast-xattı ilə tanınmışdır. T. Qasimovun repertuarı zəngindir. O, bir çox müğamları və təsnifləri maharətlə və xüsusi sövqlə ifa edir. Onun ifasında "Rast", "Şur", "Segah-Zabul" müğam-dəstgahları; "Şuştar" təsnifləri AZTR Fondunda saxlanılır, T. Qasimov ADF-nin solistidir.

QAŞİGƏK – içerisində olduqca çoxlu xırda zıncırov doldurulmuş və sonradan bir-birinin üstünə qapadılaraq silkələməklə səsləndirilən iki qaşığıdan ibarət zərbli musiqi aləti. Çox zaman çalğıcı o biri əlində tutduğu mil ilə qaşığıkların üzərinə vuraraq yeni növ səslənmələr (tembrlər) əldə etməyə çalışır.

QAVAL – zərbli musiqi aləti. Dairəşəkilli, eni 60-75 və diametri 350-450 mm olan sağanığın üzərinə baliq dərisi çəkilmiş alətdir. Sağanığın içerisinə dairə boyu xırda halqalar bərkidilir və onlar çalğı vaxtı səslənir. Müğam ifaçılığında geniş tətbiq olunur. Klassik müğam üçlüyü tar, kamança və qavaldan ibarətdir. Xanənda qavaldı çalaraq, ansamblda dəqiq ritimli musiqi epizodlarının ifasında iştirak edir. Buna görə də qaval aləti, bir növ, xanəndənin atributuna çevrilmişdir.

Qaval

QAYIBOVA Xədicə Osman qızı (24.05.1893, Tiflis – 1938) – ilk azərb. pianoçu qadınlardan biri. Tiflisdə "Müqəddəs Nəsimi" qız məktəbində oxumuş, fortepiano üzrə xüsusi kurs keçmişdir (1910-1911). 1919 ildən Bakıda yaşamışdır. Azərb. musiqi təhsili sisteminin yaradılmasında fəal iştirak etmişdir. 1920 ildə onun təşəbbüsü və rəhbərliyi ilə Bakıda "Qısa müddətli Şərq musiqisi kursları" açılmışdır. Forteplano müğamlarının ilk ifaçılarından biri kimi məşhurlaşmışdır.

QAYNATMA – xanəndənin ifa zamanı müəyyən bir notun boğazda trel tərzində iti sürətlə növbələnməsi.

QAYTAĞI – melodik cəhətdən son dərəcə vəzəl, müntəzəm, qəti və sürət (temp) etibarli ilə çox yeyin və dinamik olan Azərb. oyun havası. Musiqi ölçüsü başlıca olaraq 6/8-dir, lakin musiqi cümlələri içerisində ikihissəli vəznə üçhissəli vəznin ardıcıl surətdə növbələnməsinə də təsadüf edilir ki, bu da musiqinin itiliyini xeyli artırır. Qaytağı rəqs ifaçılığında oynayanlar arasında yarış duyğusu oyadır, onların çevikliyini, virtuozluq qabiliyyətini, yorulmazlığını, gücünü, qüvvətini nümayiş etdirir. Diringi kimi istifadə olunur.

QƏDİMOVA Sara Bəbiş qızı (31.05.1922, Bakı – 12.05.2005, Bakı) – xanənda (liklik-koloratur soprano), xalq artisti (1963). S. Qədimovanın bir müğənni kimi yetişməsində Hüseynqulu Sarabskinin, Seyid Şuşinskinin, Xan Şuşinskinin böyük təsiri olmuşdur. 1941 ildən ADF-nin solisti olmuşdur. O, həmçinin 1957-1962 illərdə ADOBT-nin solisti olmuş, burada Leyli və Əslilə Ü. Hacıbəyov – "Leyli və Məcnun", "Əslilə və Kərəm") partiyalarını ifa etmişdir. S. Qədimovanın repertuarına bütün Azərb. müğamları ("Rast", "Şur", "Bayatı-Şiraz", "Şahnaz", "Qatar" və s.), Azərb. xalq və bəstəkar mahnıları, Şərq xalqlarının mahnıları daxil idi. S. Qədimovanın AZTR Fondunda çox sayda səs yazıları qorunub saxlanılır. Müğənni dünyanın bir sıra ölkələrində (İran, İraq, Almaniya, Macarıstan, Efiopiya, İndoneziya, Tunis və s.) qastrol səfərlərində olmuşdur.

QƏHRƏMANOV Səfa Hüseyn oğlu (1949, Ağcabədi r-nu, Mınaxorlu k. – 05.05.2008, Bakı) – xanənda, xalq artisti (2006). S. Qəhrəmanov 1974-1978 illərdə ADMM-də musiqi təhsili almış, müğam ustası Nəriman Əliyevin tələbəsi olmuşdur. 1985-1990 illərdə ADMU-də təhsilini davam etdirmişdir. Bu illər ərzində onun ifasında xalq mahnıları və müğamlar lentə al-

naraq, qızıl fonda daxil edilmişdir. 1991 ildən ADOBT-nin solisti olmuşdur. Ü. Hacıbəyovun "Leyli və Məcnun" əsərində Məcnun, Məcnun atası, İbn Sələm, M. Maqomayevin "Şah İsmayıl" əsərində Şah İsmayıl kimi yadda qalan obrazları yaratmış, R. Mustafayevin "Vaqif" operasında xanənda, V. Adıgözəlovun "Natavan" operasında Qarabağ xanəndəsi rollarını ifa etmişdir. S. Qəhrəmanov həm də müəllimlik fəaliyyəti ilə məşğul olmuşdur. 1999 ildən A. İsgəndərov adına mədəniyyət sarayında müğam sinfində dərs vermişdir. S. Qəhrəmanov ADMU-nin də müəllimi olmuşdur.

QƏMƏNGİZ – "Dəşti" müğamı daxilində olan bir güşə.

QƏNA, QİNA (ərəb) – oxuma (vokal); qəna-yirükban – karvan mahnısı; qəna-yi-mütqan – sənətkar mahnısı.

QƏRAL – "Rast" müğam dəstgahında "Əraq" və "Pəncəh"dan sonra gələn söbə. Müğamın zilindən bəminə – mayovə doğru enmək "Qəral" söbəsinə xasdır. "Rast" ailəsinə daxil olan digər müğam dəstgahlarında da eyni əhəmiyyətə malikdir.

Sara Qədimova, xanənda

ərsərdə təriflənən gözəl haqqında xatirə, vəsf-vərsal ümidli ilə gedilən yolun təsviri, qəsd – əsərin əsas hissəsi. Burada ya müəyyən bir şəxs aqlaşdır, məhd edilir, ya da qəsidə müəllifinin öz keçmiş həyatındakı xoş günlər yad edilir. Məzmunu ilə əlaqədar olaraq, hər təsnif özünə müvafiq musiqisi olur.

QƏVƏŞT – Yaxın Şərq xalqlarının musiqisinin əsas 6 avazatından biri.

QƏZƏL – klassik Şərq şeiri növü. Ərəb ədəbiyyatında yaranmış, sonralar bütün Yaxın və Orta Şərq, Cənub-Şərqə Asiya, həmçinin Azərb. poeziyasının ən çox işlədilər formasına çevrilmişdir. Əruz vəzninin müxtəlif bəhrələrində yazılır. Əsasən 5-12 beyt olur. İlk beyti "mətlə", son beyti "məqta" adlanır. Mətlənin hər iki misrası həm qafiyə olur. Qalan beytlərin isə ikinci misrası mətlə ilə qafiyələnir (a, ba, va, da...). Məqta da şeir təxəllüsü və ya adını göstərməlidir. Qəzəl əsasən, lirik şeir növüdür. Lakin ictimai-siyasi və fəlsəfi məzmunlu qəzəllər də vardır. Azərb. şairlərindən Nizami, Nəsimi, Füzuli, Seyid Əzim Şirvani və b. qəzəlin klassik nümunələrini yaratmışlar. Müasir Azərb. şeirində qəzəl ənənələrini Əliqala Vahid, Mir Mehdi Seyidzadə davam etdirmiş, Səməd Vurğun, Süleyman Rüstəm, Bəxtiyar Vahabzadə və b. şairlər də qəzəllər yazmışlar. İ.V. Hətə, V.Y. Rıyusov və b. Şərq mədəniyyətindəki əsərlərində qəzəl formasından istifadə etmişlər. Müğamların poetik əsasını qəzəllər təşkil edir.

QİFL-RUMİ – Şərq musiqisində müğam şəbələrindən biri.

QİŞƏK – çanağı girdə, üzərinə, adətən, ipəkdən eşilmiş iki sim qəşalmış qədim simli musiqi aləti.

QLISSANDO (italyan) *glissando*; fransız. *glissant* – sürüşürək – bir səsdən digərinə sürüşdürülərək keçmək; bir çox simli alətlərdə barməgini sim üzərində sürüşdürülməsi ilə əldə edilən səslənmə.

QLİYER Reynqold Moritseviç (11.01.1875, Kiyev – 23.06.1956, Moskva) – rus bəstəkarı, dirijor, Azərb. (1934) və SSRİ (1938) xalq artisti. Azərb. musiqi folkloru və "Aşiq Qorrib" dastanı əsasında "Şahsonom" operasını yazmışdır (libretto müəllifi Cəfər Cabbarlı; ilk tamaşası 1927). II redaksiyası 1934). 1920-30 illərdə Qurban Primov Cabbar Qaryagdıoğlu ilə birlikdə Reynqold Qliyev "Şahsonom" operası üzərində iş prosesində yaxından kömək etmiş, Azərb. xalq

mahnı və təsniflərdən bəzi nümunələri bəstəkara öyrətmis, onların nota salınmasında iştirak etmiş, eyni zamanda, Azərb. musiqisinin zəngin xəzinəsi haqqında məlumatları bəstəkara çatdırmışlar. R.M.Qliyer "Şah Sənəm" operasının necə bəstələndiyi haqqında məqaləsində bununla bağlı olaraq yazır: "Xalq şəriyyətinin tükənməz mənbəyini və zəngin xəzinəsinin qapısını qarşısında təybatay açan mənim müəllimlərim: qocaman xalq müğənnisi Cabbar Qaryaqdıoğlu ilə tarçı Qurban Primov olmuşlar". "Şah Sənəm" operasının musiqi mətnində R.M.Qliyer 28 xalq melodiyasından istifadə etmişdir. Onların arasında görkəmli opera müğənnisi Şövkət Məmmədovanın iki türk xalq mahnısını, operanın libretto müəllifi, böyük dramaturq Cəfər Cəbbarlının – iki türk xalq mahnısını, həmçinin konservatoriyanın professoru B. Karaqçıyev bir azərbaycan xalq mahnısını bəstəkara verdiyi məlumdur. Digər xalq mahnı instrumental rəng və rəqs melodiyaları Cabbar Qaryaqdıoğlu və Qurban Primov tərəfindən ifa edilmişdir. Onlardan "Naxçıvanda", "Qadan alım, ay alagöz", "Bəli, bəli can", "Onu demə, zalım yar" xalq mahnıları və təsniflərlə yanaşı, "Hüseyni" rənginin, "Qarabağ şikəstəsi" instrumental melodiyasının, "Caharqalı" muğamının melodiyasının, "Arazbari" zərbi-muğamının mövzusunun, "Ənzəli" Azərb. xalq rəqsinin, "Dərin bahar" fars xalq mahnısının, asıqların yarışmasının əsasını təşkil edən "Körəmi" havasının adları qeyd olunmuşdur. R.M.Qliyer "Şahsənəm" operasının yaranma tarixinə həsr olunmuş məqaləsində Azərb. musiqisinə dair bir sıra diqqətəlayiq fikirlər söyləmiş, muğamların əsas xüsusiyyətlərini belə səciyələndirmişdir: "Azərb. muğamları xalq dastanının əzəmətinə, vüsətinə ifadə edərək, cilalanmış, püxtələşmiş forması və müdrik bitkinliyi ilə bizi heyran qoyur".

"QOBUSTAN" gözəl sənətlər toplusu – Azərb. Yazıçılar Birliyinin nəşri. 1969 ildən nəşr olunur. Baş redaktoru xalq şairi Fikrət Qoca. Topluda ədəbiyyat, teatr, kino, rəssamlıq və s. incəsənət sahələri ilə bağlı məqalələrlə yanaşı, musiqi sənətinə də əhəmiyyətli yer verilir, bəstəkarların, muğam ustalarının, musiqi ifaçılarının yaradıcılıq portretləri, sənət nailiyyətləri haqqında yazılar öz əksini tapır.

QOL – simli musiqi alətlərinin (tar, kamança, saz, ud və s.) çanağına nəsb olunmuş hissə. Çalğıçı barmaqları ilə qolun üzərindəki simləri sıxır. Simlər uzun-qısa vəziyyətdədir ki, bununla da çalğı aləti səslərinin müxtəlif yüksəklikdə olması əldə edilir.

QOPUZ (qobuz) – Azərb. ən qədim simli musiqi alətlərindən biri. Vaxtı ilə türk dünyasının ozan – aşiq ifaçılıq sənətində tətbiq və istifadə edildikləri əsas çalğı aləti.

Qopuz

QOBOY (almanca: *Oboe*, fransızca: *hautbois*, hərfi mənası – hündür ağac) – nəfəslə çalınan musiqi aləti. Ağacdan düzəldilir. XVII əsrin II yarısında Fransada yaranmışdır. Müasir qoboy ucu bir qədər gənəldilmiş konusşəkilli nazik borudan ibarətdir. Borunun üzərində 25 dəlik olur, bunlardan 22-24-ü qapaqla örtülür. Alətin ensiz hissəsinə dilli müstəqil taxıl. Ümumi uzunluğu 600-643 mm-dir. Diapazonu kiçik oktavın si (si bemol) səsinə üçüncü oktavın iya səsinə qədərdir. Solo və ansambal aləti kimi istifadə olunur. Mugam ifaçılığında da uğurla tətbiq olunur. Məşhur qoboyçular Kamil Calilovun ifa etdiyi muğamları lent yazıları AZTR Fonduna daxil edilmişdir.

QORODETSKI Sergey Mitrofanoviç (1884-1967) – rus şairi. Dəfələrlə Azərbaycanda olmuş, Azərb. mədəniyyəti ilə maraqlanmış və diqqətəlayiq fikirlər söyləmişdir. O yazmışdır: "Azərbaycan Qərbin artıq unudduğu qədim sənət növlərini hələ də saxlayır. Burada asıqlar oxuyur, musiqi improvizasiyası yaşayır, məişətdə ornament işləyir. Qərbin muzeylərdə tamaşa etdiyi hər bir şey burada diridir".

QOŞA QAFİYƏ – dörd misradan (rübəi) ibarət olan hər bəndə bir-iki söz əlavə etmək yolu ilə şeirin inkişafını təmin edən priyomlardan biri.

Qoşanağara

QOŞANAĞARA – Azərb. zərb aləti. Üstünə keçli dərisi çəkilmiş və bir-birinə birləşdirilmiş müxtəlif ölçülü iki çanaqdan ibarətdir. Kiçik çanağın diametri 110-140 mm, böyük çanağın diametri 240-280 mm-dir. Əvvəllər qoşanağaranın gövdələri tuncdan düzəldilirdi və yumşaq səs almaq üçün kəndirlə bir-birinə möhkəm sıxılırdı, taxta çubuqlarla və ya toxmaqla çalınırdı. Müasir qoşanağaranın gövdəsi qoz, yaxud tut ağacından düzəldilir. Güclü və təmiz səs alınması üçün üzünün dərisi dolama, yaxud çarpaz iplərlə tarım çəkilmə və oda verilir. Azərb. x.c.ə. ansamblınının və orkestrin tərkibinə daxildir. Başqa adlarla bir sıra ölkələrdə də yayılmışdır.

QOŞMA – Azərb. şeir forması. 11 hecalıdır, 4 misralı 5 bəndəli ibarət olur. Birinci bənddə çarpaz qafiyə yaradılır (abab), bəzən 1-ci və 3-cü misralar sərbəst buraxılır. Sonrakı bəndlərin ilk 3 misrası bir-biri ilə, 4-cü misrası isə ilk bəndin axırını misrası ilə qafiyələnir (vvvb, qqqb...). Cəgəl qoşma, təcnis, dodaqdaymaz kimi növləri var. Şeirin sonunda müəllif adını, yaxud təxəllüsünü qeyd edir, buna "möhürbənd" deyilir. Azərb. şeirinin ən qədim formalarından olan qoşma aşiq poeziyasında geniş yayılmışdır. Qoşma lirik xalq mahnılarının da poetik əsasını təşkil edir.

QRAMMOFON (yunan: *gramma* – yazı + *phone* – səs) – *qrammofon valına* yazılmış səsi mexaniki quruluşlarla yenidən səsləndirən aparat. Qrammofon işləyən zaman fırlanan val üzərindəki spiral çığırdə hərəkət edən qrammofon iynəsi ucunun mexaniki rəqsləri membrana ötürülür və oradan alınan səs rəqsləri rüporla gücləndirilir. Qrammofondan və xüsusilə, onun yığcam variantı olan patetondan 20-ci əsrin ortalarına kimi istifadə edilmişdir. Sonralar daha təkmilləşmiş cihazlar – elektrik valoxudan və elektrofon meydana gəlmişdir.

QRAMMOFON VALI – səthindəki spiral çığırlara səs yazılmış disk. Qrammofon valı sintetik materialdan hazırlanır, qrammofon, elektrofon və s. aparatlar vasitəsi ilə oxudulur. Monofonik (çığırdə bir səs kanalı olan) və stereofonik (çığırdə iki səs kanalı olan) növləri var. Beynəlxalq standartlarda diametrinə görə üç ölçüdə qəbul olunmuşdur: 17,5 sm (valın hər tüzü 6 dəqiqə oxuyur); 25 sm (18 dəqiqə); 30 sm (28 dəqiqə). Mexaniki yazma və səsləndirmə prinsipi ilk dəfə fransız şairi, musiqiçisi və alimi Ş.Kro (1842-1888) tərəfindən kəşf edilmişdir. XIX əsrin sonu – XX əsrin əvvəllərində bir sıra ölkələrin sənədar cəmiyyətləri tərəfindən qrammo-

fon valları fabriki təşkil olunmuş və sənayemə inkişaf etməyə başlamışdır. "Qrammofon", "Sport-Rekord", "Premyer-Rekord", "Pate", "Ekstrafon", "Nogin zavodu" fəaliyyət göstərmişdir.

1901-1902 illərdən başlayaraq, Riqədə "Qrammofon" ingilis sənədar cəmiyyəti tərəfindən məşhur Azərb. xanəndələrinin – Cabbar Qaryaqdıoğlu, Keçəçioğlu Məhəmməd, Məşədi Məmməd Fərzəliyev, İslam Abdullayev, Əbdülbəqı Zülov, Məcid Behbudov, Seyid Mirbəyev, Ələsgər Abdullayev və b. səs yazılmış qrammofon valları buraxılmışdır. 1908-1912 illərdə Cabbar Qaryaqdıoğlu, Qurban Primov və Şəfa Oqanezavilidən ibarət trio Varsavadə bir neçə dəfə qastro səfərlərində olarkən "Sport-Rekord" firması onların çıxışlarını qrammofon vallarına yazmışdır. 1916 ildə Kiyevdəki "Ekstrafon" şirkəti Üzeyir Hacıbəyovun "Leyli və Məcnun" operasını vala yazmışdır.

1957 ildə yaranan "Melodiya" firması da keçmiş Sovet İttifaqında böyük tirajla qrammofon valları istehsal etmişdir. Bu firmada Azərb. bəstəkarlarının əsərləri ilə yanaşı, bir çox görkəmli ifaçıların da səvəzləri kütləvi tirajla buraxılmışdır. Azərb. bəstəkarlarından Q. Qarayevin, F.Əmirovun əsərləri ABS-da, Azərb. muğamları YUNESKO xətti ilə tarzun Bolram Mansurovun ifasında Hollandiyada qrammofon valına yazılmışdır.

QRIF (alman: *griff* – dəstə, tutacaq; azərb. qoll – simli alətlərdə möhkəm ağacdan düzəldilmiş alətin qol hissəsidir, onun üzərinə simlər çəkilir.

Qrammofon

QRUBER Roman İliç (01.12.1895, Kiyev – 24.03.1962, Moskva) – rus musiqçisənəsi, pedaqoq, sənətsənəşlik doktoru (1947), professor (1935), Leninqrad İndiki Sankt-Peterburq və Moskva Konservatoriyasında dərş demişdir. Əsas tədqiqat sahəsi dünya musiqi tarixinin qədim dövrlərdən başlayaraq öyrənilməsinə ibarətdir. Bu kontekstdə Şərqi xalqların, o cümlədən, Azərbaycan musiqi tarixinə dair qiymətli məlumatlar öz əksini tapmışdır. "Musiqi mədəniyyətinin tarixi" (2 cild. I – 1941; II – 1953-1959) fundamental tədqiqat əsərinin, "Musiqinin ümumi tarixi" (2 hissə: 1956, 1963) dərşliyinin müəllifidir.

QRUPLAŞDIRILMA – notların xanə ölçüsünə görə düzgün bölüşdürülməsi.

QRUPPETTO (italyan: *gruppetto* – kiçik qrup) – mezzim növlərindən biri; işarə. Notun üzərində qoyulan Gruppetto işarəsi onun əhatəsindəki notların cəld tempədə ardıcıl ifa olunmasını göstərir.

QULIYEV Cavanşir Rəhim oğlu (22.11.1950, Şəki) – bəstəkar, əməkdar incəsənət xadimi (1992), professor (2008). ADK-nın bəstəkarlıq fakültəsini (1975, C.Hacıyev sinfi) bitirmişdir. Musiqi təhsilinə tar çalmaqla başlayıb və məğamat dərindən bələd olan C.Quliyev bəstələdiyi əsərlərin bir çoxunda muğamatın quruluş prinsiplərindən bəhrələnməmişdir. Bir baletin "Oğuznamə", iki operettanın ("Məhəbbət oyunu", "Yeddi məhbubə"), 4 simfoniyanın, iki yaylı, bir nəfəsli kvartetlərin, simfonik ork. və zurna üçün Uvertürünün, violino və saz üçün Sənanatın, piano üçün "Muğam səssizlərində Yeddi Pyes" in, "Karvan" triosunun, "Bayatı" poemasının, müxtəlif kamera-instrumental əsərlərin, çox sayda mahnıların müəllifidir. Əsərləri ABŞ-da, Almaniya, İsveçrədə, Hollandiyada, Fransada, Türkiyədə, Rusiyada, Gürcüstanda, Şimali Kiprdə və s. ölkələrdə ifa olunub. "Musiqi dünyası" jurnalı ilə əməkdaşlıq edərək qədim muğam qramfonu valırlarının və lent yazılarının səslənməsini digital üsulla bərpa etmişdir – "Qarabag xanəndələri", "Muğam dəstgahları", "Ustad xanəndələr" CD topluları.

QULIYEV Əliqay Əvəz oğlu (09.05.1917, Bakı – 11.01.1998, Bakı) – tarzan, xalq artisti (1989), 1934 ildən Ü.Hacıbəyovun rəhbərlik etdiyi x.ç.a. ork. çalışmışdır. 1939 ildə ADK-nın "Xor dirijorluğu" fakültəsinə daxil olmuşdur. 1946-1951 ildə Əhməd Bakıxanovun rəhbərlik etdiyi ansamblda konsertməyster vəzifəsində çalışmışdır. AzTR baş redaktor və x.ç.a. rəhbəri (1951-

1955), ADOBT-da solo-tar ifaçısı (1955-1960), R.Behbudov ad. Mahni Teatrında solo-tar ifaçısı (1966-1969), ADF-də x.ç.a. rəhbəri (1960-1966; 1969-1978), "Azərbaycan Dövlət Qastrol Konseri Birliyinin" xalq çalğı ansamblının rəhbəri və musiqi konsertlərinin təşkilatçı-rejissoru (1978-1995) vəzifələrində işləmişdir. Uzun müddət AzTR-də musiqi redaktorluğunda çalışmışdır. Moskva-da keçirilən Azərbaycan Ədəbiyyatı və incəsənəti oğurluğunda (1938), Ümumdünya Musiqi Konqresində (1971), Alma-Atada Asiya Ölkələri Xalqlarının Musiqi Festivalında (1973), "Daşkənd Qızıl Payızı" müsabiqəsində, YUNESKO-nun himayəsi altında keçirilən mütəbər musiqi məclisində (1983) iştirak etmişdir. Bir çox mahnıların bəstələmişdir: "Əmək mahnısı", "Dağlar", "Pambıqçı qız", "Al yanaq", "Vusal nəğməsi". İndoneziya, Türkiyə, İran, Hindistan, Fransa, İtaliya və digər xarici ölkələrdə qastrol səfərlərində olmuşdur.

Əliqay Quliyev, tarzan

QULIYEV Qəndab Həbi qızı (10.08.1949, Fuzuli r-nu, Dilqardağ k.) – xanəndə, xalq artisti (1992), 1976-1980 illərdə ADMM-də, 1991-1996 illərdə ADMU-da təhsil almışdır. İlk muğam müəllimi Nəriman Əliyev olmuşdur. Eyni zamanda, o, Vahid Abdullayevın muğam sinfində dərş almış və sənətinin təkmilləşdirmişdir. 1981 ildən ADOBT-nın solistidir. Bu teatrın səhnəsində Leyli, Əsli (Ü.Hacıbəyov – "Leyli və Məcnun", "Əsli və Kərəm"), Ərəbzəngi (M.Maqomayev – "Şah İsmayıl"), Şahcazın (Z.Hacıbəyov – "Aşıq Qərib"), Gülbahar (S.Axundova – "Gəlin qayası"), Xanəndə qız (R.Mustafayev – "Vaqif") rollarını yaratmışdır. Q.Quliyeva bir çox xarici ölkələrdə – Almaniya, Kanadada,

Yaponiyada, Fransada, İsveçdə, Türkiyədə, İranda, İraqda qastrol səfərlərində olmuş, Azərbaycan sənətini təmsil etmişdir. Xanəndənin repertuarına muğam dəstgahları və təsniflər daxildir. Onun ifasında "Xaric Segah", "Şahnaz", "Mahur-Hindi", "Bayatı-Şiraz", "Şur" muğamlarının səsizləri AzTR Fondunda saxlanılır. Xanəndənin ifasında "Çahargah" muğamının səsizləri isə Fransada "Muğam antologiyası" CD diskinə daxil olunmuşdur. Q.Quliyeva pedaqoqi fəaliyyətlə də məşğul olur. ADMU-da muğamdan dərş verir.

QULIYEV Məmməd Mehdi oğlu (09.02.1936, Göyçay – 02.10.2001, Bakı) – bəstəkar, əməkdar incəsənət xadimi (1992). ADMM-ni tarixi səsiz üzrə bitirmiş (1958), ADK-da bəstəkarlıq şöbəsində (1958-1963; Qara Qarayevın sinfində) təhsil almışdır. M.Quliyev "Aldanmış ulduzlar" (M.F.Axundovun povesti əsasında) operasının, 7 simfoniyının, instrumental konsertlərin, iri həcmli xor əsərlərinin, o cümlədən, "Dədə Qorqud diyarı" (Fikrət Qocanın sözlərinə) kantatasının, "Şəbi-hicran" (Fuzulinin sözlərinə) lirik poemasının, kamera-instrumental əsərlərin müəllifidir. Muğam sənətinin bilicisi olan M.Quliyev öz yaradıcılığında daim muğam sənətlərinə müraciət etmiş, onları müasir bəstəkarlıq texnikası ilə qovuşdurmağa çalışmışdır. Xüsusilə simfonik yaradıcılığında bu qovuşma özünü qabarıq büruzə verir. Bəstəkarın 3 saylı "Azərbaycan" simfoniyası qadın xanəndə, solistlər, xor və simfonik orkestr üçün yazılmışdır. 4 saylı simfoniyası "Muğam" adlanır. Kamera orkestri üçün "Muğamsavığı" əsərini bəstələmişdir.

QULIYEV Ramiz Əyyub oğlu (30.04.1947, Ağdam r-nu) – tarzan, xalq artisti (1988), professor (1990). "Söhrət" ordeni (2007) ilə təltif olunmuşdur. 1964-1969 illərdə ADK-da tar və dirijorluq ixtisasları üzrə təhsil almışdır. 1974 ildən ADK-nın x.ç.a. kafedrasında pedaqoqi fəaliyyət göstərən, 1990-2002 illərdə kafedra müdiri olmuşdur. ADF-nin və Dövlət konsert birliyinin solisti olmuşdur (1964-1994). 1974 ildə musiqiçilərin Zaqafqaziya festivalında birinci mükafata layiq görülmüş, Moskvada keçirilən estrada artistlərinin V Ümumittifaq müsabiqəsinin laureatı olmuşdur. 1987 ildə Səmərqənddə keçirilən III Beynəlxalq musiqisənəşlik simpoziumunda R.Quliyev Sadıqçının ad. muğam tələyünün rəhbəri və solisti kimi çıxış etmişdir. 1988 ildə YUNESKO xətti ilə ABŞ-da keçirilən Beynəlxalq folklor festivalında xüsusi diploma layiq görülmüşdür. 1989 ildə isə R.Quliyev anəmə "Böyük ipək yolu" festivalına dəvət olunaraq, 40 gün

Ramiz Quliyev, tarzan

örzində Yaponiyanın 30-dan artıq şəhərində konsertlər vermişdir. 1998 ildə Londonda keçirilən Azərbaycan mədəniyyəti günlərində müvafiqyyətli çıxış etmişdir. 1997 ilin dekabrında İsrailin Yerusəlim şəhərində Beynəlxalq Şərqi Musiqisi festivalında öz çıxışları ilə fərqlənmiş və orada yaratdığı "Şərqi atətləri orkestri" ni nümayiş etdirmişdir. R.Quliyev Niyazi, S.Rüstəmov, R.Abdullayev, N.Rzayev, R.Molük-Aslanov, F.Kərimov, Y.Adıgözəlov, Ə.Quliyev, Y.İmanov, N.Əzimov, T.Göyçayev, A.Əliyev, A.Pasayev (Azərbaycan), N.Nekrasov, A.Mitxaylov (Rusiya), V.Hoqnozərov (Özbəkistan), Daniel Klavner (Almaniya) və digər dirijorların rəhbərlik etdikləri orkestrlərin müşayiətilə Azərbaycan və dünya klassiklərinin əsərlərini ifa etmiş və lentə yazmışdır. R.Quliyev respublikada keçirilən bir çox müsabiqə və festivallarda münasib həvəsinin sədrisi olmuşdur. R.Quliyev bir sıra dərşliklərin, proqramların, elmi məqalələrin və metoiki təsvirlərin, xarici və Azərbaycan bəstəkarlarının əsərlərinin tarixi tərqiəyə üçün koçurmlarının müəllifidir. Dünyanın 30-dan artıq ölkəsində R.Quliyev ifasında muğamlar, xalq musiqisi kimi nümunələri, Azərbaycan xarici ölkə bəstəkarlarının əsərləri müxtəlif orkestrlərin müşayiətilə ifa lentə alınmış, kütləvi tirajla çap olunmuşdur. Ramiz Quliyevın oğlu Əyyub Quliyev tarzan, dirijor, beynəlxalq müsabiqələr laureatıdır.

QULIYEV Qotay Süleyman oğlu (22.09.1938, Şuşa ş., Məhbəyli k.) – tarzan, əməkdar incəsənət xadimi (2007), sənətsənəşlik namizədi (1979), professor (1990). ADMM-ni 1957 ildə bitirmiş, 1958-1963 illərdə ADK-da təhsil almışdır. 1957 ildə Moskvada keçirilən Ümumittifaq və VI Ümumdünya Gənclər və tələbələr festivallarının qızıl medalını almış və laureat adına layiq görülmüşdür. 1955-1963 illərdə AzTR X.C.A. orkestrində tarzan kimi çalışmışdır. 1970 illərdə

ADK-da dars demiş, tarixi xüsusiyyət böyük bir musiqiçi nəslə yetirdirmişdir. "X.ç.a." kafedrasının müdiri vəzifəsində çalışmışdır. 2001 ildən AMK-nın tədris işləri üzrə rəhbərdir. O, Quliyevin əsas elmi tədqiqat sahəsi axtarışlarla bağlıdır. "Azərbaycan xalq çalğı alətləri orkestri" monoqrafiyasının, çoxsaylı elmi məqalələrin müəllifidir.

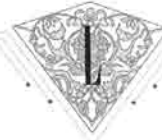

Tofiq Quliyev, bəstəkar

QULİYEV Tofiq Ələkbər oğlu (07.11.1917, Bakı - 04.10.2000, Bakı) - bəstəkar, musiqi xadimi, əməkdar incəsənət xadimi (1958), xalq artisti (1964), 1957 ildən ABİ İdarə Heyətinin üzvü, 1968 ildən katibi, 1973 ildən birinci katibi, 1990-2000 illərdə sədri olmuşdur. ADK-da təhsil almış (1934-1936), Moskva konservatoriyasını və aspiranturasını (1951), 1954, bəstəkarlıq üzrə Y.Çolubevin, dirijorluq üzrə L.Ginzburqun sınıflarını bitirmişdir. 1954-1958 illərdə ADK-da orkestr sinfonio rəhbərlik etmişdir. 1961-1964 illərdə ADF-nin direktoru (1958-1959 illərdə bədii rəhbəri) olmuşdur. 1939 ildə Bakıda ilk caz-ork. təşkil edir. Müxtəlif illərdə Moskvada A.Sfasman və E.Roznerin ork.-ləri ilə işləmiş, Azərb. estrada ork-nə rəhbərlik etmişdir. T.Quliyev Azərb. estrada musiqisinin yaradıcılarından, Azərb. xalq musiqisi ənənələrindən faydalanan T.Quliyevin mahnıları kütləvi mahnı janrının gözəl nümunələrindəndir. T.Quliyevin musiqi dili sadə, aydın və milli koloritlidir. T.Quliyev yüzlərlə mahnı, 5 operetta, vals, fortepiano üçün prelüd və variasiyalar, filmlərə və dram tamaşalarına musiqi və s. yazmışdır: "Nəfçilər mahnısı", "Qızıl sünbül", "Azərbay-

can", "Sənə də qalmaz", "İlk bahar", "Sevgilim", "Sən mənim, mən sənin", "Axşam görüşləri-nə", "Bəxtəvər oldum" və s. T.Quliyevin Azərb. kino musiqisinin inkişafında da rolu vardır. O, "Sevimli mahnı", "Görüş", "Qızmar günəş altında", "Oğey ana", "Telefonçu qız", "Bələ ada da vardır", "Nəsimi" və s. filmlərə musiqi bəstələmişdir. T.Quliyev "Aktrisa" (1943), "Qızılaxtaranlar" (1963), "Sənin birca sözün" (1967), "Fahirin süqutu" (1972), "Sabahın xeyir, Ella!" (1973) operettalarının müəllifidir. T.Quliyev bir sıra Azərb. xalq mahnı və rəqslərini fortepiano üçün işləmişdir. O, "Rasi" və "Zabul" muğamlarını (1936) Ustad tarzən Mansur Mansurovun ifasından nota salmışdır. Bunlar muğamın ilk not nəşrləri kimi musiqi tarixinə daxil olmuşdur. <http://tofigquliyev.musiqi-dunya.az>

QULİYEV Zəhid Abdulla oğlu (1961, Cəbrayıl r-nu, Söyüdlü k.) - xanəndə. Qarabağ muğam ənənələrinin davamçısı. Atası Aşiq Abdulla Qarabağın məşhur aşuqlarından idi, dastanları və muğamları böyük məhərətlə ifa edirdi. Professional musiqi təhsilini Z.Quliyev Bakıda almış, 1986 ildə ADMM-ni bitirmişdir. Sahib Şükürov, Nəriman Əliyev, Hacıbaba Hüseynov kimi muğam ustadlarından dərslər almışdır. Həmin ildə o, Cəbrayıl Qaryagdıoğlu adına respublika müsabiqəsində II yerə layiq görülmüşdür. 1986 ildə ADF-də Zəhid Quliyev, Möhlət Müslümov (tar) və Fəxrəddin Dadaşovdan (kamança) ibarət Cəbrayıl Qaryagdıoğlu ad. muğam triosu yaradılır. Onlar konsert proqramı ilə dünyanın bir çox ölkələrində çıxış edərək, Azərb. muğamını yüksək səviyyədə dünyada təbliğ etmişlər. Z.Quliyev bir xanəndə kimi geniş diapazonlu, təmiz və zəngin tembrli səssə, muğam sahəsində dərin biliyi malikdir. Onun repertuarı genişdir. Xanəndənin ifasında "Şur", "Mahur-Hindi", "Cahargah", "Bayatı-Şiraz" muğam-dəstgahları rəyonun qızıl fondunda saxlanılır. Fransa və Hollandiyada onun ifasında muğam-dəstgahları-dən ibarət bir neçə disk buraxılmışdır. ■

L

LAD (məqam) - Müxtəlif yüksəklikdə yerləşən səslərin bir-birinə tərtib meyl edərək, eyni zamanda bir sabit səs - tonika ətrafında birləşməsi; o cümlədən, həmin səsə qurulan interval və ya akkord (ladon, tonika üçsəslisi) ətrafında cəmlənən. Ladi, omələ gətirən səslər "pilla" adlanır və tonikadan (I pilla) başlayaraq, yuxarıya doğru artan sıra ilə rum rəqəmləri ilə işarə olunur. Ladin hər bir pilləsi müəyyən funksiya (vəzifə) daşıyır. Laddlar bir-birindən səssizlərin quruluşuna görə fərqlənir, yəni səslər arasındakı intervalın kəmiyyəti və keyfiyyəti, həmçinin ayrı-ayrı pillələr arasındakı qarşılıqlı münasibət ladin səssizlərinin quruluşunu müəyyən edən amildir. Bu, "ladın quruluş formulu" adlanır. Hər bir lad özünəməxsus adla adlandırılır.

Bax: Melodik laddlar; Məqam; Ladtənaqq; Lad alterasiyası; Lad moduliyası.

LAD ALTERASIYASI - Ladin qeyri-sabit pillələrinin yarımton əksildirilməsi və ya artırılması; həmin pillələrin sabit pillələrə doğru cazibəsinin gücləndirilmək məqsədi daşıyır. Alterasiya sayısında qeyri-sabit pillələr sabit pillələrə yaxınlaşır və xromatik intervallar sırası omələ gəlir. Lad alterasiyası zamanı işarələr açarda deyil, notun yanında (tasadüfi işarə kimi) göstərilir.

LAD MODULYASIYASI - tonikanın (yəni tonalığın) saxlanılması şərtlə ladin dəyişdirilməsini nəzərdə tutur; başqa sözlə, eyniadlı tonallıqlar arasında moduliyasıya: məs., Do majordan - do minora moduliyasıya. *Bax: Dəyişən lad.*

Şifahi ənənəli Azərb. musiqisində və bəstəkar yaradıcılığında milli laddar arasında moduliyasiyalar geniş tətbiq olunur. Lad moduliyasıya çoxsəslə musiqidə (*homofon-harmonik quruluşlu musiqi, polifoniya, heterofoniya*) lorma-yaradıcı və bədii ifadə vasitəsi kimi istifadə olunur.

LADTONALLIQ - eyni vaxtda ladin və onun tonikasının (məyəsənin) təyin olunması: məs., Iya minor: do rast, sol şur və s.

LAL BARMAQ - simli musiqi alətlərində ifaçılıq üsulu; mizrabın və yayın iştirakı olmadan (sol əlin barmaqları vasitəsi ilə) simin səsləndirilməsi.

LAL PƏRDƏ - xalq musiqi ifaçılığında istifadə olunan termin; simli musiqi alətlərinin qoluna

çəkilmiş əsas (diatonik səsdüzümünə mənsub olan) pərdələrin arasında bağlanan əlavə pərdələr belə adlanır.

"LEVLİ VƏ MƏCNUN" - Üzeyir Hacıbəyovun yaratdığı ilk Azərb. operası. 1907 ildə yazılmış. 1908 ildə yanvarın 25-də Bakıda Tağıyev teatrında (hazırda Azərb. Dövlət Musiqili Komediyə teatrının binası) tamaşaya qoyulmuşdur.

"Levli və Məcnun" musiqi tarixinə bütün Şərqi ilk opera kimi daxil olmuş və Azərb. musiqi mədəniyyətində yeni səhifə açmışdır. Opera Azərb. şairi Füzulinin (XVI əsr) "Levli və Məcnun" poeması əsasında yazılmışdır. Libretto müəllifi Üzeyir Hacıbəyovdur. Operanın musiqisinin əsasını muğamlar, zərbi-muğamlar, təsnif və rənglər təşkil edir. Bütün bu musiqi materialını Ü.Hacıbəyov özünün bəstəkar təxəyyülünə uyğun olaraq işləmiş, operanın bir

Hüseynqulu Sarabski Məcnun rolunda

sıra musiqi parçalarını özü bəstələmişdir.

"Leyli və Məcnun"la Azərb. operanın yeni növünün – mugam operanın əsası qoyulmuşdur. O, Şərqi musiqisinin ən yüksək inkişafı forması olan mugamla Avropa musiqisinin ən böyük və mürəkkəb janrı olan operanın əsas cəhətlərinin qovuşmasından yaranmışdır. "Leyli və Məcnun"un bir çox bitkin səhnələri mugamlar üzərində qurulur. Burada mugam şöbələri ope-

"Leyli və Məcnun" operasından səhnə

ra arıvalarını, vokal ansambllarını özə edir. Eyni zamanda, əsərin dramaturgiyasının inkişafında mugamlar mühüm rol oynayır. U.Hacıbəyov mugamların seçimində, onların süjet xəttinə uyğun ardıcılıqda mugamların bədii-emosiional təsir xüsusiyyətlərinə əsaslanmışdır.

Operada mugamlar nota yazılmamış, bəstəkar yalnız mugam şöbələrinin adını və onların əsasında oxunacaq sözləri qeyd etmişdir. Yalnız ork. epizodları, xər və ansamb. səhnələri nota salınmış və orkestrləşdirilmişdir. Operanın əsas ifaçıları xanəndələrdir. Mugam hissələrinin xanəndələr tərəfinin müşayiəti ilə oxuyurlar. Hər bir xanəndə ifa etdiyi obrazın vokal partiyasını öz yaradıcılıq dast-xəttinə uyğun olaraq tələs edir. Bu da əsərin hər dəfə yeni ruhda səslənməsinə imkan yaradır.

Operanın ilk tamaşasının rejissoru Hüseyn Ərəblinski, dirijoru Əbdürrəhim bəy Haqverdiyev (sonrakı tamaşalarda Üzeyir Hacıbəyov) olmuşdur. Məcnun rolunun ilk ifaçısı Hüseynqulu Sarabski idi. Leyli rolunda ilk dəfə Əbdürrəhim Fərəcov, sonralar Əhməd Ağdamski çıxış etmişdir (ümumiyyətlə, XX əsrin 20 illərinə qədər

teatr səhnəsində bütün qadın rollarını kişilər ifa edirdi). İlk tamaşadan başlayaraq, operanın mugam epizodlarını tərda Qurban Primov müşayiət etmişdir (sonralar tarzan Bəhrəm Mansurov və başqaları da müşayiətçi olmuşlar).

"Leyli və Məcnun" operası bir neçə dəfə səhnələşdirilmişdir. Rejissorlar S.Dadaşov, M.Məmmədov, F.Səfərov, H.Quliyev müxtəlif illərdə əsəri yeni quruluşda tamaşaçıya qoymuşlar. Məcnun və Leyli rolunun ifaçıları çox olmuşdur. Azərb. bir çox görkəmli xanəndələrinin yaradıcılığında bu obrazlar parlaq səhifə təşkil edir. Xanəndələrdən Əliovsat Sadiqov, Hüseynə Hacıbəyov, Əbulfat Əliyev, Bakir Həşimov, Qulu Əsgərov, Arif Babayev, Cənəli Əkbərov, Alim Qasimov, Mənsun İbrahimov, Səbuhi İbadov (Məcnun), Süreyya Qacar, Həqiqət Rzayeva, Gülxar Həsənova, Rübəbə Muradova, Sara Qədimova, Zeynəb Xanlarova, Nəzakət Məmmədova, Səkinə İsmayilova, Qəndab Quliyeva, Mələkxanım Əyyubova, Aygün Bayramova, Nəzakət Teymurova, Gülüstən Əliyeva (Leyli) və başqaları bu operada yaddaqalan obrazlar yaratmışlar.

Bəstəkar Nazim Əliyevdirbəyov operanın yeni ork. redaksiyasını hazırlamışdır. Operanın librettosu ilk dəfə 1912 ildə Bakıda Orucov qardaşlarının mətbəəsində, klaviri 1959 ildə, partiturası 1983 ildə çap olunmuşdur (baş redaktoru Qara Qarayev, redaktoru Nazim Əliyevdirbəyov, ön söz və şərhlərin müəllifi Zəmirə Səfəroval).

Operanın 100 illiyi ilə bağlı "Leyli və Məcnun" operasının "virtual muzey" kimi internet saytı hazırlanmışdır. Burada əsərin librettosu, audio və video yazıları, notları, arxiv sənədləri, foto materiallar və s. toplanmışdır: <http://leyli-mejnun.musiqi-dunya.az>

LEYLİ VƏ MƏCNUN – mugam şöbəsi. "Şur", "Şahnaz" döşgahlarında "Muya" ilə "Əbülçəp" şöbələri arasında ifa olunur.

LEYTMOTİV (alman: *leitmotiv* – aparıcı motiv) – musiqi əsəri boyunca dəfələrlə təkrarlanan kiçik melodiya, motiv, ifaza, bütöv mövzu, bəzən müəyyən harmoniya və ya harmonik ardıcılıq, ritmik fiqur, instrumental tembr və s. Leytmotiv, adətən, müəyyən personajı, ideyanı, anlayışı, emosiyaları, əşyanı, hadisəni simvolizə edir. Opera, balet və programlı musiqidə geniş istifadə olunur. Mugamlarda da leytmotiv əhəmiyyətli mövzular özünü bürüzə verir.

LƏHN (ərəb) – 1. Səs, sədə; 2. Motiv; 3. Ton, melodiya. "Ləhn – bir-birinə sevincirici, mehriban və xeyrixah mənasibətdə olmaq şəraitində yaradılan xoş tərənədir" (Səfiəddin Ürməvi).

M

LIBRETTO (italyan: *libretto* – kitabça) – Opera, operetta, balet, musiqili dram, kantata, oratoriya və s. iri həcmli musiqi əsərlərinin ədəbi mətnidir. Libretto xalq dastan və nağıllarının, əfsanələrinin, yaxud professional bədii əsərlərin motivləri əsasında yazılır. Libretto müəllifi şair və ya yazıçı, bəzən isə bəstəkar özü olur.

LİNƏRLİK (latın: *linea* – xətt) – musiqi mətnində yüksələn, enən və dalğavari şəkildə ifa olunan hərəkətə əsaslanan hər bir ayrıca götürülmüş melodik xəttin quruluşuna deyilir.

LİRA – Qədim yunan musiqi aləti; daxili simlər çəkilməsi öyülmüş çərçivə şəklindədir. Liranın sxematik təsviri musiqi sənətinin emblemi-nə çevrilmişdir.

Qədim Azərbaycanda liranın təsviri

LİRİKA (yunan: "*Lyra*" sözündən) – bədii ədəbiyyatın üç növündən (epos, lirika, dram) biridir. Lirikada qəhrəmanın daxili aləmi, şəxsi hiss və həyəcanları əks olunur. Musiqidə əsas lirik janrlar – romans, mahnı, instrumental miniaturdır. Lirik opera, lirik kantata və simfoniyalar da olur. Lirik müğəmdə aparıcı mövqeyə malikdir. Müğamin poetik və musiqi məzmununa liriklik xasdır.

LÜFTPAUZA (alman: *Luftpause* – yüngül pauza) – musiqi ifaçılığında kiçik təsfilə. ■

MAANI – "Şur" mugam ailəsinə aid zərbi mugam. Mugam ifaçılıq təcrübəsində bu zərbi mugamı "Osmanlı" da adlandırırlar. "Maani" xalq seiri mətrilərinə oxunur. Burada qəhrəmanın hiss və həyəcanları, sevgilisinə müraciəti, vüsal arzusu və iztirabı əks olunur. Musiqi mətni marşvari ritmdə olub, təmkinli xarakter daşıyır. Zərbi mugamın ifası, adətən, təsniflə tamamlanır. "Maani" zərbi mugamı xanəndə yaradıcılığında mühüm yer tutur. Seyid Şuşinski bu zərbi-müğamin ən yaxşı ifaçılarındanır. Onun ifasından "Maani" zərbi mugamı R.Zohrabov tərəfindən nota salınmışdır (1986). "Maani" zərbi mugamından U.Hacıbəyov "Leyli və Məcnun" operasında İbn Solamın partiyasında istifadə etmişdir.

MAESTRO (italyan: *maestro* – müəllim, ustad) – musiqi ifasına rəhbərlik edən şəxslərə (dirijorlar, konsertmeysterlər) hörmətli müraciət forması.

MAHUR (fars: uçurum, dərin yarıq) – "Rasi" mugam ailəsindən olan mugam döşgahı adı. Azərb. musiqisində "Mahur" un iki növü işlənir: *I-Mahur-Hindi*; *II-Orta mahur*. "Mahur-Hindi" nin tonalığı tarix hansı kökdə olmasından aslıdır: əgər tarix ağ simi birinci oktavamı *do* səsi üzərində oxlanmırsa, "Mahur-Hindi" *do-rasi* kökündə oxlanacaqdır. "Orta mahur" isə "Mahur-Hindi"dən kvarta vuxatı (*fa-rasi*) ita olunmalıdır.

MAHUR-HİNDİ – mugam döşgahı. "Rasi" mugam ailəsinə daxildir. "Rasi" döşgahından kvarta yuxarı qurtularaq, onun variantını təşkil edir. Məqam-tonalığına görə *do* mayalı *rasi*ə əsaslanır. Məcnusunu "Bərdəşi", "Məveyi-Mahur", "Uşşaq", "Hüseyni", "Vilayət", "Şikosteyi-fars", "Əraq", "Qərai" şöbə və qüsurələrindən ibarətdir. "Mahur-Hindi" şöbə tərkibinə görə "Rasi" mugamına uyğun olsa da, xarakterinə görə fərqlənir və coşğun, ozomoti, elurashi səslənməyə malikdir.

MAHURI-MÜHƏYYƏR (ərəb: mühəyyər, heyvətə gətirən) – mugam qüsurəsidir. "Mahur" mugamında "Əraq" şöbəsinə sonra ifa olunur. Bəzən "Rasi" döşgahında "Məveyi-Rasi" dan sonra ifa edilə bilər. Rozun "Bayatı-İstəhan" dan "Bayatı-Şiraz" a qaytmaq üçün istifadə olunur.

MAKAM (ərəb: yer, məkan) – Yaxın və Orta Şərq xalqlarının (ərəb, türk) şifahi ənənəli professional musiqisinin əsasını təşkil edən sistem; Şərq musiqi mədəniyyətində "makam" termini bir neçə mənə daşıyır: sarayda musiqinin çarxışısı üçün ayrılan yer; pərdə, simli musiqi alətinin quruluşunda barmağın tutduğu mövqe; Səs strukturu- modus, məqam səs sırası, melodiya tipi, melodik model; musiqinin inkişaf prinsipi: universal variasiya prinsipi və ya monodiyan inkişafı; janr: improvizasiya modeli, bədii yaradıcılıq qanunları. Makam ərəb klassik musiqisi təfəkkür sistemi kimi səs materialının modal təşəkkülünə və onun xətti inkişafına əsaslanma; səs sırası və onun əsasında qurulan melodik ibarətləri, sabit obrazlı-emosional səciyyəyə malik müəyyən makama əsaslanan kompozisiya modelini; modal səs sırasına, metroritmika tipinə əsaslanan musiqinin universal inkişaf prinsipi nəzərdə tutur. "Makam" termini səs tonlarının funksional diferensiasiyasına əsaslanan səs sırasını bildirir. Ərəb makam sistemi 9 makam ailəsindən ibarətdir: rast, bayatı, nəhavənd, navasər (nakris), kurd, hicaz, əcəm, sika, saba (makamların növlərində alt tetraordları umumdır). Makam – ərəb musiqisində sabit quruluş xüsusiyyətlərinə malik janr, vokal-instrumental silsilə forma. *Bax: Makom, Muğam, Raqa, Dəstgah.*

MAKOM – Özbəkistan və Tacikistan xalqlarında şifahi ənənəli professional musiqi anlayışı, muğamın regional müxtəlifliyi. "Makom" termini bir neçə mənə kəsb edir: 1. Xüsusi fəlsəfi, sosial-etik və ya lirik-psixoloji konsepsiyanı təmsil edən melodiya-model (məs., Rost- gözəllik dəyərcəsi və təbiiilik, Buzruk- monumentallıq, Navo- musiqi, həyat özünütəsdiqliliyi); 2. 12 lad (bütün "cəm" ladların XIII əsr yivahısı): uşşaq, navo, busəlik (Əbu Səlik), rast, irak, isfahan, zirəfkənd, bəzürq, zəngülə, rəhəvi, hüseyri, hicaz; *yaxmakom* - 6 lad sistemi: buzruk, rast, navo, duqox, seqox, irok; 3. Emosional-obrazlı modus, bu və ya digər lada aid, birləşməli və ya çöxhissəli vokal, vokal-instrumental və ya instrumental forma, solist və ya ansambıl tərəfindən ifa oluna bilər; 4. Şifahi ənənəli professional musiqinin janr sistemləri (Buxara şaşmakomu, Xorəzm makomu, Fərqanə-Daşkənd makomu, Dutar makamları, həmçinin surmay üçün makom melodiyaları).

MAQNİTOFON – səs siqnallarını maqnit lentinə və ya mətlinə yazan, sonra isə səsləndirən aparat. Bircığırılı və çoxcığırılı Maqnitofonlar monofonik və stereofonik yazma və səsləndirmə üçündür.

MAQOMAYEV Müslüm (Əbdülmüslüm) Məhəmməd oğlu (18.09.1885, Qroznı – 28.07.1937, Bakı) – bəstəkar, dirijor, ictimai xadim, əməkdar incəsənət xadimi (1936). Qəri seminarıyında təhsil almışdır. Musiqi ilə maraqlanmış və ilk əsərlərini bəstələmişdir. 1905-1911 illərdə müəllimlik etmişdir. 1911 ildən Bakıda fəaliyyət göstərmişdir. U.Hacıbəyovun ən yaxın dostu olmuşdur. 1912 ildən ömrünün axırına qədər opera tamaşalarına dirijorluq etmişdir. "Şah İsmayıl" və "Nərgiz" operalarının, mahnı-rapsodiya, rəqs, marş və fantaziyaaların müəllifidir. 300-dən artıq Azərb. xalq mahnı və rəqslərini nota salmışdır. 1928 ildə Q.Prımovun ifasında "Rast" muğamını ilk dəfə olaraq nota yazmışdır.

Müslüm
Maqomayev,
bəstəkar

MALİBƏYLİ Cümşüd (1845, Şuşa, Malibəyli k. – 1915, Şuşa) – xanəndə. Qarabağ xanəndəlik məktəbinin nümayəndəsi. Xanəndə kimi yetişməsinə el şənliklərinin, muğam məcəlislərinin mühüm rolu olmuşdur. Zil səsi, coşğun və sürətli zəngülə vurmaq bacarığı, aydın, rəvan diksiyalı oxuma tərzii ilə yadda qalmışdır. "Segah", "Şahnaz" "Orta Mahur", "Şüştər" muğamlarını, "Heyratı", "Qarabağ şikastəsi" zərbi muğamlarını özünəməxsus üslubda oxumuş, qədim el mahnılarının ifasına öz yaradıcılığında böyük yer vermişdir. Azərb. və İranda geniş şöhrət qazanmış, musiqi məclislərində dəvət olunmuşdur. Şuşanın musiqi həyatında, xüsusilə, XX əsrin əvvəllərində Şərq konsertlərində və opera tamaşalarında yaxından iştirak etmişdir. 1913 ildə Malibəyli Cümşüdin ifasında "Mahur", "Rast", "Segah", "Şikəsteyi-fars" muğamları və bir neçə təsviri Kiyevdə "Ekstrafon" şirkəti tərəfindən qrammofon valına yazılmışdır.

MALİBƏYLİ Həmid (Qurbanov Həmid İmamqulu oğlunun təxəllüsü: 1869, Şuşa, Malibəyli k. – 22.03.1922, Ağdam) – xanəndə, tarzun. Qarabağ muğam ifaçılığı ənənələrinin davamçısı. Xanəndəlik sənətini Hacı Hüseyn oğrənmişdir. Zil və malahətli səs olmuş, "Rast" və "Segah" muğamlarını böyük ustalıqla oxumuşdur. 1910 ildə Malibəyli Həmidin ifasında "Şur", "Rast", "Yetim Segah", "Hüməyün" muğamları, bir çox təsviri və xalq mahnıları Rıqada "Qrammofon" şirkəti tərəfindən qrammofon valına yazılmışdır. Səsi bədiqədən sonra tarzonliklə məşğul olmuşdur, Keçəçioğlu Məhəmməd, Məcid Behbudov, Məşədi Məhəmməd Fərzəliyev, İslam Abdullayev, Bülbul və b. xanəndələri tərdə müşayiət etmişdir.

Bahram Mansurov, tarzun

MANƏNDƏ (fars: bənzər, oxşar) – "Zəbul Segah" dəstgahında "Orta Segah" a keçməzdən əvvəl "Muyo" ilə "Segah" arasında yerləşən şöbə.

MANƏNDİ-HASAR (fars: *manənd* – kimi, bənzər, oxşar; *manəndi-hasar* – hasara bənzər) – "Zəbul Segah" muğamında "Bərdəşt" şöbəsinin sonradan oxunan qışa.

MANƏNDİ-MÜXALİF (fars: *manənd* – kimi, bənzər, oxşar deməkdir; *manəndi-muxalif* – müxalifə bənzər) – muğam şöbəsi. "Zəbul Segah" muğamında "Muyo" və "Segah" arasında yerləşən şöbə. Ə.Bədəlbəylinin məlumatına əsasən, ilk dəfə xanəndə Xan Şuşinskiyin sənəsi yaradıcılıq təşəbbüsü ilə "Mirzə Hüseyn Segah" muğamında "Manəndi-muxalif" dən başlanıb sonra "Segaha" keçilmişdir. Belə halda "Manəndi-muxalif" oxunan dəstgahın müqəddiməsi məhiyyətini kəsb edir. Sonradan bu, muğam ifaçılığı təcrübəsində ənənəyə çevrilmişdir.

MANSUROV Bahram Məşədi Süleymanbəy oğlu (12.02.1911, Bakı – 14.05.1985, Bakı) – tarzun, xalq artisti (1978). Tar çalmaq sənətini atasından və əmisi Mansur Mansurovdan öyrənmişdir. 1929 ildən Azərb. Dövlət Şərq Orkestrində, sonralar AZTR x.ç.a. orkestrində fəaliyyət göstərmiş, ADF-nin solisti olmuşdur. O, Cəlbar Qarayədroğlu, Seyid Şuşinski, Hüseynqulu Sarabski, Həqiqət Rzayeva, Zülfü Adıgözəlov və digər görkəmli xanəndələri müşayiət etmişdir. Ustad tarzun kimi tarın bədii-texniki vasitələrindən məharətlə istifadə etmiş, mizrabüstükari üsulunun – tarın quruluşunda sol əllo çalmaq üsulunun nadir ifaçılarından olmuş, Sadiqcan, Mirzə Mansur, Məşədi Süleymanın tar ifaçılığının davamçısı olaraq, bir çox texniki üsulları, mürəkkəb çalğı texnikasını yətməmiş və dəvam etdirmişdir. 1932 ildən ADOBT-nin solisti

və konsertmeystəri olmuş, uzun illər boyu muğam operalarını tərdə müşayiət etmişdir. B.Mansurovun muğam operaları üçün muğamçılarının hazırlanmasında xidməti böyükdür. B.Mansurovun ifasından "Caharqah" (1970) və "Rast" (1978) muğamları nota salınmışdır. "Bəstəkar Nəriman Məmmədov tərəfindən" "Bavət-Şiraz", "Hüməyün", "Nəva-Nişapur", "Şur", "Bayatı-kürd", "Mahur-Hindi", "Çaharqah" muğamları ilk dəfə olaraq, YUNESKO xətti ilə qrammofon valına yazılmışdır (1971, 1975). B.Mansurov musiqişünasların Səmərqənddə keçirilən beynəlxalq simpoziumunun "Bəstəkar və folklor" Ümumittifaq festivalının iştirakçısıdır (1978). 1941 ildən ADMN-də pedaqoji fəaliyyət göstərmiş, bir çox tarzonlorun ustası olmuşdur.

MANSUROV Eldar Bahram oğlu (28.02.1952, Bakı) – bəstəkar, əməkdar incəsənət xadimi (2005). ABİ üzvü (2007 ildən İdarə heyətinin katibi). Kinematografiya İttifaqının üzvüdür. 1968-1972 illərdə ADMN-də fortepiano ixtisası üzrə, 1974-1979 illərdə ADK-nin bəstəkarlıq fakültəsində, professorlar Cəvdət Hacıyev və Arif Məlikovun şifində təhsil almışdır. Müxtəlif illərdə pedaqoji fəaliyyət göstərmiş, ADMN-də, Azərb. Pedaqoji Universitetində, ADK-da, Respublika İncəsənət Gimnaziyasında, Türkiyənin İstanbul Universitetində müvəllim vəzifəsində çalışmışdır. 1979 ildən AZTR musiqi və tənqidi redaksiyasında redaktor, Səsiyazma Evi-də səs rejissoru, televiziyanın musiqi verilişləri Baş redaksiyasında baş redaktor, BMTİ, "Lider" telekanallarında musiqi redaksiyasında çalışmışdır. E.Mansurov 2 balet, 5 simfoniya, 2 simfonik poema, Violin və ork. üçün Konsert, bir çox kamera və xor əsərlərini, bir çox filmərə və tamaşalara musiqinin, mahnıların müəllifidir. 1983 və 1987 illərdə Səmərqənddə keçirilən Beynəlxalq simpoziumda muğamların tarixi üzrə məruzələrlə çıxış etmişdir. Frans, Almaniya və Rusiyada muğamlar haqqında elmi tə-

ləri dəfələrlə müxtəlif elmi məcmuələrdə çap olunub. "Müqəvə düşüncələrim" (1985) kitabçası, "Mansurovlar sülaləsinin tarixi" (2006) kitabı çap olunub, "Bahramnamə" konsert layihəsinin müəllifidir. Görkəmli Azərb. xanəndəliyinin səs yazılımları bərpə edərək CD-DVD şəkildə buraxdırmışdır.

MANSUROV Mirzə Mansur Məşədi Malik oğlu (05.01.1887, Bakı - 30.06.1967, Bakı) - tarzan, pədaqoq, əməkdar incəsənət xadimi (1940). Tarzan Mirzə Sadiq Əsəd oğlunun ifaçılıq ənənələrindən bəhrələnməmişdir. Mirzə Mansur "Rast", "Şur", "Segah", "Mahur-Hindi" və s. müqam dəstgahlarını ustalıqla çalmış, müqam nəzəriyyəçisi kimi tanınmışdır. 1922 ildən Azərb. Dövlət Türk Musiqi Məktəbində, 1926-1946 illərdə ADK-da dərs demişdir. Mirzə Mansurun ifasından "Rast", "Zabul" müqamları T.Quliyev tərəfindən, "Düğah" müqamı Z.Bağirov tərəfindən 1936 ildə nota salınmışdır. M.Mansurov U.Hacıbəyovun yaxın məsləhətdəşi olmuşdur. 1925 ildə müqamat dərsləri üzrə ilk proqramın

Bakı çiyənliləri. Ayaq üstə soldan Mirzə Mansur

yaradılmışı prosesində yaxından iştirak etmişdir. Eyni zamanda, U.Hacıbəyovun təşəbbüsü ilə (tar alətin) təkmilləşdirmişdir. Onun yeni quruluşda hazırladığı tar aləti Paris və İstanbul incəsənət sərgilərində nümayiş etdirilmişdir (1934).

MARŞ [fransız. *marche* - addımlamaq, irəli hərəkət etmək] - 4/4 ölçülü, xanədə daqiqə ritmə malik pyes (nadir hallarda 2/4 və ya 6/8 ölçüdə olur). kollektiv yürüşə müşayiət etmək üçün nəzərdə tutulur. Marş musiqisindən addımlayan insanların hərəkətini birləşdirmək üçün, onlara müəyyən əhval-ruhüyyə yaratmaq üçün istifadə olunur. Marş xarakterinə görə müxtəlif

növlərə bölünür: tənənəli marş, yürüşmarşı, qarşılaşma marşı, matəm marşı və s. Hərbi hissələrdə nəfəslər ork. tərəfindən ifa olunan nizam marşları (məşhur) (təbiiq olundur. Marşın müxtəlif növlərində öz əksini tapan bədii obrazlardan instrumental musiqidə və mahnılarda istifadə edilir. Azərb. musiqisində marş xarakterli rənglərə də rast gəlinir ("Heyratı", "Əraq" rəngləri). Qrammofon vallarında Azərb. xanəndələri C.Qaryagdıoğlunun, Keçəoğlu Mahəmməd, Məşədi Məmməd Fərzəliyev, I.Abdullayev və Ə.Abdullayevin birgə oxuduqları "Mən bir türkmən", "Ey vətəndaşlar" və s. kimi qədim türk marşlarının səs yazıları saxlanmışdır.

MAVƏRƏNNƏHR (ləbi) - 1. Mərkəzi Asiyada tarixi vilayət. Səmərqənd və Buxara şəhərlərinin arasında, Amudərya və Sirdərya çayları sahiliində yerləşən irtə mədəniyyət mərkəzi; 2. Müqam şöbəsi. "Düğah" dəstgahında "Ruh-ul-ərvah" ilə "Hüseyni" arasında yerləşən şöbə; "Rast" dəstgahında "Bayatı-Qacar" ilə "Bal-kəbutər" arasında; "Rəhab" dəstgahında "Zəmin-xara" ilə "Bal-kəbutər" arasında; "Çahargah" dəstgahında "Zəmin-xara" ilə "Hicaz" arasında ifa olunur.

MAYƏ - 1. Müqamın əsas sabit pərdəsi: müqamın digər pillələri mayəyə doğru meyil edərək, onun ətrafında cəmləşir. "Mayə" - özü, bünövrə deməkdir; 2. Müqam dəstgahların birinci və ən əsas şöbəsi - müqamın mayəsinə istinad edir və "Mayə" şöbəsi adlanır: məsələn, "Mayeyi-Rast", "Mayeyi-Şur" və s. Müqam ifaçılığında bir qayda olaraq, dəstgah mayədən başlayaraq, bənzər rəqəmlərdən zilsə doğru, şöbədən şöbəyə keçərək, inkişaf prosesində kulminasiyaya - zil mayəyə (mayənin oktavasına) çatdırılır. Müqamın mayəsi öz cazibə qüvvəsini dəstgahın əvvəlindən axırına kimi saxlayır və nəticədə, musiqi inkişafı yenidən mayəyə qayıdıb, mayədə, mayə pərdəsində tamamlanır. Orta əsrlərdə Yaxın Şərq xalqlarının musiqisində "Mayə" altı avazdan biri kimi göstərilir.

MEDİANTA [latın. *media* - orta] - 1. Major-minor lad sistemində tonika və dominant arasında yerləşən pillə: III (üst medianta) və VI (alt medianta) pillələr; 2. Azərb. müqamlarında funksional əhəmiyyətli pillə. Üst medianta tonikadan üç pillə yuxarıda, alt medianta tonikadan üç pillə aşağıda yerləşir.

MEDİATOR [latın. *mediator* - vasitəçi] - bir sıra simli alətlərdə çalğı zamanı simləri hərəkətə gətirmək üçün istifadə olunan sümükdən, metal-dan, taxtdan və bəzə dəridən hazırlanan kiçik, iti uclu lövhəcik; mizrab, təzənə.

MEHDİ ZƏRRABI - "Şur" müqamına mənsub şöbələrdən biri.

MEHRALIYEV Nəriman Bahadır oğlu

(05.06.1916, Şuşa - 05.08.1983, Ağdam) - tarzan, Müqam sənətinin atası Bahadır Mehrahoglundan öyrənmiş, eyni zamanda, qaval, tütək, saz alətlərdə gəzəl çalmışdır. 1930 ildən Ağdamda pədaqoq və ifaçılıq fəaliyyəti ilə məşğul olmuşdur. Bir çox görkəmli müqam ifaçılarını yetişdirmişdir. H.Məmmədov, Ə.Dadaşov, Ə.Əliyev, X.Fərəcov, Q.Rüstomov, O.Quliyev və b. ifaçılar onun yetirmələridirlər. 1958 ildən Ağdam musiqi texnikumunda dərs demiş, müqam proqramlarını tərtib etmişdir. Uzun müddət atasını müqam öclüyündə müşayiət etmiş, eyni zamanda, onun sifində konsertneyster olmuşdur. Bir sıra mahnı və rənglərin yaradıcısıdır. Musiqiçilər Ə.İsazadə, B.Hüseynli onun atasından yaradığı melodiyaları nota köçürmüşlər. Oğlu Aydın Mehraliyev də 03.10.1947 ailə ənənəsini davam etdirir, mahnı tarzəndir. Ağdam musiqi məktəbinin müdiri.

Fatma Mehraliyeva, sənəddə

MEHRƏLİYEVƏ Fatma Yusif qızı (04.06.1926 -04.01.2000) - müğənni lirik soprano, əməkdar artist (1956). Yaradıcılıq fəaliyyətinə "Səz-ci qızlar" ansamblında (1940) başlamış, sonra lars ansamblın solisti olmuşdur. 1940 illərdən ADF-nin solisti olmuş, geniş konsert fəaliyyəti göstərmişdir. U.Hacıbəyovun "Şolqat bacısı" mahnısının ilk ifası ona uğur qazandırmışdır. İfa etdiyi müqam və mahnılar AzTR Fonduna daxildir. "Arşın mal alan" filmində (1945) Telli rolunu ifa etmişdir. Bir çox Azərb. müqamlarını məharətlə oxumuş, "Kosmə-sikəstə"nin əvəz-siz ifaçısı olmuşdur.

MELODIYA (yunan. *melodiya* - mahnı oxumaq; *melos* - mahnı, *idē* - oxumaq) - Təzənə, hava; müəyyən yüksəkliyə, uzunluq və cazibə qüvvəsinə malik (məqama və metrə əsaslanan) səslərin bircəsinə qaydada ardıcıl birləşərək əmələ gətirdiyi quruluş. Musiqi əsərinin əsasını təşkil edən müxtəlif obraz və əhval-ruhiyyəni əks etdirməyə qadir olan mühüm ifadə vasitəsidir.

MELODIKA (yunan: melodik, mahnıvarı) - 1. Melodiya haqda elm; 2. Musiqi yaradıcılığında melodik ifadənin həmahəngliyi, özəl xüsusiyyətləri (məs., müqamın melodikası, U.Hacıbəyovun melodikası, Q.Qarayevın melodikası və s.)

MELODIK LADLAR - bir sabit səsə (tonikaya) doğru meyil edən və pillələr arasında, əsasən, sekunda melodik cazibəsinə əsaslanan ladlar. Melodik ladlar müxtəlif xalqların milli musiqisinin əsasını təşkil edir və peşqar bəstəkarların yaradıcılığında istifadə olunur. Melodik ladlar diatonik və xromatik olmur. Orta əsr diatonik ladları: ionik, lidik, miksolidik, dorik, trigik, eolik ladlar addır; xromatik ladların tərkibi xromatik səsəsinə (tonikadan yuxarı artırılmış və aşağı silidilmiş intervallardan) ibarət olur; şifahi ənənəli Azərb. musiqisində istifadə olunan əsas ladlar: *rast, şur, segah, çahargah, çüstə, baxant-şiraz, hümavın*.

MELİZMLƏR (yunan: *melismos* - xüsusi bir usul üzrə oxumaq) - melodiyamın ayrı - ayrı səsləri ətrafında gəzişmədən əmələ gələn melodik dönmələri, bəzəkli göstərən xüsusi işarələr. Melizmlər bunlardır: *forşlaq, quppetto, mordent, mel*.

MELODEKLAMASIYA (yunan: *melos* - mahnı + lat. *declamatio* - deklamasiya) - ifadəli, bədii qiraət olub, melodramatik xarakterli musiqi ilə müşayiət olunan.

MELODIK MODULYASIYA - melodiyada bir laddan digərinə keçid. Xalq və professional musiqi nümunələrində çox təsadüf olunan bir tənzimdir. Azərb. musiqisində melodik modulyasiya özünəməxsus cəhətlərə malikdir: bir laddan digərinə keçid müəyyən qanunauyğunluqlara tabe olub, müqam pillələrinin funksionallığına əsaslanır.

MELOS (yunan: *melos* - mahnı) - melodik element, musiqidə melodik başlanğıc.

MEMARLIQ AKUSTİKASI - məkan akustikası, hər hansı bir binada eşidilməni kəmiyyətlə bəzəyən qapalı məkanlarda səsə müxtəlif təsirlər

kətil yayılması haqqında ümumi məlumat (məhzura, konsert zalları, sösvazma studiyaları) verir. Əsas məqsədi səsin düzgün, dəqiq, eyni şəkildə yayılmasını təmin etməkdən ibarətdir. Məkan akustikası istifadə olunan materiallarla, məkanın tavanının hündürlüyü, divarların paralel və qeyri-paralelliyi ilə ölçülür. Binanın inşasından çox şey asılıdır. Yaranmış defektləri bəzi hallarda elektron akustika vasitəsi ilə aradan qaldırılır. Konsert və tamaşa zalında səsin akustikası mühüm əhəmiyyətə malikdir. *hax: akustika.*

MENZURA (latın: *mensura* – ölçü) – musiqi alətlərinin ölçüləri və müxtəlif hissələri arasında qarşılıqlı nisbət.

MENZURAL NOTASIYA (latın: *mensura* – ölçü, *nota* – işarə) – Qərbi Avropa musiqisində (XII–XVI əsrlər) yazı sistemi, səslərin həm yüksəkliyini, həm də uzunluğunu işarə edir.

METRONOM (yunan: *metron* – ölçü, *nomos* – qanun; ölçü qanunu) – metr in ölçüsünü dəqiq göstərmə yolu ilə əsərin tempini dəqiq müəy-

yənləşdirən cihaz; 1816 ildə İ.N.Metsel tərəfindən yaradılmışdır; ifaçıya rəqəmlərlə göstərilən tempi dəqiq təyin etməyə kömək edir.

METRIKA (yunan: ölçü, dərəcə) – Antik musiqi nəzəriyyəsində şeir ölçülərinə həsr olunmuş bölmə; onun qanunlarına əsasən musiqi ölçüsü ilə şeirin ölçüsü üst-üstə düşməlidir. Bu termin orta əsr musiqi nəzəriyyəsində də saxlanılır. Sonralar şeirin tədricən musiqidən ayrılması ilə bu nəzəriyyə qrammatikaya aid edilir. Yeni dövrdə metroritim poeziyanın bölməsinə çevrilmiş və tədricən musiqi nəzəriyyəsinə, musiqi metri haqda elmə aid edilmişdir.

METSO-SOPRANO (italyan: *mezzo* – orta və soprano) – orta registrlı qadın səsi; soprano və kontralto arasında yerləşir. Diapazonu: kiçik oktavanın Iya səsindən – ikinci oktavanın Iya səsinə kimi. Xorda alt səsi – ikinci səs.

MƏCLİS – oturmaq yeri, yığıncaq yeri. Mədərsədə "dərs otağı", "qəbul otağı", "görs yeri" mənalarında istifadə olunur. Mütəbir dövrdə Türkiyə, İran və Azərb. parlament mənəsində

Tarzan Qurban Primov (ortada) musiqi məclisində

da istifadə olunur. Müsəlman ölkələrində məclislər ictimai və mədəni həyatda geniş yayılmışdır. Xüsusilə alimləri, şairləri, xanəndə və musiqi ifaçılarının özündə birləşdirən məclislər mədəniyyət tarixinin inkişafında mühüm rol oynamışdır. *Bax: Məclisi-üns, Məclisi-İramuşan.*

MƏCLİSİ-ÜNS (ərəb: ülfət məclisi) – ədəbi məclis. 1864 ildə Şuşada, şair H.A.Ağahın evində təşkil olunmuş, X.Natəvanın rəhbərliyi ilə 1897 ilədək fəaliyyət göstərmişdir. X.Natəvan, M.P.Fəna, M.Ə.Növrəs, A.H.Yüzbaşov, M.Məmai, M.S.Piran və b. şairlər məclisin fəal iştirakçıları idilər. Məclisdə Qarabağ xanəndələri də dövrə olunur və şairlərin qəzəlləri əsasında muğamlar ifa edirdilər.

MƏCLİSİ-FƏRAMUŞAN (farscadan tərcümədə; ündülənlər məclisi) – ədəbi məclis. 1872 ildə M.M.Növvabın evində təşkil edilmiş, 1910 ilədək fəaliyyət göstərmişdir. M.M.Növvab, H.Qaradəği, F.Kəminə, A.Asi, M.Ə.Bəki, B.Sabur, B.Fədati, M.Katib və b. şairlər məclisin fəal iştirakçıları idilər. Qarabağ xanəndələri də bu məclisdə yaxından iştirak edirdilər.

MƏCMƏÜŞ-ŞÜƏRA (ərəbcədən tərcümədə; şairlər yığıncağı) – ədəbi məclis. 1880 ildə Bakıda təşkil edilmişdir. M.Cürminin, sonralar isə A.Süreyyanın rəhbərliyi ilə təxminən 1915 ilədək fəaliyyət göstərmişdir. İ.Züdəli, M.Dilxun, Ə.Vaqif, Ə.Cənnəti, Ə.Yusif, K.Salib, M.Müsvir, M.Azər və b. məclisin fəal üzvlərindən idilər. Məclisdə bəzən qonaq sifəti ilə Seyid Əziz Şirvani də iştirak edirdi. Məclisin üzvləri olan şairlərin qəzəlləri Aşqeron xanəndələrinin muğam ifaçılığında geniş istifadə olunurdu.

MƏCRƏ (ərəb) – adsız barmaq.

MƏDD (ərəb) – səsi uzatmaq xassəsi.

MƏDİHƏT (ərəb) – nüfuzlu bir şəxsin ya da öləmətdar bir hadisənin şərəfinə oxunan şeir – musiqili kompozisiya.

MƏQAM (latın: *modus*; rus: *lad*) – musiqi səslərinin qarşılıqlı əlaqə sistemi; bu sistem qeyri-sabit səslərin sabit səslərdən (istinad pillələrindən) asılılığı ilə müəyyən olunur. Məqam bir-birinə tərəf meyil göstərən və bir sabit səs (məyə – tonika) ətrafında toplaşan müxtəlif yüksəklikli musiqi səslərinin qarşılıqlı münasibət sistemindən ibarətdir. Məqamda hər səs, hər pərdənin öz mövqeyi və öz xüsusi keyfiyyəti var. Məqamı əmələ gətirən səslər "pilla" adlanır və I pillədən başlayaraq, yuxarıya doğru

artan sıra ilə rum rəqəmləri ilə işarə olunur. Məqamın hər bir pilləsi müəyyən funksiya (vəzifə) daşıyır. Məqamlar bir-birindən *səssəssim* quruluşuna görə fərqlənir, yəni səslər arasındakı *intervallın kamıyyəti və keyfiyyəti*, həmçinin ayrı-ayrı pillələr arasındakı qarşılıqlı münasibət məqamın səssizsinin quruluşunu müəyyən edən amildir. Bu, "məqamın quruluş formulu" adlanır. Hər bir məqam özünəməxsus adla adlandırılır. *Bax: Melodik ladlar.*

Azərb. məqamlarının quruluş xüsusiyyətlərini XX əsrdə U.Hacıbəyov "Azərbaycan xalq musiqisinin əsasları" fundamental elmi əsərində (özə çıxarmışdır). U.Hacıbəyov öz məqam nəzəriyyəsində yeddi əsas məqamı göstərir: *rast, şur, səgah, çahargah, bayati-şiraz, şuştar, hümayın*. Həmçinin, üç əlavə məqam – səhnə, sarənc, ikinci növ çahargah – qeyd olunur. Azərb. musiqi irsində bütün melodiyalar və musiqi əsərləri – muğamlar, zərbə muğamları, təsnif və rənglər, xalq mahnı və rəqsləri, aşiq havaları bu muğamlar üzərində qurulur. Azərb. bəstəkarlarının yaradıcılığında bu muğamlardan geniş istifadə olunur.

MƏQAM ALTERASIYASI – Məqamın qeyri-sabit pillələrinin *yarımton* əksidilməsi və ya artırılması; həmin pillələrin sabit pillələrə doğru cazibəsini gücləndirmək məqsədi daşıyır. *Ahterasiya* səvasında qeyri-sabit pillələr sabit pillələrə yaxınlaşır və xromatik intervallar sırası əmələ gəlir. Məqam alterasiyası zamanı işarələr açarda devil, notun yamında (təsəduh işarə kimi) göstərilir.

MƏQAM MODULYASIYASI – *tonikanın* (yəni tonallığın) saxlanılması şərtlə ladin dəyişdirilməsi nəzərdə tutur. *Şifahi ənənəli Azərbaycan musiqisində* və *bəstəkar yaradıcılığında milli ladlar arasında modulyasiyalı geniş tətbiq olunur*. Məqam modulyasiyası çox zaman formavaradici və bədi ifadə vasitəsi kimi istifadə olunur.

MƏĞLUB – muğam söbəsi. "Çahargah" döst gahında "Muxalif"dən sonra ifa olunur.

MƏXLUT (hərbi mənası: qarışıq, qatışıq, aşqarlı – muğam guşəsi. "Zəbul Səğahı" döstgahında "Orta səğahı"dan "Şikəstəyi-fars" a keçməzdən əvvəl çalınır.

MƏLİKOV Arif Cahangir oğlu (13.09.1933, Bakı) – bəstəkar, Azərbaycan xalq artisti (1978), SSRİ xalq artisti (1986), professor (1979), AMEA-nın müxbir üzvi (2001), Azərbaycan Dövlət mükafatı laureatı (1986), "İstiqlal" ordeni (1998) ilə təltif edilmişdir. ADMM-də tarixçisi (əzərlə təhsil).

almış, ADK-nı bəstəkarlıq ixtisası üzrə (Q. Qarayevin sinfını) bitirmişdir. 1958 ildən burada çalışır, bəstəkarlıq kafedrasının müdürüdür. Yaradıcılığı genişdir. Baletləri dünyanın 65 ölkəsində teatr səhnəsində qoyulmuşdur. Bir çox əsərləri Çexiya, Bolqarıya, Rumıniya, Polşa, Almaniya, Macarıstan, Finlandiya, Türkiyə, ABŞ, Yaponiya, İngiltərə, Fransa, Avstraliya, Misir və b. ölkələrdə səslənib. "Məhəbbət əfsanəsi", "Yer üzündə iki nəfər", "İki qəlbin poeması" baletlərinin, "Dağalar" operettasının, 8 simfoniyanın, N. Hikmətin şeirlərinə bəstələnmiş romanlar, onlarla muhtəlif adlı simfonik əsərlər, kamera musiqisi, kino, teatr musiqisinin müəllifidir. Əsərlərində muğamlardan yaradıcılıqla bəhrələnmişdir. Xüsusilə Dördüncü və Altıncı simfoniyaalarında muğam tətəkkür tərzli, dostgahların quruluş prinsipi, bir məqam çərçivəsində inkişaf və daxili məzmunun vahidliyi kimi amillər bəstəkarın özünəməxsus vədi-xətti ilə uzvi surətdə əlaqələndirilmişdir.

Arif Məlikov,
bəstəkar

MƏMMƏDƏLİYEV Vəsim Məmmədli oğlu (27.09.1942, Bakı) - ərəbşünas, filologiya elmləri doktoru (1974), professor (1979), əməkdar elm xadimi (1992), AMEA-nın müxbir üzvü (2001), AMEA-nın həqiqi üzvü (2007). İslam Konfransı Təşkilatı Müsəlman Hüququ Akademiyasının həqiqi üzvü, İraq Elmlər Akademiyasının müxbir üzvü, Türkiyə Elmi Araşdırmalar Vəqfinin fəxri üzvü, Misir Ərəb Respublikasının Misir ərəb dili Akademiyasının müxbir üzvü, "Şohret" ordeni (2002) ilə təltif olunmuşdur. Qafqaz Müsəlmanları İdarəsinin Elmi-dini Şurasının sədri, Bakı Dövlət Universitetini bitirmişdir. 1964 ildən burada çalışır. 1991 ildən "Ərəb filologiyası" kafedrasının müdiri, eyni zamanda, 1993 ildən "İlahiyyat" fakültəsinin

Vəsim
Məmmədliyəv,
şərəfinə-əlmi

dekanıdır. Elmi yaradıcılığı ərəb dilçilik elminin dünya dilçilik elmində orijinal sistemə malik olması, onun nəzəri və metodoloji baxımdan Hind-Avropa dilçiliyindən fərqlənməsi, ərəb dilçiliyinin ilkin orta əsr dilçilik tarixində yeni söz olması, Avropa dilçilik elminə təsiri məsələlərinin öyrənilməsi ilə; "Quran Kərim" in dil və üslub xüsusiyyətlərini, ərəb ədəbi dilinin ən böyük abidəsi olması, ecazi və təkrar olunmazlığı, Azərb. dilinə tərcümə xüsusiyyətlərinin tədqiqi ilə, ərəb ədəbi dilindən fərqli olaraq bəzi ərəb dialektlərinin tipoloji baxımdan Azərb. dili ilə daha yaxınlığı problemlərini tədqiqi ilə bağlıdır. 150-dən artıq elmi əsərin (monoqrafiya, dərslik, tərcümələr və elmi məqalələr), o cümlədən, "Ərəb dilçiliyi" (1985), "Kulə qrammatika məktəbi" (1988), "Azərbaycan dilinin ərəb qrafikası ilə ifadəsi" (Rabat, 2000, ərəb dilində), "Quran və elm" (2006) monoqrafiyalarının müəllifidir. Əsərləri muğam sənətinin tarixinin, muğam adlarının etimologiyasının öyrənilməsində əsas mənbələrdən biridir.

MƏMMƏD OĞLU Ağa Mirzə Əli Əsgər Qarabaği (XIX əsr, Şuşa) - xanənda, muğam bilicisi. XIX əsr Azərb. musiqisinin və məarifçiliyinin ən görkəmli simalarından biri. Bir çox görkəmli muğam ustalarının - Xərrat Qulu, Hacı Nəcəf bəy, Mirzə Səttar, Hacı Hüse, Məşədi İsi, Mirzə Sadiq Əsəd oğlu kimi sənətkarların sələfi sayılır. Mirzə Əli Əsgərin yaradıcılığı çoxcəhətli olmuşdur. O, həm məlahətli səsa malik xanənda, həm də özlə ustad bir kamançaçı idi. O, Azərb. musiqisini dəyərindən öyrənərək, onun özünəməxsus cəhətlərini özə çıxarıb və mahiyyətini şərh edərək, müqəllidlərə öyrədirdi. O, həmçinin, dövrünün qabaqcıl musiqi xadimi kimi, muğam sənətinin inkişafında mühüm rol oynamışdır.

MƏMMƏDQULUZADƏ Cəllil Məmmədqulu oğlu (ədəbi təxəllüsü: Molla Nəsrəddin; 10.02.1866, Naxçıvan - 04.01.1932, Bakı) - yazıçı, dramaturq, mütəfəkkir, jurnalist, ictimai xadim. "Molla Nəsrəddin" jurnalının yaradıcısı və redaktoru, realisti-demokratik "Molla Nəsrəddin" ədəbi məktəbinin banisi. "Danabaş kəndinin əhvalatları" povestinin, "Olular", "Ananın kitabı", "Dəli yığıncağı", "Kamança" kimi klassik söhnə əsərlərini, onlara hekayə, novella, felyeton, очерк və məqalələrin müəllifidir. Əsərlərində muğam sənətinin yüksək dəyərləndirmiş, bir çox muğam ustaları ilə dostluq etmişdir.

MƏMMƏDLİ Qulam Məmməd oğlu (25.03.1897, Təbriz - 18.11.1994, Bakı) - jurnalist, ədəbiyyatşünas və teatrşünas, əməkdar mədəniyyət işçisi (1977). 1916 ildən mətbuatda çıxış etmişdir. "Kəndli qəzetəsi" (1930-1932), "Azərbaycan kolxozçusu" (1932-1935), "Yeni yol" (1937) qəzetələrinin, "Kirpi" jurnalının (1956-1959) redaktoru olmuşdur. Azərb. teatrı, Azərb. ədəbiyyatı və incəsənətinin bir çox klassikləri (C. Məmmədquluzadə, H. Ərəblinski, C. Zeynalov, H. Cavid, N. Nərimanov, U. Hacıbəyov) haqqında sənətlərin müəllifidir.

MƏMMƏDOV Əlibaba Balaahməd oğlu (05.02.1930, Bakı ş. Maşağa k.) - xanənda, xalq artisti (1989). Ə Məmmədovun xanənda kimi yetişməsində Bakının və Abşeron kəndlərinin özünəməxsus muğam məhəbbəti böyük rol oynamışdır. Ə. Məmmədov musiqi təhsilini 1953-1958 illərdə ADMM-də xanənda Sevid Şuşinskiyın sinfində almışdır. 1945 ildən ADF-nin solisti, 1978-1988 illərdə "Azkonsert birliyi"nin solisti olmuşdur. 1968 ildə ADF-nin nəzdində maestro Niyazinin təşəbbüsü ilə "Həməyun" s.ç.ə. ansamblı yaratmışdır və bu günə kimi

Əlibaba
Məmmədov,
xanənda

həmin ansamblı rəhbərlik edir (konsertmeysterlər: Tofiq Məmmədov, İdris Səmədoğlu). Ə. Məmmədov Azərb. həkəmi xanəndələrinin ənənələrindən bəhrələnmiş və muğam sənətində öz yolunu açan ustad xanənda kimi tanınmışdır. Muğam sahəsində geniş bilivi, bədi-texniki cəhətdən kamil itaətçiliyi və dərin yaradıcılıq axtarıları onun sənətində özünü burzuda verir. Xanəndənin böyük məharəti ifa etdiyi "Rast", "Bayatı-Şiraz", "Rahab", "Doğu" və b. muğam-dəstgahlarının səsyazıları AzTR Fondunda saxlanılır. Ə. Məmmədov 100-dən artıq mahnı və təsniflər yaratmışdır ki, onlar xanəndələrin repertuarına daxil olmuşdur: "Yaşa məhəbbətim, yaşa ürəyim", "Gəl bizə, yar", "Bir dənəşən" və s. Fəzuli, Vahid, M. Müşliq, Süleyman Rüstəm, B. Vahabzadə kimi Azərb. şairlərinin sözlərini yazılmış bu mahnılar AzTR Fondunda bir çox görkəmli xanəndələrin lent yazısında qorunub saxlanılır. Ə. Məmmədov pedaqoji və məarifçilik fəaliyyətinə böyük önəm verir. O, 1963 ildən BMK-də, 1988 ildən Bulbul ad. Orta İxtisas Musiqi Məktəbində müğamdan dərş deyir, gənc xanəndələr nəslinin yetişməsində böyük əmək sərfi edir. Ə. Məmmədov muğam itaətçiliyi sənətinə yeni qədim qoyan gələnlərin yaxın məsləhətçisi və sənət müəllimidir. O, dərslərlə muğam musiqişünaslarının münasiflər heyətini uzvı olmuşdur.

Hacı Məmmədov,
uzur

MƏMMƏDOV Hacı Məmməd oğlu (28.04.1920, Şamaxı - 02.08.1981, Bakı) - uzur, xalq artisti (1963). 1948 ildə Azərb. Dövlət Tibb Universitetini bitirmişdir. 1949-1970 illərdə həkim cərrah işləmişdir. Tarda qalmığı müstəqil öyrənmişdir. 1930-1948 illərdə Azərb X.Ç. A. Ork. işləmiş. 1949 ildən ADF-nin solisti olmuşdur. Muğamların və bəstəkar əsərlərinin orijinal

və mahir ifaçısı idi. H.Məmmədovun sənətkarlığının əsas xüsusiyyəti emosionallıq və virtuozluq kimi keyfiyyətlərin qovuşmasından ibarət idi. Onun ifasında "Orta Mahur", "Segah", "Çahargah", "Zabul", "Şur" müğamları, xalq musiqisi və bəstəkar əsərləri AzTR Fondunda qorunub saxlanılır. H.Məmmədov Bülbul, Seyid Şuşinski, Zülfü Adıgözəlov kimi xanəndələri müşayiət etmişdir. Bir çox xarici ölkələrdə (Belçika, Polşa, Macarıstan, İran, Suriya, Əlcəzair və s.) qastrol səfərlərində olmuşdur.

MƏMMƏDOV Mürşüd Səlim oğlu (21.08.1932, Ağdam r-nu, Muradbəyli k. - 26.04.1996, Bakı) - xanəndə. Qarabağ xanəndəlik məktəbinin tanınmış nümayəndəsidir. 1953 ildə Ağdam musiqi məktəbinə qəbul olunmuşdur. M.Məmmədov Seyid Şuşinskidən müğamları öyrənmiş və professional xanəndə kimi püxtələşmişdir. S.Şuşinski onun "Rast" və "Mahur" müğamlarını ifa etməsinə yüksək qiymətləndirirdi. M.Məmmədov 1955 ildə Bakıda musiqi olimpiadasında iştirak etmiş, onun oxuduğu "Segah" müğamı dinləyicilər tərəfindən böyük bəğləmlə qarşılanmış və radioda lentə alınmışdır. Həmin illərdən başlayaraq, ADF-nin solisti kimi konsert proqramları ilə çıxış etmiş, qastrol səfərlərində olmuşdur. O, opera səhnəsində də qüvvəsini sinəmiş, müğam operalarında bir sıra rolları İbn Səlam və Zeyd, U.Hacıbəyov - "Leyli və Məcnun" ifa etmişdir. M.Məmmədov geniş diapazonlu səse malik xanəndə idi. Xüsusilə yuxarı registrdə onun səsi cingiltli səsləndirildi, şaqqraq zəngülələri ilə fərqlənirdi. O, oxuduğu müğamın ruhuna dərinləndirən nüfuz edərək, onun emosional bədii təsir qüvvəsini açmağa nail olurdu. AzTR Fondunda M.Məmmədovun ifasında "Bayatı-Şiraz", "Segah", "Zabul-Segah", "Rast", "Qatar", "Qarabağ şikəstəsi" müğamlarının, bir sıra mahnı və təsniflərin lent yazıları saxlanılır.

MƏMMƏDOV Nəriman Həbib oğlu

(28.12.1927, Naxçıvan ş. - bəstəkar, əməkdar incəsənət xadimi (1982), xalq artisti (2005), Naxçıvan Muxtar Respublikasının əməkdar incəsənət xadimi (1974), professor (2006). ADK-da təhsil almış, C.Hacıyevin bəstəkarlıq sinfini bitirmişdir. ADMM-də, AMEA-nin Milli-də işləmişdir. BMA-nın Azərb. xalq musiqisinin tarixi və nəzəriyyəsi kafedrasında çalışır. Müğamları instrumental və vokal-instrumental şəkildə nota salmış və çap etdirmişdir. Nəşr olunan müğamlar: "Azərbaycan müğamları Çahargah və Hümayun" (Bakı, 1962), "Azərbaycan müğamları Bayatı-Şiraz və Şur" (Moskva, 1962), "Azərbaycan müğamları Rast və Şahnaz" (Bakı, 1963),

"Azərbaycan müğamları Segah-Zabul və Rəhab" (Bakı, 1965), "Azərbaycan müğamı Çahargah" (Moskva, 1970), "Azərbaycan müğamı Rast" (Moskva, 1978).

MƏMMƏDOV Vəli Muxtar oğlu (05.08.1933, Ağdam r-nu, Qaradagli k.) - yazıçı-jurnalst, pedaqoq və xanəndə, müğam sənətinin tədqiqatçısı, filologiya elmləri namizədi (1964). Əməkdar müəllim. Azərb. Jurnalstlar Birliyinin və Azərb. Yazıçılar Birliyinin üzvüdü (1959). 1952-1957 illərdə Azərb. Dövlət Universitetinin (indiki BDU) filologiya fakültəsinin jurnalistika şöbəsində təhsil almışdır. Həmin dövrdən gözəl səsi və ifaçılıq məharəti ilə diqqəti cəlb etmişdir. Tələbə özəlliyəyət kollektivində çıxış etmiş, 1957 ildə gənclərin və tələbələrə Moskva keçirilən Ümumittifaq və VI ümumdünya festivalının laureatı adına və VI mükafat layiq görülmüşdür. ADMM-də (1960-1964) görkəmli xanəndə Seyid Şuşinskidən ifaçılıq sənətinin sirlərini öyrənmişdir. Onun ifasında "Kürdü-Şahnaz", "Mirzə Hüseyin Segah", "Çahargah", "Bayatı-Şiraz", "Heyratı", "Arzabarı", "Qarabağ şikəstəsi" müğamları, bir sıra mahnı və təsniflər qrammofon valılarına yazılmışdır. AzTR-də əbədli-musiqili verilişlərin, "İqtisadçının səsi" radio verilişinin müəllifi olmuşdur. 1966 ildən Azərb. Dövlət İqtisad Universitetində Azərb. dili kafedrasının dosentidir (1972-1982 illərdə kafedra müdiri). 1951 ildən Respublika mətbuatında elmi-metodik, publisist, dil, ədəbiyyat və xalq musiqisi məsələlərinə dair 350-dən artıq məqaləsi və 100-dən çox hekayələri çap edilmişdir. H.B.Zərdəbinin həyat və yaradıcılığı, "Əkinçi" və o dövrləki müxtəlif mətbuat orqanları haqqında tədqiqat işləri, bədi və ifaçılıq sənətinə aid kitabları nəşr olunmuşdur: "Havalansın xanın sösi", "Füzulün musiqi dünyası", "Müğam, söz, ifaçı" kitablarında müğam ifaçılarının portret oçerkləri öz əksini tapmışdır. Azərb. İqtisad Universitetində "Tər sətirlər" ədəbi məclisini və "Mədəniyyət universiteti"ni (1969-1989) yaratmış, müəllim və tələbələri bura cəlb etmişdir. Şairlər, musiqişünaslar, ədəbiyyatşünaslar, xanəndə və müğənnilər mədəniyyət universitetinin tədbirlərində yaxından iştirak etmişlər.

MƏMMƏDOVA Nəzakət Əli qızı (28.02.1944, Gonca - 21.10.1981, Bakı) - müğənni (likir-dramatik soprano), əməkdar artist (1974). ADMM-ni bitirmiş, Hacıbaba Hüseyinova və Əhməd Bakıxanovdan dər almışdır. Konsert fəaliyyətinə "Lələ" qızlar ansamblında başlamışdır. 1970-1981 illərdə ADOBT-nin solisti olmuş, bütün müğam operalarında əsas rolları oynamışdır.

Leyli, Əsli, Xanəndə qız (U.Hacıbəyov - "Leyli və Məcnun", "Əsli və Kərəm", "Koroglu"), Gulbahar (Ş.Axundova - "Gəlin qavası") obrazlarını özünəməxsus məharətlə yaratmışdır. Repertuarı müğamlardan, təsniflərdən, bəstəkar və xalq mahnılarından ibarət idi. Onun ifasında "Qatar", "Rast", "Şahnaz", "Segah" müğamları, "Sarı bulbul", "Qaragilo" xalq mahnıları AzTR Fondunda saxlanılır.

MƏMMƏDOV Fehruz Əmirxan oğlu

(23.08.1972, Ağdam rayonu) - xanəndə, əməkdar artist (2005). Mütəsir dövrdə Qarabağ müğam ifaçılığı məktəbinin layiqli davamçılardan biri, xanəndə Səxavət Məmmədovun qardaşıdır. F.Məmmədov Xan Şuşinski ad. Ağdam müğam məktəbinin yetirməsidir. İlk müəllimi, Qarabağ xanəndəlik məktəbinin ənənələrini yaşadan və bu gün də yeni gələnlər xanəndələr nəslinin təlim-tərbiyəsində əməyini əsirgəməyən Əlisəfa Hüseyinov olmuşdur. 1994-1997 illərdə F.Məmmədov təhsilini ADK-da, görkəmli xanəndə Arif Babəyev müğam sinfində davam etdirmiş, sənətinə təkmilləşdirmişdir. F.Məmmədov Qarabağ xanəndələrinin yaradıcılığında bəhrələnərək, eyni zamanda, sənətdə qardaşı Səxavət Məmmədovun yolunu davam etdirir. Onların səsinə və ifa tərzindəki oxşarlıq da bunla subut edir. Bununla bəla, F.Məmmədov özünəməxsus ifaçılıq üsulu, istedadı və zəhmətsevərliyi sayəsində xalqın rəğbətini qazanmışdır. Xanəndə İran, Türkiyə və b. ölkələrə qastrolları zamanı da Azərb. musiqi mədəniyyətini böyük məsuliyyəti hissi ilə təmsil edir. Xanəndənin müğam və təsniflərdən ibarət bir neçə diski buraxılmışdır.

MƏMMƏDOV Mirzə Muxtar Mirzə Əli Əsgər oğlu (1841, Şuşa - 16.01.1929, Bakı) - xanəndə, müğam bilicisi, teatr xadimi. Müğamları dövrünün ən tanınmış müğam bilicilərindən biri olan atası Mirzə Əli Əsgərdən öyrənmişdir. 1897 ildə Şuşada göstərilən "Məcnun Leylinin məzarı üstündə" bürpərdəli musiqili tamaşasında iştirak etmişdir. 1908 ildə dram tamaşalarında çıxış etmişdir. "Leyli və Məcnun" operasının ilk tamaşasında Məcnunun atası rolunu oynamışdır. Digər müğam operalarında ("Əsli və Kərəm", "Şah Abbas və Xurşidbanu" və s.) müxtəlif rollarda çıxış etmişdir. Mirzə Muxtar müğam sahəsində dərin savada malik bir şəxs olmuşdur. Bir çox xanəndələr ondan müğam sənətinin qanun-qaydalarını mənimsəmişdir. Mirzə Muxtar xanəndələrə sösi qorumaq haqqında, davranış qaydaları ilə bağlı qiymətli məsləhətlər vermişdir. Onun tövsiyələri xanəndələr arasında dildən-dilə keçərək yaşayır.

MƏMMƏDOVA Rəna Azar qızı (27.02.1950, Bakı) - musiqişünas, sənətsənətlş doktoru (1990), professor (1999), AMEA-nin müxbir üzvü (2001). ADK-nı bitirmişdir. AMEA-nin Milli-nin "İncəsənətin qarşılıqlı əlaqələri" şöbəsinin müdiri, Azərb. xalq musiqisində - funksional təhlilin əsasları, musiqi türkşünaslığının, müqayisəli sənətsənətlşin əsasları problemlərini tədqiqatçısı kimi tanınmışdır. Musiqişünaslıqda yeni istiqamət olan musiqi türkologiyasının əsasını qoymuşdur. 100-dən artıq elmi əsərləri - monoqrafiya, kitab və məqalələri çap olunmuşdur; o cümlədən, "Azərbaycan müğamlarının estetik xüsusiyyətləri" (1987), "Müğam-sənətlə qovşağı" (1989), "Azərbaycan müğamlarının funksional problemləri" (1989), "Azərbaycan müğamı" (2002) əsərlərində müğam sənətinin estetik və nəzəri məsələləri öyrənilmişdir.

MƏMMƏDOV Səxavət Əmirxan oğlu

(23.10.1953, Ağdam r-nu, Abdal Güllübi k. - 30.09.1991, Bakı) - xanəndə. Qarabağ müğam ifaçılığı məktəbinin layiqli davamçılardan biri. Səxavət Məmmədovun erkən yaşlarından sənətdə gəlməmişdir. Mələhətlə oxuduğu el havaları və təsniflər onu xalqın sevimlisinə çevirmişdir. S.Məmmədovun professional sənət yolu isə 1970 illərdən başlayır. Əvvəlcə ADMM-də müğam sinfində, daha sonra isə ADMU-də təhsil

Səxavət Məmmədov, xanəndə

alır. Müğam sənətinin inceliklərini S.Məmmədov görkəmli müğam ustası, xanəndə Hacıbaba Hüseyinova'dan öyrənir. Öz ifaçılıq üslubunda Qarabağ xanəndələrinin ənənələrini yaşadan S.Məmmədov həm də özünəməxsus öz tərzini ifadə etmişdir. O, səsinin incə çalarları ilə oxuduğu müğamların tərsində yeni cizgiləri açmağa nail olmuşdur. S.Məmmədovun yara

dıcılığında xüsusilə "Rast", "Şahnaz", "Mırzə Hüseyn Segahı" mugam dəstgahları, "Heyratı", "Səmayi-Şəms" zərbi mugamlarının təfsiri bənzərsiz keyfiyyətlərə malikdir. Xanəndə mugam-dəstgahlının ifasına çox məsuliyyətlə yanaşır, onun bütün şöbələrini ardıcılıqla və dəqiqliklə oxuyurdu. S.Məmmədov qədim xalq mahnılarına, aşıq havalarına diqqət yetirərək, onları öz repertuarına daxil etmiş, unudulmuş melodiyaları yenidən öz ifası ilə həyata qaytarmışdır. Bu baxımdan, onun oxuduğu "Sarı bül-bül", "Azad bir quşdım" mahnıları və s. xalq arasında geniş yayılmışdır. Səxavət Məmmədovun xarici ölkələrə qastrol səfərləri də çox olmuş, Fransada, Almaniyada, İsraildə, Avstriyada, Nikaraquada, Hindistanda konsertləri böyük müvəffəqiyyətlə keçmişdir. Xanəndənin mugam və təsniflərdən ibarət diskləri Azərb., Ukraynada, Almaniyada buraxılmışdır.

Tariyel Məmmədov,
musiqişünas

Yaqub Məmmədov,
xanəndə

"İzahlı-monoqrafik musiqi lüğəti" elektron nəşrlərinin elmi redaktorudur. Bir sıra beynəlxalq konfranslarda (Özbəkistan, ABŞ, Litva, Belarus, Tunis) iştirak etmişdir. "Qarabağ xanəndələri" və "Mugam ensiklopediyası" layihələrinin koordinasiyaçı və məsul redaktorudur.

MƏMMƏDOV Yaqub Məhəmməd oğlu (05.05.1930, Ağcabədi – 05.07.2002, Bakı) – xanəndə, xalq artisti (1991). Qarabağ xanəndəlik məktəbinin XX əsrin II yarısında yetişmiş orta nəslinin görkəmli nümayəndəsidir. Qarabağ torpağında boya-baş çatmış Yaqub Məmmədov professional musiqi təhsilini ADMM-də almışdır. Görkəmli xanəndə Seyid Şuşinskiddən mugam dəstgahları, xanəndəlik sənətinin sirlərini öyrənmiş, həmçinin musiqi və poeziya sahəsində dərin biliklər qazanmışdır. Yüksək ifaçılıq mədəniyyətinə malik xanəndə gözəl səsi.

MƏMMƏDOV Tariyel Aydın oğlu (28.02.1949, Bakı) – musiqişünas, sənətsünaslıq doktoru (1989), professor (2005). 1974 ildə ADK-nı musiqişünaslıq ixtisası üzrə bitirmişdir. Elmi və pedaqoji fəaliyyətlə məşğuldür. Elmi tədqiqatlarının əsas mövzusu aşıq sənəti ilə bağlıdır. Bir neçə monoqrafiya və dərs vəsaitlərinin, o cümlədən, "Koroglu mahnıları" (1984), "Azərbaycan aşıqlarının ənənəvi nəğmələri" (1988), "Sifahi ənənəli xalq-professional musiqisi" (2002) tədqiqat əsərlərinin, 100-dən artıq elmi məqalənin müəllifidir. BMA-nın "Azərbaycan xalq musiqisinin tarixi və nəzəriyyəsi" kafedrasında çalışır. ABİ üzvüdür. "Musiqi Dünyası" jurnalının baş redaktoru və nəşiridir. Musiqi mədəniyyəti üzrə 25 Veb saytların müəllifi və rəhbəridir. Üzeyir Hacıbəyovun "Azərbaycan xalq musiqisinin əsasları", Ə.Bədəlbəylinin

təkrar edilməz oxuma tərzini diqqətə cəlb etmişdir. O, bütün mugam dəstgahlarının gözəl bilicisi olmaqla yanaşı, həm də Azərb. poeziyasını dərinləndirən bilirdi. Y.Məmmədov uzun illər ADF-nin solisti olmuş, konsertlərdə çıxış etmişdir. Onun ifasında qrammofon vallarına yazılmış mugam dəstgahları bütün Yaxın və Orta Şərqdə yayılmışdır. Ustad xanəndə kimi püxtələşmiş Y.Məmmədov sənətdə öz ənənələrini yaratmışdır. Öz dövrünün bir çox xanəndələri, eyni zamanda, yeni gələcək nəsillərinin yaradıcılığından bəhrələnməmişlər.

MƏMMƏDOVA Zümrüd Mövlud qızı (1954, Quba) – xanəndə, əməkdar artist (1998), xalq artisti (2003). 1976 ildə ADMM-nin mugam şöbəsini, 1983 ildə ADMİU-nu bitirmişdir. 1978 ildən ADF-nin solistidir. Bir çox respublika və

beynəlxalq festivalların laureatıdır. Vyetnamda (1982) "Xalqlar Dostluğu" medalına, Yaponiyada (1989) "İpək yolu", Bağdadda (1999) "Babilistan" festivalında fəxri diploma layiq görülmüşdür. Yaponiyada mugamlardan ibarət diskləri çıxmışdır. Dünyanın bir çox ölkələrində Azərb. mugamını təmsil etmişdir. Z.Məmmədovun repertuarına "Qatar", "Heyratı", "Şahnaz", "Qarabağ şikastəsi", "Mənsuriyyə", "Çahğah", "Segah" kimi mugamlarla yanaşı, xalq və bəstəkar mahnıları da daxildir. 1998 ildən ADMİU-nun Mugam kafedrasında və AMK-nın nəzdində İncəsənət Gimnaziyasında müəllim kimi çalışır. Həmçinin, 1990 ildən bu günə kimi Azərb. Respublikası Müdafiə Nazirliyinin Nümunəvi nəfəsləli alətlər orkestrində hərbi-müğənnidir. Tez-tez hərbi hissələrdə əsgərlər qarşısında konsertlər verir.

MƏNİM SƏMƏ – bilik, bacarıq və vərdislərə yiyələnməyə yönəldilmiş əqli fəaliyyət. Mugam sənətində şifahi şəkildə müəllimlərdən şagirdə ötürülən biliklərin və musiqi materialının mənimlənməsi əsas amildir. Bu zəmində informasiyanın yaddaşda qorunması və onun yara-

dıcılıqla mənimlənməklə yanaşı, yeni tərzdə gələcək nəsillərə ötürülməsi mugam sənətinin inkişafında mühüm əhəmiyyətə malikdir.

MƏNSURİYYƏ – 1. "Çahğah" mugamında "Muxalif"dən sonra zildə oxunan şöbə, mugamın kulminasiyası. 2. "Çahğah" kontekstində olan zərbi mugam. Eyni zamanda, "Çahğah" dəstgahının tərkibinə daxil olaraq, mugamın son şöbələrindən biri hesab olunur.

MƏRSİYYƏ – 1. Yaxın Şərqi xalqları ədəbiyyatında şeir növlərindən biri; məzmunu mətəmlə, hüznə bağlı olduğundan kədərli xarakter daşıyır. 2. Mətləmə nəğməsi. Musiqisi mugamların ən yüngül intonasiyaları üzərində tərtib olunduğuna görə təsirli səslənir, özünəməxsus üslub xüsusiyyətlərinə malikdir.

MƏSİHI – mugam şöbəsi. "Rəhab" mugamında "Dürlüba"dan, "Rast" dəstgahında "Viləvəl"dən sonra ita olunan şöbə.

MƏSNƏVİ – 1. Klassik şeir forması. Mısrələri qoşa qatılmaqla; aa, bb, cc və s. Məsnəvinin

Mövlana Cəlaləddin Rumi, Məsnəvi

hər beytində bitkin bir fikir ifadə olunur. Məsnəvi forması, xüsusilə, poema janrı üçün seçiciyəvidir. **2.** Muğam şobəsi. Muğam təcrübəsində "Hüməyün" və "Şuşər" muğamlarında "Tərkib" şobəsindən sonra "Böyük məsnəvi", "Kiçik məsnəvi" kimi şobələr ifa olunur.

MƏŞƏDİBƏYOV Ağası Abutalıb oğlu (1912-1984) – tarzan, bəstəkar, əməkdar incəsənət xadimi (1963). Ü.Hacıbəyovun təşkil etdiyi x.ç.a. ork. yaranmasında fəal iştirak etmişdir. 1946 ildə Gəncədə filarmoniya təşkil etmək üçün oraya göndərilmişdir. "Azərbaycan təranələri" adlı x.ç.a. ansamblı təşkil etmiş və uzun illər həmin ansamblın rəhbəri olmuşdur. "Toy kimindir" musiqili komediyasının, bir çox mahnıların müəllifidir.

MƏŞƏDİ İSİ (1890-1905, Ağdam) – xanəndə. Musiqi təhsilini Şuşada, Xərrat Qulunun məktəbində almış, məşhur xanəndə Hacı Hüseynin "Xanəndələr məclisi"nin ən fəal üzvlərindən olmuşdur. Muğam ifaçılığı texnikasına dərinləndirən balad olan Məşədi İsi "Şur", "Hüməyün", "Mahur" muğamlarını ustalıqla oxumuş, təsniflər müəllifi kimi də şöhrət qazanmışdır. Məşədi İsi Azərb. bir çox şəhərlərində, həmçinin, Orta Asiya və İranda çıxış etmişdir.

MƏŞƏDİ MƏLİK MANSUROVUN MUĞAM MƏCLİSLƏRİ – *Bax: Bakı muğam məclisləri.*

MƏŞƏDİ ZEYNAL Haqverdiyev (1861, Şuşa – 1918, Bakı) – tarzan. Mirzə Sadiq Əsəd oğlunun tar məktəbinin məşhur davamçılarından olmuşdur. Uzun müddət İslam Abdullayev, Məcid Behbudov, Seyid Şuşinski kimi xanəndələri tədris müəssisələri etmiş, XX əsrin əvvəllərində Şuşa və Bakıda verilən Şərqi konsertlərində şöhrət qazanmışdır. Məşədi Zeynal muğamların, xüsusilə, "Zəbul" muğamının solo ifaçısı kimi də tanınmış. Ü.Hacıbəyovun Bakı, Şuşa və Tiflisdə göstərilmiş opera və operetta tamaşalarında çalmışdır.

MƏVƏLİYAN – "Hüməyün" dəstgahının ilk şobələrindən biri.

MINIATÜR (italyan: *miniatura* – keçmişdə əlyazma kitablarını bəzəmək üçün istifadə edilən olvan rəngləri) – 1. Orta əsrlərdə əlyazmalarda istifadə olunan kiçik rəsm illüstrasiyaları; həcmnin kiçikliyi və bədi üsullarının incəliyi ilə fərqlənən təsviri sənət əsəri. Şərq ölkələrində, xüsusilə Azərb. inkişaf etmişdir. Təbriz miniatür məktəbinin nümayəndələri – Sultan Məhəmməd, Mir Musovvir, Mir Seyid Əli, Mirzə Əli

Təbrizi və b. tərəfindən Firdovsinin, Nizaminin əsərlərinin əlyazmalarına çəkilən illüstrasiyalarda o dövrun musiqi həyatı, musiqi alətləri və ansambları haqqında dolğun məlumatlar əldə etmək olur. **2.** Kiçik həcmli əsya; **3.** Musiqidə kiçik həcmli pyes.

MINZAF – cəng (arfa) tərzində dartımlı simli musiqi aləti.

MİR MÖHSÜN NƏVVAB – *Bax: Nəvvab Mir Möhsün Hacı Mirahməd oğlu.*

MİR SEYİD ƏLİ (XVI əsrin əvvəlləri, Təbriz – 1570 illər, Dehli) – XVI əsr Azərb. rəssamı, Təbriz miniatür məktəbinin nümayəndəsi. Təbrizdə Sultan Məhəmmədin başlıq etdiyi saray kitabxanasında çalışmış, Firdovsinin

Yekiar alətində çalan gənc

"Şahnəmə" (1537) və Nizaminin "Xəmsə"sinin (1539-1543) əlyazmalarına illüstrasiyalar, Nizaminin əsərlərinin sənətləri əsasında müstəqil miniatürlər və portretlər çəkmişdir. "Məcnun Leylinin çadırı önündə", "Sarayda musiqi məclisi" və s. miniatürləri obrazların reallığı, koloriti zənginliyi və dekorativliyi ilə fərqlənir. Əsərləri Nyu-Yorkda Metropolitan muzeyində, Londonda Britaniya muzeyində, Kembriçdə Harvard Universitetində, Parisdə Luvr muzeyində saxlanılır.

MİR BƏYEV Seyid Mirtağı (1867, Bakı – 1953, Tehran) – xanəndə. XIX əsrin sonu, XX əsrin əvvəllərində Bakıda yaşayıb-yaratmışdır. Orijinal ifaçılıq üslubuna, qüvvətli səssə malik xanəndə Bakı məclislərində çox məşhur olmuşdur. İfasında bir sıra muğamlar qrammofon vallarına yazılmışdır. Sonradan neft sənayesində tanınmış milyonçulardan biri olmuş və xanəndəlikdən uzaqlaşmışdır. Bəstəkar C.Cahangirov "Xanəndənin taleyi" operasında Seyid Mirbəyevin portrazını yaratmışdır.

MİRCAVADOV Mirməmməd Mirbaba oğlu (04.10.1953, Bakı) – xanəndə, muğam bilicisi. 1987-1992 illərdə ADMM-də xanəndəlik təhsilini alıb, Ağaxan Abdullayevin tələbəsi olub, eyni zamanda, xalq artisti Hacıbaba Hüseynovun dərslərindən bəhrələnilib. M.Mircavadov Türkiyə, İran, Polşa və keçmiş SSRİ-nin bütün respublikalarında mədəniyyətimizi layiqincə təmsil edib. Əruz vəzninin, şeiriyyəti gözəl bilməsi onun muğam ifaçılığında uğur qazanmasına çox kömək edir. Yüksək musiqi duyumu, gözəl qaval çalması, oxuduğu qəzəlləri aydın tələffüz etməsi Mirməmmədin ustad xanəndə olduğundan xəbər verir. M.Mircavadov vaxtaşırı televiziya kanallarında muğam-dəstgah və xalq mahnılarımızdan ibarət proqramla konsertlər verir.

MİRİŞLİ Ramiz Aqil oğlu (1934, Naxçıvan) – bəstəkar, xalq artisti (1990), professor (1993). Kamaçqa və bəstəkarlıq ixtisasları üzrə təhsil almışdır. ADK-ni bitirmişdir (1962). Həmin ildən orada dərs deyir. 1989-95 illərdə Azərb. Dövlət Mahni və Roqs Ansamblının bədi rəhbəri olmuşdur. "Çağırılmış qız" (1982), "Gəl, qohum olaq" (1983) operettalarının, 3 simfonik poemaların, kamera ork. üçün simfoniyanın, tar və simfonik ork. üçün konsertin, kamaçqa üçün 3 konsertin, kantata və süitaların, bir çox dram əsərlərinə və kinofilmlərə musiqisinin, mahnıların müəllifidir.

MİRZƏ HÜSEYN SEGAHI – "Segah" muğam ailəsinə daxil olan dəstgah. Azərb. musiqisində yaranmış "Segah" muğamının variantlarından

biri. "Orta segah"dan kvarta yuxarıda ("İlyə" mayalı segah məqamı) ifa olunur. İlk dəfə Mirzə Hüseyn adlı Azərb. xanəndəsi (XVIII əsr) tərəfindən ifa olunduğundan onun adı ilə adlandırılmışdır.

MİRZƏ FƏRƏC Rza oğlu Rzayev (15.03.1847, Bakı – 27.03.1927, Bakı) – tarzan. İfaçılıq sənəti Bakı (Abşeron) muğam ifaçılığı məktəbi ilə bağlıdır. Tar ifaçılığını tarzan Şirazi Əlindən öyrənməmiş, sənətini təkmilləşdirmək məqsədi ilə bir müddət İranda yaşamış və muğam sənətinin dərin sirlərinə yiyələnmiş, qədim musiqi traktatları ilə tanış olmuşdur. Mirzə Fərəc Bakıda Məşədi Məlik Mansurovun musiqi məclislərinin fəal üzvü olmuşdur. Bir çox məşhur xanəndələrlə birgə çalışmışdır. Musiqi tarixi ilə yaxından maraqlanmış, muğam bilicisi kimi tanınmışdır. Üzeyir Hacıbəyovun rəhbərliyi ilə 1925 ildə muğam tədrisi üzrə ilk proqramın hazırlanmasında digər görkəmli muğam ustadları ilə yanaşı iştirak etmiş. "Muğam komissiyası"nın üzvü olmuşdur. Onun tərtib etdiyi muğam cədvəlləri o dövrun muğam ifaçılığı təcrübəsində mövcud olan muğamlar, onların tərkibindəki şobə və guşələr barədə dolğun məlumat verir və müasir musiqi elmi üçün mühüm əhəmiyyətə malikdir.

MİRZƏ FƏTƏLİ AXUNDOV ADINA AZƏRBAYCAN DÖVLƏT OPERA VƏ BALET TEATRİ, (ADOBT) – respublikamızın ən böyük musiqi teatri. Azərb. operasının tarixi 1908 il yanvarın 25-də Ü.Hacıbəyovun "Leyli və Məcnun" operasının ilk tamaşası ilə başlanmış. Azərb. bəstəkarlarının bundan sonra yaranan bütün muğam

Azərbaycan Dövlət Opera və Bəlet Teatri

operaları ADOBT-nin səhnəsində oynanılmış və "Leyli və Məcnun", "Şah İsmayıl", "Aşiq Qorib" kimi mügam operaları bu gün də səhnədədir. Fəaliyyəti dövründə ADOBT-də Azərb. və xarici ölkə bəstəkarlarının çox sayda opera və balet əsərləri səhnəyə qoyulmuşdur. Bir çox görkəmli müğənnilər bu səhnədə çıxış etmişlər. Azərb. mügam operalarının başlıca təmsilçisi burada bütün rolların xanəndələr tərəfindən ifa olunmasından ibarətdir. "Leyli və Məcnun" və digər mügam-operalarının əsəyə gəlməsində mügam ifaçılarının məharəti mühüm əhəmiyyətə malikdir. Bu da xanəndəlik sənətində yeni bir istiqamət - opera ifaçılığının yaranmasını və bununla əlaqədar olaraq, xanəndələrin opera aktyoru kimi hazırlanması məsələlərini irəli çəkdi. Bir çox xanəndələr ADOBT-nin solisti kimi bu gün də mügam operalarında uğurla çıxış edirlər. Səkinə İsmayılova, Qandab Quliyeva, Nazakat Teymurova, Mənsun İbrahimov, Səbuhi İbayev və başqaları teatrın solistidirlər. ADOBT-nin direktoru, əməkdar incəsənət xadimi Akif Məlikovdur.

MİRZƏ FƏTƏLİ AXUNDOV ADINA AZƏRBAYCAN MİLLİ KİTABXANASI - Azərb. Respublikasında ən böyük kitabxana, respublikada çap olunan əsərlərin dövlət kitab saxlayıcısı, kitabxanası və bibliografiya üzrə elmi-metodik mərkəz. 1939 ildə M.F. Axundovun adı verilmişdir. Nadir kitablar bölməsində tarix və elmi əhəmiyyətə malik qiymətli əsərlər saxlanılır. Azərb. ədəbiyyatı klassiklərinin əsərlərinin nadir nüsxələri, Təbriz, İstanbul, Qahirə, Tehran və b. yerlərdə Azərb. dilində buraxılmış bir çox çap məhsulları kitabxananın qızıl fonduna daxildir. Milli kitabxananın direktoru Kərim Tahirəyevdir. www.aml.az

MİRZƏ GÜLLƏR (XIX əsr, Sabirabad r-nu, Cavad k. - Şamaxı) - xanəndə. XIX əsrdə yaşayb yaratmış ilk Azərb. peşəkar xanəndə qadın. O dövrdə qadınların çədrəsiz məclislərdə görünməsi yasaq olduğuna görə kişi paltarında çıxış etmişdir. 1890 illərdən Şamaxıda xanəndəlik etmiş. xanəndə Mirzə Məhəmməd Həsənin yaradıcılığından bəhrələnmiş. Şamaxı musiqi məclislərində həmişə fəal iştirak etmişdir. Azərb. digər bölgələrində də el məclislərində məşhurlaşmışdır. "Şur", "Mahur-Hindi", "Rast", "Segah", "Heyratu-Kabili", "Bayatı-Şiraz", "Bayatı-Qacar" muğamlarını Mirzə Güllər xüsusi məlahətə oxumuşdur. 1914 ildə Kiyevdə "Monaix-Rekord" "Ekstrafon" səsyzama şirkətində Mirzə Güllərin ifasında bir neçə mügam və mahnılar qrammofon valına yazılaraq, xanəndəyə böyük şöhrət gətirmişdir.

MİRZƏ MƏHƏMMƏDHƏSƏN İsmayıl oğlu (1851, Şamaxı - 1917, Şamaxı) - xanəndə. Yaradıcılığında Şirvan bölgəsinin musiqi həyatının, xüsusilə də Şamaxılı məsenat Mahmud ağanın sarayında təşkil olunan mügam məclislərinin böyük təsiri olmuşdur. Onun ilk mügam mətəllimi Kərbəlayi Əkbər Mahmud ağanın sarayında xanəndə idi. Gənc Məhəmməd Həsən dini mərasimlərdə iştirak etmiş. Kərbəlayi Əkbərdən mügam və təsnifləri dərindən öyrənmişdir. Onun istedadını dəyərləndirən Mahmud ağa onu öz sarayına dəvət etmişdir. O, burada püxtələşərək, dövrünün mahir xanəndələrindən biri kimi tanınmış, hətta mügam məclislərində Hacı Hüsü, Əbdülbəqir Zülalov kimi ustad xanəndələrlə yarışa girmişdi; mügamı və poeziyanı dərindən bildiyinə və onu də şeirlər yazdığına görə onu "Mirzə" çağırırdılar. O, təkcə Azərb. deyil, Zaqafqaziyanın hər yerində çox məşhurlaşmışdır. O, "Şur", "Şüştar", "Hümayun", "Rast" muğamlarını, xüsusilə, "Monsuriyyə" zərbi muğamını böyük məharətlə oxumuşdur. "Sarıtorpaq şikəstəsi"nin, xanəndələ-

Mirzə Sadiq Əsəd oğlu (Sadıqçan), tarzun

rin repertuarına daxil olmuş bir çox təsniflərin yaradıcısı hesab olunur. Mirzə Məhəmməd Həsən həm də şair olmuşdur. Onun qəzallarından mügam ifaçılığında istifadə olunur. Omrünün son illərində o, kor və kar olmuş, həyatı ağır ehtiyac içində keçmişdir. O, bütün duyğularını öz şeirlərində təbəssüs etdirmişdir. Onun "Nalə" adlı şeirlər kitabı 1916 ildə çap olunmuşdur.

MİRZƏ SADIQ ƏSƏD OĞLU, Sadıqçan (1846, Şuşa - 1902, Şuşa) - tarzun, müasir Azərb. tarzun yaradıcısı. 17-18 yaşlarından Mirzə Sadiq tütək, ney, kamança çalmağı öyrənmiş, məşhur musiqiçi Mirzə Əli Əsgər Qarabağidən tar dərsi almışdır. O, virtuoz tarzun kimi Zaqafqaziya, İranda geniş şöhrət qazanmışdır. Xalq arasında sevilərək, "Sadıqçan" çağırılırdı. O, Hacı Hüsü, Məşədi İsi, Keştəzli Həşim, Əbdülbəqir Zülalov, sonralar Cabbar Qaryaqdıoğlunu tərda müşayiət etmişdir. O, Şuşada "Şərç konsertləri"ndə çıxış etmiş. 1890 illərdə yaratdığı ansamblla Azərb.-in bir çox şəhərlərində, Aşqabadda, Tehrandə və İstanbulda konsertlər vermişdir. 1897 ildə Şuşada göstərilən birpərəldi "Məcnun Leylinin məzarı üstündə" tamaşasının musiqi hissəsinin tərtibatçısı olmuşdur. Sadıqçan 1875-78 illərdə tar alətinin quruluşunu dəyişmiş, Azərb. xalq musiqisinin və mügamın xüsusiyyətlərinə nəzərə alaraq, tarın səns düzümünü yeni qaydada tənzimləmiş, onları xromatik qaydada düzümüştür. O, tara cingənə və kök simlər əlavə etmiş, onların sayını 5-dən 11-ə çatdırmış, tarın görilməsinin qarşısını almaq üçün onun çanağının içərisinə ağac dayaq artırmışdır. Əvvəllər diz üstündə tutulan tarı Mirzə Sadiq ilk dəfə sinədə çalmışdır. O, tar da ifaçılıq üslubunu təkmilləşdirmiş, onu mü-kəmməl solo aləti səviyyəsinə qaldırmışdır. Sadıqçanın tar modeli üzrə düzəldilən tarlar Zaqafqaziya, Dağıstan, Orta Asiya və İranda geniş yayılmışdır. O, tar da "zəbul" pərdəsini müəyyənləşdirmiş, "Mahur", "Segah" muğamlarına yeni şöbələr əlavə etmiş, bir sıra təsnif, rəng və mahnıların müəllifi kimi tanınmışdır. Azərb. tarzunlərindən Qurban Primov, Məşədi Zeynal, Malibaylı Homid, Məşədi Cəmil Əmirov, Şirin Axundov Mirzə Sadiq Əsəd oğlunun məktəbinin yetirmələri və davamçıları olmuşlar.

MİRZƏ SƏTTAR (1844, Ərdəbil - ..., Bakı) - kamança ifaçısı. Eyni zamanda, tar, saz, qamron alətlərində gözəl çalmış, muğamları postdən məlahətli səslə oxumuş, mügam bilicisi olmuşdur. 1879 ildən Bakıda fəaliyyət göstərmiş. Məşədi Məlik Mansurovla dostluq əlaqələri saxlamış, musiqi məclislərində yaxından iştirak etmişdir. Bakıda bir çox sənət adamları ondan

bəhrələnmişlər. Məşədi Məlik Mansurov, şair Ağakorim Salik, tarzun Mirzə Fərac Mirzə Səttardan muğamları dərnlklərinə kimi öyrənərək püxtələşmişlər.

MİRZƏBƏY (Həmədan) - azərb. musiqişünas alim; XVII əsrin I yarısında yaşayıb yaratmışdır. "Risaleyi Bəy" əsərinin müəllifidir. Özündən əvvəlki musiqişünasların yaradıcılığından bəhrələnmiş, dövrünün musiqi təcrübəsinə istinad edərək, muğamları şərh etmişdir. Xüsusilə onun elmi baxışlarında Döryiş Əlinin böyük təsiri hiss olunur. Mirzəbəy öz traktatında dövrünün musiqiçilərdən söhbət açmış, onların ifaçılıq üslubunu da şərh etmişdir. Əsərdə digər traktatlardan məlum olan "Novruz", "Mayo", "Şahnaz", "Gərdaniyyə" avazları ilə yanaşı, "Həsroq", "Hasar", "Bədəl" avazlarının da adını çəkmişdir.

MİRZƏBƏYOVA Rüksarə Hadi qızı (05.12.1909, Bakı - 04.03.1977, Bakı) - pianoçu. Muğamların piano da ilk qadın ifaçısı kimi tanınmışdır. Kiçik yaşlarından musiqili bir mühitdə böyümüş, piano da xalq mahnı və raqslarını və muğamlarını çalmağı öyrənmişdir. U. Hacıbəyov onun istedadını yüksək qiymətləndirmişdir. O, Xədicə Qayıbovadan dərslər almış, onun açdığı musiqi kurslarında ifaçılığını təkmilləşdirmişdir. 1930 illərdə konsertlərdə çıxış etmiş. Hüseynqulu Sarabskini, Hüseynaga Hacıbababəyovu piano da müşayiət etmişdir. 1940-1957 illərdə Əhməd Bakıxanovun rəhbərliyi ilə x.c.ə. ansamblının solisti olmuşdur. ADMM-də fortepiano müəllimi olmuş, muğamat sinfon rəhbərlik etmiş, xalq musiqisini və muğamları musiqiçilərə öyrətmişdir. "Zəbul Segah", "Rast" muğamlarının mahir ifaçısı olmuşdur.

MİRZƏCAN - ənənəvi aşiq həvəsi; xanəndələrin repertuarına daxil olmuşdur.

MİRZƏYEV Baba Mahmud oğlu (07.11.1940, Qazax - 06.12.2006, Bakı) - xanəndə, xalq artisti (1992). Musiqi təhsilini ADMM-də almışdır. Burada onun sənət müəllimi Azərb. gərəkli xanəndəsi Seyid Şuşinski olmuşdur. O, bu xanəndədən mügam ifaçılığının qayda-qanunlarını mənimsəyir və öz ifaçılıq məharətini təkmilləşdirir. B.Mahmudoglunun ifaçılığında ruh yüksəkliyi, virtuoz ifaçılıq texnikası və artistizm özünü qabarıq büruzə verir. Onun yaradıcılıq axtarıları təkcə mügam sənəti ilə məhdudlaşmamışdır. O, xalq musiqi yaradıcılığını dərindən bilmiş səvəsdə çoxsaylı xalq mahnılarını və aşiq havalarını zəvqə ilə edərək, onları həm mügam ifaçıları, həm də geniş

dinləyici auditoriyası arasında populyarlaşdırılmışdır. Baba Mahmudoglu ADF və ADOBT solisti olmuşdur. Xanəndə teatrın səhnəsində muğam operalarında bir sıra yadda qalan obrazlar yaratmışdır: Məcnun və İbn-Səlam (U. Hacıbəyov - "Levli və Məcnun"), Şah İsmayil (M. Maqomayev - "Şah İsmayil"), Aşıq Qorib (Z. Hacıbəyov - "Aşıq Qorib") obrazları bu qəbildəndir. O, həmçinin, U. Hacıbəyovun "Koroğlu" operasında Təlxək surətini özünəməxsus ustalıqla yaratmışdır. Xanəndə xarici ölkələrdə də Azərbaycan muğamlarının, xalq mahnı və təsniflərinin mahir ifaçısı kimi tanınmışdır.

MİS ALƏTLƏR – bürüncdən, bəzən digər metallardan hazırlanan nəfəs alətləri. Simfonik orkestrin xüsusi qrup təşkil edir. Eyni zamanda, müstəqil nəfəsli orkestrin tərkibinə daxildir (bir sıra ağac nəfəslisi alətlərə birləşir). Bəzi hallarda mis nəfəslisi alətlərdən solo və ansambl alətləri kimi istifadə olunur. Mis nəfəslisi alətlərə truba, valturna və s., həmçinin, bir sıra xalq çalğı alətləri (*Koranyay*) aiddir.

MİSLAS (ərəb) – ud musiqi alətinə "bəm" simdən sonra gələn ikinci sim (birinci oktavaya *fa* səsi).

MİZƏF – qədim simli musiqi aləti.

MİZHAR – qədim dartımlı simli musiqi aləti.

MİZMAR – 1. Qara rəngli xüsusi qamışdan hazırlanan nəfəsli musiqi aləti; 2. Bəzəddə səs yolu.

MİZRAB – dartımlı simli musiqi alətlərinin (tar, ud) simlərini darub etchizəzə gətirmək üçün mal buyuzundan (bəzən sümkükdən, ya da plastmasdan) düzəldilən nazik plastinka. Qanun musiqi aləti üçün mizrab metaldan hazırlanır. Saz mizrabı gilənar ağacının qabığından düzəldilir və "təzənə" adlanır.

MİZRABI-DƏSTİKARI – tarın qrifində sol əllə çalmaq üsulu.

MOALİF – "Hüməyün" dəstgahının əvvəlində, "Bəxtiyari" ilə "Levli və Məcnun" söbələri arasında ifa olunan parça.

MODERATOR (latın: *moderator* – zəiflədən, tutub saxlayan) – *pianino* və *royald* səsi zəiflətmək üçün istifadə olunan mexanizim.

MODULYASIYA (latın: *modulatio* – ölçmə; italyan: *modulazione* – səs keçidləri, intiqal) – bir

tonalıqdan digərinə, eləcə də moqamına görə fərqlənən eyniadlı tonalığa keçid. Moduliyasıya melodiya və harmoniyanı yeni çalqlarla zənginləşdirir, akkordların funksional əlaqəsini genişləndirir, musiqinin gərgin, dinamik inkişafına səbəb olur. Musiqi əsərinin kompozisiyası və hissələrinin qarşılıqlı əlaqəsində moduliyasıya əhəmiyyətli rol oynayır. Muğam dəstgahlarının inkişaf prosesində bir moqamdan digərinə keçid mühüm əhəmiyyətə malik olub, kompozisiyaya rəngarənglik gətirir.

MOLLA NAZİ – "Şur" dəstgahında "Səlmək" ilə "Büzürk"arasında olan söbə. Başqa mülahizəyə görə, "Bəyati-Qacar" ilə "Həzin" arasında yerləşən söbə.

MOLLA PƏNAH VAQİF – *Bax: Vaqif.*

MONOTEMATİZM (yunan: *monos* – bir + *thema* – haqqında danışılan predmet) – musiqi əsərinin bir mövzu əsasında qurulması.

MONODIYA (yunan: *monos* – bir + *ode* – oxuma) – bir melodiyanın bir səslə ifası; solo və ya ansambl (unison və ya oktava münasibətində) müşayiətsiz ifa.

MONOXORD (yunan: *monos* – bir + *chorde* – sim) – birsimli, ilk dəfə qədim Yunanıstanda səsini keyfiyyətini öyrənmək üçün yaradılmış alət.

MONOTON (yunan: *monos* – bir + *tonos* – gərginlik) – yeknəsək, eyni səsə təkrar olunan, eyni qüvvətlə – yüksəliş-əmədən səsliənən.

MORDENT (italyan: *mordente* – iti, dişləyən) – melizm növlərindən biri; üç notun ardıcıl cold ifası nözdə tutulur.

MOTİV (italyan: *motivo*; alman: *motive*; latın: *moveo* – hərəkətə gətirirəm) – 1. Ən kiçik musiqi quruluşu, bir neçə səsli bir vuruğu altında birləşdirilməsi nözdə tutulur; 2. Müstəqil əhəmiyyətə malik melodik ibarə; 3. Əsərdə mövzunun ən xarakterik hissəsi kimi işlənmə bölməsində müstəqil əhəmiyyətə kösb edir; 4. Moştəddə işlənan melodiya, avaz mənasında.

MOTİV İŞLƏMƏSİ – mövzunun hissələrinin, yəni motivlərinin şəkildəyişilmis təkrarı. *Bax: Variasiya.*

MOŞT (ərəb) – xərək. Fərəbi və Ürməvi ud musiqi alətinin təsvirində moştə səsini ibtidai nöqtəsi kimi qeyd edilir.

MÖVLƏVİ – 1. Sufi təriqətlərindən biri. XIII əsrin sonunda Mövlana Cəlaləddin Rumi (1207-1273) tərəfindən yaradılmışdır. Bu təriqətin üzvləri öz moçlislərinə musiqidən geniş istifadə edirdilər. Quran ayələrini və Peyğəmbər mədh edən şeirlər musiqi müşayiəti ilə oxunurdu. Əsasən, tonbur, rübbə, ney alətlərindən istifadə olunurdu; 2. Muğam söbəsi. "Hüməyün" muğamında ifa olunur.

MÖVSÜMOV Məhərrəm Ağabala oğlu (1916, Bakı - 04.10.1957, Bakı) – tanınmış balaban ifaçısı. 1936-1940 illərdə ADMM-də balaban itxası üzrə təhsil almışdır. 1937 ildə ADF-nin x.ç.ə. orkestrində balabançılıq işləyir. M. Mövsümov 1938 ildə Moskvada keçirilən Azərbaycan ədəbiyyatı və incəsənəti öngünliyündə nümayəndə heyətinin tərkibində ölkəmizi layiqincə təmsil etmişdir. 1946 ildə peşəkərligi və yüksək musiqi duyumu nəzərə alınaraq, S. Rüstəmov tərəfindən orkestr balabançılar qrupunun kəsməməyəri təyin edilmişdir. 1949 ildə ADF-nin nəzdində Dövlət Mahnu və Rəqs Ansamblının solisti olur. M. Mövsümovun muğamlardan və xalq rəqslərindən ibarət qrammofon valı işiq üzə gətirib. Onun bir neçə ifası AzTR Fondunda qorunur.

MÖVZU (yunan: *thema* – müzakirə və ya danışıq predmeti) – melodiyə forma cəhətdən təməmlənmiş, bitkin musiqi fikrini bildiren musiqi qurumu. Kompozisiyanın vacib amili sayılır; musiqi əsərində müəyyən məna, ideya, dəyişicisidir; obrazın xarakter xüsusiyyətlərinin təcəssümündə mühüm rol oynayır. Hər bir muğam söbəsinin və güşəsinin özünəməxsus mövzusu vardır.

MUĞAM (ərəb: yer, məkan) – Azərbaycan musiqisində şifahi ənənəli professional musiqi sənəti; Şifahi ənənəyə malik Azərbaycan, klassik musiqi janrlarından biri; 1. İrəclimli vokal-instrumental və ya instrumental əsər. Mürəkkəb ideya – emosional məna daşıyan, dərin və bitkin tələkkür, bədihi həyəcan və müxtəlif musiqi obrazlarının inkişafını ifadə edir. Xüsusi musiqi təhsili görmüş peşəkər musiqi ifaçılarının yaradıcılığı möhsulu olan muğam şifahi ənənələr əsasında ustad-şagird münasibətləri zəminində nəsilənənəslə ötürülür. Muğam yarandığı zamanlardan başlayaraq, əsrlər boyu davam edən təcridi inkişaf və təkamül prosesi nəticəsində yetkinləşmiş, formalaşmış, kamilləşmişdir. Bütün Şərqi xalqlarının mədəniyyətində bələ bir musiqi növü vardır, lakin müxtəlif regionlarda yaşayın xalqlarda müxtəlif adlar daşıyır: ərəb. *muğam*, irlənlərdə *dashtaq*, ərəblərdə *makam*,

türklərdə *taqsim*, tacik və özbəklərdə *şayxanoma*, uyuğlarda *patet*, qazaxlarda küy, qırğızlarda kü və s. Bələ ad müxtəlliliyinə baxmayaraq, onları birləşdirən əsas cəhət musiqiyanın yalnız professional musiqiçilərə tərəfindən yaradılması və ifa olunmasıdır. Muğam tipli sənət nümunələri bütün Şərqi xalqlarında əsrlərdən bəri sabit qanunlar əsasında çalınmış-oxunaraq yaradılan silsilə əsərlərdir. Onlar varislik ənənəsi ilə mənimsənilərək, nəsil-nəsil qorunur. Bununla yanaşı, hər bir xalqın mədəniyyətinə və musiqisinə xas olan milli xüsusiyyətlər bu sənət növündə – həm musiqidə, həm də ifaçılıqda özünü büruzə verir. Bu da onları bir-birindən fərqləndirən əsas cəhətdir.

Muğamın tarixi çox qədimdir. Şərqi musiqisinin möhtəşəm sənət abidəsi olan muğamın yaranmasını alimlər hələ keçən minilliyə, islam qədrədi dövrə aid edirlər. Onun köklərini zərdüştiliklə bağlayırlar. Muğam sözünün mənası da Allah tərəfindən göndərilən musiqi kimi izah olunmuşdur. Muğamın ilahinin qüdrətilə insanların ruhunu təmizləməsi, saflaşdırması fikri də söylənilir. Təsəddüfi deyil ki, qədim dövrdən alimləri insanları muğam sadaları ilə müalicə edirdilər. Muğamları planetlərə əlaqələndirirdilər: "Nəva" muğamı – Ay planetinə, "Busəlik" – Merkuri, "Rasi" – Venəra, "Əraq" – Günəş, "Uşşaq" – Mars, "Zirəfkənd" – Yupiter, "Rəhavi" – Saturn planetinə uyğundur.

Qədim dövrlərdə peşəkər xalq ifaçılarının yaratdıqları musiqi "*nəva*", "*ruh*", "*xosrovani*" adlanırdı. Musiqi mədəniyyəti inkişaf etdikcə isə yeni forma və janrlar meydana gəlmişdir. Muğamın bir janr kimi formalaşması XII-XIII əsrlərdə "*Müsləman Renaissance*" dövrünə aiddir. Bu dövrdə məhz poeziyanın yüksəlişi (*Nizami, Xaqani, Nəsimi, Füzuli* və b. şairlər) muğamın da inkişafına təkan verdi. Şərqi ölkələrində yüksək poeziya dili kimi qəbul olunmuş ərəb fars dilləri saray mühitində formalaşan muğam sənətinə böyük təsir göstərmişdir. Şərqi poeziyasının ən mükəmməl şerri forması olan *qəzəl* ərəb dilinin xüsusiyyətləri ilə sıx bağlı olduğunu görə, qəzəllər əsasında oxunan muğam melodiyalarının qurulusunda aruz vəznü böyük rol oynayır. Məhz bu dövrdə yaranmış muğamlar ərəb-fars mənşəli adları qəbul etmiş və ənənəvi olaraq, bu gün də saxlanılmışdır.

Orta əsrlərdə Şərqi musiqisində 12 klassik muğam: "Uşşaq", "Nəva", "Busəlik", "Rasi", "Əraq", "İsfahan", "Zirəfkənd", "Büzürk", "Zəngülə", "Rəhavi", "Hicaz"; 6 avaz: "Şahnaz", "Maya", "Səlmək", "Novruz", "Gərdaniyyə", "Güvəşt" mövcud idi. Eyni zamanda, 24 söbə və zərbi muğamlar, təsnif adları da qeyd olunur. Zaman keçdikcə, bütün bu muğamlar

layihələrindən biri. Layihənin Azərb. muğamına həsr olunmuş nəşri həm elektron, rəqəmsal, həm də kitab variantlarını əhatə edir.

MUĞAM ETÜDLƏRİ – Azərb. bəstəkarlarının *ç.f.a.* ifaçılıq tədrisi məqsədi ilə bəstələdikləri əsərlər: Adil Cərayın, Səid Rüstəmovun "Muğam etüdləri" çox istifadə olunur.

"MUĞAM İRS" layihəsi – Heydər Əliyev Fondu tərəfindən yaradılan muğam layihələrindən biri. Layihənin məqsədi Azərb. xanəndələrinin qədim qrammofon valarının bərpasından və yeni disklərin buraxılmasından ibarətdir. Layihə çərçivəsində "Qarabağ xanəndələri", "Unudulmuş səslər", "Azərbaycan qadın xanəndələri", "Instrumental muğamlar", "Muğam ustaları" CD albomların hazırlanması nəzərdə tutulur.

"MUĞAM İNTERNET" layihəsi – Heydər Əliyev Fondu tərəfindən yaradılan muğam layihələrindən biri. Layihənin məqsədi İnternetdə muğamla bağlı audio və video materialları özündə ehtiva edən muğam yaratmaqdan ibarətdir.

"MUĞAM" jurnalı – Azərb. nəşr olunan beynəlxalq musiqi jurnalı. "Muğam" jurnalının təsisçisi Azərb. Mədəniyyətinin Dostları Fondu, baş redaktoru Azərb. Mədəniyyətinin Dostları Fondunun və Heydər Əliyev Fondunun prezidenti, YUNESKO-nun və İSESKO-nun Xoşməramlı səfiri Mehriban xanım Əliyevadır. Jurnalın tərtibatı və səhifələnməsi Azərb. Mədəniyyətinin Dostları Fondunun nəzdində "Muğam mərkəzi" nə aid olub, "Şərq-Qərb" mətbəəsində çap olunur. "Muğam" jurnalının ilk sayı 2007 ildə azərbaycan, rus və ingilis dillərində çıxmışdır.

MUĞAM LAYİHƏLƏRİ – Heydər Əliyev Fondunun yaratdığı muğam mədəniyyəti ənənələrinin qorunub saxlanmasını nəzərdə tutan "Muğam İrs", "Muğam Dəstgah", "Muğam Ensiklopediyası", "Muğam-İnternet", "Muğam-Antologiya", "Muğam dünyası", "Muğam mərkəzi" layihələri bu gün uğurla həyata keçirilməkdədir. Bu layihələrin özünəməxsusluğu onların sirlə muğam aləminə, muğam fenomeninə həsr olunması ilə bağlıdır, onlar Azərb. muğam sənətinin qorunub saxlanılaraq, gələcək nəsillərə ötürülməsinə, çoxcabatlı, hərtərəfli surətdə öyrənilməsinə və təbliğinə xidmət edir. Səsyazılarını, elektron və çap nəşrlərini özündə ehtiva edən bu layihələrdə dünyamıqyaslı tədbirlərin, beynəlxalq festivalların və müsabiqələrin keçirilməsi də nəzərdə tutulur.

MUĞAM MƏCLİSLƏRİ – Azərb. mədəniyyət tarixində mövcud olmuş xanəndə və sazəndələrdən, muğam bilicilərindən ibarət yığıncaq, dərək. XIX əsrin II yarısında Bakı, Şamaxı, Şuşa kimi iri mədəni mərkəzlərdə müxtəlif şəxslər – görkəmli şair və musiqiçilər, mədəniyyət həmiləri – mənənatlar, eləcə də zadəganlar tərəfindən öz saraylarında və kübar salonlarında təşkil olunan "musiqi məclisləri" mövcud idi. Bu musiqi məclislərini bəzən "musiqi dərənəyi" və ya "musiqi salonu" da adlandırdılar. Şuşada "Nəvvabın məclisi", Şamaxıda "Mahmud ağanın dərənəyi", Bakıda isə "Məşədi Məlik Mansurovun salonu" qeyd olunmalıdır. Bütün bu musiqi məclisləri əsl musiqi məktəbinə, sənətkarlıq məktəbinə çevrilmişdi. Bəla məclislərin əks-sədəsi təkcə iri şəhərlərdə deyil, əyalətlərdə və hətta kəndlərdə yayılır, buradakı musiqisevərlər tərəfindən də xüsusi muğam məclisləri təşkil olunurdu.

"MUĞAM MƏRKƏZİ" layihəsi – Heydər Əliyev Fondu tərəfindən yaradılan muğam layihələri.

Muğam Mərkəzinin görünüşü

rindən biri. Layihənin məqsədi Azərb. muğam mərkəzinin yaradılmasından ibarətdir. Mərkəz, eyni zamanda, muğamla bağlı bütün layihələrin fəaliyyətini əlaqələndirən bir qurum kimi nəzərdə tutulur.

"MUĞAM - 2005" televiziya müsabiqəsi – dahi Azərb. bəstəkarı Üzeyir Hacıbəyovun 120 illik yubileyi münasibəti ilə keçirilmişdir. "Azərbaycan Mədəniyyətinin Dostları Fondu" və "Space TV"-nin birgə layihəsi. Muğam televiziya müsabiqəsinin təşkilatçısı əməkdar incəsənət xadimi Nadir Axundovdur. Müsabiqəsinin qalibləri Təyyar Bayramov, Babək Niftəliyev, İlkin

Əhmədov, Pərvaz İbrahimli, Vəfa Orucova, Boyımxanım Mirzəyeva (muşayıoçilər - respublikanın əməkdar artistləri Elçin Həşimov (tar), Elnur Əhmədov (kamaçaq), Kamran Kazımov (nagara) idi) bu gün muğam sənətini təkcə respublikamızda deyil, onun hüdudlarından uzaqlarda da layiqincə təmsil edirlər.

MUĞAM MÜSABİQƏSİ - 2007 – Heydər Əliyev Fondunun dəstəyi ilə Azərb. Mədəniyyətinin Dostları Fondunun layihəsi əsasında Azərb. Respublikası Mədəniyyət və Turizm Nazirliyi yaxından köməyi ilə AZTRQSC tərəfindən keçirilmişdir. Muğam televiziya müsabiqəsinə dəstək olan Heydər Əliyev Fondunun başlıca məramı və məqsədi: - xalqımızın möhtəşəm mədəniyyət abidəsi olan, əsrlər boyu milli-mənəvi dəyərlərimizi özündə əks etdirən, professional musiqimizin yararıb formalaşmasında əvəzsiz rol oynayan muğam sənətinin yaşadılmasından və inkişaf etdirilməsindən;

- muğam ifaçılıq ənənələrinin yeni nəsillə çatdırılmasından, gənc istedadların üzə çıxarılmasından, gənc ifaçılara sənətkarlıq vərdişlərinin aşılanmasından;

- yeni nəslin nümayəndələri tərəfindən klassik poeziyanın bütün xüsusiyyətlərinin mənimsənilməsinə kömək etməkdən;

"Muğam - 2007" televiziya müsabiqəsinin iştirakçıları

- muğam sənətimizin dünyəvi təbliğini gücləndirməkdən ibarətdir. Münsiflər heyətinə nüfuzlu muğam biliciləri daxil edilmişdir. Müsabiqə iştirakçıları tarixi Sahib Paşazadə, İsmail Muradova, Toğrul Əsədullayev, nagara Sullan Əliyev müşayiət etmişdir.

"Muğam - 2007" müsabiqəsinin qalibləri: Birinci yer – Elməddin İbrahimov və Güllü Muradova, ikinci yer – Abqul Mirzəyev və Əlyitiram Hüseynov, üçüncü yer – Nasir Ətapur və Rəvana Ərəbova.

MUĞAM MÜSABİQƏLƏRİ – muğam ifaçılarının yarış. Müxtəlif təşkilatlar tərəfindən, müxtəlif yaş səviyyələrində təşkil olunur. Ayır-ayrı görkəmli muğam ustalarına həsr olunmuş müsabiqələr və gənc istedadların üzə çıxarılması məqsədi ilə müsabiqələr keçirilir. *Sadıqan ad. müsabiqə*, *Cabbar Qaryağdıoğlu ad. müsabiqə*, *Üzeyir Hacıbəyovun 100 ildinə həsr olunmuş müsabiqə*, *Əhsan Dadaşov adına müsabiqə*. Məktəblilər arasında muğam müsabiqələrinin keçirilməsi də ənənəvi hal almışdır. *Azərb. Respublikası Mədəniyyət və Turizm Nazirliyi* tərəfindən Uşaq musiqi məktəbləri arasında muğam ifaçılarının respublika müsabiqəsi keçirilir. 2002 ildən başlayaraq, hər iki ildən bir təşkil olunur. Bu müsabiqənin münsiflər heyətinə

görməli muğam ustaları dövr olunur. Respublika üzrə kiçik yaşlı muğam ifaçılarının bu yarışması muğam sənətini davam etdirən gənc nəslin üzə çıxarılması məqsədini daşıyır.

MUGAM ÜÇLÜYÜ – üç ifaçıdan – xanənda və qavalçı, tarzon və kamançaçılardan ibarət ənənəvi muğam ansamblı. *Xanənda və sazənda dastası*.

MUGAMIN NOT YAZILARI – Muğam şifahi ənənəli professional musiqi növü kimi eşitmə yolu ilə qavranılaraq, yaddaş vasitəsilə mütəlimdən şagirdə, bir ifaçıdan digərinə ötürülmüşdür. Orta əsrlərdə Səfiəddin Ürməvinin icad etdiyi not yazı sistemi (təbco) Şorqda musiqi alimləri tərəfindən geniş tətbiq olunmuş, bu sistemlə S.Ürməvinin, Ə.Marağainin və b. yaratdıqları musiqi əsərləri yazıya alınaraq, qorunub saxlanmışdır. XX əsrdə universal Avropa not yazı sisteminin Azərb. musiqisində tətbiqi nəticəsində 1930 illərdən sonra yetişən bəstəkar və musiqişünaslar tərəfindən muğam dəstgahları, zərbi muğamlar, təsnif və rənglər nota salınıb çap olunmuşdur. Azərb. şifahi ənənəli musiqisinin ilk nümunələri – xalq mahnı və rəqs melodiyaları hələ XIX əsrin II yarısından başlayaraq, rus etnoqrafıqları – P.Vostrikov, M.P. Polonski və b. tərəfindən nota yazılıb müxtəlif jurnallarında nəşr olunmuşdur. Azərb. ilk dəfə olaraq, 1927 ildə İsa Ü.Hacıbəyovun və M.Maqomayevin nota yazıb işlədikləri "Azərbaycan türk el nəğmələri" məcmuəsi çap olundu.

Azərb. ilk dəfə muğamın nota köçürülməsi işi ilə Müslim Maqomayev məşğul olmuşdur. O, 1928 ildə Qurban Primovun ifasından "Rast" muğamını nota salmışdır. Həmin not yazısı çap olunmamışdır (AMEA-nın Füzuli ad. Əlyazmaları İnstitutunda saxlanılır). Muğamların nota yazılması sahəsində Niyazinin idmətliyi qeyd edilməlidir. "Rast" və "Şur" dəstgahlarını vokal-instrumental şəkildə Cabbar Qaryaqdioğlunun ifasından nota yazılmışdır. lakin çap olunmamışdır (Niyazinin ev-muzeyi). 1932 ildə ADK-nın nəzdində Bülbülün rəhbərliyi ilə yaranmış Elmi-tədqiqat musiqi kabinetinin əməkdaşları tərəfindən də muğamların notlaşdırılması sahəsində mühüm işlər görülmüşdür. 1936 ildə nəşr olunmuş ilk not yazıları – Tofiq Quliyevin "Rast" "Zabul", Zakir Bağirovun "Düğah" muğam dəstgahları tarzon Monsur Mənsurovun ifasından nota yazılmışdır və L.Rudolfun harmonizasiyasında, yəni, fortepiano üçün işləməsi verilmişdir. Qara Qarayev tərəfindən Qurban Primovun ifasından nota yazılmış "Şur" muğamı muğam melodiyalarını orijinalda

Muğam üçlüyü

olduğu kimi, heç bir işlənmə elementlərinə yol verməyərək, daqiq əks etdirir (əlyazması AMEA MİI-nin arxivində saxlanılır, inv.№ 94) Bu əlyazmasının yalnız bir hissəsi – "Mays" şöbəsi V.Belyayevin "Oçerki istorii muziki narodov SSSR" ("SSRİ xalqlarının musiqi tarixinə dair oçerklər") kitabında nümunə kimi təqdim edilmişdir). Bundan başqa, 1930 illərin sonunda F.Əmirov xanənda Bilal Yohyanın ifasından "Rast", "Şur", "Segah" muğamlarının şöbələrini, M.İsmayilov xanənda Əliözəbin ifasından təsnifləri nota yazmışdır. V.Belyayevin ad çəkilən kitabında Qurban Primovun ifasından nota salınmış "Rast" muğamının daha iki not yazısı verilmişdir. Birincisini – instrumental şəkildə "Rast" muğamını rus musiqişünası V.Kriyosovov nota yazmışdır. İkinci not yazısı isə bəstəkar Tofiq Quliyevə məxsusdur. Bu not yazısı "Rast" muğam dəstgahının vokal-instrumental şəklini əks etdirir. Zülfi Adıgözəlovin və Qurban Primovun ifasından yazılmışdır.

1960 illərdə bəstəkar Nəriman Məmmədovun tarzon Əhməd Bakıxanovun ifasından nota yazdığı instrumental muğamlar çap olunmuşdur: "Bayatı-Şiraz" və "Şur" (1962), "Rast" və

"Şahnaz" (1963), "Çahargah" və "Hümayun" (1962), "Segah-Zabul" və "Rahab" (1965). N.Məmmədovun 1970 illərdə vokal-instrumental şəkildə nota yazdığı "Çahargah" (1970) muğamı xanənda Yaqub Məmmədovun, "Rast" (1978) muğamı Hacıbaba Hüseynovun ifaçılıq təsirinə uyğundur. 2000 illərdə muğamların not yazıları kamança ifaçısı, sənətsünaslıq nazirliyi Arif Əsədullayev tərəfindən tarzon Elxan Mirzəzadənin ifasında nota salınıb çap edilmişdir: "Bayatı-Şiraz" və "Hümayun" (2003), "Rast" və "Çahargah" (2005), "Şüstər", "Şur", "Zabul Segah" (2006). Muğam dəstgahlarına yanaşı, muğamın digər janrlarına aid nümunələr də nota yazılıb çap olunmuşdur: S.Rüstəmov "Azərbaycan xalq rəngləri" (I dəftər – 1954, II dəftər – 1956), Ə.Bakıxanov "Azərbaycan xalq rəngləri" (1964), "Azərbaycan ritmik muğamları" (1968), R.Zohrabov "Azərbaycan təsnifləri" (1983), "Azərbaycan zərbi muğamları" (1986), "Zərbi muğamlar" (2004), E.Mansurov və A.Kərimov "Azərbaycan dərəmə və rəngləri" (1984), "Azərbaycan dirinliyi və rəngləri" (1986).

MUGAM OPERASI – XX əsrin əvvəllərində Azərb. meydana gəlmiş orijinal opera janrı. Üzeyir Hacıbəyovun yaradıcılığında təşəkkül tapmışdır. Onun muğam sənətinə əsaslanaraq yaratdığı "Leyli və Məcnun" (1908) operası ilə Azərb. və Şorqda opera sənətinin əsası qoyulmuşdur. Bu əsirin tamaşaya qoyulması musiqi teatrının yaranmasına səbəb olmuş, Azərb. bəstəkarlıq sənətinin bünövrəsini qoymuşdur. Eyni zamanda, bu hadisə muğam ifaçılığı sənətinin hədudlarını genişləndirmiş, xanəndələrin opera səhnəsinə çıxmasına təkan vermişdir. Ü.Hacıbəyov, həmçinin, "Şeyx Sənan" (1909), "Rüstəm və Söhrab" (1910), "Şah Abbas və Xursid Banu" (1912), "Əsl və Kərəm" (1912), "Harun və Leyla" (1915) operalarının müəllifidir. Ü.Hacıbəyovun yaradıcılıq təcrübəsindən bəhrələnən digər bəstəkarlar da muğam operaları yaratmışlar: Z.Hacıbəyovun "Aşiq Qərib" (1916), M.Maqomayevin "Şah İsmayıl" (1916) operaları bu janrın maraqlı nümunələridir. Bu ənənə XX əsrin II yarısında da bəstəkarlar tərəfindən davam etdirilmişdir: Ş.Axundovun "Gəlin qayası", C.Cahangirovun "Xanəndənin taleyi" operaları bu qəbildəndir. V.Mustafayevin "Vaqif", V.Adiqözəlovin "Nəvəni" operalarında dövrün görkəmli xanəndələrinin obrazlarını canlandırmaq üçün əsərin musiqi məzmununda muğamlardan istifadə edilmişdir.

MUGAMIN SƏS YAZILARI – Muğamların qrammofon vallarında ilk səs yazıları 1900 illərdən başlayaraq meydana gəlmişdir. 1906 ildə "Qram-

Grammofon səs yazı etiketi

moton" şirkətinin dəvəti ilə Rıqa şəhərində Şorq musiqi tarixində ilk dəfə olaraq, Cabbar Qaryaqdioğlunun səsi qrammofon valına yazılmışdır. Ondən sonra Ələsgər Abdullayev, Seyid Mirbabayev, İslam Abdullayev, Məşədi Məmməd Fərzaliev, Keçəçioğlu Məhəmməd Məcid Behbudov, Seyid Şuşinski və bir çox başqa xanəndələr 1906-1915 illər ərzində "Qrammofon", "Sport-Rekord", "Pate" şirkətləri tərəfindən Rıqa, Varsava, Peterburq, Kiyev, Moskva, Tiflis şəhərlərinə dəvət olunaraq, səsləri qrammofon vallarına yazılmışdır. Bu xanəndələri əksər hallarda tarzon Qurban Primov və kamançaçı Saşa Oqanezavili müşayiət etmişlər. Sonrakı illərdə "Noqin zavodu", "1905", "Melodiya" səs yazma şirkətləri tərəfindən xanəndələrin qrammofon valları kütləvi tirajla buraxılmışdır. Muğamların səs yazılarının daha bir nüsxəsi ADK-nın nəzdində Bülbülün rəhbərliyi etdiyi Elmi-Tədqiqat Musiqi Kabinetinin tərtibində həyata keçirilmişdir. Burada Cabbar Qaryaqdioğlu və başqa xanəndələrin ifasından xalq mahnıları və təsniflər, muğamlar fonetikalıq yazılmış və onlardan bir hissəsi nota köçürülmüşdür (Bülbülün ev-muzeyində saxlanılır). Müasir dövrdə muğam ifaçılarının səs yazıları kütləvi tirajla Azərb. və xarici ölkələrdə CD, DVD formatında buraxılır.

Qədim qrammofon valları milli musiqi sənətinin ən dəyərlı sənəti kimi *Azərb. Dövlət Səsyazıları Arxivində*, *Ü.Hacıbəyovun ev-muzeyində* və *Azərb. Dövlət Musiqi Mədəniyyəti Muzeyinin* fondlarında saxlanılır. Qədim qrammofon vallarının bir hissəsi "*Musiqi Dünyası*" jurnalının yaradıcı qrupu tərəfindən rəqəmsal formatda çap olunmuşdur. Qrammofon vallarının kataloqu "*Azərbaycan diskografiyası (1900-1940)*" adlı veb sayta yerləşdirilmişdir və həmin kataloq

Mammadəğa Muradov, tarzan
Rübabə Muradova, xananda

çox böyük həcmdə informasiyanı əhatə edir. Bundan başqa, "Musiqi Dünyası"nın yaradıcı qrupu tərəfindən "Qədim qrammofon valları

nın" (1900-1940) bərpası layihəsi həyata keçirilərək (2003-2005), görkəmli xanandaların səsyzılarlarından ibarət 450 CD disk formatında muzeylərə və Dövlət Səsyazıları Arxivinə təqdim olunmuşdur.

MUGNI – böyük Azərb. musiqişünası Səfiəddin Urmovinin (1230-1294) ixtira etdiyi simli, dar-timli musiqi aləti.

MURADXANI – orta əsrlər musiqi təcrübəsində muğam şöbəsi.

MURADOV Məmmədəğa Məmməd həsən oğlu (1921, Bakı – 1969, Bakı) – tarzan. Qurban Primovun yetirməsi olmuş, onun ifaçılıq ənənələrini davam etdirmişdir. ADF-nin solisti olmuşdur. Xan Şuşinski, Zülfü Adıgözəlovu müşayiət etmiş, həmin ifalar qrammofon vallarında həkk olunmuşdur. M.Muradov Azərb. muğamlarının mahir solo ifaçısı kimi də tanınmışdır.

MURADOVA Rübabə Xəlil qızı (22.03.1933, Ərdəbil – 28.08.1983, Bakı) – Müğənni (metso-soprano), xalq artisti (1971). ADMM-ni, Seyid Şuşinskiyin sinfini bitirmişdir. Güclü, təsirli və müxtəlif çalarlı səsə, orijinal ifaçılıq üslubuna malik müğənni idi. ADOBT-nin solisti olmuşdur. Leyli (Ü.Hacıbəyov - "Leyli və Məcnun"), Əslil (Ü.Hacıbəyov - "Əslil və Kərəm"), Şahsənəm (Z.Hacıbəyov - "Aşiq Qərib"), Sənam (Ş.Axundova - "Gəlin qayası") və başqa partiyaları ifa etmişdir. Muğam, təsnif və xalq mahnılarının mahir ifaçısı olmuşdur.

MUREH – Şərqi musiqisində muğam şöbəsi.

MUSIQİ AKUSTİKASI – musiqidə istifadə olunan səslərə və onların qavranılması qanunlarına həsr olunmuş elm sahəsidir. Musiqi səslərinin təbiətinin, fiziki parametrlərinin və musiqi alətlərinin öyrənilməsi ilə bağlıdır. *bax: Akustika*.

MUSIQİ ALƏTİ – Müəyyən tembrli musiqi səsləri əldə etmək üçün xüsusi qurğu. Musiqi alətləri səsçixarma imkanlarına və quruluş xüsusiyyətlərinə görə fərqlənir.

Simli musiqi alətləri – simlərin səsləndirilməsi üsullarına görə növlərə bölünür: *kamanlı alətlər; dartımlı alətlər; mizrablı alətlər; zərbli alətlər*.

Nəfəsli musiqi alətləri (başqa sözlə, *üfləmə alətləri*) – havanın alətin daxilinə üfürülməsi (nəfəs veriləsi) üsulu ilə səs əldə olunur. Hazırlama materialına görə növlərə bölünür: *mis alətlər; ağac alətlər*. Quruluşuna görə növləri: *da-tımlı alətlər, qamış dılcıklı alətlər, miştküllü alətlər*.

Qarmon

Laqqatu

Zərb alətləri – alətin dəri çəkilmiş gövdəsinə əllə və yaxud çubuqla vurulmaqla səs əldə edilir. Səslənməsinə görə aşağıdakı növlərə bölünür: *kökələnən alətlər* (məşhur səsçixməsinə malik zərb alətləri): *kökələnən alətlər* (şeyri müəyyən yüksəklikli zərb alətləri), *özəslənən alətlər*. Quruluşuna görə növləri: *birüzü zərb alətləri, ikiüzü zərb alətləri*.

Klavışli (dillil) alətlər – xüsusi mexanizmlə təchiz olunmuş alətlər olub, səsçixarma üsullarına görə fərqlənir. Növləri: *klavışli-zərbli alətlər (fortepiano); körtüklü-klavışli alətlər (qarmon)*. Alətlərin səslənmə registrlərinə görə növləri vardır: *bas alətlər, soprano alətlər, tenor alətlər*. Alətlərin quruluşuna görə növləri: *natural alətlər, transpozisiyalı alətlər*.

Müxtəlif xalqların musiqisində istifadə olunan çoxsaylı simli, nəfəs və zərb alətləri mövcuddur.

Azərb. x.ç.ə. də quruluşuna, səslənmə üsullarına, hazırlanma materialına görə bu bölgü sistemində əsaslanır:

simli alətlər: *tar, saz, ud, tanbur (mizrablı alətlər), kamança (kamanlı alət); qanun, çəng (dartımlı alətlər); santur (simli-zərbli alət) və s.*
nəfəs alətləri: *zurna, tütək, ney, balaban və s.*
zərb alətləri: *nağara, qoşa nağara, qaval, laqqatu, dəf, şaxşax, zinqirov, çəng və s.*

"MUSIQİ DÜNYASI" jurnalı – Bakıda çıxan ilk beynəlxalq rütbək elmi-pedaqoji, tənqidi-publistik və mədəni-maarif musiqi jurnalı. 1999-ildən çap olunur. Təsisçiləri ABL və BMA-dır. Baş redaktoru və nəşiri – sənətsənəşliq doktoru, professor Təriyel Məmmədov, mosul redaktoru

– sənətsənəşliq namizədi, dosent Cəmilə Həsənovaldır. Jurnalın redaksiya heyətinə Azərb. görkəmli elm, mədəniyyət və mədəniyyət xadimləri daxildir. "Musiqi dünyası" jurnalı üç formatda təqdim olunur: çap şəklində, internetdə və radio jurnalı (AzTR ilə birgə şəklində). Jurnalın "Ustadlarımızın xatirəsinə", "Musiqişünaslığın aktual problemləri", "Portretlər", "Musiqi nəzəriyyəsi", "Etnomusiqişünaslıq", "Musiqi təhsili və maarifçiliyi", "Uzayşünaslıq", "Kul-turoloji məsələlər", "Məxəzşünaslıq" kimi rubrikaları vardır. Jurnalın sahələrində Azərb. musiqi həyatında baş verən hadisələr, musiqi elminin nailiyyətləri işıqlandırılır. Azərb. olan müəlliflərlə yanaşı, jurnaldə xarici ölkələrin (Rusiya, Türkiyə, Özbəkistan, Qazaxıstan və b.) musiqi xadimlərinin elmi və yaradıcılıq də S.Dağ-keveyanın "Əbu Nəsr Məhəmməd Əl-Fərabi-nin "Musiqi rəsələsi"nin rus dilinə tərcüməsi" öz əksini tapır. "Musiqi dünyası" jurnalının yaradıcı qrupu vəb saytların hazırlanması sahəsində də ixtisaslaşmışdır və musiqi mədəniyyətinin müxtəlif sahələri ilə bağlı olan 25 veb-sayt hazırlamışdır. "Musiqi dünyası" elektron jurnalının ünvanı: <http://musiqi.dunya.az>

MUSIQİLİ KOMEDİYA – musiqi janrı. komik mözmunla malik musiqili söhbət əsəri. Səhiflər, xor, balet və ork. tərtibindən ibarət olunan musiqi epizodları dənşiz dialoqları ilə növbələnən Azərb. bəstəkarlarının musiqili komediyalarını da mözmunla bağlı olaraq, muğni və xalq alətlərindən yaradıcılıqla istifadə olunması əhə-qətəlayəkdir. Azərb. bu janrın ilk nümunələri *Ü.Hacıbəyovun* "Ər və arvad" (1909), "Cəslən-sin, bu olsun" (1910, sayını ünvanı) <http://meshadi.musiqi.dunya.az>, "Arşın mal alan" (1913, sayını ünvanı: <http://arshin.musiqi.dunya.az>) musiqili komediyalarıdır.

MUSIQİ QABİLIYYƏTİ – insanın eşitmə vəsiyyə-si ilə musiqini qavraması, onun əbrarlanmasını dərk etməsi və onu ifadə etmək bə, əhəmiyyətli malik olması.

MUSIQİ İFASI – bəstə yaradıcılığın xüsusi növü. müəllifin səsə və ya musiqi alətləri vasitəsilə ifadələndirilməsi. musiqidən xüsusi profes-sional hazırlıq, musiqi mədəniyyəti sahəsində xüsusi biliklər, özünəməxsus musiqi qavranma və bəstə kamillik səviyyəsi tələb edir.

MUSIQİ FORMASI – 1. Cənub məmadə – musiqi də müəyyən ideya bəstə məzmunu təsvir etməkdir. bir-birinə qarşılıqlı təsirdə gestonun və əlaqədə olan ifadə vasitələri kompleksı. Musiqi formasının daxili mənəvi və estetik əhəmiyyəti

edən qanunauyğunluqları var. Burada milli musiqi mədəniyyətinin kökləri mühüm rol oynayır. 2. Dar mənada: musiqi əsərinin kompozisiya planı, quruluşu, onun hissələri arasında qarşılıqlı münasibət. Musiqi formasında ən kiçik mona və quruluş vahidi motivdir, onun tamamlanmış ikinci tərkib hissəsi isə musiqi mövzudur. Mövzuların qarşılıqlı əlaqəsi və inkişaf tipləri musiqi əsərinin kompozisiya planının yaranmasında əsas rol oynayır. Hər bir əsərin özünəməxsus forması olsa da, müəyyənləşmiş musiqi forması tipləri vardır: məs., rondo, sonata forması və s. Musiqi sənətinin tarixi inkişafı boyu hər bir xalqın musiqisində müəyyən formalar yaranmış və təkmilləşmişdir. Şərq musiqisində tarixən təşəkkül tapmış formalar arasında muğam döşəgah ən irihəcmli özünəməxsus cəhətlərə malik siilsizləşməli forma hesab olunur.

MUSIQI MÜSABİQƏLƏRİ (latın: *concursus* – görüş, qarşılaşma, toqquşma) – musiqiçilərin yarışması; qabaqcadan elan olunmuş müəyyən proqram əsasında keçirilir. Müsəbiqənin ən yaxşı iştirakçıları münəffir heyət tərəfindən mükafatlarla və laureat adı ilə təltif olunur. Musiqi müsəbiqələri şəhər, respublika və beynəlxalq əhəmiyyətli olur. Azərb. *muğam müsəbiqələrinin* keçirilməsi ənənəvi hal almışdır.

MUSIQI ÖZFƏALİYYƏTİ – musiqiçi olmayan (qeyri-peşəkar səviyyədə) insanların musiqi yaradıcılığı; fərdi və ya kollektiv şəkildə vokal və instrumental musiqi ifadəliyindən ibarət olur. Adətən, dərəcələrdə, sudiyalarda musiqi həvəskarlarının yaradıcı təşəbbüsləri reallaşdırılır.

MUSIQI TƏHSİLİ – musiqi fəaliyyəti üçün vacib olan biliklərə və vərdislərə yiyələnmək prosesi. Musiqi təhsili anlayışı həmçinin, musiqi təhsili sisteminin təşkilini bildirir. Ümumi və xüsusi musiqi təhsili anlayışı mövcuddur: – Ümumi musiqi təhsili hər bir insana həvəskar səviyyədə musiqi ilə məşğul olmaq üçün bilik və vərdislərin öyrədilməsi nəzərdə tutur. Ümumi təhsil məktəblərində, uşaq yaradıcılıq evlərində və musiqi dərəcələrində bu proses gedir. – Xüsusi musiqi təhsilinin əsas məzəni müəyyən təhsil ocağında müəllimin rəhbərliyi altında xüsusi bilik və vərdislərin öyrədilməsi təşkil edir. Bunun əsas məqsədi musiqi sahəsində müxtəssis kadrların hazırlanması ilə bağlıdır. Xüsusi musiqi təhsili üç səviyyədən ibarətdir: ibtidai, orta və ali təhsil. Hər bir səviyyəyə uyğun müəyyən musiqi təhsili ocaqları fəaliyyət göstərir: uşaq musiqi məktəbləri, orta-ixtisas musiqi məktəbləri, ali musiqi məktəbləri, Azərb. ibtidai musiqi təhsili ocaqları olaraq.

çox sayda uşaq musiqi məktəbləri, incəsənət məktəbləri fəaliyyət göstərir. Orta-ixtisas musiqi təhsili respublikanın iri şəhərlərində fəaliyyət göstərən musiqi texnikumlarında, o cümlədən, BMK, Bütbü ad. Orta ixtisas musiqi məktəbində aparılır. Ali təhsil ocaqları: BMA, AMK, həmçinin, ADMIU, Azərb. Dövlət Pedaqoji Universitetinin və digər universitetlərin musiqi fakültələri fəaliyyət göstərir.

"MUSIQIÇININ ELEKTRON KİTABXANASI" veb saytı – elektron kitabxana. "Musiqi dünyası" jurnalının yaradıcı qrupu tərəfindən hazırlanmışdır. Saytın bölmələrində Azərb. bəstəkarlarının əsərlərinin, şifahi ənənəli musiqi irsinin nümunələri – xalq mahnı və raqslarının, aşıq havalarının, muğamların, təsnif və rənglərin not yazıları və səs yazıları toplanmış, elmi ədəbiyyat sistemləşdirilmişdir. Veb-saytın ünvanı: <http://e-library.musiqi-dunya.az>

MUSIQIÇI – musiqinin müəyyən bir sahəsi ilə (məs., bəstəkarlıq, dirijorluq, vokal və ya instrumental ifadəçilik, musiqi elmi) məşğul olan peşəkar şəxs.

MUSIQIAR – 1. Nafəsli ağac musiqi aləti; 2. Musiqi sənətinin simvolu olan ətsənəvi quşun adı; 3. Musiqiçi.

MUSIQIŞÜNAS – musiqi tarixi və nəzəriyyəsi sahəsində ixtisaslaşmış mütəxəssis (elmi-nəzəri tədqiqatçı, pedaqoq, redaktor, tənqidçi, lektor).

MUSIQIŞÜNASLIQ – musiqi haqqında elm, sənətşünaslığın bir sahəsi. Musiqinin tarixi və nəzəriyyəsi, musiqi estetikası, musiqi tənqidi və folklorşünaslıq – etnomusiqişünaslıq sahələrini özündə cəmləşdirir. Azərb. musiqişünaslığının tarixi qədimdir. Azərb. alimlər Səfəddin Urməvi (XIII əsr), Əbdülgədir Marağat (XIV əsr) və b. Şərq musiqi elminin görkəmli simaları olmuşlar. XX əsr Azərb. musiqişünaslığının yaradıcısı Üzeyir Hacıbəyov olmuş, ondan sonra böyük bir musiqişünaslar nəslı yetişmişdir.

MUSTAFAYEV Ramiz Hacı oğlu (16.10.1926, Çarçou – 10.04.2008, Bakı) – bəstəkar, əməkdar incəsənət xadimi (1973), xalq artisti (1987), professor (2001), "Səhər" ordeni (2001) ilə təltif olunmuşdur. ABİ-nin üzvü (1968-1973 illərdə İdarə Heyətinin katibi) olmuşdur. ADK-da iki ixtisas – vokal (1948-1953) və bəstəkarlıq (1953-1957) üzrə təhsil almışdır. 1948 ildən ömrünün sonuna kimi AzTRV QSC Xor kollektivinin xormeystəri, bədii rəhbəri və baş dirijoru olmuşdur. Eyni zamanda, ADK-da və AMK-da pedaqoji

Vaqif Mustafazadə, pianoçu-bəstəkar

fəaliyyətlə məşğul olmuşdur. R.Mustafayevin yaradıcılığı zəngindir. "Şirin" (1957), "Vaqif" (1960), "Polad" (1964), "Aydın" (1982) operalarının, bir neçə musiqili komediyaların, xor əsərlərinin, oratoriya və kantataların, mahnı və romansların müəllifidir. "Vaqif" operası tarixi keçmişlə bağlı olub, böyük Azərb. şairi Molla Pənah Vaqifin yaşadığı dövrə və onun surətini dərinlən açılmasına həsr olunmuşdur. Bəstəkar bu operada muğamlardan yaradıcılıqla bəhrələnmiş, o dövrün musiqi ənənələrini əks etdirmişdir.

MUSTAFAZADƏ Vaqif Əziz oğlu (16.03.1940, Bakı – 16.12.1979, Bakı) – pianoçu, bəstəkar, əməkdar artist (1979), Azərb. Dövlət mükafatı laureatı (1982, ölmündən sonra), caz musiqi ustalarından biri, ADMM-ni bitirmişdir (1963). Gürcüstan Filarmoniyasında "Qafqaz" caz-triosunu yaratmışdır (1965). Azərb. Dövlət Estrada Ork. solist-pianoçusu (1969-1970) olmuş. "Leyli" adlı ilk qadın vokal kvartetinə (1970), "Sevil" vokal-instrumental ansamblına (1971-1977) və "Muğam" instrumental ansamblına (1977-1979) rəhbərlik etmişdir. Orijinal ifadəçilik üslubuna

malik olan V.Mustafazadə Azərb. muğamların xalq mahnı və raqslarını yaradıcılıqla işləmişdir. O, "Tallin-66", "Tbilisi-78" Ümumittifaq caz festivalının laureatı olmuş. Bəstəkarlığın Monte-Karlotda VIII Beynəlxalq caz müsəbiqəsində (Mənake, 1978) I mükafata layiq görülmüşdür. V.Mustafazadə fortepiyo və simfonik ork. üçün Konsertin, "Muğam" simfoniyasının (tamamlanmamışdır) və s. əsərlərini müəlliflənmişdir. Vaqif Mustafazadənin ev muzeyi "Azərbaycan Musiqi Mədəniyyəti Dövlət Muzeyinin filialı kimi təsisliyyət göstərir. "Musiqi dünyası" jurnalı tərəfindən "Vaqif Mustafazadə" memorial saytı yaratılmışdır. Veb-saytın ünvanı: <http://vaqif.musiqi-dunya.az>

MUSTAFAYEV Teymur Ağaxan oğlu (10.04.1939, Cəlilabad – sənəddə saxlanılmamışdır) (2005). ADMM-də təhsil almışdır. Sonot mükafatı laureatı Sevil Şuşinski, Əhməd Bakıxanov olmuşdur. ADMIU-da təhsilini davam etdirmişdir. 1964 ildən ABİ-nin solistidir. 1978 ildən Azərb. Dövlət Konsert Birliyində, 1998 ildən Muğam Teatrında fəaliyyət göstərmişdir. Mustafayevin repertuarı muğam və təsniflərdən, xalq

və bəstəkar mahnularında ibarətdir. Onun ifa etdiyi muğam və təsniflər AZTR Fondunda saxlanılır. Bir çox xarici ölkələrdə (Avropa ölkələrində, Ərəb ölkələrində, Rusiyada, Türkiyədə, İranda, Əfqanıstanda) qastrol səfərlərində olmuşdur.

MUYƏL – muğam guşəsi. Bir sıra muğam dəstgahlərində istifadə olunur: "Zabul" dəstgahında "Mayəyi-Zabul" və "Manəndi-muxalif" guşələri arasında; "Şur" muğamında "Salmak" ilə "Leyli və Məcnun" şöbələri arasında ifa edilir.

"MUZİKALNAYA AKADEMİYA" – Moskvada nəşr olunan beynəlxalq musiqi jurnalı. Rüblik, elm-nəzəri, tənqidi-publistik jurnal. 1933 ilin fevral ayında nəşr olunur. 1992 ilə kimi "Sovetskaya muzika" adlanır. Təsisçiləri: Rusiya Federasiyasının Bəstəkarlar İttifaqı. Baş redaktor professor Y. S. Korev. Jurnal keçmiş sovet məkanında ən iri həcmli musiqi jurnalı kimi bəstəkar və musiqişünasların yaradıcılığına işıqlandırmışdır. Burada Azərb. musiqi həyatına da diqqət yetirilmiş, musiqişünasların məqalələri çap olunmuşdur. Jurnalın 2002. №1 sayının "Azərbaycan: on ildən sonra" adlı hissəsi Azərb. musiqisinə həsr olunmuşdur.

MÜALİF – muğam şöbəsi. "Çahargah" muğamında ifa olunur.

MÜBƏRRİQƏ (fars: üzü duvaq ilə örtülü qız) – Muğam şöbəsi, Segah məqamına əsaslanır. "Şikəsteyi-fars" şöbəindən sonra ifa olunur. "Zabul segah", "Rahab" və b. muğam dəstgahlarında "Şikəsteyi-fars" ilə "Əraq" şöbələri arasında yerləşir.

MÜCƏNNƏB (ərəb: qonşu) – qonşu pərdə. Simli musiqi alətlərinin qoluna bağlanan əsas pərdələr yanında olan ikinci dərəcəli pərdələr. Ud musiqi alətinə müxtəlif olaraq mücənnəb əsas pərdələrdən biridir.

MÜQƏDDİMƏ (giriş) – 1. Teatr tamaşasında hər hansı pərdədən əvvəl ifa olunan instrumental pyes; 2. Səitanın birinci hissəsinin adı; 3. Homofonik formalarda (üçhissəli forma, sonata forması) başlanğıc hissə. Təbiiq hər zaman vacib sayılır. Əsas hissəni hazırlamaq məqsədi daşıyır, xarakterinə, tempinə və digər xüsusiyyətlərinə görə əsas hissə ilə oxşar və ya təzadlı ola bilər.

MÜƏLLİFLİK HÜQUQU – mülki hüquq bəlməsi; elm, ədəbiyyat və incəsənət əsərlərinin yaradılması və istifadəsi ilə (nəşr, ifa, nümayiş

və s.), yəni insanların bu sahədə yaradıcılıq fəaliyyətinin nəticələri ilə bağlı hüquq münasibətlərini nizamlayır. Müəllifin, əsəri qanunun yol verdiyi bütün usullarla - öz adı ilə, şərti adla (laqəblə) və ya ad göstərmədən (adsız) dərc etməmək, təkrar dərc etməmək və ya yaymaq hüququ; əsərinə toxunulmazlıq hüququ; əsərdən digər şəxslərin istifadəsi üçün haqq almaq və s. hüquqları var. Dərc olunmuş əsərin ifa edilməsinə, qrammofon vallarında buraxılmasına və s. müəllifin razılığı tələb olunmur, lakin haqq verilir. Müəllif hüquqları müəllifi ömürlük məxsusdur və qanunla müəyyən olunmuş qaydada vərəsəlik üzrə keçir. Müəlliflik hüququ müəlliflik şəhədnaməsi ilə təsdiqlənir. Azərb.-də müəllif razılığı Azərb. Respublikası müəllif hüquqları agentliyi tərəfindən qorunur və nəzarət edilir.

MÜĞƏNNİ – nəğməkar, xanəndə, avaz ilə oxuyan.

MÜHƏYYƏR (ərəb: heyrətə gətirən) – "Mahur" dəstgahında "Əraq" şöbəindən sonra ifa olunan parça.

MÜXALİF (ərəb) – "Çahargah" dəstgahında "Hasar" ilə "Məglub" arasındakı şöbə.

MÜXƏMMƏS – şeir formalarından biri. Adından da bəlli olduğu üzrə (ərəb: xams – beş), müxəmməsin hər bəndi beş misradan ibarət olur. Klassik şeirdən fərqli olaraq aşıq yaradıcılığında müxəmməsin hər bəndinin dördüncü misrasından sonra tamamilə başqa bir "həngdə" olan yeni bir bənd əlavə olunur ki, buna "cığa" deyilir. Əsas bəndin beşinci misrası cığadan sonra oxunur.

MÜNACAT – dini, ya da matəm mərasimi ilə əlaqədar olaraq ucadan avaz ilə oxunan dua. Çox vaxt "Zəmin-xara" muğamı əsasında ifa olunur.

MÜNSƏRİH – bax: Faxti.

MÜNŞİD (ərəb) – nəğməkar, mahnı deyan.

MÜSƏLMAN RENESSANSI – bax: *Renessans*

MÜSÜLM MAQOMAYEV ADINA AZƏRBAYCAN DÖVLƏT FILARMONİYASI – Azərbaycanın ən iri konsert təşkilatlarından biri. 1936 ildə Üzeyir Hacıbəyovun rəhbərliyi ilə yaradılmışdır. ADF-də Azərb. Dövlət Mahni və Rəqs Ansambli (1938), *Ü.Hacıbəyov ad. Azərb. Dövlət Simfonik Orkestri* (1938), *Q.Qarayev ad. Kamera*

Orkestri (1964), *Azərb. Dövlət Xor Kapellası* (1966), *Azərb. Xalq Çalğı Altları Orkestri* (2000) və b. kollektivlər fəaliyyət göstərir. Azərbaycanın bir çox muğam ustaları ADF-nin solistidir. ADF-də mütəmadi olaraq, muğam konsertləri keçirilir. Hal-hazırda ADF-və əməkdar artist Murad Adıgözəldə rəhbərlik edir. Veb saytı ünvanı: <http://www.philarmonia.az>

MÜSÜLİMOV Məhlab Xanəli oğlu (09.08.1954, Bakı) – tarzən, xalq artisti (2006). 1969-1973 illərdə ADMM-ni bitirmişdir. 1976-1981 illərdə ADK-da tar ixtisası üzrə təhsil almışdır. AzTR Ə.Bakıxanov ad. x.ç.ə. ansamblının bədi rəhbəridir. 1987 ildə ADF-rün nəzdində Cabbar Qaryagdıoğlu adına muğam uclüyünü yaratmış və ona rəhbərlik edir. Pedaqoji fəaliyyətlə məşğul olur. 1990 illərdə ADK-da çalışmış, 2001 ildə AMK-nın dosentidir. Tələbələrindən Elçin Həşimov(nəğməkar artisti), Əliqası Sadiyevin adlarını çəkmək olar. Xarici ölkələrdə bütün muğamlar üzrə kompakt diskləri çıxmışdır.

Mikayil Müşfiq, şair

MÜŞFIQ (Mikayil Mirzə Əbdülqadir oğlu İsmayilzadənin taxallüsü; 05.06.1908, Bakı - 06.01.1938) – şair. XX əsr Azərbaycan poeziyasının yaradıcılarından biri. Atası öz dövrünün ziyalı, maarifətpərvər şəxsiyyətlərindən biri olmuş, bəstəkarlarla yaradıcılıq əlaqəsi saxlamış, M. Maqomayevin "Şah İsmayil" operasının librettosunu yazmışdır. Müşfiq 1920-1927 illərdə Bakı Dərul-müəlliminin təhsil almış, 1931 ildə Azərb. Pedaqoji İnstitutunu bitirmişdir. Bakı məktəblərində müəllimlik etmişdir. Çoxsaylı şeirlərin, poemaların müəllifidir. "Bir gün" (1926), "Küləklər" (1930), "Günün səsləri" (1932), "Qaya" (1935), "Əbadiyyət nəğməsi" (1978), "Yenə o bag olaydı" (1976), "Sındırılan saz" (1968).

"Oxu, tar" (1981) və s. kitabları nəşr olunmuşdur. Müşfiq şifahi xalq ədəbiyyatına və klassik ədəbiyyata yaxından bələd olmuş, onların ənənələrini davam etdirmişdir. Müşfiq poeziyası orijinal sonatkarlıq xüsusiyyətləri də fərqəndir. Dərin emosionallıq, ahəngdarlıq və yığcamlıq Müşfiq şeirinin əsas bədi keyfiyyətləridir. Müşfiq yaradıcılığında məhəbbət lirikası mühüm yer tutur. "Sənin gözün", "Ulduzlar", "Şirin qız", "Yenə o bag olaydı", "Urok", "Məral", "Sənin gülüşün", "Nə deməkdir?" və s. şeirlərinə Azərb. bəstəkarları çoxlu mahnılar bəstələmişlər. Həmin mahnılar xanəndələrin repertuarında geniş istifadə olunur.

MÜTƏLLİMOV Mütəllim Kəbək Ələkbər oğlu (1909, Ağcabədi - 1981, Bakı) – xanəndə. Qarabag xanəndəlik məktəbinin parlaq nümayəndələrindən biri kimi o, klassik muğam ənənələrini davam və inkişaf etdirmiş, bu sonu öz orijinal ifa mənası ilə zənginləşdirmişdir. Uşaqlıqdan musiqiyə və ədəbiyyata həvəs göstərmişdir. Atalarının yaxın dostu olan şair Naim ona ser yazmağın qaydalarını, Nizami və Füzulinin bir çox qəzəllərini poetik mənalarını izah etməyi, qalız sözlərin tələffüzünü öyrətməyi. Onda səsini idarə etmək, sozlo melodiki xətübəzi surətdə qovuşdurmaq bacarığı yaranır ki, bu da onun muğam ifaçılığı üstünlüyünə əsas xüsusiyyətinə çevrilir. Muğam dəstgahlarını və təsnifi M. Mütəllimov məşhur Qarabag xanəndəsi Musa Şuşinskiydan öyrənir. hətək xanəndələrin yaradıcılıq ənənələrini mənimsəyir. O, repertuar seçiminə diqqətlə yanaşmış, öz səsində uyğun muğam və təsnifləri oxumuşdur. 1930 illərdən M. Mütəllimov Bakıda ADF-nin solisti olmuş, geniş konsert fəaliyyəti ilə məşğul olmuşdur. M. Mütəllimovun repertuarında "Çahargah", "Orta Mahur", "Bavay-Sıraz", "Mirzə Hüseyn Segahı", "Şur" muğam dəstgahları xüsusi yer tuturdu. O, mahir təsnifçi kimi də tanınmışdır, çox zaman təsnifləri sülhə şəklində, yəni ardıcıl olaraq "Rast" və ya "Segah" təsniflərini ifa edirdi. Muğamlara özünəməxsus həssaslıqla yanaşmışdır. Belə ki, "Segah" muğamının variantları onun itasında mco lirizmi ilə, "Çahargah" və "Orta Mahur" muğamları isə döyüş ruhu ilə yadda qalmışdır.

MÜTƏLƏİM – konsonans; həmsəz, həməhəng səslenmə; qulağı oxşar, qulağa xoş gələn tərz də səslenmə.

MÜTƏNAFİR – dissonans; həmsəzlikdən müxtəlif səslenmə.

MÜTLƏQ (ərəb) – boş sim, açıq sim. ■

N

NAĞARA – zərbli musiqi aləti. Sağanığın hor iki tərəfinə dori çəkilir. Nağara ağac nəfəslı alət-lərin (zurna, balaban, tütək), həm də sazın çal-gısını müşayiət edir. Nağaranı sol qolun-ğun altında tutub çalirlar. Musiqi alətlərindən hansı birinin çalğısını müşayiət edəcəyindən asılı ola-rağ nağaranın al ilə (barmaq-lar), yoxsa ağac çu-buqlarla çalınacağı müəyyən edilir. Əgər bala-ban (son zamanlar həm də klarnet), ya da aşıq sa-zının çalğısı müşayiət ediləcəksə, nağara da ovucun içi və barmaq-larla çalınacaqdır. Əgər zurna çalğısını (həm də açıq havada) müşayiət etmək lazım gəlirsə, o zaman dərilər üzərinə ağac-la zərblər vurulur. Həcmindən (böyüklüyün-dən) asılı olaraq nağara müxtəlif növlərə ayrılır: koos (böyük nağara), bala nağara, ya da cürə nağara və kiçik nağara.

Nağara

NAXUNƏK – nazik poladdan hazırlanan qar-maqlı mızrab.

NAQUS (ərəbi) – zəng, zıncırov.

NALEYİ-ZƏNBURİ – muğam guşəsi.

NARODİTSKAYA İnnə – fəlsəfə doktoru, ABŞ-ın Miçiqan Universitetində Azərb. və Şər-q musiqi mədəniyyəti üzrə mütəxəssis. Eyni zaman-da, rus musiqisi, Gender tədqiqatları və dias-pora məsələləri ilə məşğul olur. Etnomusiqişü-nəslş sahəsində bir sıra elmi məqalələrin müəllifidir. Azərb. muğamı ilə xalça sənətinin qarşılıqlı əlaqələri və kökləri mövzusunda mə-qalələri "İrs nəslədəy" jurnalında, "Lətif Kəri-mov" toplusunda çap olunmuş və böyük mara-ğa səbəb olmuşdur.

NATƏVAN Xurşidbanu Mehdiqulu qızı (1832-1897) – şairə, dövlət xadimi. Qarabağ xanı Mehdiqulu xanın qızıdır. "Xan qızı" adı ilə tanınmışdır. Xurşidbanu dövrün tanınmış alim və sənətkarlarından dərns almış, ərəb və fars dillərini də mükəmməl öyrənmişdir. Şərq möv-zu və janrlarında şeirlər yazmış, həm də iste-dadlı rəssam olmuşdur. Natəvanın yaradıcılığın çoxşübhəli çağları Qarabağ ədəbi məclislərinin fəaliyyət göstərdiyi dövrlə bağlıdır. 1872 ildə onun təşəbbüsü və maddi yardımı ilə Şuşada "Məclisi-üns" ədəbi məclisi təşkil olunmuşdur. 25 ilə yaxın rəhbərlik etdiyi "Məclisi-üns"də Azərb. dili ilə yanaşı, fars və ęığatay dillərində də qiymətli mənzumələr yaranmışdır.

NAYİ-TƏNBUR – orta əsrlərdə geniş istifadə olunan simli musiqi aləti.

NEHOFT (fars: gizli, məxfi) – "Nəva" dəstga-hında "Həzin" ilə "Qəveşt" arasında yerləşən muğam şöbəsi.

NEY (fars: qarğı, qamış) – nəfəslı musiqi aləti; ağacdan, qamışdan, ya da bürüncdən hazırla-nır. Düz silindr şəklində, 60-70 sm uzunluqda lülədən ibarətdir. Ücunda heç bir müştük, ya dilçək olmur. Yalnız lülənin aşağı tərəfində bir neçə (3-6) dəlik açılır ki, bu da səslərin müxtəlif ucalıqda olduğunu təmin edir. Neyin səsi olduqca məlahətli, zərif və təsirlidir. Ney ən qədim Azərb. musiqi alətlərindən biridir. Onun xoş səsi *Xaqani, Nizami, Füzuli* və başqa şairlərimizin əsərlərində vəst edilmişdir.

NEY-DAVUD – muğam şöbəsi. "Hüməyün" dəstgahında "Bidad" ilə "Bavi" arasında ifa olunur.

Ney

NƏBATI Seyid Əbdül Qasim Möhtərəm oğlu (1812, Cənubi Azərb. Qarabağ vilayəti, Uş-din kəndi – 1873) – Azərb. şairi. Azərb. və fars dillərində yazıb. Ruhani təhsili almışdır. "Məcnun", "Məcnun şah", "Xan çobanı" təxəl-lüsləri ilə şeirlər yazıb. Hom klassik, həm də aşıq şeir tərzində orijinal əsərlər yaratmışdır. Dərin lirizm, nikbin, həqiqi məhəbbət, gözəl-lərin vəsfi şeirlərinin əsas mövzusu olmuşdur. "Gözəl, ön gözəl", "Bu göz kimi göz", "Ay-tək", "Pəri", "Gəlsin, gəlməsin" və s. qoşma-ları, "Gəlməz", "İstər", "Heç", "Bəs" və s. radif li qəzəlləri muğam ifaçılığında geniş istifadə edilmişdir.

NƏBƏRAT – 1. vürq; 2. ton, səs, intonasiya; 3. zəngülə (fiortura mənasında).

NƏBR – vürq, aksent.

NƏFİR – 1. *Nəfəslı musiqi aləti*. Qaramal buyn-zundan hazırlanır. *Müştüvi zurna* müştüvi kimi ikiqat nazik yonulmuş qarğıdan düzəldilir. Göv-dəsində heç bir dəlik olmadığına görə gövdə daxilində havanın *ehticaz* təzliyi dəyişilmir. Nəfir musiqi aləti səsin nisbi ucalığından, demək olar ki, tamamilə məhrumdur; 2. Muğam şöbə-si; "Hüməyün" dəstgahında "Mureh" ilə "Cana-doran" arasında ifa olunur.

NƏFİR-FƏRƏNG – Şərq musiqisində: "Rast-pəncəgah" dəstgahında "Müəttər" şöbəsinədən "Novruz-ərəb" ə keçmək üçün çalınan kiçik instrumental epizod.

NƏĞMƏ – 1. Qədim musiqidə: a) muğam mənasında; b) avazın tonu; 2. Məhni, tərənə. Poetik surətlə musiqi obrazını özü surətdə bir-ləşdirən vokal musiqi sənətinin ən sadə və ən geniş yayılmış forması; 3. Dəstgahlarda bəzi şöbə intonasiyaları arasında olan vokal-instru-mental epizodlar; məs.: *nağməyi-dəşt* (Şur muğamında), *nağməyi-Şuştar* (Hüməyün muğamında) və s.

NƏHAVƏND – muğam guşəsi; Şərq musiqisin-də: "Segah" dəstgahında "Guşeyi-mədain" dən sonra ifa olunan şöbə.

NƏHLİB – 1. "Şur" dəstgahında "Hüseyni" ilə "Əraq" şöbələri arasında ifa olunan vokal-in-stru-mental epizod; 2. "Rast" dəstgahında "Mü-bərriqo" ilə "Mühəyyor" şöbələri arasındakı vokal-instrumental parça.

NƏXCİRKAN – orta əsrlərdə muğam şöbələ-rindən biri.

NƏQARƏT (ərəbi – a) zərbə, zərb vurmaq; b) taqıqlı, taqıqladmaq) – 1. Məhmin hər bən-dindən sonra eyni mənlə təkrarlanan mızrablar; 2. Kuplet formasında bastolunan əsərin ikinci hissəsi; 3. Qədim musiqidə: təbil vurmaq, nağarada çalmaq.

NƏQŞ – melodiyanın ayrı-ayrı səsinə oxşamaq, avazın hər nəfəsinə bəzəmək üçün istifadə olunan çox xırda, lətif və incə ornamet sədalar (xırdəqalar).

NƏRƏ (ərəbi) – 1. Səslənmə; 2. Ağzın yumul-muş vəziyyətində, burunda oxumaq (utulu); 3. Bağırmaq, nəridəmək, gurultu salmaq.

NƏRİMANBƏYOV Toğrul Fərman oğlu (07.08.1930, Bakı) – rəssam, xalq rəssamı (1967), SSRİ Dövlət Mükafatı laureatı (1974), Ə.Əzim-zadə ad. Azərb. Dövlət Rossamıq Məktəbini (1950) və Vilyusda Litva Rossamıq İnstitutunu (1955) bitirmişdir. Məişət, portret, monzərə və natürmort janrlarında, monumental boyacaqlıq, illüstrasiya və teatr rəssamıqlı sahələrində təb-riyyat göstərir. "Nəzər üzərində soləq" (1957), "Nərlər" (1959), "Muğam" (1965) və s. əsərlə-rin müəllifidir. F.Əmirovun "Mın bir gəccə" (1979), "Nəsimi dastanı" (1973), Q. Qarayevin "Yeddi gözəl" (1978) və s. musiqili səhnə əsərlə-rinə bədii tərtibat vermişdir.

NƏSİMİ (Seyid Əhlinin təxəllüsü: 1369, Şamaxı – 1417, Hələbi) – Azərb. şairi, mütəəkkir. İma-dəddin Nəsimi adı ilə də məşhurdur. İlk təhs-lini Şamaxıda almış, dövrünün elmlərini, dinlə-rin tarixini, məntiq, riyaziyyatı və astronomiyanı öyrənmişdir. XIV əsrin sonlarında geniş yayıl-mış hürufilik təriqətinin təbliğ edən şeirlər yaz-mış və hürufiyyənin banisi Fəzlullah Nəsiminin təxəllüsünə homahəng olan "Nəsimi" təxəllü-sünü qəbul etmişdir. Hürufilik təriqətinin yayd-ğı üçün dəfələrlə zindana salınmış. "Kəfir", "dın-sız" elan edilərək, Hələbdə (Suriva) diri-diri dərisi soyularaq edam olunmuşdur. Nəsimi poeziyasında insana məhəbbət, insan şöhsəvvə-tinin azadlığı mövzusu başlıca yer tutur. Şur "qible" adlandırıldığı insanı aqıldan, azadlığını buxovlayan feodal-dini əsarət əleyhinə çıxar, insanı yaradıcı bir varlıq kimi ucaldır, "Məndə sigar iki çahan, mən bu çahana sığmazam", "ənolhaq" deyərək, insanı ilahiləşdirdi. Nəsi-minin bədii yaradıcılığı Azərb. poeziyasının və ədəbi dilinin inkişafında mühüm bir mərhələ-dir. Nəsimi Azərb. dilinin söhki xüsusiyyətlərinin təkmilləşməsində çox böyük rol oynamış, əruz tərzinin bəhrlərini Azərb. dilinin xüsusi-yətlərinə uyğunlaşdırmağa çalışmışdır. Nəsimi

poeziyasından muğam sənətində də istifadə olunur. Şairin bözi aşıqanə geyirlərində muğam adlarının, muğam söhbətlərinin məzmunu və mahiyyətinin bədi dillə şərhinə də rast gəlinir.

YUNESKO-nun qərarı ilə Nəsiminin anadan olmasının 600 illiyi beynəlxalq miqyasda qeyd olunmuşdur (1973). Azərb. ədəbiyyatında və musiqisində Nəsimiyə həsr olunmuş bir sıra bədi əsərlər, o cümlədən, F.Əmirovun "Nəsimi dastanı", C.Cahangirovun "Nəsimi" oratoriyası, "Nəsimi" bədi filmi (sənəti müəllifi L.Hüseynov, rejissor H.Seyidbəyli) yaradılmışdır.

NƏSTƏRİ – "Nəva" muğam dəstgahının son şöbəsi.

NƏŞİD – klassik ədəbiyyatda mahnı.

NƏVA – 1. Yaxın Şərç xalqları klassik musiqisində 12 əsas muğamdan biri; 2. Azərb. musiqisində: "Nəva", "Nişapur", "Busəlik", "Hüseyni", "Məshifi", "Şahnaz", "Hacı Yuni", "Bayatı-kürd", "Azərbaycan", "Əşirən", "Zəng-sötör", "Körkükü", "Şah Xətai", "Əşəri" və "Şikəsteyi-Şirvan" şöbə və qruplarından ibarət dəstgah.

NƏVAYİ – 1. Nəva kökündə ya da nəva üslubunda çalınan hər hansı bir musiqi parçası; 2. Əmir Əlişir Nəvəinin şərifinə tərtib olunan mahnı.

NƏVAYİ-NİŞAPUR – "Nəva" dəstgahının ikinci adı.

NƏVVAB Mir Möhsün Hacı Mirahməd oğlu (1833, Şuşa – 1918, Şuşa) – Azərb. şairi, filoloq, rəssam, xəttat və musiqişünas. Nəvvab "Məclis-i-fəramuşun" ədəbi məclisinə başçılıq etmiş, Şuşada qiraətxana, "üsul-cədid" məktəbi, mətbəə və cildxana açmışdır. Qarabağ şairlərindən bəhs edən "Təzkirəyi-Nəvvab" əsərinin 1913-ildə Bakıda nəşr olunmuşdur müəllifidir. Nəvvabın rəssamlıq, xəttatlıq və kitab tərtibatı sahəsində fəaliyyəti genişdir. Nəvvabın ornamental divar rəsmləri (Şuşada Böyük məscidin minarələrində, öz evinin və dars dediyi məktəbin divarlarında), quş və çiçək təsvirləri, portretləri R. Mustafayev ad. Azərb. Dövlət İncəsənət Muzeyində saxlanılır), nəfis xətlə yazdığı əlyazmaları və şəxsi mətbəəsində litografiya üsulu ilə çap etdiriyi kitabların bədi tərtibatı XIX əsrin sonu, XX əsrin əvvəllərində Azərb. da təsviri sənət və kitab tərtibatının inkişafında əhəmiyyətli rol oynamışdır. Nəvvabın Azərb. klassik musiqisi haqqındakı "Dər əlmi musiqi vuzuh ul-ərqam" ("Musiqi elmində rəqəmlərin aydınlaşdırılması", 1913) əsəri Azərb. da musiqi

qiyə dair nəşr olunmuş ilk kitabdır. Əsərdə Nəvvab orta əsrlər müsləman Şərçinin (Fərabî, İbn-Sina, Səlihdin Urməvi, Əbdülgadir Marağai və antik dövrün (Platon, Aristotel) görkəmli filosof və musiqişünaslarının tədqiqatlarına əsaslanmış, musiqinin mənəvi, musiqi estetikası, ifaçılıq problemləri, musiqinin dinləyicilərə emosional təsiri, onun səfərici xüsusiyyətləri haqqında məlumat vermişdir. Burada XIX əsrin sonu, XX əsrin əvvəllərində Azərb. musiqi ifaçılıq təcrübəsi ümumiləşdirilmiş, muğamların təsnifatı verilmiş və onlar orijinal sistəmə salınmışdır; bu sistəm kitabə əlavə edilən 5 cədvəldə öz əksini tapmışdır.

NƏZƏRLİ Ələkəb Cavad oğlu (1882, Xızı r-nu, Sayadlar k. – 17.12. 1951, Bakı) – qarmon ifaçısı, müəllim, xeyriyyəçi. Sərbəst şəkildə qarmon ifaçılığını mənimsəyən Ələkəb gənc yaşlarından mahir qarmonçalan kimi tanınmışdır. Ə.Nəzərli 1918-1920-ci illərdə musiqi kollektivi yaradaraq, onun bədi rəhbəri idi. Onun yorulmaz zəhməti sayəsində ansambl xüsusi proqram-repertuar hazırlamışdır. Proqramda muğam, mahnı, rəqslərimizlə bərabər, dünya bəstəkarlarının əsərlərindən nümunələr də xüsusi yer ayırdır. Ə.Nəzərli əsrin əvvəllərində yaradılan Bakı Musiqiçilər Birliyinin rəhbərlərindən biri idi. O, həm də xeyriyyəçi kimi tanınırdı. Ə. Nəzərlinin Bakıda Dağlı məhəlləsindəki bağında, çoxlarının "Cənnət bağı" adlandırdıqları istirahət məkanında sənət adamları tez-tez görüşür, fikir mübadiləsi aparırdılar. Bu bağda Üzeyir Hacıbəyov, tarzənlər Qurban Primov, Məmməd-xan Bakıxanov, xanəndələr Cabbar Qaryaqdıoğlu, Keçəçioğlu Məhəmməd, İslam Abdullaev, Bülbül, qarmonçular Əhəd Əliyev, Teyyub Dəmirov və digər sənət ustaları, yazıçı, dramaturq Cəfər Cabbarlı, Şəmsəddin Abbasov və b., həmçinin, qonşu respublikalardan musiqiçilər gəlirdilər. Bu bağda tez-tez musiqi gecələri, sənət yarışları keçirilirdi. Ə.Nəzərlinin bəstələdiyi "Sabahı" rəqsi vardır. Ə.Nəzərlinin çoxlu tələbələri olub. Onların arasında qarmonçu Teyyub Dəmirov fitri istedadı ilə seçilmişdir.

NƏZƏRLİ Mehdi Cavad oğlu (1892, Bakı – 1952, Bakı) – milli nəfəs alətləri ustası, muğam bilicisi. M.Nəzərli eyni məharətlə tütək, ney, balaban, zurna, çonqur saz, cürə saz, qarmon və klarnet alətlərində çalmışdır. Azərb. klarnet ifaçılıq sənətinə ilk ziyalılardan biri olmuşdur. O, bu alətlərdə mütəxəlif usullarla səsləndirilməsinə baxmayaraq, hamısında eyni məharətlə çalmağı bacarırdı. Mehdiinin bu keyfiyyətləri Ü.Hacıbəyovun diqqətindən keçərək qalmışdır, onu ADOBT-a musiqiçi kimi işə dəvət etmişdir.

M.Nəzərli Ü.Hacıbəyovun "Koroğlu" operasının premyerasında bu alətlərdə ifa etmişdir. Onun çalğı alətləri ADF-nin fondunda qorunur. Muğam bilicisi Mehdi Nəzərli dövrünün bir çox məşhur xanəndələrin böyük dostluğu məşayit etmiş, bu sahədə illərlə əldə etdiyi zəngin biliyini gənc nəslə öyrətmişdir.

Mehdi Nəzərli, milli nəfəs alətləri ifaçısı

NİRİZ – Şərç xalqları musiqisində: "Mahur" dəstgahında "Nişapurək" ilə "Dilkəş" şöbələri arasında, "Rasi" dəstgahında "Uşşaq" ilə "Bayatı-əcəm" arasında şöbə.

NİMRUZ – orta əsrlərdə muğam şöbələrindən biri.

NİŞAPUR – "Nəva" dəstgahının birinci şöbəsi.

NİŞAPURƏK – "Nəva" dəstgahında quş.

NİŞİBİ-FƏRAZ (farcə hərfli mənası: eniş, yoxuş) – muğam şöbəsi. "Şur" dəstgahında "Sarənc" şöbəsinə sonra, "Bayatı-Şiraz" dəstgahında "Bayatı-İsfahan"dan əvvəl ifa olunan bağlayıcı şöbə.

NIYAZI Zülfüqar oğlu Hacıbəyov-Tağızadə (20.06.1912, Tiflis – 02.08.1984, Bakı) – dirijor, bəstəkar, ictimai xadim. SSRİ xalq artisti (1959), Sosialist Əməyi Qəhrəmanı (1982). Dirijorların Umumiyyəti baxışının laureatı (1946), SSRİ Dövlət mükafatı laureatı (1951, 1952), U.Hacıbəyov ad. Azərb. Dövlət mükafatı laureatı (1967), Beynəlxalq Nehru mükafatı laureatı (1974), Niyazının musiqiçi kimi formalaşmasında U.Hacıbəyovun böyük rolu olmuşdur. Moskvada və

Leningradda (Peterburqda) musiqi təhsili almış, ADK-nın aspirant-turasında oxumuşdur. Niyazi bəstəkarlıq və dirijorluq fəaliyyətinə 1930 illərdə başlamışdır. Azərb. Dövlət Simfonik Ork. formalaşmasında yaxından iştirak etmiş, 1938 ildən (müəyyən fasilələrlə) ömrünün sonuna kimi orkestrin bədi rəhbəri və baş dirijoru olmuşdur. Niyazının ifaçılıq fəaliyyəti, həmçinin ADOBT ilə (1937 ildən başlayaraq, 1958-1959; 1961-1965 – direktor, bədi rəhbər və baş dirijor), Leningrad Opera və Balet teatri ilə, ADF-si ilə (1979-1984 – direktoru) bağlı olmuşdur.

Azərb. milli dirijorluq məktəbinin formalaşması, inkişafı Niyazının adı ilə bağlıdır. Azərb. ifaçılıq sənətinin inkişafında, milli musiqinin təbliğində Niyazının xidmətləri böyükdür. Niyazının repertuarında Azərb. və xarici bəstəkarların əsərləri mühüm yer tutmuşdur. Orijinal istedadla malik sənətkar olan Niyazının dirijorluğu üçün yüksək musiqi mədəniyyəti, dorin erudisiya, güclü iradə səciyyəvidir. Onun təsiri altında klassik və müasir əsərlər ideya-emosional məzmunu cəhətdən dolğun, ifadəli və yüksək estetikasız səsdir. Azərb. bəstəkarlarının simfonik və səhnə əsərlərinin ilk ifaçısı olmuş, bu əsərlərin şərhi edilməsində özünəməxsus orijinal ifaçılıq üslubu yaratmış, milli bəstəkarların bir çox əsərləri, o cümlədən U.Hacıbəyovun "Koroğlu" operası dünya musiqisi xəzinəsinə daxil olmuşdur. Niyazi bir sıra simfonik əsərlərin ("Rasi" simfonik muğamı, opera "Xosrov və Şirin", balet "Çitra"), vokal əsərlərinin müəllifidir. Niyazının "Rasi" simfonik muğamı

Niyazi, dirijor, bəstəkar

(1949) dramaturji bitkinliyi, güclü emosional təsiri, zəngin melodikası, xüsusilə harmonik dilinin olğanlığı və ifadəliliyi ilə fərqlənir. Əsər müəllifin idarəsilə bir çox xarici ölkələrdə səslənmiş, ABŞ-ın "Suprafon" və "Rikordi" musiqi şirkətləri tərəfindən qrammofon valına yazılmışdır.

NIZAMI GƏNCƏVİ (İlyas Yusif oğlunun təxəllüsü; 1141, Gəncə – 1209, Gəncə) – Azərb. şairi və mütəfəkkiri. Gəncə mədrəsələrində təhsil almış, şəxsi mütaliə sayəsində orta əsr elmilərinin mükəmməl öyrənmiş, xüsusən Yaxın Şərqi xalqlarının şifahi və yazılı ədəbiyyatına yaxından bələd olmuşdur. N. Gəncəvi yaradıcılığa lirik şeirlərlə başlamış, böyük divan yaratmış, qəzal və qəsidələr müəllifi kimi şöhrətlənmişdir. Lakin onun şeirlərinin az bir hissəsi dövrümüzdə kimi qəlib çatmışdır. Nizamının lirikası yüksək sənətkarlığı, məhəbbətə dünyəvi münasibəti, insan taleyi haqqında humanist düşüncələri ilə seçilir. N. Gəncəvi dünya ədəbiyyatı

yatı tarixinə məsnəvi formasında yazdığı beş poemadan ibarət "Xəmsə" ("Beşlik") müəllifi kimi daxil olmuşdur. "Xəmsə"yə: "Sirlər xəznəsi" (1177), "Xosrov və Şirin" (1180), "Leyli və Məcnun" (1188), "Yeddi gözəl" (1196), "İsgəndərnamə" (1203) poemaları daxildir. N. Gəncəvinin yaradıcılığı Şərqi Renessansının yüksək zirvəsini təşkil edir. Onun poeziyasında dövrünün ən humanist, ümumbəşəri ictimai-siyasi, sosial və mənəvi-əxlaqi idealları parlaq bədii əksini tapmışdır.

Nizamının yaradıcılığı muğam sənəti üçün mühüm əhəmiyyətə malikdir. Muğam ifaçılığında onun qəzəllərindən istifadə olunmaqla yanaşı, muğam sənətinin tarixi məsələlərinin öyrənilməsində də şairin poemaları qiymətli mənbələrdir. N. Gəncəvinin poemalarında o dövrün musiqi mədəniyyəti haqqında geniş məlumat, Azərb. musiqi mədəniyyətinin müstəqilliyi və yüksək professionallığı kimi fikirlər öz əksini tapmışdır. Bu poemalarda müğam, təsnif formalarına, rəqs melodiyalarına, musiqi alətlərinə, eyni zamanda, onların ifaçılarına – xalq-professional musiqiçilərə, xanəndə və musiqi alətləri ifaçılarına, rəqs sənətinə, geniş yer verilmişdir. Şair öz əsərlərində 30-dan artıq musiqi alətlərinin (saz, həftisaz, setar, tənbur, qanun, əl-ud, rud, ney, çəng, bərbət, rübab və s.) adını çəkmiş, onların səslənməsindən bəhs etmişdir.

Eyni zamanda, Nizami o dövrdə geniş yayılmış muğamların ("Rast", "Uşşaq", "Həsari", "İraqi", "Novruz", "İsfahan", "Rohavi", "Zirəfkənd") adlarını göstərmiş, bu muğamların, eləcə də müxtəlif melodiyaaların məqamlar əsasında oxunduğunu qeyd etmiş, onların bir-birilə müqayisəsini vermişdir. Həmçinin, o dövrdə xanəndələrin öz oxumalarını müəyyən musiqi aləti ilə müşayiətini, qəzəllər əsasında vokal-instrumental muğamların və təsniflərin oxunmasını təsvir etmişdir. Bütün bunlar artıq XII əsrdə Azərb. musiqi mədəniyyətinin yüksək dərəcədə inkişafını sübut edir.

Nizamının yaradıcılığı Şərqi və Qərbi ədəbiyyatının inkişafına güclü təsir göstərmişdir. XIII əsrdən başlayaraq, N. Gəncəvinin poemalarına onlarca nəzirlər yazılmışdır. Əmir Xosrov Dəhləvi, Əbdürrəhman Cami, Əlişir Nəvai kimi böyük sənətkarlar onu ustad adlandırmış, "Xəmsə"sinə cavab yazmaqla şairin ənənələrini davam etdirmişlər. Nizamının əsərləri dünyanın bir çox xalqlarının dilinə tərcümə olunmuşdur. Əsərlərinin nadir əlyazma nüsxələri xarici ölkələrin (London, Paris, Qahirə, İstanbul, Təbriz, Daşkənd, Moskva, Peterburq, Dehli) məşhur kitabxana, muzey və əlyazmaları fondlarında qiymətli incilər kimi qorunub saxlanılır. Nizami

poemalarının süjetləri əsasında çoxsaylı təsviri sənət, ədəbi və musiqi nümunələri, o cümlədən, Ü. Hacıbəyovun "Sənsiz" və "Sevgili canan" romans-qəzəlləri, Q. Qarayevin "Yeddi gözəl" baleti, F. Əmirovun "Nizami" simfoniyası və baleti, Ə. Bədəlbəylinin "Nizami", Niyazinin "Xosrov və Şirin" operaları və s. əsərlər yaradılmışdır.

NOT (latın: *nota* – işarə, qeyd) – ayrı-ayrı musiqi səslərinin işarəsi; qaralınmış və ya boş oval şəklində yazılır, müxtəlif işarələr olave olunur. Notun qrafik təsviri səsin uzunluğunu; onun beşxətli not sətrindəki yeri – səsin yüksəkliyini bildirir.

NOT SƏTİRLƏRİ – beş paralel horizontal düz xəttədən ibarət sətir; üzərində notlar yazılır; xətlər aşağıdan yuxarı sayılır (birinci, ikinci, üçüncü, dördüncü, beşinci); səsin yüksəkliyini təyin etməyə xidmət edir. Not sətrində notlar a) xətlərin üzərində; b) xətlərin arasında; c) yuxarıdakı xəttin üstündə; d) aşağıdakı xəttin altında yazılır. Eyni zamanda, not sətrindən yuxarıda və aşağıda yazılan əlavə xətlərdən də istifadə olunur. Not sətrində yazılmış notların adı və onların hansı oktavaya mənsub olması sətirin başlanğıcında qoyulan açar işarəsi ilə təyin olunur; yazılmış səslərin yüksəkliyini dəqiqləşdirmək üçün alterasiya işarələri tətbiq edilir.

NOVRUZI – Orta əsrlərdə Şərqi musiqisində 6 avazdan biri.

NOVRUZ-BAYATI – Yaxın Şərqi xalqları klassik musiqisində 24 şöbədən biri.

NOVRUZ-BÜZÜRG – muğam şöbələrindən biri.

NOVRUZ-ƏCƏM – "Rast" və "Mahur-Hindi" muğamlarının "Bərdəşt" şöbəsində ifa olunan güşə.

NOVRUZ-ƏRƏB – Yaxın Şərqi xalqları klassik musiqisində 24 şöbədən biri; "Hümayun" dəstgahında şöbə.

NOVRUZ-XARA – Yaxın Şərqi xalqları klassik musiqisində 24 şöbədən biri.

NOVRUZ-KIÇIK – muğam şöbələrindən biri.

NOVRUZ-RƏVƏNDƏ – "Rast" muğam dəstgahının müqəddəməsi; "Bərdəşt-Rast" şöbəsinin ikinci adı. Farsca mənəsi: "Novruz" – yeni il, "Rəvəndə" – gedişə başlanması deməkdir.

NOVRUZ-SƏBA – Yaxın Şərqi xalqlarının klassik musiqisində 24 şöbədən biri.

NOVRUZOV Ağababə Əli oğlu (22.10.1932, Xızı, Qərbi bəndi – 20.09.1993, Bakı) – xanəndə, muğam bilicisi; Zülfü Adıgözöl məktəbindən bəhrələnilən, onun layiqli davamçılarından biri olub. Gənc yaşlarından muğamları mənimsəmiş və xanəndə kimi məşhurlaşmışdır. Ağababə Novruzov muğam bilicisi kimi musiqi-sevərlərin dərin rəğbətini qazanmışdır. O, bir müddət Azərb. Dövlət Konservatoriyasının solisti olub. A. Novruzovun AZTR Fondunda bir sıra lent yazıları qorunur. O, bütün muğamları böyük şövqlə oxuyurdu. "Zəbul-seğah" və "Rast" muğamları dəstgahı halında video lentlərində saxlanılır. A. Novruzovun İran İslam Respublikasında disk-albomu hazırlanıb. Alboma xanəndənin yüksək səviyyədə ifa etdiyi "Orta Səğah", "Çahargah", "Mahur", "Mirzə Hüseyn səğah" dəstgahları və "Heyrat" zərbi muğamı daxil edilmişdir.

NÖQTƏ – 1. Not yazısında notun və ya pauzanın uzunluğunu bir yarım dəfə artıran işarə; notun və ya pauzanın sağ tərəfində qoyulur. 2. Notun *stakkato* ifa olunmasını göstərən işarə; notun altında və ya üstündə yazılır.

NUBA (əhrifi: sıra, növbə, ardıcılıq) – ərəb musiqisində vokal-instrumental kompozisiya. Klassik nuba IX əsrdə Bağdaddə mövcud olmuş, musiqiçilər tərəfindən ifa olunan məhni silsilələrindən yaranmışdır. Klassik nubalar məqamlar əsasında qurulur. Sərbəst ritmiklik (istiftah, miçaliya) və dəqiq ritmotəkmüllü (tuşiya, müsəttar) instrumental şöbələrdən və vokal (müvəşşah janrıdır, aruz əsaslanır) şöbələrdən ibarətdir. Ənənəvi olaraq xanəndə unison xoru, instrumental ansambl tərəfindən ifa olunur. Nubanın bir neçə ifaçılıq üslubu mövcuddur (Tunis, Əndəlüs, Əlcəzir və s.).

NUŞİN BADE – Orta əsrlərdə klassik ədəbiyyatda adı çəkilən muğam şöbəsi.

NUŞ-LƏBİNAN – Orta əsrlərdə klassik ədəbiyyatda adı çəkilən muğam şöbəsi.

NÜANS (fransız: *nuance* – çalar, boyu); musiqi əsərinin ifası zamanı tətbiq olunan rəngəng, cəhətlər.

NÜHÜFT, NEHOFT (fars: gizli, məxfi) – "Nova" dəstgahında "Həzin" ilə "Qovəşt" arasında yerləşən muğam şöbəsi.

NÜZHƏ – Səfiəddin Urməvinin icad etdiyi simli musiqi aləti. Zahirii görünüşü cəngə bənzəyir. 81 simi vardır. ■

Nizami Gəncəvi. "Xəmsə"

OBERTONLAR (alman: *obertöne* – yuxarı tonlar) – əsas tonun tərkibinə daxil olan əlavə səslənmələrdir ki, bunlar simin, yaxud hava sütununun titrəyişi nəticəsində əmələ gəlir. Obertonlar əsas tonun yuxarıda səslənir. Titrəyişin tezliyi əsas tonun titrəyiş tezliyindən bir neçə dəfə artıqdır. Obertonlar səsini və alətin tembrini dəyişir. Bəm səsə dolğunluq yumaşlıq, yuxarı səslərə cingiltlik, kəskinlik gətirir.

OBLİQATO (latın: *obligatus* – vacib, mütləq) – orkestrdə və ya ansamblda vacib, dəyişməz, əvəzolunmaz alət. X.ç.ə. ansamblında və orkestrdə, kamança bu qəbildəndir.

OXUMA – vokal oxuma sənəti; musiqi ifaçılığının ən qədim növlərindən biri olub, musiqi əsərinin obrazlı-bədii məzmununu müğənni səsi ilə çatdırmaq vərdişlərinə əsaslanır. Oxuma solo (birsəslili, ansambli (duet, trio və s.) və xor şəklində olur. Oxuma əsasən instrumental müşayiətlə səslənir.

OKTAVA (latın: *octava* – səkkizinci) – 1. Səkkiz pillə həcmində interval: məs., do¹-do²; re¹-re² və s. 8 rəqəmi ilə qeyd olunur. Xalis oktava

– x8 – səkkiz pillə həcmində altı tona bərabərdir. 2. Bərabər temperasiyalı səssirasının bir hissəsi olub, on iki müxtəlif yüksəklikli səsləri (do-dan si-yə kimi) özündə cəmləşdirir. Oktavaların adı: subkontroktava, kontroktava, boyuq oktava, kiçik oktava, birinci oktava, ikinci oktava, üçüncü oktava, dördüncü oktava, beşinci oktava.

OKTAVAYA İNTİQAL – oktavaya transpozisiya; səslənmənin oktava məsafəsində yuxarı və ya aşağı köçürülməsi.

OLEARI Əlişqer Adam (16.08.1603, Saksoniya – 23.02.1671, Qottorp, Şlezviq) – alman alimi. Leypsiq Universitetində dərş emiş, Holşteyn hersoqunun sarayında qulluq etmişdir. 1633-1634 illərdə Şlezviq-Holşteyn səfirliyinin tərkibində Rusiyada, 1635-1639 illərdə səyahət zamanı Səfəvilər dövlətində olmuşdur. 1643 ildə səyahətləri haqqında xatirələrini yazmışdır. Əsərdə Azərbaycanın təbiəti, tarixi, iqtisadiyyatı, əhalisinin adət-ənənələri, Azərb. dilinin yayılma arealı (İraq, İrəvan, İslahan və s.), Səfəvilər dövlətinin inzibati quruluşu, elm, ədəbiyyat və s. haqqında qiymətli məlumat, çoxlu şəkil və xəritə verilmişdir.

Üzeyir Hacıbəyov adına Azərbaycan Dövlət Simfonik Orkestri, dirijor R. Abdullayev

"Leyli və Məcnun" operasının afişası, 1921 il

OPERA (italyan: *opera* – hadisə, əsəri – ork. müşayiətlə səhnədə ifa olunan musiqili dram. Burada aktyorlar musiqi mətnini oxuyurlar və vokal sənəti sahəsinə ustalıq ilə qovuşdurulur. Opera libretto əsasında yazılır və pərdələrə, səhnələrə, şəkillərə bölünür. Operanın əsas tərkib hissələri: ariyalar, reçitativlər, ansamblar, xorlar, balet səhnələri, uvertürə, simfonik antraktlar. Azərb. musiqisində operanın yeni növü – müğəm opera yaranmışdır. Üzeyir Hacıbəyovun "Leyli və Məcnun" müğəm operası ilə Azərb. opera mədəniyyətinin, o cümlədən, bəstəkarlıq sənətinin əsası qoyulmuşdur.

OPERETTA (italyan: *operetta*, fransız: *opérette* – kiçik operal) – komik xarakterli musiqili səhnə əsəri. Operettada vokal musiqi, rəqs, estrada sənəti elementləri ilə əsilənmiş balet, xor, dənışıq dialoqları vohdət təşkil edir. U.Hacıbəyovun "Arşın mal alan" əsəri Azərb. musiqisində bu janrın ən gözəl nümunəsidir.

ORATORİYA (latın: *oratorium* – nitq, bələgət) – xor, solist, orkestr üçün yazılmış böyük həcmli musiqi əsəri; epik-dramatik xarakterə və inkişafı sjuəto malikdir. Azərb. musiqisində bir çox oratoriyalar yaranmışdır: V.Adiğözəlovun "Qarabağ şikəstəsi" oratoriyası bu janrın gözəl nümunəsidir.

ORKESTR (yunan: *orchestra*) – Qədim Yunanıstanda teatr tamaşaları zamanı xorun səhnə qarşısındakı yerini bildiren anlayış. Zaman keçdikcə mənasını dəyişmişdir. 1. Müxtəlif alətlərdə çalan musiqiçilər kollektivi; musiqi əsərinin birlikdə ifa ediləri; 2. Orkestrin növləri

Bakı Marionet Teatrının "Arşın mal alan" tamaşası

tərkibinə daxil olan alətlər qrupuna. İfaçıların sayına görə fərqlənir: *simfonik orkestr*, *kamera orkestri*, *simli orkestr*, *nəfəs alətləri orkestri*, *estrada orkestri*, *xalq çalğı alətləri orkestri*; 3. Teatrda səhnənin qarşısındakı çəkişləkdə orkestrin oturdığı yer.

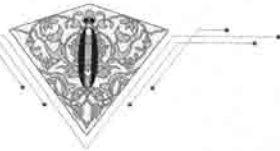
ORKESTRLƏŞDİRMƏ – ork. üçün nəzərdə tutulmuş əsərin müşayiət olunmuş alətlər üçün tərtibatı. *Bax: Orkestr, Partitura*

ORNAMENTİKA (latın: *ornamentum* – bəzək, zinaət) – əsas melodik xətti bəzəyən nisbətən kiçik uzunluqlu səslər. Ornamentikamın növləri: *passaqlar*, *figurasiyalar*, *furituralar*, *tremolo*, *vibrato* və s.

ORTA MAHUR – "Rasi" müğəm ailəsinə daxil olan dostgah. "Mahur-Hindi" müğəminin variantı olub, ondan kvartla yuxarıda (fa məvəli rasi) moqamında ifa olunur. Mocmusi: "Bordası", "Məyey-Mahur", "Uşşaq", "Hüseyni", "Vilavəti", "Şikəstev-lars", "Mubərriqə", "Əşirən" şobə və guşələrindən ibarətdir.

ORTA SEGƏH – "Segah" müğəminin variantlarından biri. Orta segəhin məvəsi birinci oktavaya *ni* səsinə düşür. "Zabul segəhi" dostgahında əsl "Segah" müğəminin özü. Bir qayda olaraq "Mənənd-müxtəlif" şobəsindən sonra ifa olunur.

OSTİNATO (italyan: *ostinato* – maddi) – eyni bir səsini ardıcıl təkrar olunması; Azərb. musiqisində zərbi müğəmlərin və təsniflərin müşayiətilə ostinatlıq mühüm əhəmiyyətə malikdir.

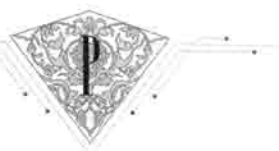
OUVC (övc, öüvc, ovc, ouc) (hərflə mənası: ən uca zirvə, göyün ən yüksək qatı) – bir çox *müğam döşəgahlar* tərkibində *zil şüba* (mos., "Öraq" şübəsi) funksiyasını daşıyan, eləcə də *zil registrdə* səslənən şübə.

OVŞARI – *Bax: Oşarı*.

OYUN HAVASI – xalq rəqslərini müşayiət üçün çalınan musiqi. Melodik quruluşu etibarli iləmoqamlar əsasında yaradılan xalq oyun havaları ("Tərəkəmə", "Mirzəyi", "Lələ", "Ceyrani", "Bonovşa", "Vəğzali" və s.) bir qayda olaraq, ritmik ardıcılığa və müəyyən ölçüntün (vəznin) daimi surətdə təkrarlanmasına əsaslanır. Oyun havalarının ritmik çevrəsi bir çox hallarda daxilən ikiqışımli zərbə üçqışımli zərbə ardıcıl surətdə növbələşməsi əsasında təşkil olunur. Yəni, əsas etibarli ilə əksərən 6/8 (ikiqışımli) musiqi ölçüsündə olan eyni oyun havasının ritmik quruluşu 3/4 (üçqışımli) ölçü ilə növbəşir. Bu da xalq oyun havalarının orijinal xüsusiyyətini təşkil edir. Oyun havaları müğam döşəgahlarda *dirinği* kimi də ifa olunur.

OZAN – ən qədim Azərb. aşıqlarının daşdıqları ad. Ozan da aşıq kimi professional nəğməkar, çalğıçı, şair, nəğlədeyən, lazım gəldiyi halda həm də rəqs (xoreografiya) sənətindən də istifadə edərək bir neçə incəsənətin sintezini öz yaradıcılığında təcəssüm və nümayiş etdirən usta, müdrik el sənətkarı olmuşdur. ■

Orta əsr münəttirində musiqiçi təsviri

P

PALIZBAN (hərflə məna: bostançı) – orta əsr musiqisində müğam şübəsi.

PARTİTURA (italyan: *partitura* – bölünmə, paylaşma) – ansambli musiqisinin not yazısı. Partitura ansambli iştirakçılarının partiyaları bir-birinin altında elə yazılır ki, eyni vaxtda səsləndirilən partiyalar bir sağılı xətt üzrə yerləşir. Partiturada partiyaların düzülüş sırası belə olur: adətən, hər bir alətlər qrupu daxilində yuxarıdan aşağıya doğru, registrinə görə ən yüksək səsli alətlərdən başlayaraq, daha qalın səsli alətlərə kimi ardıcılıqla düzülür. Partiturada yuxarıdan aşağıya doğru qruplar üzrə nəfəsli alətlər, zərb alətləri, əlavə olunan alətlər, simli alətlər qrupu yerləşdirilir. Azərb. bəstəkarlarının simfonik və x.c.ə. orkestri üçün yazılmış əsərlərinin partituraları, müğamın partitura şəklində not yazıları vardır.

PARTİYA (latın: *pars* – hissə, qrup) – 1. Ansambldə bir ifaçı və ya ənənə şəklində bir neçə ifaçı tərəfindən ifa olunan notlar. 2. Musiqi əsərinin tərkib hissəsi; mos., operada (digər musiqili sənə əsərlərində) hər hansı iştirakçının ifa etdiyi rol "partiya" adlanır. Müğam ifaçılığında xanəndə partiyası, tar partiyası, kamança partiyası fərqlənir.

PASSAJ (fransız: *passage* – keçid) – bir istiqamətə (yüksəlmə və ya enən) yönəldilmiş tez tempi musiqi frazası, kiçik musiqi parçası; virtuoz xarakterli olub, eynitipli faktura və yaxud ifaçılıq üsuluna əsaslanır; müğam ifaçılığında qamavari passajlardan daha çox istifadə olunur.

PAŞAYEV Ağavərdi Ağa oğlu (27.10.1950, Bakı) – dirijor, əməkdar incəsənət xadimi (2005), professor (1999). 1966-1971 illərdə ADMM-də tar ixtisası üzrə, 1971-1977 illərdə ADK-da xor dirijorluğu ixtisası üzrə təhsil almışdır. Pedaqoji fəaliyyətlə məşğul olur, 1978 ildən ADK-da müəllim, 2002 ildən AMK-nin "X.C.A. orkestrləşməsi və dirijorluğu" kafedrasının müdiri vəzifəsində çalışır. 1999 ildən ADF-nin F.Əmirov ad. Dövlət Mahni və Rəqs ansambli əməkdar kollektivinin bədii rəhbəri, eyni zamanda, 2000 ildən Azərb. Dövlət X.C.A. ork. bədii rəhbəri və baş dirijorudur. İranda Beynəlxalq "Qızıl Cəng" mükafatı laureatı adına (2003, 2004 illərdə) layiq görülmüşdür. A.Paşayev repertua-

rına Azərb. və xarici ölkə bəstəkarlarının x.c.ə. ork. üçün orijinal əsərləri və işləmələri daxildir; yeni əsərlərin ilk ifaçısı və uğurlu təsirsiz kimi tanınmışdır. Onun repertuarında müğam döşəgahlarının solist və ork. üçün işləmələri də mühüm yer tutur. Kaman ifaçısı H.Əliyev, xanəndələr A.Babayev, A.Qasımov, Q.Quliyeva, N.Teymurova və b. müğam döşəgahları A.Paşayevin idarə etdiyi x.c.ə. ork. müşayiəti ilə ifa etmişlər. A.Paşayev oğlu Səhib Paşayevdə tarzəndir. Beynəlxalq və respublika müsabiqələri laureatı. AMK-nin müəllimidir. "Müğam-2007" televiziya müsabiqəsində gənc xanəndələri müşayiət etmişdir.

Mir Cəlil Paşayev, xalq sənətkarı

PAŞAYEV Mir Cəlil Əli oğlu (26.04.1908, Ərdəbil – 28.09.1978, Bakı) – xalq yazıçısı, ədəbiyyatşünas, pedaqoq, filologiya elmləri doktoru (1947), professor (1948), əməkdar elm xadimi (1969). Uzun illər Azərb. Dövlət Universitetinin (indiki BDU) "Azərb. ədəbiyyatı tarixi" kafedrasının müdiri olmuş, çox sayda pedaqoq və elmi kadrlar yetişdirmişdir. Yaradıcılığa 1920 illərdən başlamış, ədəbi əsərlərini "Mir Cəlil" təxəllüsü ilə nəşr etdirmişdir. "Diriltən adam" (1935), "Bir gəncin manifesti" (1939), "Açıq kitab" (1941), "Yaşadılarım" (1947), "Təzə səhər" (1951), "Yolumuz havamadır" (1957) romanlarını, povest və hekayələrin müəllifidir. Ədəbi əsərlərində müğamların estetik və bədii emosional təsiri ilə bağlı rəsi gəlinən fikirləri diqqət

tələyi qidir. Əsərləri bir sıra xarici dillərə tərcümə olunmuşdur. "Füzulinin poetik xüsusiyyətləri" (1940), "Füzuli sənətkarlığı" (1958) kimi monoqrafiyalarında, habelə C.Məmmədquluzadənin, Ə.Haqqverdiyevin, N.Nərimanovun yaradıcılığına həsr olunmuş elmi tədqiqatlarında XX əsr Azərbaycan ədəbiyyatının nəzəri problemlərini araşdırmışdır. "Azərbaycan ədəbiyyatı tarixi" (F.Hüseynova ilə birgə, 3 cildə, 1957), "Ədəbiyyatşünaslığın əsasları" (P.Xəlilovla birgə, 1972) əsərləri elmi fikrin inkişafında mühüm rol oynamış, sənətsənəsləşmə, o cümlədən, musiqişünaslıqda, muğam sənətinin tədqiqində ədəbiyyat məsələləri ilə bağlı ensiklopedik bəliklər verən monbaya çevrilmişdir.

PAUZA (yunan: *pausis* - fasilə) - 1. Musiqinin səslənməsində müvəqqəti olaraq fasilə: əsərin müxtəlif yerlərində, hər hansı bir səsdə verilir. 2. Fasilənin uzunluğunu bildirən işarə. Pauza notların uzunluğuna bərabər olur. Növləri: bütöv pauza, yarım pauza, çarək pauza, sikkəlik pauza və s.

PEDAL (fransız: *pedale*; latın: *pes, pedis* - ayaq) - 1. Bir sıra musiqi alətlərində ayaqla hərəkətə gətirilən xüsusi mexanizm. *Fortepiano* alətində səsin zəiflədilməsi və yaxud uzadılması üçün pedaldan istifadə olunur. Orqan alətində pedal böyük klavişlərdən ibarət klaviatura şəklindədir və orqançalan onu ayaqları ilə basaraq hərəkətə gətirir. 2. Orqan punktu; *Dəmsəz not*.

PENTATON SƏSDÜZÜMÜ, PENTATONİKA (yunan: *penite* - beş + *tonos* - ton) - oktava çərçivəsində müxtəlif yüksəkliyə malik beş səsdən ibarət səssiz: qonşu səslər arasındakı məsafə ardıcıl böyük sekundalar və kiçik tersiyalar-dan ibarət olur.

PENTAXORD (yunan: *penite* - beş + *chorde* - sim) - hər hansı lad səssizlərinin yanışı düzülüşü beş səsi.

PEŞREV - instrumental musiqinin bir janrı: hər bir muğam, ya dəstgahdan əvvəl çalınan instrumental müqəddimə (*bax: Piyəramad*). Orta əsrlərdə mövcud olan 24 muğam şöbəsinin biri.

PƏNCGAH - Muğam şöbəsi. "Rast" dəstgahında bilavasitə "Oruq"dan sonra ifa olunan şöbə. Musiqi məzmununa görə "Hüseyni" güşosinin melodiyasına əsaslanaraq, onun zildə oxunan, daha inkişafı variantıdır. Həzin, kövrək xarakter daşıyır. Bu şöbənin "Rast" dəstgahında tutduğu mövqe çox əhəmiyyətli olduğundan, "Rast" dəstgahını çox zaman "Rast-Pəncgah"

adlandırırlar. İran musiqisində "Rast-Pəncgah" əsas dəstgahlardan biridir.

PƏRDƏ - 1. Səsdüzümünün ayrılıqda hər bir səsi; məqamın pilləsi. 2. bəzi simli musiqi alətlərinin (tar, saz, dutar, tənbur və s.) qoluna bağlanmış bölmə. Qoyun bağırsağından nazik kəndir kimi əşliş emal edilir (son vaxtlar tarçılardan bir çoxu pərdəni daha möhkəm və davamlı sayılan kapron sapla əvəz edirlər). İfaçılar şortı olaraq ayrı-ayrı pərdələrə ad vermişlər ki, bu da eyni zamanda həmin musiqi alətində hansı səsin nəzərdə tutulduğunu göstərir: məs., "Zabul" pərdəsi, "Muxalif" pərdəsi və s. Muğam ifaçılığında dəstgahların quruluşu və muğam şöbələrinin yeri tar alətinin pərdələri ilə əlaqədar olaraq müəyyənləşir. 3. Teatr üçün yazılmış əsərin müəyyən bir hissəsi (*bax: "dörd pərdəli opera, üç pərdəli balet"*) "pərdə" adlanır.

PƏRDƏ VURMAQ - tarçalma təcrübəsində barmaqla sıxılmış pərdədən əlavə ondan (çanağa tərəf) daha qabaqda duran pərdənin də istənilmədən müəyyən dərəcədə sıxılmış olması. Bu hal tar qolunun çanağa düzgün nəsb edilməməsi, ya da çanaq içərisindəki ağacın düzgün taxılmamasından irəli gəlir (*bax: Çanaq*). Nəticədə simlərin səslənməsində xoşagəlməz bir vizitli eşidilir.

PƏR-PƏRƏSTUK (fars: *pər* - qanad + *pərustuk* - qaranquş) - "Çahargah" dəstgahının mayosində son dərəcə təsirli və effektiv instrumental gəzişmə.

PƏRVANƏ - qədim Şorq musiqisində "Rast-pəncgah" dəstgahının əvvəlində "Zəng-sötör" ilə "Puh-əfza" (başqa variantlara görə, "Zəngülə" ilə "Nəğmə") arasında yerləşən, öz ifadə tərzində musiqi obrazı etibarı ilə həyacan, ürək çirpintisində və tələş əhvali-ruhiyyəsini təsvir edən muğam şöbəsi.

PƏST (farsca hərfləri mənası: aşağı, alçaq) - aşağı registr, bəm səs.

PƏSTDƏN OXUMAQ - muğam ifaçılığında, xanəndəlik təcrübəsində istifadə olunan termin: aşağı registrdə bəm səsə oxumaq, bəzən yavaş səsə oxumaq mənasında istifadə olunur.

PƏSTXAN - səsi aşağı registrdə, "bəm pərdələr"də daha sərbəst işləyən xanəndəyə deyilir.

PİFAQOR Samoslu (taxm. b.e.ə. 570 - b.e.ə. 500) - qədim yunan filosofu, riyaziyyatçı. Kro-

Orta əsrlərin miniatürində rəqqaslar və musiqiçilərin iştirakı ilə keçirilən məclis təsviri

tonda pifaqorçuluq fəlsəfi məktəbini yaratmışdır. Fəlsəfə, riyaziyyat, astronomiya ilə yanaşı, Pifaqor məktəbində musiqiyə ciddi diqqət verilir.

Musiqi elminin nəzəri əsaslarının öyrənilməsi Pifaqorun adı ilə bağlıdır. Pifaqor musiqinin əsasını təşkil edən məqamların rəqəmlərinin - konsonansların ilahi harmoniyası kimi qəbul edirdi. Onun fikrincə, musiqinin qüdrəti melodiyanın etosunun insan qəlbinə təsirindən ibarətdir. Pifaqora görə, musiqi harmoniyası - mikrokosmos, kainatın bir hissəsidir. Kosmosun musiqi - kəmiyyət ifadəsi simvolik olaraq, "tetradik" də - ilk dörd rəqəmin cəmində ("de-kada" da: $1+2+3+4=10$) öz ifadəsini tapır və bu da əsas musiqi intervalları: oktava (2:1), kvinta (3:2) və kvartanı (4:3) əmələ gətirir. Bunlar Pifaqor quruluşunun əsasını təşkil edən riyazi hesablamalar nəticəsində əldə olunmuş bir sistemdir. Bir çox filosoflar bu məktəbdən

bəhrələnməmişlər. Kainatın harmoniyası kontekstində rəqəmlərin fəlsəfəsinə, mütənəsiblik estetikasına əsaslanaraq, musiqi səsləri, intervalları (o cümlədən, mikrotonları), konsonans və dissonanslar, məqamlar, musiqinin quruluşu haqqında musiqili nəzəri sistemlər meydana gəlmişdir.

PIKKOLO, CÜRƏ (italyan: *piccolo* - kiçik) - 1. Alətin ən yüksək səsi novunun adı. 2. Kiçik *fleyta* qısalılmış adı. 3. Saz alətinin ən kiçik həcmli növü: cürə saz.

PİŞDƏRAMƏD - 1. Muğamın xanəndə və saz zəndə dəstəsi tərəfindən "tamam dəstgah" (tasi üçün çalınan müqəddiməsi). 2. Muğamın mayadən əvvəlki zərflı instrumental hissəsi. *Bax: Dəraməd*.

PİŞ-ZƏNGÜLƏ - "Çahargah" dəstgahında "Zəngülə" şöbəsinin əvvəl ifa olunan güşə.

PIŞROU – instrumental musiqi janrı. O. Mətağalı onun kataloqlı musiqi korralatından biri.

PLATON Afina (1847 – 12.07.1877) – qədim Yunan filosofu. Sokratın tələbəsi olub. Pitaqor məktəbindən təhsil almışdır. Platon Akademiyası əsaslanmışdır. 300-ə yaxın dialoq və məktubun müəllifidir. "Timayev" dialoqunda Pitaqorun rəqəmsal kəsməniqəsrinin sistematik sərhəd vermişdir. Platonun qədim musiqi harmoniyası və onun ilahiyatı (başlıca) O. musiqinin etik dəyərinə əsaslanan ədəbi-ictimai həyatda və tədrisində onun əhəmiyyətini göstərir. "Pa", "Xəyir", "Sax" dialoqlarında da musiqi dəyişikliyinə bəzi etirazlar.

POEMA (latın *poema* – əsər) – 1. Şeirə yazılmış lirik nəvədir xarakterli ədəbi əsər; 2. Məsələn lirik nəvədir xarakterli sərbəst quruluşlu instrumental əsər. Azərb. bəstəkarları poema janrında bir çox əsərlər yaratmışlar: Məh. Fəxrəyev "Mugam psəməsi".

POLİMETRİYA Yunan *poly* – çox + *metron* – ölçü. İrəksiz və ya cəssəsi quruluşlu musiqi quruluşu və ya bir neçə xətə ölçüsünün eyni vaxtda istifadəsi. Zərbə mugam ifaçılığında polimetriya xüsusiyyətləri özünü büruzə verir.

POLİFONİYA Yunan *poly* – çox + *phone* – səs. Cəssəsi musiqinin bir növü, bir neçə müstəqil bəstəçiyə və ya cəssəsi quruluşlu musiqi korralatında bəstəçilərin səsdirilməsindən əmələ gəlir. Polifoniyada istifadə edilən səslər intonasivə və ritm baxımından müxtəlif olub, zaman baxımından yığılaraq, kollektiv və kadanslı intonasiya ifadəsi və ya üst-üstə düşür, diatonika və tembrinə görə fərqlənir. Polifoniyanın növləri: *kontrapunkt, imitativli polifoniya, vokal polifoniya*. Azərb. vokal instrumental mugam ifaçılığında, əsasən, imitativli politonik quruluş özünü göstərir.

POLONSKI Yakov Petroviç (1819, Ryazan – 1898, Peterburq) – rus şairi, etnoqrafı, dövlət məmuru. Polonskinin şeirləri Rusiyada çox məşhurlaşmış, onun sözlərinə romanslar bəstələnmişdir. "Qaraçı qızının məhəbbəti" bu günə kimi xalq məhəbbəti kimi ifa olunur. O, 1840-1850 illərdə Qafqazda İmperator dəftərxanasında çalışmış, rəsmi dövlət orqanı olan "Zaqafqazskiy vestnik" qəzetinin redaktor müavini olmuşdur. Tiflisdə yaşadığı illərdə Qafqaz xalqlarının tarixi və məişəti ilə maraqlanmış, bir çox gürüv və Azərb. şairləri, musiqiçiləri ilə dostluq əlaqələri saxlamışdır. Bu illərdə Polonski folklor motivləri ilə zəngin olan şeirlərini yazmış və "Nazandər" adlı şeirlər kitabını (1849) nəşr etdirmişdir. Y. Polonski azərb. xanəndə Sottara şeirlər bəstə etmiş, onun tarixi sonunu və ifasını öz şeirlərində tərcümən etmişdir.

PORTAMENTO (italyan *portamento* – hərli mənada; davranış) – 1. Solo oxuma və bəzi alətlərdə çalğı zaman bir səsədən digərinə axıcı keçid; 2. Dinamik və ritmik cəhətdən rəvayət və axıcı ifadə bildiren işarə, notun üstündə cızıqla göstərilir.

POSTLÜDİYA (latın *postludium*; *post* – sonra + *ludus* – oyun) – Musiqi əsərinin sonuna əlavə olunan müstəqil xarakterli hissə. Oxuma hissəsinin sonunda instrumental yekun.

POZİSİYA (latın *positio* – mövqə, vəziyyət) – 1. Musiqi alətdə çalan zaman əllərin vəziyyəti; 2. Simli alətdə çalan zaman sol əlin vəziyyəti.

PYES (fransız *piece*) – tamamlanmış musiqi əsəri.

PRELÜD, MÜQƏDDİMƏ (latın *prae* – əvvəl + *ludus* – oyun) – 1. Giriş – əsərin əvvəlində verilən, onun əhval-ruhüviyyəsinə müvafiq kiçik instrumental pyes; 2. Müxtəlif xarakterli kiçik həcmli instrumental pyesə verilən ad.

PRİMOV Qurban Bəxşəli oğlu (30.10.1880, Ağdərman, Gülablı k. – 29.08.1965, Bakı) – tarzon, xalq artisti (1931). Gorkəmli tarzon Sadiqçandan dərslər almış. Qarabağ mugam ifaçılığı məktəbinin ənənələrini dərindən mənimsəyən Q. Primov sonadək öz yolunu açmışdır. Q. Primov klassik ənənələrə əsaslanaraq, mugam ifaçılığını yeni dövrdə inkişaf etdirmiş, özünəməxsus xüsusiyyətlərə zənginləşdirmişdir. Buna görə də, Q. Primovun yaradıcılığı, ifaçılıq sənəti öz orijinallığı ilə seçilir. Onun ifa edərək yaratdığı "Mahur Hindi", "Çahərgah", "Xaric Segah", "Şur", "Zəbul segah", "Çoban bayatı" nadir sənət nümunələri kimi musiqi xəzinəsinə daxil olmuşdur. 1905 ildən başlayaraq, xanəndə Cabbar Qarayəyioğlu və kamançəçi Səsa Oqanezəyili ilə birlikdə yaratdığı mugam üçlüyündə 20 ilə yaxın fəaliyyət göstərərək məşhurlaşmış, bir sıra xarici ölkələrdə – Rusiyanın, Zaqafqazıyanın, Orta Asiyanın və Yaxın Şərqi mütəxəssis şəhərlərində konsertlər vermişdir. Onun solo və ansamblda ifa etdiyi mugamlar qrammofon vallarına yazılmışdır (1906-1916 illər; "Pate", "Sport-Rekord", "Qrammofon" şirkətləri; Rıqa, Varşava, Kiyev şəhərləri). Q. Primovun müşayiəti ilə Keçəyioğlu Məhəmməd, Məşədi Məhəmməd Fərzəliyev, İslam Abdullayev, Ələsgər Abdullayev, Seyid Şuşinski və b. xanəndəların

ifası qrammofon vallarına yazılmışdır. 1934 ildə Tiflisdə Zaqafqazıya incəsənət olimpiadasının, 1939 ildə Umumiittifaq baxışının qalibi olmuşdur. Q. Primov U. Hacıbəyovun yaratdığı ilk Azərb. operası "Leyli və Məcnun"da (1906) solist-tarzon kimi çıxış etmişdir. Həmin tarixdən o, 40 il ADOBT-da fəaliyyət göstərmişdir. O, Azərb. bəstəkarlarının (U. Hacıbəyov, M. Maqomayev, Z. Hacıbəyov) mugam operalarının təməlinə hazırlanmasında bilavasitə iştirak etmiş və bu operaların uğurlu səhnə həyatında onun da böyük əməyi olmuşdur. Azərb. bəstəkarları Q. Primovun yaradıcılığında qiymətli mənbə kimi faydalanmışlar. Onun ifasından "Rast", "Şur" və s. mugamlar, zərbə mugam, rəng və rəqs nümunələri dəfələrlə müxtəlif bəstəkarlar (M. Maqomayev, Niyazi, Q. Qarayev, F. Əmirov, T. Quliyev, V. Krivonosov, M. Quliyev, S. İbrahimov) tərəfindən nota yazılmışdır. Bu not yazılarından bəstəkar yaradıcılığında və musiqisü-nəşliq tədqiqatlarında istifadə olunmuşdur. Q. Primov 1925 ildə U. Hacıbəyovun rəhbərliyi ilə ilk mugam proqramının hazırlanmasında yaxından iştirak etmişdir. O, böyük bir tarzon

və xanəndə nəslini yetirmişdir. Onun ADOBT-da, ADMM-də, ADOBT-da gənclər tarzon kadrlarının hazırlanması və mugam operalarında çıxış edən samandələrin yetişməsinə böyük əməyi olmuşdur. Azərb. tar ifaçılığı məktəbinin gər-kəmli nümayəndələri Flaci Məmmədov, Məh. Məhəddə Məhəddə, Zərif Quliyev, Əhəli Quliyev, Həsib Bayramov, Səyid İbrahimov, Xosrov Fətəyev və b. onun yetirmələridir.

PROQRAMLİ MUSIQİ – musiqinin əsas janrlarından biri. Proqramlı musiqiyə ədəbi-instrumental əsərlər aiddir ki, onların məzmunu proqram adlanan xüsusi mətnlə şərh olunur. Proqramlı bəstəkar tərəfindən hər hansı ədəbi əsərdən seçilən və ya xüsusi əlaqə yazılır. Əsərin müəyyən adla adlandırılması da onun proqramını açıqlayır.

PROQRAM – 1. Konsertdə və ya tamaşada ifadəsi nəzərdə tutulan əsərlər və iştirakçılar haqqında məlumat; 2. Tədris prosesinde övrəşlərin fənlərin planı, qısa məzmunu. *Bax: Tədris proqramı*. ■

Qurban Primov, tarzon, 1937 ilin fotosu

"Leyli və Məcnun" operasının ilk tamaşasının proqramı

R

RAH (farsca: melodiya, törənə, hava) – Orta əsrlərdə geniş yayılmış musiqi növü. "Qabus-namə" əsərində (XI əsr) adı çəkilir.

RAHAB – kiçik həcmli muğam. Qədim tarixə malik bir muğamdır. Orta əsrlərdə Yaxın Şərqi xalqlarının musiqisində 12 klassik muğamdan biri "Rəhavi" adlanırdı. XIX əsrdə də "Rəhavi" dəstəgahi mövcud olmuşdur. Zaman keçdikcə bu muğam dəyişikliyə uğramış, dəstəgah formasını itirmiş, həl-hazırda "Rahab" adı ilə "Şur" muğam ailəsinə daxil olan kiçik həcmli muğama çevrilmişdir. Tərkibinə daxil olan söbələr bunlardır: 1. "Əmiri"; 2. "Şikosteyi-fars"; 3. "Əraq"; 4. "Qəral"; 5. "Məsihi"; 6. "Rahaba ayaq".

RAH-GÜL – Orta əsrlər musiqisində muğam söbələrindən biri.

RAH-RUH – Orta əsrlər musiqisində muğam söbələrindən biri.

RAH-ŞƏBDİZ – Orta əsrlər musiqisində muğam söbələrindən biri. Xosrov Pərvizin mindiyi Şəbdiz adlı atın adı ilə bağlıdır.

RAK (ərəbcə: əsas, dayaqlı) – muğam güşəsi. "Rast" muğam dəstəgahında "Pəncəgah" şöbəsinə sonra ifa olunaraq, daha yüksək pillələrə inteqrasiya edir və səh diapazonunun genişlənməsinə səbəb olur. Bəzi ifaçılıq variantlarında "Pəncəgah" və "Xəvəran" şöbələri arasında, bəzən "Pəncəgah" və "Qəral" arasında ifa olunur. Muğam ifaçılığı təcrübəsində "Rak" güşəsinin bir neçə variantlarının adı çəkilir: "Rak-Abdulla", "Rak-hindi", "Rak-Xorasani". Ə.Bədəlboyninin "Musiqi lüğəti"ndə verilən məlumatlara əsasən, "Rast" dəstəgahında "Xocəsto" şöbəsinə sonra "Şaqinamə"dən əvvəl "Rak-hindi", "Rak-Xorasani" kimi güşələr ifa olunur; qədim zamanlarda isə "Rast" və "Məhur" dəstəgahlarının axırında mayovə qayıtmazdan əvvəl "Rak-Abdulla" güşəsində dayanmaq lazım idi. Ə.Bədəlboyninin fikrincə, "Rak-Abdulla", "Rak-hindi", "Rak-Xorasani" güşələri, əslində, eyni melodik güşənin müxtəlif variantlarıdır.

RAQA – sanskritcə hərfi mənası: rəng, arzu – qədim hind klassik musiqisi növlərindən biri. "Raqa" termini müxtəlif mənələrdə (rəng, çalar, arzu, ehtiras, məhəbbət, kədər, əzab və s.) iş-

lənilir. Raqa ənənəvi məqam-ritm quruluşu əsasında yaranan improvizasiya xarakterli musiqi əsəridir. Günün, fəslin, ilin müxtəlif vaxtlarında ifa olunan raqalar var. Raqalar 7, 6 və 5 səs-dən ibarət səsüzümünə (tha!) əsaslanır. Raqaların özünəməxsus interval quruluşu var. Səslər arasında ən kiçik intervala "şruti" deyilir (okta-va 22 qeyri-bərabər şrütidən ibarətdir). Hər bir raqa üçün xüsusi səs qrupları - intonasiyalar, təbil və ya mridanqamda ifa olunan müəyyən ritmlər səciyyəvidir. Hindistanda XIV əsrdə raqa ifaçılığında iki məktəb: şimal məktəbi (Əbdülkərim xan, Vilayət xan) və cənub məktəbi (Diksitar, Şyama Şastri) aparıcı rol oynamışdır. XX əsrdə də raqa ifaçılığı inkişaf edir (Ravi Şankar, Narayana Menon, Bismillah Xan və b.). Azərb. muğamları kimi hind raqaları da şifahi ənənəli professional musiqi növü olub, xüsusi məktəb keçmiş peşakar musiqiçilər tərəfindən ifa olunaraq yaradır.

Kişəri Amankar, raqa ifaçısı

RAMEŞ-CAN – Şərqi musiqisində muğam şöbəsi.

RAPSODİYA (yunan: *rhapsodia*) – 1. Qədim Yunanıstanda xalq arasında gözəri müğənnilər – rapsodlar tərəfindən ifa olunan epik poemalar; 2. Xalq mövzuları əsasında paratraz formasında qurulan virtuoz instrumental pyes; Azərb. musiqisində də muğamlar əsasında rapsodiya yaradılmışdır: məs., H.Rzayev "Çahargah rapsodiya".

RAST MƏQAMI imənast: doğru, düst, müstəqim, düzgün) – Azərb. musiqisində yeddi əsas məqamdan birincisi (Ü.Hacıbəyov). Quruluşu: 1-1-½ ton formullu üç tetraxordun qovuşuğu usulla (x.1 - intervalı məsafəsində) birləşməsindən ibarətdir; səssirası: 10 pilləlidir. IV pillə mayə (tonika) pilləsidir. Məqamın səssirasının IV, VI, VII, VIII pillələri istinad-dayaq pilləsi kimi "Rast" muğamının şöbələrinin əsasını təşkil edir; bu muğamda qurulan musiqi nümunələri - xalq mahnıları, rəqsləri, aşiq həvaləri həmin pillələrə əsaslanır.

Do rast məqamının səssirası:

RAST MUĞAMI – 1. Orta əsrlərdə Şərqi xalqları musiqisinin əsasını təşkil edən 12 əsas muğamdan biri: "Rast" muğamı bütün müsəlman ölkələrinin musiqisində mövcuddur. Şərqi alimləri "Rast"ı – "muğamların ənası" və "uluq kök" adlandırmışlar (S.Urmov). Qədim rəvayətə görə, "Rast" muğamı – "Adəmin dövründən bizi gəlib çatmış və hər şeydən ölmə üzümüş ən birinci insanın cənnət haqqında nələsinə təşkil edir" (Dorviş Əli, XVII əsr). Orta əsr muğamları tarixi inkişaf prosesində quruluş və forma baxımından dəyişikliklərə uğrasa da, "Rast" muğamı yalnız öz adını və səs-qatlarını deyil, hətta öz mayə ucaldığını da zamanəmizə qədər mühafizə etmişdir (Ü.Hacıbəyov).

Bütün Yaxın Şərqi xalqlarında "Rast" muğamı eyni muğam əsasına malik olub, kiçik oktava sol rast tonallığında qurulur. Bununla bəla, "Rast" muğam dəstəgahının tərkibi ayrı-ayrı xalqların musiqisində, eləcə də Azərb. hətta eyni dövrə aid ifaçılıq məktəblərində bəla müxtəlifdir. Ə.Bədəlboyni XIX əsrin II yarısında Azərb. Bakı (Abşeron), Şuşa (Qarabəg), Şamaxı (Sıvan) musiqi məclislərində ifa olunan "Rast" muğamının üç versiyasını göstərmişdir:

Bakı (Abşeron) musiqi məclislərində: "Mayevi-rast", "Novruz-rəvəndə", "Rast", "Uşşaq", "Hüseyni", "Vilayəti", "Xocəsto", "Xəvəran", "Əraq", "Pəncəgah", "Rak", "Xəvəran", "Əmiri", "Məsihi", "Rast".

Şuşa (Qarabəg) musiqi məclislərində: "Rast", "Pəncəgah", "Vilayəti", "Mənsuriyyə", "Zəmin-xara", "Rak-hindi", "Azərbaycan", "Əraq", "Bayatı-türk", "Bayatı-Qacar", "Məvərrənnəh", "Bal-kəbutor", "Hicaz", "Şahnaz", "Əsrən", "Zəng-sötür", "Kərküki", "Rast".

Şamaxı (Sıvan) musiqi məclislərində: "Rast", "Uşşaq", "Mücrü", "Hüseyni", "Vilayəti", "Siyahı-loşkar", "Məsihi", "Dəhri", "Xocəsto", "Şikosteyi-fars", "Rak-hindi", "Rak-Xorasani", "Şaqinamə", "Əraq", "Təsniit-qəral", "Mənsəvi", "Zəng-sötür", "Nəğməyi-hindi", "Mənəvi", "Kəbili", "Rast".

2. Müasir dövrdə Azərb. şifahi ənənəli professional musiqisində ən böyük muğam dəstəgahıdır. Tərkibi: "Bordası", "Məvəvi-Rast", "Uşşaq", "Hüseyni", "Vilayəti", "Şikosteyi-fars", "Əraq", "Pəncəgah", "Rak", "Qəral", "Rasta ayaq" şöbə və güşələrindən ibarətdir. Müxtəlif ifaçılıq variantlarında, həmçinin "Xocəsto", "Xəvəran", "Kürdü", "Pəhləvi", "Dikəs", "Əmiri", "Dəhri", "Məsihi" kimi şöbə və güşələrdən də istifadə olunur. "Rast" muğamı zəngin musiqi mözmununa malikdir. Onun musiqisi əvvəldə toniklik, rəvayət səciyyəli olub, gəldikcə gülməli, möğür xarakter kəsb edir.

RAST MUĞAM AİLƏSİ – Azərb. musiqisində rast məqamında qurulan muğamlar "Rast muğam ailəsi" əmələ gətirir: "Məhur-Hindi", "Əli-ta-Məhur", "Bayatı-Qacar", "Düğah". Bu muğamlar musiqi mözmunu baxımından bir qədər uyğundur, bununla bəla xarakter cəhətdən, tərkib hissələrinə və tonallığına görə bir-birindən fərqlənir. Hər muğamın öz köliyi, yəni tonallığı vardır: "Rast" muğamı – sol-rast, "Məhur-Hindi" – do-rast, "Əli-ta-Məhur" – fa-rast, "Bayatı-Qacar" – si-bemol-rast, "Düğah" – mi-bemol-rast muğam tonallığında ifa olunur. Eyni zamanla, müstəqil mahiyət kəsb etmiş "Qəral" do-rast, kiçik həcmli muğamı, "Həvran" do-rast, corhi muğamı da "Rast" muğam ailəsinə mənəsləşdir.

RAST MUĞAMININ NOT YAZILARI – "Rast" muğamı bir neçə dəfə müxtəlif ifaçılardan bəla salınmışdır. M.Maqoməyev tərəfindən (1928), Qurban Primovun ifasında (1928, ölməz), Niyazi – xanəndə Çalbar Qarayəğdöglünün ifasında (1935, ölməz), T. Quliyev – tərəzi Mənsur Mənsurovun ifasında (Bakı, 1936), xanəndə Zülfü Adıgözlov və tərəzi Qurban Primovun ifasında (Səzənə, bu hissəsi V.R.

lyavevin "O muzikalnom folklore i drevney pismennosti" - (Musiqi folkloru və qədim yazılar haqqında) kitabında nəşr olunmuşdur; (Moskva, 1971); N.Məmmədov - Əhməd Bakıxanovun ifasından (Bakı, 1963), xanəndə Hacıbaba Hüseynovun və tarzan Böhrəm Mansurovun ifasından (Moskva, 1978); A.Əsədullayev - tarzan Elxan Mirzəfərovun ifasından (Bakı, 2005).

Bəstəkar yaradıcılığında "Rast" muğamından geniş istifadə olunmuşdur. Bu muğam dəstgah əsasında Niyazi "Rast" simfonik muğamını bəstələmişdir (1949).

RAST-PƏNCGAH - Azərb. musiqisində "Rast" muğamının ikinci adı. Bu muğam İran musiqisində əsas dəstgahlardan biridir: "Zəngula", "Pərvana", "Nəgma", "Ruh-əfza", "Xosrovanı", "Pəncgah", "Süpehr", "Uşşaq", "Şiraz", "Bəyatı-əcəm", "Mübbərrigə", "Qərəcə", "Bəhr-nur" və əlavə olaraq, "Əbül-cəp", "Leyli və Məcnun", "Ravəndi", "Novruz-ha", "Nəfir-Fərəng", "Əraq" şöbə və güşələrindən ibarətdir.

RAUF YEKTA BÖY (1878, İstanbul - 09.01.1935) - türk musiqi alimi və bəstəkarı. İlk musiqi təhsilini zamanının ən böyük musiqi ustası Zəkai Dodadən (1824-1897) almışdır. İstanbulda "Darülməhs" musiqi məktəbində bir müddət musiqi müəllimi kimi çalışmışdır. Sonradan "Darülməhs" əsasında İstanbul Konservatoriyası təşkil edilmişdir. Rauf Yekta bəy burada türk musiqi folklorunu təsnif edən heyətin rəisi vəzifəsinə təyin olunmuş və burada uzun müddət çalışmışdır. R.Yekta bəy rast, ərəban, nava, süpehr, ovc, dilkeşi, bəstə-nigar və başqa məqamlar kontekstində bir çox məhəllər bəstələmişdir. R.Yekta bəy 1913-1930 illərdə Fransada "Musiqi ensiklopediyası və konservatoriya lüğəti" ("Encyclopedie de la musique et dictionnaire du conservatoire", Paris, 1922) adı ilə nəşr edilən dünya xalqları musiqisinin tarixi və nəzəriyyəsi üzrə elmi məqalələr külliyyatında türk musiqisinə aid təfəvvü müəllifdir. O, həm də İstanbulda nəşr olunan "Şəhbal" məcmuəsində də türk musiqi sənətinə aid bir çox maraqlı məqalələrlə çıxış etmişdir. 1912 ildə görkəmli azərb. tarzan və musiqi xadimi Məşədi Cəmil Əmirov Türkiyədə olarkən, Rauf Yekta bəyin onunla müsahibəsi əsasında Azərb. musiqisi haqqında maraqlı məqaləsi çap edilmişdir. Bu jurnalda ("Şəhbal", № 59, 1912), həmçinin, M.C.Əmirovun "Heyratı" muğamının not yazısı nəşr olunmuşdur.

RAVƏNDİ - müasir Şərq musiqisində "Rast" və "Hüməyün" dəstgahlarında muğam şöbəsi.

RAZ-NIYAZ - "Hüməyün" dəstgahında "Suzi-gudaz" ilə "Məsnəvi" arasında ifa olunan musiqi parçası.

REÇİTATİV (italyan: *recitative* - deklamasiya) - vokal musiqinin elə bir xüsusi növüdür ki, danışığın, sözün intonasiyası və ritmi cəhətdən təbii nitqə yaxındır. XVI-XVIII əsrlərdə operanın yaranması ilə əlaqədar meydana gəlmişdir; sonradan digər musiqi janrlarında - oratoriya, kantata, mahnı və s. istifadə olunur. Azərb. musiqisində də reçitativdən istifadə olunur. Muğamlarda reçitativ tipli melodiyalar geniş tətbiq edilir. Bununla yanaşı, opera sənətində reçitativlər mühüm yer tutur. M.Mağomayev "Şah İsmayıl" operasında bəstəkar reçitativləri muğam improvizasiyaları üzərində qurmuşdur.

REFREN, NƏQARƏT (fransız: *refrain* - nəqarət)

- 1. Rondo formasında təkrarlanan əsas mövzu. 2. Kuplet formasında ikinci hissə - nəqarət. Xalq mahnı və rəqslərində ən çox təsadüf olunan musiqi qurumu.

REGİSTR (latın: *registrum* - siyahı) - musiqi alətinin, yaxud müğənni səsinin müəyyən yüksəklikli səs diapazonu sahəsi: aşağı registr, yuxarı registr, orta registr kimi növlərə bölünür.

RENESSANS, İntibah (fransız: *Renaissance* - dirçəliş; *renaitre* - dirçəlmə) - Qərbi və Mərkəzi Avropa ölkələrinin mədəniyyət tarixində orta əsr mədəniyyətindən yeni dövr mədəniyyətinə keçid dövrü (Renessansın təxmini xronoloji sərhədləri: İtaliyada XIV-XVI əsrlər, digər ölkələrdə XV-XVI əsrlər). Renessans mədəniyyətinin mühüm xüsusiyyətləri onun dünyəvi xarakter daşmasında, humanist dünyagörüşü, antik mədəni irsə müraciəti və onu sanki "dirçəltmə" sindədir ("Renessans" adı da buradandır; hələ İtaliya sənətkarlarının əsərlərində təsadüf edilən bu termin elmdə XVIII əsrdən bərqərar olmuşdur). Bu dövr dünya mədəniyyəti tarixində Dante, Petrarca, Bokaçço, Rable, Servantes, Şekspir kimi şair və yazıçıları, Leonardo da Vinçi, Mikelandelo, Rafael, Tisian, Qaliley, Bruno, Makiavelli kimi sənətkarları və ensiklopedist alimləri bəxş etmişdir.

"Renessans" məfhumu təkcə Qərbi Avropa ərazi çərçivələri ilə məhdudlaşdırılmır. Renessans - bu və ya digər milli mədəniyyətin ən yüksək çiçəklənmə mərhələsi, humanizmin orta əsrlər asketizminə qarşı təsdiqi, ilkin burjuva mədəniyyəti dövrü və s. kimi səciyələndirilir. Bəzi şərqşünaslar Renessansın Asiyada (Çin, Hindistan, İran), Şərq ölkələrində, həmçinin Azərb. da olduğunu göstərirlər (məs., Çində

VIII-XII əsrlər, Azərb. XII-XIII əsrlər). Bu məndə Renessans ümumdünya tarixi hadisə hesab edilir. Renessans mədəniyyəti dünya incəsənətinin gələcək inkişafına böyük təsir göstərmiş, humanizm ideyalarının ifadəsinə çevrilmiş və sənətdə realizim inkişafına güclü təkan vermişdir. "Şərq Renessansı" və "Müsləman Renessansı" anlayışı şərti xarakter daşıyır və Şərq, müsləman ölkələrinə münasibətdə iki amili nəzərdə tutur. 1) müsləman mədəniyyətinin ən yüksək çiçəklənməsi dövrü ("Qızıl əsr"); 2) bu dövrlə əlaqədar humanizm konsepsiyasının inkişafı, insan probleminə diqqətin artması. "Avropa Renessansı"nda olduğu kimi, "Müsləman Renessansı" üçün də mədəniyyətin, fəlsəfənin, elmin, ədəbiyyatın, incəsənətin yüksək inkişafı səciyyəvi idi. Avropada olduğu kimi, İslam regionunda da bu dövr dahi şəxsiyyətlərin - Nizami, Xaqani, Səfiəddin Urməvi, Əl-Kindi, İbn-Sina, Cami və b. mütəfəkkirlərin adı ilə bağlıdır.

REPERTUAR (latın: *repertorium* - siyahı) - hər hansı ifaçı, yaxud ifaçı qrupu, teatr truppası tərəfindən ifa olunan əsərlərin toplusudur.

REZONANS (latın: *rezono* - hay verirəm; səsə səs verirəm) - akustik hadisədir; bu zaman "vibrator" adlanan maddədəki rəqsin titrəyişinin təsiri nəticəsində "rezonator" adlanan maddədə eyni sürətli rəqslər (titrəyişlər) əmələ gəlir ki, bu da səsini gücünü artırır.

REZONANS DƏLİKLƏRİ - musiqi alətlərinin gövdəsində yerləşir və səs təsir gücünün artırılmasına xidmət edir.

REZONANS SİMLƏR - *bax: Alkivot simlər.*

RƏCƏZ (*arcuzə*) - Ərəzun bəhlərlərindən biri. Orta əsrlər musiqisində cəngəvarilik rühlü mahnılar üçün ən çox münasib sayılan bəhr. "Çahargah" dəstgahında "Mənsuriyyə"dən əvvəl ifa edilən güşə.

RƏDDƏTİ-Lİ-SOVT (ərəbi) - əks-səda.

RƏDİF - İran musiqisində muğam şöbələrinin, güşələrünün, təsnif və rənglərinin dəstgahlar sistemi üzrə təşkili və tənzim qaydası.

RƏHAVİ - *bax: Rahəvi.*

RƏKB - Yaxın Şərq xalqlarının klassik musiqisində 24 əsas şöbədən biri.

RƏMƏL - Ərəz vəzninin musiqidə geniş istifadə

də olunan bəhr. Bir çox növü var. Bu növlər öz-özündə müəyyən təqsimat daxilində qruplaşdırılır. Burada səslərin "horakət" və "sekinat" cəhətlərinə təvazün (müvazinat) və tənəsbüt əsas rol oynayır. Ərəb - İran klassik musiqisində rəməl bəhri rəməl-xəlif və rəməl-soqlı təqsimlərinə ayrılır. Bunlardan rəməl-soqlı iki şəkildə olur:

a) fəilətin təfəllüsünün dörd dəfə təkrarlanmasından əmələ gələn bəhr;

b) fəilətin-fəilün-məfəilün-məfəilün-fəilün təfəllüsünün ardıcıl birləşməsindən düzələn bəhr.

Azərb. muğam ifaçılığında rəməl bəhri ən çox işləən ölçülərdən biridir.

RƏNG - Azərb. şifahi ənənəli professional musiqisində instrumental musiqi janrı. Dəqiq metrlik ölçülü, rəngarəng melodik quruluşlu musiqi məzmununa malikdir. Rənglər həm müstəqil pyeslər kimi, həm də muğam dəstgahının tərkibində ifa olunur. Rənglərin muğam dəstgahında bir neçə funksiyası vardır: muğam şöbələri arasında ifa olunaq, bir şöbənin vəkunlaşdırılmasına şərait və növbəti şöbəyə keçid yaradır; dəstgahın kompozisiyasına rəngarənglik əşlənir; muğamın emosional məzmununu zənginləşdirir.

Rənglər muğam şöbələrinin məqam əsasını, melodik və kadans quruluş xüsusiyyətlərini qəbul edərək, onların adını daşıyır. Məs., "Məyeyi-Rast rəngi", "Hüsevni rəngi", "Vilavəti rəngi", "Əraq rəngi". Bununla yanaşı, bütün bu rənglər "Rast" rəngləri, yəni "Rast" muğamına aid rənglər hesab olunur. Rənglər xarakterinə görə marşvari, rəqsvari və lirik olur. İlaçılıq təcrübəsində istedadlı musiqilər tərəfindən çoxsaylı rənglər yaradılmışdır. Bir çox rəng nümunələrinin not yazıları çap olunmuşdur.

RƏŞİD BEHBUDOV ADINA AZƏRBAYCAN

DÖVLƏT MAHNI TEATRI - 1968 ildə xalq artisti R.Bəhbudov tərəfindən yaradılmışdır və hazırda onun adını daşıyır. Xalq və estrada musiqisi, teatr və kino elementlərinin bəhdətinə nail olmaq teatrın əsas spesifik əlamətidir. Repertuarının əsasını qədim xalq mahnıları, muğam və təsnif lər, bəstəkar mahnıları təşkil edir.

RƏVƏND (farsca, hərfi mənası: kökündən dərmən hazırlanan bitki) - "Mahur" dəstgahına mənsub güşələrdən biri.

RƏZVİ - qədim musiqidə muğam güşəsi.

RİSALƏ - *bax: Traktat.*

«RİSALEYİ-MUSIQI» - *Bax: Cami, Mirzə bəy.*

RİTM (yunan: *ritmos* – rəvan axarlı hərəkət) – musiqidə səslərin uzunluqlarının aksentlərlə pövbələşməsi və qarşılıqlı münasibəti. Hər bir musiqi əsəri özünəməxsus ritmə malik olur. Ritmin ölçüsü – "metr" və yaxud "vozn" adlanır.

RİTMİK FİQR – ritmin dəfələrlə təkrar olunan xarakterik parçası; adətən, hər bir rəqslərdə ritmik fiqurlar hərəkətləri müşayiət edir.

XIX əsrin sonuna qədər tar bu şəkildə tündənəq çalınırdı

ROMANS (ispani *romanse* – roman dilində, yəni ispanca: – 1. instrumental müşayiətlə solo səs üçün yazılan lirik mahnı; 2. Kamera – vokal musiqisinin əsas janrlarından biri. Romans orta-əsrələrdə İspaniyada meydana gəlib, sonra başqa ölkələrə yayılmışdır. Romansın növləri: ballada, elegiya, barkarola. Azərb. musiqisində romansın xüsusi növü: romans-qəzəl yarandırmışdır (*hax: Üzeyir Hacıbəyov*).

RONDO (fransız *rondeau* – dairəvi – 1. Bir mövzunun müxtəlif epizodlarla növbələşərək dəfələrlə təkrar olunmasına əsaslanan musiqi forması. Təkrar edilən mövzu – refren – on azı üç dəfə keçməlidir, epizodların sayı ikidən az olmamalıdır. Rondo formasının sxemi belədir: A B A C A. 2. Rondo formasında yazılmış pyes. Mənsəyi rəqs musiqisi ilə bağlıdır. Xalq rəqsləri, adətən, rondo formasında qurulur. Müğam da rondo formasının cizgilərinə rast gəlinir.

ROYAL (fransız: *royal* – kral, şahənə) – klavişli – simli alət olan fortepiano-nun əsas növü. X.ç.ə. ansamblarında və orkestrlərdə istifadə olunur.

RÖVŞAN-ÇİRAQ – qədim musiqidə müğam şöbəsi, ya da mahnı adı.

RUBƏND – XIX əsr Azərb. musiqisində "Çahargah" dəstgahının son şöbələrindən biri.

RUH MIZRAB (və ya ruht mizrabı) – tar ifaçılığında istifadə olunan ənənəvi mizrab işlətmə üsulu; tremolo ilə çalmaq deməkdir; üst və alt mizrablar cold halda ardıcıl vurulur.

RUH-ƏFZA (hərflə mənası: canlandıran, dirilən) – əvvəllər "Rast-pəncəh" dəstgahının əvvəlində ifa olunan şöbələrdən biri.

RUH-ÜL-ƏRVAH (hərflə mənası: ruhlar ruhu) – "Dugah" dəstgahında ilk şöbələrdən biri.

RÜBAB (rebab) – simli dartımlı musiqi aləti. Vaxtilə bütün Yaxın Şərqi xalqlarının musiqi məişətində geniş istifadə olunmuşdur. Hazırda başlıca olaraq, Orta Asiya xalqlarının musiqisində çox istifadə olunur. Rübabın bir çox növləri var. Hər növ inşisar tapdığı məhəlm adı ilə adlanır; məs., tacik rübabı, qəşqar rübabı, əfqan rübabı və s. Bozənə tamamilə eyni növüdə və eyni konstruksiyada olan rübab müxtəlif cür adlandırılır. Rübabın, əsas olaraq, üç simi var, lakin rezonans vermək üçün çox zaman əlavə bir neçə sim də qoşulur. Rübab simləri qaramal buyuzundan hazırlanan kiçik mizrabla səsləndirilir.

RÜBAİ (ərəbi – dördlük. Orta əsrlər poeziyasında geniş yayılmış forma.

RÜSTƏMOV Qədir Çərgəz oğlu (20.15.1935, – 20.11. Ağdam) – xanəndə, xalq artisti (1993). Qarabağ xanəndəlik məktəbinin tanınmış nümayəndələrindən biri. Q.Rüstəmov Ağdam rayonunda xanəndə kimi yetişmişdir. Əvvəlcə ADMM-də ustad-xanəndə Hacıbaba Hüseynovdan müğam dərsləri almış, sonradan Ağdamda təhsilini davam etdirmişdir. Məlumatlı səs və özünəməxsus ifa tərzi ilə xalqın rəğbətini qazanan Q.Rüstəmov xanəndə kimi çox məşhurlaşmışdır. Qarabağın toy məclislərində, el şənliklərində Q.Rüstəmov müğam dəstgahları böyük məhərə ilə ifa etmişdir. Q.Rüstəmovun ifasında bir sıra müğam dəstgahlar – "Rast", "Çahargah" lentə alınaraq rədiolunun fondunda saxlanılır. Yüksək tessituralı səsə malik Q.Rüstəmov bütün registrlərdə səs keyfiyyətlərini nümayiş et-

Qədir Rüstəmov, xanəndə

dirməyi bacarır. O, oxuduğu müğamlarda uzun və coşğun zəngünlər vurmaları ilə də tərcihlənir. Onun "Sona bülbüllər" mahnısı xüsusilə çox sevilir.

RÜSTƏMOV Səid Əli oğlu (12.05.1907, İrəvan – 10.06.1983, Bakı) – bəstəkar, dirijor, pedaqoq, xalq artisti (1957), SSRİ Dövlət mükafatı laureatı (1951), professor (1973), ABB üzvü (1949-1953 illərdə sədr), 1926 ildə Bakı muəllimlər seminarıyasını, 1930 ildə ADMM-i (U.Hacıbəyovdan və M.Mansurovdan dərslər almışdır), 1932 ildə Azərb. Pedaqoqi İnstitutunu bitirmişdir. 1931 ildən AzTRV Komitəsində, U.Hacıbəyovun təşkil etdiyi x.ç.ə. ork. konsertməysteri, 1935-1973 illərdə həmin ork.-in bədii rəhbəri və baş dirijoru olmuş (*hax: Səid Rüstəmov ad.*

Səid Rüstəmov, bəstəkar

X.Ç.ə. ork.), bu ork. üçün bir sıra əsərlər yazmış ("Bəyati-Kürd fantaziyası", "Azərbaycan" stutası və s.), eləcə də müğam dəstgahları ork. üçün işləmişdir (xanəndə və ork. müşayiəti, rəng və təsniflərin ifası). S.Rüstəmov öz yaradıcılığında müğam formalarından, əsli musiqisindən, xalq mahnı və rəqslərindən bəhrələnməmiş, özünəməxsus musiqi dili yaratmışdır. Onun mahnıları Azərb. mahnı janrının inkişafında yeni solistə açmışdır. "Surəyyə", "Məğoz", "Qurban adına", "Şeir deyimi", "Gölmədin" və b. mahnıları geniş şöhrət qazanmışdır. O, həmçinin müasir mövzuda yazılmış ilk musiqili komediyaların: "Beş manatlıq gəlin", "Dürri", "Rəis arvad" muəllifidir. S.Rüstəmov 1930 illərdə ADK rəzidində təhsiləyət göstərən Elm tədqiqat musiqi kabinetinin əməkdaş olmuş. Azərb. xalq mahnı və rəqslərini, rəngləri və əsli havalarını toplayıb nota salmışdır. "Cəbray Qaryagdioglu-nun ifasında yazılmış "30 Azərbaycan xalq mahnısı" məcmuəsi (1938), müxtəlif ifaçılardan toplanmış "100 Azərbaycan xalq mahnısı" (1967), 4 dəfədən ibarət "Aşiq mahnıları" (1938), 2 dəfədən ibarət "Azərbaycan xalq rəngləri" (1954-1956) və s. S.Rüstəmov 1929 ildən pedaqoqi təhsiləyət göstərmiş, ADMM-də, ADK-da dərslər demişdir. Onun yazdığı "Tar məktəbi" dərsləri bu gün də tar alətinin tədrisində əvəzsiz vəsüdüdür (1935, 8 dəfə təkrar nəşr olunmuşdur). O, "Tar üçün ədalət" in (1950), "Tar ilə x.ç.ə. ork. üçün konsertin muəllifidir.

RZAYEV İslam Tapdıq oğlu (11.11.1934, Füzuli r-nu, Sordarlı k. – 26.01.2008, Bakı) – xanəndə, xalq artisti. Qarabağ xanəndəlik məktəbinin layiqli davamçısı idi. I.Rzayev professional musiqi təhsilini Bakıda ADMM-də almış (1951-1956). Seyid Şuşinski-nin yanında müğam dəstgahlarını mükəmməl öyrənmiş, xanəndəlik sənətinin sirlərini dərinliklə bələd olmuşdur. O, həmçinin Zülfü Adigözövlərdən və Həsəqor Rzayevdən müğam dərsləri almış, sənətinin təknilləyətini dərindən dərk etmişdir. Daha sonra o, ADMM-də təhsilini davam etdirmiş. Həmin illərdən də ADMM-nin solisti kimi təhsiləyətə başlamışdır. I.Rzayevün yaradıcılığı geniş və coşğun olmuşdur. O, geniş da pənzənli, zəngin çalışı səs təmirinə malikdir. Onun böyük məhərətlə oxuduğu "Çahargah", "Bəyati-Kürd", "Mahnı-Hind", "Rast" müğam dəstgahları AZTR Fonduna daxil olmuş. Azərb. musiqi xəzinəsinə zənginləşdirmişdir. I.Rzayev bir çox mahnılar da bəstələmiş, onlardan "Gölmədim", "Dağlar başı", "Almadorun" mahnıları geniş yayılmışdır. Xanəndə öz yaradıcılığında bəstəkar əsərlərdə mütərəqqi etmiş. O, C. La Langrovin "Nəsimi", "Aşiq Ali" və s. kəlfatı

Islam Rzaev, xanəndə
Həqiqət Rzaeva, xanəndə

larında solo partiyanı ifa etmişdir. İ.Rzaev 70-dən artıq ölkədə qastrol səfərlərində olmuş, Kolumbiya, Peru, Kuba, Yaponiya, Hindistan, Nepal kimi ölkələrdə Azərb. mədəniyyətini təmsil etmişdir. İ.Rzaev bir təşkilatçı kimi də tanınmışdır. O, 1975 ildə instrumental ansambl yaratmışdır. Bir çox xanəndələr bu günə kimi bu ansamblla əməkdaşlıq edir. 1988 ildə İ.Rzaev A.Qazıyev və R.Mirişli ilə birlikdə "Müqəmmat teatri"ni yaratmış və bu teatrın bədii rəhbəri olmuşdur. İ.Rzaev pedaqoji işlə də məşğul olmuş, onun yetirdiyi tələbələr xanəndəlik məktəbinin layiqli davamçıları kimi tanınmışlar.

RZAĞVA Həqiqət Əli qızı (20.05.1907, Bakı - 02.08.1969, Bakı) - müğənni, pedaqoq, xalq artisti (1943). Azərb. səhnəsində çıxış edən ilk qadın müğənnilərdən biridir. Güclü və zəngin tembrli soprano səssə malik idi. 1928-1932 illərdə ADK-nin müqəmmat şöbəsini bitirmiş, Cabbar Qaryaqdıoğlundan və Seyid Şuşinskiydan dərslər almışdır. Müqəmmat və xalq mahnılarının ifaçısı kimi geniş şöhrət qazanmışdır. 1927-1952 illərdə ADOBT-nin solisti olmuş, bu teatrın səhnəsində Ərəbzəngi (M.Maşqomayev - "Şah İsmayıl"), Şahsənəm (Z.Hacıbəyov - "Aşiq Qorib"), Telli (U.Hacıbəyov - "Arşın mal alan") kimi yadda qalan obrazlar yaratmışdır.

RZAQLIYEV Ələkbər Ələsgər oğlu (31.01.1903, Bakı - 31.01.1974, Bakı) - Azərb. boyakarı və qrafiki, əməkdar rəssam (1964). Yaradıcılığının erkən dövründə keçmiş Azərb. məişətinin xarakterik səhnələri təsvir olunan boyakarlıq əsərləri çəkmişdir ("Azərbaycanlı qadın", 1926; "Pəhləvanlar", 1926; "Mollaxana", 1927). Rzaqlıyev qrafika sahəsində daha geniş fəaliyyət göstərmiş, "Köhnə Bakı" silsiləsi (1958-1972), "M.Ə.Sabir" (1963), "Bakılılar Berlinlə" (1968), "Çaybecəranələr" (1972), "Azərbaycan madonnası" (1973) və s. linoqraflar yaratmışdır. Musiqiçilərin təsvirinə həsr olunmuş silsilə rəsmlərinin müəllifidir. "Müqəmmat üçlüyü" rəsmi çox məşhurdur. Əsərləri Şərq Xalqları İncəsənəti Muzeyi (Moskva), R. Mustafayev ad. Azərb. Dövlət İncəsənət Muzeyi, Azərb. Dövlət Şəkil Qalereyası və digər muzeylərdə saxlanılır. ■

S

SADIQCAN - bax: *Mirzə Sadiq Əsəd oğlu.*

SADIQOV Əliövşət Şirəli oğlu (21.12.1906, Şəki - 17.11.1971, Bakı) - müğənni (likrik tenor), xalq artisti (1956). Güclü zil səsə, gözəl zəngülərə malik xanəndə idi, Xalq mahnılarının və müqəmmatın məşhur ifaçısı olmuşdur. 1928-1930 illərdə ADK-da təhsil almışdır. 1930-1963 illərdə ADOBT-nin solisti olmuşdur. U.Hacıbəyovun müqəmmat operalarında Məcnun ("Leyli və Məcnun"), Kərəm ("Əsli və Kərəm") rollarını böyük ustalıqla yaratmışdır.

Baba Salahov, tarzun

SAĞ-SOL - dərəcəli simli musiqi alətlərində (*tar, saz* və s.) hər notun ardıcıl surətdə, nisbətən, tələsmədən, növbə ilə *üst mizrab* və alt (ters) mizrab ştrixlərinin təkrarlanması yolu ilə səsləndirilməsi (*dətaşə*); sağ-sol ştrixi nərni və sürətli işlədildikdə *tremolo* mahiyyətini kəsb etmiş olur.

SAQINAMƏ - müqəmmat güşəsi; bu ad Şərq poeziyası nümunəsi ilə bağlı olub, mənası "eşq mahnısı" deməkdir; dəstgahın tərkibində ifa olunan canlı, şən xarakterli instrumental musiqi növüdür. Muasir dövrdə nadir hallarda ifa olunur, "Şur", "Hüməyün", "Mahur" müqəmmatının ifası zamanı rast gəlinir.

B.Mansurovun məlumatına əsasən, Cabbar Qaryaqdıoğlu saqınamələrə sözlər qoşaraq oxumuşdur. S.Şuşinski "Hüməyün" müqəmmatında "Bidad" şöbəsinə sonra "Kiçik məsnəvi" (və ya "Məsnəviyi-saqir") şöbəsinə "Saqınamə" adlandırdı. B.Mansurov ifa etdiyi "Qatqaz Hüməyünü" müqəmmatında "Bidad" və "Tərkib" şöbələrinin ardınca "Uzzal" adlı doğru ənənəni təmin edən musiqi epizodunu "Saqınamə" adlandırdı.

SALAHOV Baba Əliheydər oğlu (05.02.1923, Bakı - 12.08.1981, Bakı) - tarzun, əməkdar artist (1964). Əhməd Bakıxanovun yetirməsi olmuş, onun ifaçılıq ənənələrini davam etdirmişdir. 1940 ildən ömrünün sonunadək Səid Rüstəmov ad. Azərb. x.c.a. ork. konsertmeysteri kimi çalışmışdır. 1965 ildə AzTR nəzdində x.c.a. ansamblı yaratmış, ömrünün sonuna kimi onun bədii rəhbəri olmuşdur. Hal-hazırda "Araz" adlanan bu ansambl Baba Salahovun xətirosini əbədiləşdirmişdir. AzTR Fondunda bir çox səs-yazıları saxlanılır.

SALAHOV Qılman Balaməmməd oğlu (1906, Bakı - 1974, Bakı) - kamaqcaçalan, dirijor, əməkdar incəsənət xadimi (1940). Azərb. Dövlət Türk Musiqi Məktəbində, sonra isə AİMM-də kamaqcaçılıqda oxumuşdur (1922-1926). 1939 ildə Moskvada x.c.a. ifaçılarının I Ümumi ittifaq müsabiqəsinin laureatı olmuşdur. 1931 ildə U.Hacıbəyovun dəvəti ilə Azərb. x.c.a. ork. işləmişdir. 1938-1964 illərdə ADF-inin məhni və roqs ansamblının bədii rəhbəri olmuşdur. Bir sıra məhni və roqsaların müəllifidir.

SALMAN MÜMTAZ ADINA AZƏRBAYCAN RESPUBLİKASI DÖVLƏT ƏDƏBİYYAT VƏ İNCƏSƏNƏT ARXIVI - Azərb. SSR Nazirlər Sovetinin 1965 il 17 iyul tarixli qərarı ilə yaradılmış, 1966 ilin yanvar ayında fəaliyyət göstərən. Bakıda yerləşir. Prezident Heydər Əliyevin 1996 il 13 sentyabr tarixli sərəncamı ilə arxivə gərkənli ədəbiyyatçısının Salman Mümtazın adı verilmişdir. Arxivin fondlarında XIX əsrin sonu - XX əsrin əvvəllərinə ad 100 minə yaxın sənəd saxlanılır. Arxivdə 600-ə yaxın gərkənli ədəbiyyat, incəsənət xadiminin, o cümlədən, musiqi xadimlərinin Mütəllib Maşqomayevin, Fikrət Əmirnovun, Soltan Hacıbəyovun, Tofiq Quliyevin, Ətrəsiyab Bədəlbəyovün, Səid Rüstəmovun, Qənbər Hüseynlinin, Fatma Muxtarovanın, Xan Şuşinskiyin, Sövkət Əbşirbəyovun, Sara Qədimovanın, Rübəbə Muradovanın və b. şəxsi fondları mühafizə olunur. Arxivdəki şəxsi fondlarda bir çox sənəd adamlarının, eləcə də U.Hacıbəyovun məktubları, avtoqraf liri, fəhə bələ həyat və yaradıcılıqlarına aid məhni sənədlər vardır. Arxivin direktoru Məahir Teymurşevdir.

SANTUR – simli-zərbli musiqi aləti. Qədim Azərb. musiqi alətlərindən biri. Zahiri görünüşü bir qədər *qanun* musiqi alətinə xatırladır. Konstruksiyası ekitabı ilə də qanun ilə ümumi cəhətləri var. Santurun da qanundan olduğu kimi, bir tərəfindən xarəyi bükülmüş aqılır və beləliklə, üzərində duran simin uzunluğu dəyişilmis olur; santurun ayrı-ayrı səs ucaltığında olan simləri tək, qoşa, ya da içəri qoşulur. Santur iki yüngül, zərif yonulmuş kiçik çubuğun simlərlə vurulması ilə səsləndirilir.

Santur

SANTUR-MİZRAB – tar ifaçılığında ənənəvi mizrab işlətmə üsullarından biri: üst (P) və alt (V) mizrabların müəyyən ardıcılığından əmələ gəlir. Santur mizrab üç halda özünü göstərir: a) PVP; b) PPV; c) VPP.

SARABSKİ Hüseynqulu (Hüseynqulu Məlik oğlu Rzavevin taxəllüsü: 20.03.1879, Bakı – 16.02.1945, Bakı) – müğənni (likir-tenor), aktyor, rejissor, pedaqoq, teatr xadimi, xalq artisti (1932), Azərb. peşəkar musiqili teatrının banilərindən biri. Səhnə fəaliyyətinə 1902 ildə Bakıda dramatik rollarla başlamışdır. 1908 ildən "Nicat" cəmiyyəti nəzdindəki opera truppasının solisti olmuşdur. Ü.Hacıbəyovun yazdığı "Leyli və Məcnun" operasında Məcnun rolunun ilk və ən gözəl, yaddaqalan ifaçısı olmuşdur. O, bu rolda 1908-1941 illərdə 400 dəfədən artıq çıxış etmişdir. Digər milli opera və operetlərdə də əsas partiyaları ilk dəfə H.Sarabski ifa etmişdir: Şeyx Sənan, Şah Abbas, Kərəm, Sərvər, Əsgər (Ü.Hacıbəyov – "Şeyx Sənan", "Şah Abbas və Xurşid Banu", "Əsli və Kərəm", "O olmasın, bu olsun", "Arşın mal alan"), Qərib (Z.Hacıbəyov – "Aşiq Qərib"), Şah İsmayıl (M.Maqomayev – "Şah İsmayıl") və s. Sarabski sənətinin cazkarlığı onun ifasının yüksək temperamentində və oynadığı obrazların daxili aləmini təbii boyalarla ifadə etməsində idi.

H.Sarabski Bakıda keçirilən "Şərq gecələri"nin təşəbbüsçüsü və fəal iştirakçısı olmuşdur. O, həmçinin "Müsləman opera truppası" və "Müsləman dram truppası"nın yaradıcılarından biri idi. H.Sarabski 1910 ildən rejissor kimi də fəaliyyət göstərmişdir: "Rüstəm və Zohrab", "Ər və ərvad" (1910, Ü.Hacıbəyov), "Arşın mal alan" (1913, Ü.Hacıbəyov), "Ölümlər" (1916, C.Məmmədquluzadə) əsərlərini tamaşaya qoymuşdur. Bakıda Mərkəzi Fəhlə Klubunda dram dərnəyinə rəhbərlik etmişdir (1920). H.Sarabski ADOBT-nin solisti olmaqla bərabər, 1932 ildən ömrünün sonuna kimi Xalq Yaradıcılığı Evinin rəhbəri olmuşdur. O, ADK-da və ADMM-də (mügam sinfi üzvrə) dərs demişdir. Azərb. müğəmlərinin inkişafında, təbliğində, proqramlaşdırılmasında və tədrisində H.Sarabskinin misilsiz xidmətləri olmuşdur. H.Sarabski həmçinin bir sıra pyeslərin müəllifidir: "Cəhəlat", "Axtaran tapar", "Nə tökərsən aşına, o çıxar qaşığına" və s. H.Sarabskinin "Bir aktyorun xatirələri" və "Köhnə Bakı" əsərləri teatr tariximizə öyrənilməsi və tarixi-etnoqrafik material kimi çox qiymətli materialdır. H.Sarabski "Mügam", "Dağlar", "Leyla" və s. mahnıların müəllifidir.

SARƏNC (sarəng) – 1. "Şur" dəstgahında "Hi-caz" ilə "Nişibi-fəraz" arasında yerləşən şöbə. Müqəmm əsasına görə segaha yaxındır. "Şur" müqəmmi daxilində segah müqəmminə keçid yaratmaqla, müqəmm kompozisiyasına rəngarənglik gətirir. 2. Ü.Hacıbəyov sarənci əlavə məqamlar sırasında göstərmişdir.

SAYT, veb sayt (İngiliz dilində: *website*; *web* – hörmət, *çək toru* və *site* – yer) – bir və ya bir neçə veb sahifənin cəmi. Internetdə [http/https](http://https) protokolları vasitəsi ilə əldə olunur. Saytın sahifələri ümumi ünvanla birləşdirilir. Adətən, bir mövzuya, məntiqi struktura və tərtibata malik olur. Bütün saytların toplusu dünya internet şəbəkəsində toplanıb. Dünyada ilk sayt 1991 ildə avqustun 6-da Tim Berners-Li tərəfindən yaradılıb. Müxtəlif mövzularda saytlar mövcuddur. O cümlədən, müqəmm və xalq musiqisi ilə bağlı saytlar yaradılmışdır. *Bax: «Musiqinin elektron kitabxanası», «Zahli monografik musiqi lüğəti»* və b.

SAZ – Azərb. qədim dərtnmli simli musiqi aləti. Çanağı iki yerə bölünmüş armudun bir hissəsi biçimində, qolu uzun olur. Qoluna 10-14 pərdə bağlanır. Əsas pərdələrdən hərəsinin öz adı var: *baş pərdə, orta pərdə, şah pərdə, yaşı pərdə, ayuq pərdə* və *beça pərdə*. Saza 8-10 sim qoşulur. Bu simlərin köklənə prinsipi çox maraqlı və orijinaldır. Köklənə cəhətinə saz simlərini üç əsas qrupa ayırmaq olar. Bunlardan birinci

qrupa aid olunan üç sim eyni ucaltıda (unison) köklənir (birinci oktavanın *re* notu); ikinci qrupu təşkil edən qoşa sim birinci qrupdan bir kvinta aşağı köklənir (ikinci oktavanın *sol* notu) və nəhayət, üçüncü qrupa mənsub olan üç sim isə ikinci qrup simlərindən bir kvinta yuxarı köklənir (birinci oktavanın *do* notu). Sazın simlərini səsləndirmək üçün tar mizrabına nisbətən daha elastik və daha yumşaq bir cisim lazım gəlir ki, bunun üçün də gilənar (albalı) ağacının qabığı olduğuca münasib və yararlıdır (*bax: Təzənə*). Sazçı çalğı zamanı simlərin eyni zamanda hamısını vurur. Bu isə ifa olunan əsas melodik xətt üçün kvarta – kvinta səslərindən ibarət daimi surətə təsəvvürün harmonik fon yaratmış olur. Sazın səsləri çox mələhətlidir. Sazın üzrlərlə yola açar səsinə hələ orta əsrlər klassik şairimiz öz əsərlərində dəfələrlə vəsf etmişlər. Saz əsrlərdən bəri aşiq yaradıcılığının əsas musiqi aləti kimi səslənməkdədir.

SAZƏNDƏ – musiqiçi, musiqi alətində çalan, çalğıçı.

SEKVENSIYA (latın: *sequento* – ardınca gələnlə, izləyən) – Bir melodik parça və ya harmonik dönmənin yeni yüksəklikdə təkrarlanmasıdır. Sekvensiyanın əsasını təşkil edən melodik parça "sekvensiya halqası" adlanır. Bu halqa pillələrlə aşağı və yuxarı istiqamətdə ardıcıl hərəkət etdirilir. Azərb. musiqisində melodiyanın inkişaf üsullarından biri kimi geniş tətbiq olunur. Xüsusilə, müqəmm melodiyalarında sekvensiyaşayağı hərəkət – *sekvensiya* halqalarının zəncirvari xətlə hərəkətinə əsaslanan inkişaf üsulu – başqa sözlə, sekvensiya tipli hərəkət mühüm əhəmiyyətə malikdir.

SEGAH MÜQƏMMİ (farsca hərfi mənəsi: *se* – üç + *gah* – mövqə, məkən, vəziyyət) – Azərb. musiqisində yeddi əsas müqəmmədən biri (Ü.Hacıbəyov). Quruluşu: $\frac{1}{2}$ - 1-1 ton formullu üç tetra-xordun qovuşuğu əsasında (ix.1 - interval məsələsində) birləşməsindən ibarətdir; səssirası 10 pilləlidir, IV pillə mayo (tonikal) pilləsidir, II pillə əsas ton əhəmiyyətini daşıyır. Müqəmm səssirasının II, IV, VI, VIII, IX pillələri istinad-əyaz pilləsi kimi "Segah" müqəmmənin şöbələrinin əsasını təşkil edir; bu müqəmmə q-

rupa aid olunan üç sim eyni ucaltıda (unison) köklənir (birinci oktavanın *re* notu); ikinci qrupu təşkil edən qoşa sim birinci qrupdan bir kvinta aşağı köklənir (ikinci oktavanın *sol* notu) və nəhayət, üçüncü qrupa mənsub olan üç sim isə ikinci qrup simlərindən bir kvinta yuxarı köklənir (birinci oktavanın *do* notu). Sazın simlərini səsləndirmək üçün tar mizrabına nisbətən daha elastik və daha yumşaq bir cisim lazım gəlir ki, bunun üçün də gilənar (albalı) ağacının qabığı olduğuca münasib və yararlıdır (*bax: Təzənə*). Sazçı çalğı zamanı simlərin eyni zamanda hamısını vurur. Bu isə ifa olunan əsas melodik xətt üçün kvarta – kvinta səslərindən ibarət daimi surətə təsəvvürün harmonik fon yaratmış olur. Sazın səsləri çox mələhətlidir. Sazın üzrlərlə yola açar səsinə hələ orta əsrlər klassik şairimiz öz əsərlərində dəfələrlə vəsf etmişlər. Saz əsrlərdən bəri aşiq yaradıcılığının əsas musiqi aləti kimi səslənməkdədir.

rupa aid olunan üç sim eyni ucaltıda (unison) köklənir (birinci oktavanın *re* notu); ikinci qrupu təşkil edən qoşa sim birinci qrupdan bir kvinta aşağı köklənir (ikinci oktavanın *sol* notu) və nəhayət, üçüncü qrupa mənsub olan üç sim isə ikinci qrup simlərindən bir kvinta yuxarı köklənir (birinci oktavanın *do* notu). Sazın simlərini səsləndirmək üçün tar mizrabına nisbətən daha elastik və daha yumşaq bir cisim lazım gəlir ki, bunun üçün də gilənar (albalı) ağacının qabığı olduğuca münasib və yararlıdır (*bax: Təzənə*). Sazçı çalğı zamanı simlərin eyni zamanda hamısını vurur. Bu isə ifa olunan əsas melodik xətt üçün kvarta – kvinta səslərindən ibarət daimi surətə təsəvvürün harmonik fon yaratmış olur. Sazın səsləri çox mələhətlidir. Sazın üzrlərlə yola açar səsinə hələ orta əsrlər klassik şairimiz öz əsərlərində dəfələrlə vəsf etmişlər. Saz əsrlərdən bəri aşiq yaradıcılığının əsas musiqi aləti kimi səslənməkdədir.

SEGAH MÜQƏMMİ – Yaxın və Orta Şərq xalqları musiqisində 24 müqəmm şöbəsinəndən biri. Azərb. geniş yayılmış müqəmmədən biridir. Müqəmm sənətində "Segah" in bir neçə variantı mövcuddur: "Zəbul segah"; "Xaric segah"; "Mirzə Hüseyn segah" və s.

SEGAH MÜQƏMMİ AİLƏSİ – Azərb. musiqisində "Segah" ən geniş yayılmış və sanbalı dəstgahlardandır. Azərb. "Segah" in bir neçə variantı mövcuddur: "Orta Segah", "Xaric Segah", "Mirzə Hüseyn Segah", "Zəbul Segah", "Haşim Segah". Qədim qramfonun vallahında xanəndə İslam Abdullayev in oxuduğu "Yetim Segah" variantına da rast gəlirik. Ümumiyyətlə, İ.Abdullayev bu müqəmməni ən məahir ifaçısı olduğuna görə xalq tərəfindən "Segah İslam" adlandırılmışdır. Onun repertuarında "Segah" in bütün variantları səslənmişdir. "Segah" ailəsinə aid bütün müqəmmə bir-birindən tonallıq (kök) ekitabı ilə fərqlənir. "Segah" müqəmmi inkişaf edərək özünəməxsus tonallıq sistemini yaratmışdır: "Xaric Segah" – si (kiçik oktava) mayalı, "Orta Segah" – mi (kiçik oktava) mayalı, "Zəbul Segah" – mi (kiçik oktava) mayalı, "Mirzə Hüseyn Segah" – lya (1 oktava) mayalı, "Yetim Segah" – re (1 oktava) mayalı, "Haşim Segah" – sol (1 oktava) mayalı segah müqəmm-tonallığında qurulur. "Segah" in variantları özünəməxsus xarakterli, səslənməsi, vöqumdu, istinad pillələrinin dəyişməsi ilə forquldunivə gora onların dinclicivə bağışladığı təsir müxtəli olur.

SEGAH MÜQƏMMİNİN NOT YAZILARI – "Segah" ailəsinə aid müqəmmədən "Segah Zəbul" bəstəkarlar tərəfindən nota alınmışdır. M.Marı surovun ifasından "Zəbul" müqəmmi T.Quliyev notlaşdırılmışdır (1936). "Segah Zəbul" instrumental müqəmmi N.Məmmədov tərəfindən Ə.Ba kxanovun ifasından (1965), A.Əsədullayev tərəfindən E.Mirzəzadənin ifasından (2006) nota salınmışdır. Bəstəkar yaradıcılığında da bu müqəmmə çox nüsrətli olunur. V.Ağdövlətov bu müqəmmə əsasında "Segah simfoniyası" nı (2005) yaratmışdır.

SEGAH-ZABUL – “Segah” muğam ailəsinə daxil olan muğam variantlarından biri. *Bax: Segah, Zabul Segah.*

SEĞAR (ərəb) – dissonans əmələ gətirən intervallar (sekunda, septima və s.).

SETAR – üç simli ən qədim musiqi aləti. Musiqişünaslardan bir çoxünün fikrinə, setar da pəncətar və şeştar kimi tənbur musiqi alətini bir növüdür. Setar Azərb. sazının “əcdadı, ulu babası” sayılır. Füzulinin “Şaqqınama” adlı ilə məşhur “Yeddi cam” alleqorik hekayəsində setar xüsusi olaraq vəsi edilmişdir.

SEYİD ƏZİM ŞİRVANİ (10.07.1835, Şamaxı – 20.05.1888, Şamaxı) – Azərb. şairi, maarif xadimi. Bağdadda və Dəməşqə də təhsil almış. ərəb, fars dillərini mükəmməl bilmiş, dövrünün bir sıra humanitar elmölmöni mənimsəmişdir. Şamaxıda yeni üsulla (üsul-i cədid) təlim-tərbiyə verən bir məktəb açmışdır. Azərb. bir sıra ziyalı şəxsiyyətləri – M.Ə.Sabir, S.M.Qənzadə və b. bu məktəbin yetirməsi olmuşlar. S.Ə.Şirvani Azərb. və fars dillərində şeirlər yazmış, lirik və satirik şeirləri ilə klassik Azərb. poeziyasını zənginləşdirmişdir. Yüksək bədii səpətkarlıqla yazılmış lirik şeirlərində igezal, qəsidə, tərkib-bənd, mürəbbə, müsəddəs, müstəzad, rübal, qitə, məhəbbət, həyat eşqi tərənnümü olunur. Onun qəzəlləri xanəndəlik təcrübəsində çox istifadə olunaraq, xalq arasında geniş yayılmışdır.

SEZURA (latın: *caesura* – bölgü) – musiqi əsərində tamamlanmış hissələri və ya frazaları bir-birindən ayıran kiçik pauza; ifa zamanı nəfəs dərməni xatırladır. Sezuranın yeri, adətən, ifaçı tərəfindən müəyyən olunur, bəzən bəstəkar tərəfindən not sətrinin üzərində V və ya , işarələri ilə göstərilir. Muğam ifaçılığında sezuraların xüsusi əhəmiyyəti vardır.

SƏBƏBƏ (ərəb: şəhadət barmağı) – 1. ud musiqi alətində çalğı ifaçılığında birinci barmaq; 2. ud musiqi alətində mücənnəb ilə vəstəyi-fars pərdələri arasındakı pərdə.

SƏBK (farsi – üslub, stil, səpki).

SƏFİƏDDİN URMƏVİ (Səfiəddin Əbdülmömin ibn Yusif ibn Faxir al-Urməvi; 1230, Urməya – 28.01.1294, Bağdad) – Azərb. musiqişünası, musiqi ifaçısı, bəstəkar, şair, xotat. S.Urməvin ud alətində mahir ifaçı olmuş, nuzha və mughni musiqi alətlərini ixtira etmişdir. S.Urməvin zəngin yaradıcılığı, onun elmi ixtiraları Azərb. musiqişünaslığının əsasını qoymuş, onun qiymətli irsini təşkil etmişdir. S.Urməvin elmi irsi, eyni zamanda, Orta və Yaxın Şərq musiqi nəzəriyyəsinin və mədəniyyətinin inkişafında mühüm mərhələ təşkil edir. O, musiqişünaslıq və ədəbiyyatşünaslığa aid qiymətli risalələrin müəllifidir. “Kitabul-ədvər” (“Dövrələr və ya dairələr haqqında kitab”) və “Risaleyi Şərəfiyyə” əsərləri musiqi nəzəriyyəsinə aid fundamental risalələrdir. Yaxın və Orta Şərq musiqisində “sistemçilik” adı ilə məşhur məktəbin banisi olan S.Urməvin yaradıcılığının Şərq musiqi nəzəriyyəsi sahəsində ən böyük nailiyyəti Azərb., eləcə də bütün Yaxın və Orta Şərq musiqisinin əsasını təşkil edən səs kompleksləri sistemini qaydaya salmasıdır. Bu sistemə əsaslanaraq, S.Urməvi mükəmməl cədvəl (tabulatura) yaradaraq, 12 meqam dairə və 6 avazın səs qatırını vermişdir. S.Urməvi “Kitabul-ədvər”də özünün icad etdiyi “əbcəd not sistemi” ilə XIII əsrin 4 musiqi parçasını yazıb saxlaya bilmişdir. Əsərlərində bir çox nəzəri və estetik problemləri araşdırmışdır. “Kitabul-ədvər” risaləsinin alyazma nüsxələri dünyanın bir sıra mətbəx kitabxanalarında saxlanılır, AMEA Mİ-nin kitabxanasında bu əsərin İstanbul Nuri-Osmaniyyə kitabxanasından 1940 illərdə U.Hacıbəyovun təşəbbüsü ilə gətirilmiş fotosurati vardır. Səfiəddin Urməvinin “Kitabul-ədvər” və “Şərəfiyyə risaləsi” “Muğam-İrs” layihəsi çərçivəsində “Azərbaycan Mədəniyyətinin Dostları” Fondu və AMEA-nın M.Füzuli ad. Əlyazmalar İnstitutu ilə birgə azərb. dilinə tərcümə olunaraq, çap edilmişdir (2006).

SƏFİƏDDİN URMƏVİ ADINA DÖVLƏT QƏDİM MUSIQİ ALƏTLƏRİ ANSAMBLI – musiqi kollektivi. BMA-da elmi-praktiki laboratoriyada Azərb. qədim musiqi alətlərinin elmi məxəzələr əsasında bərpası və təkmilləşdirilməsi nəticəsində sənətsənəslilik namizədi M.Kərimovun başçılığı ilə yaradılmışdır. İlk dəfə olaraq bərpə edilən musiqi alətlərindən ibarət keyfiyyət və formaca yeni ansambldir. 1996 ildə Ümum-mill lider Heydər Əliyev cənabları ansambli dirləndikdən sonra ona yüksək qiymət vermiş, ansamblla “Səfiəddin Urməvi adına Dövlət ansambli” statusu verilmişdir. Ansamblin repertuarı tədqiqatlar nəticəsində üzə çıxarılmış orta əsr not əsərlərindən, muğam və təsniflərdən, rənglərdən ibarətdir. Hal-hazırda Azərb. Dövlət Musiqi Mədəniyyəti Muzeyinin nəzdində fəaliyyət göstərir.

SƏFƏROVA Zəmfira Yusif qızı (10.06.1937, Bakı) – musiqişünas, əməkdar incəsənət xadimi (1989), əməkdar elm xadimi (2006), sənətsənəslilik doktoru (1996), professor (1998), AMEA-

Zəmfira Səfərova, musiqişünas

nin müxbir üzvü (2007). ABl üzvü. ADK-da təhsil almışdır. AMEA Mİ-nin “Musiqi sənəti”nin tarixi və nəzəriyyəsi” şöbəsinin müdürüdür. Azərb. musiqi elminin tarixinin (XIII-XX əsrlər), U.Hacıbəyov yaradıcılığının tədqiqatçısı kimi tanınmış, U.Hacıbəyovun musiqi əsərlərinin akademik nəşri, Qara Qarayevin elmi irsinin akademik nəşri, M.M.Nəvvabın risalə-

sinin akademik nəşri hazırlayıb çap etdirmiş, Azərb. qədim musiqi terminlərinin lüğətini tərtib etmişdir. Azərb. musiqişünaslığında məxəzəsənəslilik istiqamətini yaratmışdır. 130-a yaxın elmi əsərin (monoqrafialar, kitablar, elmi məqalələri, o cümlədən: “Uzeyir Hacıbəyovun musiqi-estetik görüşləri” (Moskva, 1973), “Qara Qarayev. Elmi-publisistik irsi” (Bakı, 1988), M.M.Nəvvab. “Vüqulul-Ərqaq” (Bakı, 1989), “Azərbaycanın musiqi elmi” (Bakı, 1998), “Həmişəyaşar əonələr” (Bakı, 2000) kitabları) müəllifidir. “Azərbaycanın musiqi elmi” monoqrafiyasında gərkəmlil azərb. ensiklopedist-əlmilər Səfiəddin Urməvinin (XIII əsr), Əbdülqadir Maraginin (XIV əsr), Mir Möhsün Nəvvabın (XIX əsr), Uzeyir Hacıbəyovun (XX əsr) elmi irsi tədqiqata cəlb olunmuş, onların dünya musiqi elminə gətirdiyi yeniliklər dəyərləndirilmişdir.

SƏİD RÜSTƏMOV ADINA XALQ ÇALĞI ALƏTLƏRİ ORKESTRİ – 1932 il mayın 1-də Azərb. dahi bəstəkəri U.Hacıbəyov tərəfindən yaradılmışdır. Tərkibi 22 nəfərdən (simli – tar, kamança qrupları, nəfəsli – zurna, balaban, zərb

İlk Azərbaycan Xalq Çalğı Alətləri Orkestri (üçüncü sıradadır) – U.Hacıbəyov, 1932 ilin fotosu.

- *nağara*) ibarət olan orkestrin dirijoru Ü.Hacıbəyov, dirijor köməkçisi və konsertmeysteri *S.Rüstəmov* idi. Bu, notla çalınan ilk Azərb. x.ç.a. ork. idi. Ü.Hacıbəyov xalq mahnı və rəqslərini bu ork. üçün işləmiş, Qərbi Avropa və rus bəstəkarlarının əsərlərini də orkestrə uyğun şəkildə təsirs etmiş. "*Şur*" və "*Çahargah*" fantaziyaalarını bəstələmişdir. Sonralar *Ü.Hacıbəyov*, *M.Muqəmməyev*, *S.Rüstəmov*, *Q.Salahov*, *Adil Garay*, *F.Əmirov*, *Niyazi*, *S.Əlşənqov* və b. bəstəkarlar bu orkestr üçün orijinal əsərlər bəstələmişlər. 1935 ildən ork. dirijorluq S.Rüstəmovla həvalə olunmuşdur. Xalq artisti, professor S.Rüstəmov 1974 ilə kimi orkestrin bədii rəhbəri və baş dirijoru olmuşdur. 1983 ildən (bəstəkarın vəfatından sonra) ork. Səid Rüstəmovun adı verilmişdir. 1974 ildən kollektivin bədii rəhbəri və baş dirijoru xalq artisti, professor N.Əzimovdur. Fəaliyyət göstərdiyi illərdə tədrisçin ork. tərkibi bir qədər genişləndirilmiş, səslənməni qüvvələndirmək məqsədi ilə orkestrə x.ç.a. müxtəlif növün, eləcə də, fortepiano, kontrabas, klarnet kimi Avropa alətləri əlavə olunmuşdur. Ork. respublikada və xarici ölkələrdə (Rusiya, İran və b.) keçirilən konsertlərdə və mədəni tədbirlərdə daim iştirak etmiş. Ş.Ələkbərova, Xan Şuşinski, S.Qədimova, G.Məmmədov və digər sənətkarları müşayiət etmişdir.

SƏLMƏK - muğam güşəsi, "Şur" dəstgahında "Şur-Şahnaz" şöbəsidən əvvəl səsləndirilir və keçid əhəmiyyəti daşıyır. "Dəşti" ilə "Muya" şöbələri arasında ifa olunur; Orta əsrlərdə Şorç musiqisində 6 avazdan biri.

SƏMA (ərəbi) - həmsəz səslənmə, xoş səslik, gözəl və məlahətli səslənmə, ahangdarlıq, xoş avaz.

SƏMAYI-ŞƏMS (Simayi-şəms - səmadaki günəş) - Zərbi muğam, Şur məqamına əsaslanır. Həm müstəqil şəkildə, həm də "Şur" dəstgahının tərkibində kulminasiya anında iki növdə: hom improvizasiyalı muğam şöbəsi kimi və həm də zərbi muğam kimi ifa olunur. "Səmayi-şəms" zil şöbə olaraq, "Şur" muğam dəstgahında "Əşirən" şöbəsidən sonra gəlir. "Səmayi-şəms"dən sonra "Hicaz" və "Sarənc" şöbələri oxunur və "Nişibi-fəraz" vasitəsi ilə "Şur" muğamının mayasına qayıdış-kadensiya verilir. Muğam şöbələrinin bu ardıcılığı zərbi muğamın müstəqil ifası zamanı da saxlanılır. "Səmayi-şəms"dən sonra "Hicaz", "Sarənc", "Nişibi-fəraz" şöbələri oxunur və zərbi muğamın ifası təsniflə yekunlaşdırılır (adətən, "Gülşəndə fəğan ceylər ikon bülbuli-seyda" təsnifindən istifadə olunur). Poetik mətnin əsasını qəzəl təşkil edir.

Ənənəvi olaraq, Nizami Gəncəvinin "Ay üzli nigarım, kimə mehman olacaqsan" mısrası ilə başlanan qəzəlinə oxunur. Bu zərbi muğamda ikipaylı ritmikə aparıcı əhəmiyyət kəsb edir.

SƏMƏD VURĞUN (Səməd Yusif oğlu Vəkilovun təxəllüsü; 21.03.1906, Qazax r-nu, Yuxarı Səlahit k. - 27.05.1956, Bakı) - şair, dramaturq, ictimai xadim, xalq şairi (1956), əməkdar inco-sənət xadimi (1943), AMEA-nın akademikli (1945), fəxri filologiya elmləri doktoru (1956), SSRİ Dövlət mükafatı laureatı (1941, 1942), XX əsr Azərb. ədəbiyyatının ən görkəmli nümayəndələrindəndir. Onun yaradıcılığı müasir Azərb. şeirinin inkişafında mühüm rol oynamışdır. Yüksək xəlqilik və şeiriyyət, həyat həqiqəti ilə şairin romantik arzularının üzvi vahəddi S.Vurğunun poetik uslubunun başlıca xüsusiyyətidir. Onlarca şeir və poema kitablarının, "Vaqif" (1937), "Fərhad və Şirin" (1941), "İnsan" (1945)

Səməd Vurğun,
şair

və s. pyeslərinin müəllifidir. S.Vurğunun şeirlərinə bəstəkarlar onlarla müxtəlif janrlı əsərlər - opera, kantata, mahnı və romanslar bəstələmişlər. S.Vurğun poeziyasının aşıq və xanəndə yaradıcılığına böyük təsiri olmuşdur. Bir çox ənənəvi aşıq havaları S.Vurğunun sözləri əsasında oxunur (məs., "Dağlar", "Ceyran" və s.). "Qarabəg sikostəsi"ndə də ilk dəfə Xan Şuşinski Səməd Vurğunun "Azərbaycan" şeirindən "Könül keçir Qarabağdan" mısrası ilə başlanan bəndi ifa etmiş və bu da sonradan muğam ifaçılığında bir ənənəyə çevrilmişdir.

SƏNC - yeddi simli musiqi aləti. Zahirli görünüşi tenbura bənzəyir.

SƏRV-SETAH - orta əsrlərdə muğam güşəsi.

SƏRV-SƏHI - orta əsrlərdə muğam güşəsi.

SƏRVSTAN - orta əsrlərdə muğam güşəsi.

SƏSDÜZÜMÜ - səslərin yüksəkliyinə görə ardıcıl düzülüşü. Səsləri qavramaq və ayırmaq üçün onların ilkin sadə sistemləşdirilməsi. Səsdüzümünün növləri: a) ayrı-ayrı alətlərin və ya müğənni səsinin ifaçılıq üçün əlverişli olan bütün səslərin əhatə edən səsdüzümü, b) hər hansı musiqi əsərində, onun hissələrində və ya elementlərində (melodiya və s.) istifadə olunan səsləri əhatə edən səsdüzümü; c) bütöv musiqi sistemlərinin məcmusunu əks etdirən səsdüzümləri. Ciddi surətdə bir-birilə qarşılıqlı əlaqədə olan müəyyən yüksəklikdə səslərin ardıcıl düzülüşü səs sistemini əmələ gətirir (bərabər temperasiyalı səsdüzümü, qeyri-bərabər temperasiyalı səsdüzümü).

SƏS - 1. Musiqi fakturasını təşkil edən hər bir melodik xətt. 2. Müğənni səsi.

SƏS HƏRƏKƏTİ - birlikdə səslənərək musiqi toxumasını təşkil edən səslərin melodik hərəkətidir. Polifonik əsərlərdə səs hərəkətinin əsas məqsədi hər səsni müstəqil səslənməsidir; homofonik əsərlərdə köməkçi səslərin əsas səslərə təbə olmasıdır.

SƏSYAZMA - musiqi ifasının texniki vasitələrlə cihazlardan istifadə edərək köçürülməsi: qrammofon valı, maqnetofon lentli, CD/DVD kimi səsəyazma vasitələrindən istifadə olunur. Şifahi ənənəli Azərb. musiqisində səsəyazma mühüm əhəmiyyətli bir işdir. Qrammofon valılarına, maqnetofon lentlərinə, CD/DVD disklərə köçürülmüş xanəndə və sazəndə dəstələrinin ifa etdiyi muğam və digər musiqi nümunələri xalqın mədəni sərvətinə çevrilərək yaşayır, muğam ənənələrinin qorunmasında, onların gələcək nəsillərə ötürülməsində mütləm əhəmiyyət kəsb edir.

SƏSYAZMA ŞİRKƏTLƏRİ - bax "Azərbaycan Dövlət Səsəyazmaları Arxiv".

SƏTTAR (1820, Ərdəbil - . . .) - XIX əsrin ən tanınmış və istedadlı xanəndələrindən biri. Anadan olması və vətəni tarixi haqqında dürüst məlumat yoxdur. Bəzi mənbələrə əsasən, Səttar ilk gənclik illərindən musiqiyə həvəs gətirmiş, Azərb. və İran məhəllələrində gözəl səsle oxumuşdur. Yaxşı səsi olduğunu görə Ərdəbil ruhanilərinin təhriki ilə dini mərasimlərdə iştirak etmiş, lakin bir müddət sonra bundan uzaqlaşaraq, xalq şənliklərində xanəndə kimi çıxış

Səttar, xanəndə

etməyə başlamışdır. Arıq 20-25 yaşlarında bütün Azərb. və İranda tanınmış və Ərdəbil rühaniləri tərəfindən təqdim olunan Səttar, Tehrana, daha sonra Tebrana gəlir. Bir neçə il İran şairi Məhəmməd Mirzənin sarayında xanəndəlik edir. 1844 ildə Naxçıvan səfərinə keçir və bir rəda bəylik hərmətlə qarşılanır, məclislərdə vətənlər. Muğam məclislərində bunda Səttarın görkəmli gürücü şair N.Baratayvili ilə tanış olması. Baratayvili onun oxumalarına heyran olaraq, "yüksək qiymətləndirmişdir. N.Baratayvili onun evində təqdim edilən poeziya və musiqi gecələrində Səttarın böyük məlahətli və sənətinə minnətdar etdirdi. Bu məclislərdə iştirak edən Naxçıvan xanının qızı Qonça bəyimin sevgilisi N.Baratayvili gəli gürücü dilinə çevirmiş. Səttar isə bu səfərlər əsasında həm Azərb., həm də gürücü dilində məhəllət oxumuşdur. Bir müddət sonra Səttar İravana və Fətəlsə gəlir, bu səfərlərində musiqi həyatında yaxından iştirak edir. O, həm musiqi məclislərində və ziyafətlərdə, həm də açıq həvalədə təqdim olunan konsertlərdə muğam və xalq mahnılarını bəylik məlahətli ifa edərək, onları Qafqaz xalqları arasında təbliğ etmişdir. Səttarın repertuarı geniş və rəngarəng idi. O,

"Zəmin-xarə", "Dəsti", "Rahab", "Şuştər", "Bayatı-İstahan", "Rast", "Çahəgah" muğamlarının xüsusi bir zövqlə oxunması və çox sevilmişdir.

Misilsiz səsa malik olan Sattarı Tiflisdə yaşayan rus və İtalyan musiqiçiləri öz konsertlərinə oxumaq üçün dəvət edirdilər. Tiflis teatr orkestrinin dirijoru, İtalyalı skripkaçı Maloqolimin konsertində Sattar böyük müvəffəqiyyət qazanmışdır. Sattarın 1853 İldə məşhur skripkaçı Miller ilə, müğənni Seymur-Şif ilə birlikdə konsertləri isə Tiflisin mədəni həyatında əlamətdar hadisə olmuşdur. Sattarın xanəndəlik məharəti dövrünün bir çox mədəniyyət xadimlərinin diqqətini cəlb etmişdir. Məşhur fransız yazıçısı Jul Vern Tiflisə səyahət etdikdən sonra yazdığı "Arxipləq alovlanır" əsərində Sattarın səsinə yüksək qiymətləndirmişdir. Rus şairi Y.Polonski də dələlərlə Sattarın yarıqlı səsinə və avazını öz şeirlərində tərənnüm etmişdir. Sattar İran, Türkiyə, Rusiya hökumətləri tərəfindən də orden və medallarla təltif olunmuşdur.

SƏVƏNDƏR – qədim musiqi aləti, yastı sandıça şəklində, təknəsi üzərində 16-dan 24-ə qədər polad simi olan zərbli, simli musiqi aləti. Zəhiri görünüşü etibarən İtalyan santura çox bənzəyir. Səvəndəri də santur kimi, iki nazik çubuqla simlərin üzərinə vuraraq səsləndirirlər.

SİLSİLƏ FORMALAR (yunan: *kyklos* – dairə, dəirəvi) – musiqi əsərinin quruluş forması olub bir neçə tamamlanmış, müxtəlif xarakterli və təmli hissələrdən ibarətdir; bu hissələr daxili vəhdət və kontrast prinsiplinə əsaslanaraq ardıcılıdır.

Silsilə formaları *süita*, *sonata silsiləsi* aiddir; Muğam dəstgahlar silsilə formada qurulur.

SİMFONİK MUĞAM – Azərb. musiqisinin bir janrı, 1948 İldə bəstəkar Fikrət Əmirov tərəfindən yaradılmışdır. F.Əmirovun muğamlarının musiqi materialına və kompozisiya xüsusiyyətlərinə əsaslanaraq yazdığı "Şur" və "Kürd-Övşəri" simfonik əsərləri ilə Azərb. simfonik musiqisində bu janrın bünövrəsi qoyulmuşdur. Janrın əsas xüsusiyyəti ondan ibarətdir ki, burada muğam dəstgaha xas olan tədrici ardıcılı yüksələn inkişaf prinsipi, onun kompozisiya quruluşu, dramaturji hərəkət xətti saxlanılmış, eyni zamanda, muğam melodiyalarının inkişafında simfonik işləmə, rəngarəng orkestrləşdirmə üsulları tətbiq olunmuşdur.

Bir çox Azərb. bəstəkarları bu janra müraciət etmişlər. Niyazi "Rast", S.Ələsgərov "Bayatı-Şiraz", F.Əmirov "Gülüstan Bayatı-Şiraz", T. Bakıxanov "Hümayun", "Nava", "Rahab" və s. simfonik muğamlarını yaratmışlar.

SİMFONİK ORKESTR – *bax: orkestr*.

SİMFONIYA (yunan: *symphonia* – ahəngdar, həmsəz, həməvaz) – musiqi janrı; müasir mənada, sonata silsiləsi formasında yazılmış ork. üçün əsər. XVIII əsrdə Avropa ölkələrində instrumental musiqinin təkamülü nəticəsində meydana gəlmişdir. Simfoniya, adətən, dörd hissədən ibarət olur. Bəzi bəstəkarların yaradıcılığında beş, altı və yeddi hissəli simfoniylara, bəzən bir hissəli simfoniylara rast gəlinir. Simfoniya – simfonik ork. ifadə vasitələrinin

Simfonik orkestrin müşayiətilə məşhur İspan opera müğənnisi Monserrat Kabalyenin Bakıda konsertləri, 2004 il

istifadə olunduğu musiqi formasıdır. Azərb. bəstəkarlarının yaradıcılığında muğamla bağlı simfoniya xüsusi yer tutur: *bax: V.Ağəzəzov, A.Məlikov, A.Əlizadə, P.Bülbüloğlu və b.*

SİMPOZIUMLAR – Şifahi ənənəli professional musiqinin müxtəlif problemlərinə həsr olunmuş simpoziumları və konfransların keçirilməsi ənənə halını almışdır. XX əsrin 60 illərindən başlayaraq vaxtaşırı belə tədbirlər keçirilir. YUNESKO-nun Səmərqəndə təşkil etdiyi I, II, III (1973, 1983, 1987) Beynəlxalq musiqişünaslıq simpoziumları önəmlidir. Bu simpoziumların əsas devizi belədir: "Yaxın və Orta Şərq xalqlarının ənənəvi şifahi-professional musiqisi və müasirlik". Hər üç simpoziumda Azərb. musiqişünaslar və muğam ustaları iştirak etmiş, musiqi mədəniyyətini layiqincə təmsil etmişlər. Simpoziumların materialları "Professionalnaya muzika ustoyu traditsii narodov Blijneqo i Sredneqo Vostoka i sovremennost" (Təşkənt, 1981), "Traditsii muzikalnax kultur narodov Blijneqo i Sredneqo Vostoka i sovremennost" (Moskva, 1987) adlı məqalələr toplusunda çap olunmuşdur.

Bundan başqa, Moskva'da "Ənənə və müasirlik" mövzusunda VII Beynəlxalq musiqi konqresi (1971), Alma-Atada Asiya ölkələrinin III Beynəlxalq tribunası (1973), Daşkənddə "Makam, muğam i sovremennoe kompozitorskoe tvorçestvo" (1978) başlığı altında elmi-nəzəri konfrans, Düşənbədə orta əsrlərin məşhur musiqiçilərinə olan Barbədin xatirəsinə həsr olunmuş "Barbəd – Əpoxi i traditsii kulturi" mövzusunda konfrans (1989), YUNESKO-nun nəzdində fəaliyyət göstərən Beynəlxalq musiqi şurasının "Ənənə və müasirlik" mövzusunda VII konqresi (VII mejdunarodniy sovet pri YUNESKO, 1971) keçirilmişdir.

SİNC (zinc) – zərbli musiqi aləti. Mis, bürünc (tunc) və qismən gümüş birləşməsinin (xəltəsinin) döyüclənib çəkilməsi yolu ilə iki böyük boşqab (nimçə) şəklində düzəldilir. Bir-birinə vurularaq səsləndirilir.

SİNKOPA (yunan: *synkope* – kəsib gödəltmə; fransız – özündən getmə) – xanənin zəif hissəsində verilən vuruğu aksentli not. Sinkopa çox zaman xanənin güclü hissəsindəki pauzadan və ya əvvəlki xanə ilə bağlayıcı notdan sonra istifadə olunaraq ritmədə gözənlilməz, kəskin element əmələ gətirir.

SOLFECİO (İtalyan: *solfeccio*; solfa – notlar, musiqi işarələri, qammlar) – işıraqçılardan eşitmə qabiliyyətini inkişaf etdirmək üçün təyin edilmiş

fənn. Solfecio musiqi imlasının yazılmasından və notların (adətən, üzündən) adlarını hecalarla tələffüz edilməsindən ibarətdir. Musiqi məktəblərində muğamın tədrisi prosesində solfecio fənninin əhəmiyyəti böyükdür.

SOFİNAMƏ – "Mahur" dəstgahının son şöbələrindən biri.

SOLİST (İtalyan: *solista* – solo ifaçı) – bir səs üçün və ya alət üçün yazılmış əsərin ifaçısı; ansamblda əsas, daha qabarıq partiyanın (bütün əsərdə və ya onun ayrılmış hissələrində) ifaçısı. Muğam ifaçılığında solist – xanəndə instrumental ansambllar – sazəndə dəstəsinin müşayiəti ilə çıxış edir.

SOLO (İtalyan: *solo*; latın: *solus* – tək, tənha, vahid) – Bir ifaçının müstəqil çıxışı. Ansamblda daha qabarıq və mühüm partiya. Muğam ifaçılığında muğamların müxtəlif alətlərdə solo ifası geniş tətbiq olunur. Muğam ansambllarında xanəndənin partiyası solo əhəmiyyətlidir, ayrı-ayrı epizodlarda tar və kamança alətlərinin solo səs diqqətəlayiqdir.

SOPRANO (İtalyan: *vopra* – üzərində, üstündə, fəvqəndə) – ən yüksək qadın səsdir. Diapazonu: kiçik oktavanın si səsindən – III oktavanın do səsinə kimi. Sopranonun növləri: dramatik soprano – doğulmuş gənc qadın səs; lirik soprano – yüngül, cingiltli səs; koloratur soprano – ixtisari, çəvik səs.

SOT (sobt, sout) – səs; elastik keyfiyyətə malik cism (sim, ya sağanağa çəkilmiş dəri, metal ya ağac boru daxilində üfəyərək hərəkətə gətirilən hava) ehtizarı nəticəsində əldə edilən səs. Soutun əsas xassəsi: a) ucaqlıq; b) müddət; c) təmizlik; ç) qüvvət. Şərq musiqi kitablarında sout aşağıdakı əlamətlər üzrə sənədlənir: (b) sout-ocət – bəm səs, aşağı səs – (bas); (bi) sout-çihvər – ucadan, bərkənd oxumaq, çalmaq – (forte); (bi) sout-xəlit – yavaş səsə oxumaq, çalmaq – (piano); (bi) sout vahid – bir səsə oxumaq, çalmaq – (unison).

SÖPEHR (sepehr) (fars: göy, səma, asman) – Şərq musiqisində "Rast-pəncəgah" dəstgahında muğam şöbəsi.

SÖRÜŞ (sorus) (fars: mələk, mələkə) – Şərq musiqisində "Mahur" dəstgahında quş.

SUFİLİK (ərəbcə hərfi monast – yun əbali) – İslam dinində mistik cərəyan, təlim. VIII əsrdə Suriyada yaranmış. Məqrib ölkələri və İspaniya

yada. Azərb. və Orta Asiyada, Hindistan, Malakka və Sumatradə yayılmışdır. Sufilik təliminin banisi Zünnun əl-Misri (IX əsr) və Əbu Abdullah əl-Müsaibî olmuşlar. Sufilər xüsusi rəqslər və ya duaların sonsuz təkrarı ilə intuitiv idrakla, "nurlanmaya" cəhd etmişlər. Sufinin Allaha çatmaq yolunda anı olaraq nurlanması, ekstatik vəziyyətinə gəlməsi Əbu-Abdullah əl-Müsaibîyə aid edilir. Sufinin sirli yolunda ilk pillə bəyət, ikincisi - tərifiqət, üçüncüsü - haqiqətədir (haqiqəti Allahda tapmaq). Sufiliyin bir çox təriqətləri olmuşdur. Sufilikdə əsas ideyalardan birinin musiqinin qəlbini paklaşması üçün ən yaxşı vasitə olması ideyasıdır. Musiqi ilə ilahilik axtarmaq, Allaha yol açan musiqini yaratmaq və ondan istifadə etmək sufi musiqi təcrübəsinin və estetikasının əsas göstəriciləridir. Sufilikdə muğamlar ülvü vəhərdir. Allahın əta etdiyi musiqidir. Muğam haqq çatmaq yolunda, Allaha qovuşmaq yolunda pillələrdir. Hər bir muğam bir neçə mənəvi keyfiyyətləri, kamil şəxsiyyətin bir neçə səviyyəsini özündə təcəssüm edir.

SUFİYAN – Yaxın Şərq xalqlarından bəzilərinin (türk, ərəb) musiqisində çox təsadüf olunan vözn ölçüsü.

SUZİ-GÜDƏZ (fars: dörd çəkmək, qəm, qüssə, iztirab) – Azərb. musiqisində: "Mahur" və "Rahab" dəstgahlarının son şöbəsi.

SÜLEYMAN RÜSTƏM (Süleyman Əliabbas oğlu Rüstəməzadənin təxəllüsü: 12.03.1906, Bakı – 10.06.1989, Bakı) – şair, dramaturq, ictimai xadim, xalq şairi (1960), əməkdar incəsənət xadimi (1943), SSRİ və Azərb. Dövlət mükafatı laureatı (1950, 1970). Bakı Dövlət Universitetində və Moskva Dövlət Universitetində təhsil almışdır. Yaradıcılığı ilə Azərb. ədəbiyyatını zənginləşdirən S.Rüstəm "Günəşli sahillərdə" (1963), "Bahar düşüncələri" (1965), "Bir az da məhəbbətdən" (1965) və s. şeirlər kitabının, "Təbriz şeirləri" silsiləsinin, dram əsərlərinin, poemaların müəllifidir. Onun lirik şeirləri və qəzəlləri xanəndələrin müraciət etdiyi poetik qaynaqlardandır.

SÜRÜŞDÜRMƏ BARMAQ – tar ifaçılığında istifadə olunan üsullardan biri. İfa zamanı simlər üzərində səslərin bir pərdədən digərinə mizrab vurmadan barmaq sürüşdürməsi vasitəsi ilə keçid üsuluna deyilir. Bu hal muğamda ibarə və cümlələrin sonluqlarında və kadensiyalarda daha çox özünü göstərir. ■

Ş

ŞADÖRVAN-MİRVARİD – orta əsrlər ədəbiyyatında göstərilən məhni adı.

ŞAİR – 1. Yaxın və Orta Şərqi bir çox xalqlarının, o cümlədən azərbaycanlıların yazılı ədəbiyyatında şeir yaradıcısı. 2. Orta Asiya xalqlarında şair (türkməncə - şaxir, tatar və qazaxca - şaqıyr) – Azərb. aşığı kimi, eyni zamanda, nağılçı, şair-improvizator, xalq qəhrəmanlığı və məhəbbət dastanlarının ifaçısıdır.

ŞAHNAZ – 1. Kiçik həcmli muğam. XIX əsrin ifaçılıq təcrübəsində ham müstəqil muğam döşəgahi, həm də muğam şöbəsi kimi mövcud olmuş (Mir Möhsün Nəvvab "Vəzühil-Ərqaqım"), sonradan kiçik həcmli muğama çevrilmişdir. "Şur" muğam ailəsinə daxildir. Tərkibi üç şöbədə ibarətdir: "Şahnaz", "Dilkəş", "Zil Şahnaz" ("Şöddi-şahnaz"). Bu muğamın musiqisi coşğun, ehtiraşlı, eyni zamanda, lirik, təsirli xarakter daşıyır. 2. Orta əsrlərdə Şərq xalqlarının musiqisində 6 avazdan biri.

ŞAH İSMAYIL I, XƏTƏI (17.07.1487 – 23.05.1524, Ərdəbil) – dövlət xadimi, sarkərdə, şair. I Şah İsmayıl 1501 ildə Təbrizdə özünü şah elan etmiş və paytaxtı Təbriz olan Azərb. Səfəvilər dövlətinin əsasını qoymuşdur. Onun dövründə Səfəvilər dövləti Yaxın Şərqi qüdrətli dövlətlərdən birinə çevrilmiş, iqtisadiyyat və mədəniyyət inkişaf etdirilmişdir. Şah İsmayıl "Xətai" təxəllüsü ilə Azərb., fars və ərəb dillərində yazan görkəmli şair olmuşdur. Onun yaradıcılığı Azərbaycan poeziyası tarixində mühüm mərhələ təşkil edir. Şərq ədəbiyyatı klassiklərinin əsərlərindən, xüsusilə Nəsimi poeziyasından bəhrələnmişdir. Xətai aruz və heca vəznlərində həm klassik, həm də xalq şeiri formalarında epik və lirik əsərlər yazmışdır. "Dəhnəmə" ("On məktub", 1506) poeması, əxlaqi-didaktik və fəlsəfi "Nəsihətnəmə" məsnəvisi anadillə Azərb. epik şeirinin ilk nümunələrindəndir. Əsərləri poetik dilinin sadəliyi, təbiiyyəti, orijinal üslubu ilə diqqət cəlb edir. Azərb. ədəbi dilinin inkişafında mühüm xidmətləri var. O, anadilli poeziyanın inkişafına müstəsna əhəmiyyət vermiş, Azərbaycan dilində yazan şairlərə hamilik etmiş, sarayında şairlər məclisi yaratmış, incəsənətin - rəssamlığın, musiqinin, aşiq və muğam sənətinin inkişafına xüsusi fikir vermişdir. Onun qəzəlləri xanəndələr tərəfindən ifa olunaraq, çox məşhurlaşmışdır. Şah

İsmayilin əsərləri Şərq ölkələrində geniş yayılmışdır, əsərlərinin əylənmələri dünyanın məşhur muzeylərində saxlanılır, nəşr olunur, xarici dillərə tərcümə olunur, tədqiq edilir.

"ŞAH İSMAYIL" – Azərb. məhəbbət dastanı. 10-a yaxın variantı toplanmışdır. Bəzi mülhəzələlər görə, dastan I Şah İsmayılın (ya da II Şah İsmayılın) adı ilə bağlıdır. Burada Şah İsmayılın Gülzərə aşiq olması, bir sıra macaralardan sonra ona qovuşması, atasının taxtına keçməsi və ədalətli hökmdar olması təcəssüm olunur. Dastanda qəhrəmanlıq motivləri də öz əksini tapmış, Ərəbzəngi kimi cəngəlvər qadın obrazı verilmişdir. Bu dastan əsasında Müslüm Maqomayev "Şah İsmayıl" muğam operasını (1916) yaratmışdır.

ŞAH XƏTƏI – 1. XIX əsr Azərb. musiqisində "Şahnaz" dəstgahına şöbə; 2. Ənənəvi aşiq havası.

ŞAH PƏRDƏ – dərtilmiş simli musiqi alətlərinin (tar, saz) qoluna bağlanmış pərdələrdən mərkəz mövqe tutanları; adətən, aqiq simdən bir oktava yuxarı səslənən pərdələr.

ŞAXƏ – mənsub olduğu dəstgahın kökünü (məqamın) əsaslanaraq və həmin dəstgah intonasional sahəsində qalaraq, özlüyündə bir neçə şöbədə ibarət yeni bir dəstgah təşkil edən muğam şöbələrindən məcmusu; məs., "Şur" muğam ailəsinə daxil olan "Dəsti", "Əbu-əta" və s. kiçik muğamlar.

ŞAMAXI MUĞAM MƏCLİSLƏRİ – XIX əsrin II yarısında Şamaxıda məşhur mülkədar Mahmud ağa tərəfindən yaradılan və Şirvan zonasında xanəndəlik sənətinin inkişafında mühüm rol oynayan musiqili poetik məclislər. Çox zaman Mahmud ağanın məclisi adlandırılır. Mahmud ağa Əhməd ağa oğlu (1826-1896) bütün Qafqazda tanınmış musiqi xadimi, sənəti, şeiri, musiqi sevon, əlaqıç, qonaqpərvər bir məcenat – incəsənət həmyaşıdır. O, musiqiçilərin qayğısına qalır, onlara maddi köməyini əsirgəmir. O dövrə Qafqazın bütün məşhur xanəndə və tarzənləri Mahmud ağanın məclisində iştirak etdirlər. Şamaxı şəhərinin abadlaşdırılmasında onun müstəsna xidmətləri olmuşdur. Bu dövrə Şamaxıda Seyid Əzim Şirvaninin başçılıq etdiyi "Beytüs-Sofa" adlı ədəbi məclisi də fəaliyyət göstərirdi. Mahmud ağa həmin məclisin üzvlərinə himayədarlıq edirdi. Seyid Əzim Şirvani ilə dostluq əlaqələri saxlayırdı. Özü də şeiri, musiqi çox seviridi, gözəl tar çalır və muğamları pəsdən oxuyurdu. O, öz mülkəsinə musiqili gecələr keçirmək üçün düzəltdirdiyi xüsusi sa-

londa tez-tez xanəndələrin müsabiqəsinə keçirir, birinci yerləri tutanlara qiymətli hədiyyələr və mükafatlar verirdi. Mahmud ağanın musiqi məclisinin sədəsi nəinki bütün Qafqazda, hətta onun sərhədlərindən çox-çox uzaqlarda belə yayılmışdı. XIX əsrin II yarısında Şamaxıya qonaq gələn bir çox səyyahlar Mahmud ağanın evinə düşürdülər. Fransız yazıçısı Aleksandr Dumanın, rus rəssamı knyaz Qaqarinin və b. bu haqda məlumatları maraqlıdır. Mahmud ağanın musiqi məclislərində yerli musiqiçilərlə birlikdə Tiflis, Qarabag, İran musiqiçiləri də çıxış edirdilər. Hacı Hüsü, Məşədi İsi, Bülbulcan, Ərdəbilli Səttar, Sadiqcan, Cəbbar Qarəyğodı kimi dövrünün məşhur xanəndələri Mahmud ağanın qonağı olub, onun təşkil etdiyi musiqi məclislərində iştirak etmişlər. Bir çox tarixi sənədlərdən məlumdur ki, bu sənətkarlar içərisində Mahmud ağanın ən çox hörmət bəslədiyi və tez-tez Şamaxıya dəvət etdiyi xanənda Hacı Hüsü və tarzən Sadiqcan olmuşdur. Mahmud ağa öz məclislərinə gənc musiqiçiləri də dəvət edib onlara klassik Şərq musiqisindən təlim vermişdir. Onun məclisi bütün Zaqafqazda musiqiçilər üçün bir növ sənətkarlıq məktəbi idi. Burada ifaçılıq təlimi alan və çalğısı bəyənən hər bir musiqiçi təqdir olunardı. Şamaxıda yetişmiş Mirzə Məhmədməhəmə, Məhdi, Məbud, Şükür, Davud Səfiyarov kimi xanəndələr, Məhmədqulu və Hüməyvi kimi tarzənlər Mahmud ağanın yetirmələri olmuşlar. O zaman Şamaxı musiqi məclisinin şöhrəti çox uzaqlara yayılmışdı. Azərb. hər yerindən oxuyan, çalan, oynayan Şamaxıya gəlmiş Mahmud ağa qarşısında öz sənətini nümayiş etdirməyə can atardı. Təsədüfi deyildir ki, Mahmud ağanın adı və Şamaxı musiqi məclisi bu gün də xatırlanı və örnək kimi göstərilir.

ŞAŞMAKOM, ŞƏŞMAQAM (fars: alti+maqam) – şifahi ənənəyə malik olan orta əsrlər özbək-türk professional musiqi janrı. XVIII əsrdə formalaşmışdır. Silsilə osor olan Şaşmakom altı rücnəmli müstəqil əsərdən – Buzruq (Buzruq), Rəst, Navo, Duqoq, Şeqoq, İrok makamlarından ibarətdir. Hər makom iki həcmli instrumental və vokal bölmələrdən ibarətdir. Bu bölmələr müxtəlif janrlı pəsvərlər daxildir. Hazırda Şaşmakom Nuxara və Sarızim novləri var. Şaşmakom tam şəkildə nota salınmışdır.

ŞAPALAQ – əl ilə vurularaq (ağacsız) səsləndirilən zərbli musiqi alətlərində (nağara, dəl və s.) xüsusi çalğı üsulu.

ŞƏŞGAH – diatonik əsas səsduzumunun altıncı səsi.

ŞƏB-FƏRRUX – Yaxın Şərq xalqları musiqisinin də təmsil adı.

“ŞƏBİH” – orta əsrlərdə Yaxın və Orta Şərq ölkələrində, o cümlədən, Azərbaycanda yaranmış dini-misteriya tamaşası. Meydan teatr formalarının biri olan “Şəb”in öz dramaturgiyası və özünəməxsus poetikası olmuşdur. Epik xarakterli bu əsərlərdə islam tarixində baş vermiş faciəli hadisələrdən götürülmüş epizodlar başlıca yer tutur. Məhərrəmlik günlərində oynanılan “Şəbih” tamaşalarında İmam Hüseyn və onun tərəfdarlarının Yezid və onun adamları ilə döyüşləri təsvir edilir, birincilərə rəğbət, məhəbbət, ikincilərə nifrət təlqin olunur. Bu tamaşalarda melodramatizm, naturalizm, pafos, patetika, simvolika geniş yer tutur. “Şəbih” tamaşaları şəhərgördənlər tərəfindən idarə edilir, musiqi ilə müşayiət olunurdu. Ədəbi cəhətdən dini məzmunlu olan “Şəbih”lərin musiqisi dünyəvi səs-yuvu daşıyırdı. U.Hacıbəyov “Şəbih” tamaşalarını Azərb. operanın yaranmasının birinci amili hesab edirdi. “Şəbih”lərdə muğamlardan geniş istifadə olunurdu. Keçən əsrlərin xanəndələri belə dini mərasim tamaşalarında iştirak edirdilər. Bülbulün yazdığına görə, məs., “Qasım şəbih”i verildən öncül “Bayatı-Sıraz”-la başlanırdı, burada iştirak edənlərin hamısı “Bayatı-Sıraz” muğamını yaxşı bilməli idilər. Mərasimdə iştirak edənlərin rolları ehtə bölünürdü ki, onlar “Şəbih” mərasiminin tələbi üzrə bir-birini tamamlayırdı. Birisi oxuyub müəyyən yerdə kəsədikdə, o birisi onu davam etdirməli idi. Beləliklə, bir dəsiqah bir neçə nəfər arasında mükməmlə surətdə icra edilirdi. “Şəbih”lərdə “Şur”- “Səğal”-Zabul” dəstgahları da tamam oxunardı. Şuşada Xarrat Qulunun təşkil etdiyi məktəbdə “Şəbih”lərdə iştirak etmək üçün gənclər yetişdirilirdi. Burada muğam dəstgahlarının oxumaq qaydaları dərindən mənimsənənlər və noticəyə, onun şagirdləri klassik muğamları oxumaq sahəsində ustad sənətkarə çevrilirdilər.

ŞƏDDİ-ŞAHNAZ – muğam şəbəsi. “Şədd” – bir melodiyanın ən ucadan, zildən oxunan hissəsi-nə deyilir. “Şahnazın zili” mənasını verir. İlaçılıq təcrübəsində “Zil Şahnaz” muğam şəbəsinə bəzən belə adlandırılır.

ŞƏHDİ-ŞAHNAZ – muğam şəbəsi. “Şahnazın bəli” mənasını verir.

ŞƏHRİYAR MƏHƏMMƏD HÜSEYN HƏCİ MİRƏĞA OĞLU (1906, Təbriz – 1988, Təbriz) – Azərb. şairi. Mütəsrif Cənubi Azərb. və İran poeziyasının ən böyük nümayəndələrindən biri. Azərb. və fars dillərində əsərlər (dörd cildlik divan) yazmış.

1903 ildə Bakıda keçirilən Şərq konsertinin programı

Театръ С. Э. А. Матвеева
Понедельникъ 27-го Января 1903 года.

ПРОГРАММА

ВОСТОЧНАГО КОНЦЕРТА

Отдѣленіе I.

- 1) Арсапар исл. Восточный оркестръ.
- 2) Седата исл. Шамъ. Касъва (Сиринъ и Коэнъ)
- 3) Пугуръ илѣ Татарскыя пѣсенъ илѣ трюма шипонъ.
- 4) Теснифъ исл. хоръ. Шамъ.

Отдѣленіе II.

- 1) Соло на дуэтъ исл. Аниетъ. Назаръ-Кули.
- 2) Ботъ-Ширекъ исл. Селеъ (Арчунъ, Чанакъ).
- 3) Татарскыя пѣсенъ исл. Аниетъ.
- 4) Теснифъ исл. хоръ. Шамъ.

Отдѣленіе III.

- 1) Соло на кевенчъ исл. Ованесъ.
- 2) Шугуръ исл. Аниетъ. Маринъ, Мовселъ.
- 3) Татарскыя пѣсенъ исл. трюма шипонъ (соло).

Отдѣленіе IV.

- 1) Татарскыя пѣсенъ исл. трюма шипонъ.
- 2) Бамъ-Казаръ исл. Шугуръ (Маринъ, Мовселъ).
- 3) Шикестъ исл. Восточный оркестръ. Мугамъ илѣ пѣсенъ Аббасъ-Кули.

Начало въ 8½ часоу вечера.

قوسميرت

1) حله جانلق	11 آراسپار
2) قاس (شور و قوسرا)	12 سدا
3) قاسق	13 برک سارن
4) حواسق	14 تسنفا

تعا دؤم

1) مائق حاسق	11 بک و
2) سدا آراس و آواس	12 سات سيار
3) قاسق	13 برک سارن
4) آواسق	14 تسنفا

تعا ستم

1) آواس	11 بک حاسق
2) مل سکر (برک و موس)	12 قاسق
3) قاسق (آواس)	13 برک سارن

تعا چهارم

1) مائق	11 برک سارن
2) حواسق (برک و موس)	12 سدا
3) حواسق (برک و قاسق)	13 حک

Музыкальна А. Акерманъ. Муғамъ әрәсләре Хасрәтовъ.

(The prog. 27 Janua 1903. Eastern State Museum. The prog. 27 January 1903.)

klassik Azərb. və fars şeiri ənənələrindən bəhrələnməmiş, onları yeni poetik axtarışlarla üzvi surətdə qovuşdurmuşdur. Şəhriyarın “Heydər bəbaya salam” (1954) poeması Cənubi Azərb. poeziyasında yeni mərhələ olmuş, anadilli poeziyaya geniş yol açmışdır. Poemada dogma yurdun gözəllikləri, xalqın adət və ənənələri məhəbbətə, canlı xalq dilində tərənnüm olunmuşdur. Şəhriyar bir çox şairlərlə – Süleyman Rüstəm, Bəxtiyar Vahabzadə, Nəbi Xəzri və b. ilə yaxın dostluq əlaqələri saxlamışdır. Onun yaratdığı şeirlər və qəzəllər dillər əzbörinə çevrilmiş, o cümlədən, muğam ifaçılarına da böyük təsir göstərmişdir.

ŞƏKKİ-ŞAHNAZ – muğam şəbəsi. “Şəkk, şühəli şahnaz” mənasını verir.

“ŞƏRQ KONSERTLƏRİ” – XIX əsrin axırlarında xanəndə və çalğıcılardan musiqili səhnəciklərdə çıxışlarına verilən ad. Moskvada, Peterburqda, Tiflisdə və b. şəhərlərdə təşkil olunan “Şərq konsertləri”, əsasən, yoxsul müsəlman (Azərb.) talabələrinə maddi yardım göstərmək məqsədində daşıyırdı. “Şərq konsertləri”nin programı, əsasən, xanəndə və sazəndə dəstəsinin ifasında muğam və təmsilolundu ibarət olduğuna görə, bu konsertlər simfonik və kamera musiqisi konsertlərindən fərqləndirmək üçün

Şərq konsertinin iştirakçıları

belə adlandırılırdı. Bu cür konsertlərə bəzən aşıq dəstələri də dəvət olunur, həmçinin, musiqili səhnəciklər də daxil edilirdi. Azərb. ilk “Şərq konserti” 1901 ildə Şuşada, “Xəndəmir teatrı”nda yazıçı Ə. Haqverdiyevin təşəbbüsü və rəhbərliyi ilə təşkil edilmişdir. Həmin konsertdə çıxış etmək üçün Qarabağın ən yaxşı sazəndə dəstələri, məşhur xanəndələrdən Cabbar Qarvağdoğlu, Keçəcəoğlu Məhəmməd, Qasım Abdullayev, tarzəndələr Mirza Sədid, Əsəd oğlu (Sadiqan), Moşodi Zeynal, Gulablı aşıqları Abbasqulu və Nəcəfqulu dəvət olundu. Konsertdə Ə. Haqverdiyev 12 nəfərdən ibarət ansambli, el nəğmələrinə ifa edən xor dəstəsinə səhnəyə çıxarmışdır. Bu konsert onun tərtib etdiyi “Azərbaycan toyu” musiqili tamaşası ilə başa çatdırılmışdır. Bakıda ilk “Şərq konserti” yenə də Ə. Haqverdiyevin rəhbərliyi ilə 1902 ildə olmuş, burada Şuşadakı konsert programı təkrar göstərilməsi, eyni zamanda, Ələsgər Abdullayev, Seyid Mirhəbibov kimi məşhur Bakı xanəndələri də iştirak etmişlər. Xalq tərəfindən rəğbətə qarşılandığına və çox sevildiyinə görə “Şərq konsertləri”nin təşkil müvafiqi hal almış və bu konsertlərdə o dövrün tanınmış xanəndələri sazəndə dəstələrinin müşayiəti ilə çıxış etmişlər. Muğamın konsert səhnəsinə çıxarılmasında, ümumiyyətlə, Azərb. mədəni həyatında mütləq önəmiyyətə malik olmuş “Şərq konsertləri”nin qorunub saxlanması atışları bu barədə məlumat verən qiymətli mənbələrdir. “Şərq konsertləri”nin ənənəsi bu gün də davam etdirilir. “Muğam konserti”, “Muğam axşamı” adı ilə müasir dövrdə də keçirilərk, geniş dinləyici kütləsi cəlb edir. Bu konsertlər muğam sənətinin inkişafında, yaşadılmasında və təbliğində mühüm rol oynayır.

“ŞƏRQ GECƏLƏRİ” – XX əsrin əvvəllərində Azərbaycanda təşkil edilən geniş proqramlı konsertlərə verilən ad. “Şərq gecələri”ndə xanəndə və aşıqların çıxışları ilə yanaşı, kiçik həcmli teatr tamaşaları göstərilir, rəqslər təşkil olunurdu. Azərbaycanda ilk “Şərq gecəsi” 1907 ildə Bakıda “Müsəlman xeyriyyə cəmiyyəti” tərəfindən şəhər yoxsullarının xeyrinə keçirilmişdir.

ŞİKƏSTƏ (horli mənası: sınıq, qırıqmış, məğlubl edilmiş – musiqi janrı. Aşıq yaradıcılığında geniş yayılmış və bir çox növləri meydana gəlmişdir: “Qazax şikəstəsi”, “Kərəm şikəstəsi”, “Bədam şikəstəsi”, “Turabi şikəstəsi” və s. Xanəndəlik sənətində “Qarabağ şikəstəsi”, “Kəsmə şikəstəsi”, “Sırvan şikəstəsi” kimi növləri tanınmışdır. Bütün şikəstə növləri səğah məqamında qurulur. Həzin, təsirli xarakterli musiqi məzmununa malikdir.

likdir. Müğam sənətində geniş təbiiq olunan "Şikəsteyi-fars" müğam şobəsi də bu qəbildəndir.

ŞİKƏSTEYİ-FARS (farsca: şikəstə - "sınımış", "incimmiş", "qəlbli qırılmış" mənasını verir; vənəli, şikəvəlli məzmunla malik musiqiyə deyilir) - müğam şobəsidir. Segah məqamına əsaslanır. Təsirli, həzin əhval-ruhiyyəyə malik bu şobə bir çox müğam dəstgahlarının tərkibinə daxil olunaraq, "segah" mühiti amələ gətirir. Eyni zamanda, hər dəstgahda bu şobə özündən sonrakı şobələrlə üzvi surətdə əlaqə yaratmaq üçün əlverişli imkanlara malikdir. Bir çox müğamlarda - "Rast", "Mahur-Hindi", "Bayatı-Qacar", "Orta Mahur", "Şur", "Segah", "Mirzə-Hüseyn segahi", "Zabul-segah", "Daşti", "Bayatı-Şiraz" və s. istifadə olunur.

ŞİFAHİ ƏNƏNƏLİ XALQ-PROFESSIONAL MUSIQİSİ - Azərb. şifahi ənənəli musiqi mədəniyyətinin folklorlardan sonra ikinci təbəqəsi; xalq-professional musiqi mədəniyyəti fərdi-müəllif yaradıcılığının icimai-folklor şəkili təzahürü olub, xalq kütlələrinin dünyagörüşünü əks etdirən şifahi-yazılı ifadəli bədii rabitə vasitəsidir. Şifahi ənənəli xalq-professional musiqisinə aşiq sənəti aiddir. Məzmun, ifadə dəqiqliyi və konkretliyi, qəhrəmanı-epik təvayüt, klassiklik

rik süjetlər və s. ifaçılıq mədəniyyətinin ənənəvi xarakter daşması baxımından aşiq sənəti professional yaradıcılığın bir tərəfini təmsil edir. Lakin musiqi üslubu və quruluş cəhətdən folklorla yaxındır. Instrumental ifaçılıq sənəti də xalq-professional musiqi mədəniyyətinin bir hissəsidir. Xalq-professional ifaçılığında ənənəvilik, kollektivlik, dəyişməz, təməli şəkildə ənənəni ötürmə kimi cəhətlər başlıca rol oynayır və bunların sayəsində xalq çalğı musiqisi ancaq ifadə yaşayır və yaşadır. Eyni zamanda, o, özünəməxsus professionallığı ilə seçilir. Xalq musiqisi yaşadığı mühitdə seçilir, musiqiçilik onun yeganə fəaliyyət dairəsinə çevrilir. Xalq musiqiçilərinin özünəməxsus peşəkərligi ifaçılıq məktəblərinin yaranmasında başlıca amildir. Zurnaçıların, balabançıların, nağaraçıların arasında yerli ənənələrə vaxtı bələd olan və öyrədən ustadlar - müəllimlər var; hər bir ustad qavrama tələbləri, təlim üsulları, öz tərtibatologiyası ilə seçilir. Beləliklə, şifahi ənənəli xalq-professional musiqisi xalq yaradıcılığı ilə professional yaradıcılığın birgə fəaliyyət mədəlini özündə yaşadır.

ŞİFAHİ ƏNƏNƏLİ PROFESSIONAL MUSIQİ - Azərb. şifahi ənənəli musiqi mədəniyyətinin ən yüksək təbəqəsi; müğam sənəti - əsaslı mək-

təb keçmiş xanəndə, sazəndə kimi peşəkar musiqiçilərin yaradıcılığı və bu sənətkarların yaradıcılıq məhsulu olan müğam dəstgahları, kiçik formalı müğamlar, zərbi müğamlar, təsnif və rəng kimi janrlar nəzərdə tutulur. Bu janrların təşəkkülündə, formalaşmasında və inkişafında xanəndə və sazəndələrin böyük rolu vardır. Bütün bu musiqi janrlarını onlar ənənəvi qayda-qanun çərçivəsində ilə edərək yaradırlar. Xanəndə və sazəndələr üçün möhkəm məqam sisteminə əsaslanan müğam dəstgahlar ən yüksək yaradıcı tələkkürün məhsulu sayılır. Müğam dəstgahların mükməllə ifası möhkəm bilik, qavrama qabiliyyəti, təcrübə və məharət tələb edir. Bu keyfiyyətlərə yiyələnmək üçün itaət üzmüddətli xüsusi sənət məktəbi keçməlidir. Müğam sənətində tələb olunan qanunlar çərçivəsində ifaçılar parlaq istedadlı, zəngin toxayulu, gözəl zövqü sayəsində yeni ənənələr, orijinal üslublar, məktəblər yaradırlar. Ənənəvi professional musiqi janrlarının əsas xüsusiyyəti onların etik məqsədi, yəni yüksək fəlsəfi və humanist ideyaları dinləyicilərə çatdırmaqdır. Ənənəvi professional musiqi sənətinin mühüm amillərindən biri şifahlıq xüsusiyyətinə malik olması, yəni onun şifahi şəkildə, yaddaş vasitəsi ilə ustaddan-şagirdə, bir ifaçıdan digərinə ötürülməsindən ibarətdir. Ənənəvi professional musiqi ifaçıları xalq şəkildə çalıb oxuyurlar. Bəli ifa tərzü müğam sənətinin ikinci şifahi ənənənin əhəmiyyətini qabarıq göstərir. Solo ifa zamanı əsərlərdən bəri qorunub saxlanılan müğam sənətinin ümumi qanunları na riyət etməklə yanaşı, improvizasiya etmək bacarığı sayəsində xanəndə və ya sazəndənin şəxsi, fərdi yaradıcılıq tapıntıları da üzə çıxır. Eyni zamanda, onların yaradıcılığında ifaçılıq, həm də bəstəkarlıq sənəti üzvi surətdə birləşir.

ŞİRAZI QÜTBƏDDİN MAHMUD İBN MƏSUD (1320, Şiraz - 1321, Tebriz) - təbiətşünas alim, təbii filosof, musiqiçi. İlk təhsilini Şirazda atasından almış. Marağada N.Tusinin şagirdi olmuşdur. Kiçik Asiyada və Tebrizdə yaşamışdır. Dövrünün bir çox alimlərinin elmi irsini mənimsəmiş. İbn-Sininin və digər alimlərin əsərlərinə şərhlər yazmışdır. "Əl-Təzkirət ən-nəsiriyə" ("Nəsir təzkirəsi"), "Əl-Tuhfat əş-şəfiyyə" ("Töhfə"), "Təc əl-tulüm" ("Elmlərin tacı") kimi fəlsəfi əsərləri vardır. Onun həcminə və elmi əhatə dairəsinə görə ən böyük əsərlərindən biri "Gurraət-ot-tac" ("Tacın görkəmli yeri") və ya "Tacin mirvarisi" traktatıdır. Bu əsərdə musiqiyə də böyük diqqət yetirilmiş, o dövürün ənənəsinə görə musiqi ilə bağlı məsələlər riyaziyyat bəlməsində yer almışdır və "Musiqi haqqında elm" adlanır.

ŞİRVAN ŞİKƏSTƏSİ - şikəstə növlərindən biri.

ŞİRVANİ Fətullah - *bax: Fətullah Şirvani*.

ŞİRVANİ Seyid Əziz - *bax: Seyid Əziz Şirvani*.

ŞÖBƏ - müğam dəstgahının melodik və məqam cəhətinə bitkin və mustəqil bir hissəsi.

ŞÖVQ-ƏFZA - Klassik janrların əsərlərində təsniflərin təsnifatı adı.

ŞTRIX (alman: *strich* - cizgi, xətt) - Musiqi alətində çalğı zamanı səsin ifadə tərzü; ifaçılıq usulu; əsas ştrixlər - leqato, stakkato və s.

ŞUR MƏQAMI (mənası: eşq, sevgi) - Azərbaycan musiqisində yeddə əsas məqamdan biri (U.Façibəyov), Quruluşu: 1 - 7² - 1 ton formullu üç tetraxordum qovşağıq usulu (x1 - interval mənosində) birləşməsindən ibarətdir; səsəssiz 10 pilləlidir, IV pillə mərəvə tonika pilləsidir. Məqamın səsəssiz III, IV, VI, VII, VIII pillələri istinad dayağı pilləsi kimi "Şur" müğamının şobələrini əsasını təşkil edir; bu məqamda qurulan musiqi nümunələri həmişə pillələrə əsaslanır.

Re şur məqamının səsəssiz

ŞUR MÜĞAMI - Azərbaycan şifahi ənənəli professional musiqisində müğam dəstgəhi. Məqsədi: "Bərdəşi", "Məvəvi Şur", "Şur Səlmaz", "Bayatı Qacar", "Bayatı-türk" və ya "Pugah", "Şikəsteyi-fars", "Qəran", "Səməvi səms", "Hicaz", "Səranə", "Niqəbi-fəraz", "Şur" əlaqə şəbəcə gəşlərdən ibarətdir. Bu müğam dəstgəhi səs məvəvi şur məqamı əsasında qurulmuşdur. "Şur" dəstgəhinin musiqi məzmununda lirik, emosional, eyni zamanda, təmkinli, düşüncəli xarakter məhkəddir. "Şur" sənətinin farsca mənosü "eşq" - sevgi deməkdir ki, bu da təbii olaraq, sənət dəstgəhinin musiqi məzmununda tapılır.

ŞUR MÜĞAM AİLƏSİ - Azərbaycan musiqisində "Şur" ən böyük həcminə, ən səndəli dəstgəhi sayılır. Eyni zamanda, musiqiçi məvəvi-kəndə etmiş "Səlmaz", "Qəran", "Daşti", "Bayatı-kürd" kimi kiçik həcmli müğamlar da "Şur" müğam ailəsinə mənoslu müğamlardır. "Şur" musiqi mənasında qurulan zərbi müğamlar da vardır. "Səməvi səms", "Qəran", "Qəran", "Məvəvi", "Arazbəri" və s.

Azərbaycanın incəsənət xadimləri. Ön sırada sazçı qızlar ansamblının üzvləri

Şur muğamı aşiq musiqi yaradıcılığında da mühüm əhəmiyyətə malikdir - aşiq mahnılarının çoxu mölüz şur kökündə olur. Azərb. xalq mahnıları, oyun havaları və b. instrumental əsərlər ("Çəngi", "Qahrəmani", "Kərəglü" havaları və s.) də çox vaxt, bir qayda olaraq, şur muğamına əsaslanır.

ŞUR MUĞAMININ NOT YAZILARI - "Şur" muğamı instrumental şəkildə N. Məmmədov tərəfindən Əhməd Bakıxanovun ifasında (1962), A. Əsədullayev tərəfindən E. Mirzəzadənin ifasında (2006) nota salınmışdır. Bəstəkar yaradıcılığında da bu muğama çox müraciət olunur. Fikrət Əmirov bu muğam əsasında "Şur" və "Kürd-Ovsarı" simfonik muğamlarını (1948) yaratmışdır.

ŞUR-ŞAHNAZ - muğam şobəsi. "Şur" muğam dəstəsinə daxildir. "Şur" muğam dəstəsinin tərkibində "Mayevi-şur" şobəsindən sonra ifa olunaraq, inkişafın yeni mərhələsinə təşkil edir. "Şur-Şahnaz"ın dayaq-istinad pilləsi mayədən dörd pillə (kvarta) yuxarı (do şuri) yerləşir.

ŞUŞA - Azərb. Respublikasında şəhər. Şuşa r-nunun mərkəzi. Qarabağ bölgəsində şəhər, d.s. 1400 m yüksəklikdə yerləşir. Şuşa şəhərinin əsası 1750 ildə Qarabağ xanı Pənah xan tərəfindən qoyulmuş və "Pənahabad" adlanmışdır. Sonralar şəhərin yaxınlığında yerləşən Şuşakəndin adı ilə Şuşa qalası adlanmağa başladı. Burada ticarət və sənətkarlıq baxımından çox inkişaf etmiş bu şəhər, həm də gözəl təbiətə malik sağlamlıq ocağı və istirahət zonası kimi tanınmışdır. Şuşa Azərb. qədim mədəniyyət mərkəzlərindən biridir. Şuşanı musiqi və poeziyanın beşiyi. "Qafqazın konservatoriyası" adlandırılır. Qafqazın, Yaxın Şərqi, Orta Asiyanın hər yerindən buraya şairlər, dramaturqlar, bəstəkarlar, artistlər və musiqiçilər, həm də Rusiyada və Qərbi Avropada ali məktəblərdə oxuyan azərb. tələbələr toplaşaraq teatr tamaşaları göstərir, musiqi məclislərində iştirak edirdilər. Şuşa musiqiçilərinin şöhrəti Azərb. həddələrindən uzaqlarda da geniş yayılmışdır. Xüsusilə, XIX əsrdə Şuşada mədəniyyətin inkişafı Azərb. sənət xəzinəsinə Natəvan, Mir Məhsun Nəvvab, Sadiqcan, Hacı Hüsü, Cabbar Qaryaqdıoğlu, Keçəoğlu Məhəmməd, Moşdi Məhəmməd Forzəliyev, İslam Abdullayev, Qurban Primov, Uzeyir Hacıbəyov, Bülbül və neçə-neçə böyük sənətkarlar bəxş etmişdir. Bu sənətkar nəsiləri bu gün də davam edir. Şuşada yaranmış muğam məktəbləri, musiqi məclisləri, bərpərdəli musiqili tamaşalar, "Şərqi konsertləri" sonradan Azərb. digər regionlarında da

geniş yayılmış, Azərb. musiqi mədəniyyətinin inkişafında mühüm mərhələ olmuşdur. XIX əsrin sonu, XX əsrin əvvəllərində Şuşa musiqiçilərinin yaratdıqları muğam ənənələri XXI əsrdə də davam etməkdədir.

ŞUŞINSKI FİRİDUN (Firidun Məhəmməd oğlu Həsənovun təxəllüsü: 20.10.1925, Şuşa - 25.10.1997, Bakı) - tarixçi, musiqi tədqiqatçısı. 1930 illərdə Şuşada təhsil almış. Azərbaycan Dövlət Universitetinin tarix fakültəsini bitirmişdir. Qarabağın tarixi ilə dərindən maraqlanmış, ümumiyyətlə, Azərb. mədəniyyəti tarixini araşdırmış, xalq musiqi ifaçıları haqqında geniş məlumat toplanmış, bir sıra unudulmuş sənətkarların adlarını üzə çıxarmışdır. Tədqiqatlarının nəticəsi olaraq yazdığı "Şuşa", "Azərbaycan xalq musiqiçiləri", "Cabbar Qaryaqdıoğlu", "Xan Şuşinski", "Sadiqcan" kimi kitablar Qarabağın musiqi xadimlərinin həyat və yaradıcılığı haqqında qiymətli informasiya mənbəyidir.

Firidun Şuşinski,
musiqi tədqiqatçısı

ŞUŞINSKI XAN (İsfəndiyar Aslan oğlu Cavanşirovun təxəllüsü: 20.08.1901, Şuşa - 18.03.1979, Bakı) - xanəndə, xalq artisti (1943). Qarabağ xanəndəlik məktəbinin nadir simalarından biridir. 16 yaşında olarkən o, ustadı İslam Abdullayevlə birgə iştirak etdiyi məclisdə təbriqli xanəndə Əbüllhəsən xanın yolu ilə "Kürd-Şahnaz" muğamını heyrotamiz bir tərzdə ifa etdiyinə görə müəllimi ona "Xan Şuşinski" adını vermişdir. Xanın bir xanəndə kimi yetişməsinə, həmçinin Cabbar Qaryaqdıoğlunun və Seyid Şuşinskinin böyük təsiri olmuşdur. 1920 illərdə Xan Şuşinski Bakıya gələrək öz ifaçılıq fəaliyyətini genişləndirmişdir. O, konsertlərdə, dinləyicilər qarşısında çıxışları ilə ürəkləri fəth edirdi. Xanın repertuarında "Mahur-Hindi", "Bayatı-Qacar", "Qatar" muğamları, "Qarabağ

Xan Şuşinski, xanəndə; Xan Şuşinskinin (ün strada soldan birinci) rəhbərlik etdiyi Azərbaycan xalq çalğı ustaları ansamblı

şikəstəsi", "Arazbarı", "Heyratı" zərbi muğamları ilə yanaşı, xalq mahnıları və təsniflər böyük yer tuturdu. Xan Şuşinski xalq mahnılarını xüsusi bir şövqlə oxuyur, onlara yeni çalarlar əsrləyirdi. 1934 ildə Xan Şuşinski Tiflis şəhərində keçirilən Zaqafqaziya xalqlarının birinci inco sənət olimpiadasında böyük müvəffəqiyyət qazanaraq, birinci mükafata layiq görülür. O, diqər ölkələrdə də Azərb. musiqi mədəniyyətini yüksək səviyyədə və layiqincə təmsil etmişdir. Xan Şuşinski zəngin və çoxcəhətli yaradıcılığa malik bir xanəndə idi. Xanəndəlik sənətində əldə etdiyi təcrübə notçasında o, daim ifaçılıq məharətini təkmilləşdirirdi. Onu digər xanəndələrdən fərqləndirən səsi qüdrətli və məlahətli səslərdir. 1960 illərdə ADF-nin nəzdində "Muğam studiyası" yaratmış və burada gənc xanəndələrə muğamın sirlərini öyrətmişdir. O, həmçinin ADMM-də dərs demiş, muğam ifaçılarının yeni nəslini yetişdirmişdir. Xan əsl yaradıcı sənətkar kimi milli musiqi xəzinəsini yeni mahnılarla zənginləşdirdi. Bu baxımdan onun "Qomərim", "Şuşanın dağları" mahnıları dilər əzbəri olmuşdur. Xan Şuşinski öz yaradıcılığında bəstəkar məhəməsinə də müraciət etmişdir. Bu mənaada Uzeyir Hacıbəyovun "Qara göz" mahnısının ilk ifaçısı olmuş və mahnını yüksək zövqlə oxuyaraq yaratmışdır.

ŞUŞINSKI MUSA Fərhəd oğlu (1893-1971) - xanəndə, Mələhətli sənə malik olmuşdur. 1916-1920 illərdə Tiflisdə, 1920 illərdən sonra Gəncədə fəaliyyət göstərmişdir. 1930 illərdə "Şərqi konsertləri"ndə çıxış etmişdir. Opera səhnəsində çıxışları da yaddaqalan olmuşdur. U. Hacıbəyovun "Əsl və Korəm" operasında Kərəm,

"Arşın mal alan"da Əsgər, "O olmasın, bu olsun" musiqili komediyasında Sarıver rollarında çıxış etmişdir. Qranmation vallarında bir neçə sənəzi saxlanmışdır.

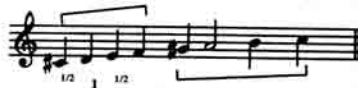
ŞUŞINSKI SEYİD (Mir Məhsun ağa Seyid İbrahim oğlunun təxəllüsü: 1889, Şuşa yaxınlığında Horadiz kəndi - 1965) - xanəndə, musiqi xadimi, pədaqoq, xalq artisti (1956), əməkdar mədəniyyət işçisi (1961). Qarabağ xanəndəlik məktəbinin ən böyük simalarından biri. Azərb. milli musiqi mədəniyyətinin inkişafında çox mühüm rol oynamışdır. İlk təhsilini mədrəsədə almış, dini mərasimlərdə və xalq bəndələrində çıxış etmişdir. Seyidin pəşəkər bir xanəndə kimi tanınmasında Azərb. xanəndəlik sənətinin beşiyi olan Şuşa məhəmətinin hollədiçi rolu olmuşdur. Mir Məhsun Nəvvabdan klassik muğamların və xalq musiqisinin dərin sirlərini öx etmişdir. Onun xanəndə kimi yetişməsinə Cabbar Qaryaqdıoğlunun böyük təsiri olmuşdur. Seyid yüksək dəyərli pəzonlu səsi və muğamları düzgün, səlis oxumaq qabiliyyətini ilə dinləyiciləri, ələcə də, müxtəlif xanəndələri belə heyran qoymuşdur. 1911-1919 illərdə Seyid Şuşinski Tiflisdə təhsiləvə gəstərmiş, xanəndəlik sənətinə daha da tökmilləşdirmiş, onun bədi zövqü və səhnə ustalığı formalaşmışdır. Məşhur xanəndə Əbüllhəsən xan İqbal Səntənlə tanışlığı da onun ifaçılıq ustalığında əhəmiyyətli iz buraxmışdır. Bu illərdə o, Azərb. bəstəkarlarının muğam operalarında çıxış etmişdir. 1913-1914 illərdə "Ekstraton" səhmdar cəmiyyətinin tərkibində iki dəfə Kriev şəhərinə dəvət edilərək, səsi ilə yazılmışdır. Onun oxuduğu "Çahargalı", "Nəva", "Bayatı İslahan", "Hümayun", "Rasi", "Mahur", "Za

bul", "Şahnaz", "Mirzə Hüseyn səgahı" müğamları, "Mami", "Arazbarı", "Mansuriyyə" zərbi müğamları musiqi xəzinəmizdə bənzərsiz sənət əsərləri kimi özünəməxsus yer almışdır. Xanəndənin oxuduğu "Çahargah" müğamı öz ifaçılıq təsiri ilə fərqlənmişdir. S.Şuşinski "Çahargah" müğam dəstgahını yüksək zirvədən – zil şəbə olan "Mansuriyyə"dən başlayırdı ki, bu da müğama döyüş ruhu aşılayırdı. S.Şuşinskiyin yaradıcılığının sonrakı dövrü Bakı ilə bağlı olmuşdur. Bu dövrdə onun müəllimlik fəaliyyəti genişlənir. 1926 ildə Uzeyir Hacıbəyovun təşəbbüsü ilə ADK-da, sonra isə ADMM-də müğam sinfində müəllimlik etməyə başlayır. O, bir sıra görkəmli xanəndələrin müəllimi olmuşdur. Seyid Şuşinski bəstəkarlara da çox kömək edərək, müğam sahəsindəki biliklərini onlarla bölüşmüşdür. Xüsusilə, simfonik müğam janrında əsərləri "Şur", "Kürd-ovşarı" yaradarkən Fikrət Əmirov Seyid Şuşinskiyin sənətindən bəhrələnməmişdir. Seyid Şuşinski daim yeniliyə can atır, öz yaradıcılığını yeni keyfiyyətlərlə zənginləşdirməyə çalışırdı. O, bir çox müğamlara yeni güşələr əlavə etmiş, bir çox müğamları birləşdirib oxumuşdu. Bunlardan "Rast-Hümayun", "Qatar-Bayavı", "Şur-Şahnaz" dəstgahları diqqətəlayiqdir.

ŞÜŞTƏR MƏQAMI – Azərb. musiqisində yeddi əsas məqamdan biri (U. Hacıbəyov). Quruluşu: $\frac{1}{2}$ $\frac{1}{2}$ ton formullu (iki tetraxordun yanaşı

üsulə İart, 2 - intervali məsafəsində) birləşməsindən ibarətdir; səssirası 8 pilləlidir, VI pillə maye (tonika) pilləsidir, bu məqamda III pillədə maye ilə yanaşı, tamamlayıcı ton əhəmiyyətini daşıyır. Məqamın səssirasının III, VI, VII pillələri istinad-dayaq pilləsi kimi "Şüştər" müğamının şöbələrinin əsasını təşkil edir; bu məqamda qurulan musiqi nümunələri həmin pillələrdə əsaslanır.

Lya şüştər məqamının səssirası:

terminləri ilə işarə olunması qəbul edilmişdir. Məsələn, allegro, andante, tempo di marsia və s. Əsərin xarakteri, üslubu, janrı müəyyən tempolara bağlıdır. Metronom vasitəsi ilə tempın daha dəqiq təyin edilməsi mümkündür. Tempın doğru təyin edilməsi ifaçının bacarığından, təcrübəsindən, əhval-ruhiyyəsi, rəqəbətindən asılıdır.

TENOR (italyan: *tenor* – fasiləsiz gediş, *tenco* – tutmaq, saxlamaq) – Yüksək kişi səsidir. Tenorun ümumi səs diapazonu: kiçik oktava do səsindən – II oktava do səsinə kimidir. Tenor partiyası sol çarında yazılır və yazıldığından bir oktava aşağı səslənir. Tenor səsinin növləri: lirik tenor; dramatik tenor; tenor altino. Azərb. xanəndələrinin əksəriyyəti lirik-dramatik tenor səsə malikdir.

TERSİYA (latın: *tertia* – üçüncü) – 1. Üç pillə məsələsində interval. 3 rəqəmi ilə işarə olunur. *Kiçik tersiya* – k3; həcmi 1½ tona bərabərdir; *Böyük tersiya* – b3; həcmi 2 tona bərabərdir. *Artırılmış tersiya* – art.3; həcmi 2½ tona bərabərdir. *Əksiltilmiş tersiya* – əks.3; həcmi 1 tona bərabərdir. 2. Verilmiş səsdən sonra üçüncü pillə.

TESSİTURA (italyan: *tessitura* – məğzi) – səs diapazonuna daxil olan səslərin konkret ərsədə işlənilməsidir. Tessituranın növləri bunlardır: yuxarı tessitura – səs diapazonunun yuxarı səsləri; orta tessitura – səslənmə üçün olduqca rahat bir hissə; aşağı tessitura – səs diapazonunun aşağı notları.

Xanəndələrin səs imkanlarını səciyyələndirən onun tessiturasının qeyd olunması vacibdir. Azərb. musiqisində səs imkanlarına görə xanəndələr zilxan (səsi yuxarı registrdə sərbəst işləyəni), postxan (aşağı registri səsi), geniş tessituraya malik (həm zildə, həm də bəmdə sərbəstliklə işləyəni) xanəndə kimi fərqləndirilir.

TEYMUROVA Nəzakət Xosrov qızı (04.07.1972, Ağdam) – xanəndə, xalq artisti (2005). 1991-1995 illərdə ADMM-də təhsil almış, xanəndə Nəriman Əliyevdən muğamları öyrənmişdir. 1995-1999 illərdə ADK-da təhsilini davam etdirmiş, xanəndə Arit Babayevdən tələbəsi olmuşdur. 1995 ildən ADOBT-nin solistidir. Leyli ("Leyli və Məcnun"), Şahsənəm ("Aşıq Qorib"), Gülübar ("Gölin qayası"), Xanəndə qız ("Nəvəvan") rollarında çıxış edərək, tamaşaçıların rəğbətini qazanmışdır. Repertuarında muğam dostgahlar əsas yer tutur. Dünyanın bir çox ölkələrində (Amerika, Almaniya, Fransa, Yaponiya, Koreya, İran, Türkiyə və b.) konsert səfərlərində olmuş, Azərb. milli musiqisini təmsil etmişdir. Diskləri və videoblomu çıxmışdır.

Konsert fəaliyyəti ilə yanaşı, müəllimlikdə də məşğul olur. BMK və AMK-nin müəllimidir.

TƏBİL (ərəb) – zərbli musiqi aləti. Sağanagının hər iki tərəfinə dana, ya da qoyun dərisi çəkilir və sonradan xüsusi ağacla çalınır. Tabil öz konstruksiyası etibarlı ilə nağaraya bənzəyir, lakin tabilin sağanığı xeyli böyük və bir qayda olaraq ellips şəklində olur.

Orta əsr miniatürlərində tabil və nəfəsli alətlərin təsviri

TƏDRİC (ərəb) – musiqi ifaçılığında səsini tədriclə gücləndirilməsi ya da əksinə, zəiflənməsi (crescendo – diminuendo).

TƏDRİS PROGRAMI – musiqi tədrisinin sistemləşdirilməsində istifadə olunan fənn proqramları. Muğamın tədrisi prosesində müxtəlif illərdə muğam biliciləri və pedaqoqlar tərəfindən proqramlar tərtib olunmuşdur. Burada, əsasən, tədris müddətində öyrədilən muğamların şöbə və güşələri, zərbli muğamlar, rəng və təsniflər göstərilmişdir. XX əsrə qədər muğamın tədrisində dostgahların məcmusunu əhatə edən biliklər hər bir muğam ifaçısının önəmlərinə uyğun olaraq, şifahi surətdə ustaddan şagirdlərinə ötürülmüşdür. Müəyyən dərəcədə görkəmli ustadlar (M.M.Novvab, M.F.Rzayev, M.M.Mansurov) tərəfindən yazıya alınmış muğam codvəlləri o dövrün ifaçılıq təcrübəsindəki muğamların məcmusu haqqında təsvir verir və bunlar tədris proqramlarının yaranması üçün nümunə olmuşdur. XX əsrdə Ü.Hacıbəyovun musiqi təhsili sahəsindəki məqsədyönlü fəaliyyəti nəticəsində muğamın tədrisi sistemləşdirilmişdir. 1925 ildə Ü.Hacıbəyovun rəhbərliyi altında ilk muğam proqramı tərtib olunmuşdur. Bu proqramın tərtibində xanəndələrdən Cabbar Qaryəğdöglü, Keçəçioğlu Məhəmməd, Seyid Şuşinski, tarzanlardan M.Mansurov, M.F.Rzayev, Q.Prımov və b., o cümlədən, Ə.Badalbəyli iştirak etmişdir. Sonrakı illərdə yaranan çoxsaylı muğam proqramlarında çox vaxt ixtisaslar üzrə bölünmə özünü göstərir: ayrılıqda solo oxu və instrumental ifaçılıq üzrə (tar, kamança, balaban və s. alətlər üçün) proqramlar tərtib olunmuşdur. Bunlardan Əhməd Bakıxanovun, Kamil Əhmədovun və b. proqramları qeyd oluna bilər.

TƏFXİM (ərəb) – musiqi sadasını və təranəsini genişləndirmək, müxtəlif naxışlarla zینətləndirmək qabiliyyəti (variasiyalar tərtib etməklə).

TƏFRİ (ərəb) – musiqi ifaçılığında bir melodiyadan başqasına keçib sonradan yenidən əvvəlki formaya qayıtmaq bacarığı.

TƏXƏLLÜS – bəzi yaradıcı insanların özləri üçün seçdikləri düzəltmə ad, yaxud soyad.

TƏXNİS (ərəb) – çox zil səsi.

TƏXT – qədim zamanlarda moclisədə musiqiçilər üçün ayrılan yer.

TƏXT-ƏRDƏŞİR – qədim musiqidə mahni adı.

TƏXT-TAQDİS – qədim musiqidə mahni adı.

TƏKK (ərəb) – səslənmə, səslətmə, səs çıxartma və s.

TƏQSİM (ərəb) – 1. Əsas kok (məqəm) üstündə sərbəst improvizasiya; 2. Türk musiqisində muğam, ya da muğam şöbəsi.

TƏFSİR, İNTERPRETASIYA (latın: *interpretatio* – şərh etmə, izah etmə) – ifaçılıq prosesində musiqi əsərinin yaradıcılıq təxəyyüdü ilə şərh olunması. Digər incəsənət növlərindən fərqli olaraq, musiqinin mütləq olaraq ifaçıya, musiqi mətninin şərhinə ehtiyacı vardır. İfaçının professional hazırlıq səviyyəsi, onun dünyagörüşü, ümumi mədəniyyət səviyyəsi yüksək olduqca, onun ita etdiyi əsərin təfsiri də daha təsirli və yaddaqalan olur. Şifahi ənənələrə əsaslanan muğamların təfsiri ifaçının fərdi yaradıcılıq keyfiyyətləri, dost-xətti ilə bağlı olub, ciddi qanun-qavdalar əsasında yeni ifaçılıq variantlarının yaradılmasına ehtiva edir.

TƏHLİL (yunan: *analysis* – hissələrə ayırmaq) – musiqişünaslıqda musiqi əsərində estetik və texnoloji tədqiqatın qəbul olunması adı. Musiqi əsərlərinin quruluşunu öyrənmək musiqiçilərin nəzəri qayda-qanunları. Musiqişünaslıqda musiqi əsərinə xüsusi bir incəsənət sistemi kimi baxılır. Bu sistem özündə ayrı-ayrı musiqi elementlərini birləşdirir. Bütün bu elementlər (melodiya, harmoniya, kontrpunkt və s.) özü ayrı ayrılıqda xüsusi təhlil materialı (harmonik, politonik, ritmik təhlil) ola bilər. Musiqili təhlil əsərin bütün cəhətlərini, sahələrini və onların əlaqələrini öyrətir (səs, intonasiya, bəstəkar üslubu), ərsələnmə, forması və tarixi rəqəbət, obyektiv öyrənilmə və estetik qiymətlər, bədii forma kimi, bəstəkar üslubu baxımından, ifaçılıq təfsiri baxımından, dinləyiciyə təsiri baxımından öyrənilir. Vəkil musiqisinin təhlili zamanı isə həmçinin möhnin musiqi ilə əlaqələndirilməsi əsas səhrlərdən biri kimi araşdırılır. Fənn kimi musiqi təhlili özündə əsərin ümumi bəstəkarlıq məntiqi, musiqi formalarının tarixi növləri və ayrı-ayrı musiqi ifadə vasitələrinin, musiqi janrı və üslubunun tarixi-mədəni kontekstdən öyrənilməsi kimi məsələləri cəmləşdirir. Muğamların müxtəlif aspektlərdən öyrənilməsi və təhlili ilə müxtəlif dövrlərdə bir sıra Azərb. və xarici ölkə musiqi şünas-alimləri məşğul olmuşlar.

TƏMRİN – musiqi ifaçılığında müəyyən vədiqləri özətmək üçün istifadə olunan çalışmalar.

TƏNAFİR – kəfətoniya. Səslərin nizamsız, qaydasız, qarmaqarışq, anlaşılmaz tərzdə qalmaqalması.

TƏNBÜR – üç simli dartımlı musiqi aləti. Zahir görünüşü saz alətinə bənzəyir, lakin çanağı sazınkına nisbətən xeyli kiçik, qolu isə sazınkıdan bir qədər uzun olur. Tənbürün birinci və üçüncü simi eyni yüksəklikdə (unison), ortancıl simi isə bir kvarta aşağı köklənir. Simləri sağ əlin şahadət barmağına taxılan polad halqa üzərindəki qarmaqla dartılıb ehtizaz etdirilir – səsəndirilir. Tənbürün bu mizrabı, “naxunək” adlandırılır. Yaxın Şərç və xüsusən Orta Asiya xalqları arasında geniş yayılmışdır. Azərb. Şirvan tənbürü istifadə olunur.

TƏNNAN (ərəb) – səsi, sodelu, cingildəyən.

TƏNTƏN – Yaxın Şərç klassik musiqi ədəbiyyatında musiqi ölçüsünü (vəznini, bəhrini) qeyd etmək üçün istifadə olunan təfəllül: tən, tənən, tənənən, tənən və s.

TƏRANƏ – melodiya, mahnı, nəğmə.

Qədim əlyazmalarda musiqi mələyinin təsviri

TƏRBIYƏT Mirzə Məhəmmədəli Təbrizi (1875, Təbriz – 1940, Tehran) – ədəbiyyatşünas, maarifçi. Cənubi Azərb. yaşayıb yaratmış, müəllimlik fəaliyyəti ilə, maarifçiliklə məşğul olmuş. Təbrizdə yeni üsulla idarə olunan ilk kitabxananın əsasını qoymuşdur, Azərb. oxucuları dövrün qabaqçıl mətbuat və nəşriyyatı ilə təmin etməkdə, oxucuların dünyagörüşünün inkişafında Tərbiiyyət kitabxanasının böyük xidmətləri olmuş, Tehranda, İstanbulda onun filialları açılmışdır. M.Tərbiiyyət bir sıra elmi və ədəbi əsərlərin (“Təqvim-Tərbiiyyət”, “Danışməndi - Azərbaycan” və s.) müəllifidir. Yaradıcılığında publisistika və jurnalistik fəaliyyəti əsas yer tutmuşdur. M.Tərbiiyyət Azərb. bir çox musiqişünas, şair və filosofları haqqında elmi məqalələr yazaraq, Tehranda çap etdirmişdir: “Xacə Əbdülgədir Marağai”, “Bəhmənyar”, “Şeyx Mahmud Şəbüstəri” və s. Onun “Danışməndi - Azərbaycan” kitabı isə Azərb. şair, yazıçı, filosof, musiqişünas, rəssam və tarixçiləri eləcə də digər sahələrdə görkəmli şəxsiyyətləri haqqında ensiklopediyadır.

TƏRƏB (ərəb: şənlik, şadlıq, valeh olmaq) – musiqi sənəti (aləti-tərəb – musiqi aləti).

TƏRƏBƏNGİZ (fars: sevinc, vəcdə gəlmək, şadlanma) – “Mahur” dəstgahında “Xavərən” ilə “Nişanpürək” arasındakı guşə.

TƏRKİB – muğam söbəsi. “Şüştər” muğamının əsas söbələrindən biri. “Hüməyün” muğamında “Şüştər” ilə “Uzzal” arasındakı söbə.

TƏRƏKƏMƏ – Azərb. xalq oyun havası. Adı Azərbaycanda yaşayan köçəri tərəkəmə tayfalarının adı ilə bağlıdır. Segah məqamına əsaslanan lirik, zərif melodiyaşünas muğam ifaçılığında dirinji kimi istifadə olunur.

TƏRXİM (ərəb) – musiqi səsinə ən incə bir zəvq ilə cilalamaq, xoş bir intonasiya dərəcəsinə çatdırmaq qabiliyyəti.

TƏRTİL (ərəb) – avaz ilə oxuma.

TƏSNİF – Azərb. şifahi ənənəli professional musiqisində vokal-instrumental janr. Təsniflər tamamlanmış formaya malik bitkin əsərlərdir; lirik, bəzən oynaq xarakterli olur. Təsniflər əsas etibarilə *muğam dəstgahlarının* daxilində ifa olunaraq, muğamın təsir gücünü artırır, muğam söbələri arasında təzad yaradır, muğam söbələrini bir-birinə bağlayır, muğamda metro-ritmik cəhətdən konstruktiv ciddiyyət yaradır. Təsniflər muğam dəstgahındakı yerinə görə də

fərqlənir: dəstgahın əvvəlində ifa olunan təsniflər - “*Maya*” söbəsinə müqəddimə əhəmiyyətinə malik olub, “*dəraməd*” funksiyası daşıyır; dəstgahın söbələri arasında oxunan təsniflər - muğam söbəsinin əsas musiqi məzmununu, *muğam* xüsusiyyətlərini özündə cəmləşdirir. Muğam ifaçılığında xanəndələr tərəfindən təsniflərin müstəqil şəkildə ifası da geniş yayılmışdır. Bu halda muğam parçasından təsnifin əvvəlində və ya orta bölməsində istifadə olunur; çox zaman bəli nümunələrdə təkcə bir muğam söbəsinin deyil, əsaslandığı muğamın bütün xüsusiyyətləri özündə cəmləşir. Təsniflərin adları öz mətninin məzmununa görə deyil, tərkibinə daxil olan muğam söbəsinin adı və musiqi xarakteri ilə əlaqələndirilir: məs., “Rast” dəstgahında “Vilayət” söbəsinin sonra oxunan təsnif - “Vilayət təsnifi”, “Segah”da “Şikəsteyi-fars” söbəsinin sonra oxunan - “Şikəsteyi-fars təsnifi” və s. adlanır. Lakin təsniflərin hər birinin muğamın müəyyən söbəsinə aid olması baxmayaraq, çox zaman əsas dəstgaha görə də fərqləndirilir: məs., “Segah” muğamına aid təsniflərin hamısına ayrılıqda “Segah təsnifi”, “Rast” muğamına aid təsniflərə “Rast təsnifi” və s. deyilir. Təsniflərin mətn əsasını *qəzəllər* təşkil edir; həmçinin, *qoşma*, *bayatı*, *gəraylı* və b. lirik şeir formalarından da istifadə olunur. Təsniflərin ifaçıları və yaradıcıları xanəndələrdir. Muğam ifaçılığı təcrübəsində istifadə olunan təsniflərin yaradıcıları kimi Cabbar Qaryag-dioğlunun, Seyid Şuşinskinin, Xan Şuşinskinin, Əbülfət Əliyevin, Qulu Əsgərovun, Əlibaba Məmmədovun və b. xanəndələrin adları qeyd olunur.

TETRAZORD (yunan: *tetra* - dörd, *chorde* - sim) – səssirasının yanaq düzülüşü dörd pilləsi. Ladin alt tetrazord - I, II, III, IV pillələrini, üst tetrazord - V, VI, VII, VIII pillələrini əhatə edir.

TƏVİL (bəhri-təvil) – klassik poeziyada və qismən klassik musiqidə işlənən bəhrlərdən biri. Dörd, ya da altı, arabir səkkiz hecadan ibarət olan təvilin hər bir misrasının vəznə olduqca oynaq və axıcıdır. Təvil bəhri ən çox dini musiqidə işlənmişdir.

TƏZƏNƏ – saz simlərini ehtizaza gətirmək üçün gilonar (albalı) ağacının qabığından hazırlanan mizrab.

TON (yunan: *tonos* - gərginlik, vurgu) – 1. Müəyyən yüksəkliyə malik səs, 2. Bərabər tempo-rasiyalı səssirasında iki səsə yüksəklik münasibəti; iki yarımtona bərabər ton - bütöv ton, 3. köhnəlmiş mənada - lad, 4. Akkordun səsi; *asas*

ton, tersiya tonu, kvinta tonu, septima tonu, nona.

TONALLIQ – müəyyən bir ladin tonikasının adı; adətən tonalığ dedikdə eyni vaxtda lad və tonika, yəni ladtəonalıq nəzərdə tutulur: məs., do minor, lya major, do rast və s.

Hər bir tonalığ üç açar işarələri ilə fərqlənir, yəni səslərin tərkibini müəyyənləşdirən altı əsas işarələrinə malikdir.

TONİKA – ladin sabit, baş pilləsi olub, digər pillələri öz ətrafında cəmləşdirir. Qısa yazılış şəkli: **T**. *Bax: Maya*.

TONİKA FUNKSIYASI – major-minor lad sisteminə I pillədən qurulan üçsəsinin funksiyası; ladin ən sabit akkordudur; **T** hərli ilə işarə olunur. Dominanta funksiyasının akkordları tonika funksiyasına aid akkorda holl olur: eyni zamanda, bu funksiya harmonik baxarkən yekunlaşdırmaq imkanına malikdir. *Hərək: Kudans*.

TRAKTAT (latın: *tractatus* – şərh etmək, nəzər salmaq, baxmaq) – ayrıca bir məsələ və problemlə bağlı elmi əsər; xüsusi mövzuda mülahizələr. Qədim və orta əsərlərdə elmi əsərləri traktat adlandırmırlar. *Bax: S. Urxəvi, Ə. Marağai, Ə. Cəmi, M.M.Nəvvab* və b.

TRANSKRİPSIYA – orijinalda bir ifaçı tərkibi üçün (məs., ork. üçün) yazılmış əsərlərin sərbəst şəkildə başqa bir ifaçı tərkibi üçün (məs., fortepiano) işlənilməsi. *Bax: Arranje etmək, Fantaziya, Parafraz*.

TRANSPOZİSIYA (intiqa) – (latın: *traspositio* – yerdəyişmə) – Musiqi əsərinin və ya onunun bir hissəsinin bir tonalığıdan başqasına köçürülməsidir.

TRANSPOZİSIYALI ALƏTLƏR – Not yazısında olduğu kimi yox, bundan müəyyən interval məsafədə sındı yuxarı və ya aşağı səslənən alətlər. *Bir alətlər fəsiləsinə* aid müxtəlif növü alətlərin səs lənməsinə görə fərqləndirilməsi.

TREL (italyan: *trillare* - cingildətmək) – *məltəm* növü; yazılan nota onun yarımdakı pillənin tez və çoxsaylı təkrarlanması əsasında. Notun üstündə **tr** kimi işarə olunur.

TREMOLO (italyan: *tremolo* - titrəyən) – 1. Eyni bir səsə cəmləndirilmiş təkrarlanması; bəzən bir neçə alətdə birlikdə təbiiq olunur. 2. İki qonşu ife mayan səslərin və ya səs birləşməsinin növbəli ləşləmə təkrarlanması.

TRIO (italyan: *trio*, *tre* – üç) – 1. Üç ifaçıdan ibarət *ansambl*; *vokal musiqidə* – *terset*. 2. Üç ifaçı üçün nəzərdə tutulan, hər birinin ayrıca *partiyası* olan musiqi əsəri. *Bax: Muğam üçlüyü*. 3. *Üçhissəli formada* yazılmış musiqi əsərlərində orta bölmənin adı. Qədim dövrlərdə instrumental musiqi əsərlərində konar hissələr ork. tərəfindən, orta bölmə isə kontrast səslənmə yaratmaq üçün üç ifaçı tərəfindən ifa olunduğuna görə belə adlandırılır.

TRİOL (latın: *tres* – üç) – üç notdan ibarət xüsusi ritmik fiqur; uzunluğuna görə iki eyni şəkilli nota bərabərdir.

TRIXORD (yunan: *treis* – üç, *chorde* – sim) – üç pillədən ibarət diatonik səsarası, adətən, tersiya və ya kvarta intervalı həcmində olur.

TRİTON (italyan: *tritono* – üç ton dan ibarət) – 1. Artırılmış kvarta intervalı – 4 pilləni əhatə edən, üç tona bərabər interval; intervalın xüsusi növü kimi diatonik səsarasında özünü göstərir. Xromatik interval kimi əksildilmiş kvintaya bərabərdir. 2. Əksildilmiş kvinta intervalı – 5 pilləni əhatə edən, üç tona bərabər interval. Artırılmış kvartanın dönməsi.

TULUM – qədim dövrlərdə yaranmış xalq nəfəslı musiqi aləti.

Müxtəlif ölkələrdə rast gəlinir: volinka – rus; duda – ukrayna, belorus; qudastviri – gürcü; sarıy – çuvaş; koza – polyak; dudı – çex; piffero – italyan; qayda – türk, bolqar; kornemyuz – fransız; zakpfeyle – alman; baqpayın – ingilis.

Tulum – qədim dövrdə geniş yayılmış nəfəslı musiqi aləti

TULI – Şorq xalqları musiqisində: "Mahur" dəstəgahına mənsub muğam guşəsi.

TUŞE – simli alətlərdə istifadə olunan ifaçılıq üsulu.

Titək

TÜTƏK – nəfəslı musiqi aləti. Qarğı, ya içi boş çubuqdan düzəldilir. Quş dimdiyi tərzində olan bir ucuna ağacdan yonulmuş tıxac nəşb olunur, Tütəyin qabaq (üst) tərəfində 7 dəlik açılır ki, bunların qapanıb açılması ilə də səslərin uralığı dəyişilir. Bir dəlik də tütəyin dal (alt) tərəfində olur. Tütəyin səsdüzümü diatonik, diapazonu isə bir oktava həcmindədir. Tütək əsas etibarilə çobanların daha çox çaldıqları musiqi alətidir. ■

U

UYĞUNLUQ, AHƏNG – müxtəlif yüksəkliyə malik səslərin harmonik cəhətdən uzlaşaraq, gözəl səslənmə əmələ gətirməsi.

UD – Yaxın Şorq xalqlarının mizrabla çalınan ən qədim simli, dartımlı musiqi aləti. Ərəbistan, Türkiyə və qismən İran ölkələrində çox geniş inkişaf tapmışdır. Orta əsrlərdə bütün Yaxın Şorq xalqları musiqisində udun tutduğu yer qədar əhəmiyyətli olmuşdur.

Ud əsrlər boyu müxtəlif surətdə islah edilmiş və onun konstruksiyası tez-tez dəyişdirilərək təkmilləşdirilmişdir.

Müasir ud altı simli musiqi alətidir. Bunlardan beşi qoşa, altıncısı isə tək qoşulur. Simlərin düzülüşü və yerləşdirilməsi çox qəribədir: ortada melodik, yəni musiqinin əsil havasını (modulyasiyasını) çalan simlər, yanlardan isə (hor iki tərəfdən dam saxlayan) bəm simlər (likkvot simləri) qoşulur.

USTADNAMƏ – xalq aşığı yaradıcılığında qoşma və gərayilərdən ibarət dastan müqəddiməsi, Tərtibiyə, əxlaqı və nəsihətamiz məzmununda olur. Həyat, məişət və ictimai motivlərdən bəhs edir.

UNİSON (italyan: *unisono*; latın: *unus* – bir + *sonus* – səs) – birsəslilik; iki və ya üç səsin

Ud alətinin (façısı Məşadi Camil Əmirov (solda))

eyni vaxtda bir uralıqda səslənməsi; bir neçə ifaçının birlikdə eyni musiqini ifa etməsi.

UVERTÜRA (fransız: *ouverture*; *ouvertur* – açmaq) – 1. Musiqili səhnə əsərinin giriş hissəsi; əsərin ideya və məzmununu əks etdirən mövzulara əsaslanır; tamaşaçının diqqətini əsərin xarakterinə yönəldir; əsərin emosional mühitini hazırlayır; 2. Simfonik musiqinin bir janrı; 3. Birlissəli, adətən, sonata formasında qurulan simfonik əsər.

UŞAQ MUSIQİ MƏKTƏBİ – musiqi təhsili müəssisəsi; musiqi təhsilinin ibtidai pilləsi. *Bax: Musiqi təhsili.*

UZUNDƏRƏ – Azərb. xalq rəqsi. Ağdam rayonunda Qərvənd kəndi ilə Ağdam arasında "Uzun dərə" adlanan yer adı ilə bağlıdır. Musiqi ölçüsü 6/8, melodiyası ifadəlidir. Uzeyir Hacıbəyov "O olmasın, bu olsun" musiqili komediyasında Məşadi İbadın mahnısında bu melodiya-dan istifadə etmişdir. ■

Ü

ÜÇHƏMSƏDA – *bax: Üçsəslı.*

ÜÇHİSSƏLİ FORMA – musiqi əsərlərində çox geniş tətbiq olunan forma. Üç bölmədən ibarətdir, 1-ci və 3-cü hissələr eyni musiqi materialına əsaslanır, 2-ci hissə kontrastlıq təşkil edir, Sxemi bu şəkildədir: A – B – A. Azərb. musiqisində xalq rəqsləri, rəng və təsniflər çox zaman üçhissəli formada olur.

ÜÇSƏSLİ – *bax: akkord.*

ÜÇSƏSLİLİK – üç mustəqil melodik xətdən ibarət polifonik faktura.

ÜFLƏMƏ ALƏTLƏR – *bax: Nəfəs alətləri*

ÜN – səs, avaz, vokal səs.

ÜST MİZRAB – tar ifaçılığı təcrübəsində istifadə olunan ifaçılıq üsulu; mizrabın simlər üzərinə hər dəfə yalnız üstədən, yuxarıdan aşağı vurulmasınının ibarətidir.

ÜŞŞAQ (hərflə mənası: aşığılar, aşığı – inəşəq – 1. Orta əsrlərdə Şorq xalqları musiqisinin əsas sim təşkil edən 12 əsas muğamdan biri; 2. Müasir muğam ifaçılığında rast məqamının məvəsinə əsaslanan guşələrdən biri. Bu guşənin başlanğıcı dəqiq ölçülü melodik ifarələrlə qurulur, daha sonra isə sərbəst səciyyəvi inkişaf verir: "Rast", "Mahur-Hind", "Orta Mahur" dəstəgahlarında "Maya" şöbəsinin sonra "Maya" və "Hüseyni" arasında ifa olunur.

ÜZEYİR HACİBƏYOV ADINA AZƏRBAYCAN DÖVLƏT KONSERVATORİYASI, (ADK) – *bax: Bakı Musiqi Akademiyası.*

ÜZEYİR HACİBƏYOV ADINA AZƏRBAYCAN DÖVLƏT SIMFONİK ORKESTRİ – respublikanın ən böyük musiqi kollektivlərindən biri. 1938 il də ADF nəzdində yaradılmışdır. 1944 (iddə) orkestrə Uzeyir Hacıbəyovun adı verilmişdir. Uzun illər orkestrin bədii rəhbəri və baş dirijoru Nivazi olmuşdur. Azərb. bəstəkarlarının simfonik musiqisinin yüksək peşəkarlıqla təbliğində orkestrin böyük xidmətləri vardır. Müstəqil illərdə Bakıda qastrola gəlmiş bir çox görkəmli dirijorlar – N.Raxlin, A.Qaük, L.Cone burq, A.Staseviç, K.Eliasberq, M.Rostropoviç

və b. dirijorlar orkestrlə işləmişlər. Azərbaycanlı dirijorlardan Ə.İsrafilzadə, Ç.Hacıbəyov, Ə.Bə-dəlbaylı, K.Abdullayev, Y.Adıgözəlov, F.Kör-mov və b. orkestrə dirijorluq etmişlər. Hal-ha-zırda Azərb. Dövlət Simfonik orkestrinin baş di-rijoru xalq artisti, professor Rəuf Abdullayevdir.

ÜZEYİR HACIBƏYOVUN XATİRƏ EV-MUZEYİ

- 1975 ildə Azərb. Respublikasının rəhbəri Hey-dər Əliyevin təşəbbüsü və bilavasitə iştirakı ilə Bakıda açılmışdır. Ü.Hacıbəyov 1915-1942 illərdə bu evdə yaşamışdır. Muzeydə Ü.Hacıbəyovun həyat və fəaliyyətinin bütün dövrlərini əks et-dirən sənədlər, fotoşəkillər, bəstəkarın şəxsi əşyaları, kitabxanası və s. mühafizə olunur. Muzeydə Ü.Hacıbəyovun bəstəkar, dramaturq, publisist, pedaqoq və ictimai xadim kimi zəng-in yaratıcılıq irsi təbliğ edilir, elmi-tədqiqat işi aparılır, tematik sərgilər nümayiş etdirilir, yaradıcılıq gəcələri, müsabiqələr, incəsənət xa-dimləri ilə görüşlər keçirilir. Muzeyin direktoru əməkdar incəsənət xadimi (2007), bəstəkar Sərdar Fərəcovdur.

ÜZRİ - Orta əsrlərdə zərbi müğam.

ÜZZAL - müğam şobəsi. "Bayatı-Şiraz" dostga-lında "Xavəran" şobəsindən sonra müğaminin s-nunda zildə oxunur. ■

V - 1802.3009

VAHABZADƏ Bəxtiyar Mahmud oğlu

(16.08.1925, Şəki) - xalq şairi, dramaturq, ədə-biyyatşünas, filologiya elmləri doktoru (1964), professor (1965), əməkdar incəsənət xadimi (1974), Dövlət mükafatı laureatı (1976), "Mənim dostlarım" (1949), "Əbədli heykəl" (1953), "Sadə adamlar" (1954), "Ceyran" (1957), "İnsan və zaman" (1964) və s. şeirlər kitabları çap olunmuşdur. Məhəbbət və insan-pərvarlik hisslərinin tərənnümü B.Vahabza-dənin lirikasının əsas mövzularıdır. Onun "Şə-bi-hicran" (1959, Füzuliyə həsr olunmuşdur), "Etiraf" (1961), "Yollar və oğullar" (1963) kimi poemalarında ictimai motivlər, milli azadlıq mübarizəsi ideyaları mühüm yer tutur. B.Vahab-zadənin lirikasına xanəndələr çox müraciət edirlər. Xüsusilə, şairin "Müğam" (1975) poeması diqqətəlayiqdir. Burada o, dörd müğam dostgahından - "Rast", "Şur", "Segah", "Çahar-gah" müğamlarından söz açmış, onları şeir dili ilə bacarıqla sənəcləndirmişdir. B.Vahabzadə müğamları dərinlənə duyaraq, onların mahiyyətini dərk edərək, bu möltəpəm sənət abidələ-

rindən aldığı zövqü böyük yaradıcılıq qüdrəti ilə oxuculara çatdırı bilməmişdir.

VAHİD (Əliqası Məmmədqulu oğlu İsgəndə-rovun təxəllüsü; 1895, Bakı - 01.10.1965, Bakı) - xalq şairi, əməkdar incəsənət xadimi (1943). Gənc yaşlarından Bakıdakı "Məcməuş-şüara" ədəbi məclisində iştirak etmiş, lirik, satirik ruh-lu şeirlər yazmışdır. Füzuli ənənələrinin davam-çısı olan Vahid müasir Azərb. ədəbiyyatında qəzəl janrının görkəmli nümayəndəsidir. Onun qəzəlləri poetik dilinin sadəliyi, xəlqiyyəti və ahdəngdarlığı ilə seçilir. Vahidin qəzəlləri xanəndələrin repertuarında mühüm yer tutur, Vahid həmçinin Nizaminin, Xaqaninin, Füzulinin, Nəvainin fars dilində yazılmış qəzəllərini Azərb. dilinə çevirmişdir. Vahidin bədii irsinin təsirini ilə bir çox şairlər qəzəllər, eləcə də Vahidin qəzəllərinə nəzirlər və təxmislər yazmışlar.

Əliqası Vahid, qəzəlsən şair

VAHİD POEZİYA EVİ - mədəniyyət ocağı. 1995 ildə Əliqası Vahidin anadan olmasının 100 ilyi ərəfəsində təşkil olunmuşdur. Bakıda yerləşir. Qədim Bakının görkəmli yerlərindən biri olan keçmiş "Qubernator bağı" ərazisindədir. Həmin bağa Əliqası Vahidin adı verilmiş və bağın ən görkəmli yerində Əliqası Vahidin büstü qoyulmuşdur. Fəaliyyət göstərirdi müddətində Vahid Poeziya evində Azərb. poeziya və ədəbiyyatın-da, mədəniyyət və incəsənətdə xidmətləri olan insanların xatirə gəcələri, yubileyləri, yeni kitabların təqdimat mərasimləri keçirilir və bu ənənə bu gün də davam etdirilir. Yarandığı gün-dən Vahid Poeziya evinin direktoru tarzan, ictimai xadim Şahin Verdiyevdir. Vahid Poeziya evində "Vahid" şairlər məclisi yaradılmışdır. Vahid Poeziya evi sənətkarların səvimli ocağına çevrilmişdir. Azərb. görkəmli mədəniyyət xa-

Nizami adına Ədəbiyyat Muzeyi

dimləri, ziyahılar, şairlər və mugaM ustadları buraya toplaşır, sənət, şeir və musiqi haqqında maraqlı söhbətlər aparılır.

"VAHİD" şairlər məclisi - XX əsrin sonlarından başlayaraq, Bakıda fəaliyyət göstərən ədəbi məclis. Vahid Poeziya evinin nəzdində yaradılmışdır. Məclisə Əliqası Vahidin şəxsi həkimi və yaxın dostu olmuş, Vahidin poetik ənənələrinin davamçısı, gözəl qəzəllər müəllifi Həkim Qoni rəhbərlik etmişdir. Onun vəfatından sonra hal-hazırda məclisə şair, jurnalist Hacı Rafiq Əliyev başçılıq edir. Məclis Azərb. qəzəlxan şairlərinin, mugaM ustadlarının öz ətrafına toplamışdır.

VAQİF Molla Panah (1717, Qazax r-nu, Salahlı kəndi - 1797, Şuşa - Azərb. şairi, dövlət xadimi. Mədrəsədə təhsil almış, fars və ərəb dillərini öyrənmişdir. 1769 ildə Qarabağ hakimi İbrahim xanın sarayına dəvət edilmiş, əvvəlcə eşikəqası, sonra baş vəzir olmuşdur. Vaqifin yaradıcılığı Azərb. poeziyası tarixində mühüm mərhələlərdən biridir. Klassik Şərq şeirini dərinlənə bilən Vaqif qəzəl, müxtəməss, müstəzad və s. formalarda əsərlər yazmışdır. Lakin o, sifahi xalq ədəbiyyatı, aşıq şeiri ilə daha çox bağlı olmuş, təcnisləri, xüsusən, qoşmaları ilə milli poeziya zənginləşdirmişdir. O, klassik poeziya ilə xalq şeirini özvi şəkildə birləşdirməyə nail olmuşdur. "Bulud zulfünə, ay qabaqlı gözəlin", "Səvdiyim, ləblərin yaquta bənzər", "Kür qırağının ocaq seyrəngahı var", "Bir zaman havada qanad saxlayın" və s. qoşmaları, "Bax" tədfil qəzəli, "Görmədim" müxtəməssə Vaqif lirikasının ən məşhur nümunələrindəndir. Çözəllə-

rin vəsfi, nikbinlik, həyatsevərlik Vaqif poeziyasının əsas motivləridir. MugaM ifadəçiliğində Vaqifin poeziyasına çox müraciət olunur. Vaqifin şəxsiyyətinə həsr olunmuş bir sıra bədii əsərlər də yaradılmışdır.Y.V.Cənanzadəmin "İki od arasında" tarixi romanı, Səməd Vurgun-un "Vaqif" pyesi, R.Mustafayevin "Vaqif" ope-rası və s. əsərlər bu qəbildəndir.

VAMBERİ Armini (German; 19.03.1832, Presburq ş. Duna-Çərda-Geli - 15.09.1913) - macar türko-loqu, dilçi, etnoqraf və səyyah - macarıstan EA müxbir üzvü (1861), Budapeşt universitetinin professoru (1865). 20-dən çox Avropa və Şərq dillərini bilmiş, uzun müddət Şərq ölkələrini gəzmişdir. "Uyğur dili abidələri və "Kutadqu-biliq" (1870), "Türk dillərinin etimoloji lüğəti" (1878), "Qədim Türk dilinin tədqiqi" (1901) və s. əsərlərin müəllifidir. "Əmir Teymur" əsəri Azərb. dilinə tərcümə olunmuşdur.

VAMIQ - orta əsrlərdə 12 əsas mugaMdan əlavə qeyd olunan zərbi mugaMlardan biri.

VARIANT, variantlıq - hər hansı bir bədii əsərin müxtəlif şəkildə işlənməsi forması. Bəstəkar yaradıcılığında bir əsərin bir neçə redaksiyasında işlənilməsinə rast gəlinir. Geniş mənada, eyni bir əsərin əlyazma surətləri və çap nüsxələri arasında kiçik bütün mötn fərqlərini nəzərdə alınmış. Eyni bir əsərin ayrı-ayrı ifaçılar tərəfindən təf-siri variant adlanır. Eyni əsər eyni sənətkar tərəfindən müxtəlif variantda ifa olunur. Variantlıq sifahi ənənəli musiqi yaradıcılığının və improvizasiya prosesinin vacib amilidir.

VARIASIYA (latın: *variatio* - dəyişmə, təbdl) - 1. musiqi mövzusunun, melodiyə, yaxud onun müşayiətinin dəyişikliyi uğraması; 2. formacət tamamlanmış musiqi mövzusu və onun dəyişikliyi uğramış bir sıra təkrarı. Variasiya formasının da musiqi obrazının müxtəlif cəhətləri yeni cəz-gilərlə zənginləşdirilər, tədricən açılır, inkişaf edir, bözün ilk şərhindən tamamilə fərqlənən yeni xarakter kəsb edir. Variasiyaların məqsəti xalq yaradıcılığı ilə bağlıdır. Azərb. bəstəkarlarının və riasiya formasında əsərləri var. Variasiya mugaM sənətində mühüm əhəmiyyətli amildir. MugaM gəhələri virtuoq ifaçılar tərəfindən müvəqqə bir mövzu əsasında improvizə olunaraq yaradılır.

VERƏŞŞAGIN Vasilı Vasilıyev (26.10.1842, Nov-qorod quberniyası, Çerepovets - 13.04.1904, Port-Artur) - rus rossamı. Peterburq Rossamıy Akademiyasında (1860-1863) və Parisdə (1864-1865) oxumuşdur. Verəşşagin dünyanın bir çox ölkələrinə (Qərbi Avropa, Suriya, Fələstin, Hün-

Rəssam V.V. Verəşqənin 1865 ildə Qıraqbağı səyahət zamanı çəkdiyi rəsmlər

distan. Yaponiya, ABŞ) səyahətə getmiş. Rusiya-Türkiyə (1877-1878) və Rusiya-Yaponiya (1904-1905) müharibələrində iştirak etmişdir. Rəssam əsərlərini başlıca olaraq naturadan çəkmişdir. Batal janrında hərbi döyüş səhnələrini təsvir edən əsərlərlə yanaşı ("Hücumdan sonra. Pleven yaxınlığında sarğı məntəqəsi" (1868), "Müharibə apoteozu", "Şadyanalıq edirlər" (1872) - Tretyakov qalereyası, Moskva), eləcə də, müxtəlif ölkələrlə bağlı silsilə əsərlər ("Türküstan silsiləsi", "Balkan silsiləsi" bə.s.) yaratmışdır. Verəşqin Azərb. xalqının həyat və məişətini, memarlıq abidələrini əks etdirən rəsmlərini, "Şuşada müsəlmanların dini mərasimi" (1865) kompozisiyasının, portretlərin müəllifidir; bu əsərlər dünyanın müxtəlif muzeylərində saxlanılır. Rəssamın Azərb. xalqı və şəhərləri haqqında maraqlı yazıları vardır.

VƏTƏD - 1. vəzn bəhsində təqti vurgu; musiqidə bəhr prosodiyası, yəni ayrı - ayrı musiqi səslərinin uzun - qısalığı ilə əlaqədar olaraq əmələ gələn təfəllərin düzülüş qaydası; 2. İki zərbdən ibarət ölçü: a) vətəd-i-məcmu - iki heca və bir lal səsədən ibarət ölçü (tənən); b) vətəd-i-mofruq - ikihecali vurgunun bir lal səs vasitəsi ilə biri - birindən ayrı (qırıq) bəhri (tənə).

VƏTƏR (ərəb) - sim.

VƏZİROV Səfərali Ağarza oğlu (28.04.1929, Xızı, Dizəvər k. - 09.11.1982, Bakı) - qarmon ifaçısı. Qarmon çalmağı atasından öyrənmiş, daha sonra məşhur qarmonçu Kor Əhəddən

(1893-1942) və Teyyub Dəmirovdan (1908-1970) dərslər almış, ondan musiqi, ifaçılıq sənətinin sirlərini daha mükəmməl mənimsəmişdir. Az müddətdə el arasında öz dəst-xətti ilə tanınan Səfərali qarmon ifaçılığını təkmilləşdirərək bərabər 1948 ildə Xalq Təsərrüfatı İnstitutuna qəbul olunur. Tələbə ikən institutda yaratdığı x.ç.a. ansamblına rəhbərlik edir. 1951 ildə Polşada keçirilən Beynəlxalq musiqi festivalının qalibi olur. Onun ifasında 1953 ildə lentə alınmış bir sıra muğam ("Çahargah" dəstgahi) və rəqslər ("Qazaxı", "Kolxoçu", "Azərbaycan", "14 nömrə", "Qaytağı", "Tarakomə", "Vağzalı"), həmçinin özünün bəstələdiyi "Pambiq çollarında" kompozisiyası AzTR Fondunda qorunur. S.Vəzirovun oğlanları - Ədalət, Kamil, Rəziq, Babək. Qalib musiqi aləmində tanınmış musiqi ifaçılarıdır.

VƏZİROV Ədalət Səfərali oğlu (27.04.1951, Bakı - 05.10.2002 Bakı) - kamança ifaçısı, əməkdar artist. Ə.Vəzirov Bülbul ad. Orta İxtisas Musiqi Məktəbində (1968) və ADK-da təhsil alıb (1974). O, 1974 ildə Moskvada keçirilən V Beynəlxalq Musiqi müsabiqəsinin qalibi olub. 1980 ildən ADK-da və Sumqayıt Musiqi Texnikumunda (2000-2002 illərdə direktor) müəllim işləyib, bir çox adlı-sanlı tələbələr yetişdirib. O, uzun müddət əməkdar artist Bəla Salahovun (1923-1982) rəhbərlik etdiyi x.ç.a. ansamblında, SSRİ xalq artisti Zeynəb Xanlarovanın rəhbərlik etdiyi ansamblda çalışmışdır. Bir çox xarici ölkələrdə - ABŞ, Kanada, İraq, Misir, Türkiyədə ifaçılıq sənətini yüksək səviyyədə nüma-

Ədalət Vəzirov, kamança ifaçısı

şıy etdirib. Ə.Vəzirov kamança ifaçılığında əlavə peşəkar fortepiano və qarmon ifaçısı idi. O, xalq mahnı, rəqs, rang və təsniflərini, muğamları mükəmməl ifa etmək, üçlükdə xanəndəni, tarzoni düzgün müşayiət etməklə yanaşı, Azərb. və dünya bəstəkarlarının əsərlərini yüksək səviyyədə ifa etmək bacarığına malik bir ifaçı olmuşdur.

VƏZN (ölçü) - vurgulu və ya vurgusuz hecaların sayı, yaxud uzun və qısa hecaların düzülüş qaydasıdır. 1. Heca vəznü - şeirdə ritmik hissələrin - vurguların növbələşməsinə əsaslanan vəznür (aşiq yaradıcılığı, beşik mahnıları, bayatılar və s. bu vəznədə qurulur). 2. Əruz vəznü - ərəb klassik şeirində Azərbaycan poeziyasına keçmişdir. Əruz vəzninin əsasını hecaların uzadılması və qısa söylənməsi, mütənasib növbələşməsi təşkil edir. Əruz vəzninin 20-yə qədər bəhri var: həzəc, rəməl, müzərə, bəhri-təvil və s. Müğam sənətində əruz vəznindən istifadə olunur. Müğam melodiyasının quruluşu əruzun ritmik xüsusiyyətlərinə uyğun yaradılır.

VİBRASIYA (italyan: *vibrato* - titrətmə, əsmə) - arabir səsini yüksəkliyi, təmbri, gücünün dəyişməsidir. Vibrasiyanın sürəti əsərin təmbri zənginləşdirir, ona emosionallıq və dinamiklik verir.

VİLAYƏTİ - muğam şöbəsi. "Rasi" və "Mahur-Hindi" dəstgahlarında ifa olunan əsas şöbələrəndir. "Məseyir-Rasi" dan kvinta (beş pilla yuxarı) münasibətində verləşir. Bu şöbənin musiqisi bir qədər həyəcanlı əhval-ruhiyyəlidir. Musiqi məzmununa şür məqam-intonasiyalarının daxil olunması ilə səciyyələnir. Ümumiyyətlə, "Vilayət" - "Rasi" muğam dəstgahının daxilində şür məqamına keçmək imkanı yaradan bir şöbədir.

Dəstgahın məhz bu hissəsində bozən "şür" məhiyyəti dərinləşdirilmək və lirik xarakterli səslənmə yaratmaq üçün "Dilkəş" şöbəsi ona əlavə edilir və yaxud "Şahnaz" muğamından istifadə olunur.

VİNOQRADOV Viktor Sergeyeviç (1899-1981) - rus musiqişünası, ictimai xadim. Qırğıstan respublikası əməkdar incəsənət xadimi (1957), Moskva konservatoriyası nəzdindəki Müqəddəs işçi konservatoriyasının işçi fakultetinin ilk təşkilatçılarında biri (1923, onun ilk direktoru), YUNESKO-nun xalq musiqisinin beynəlxalq şurasının üzvü (1953), "Asiya və Afrika xalqlarının musiqisi" seriyasının baş redaktoru olmuşdur. V.Vinoqradovun Şərq klassik musiqisi ("İran musiqisinin klassik əsərləri"), Azərb. musiqisi ilə bağlı dəyərli tədqiqatları vardır. U.Hacıbəyov haqqında ilk monoqrafiyanın ("Üzeyir Hacıbəyov və Azərb. musiqisi", Moskva, 1938) müəllifidir. Monoqrafiyada Azərb. musiqi mədəniyyətinin tarixi inkişafında U.Hacıbəyovun yaradıcılığının əhəmiyyətini göstərilib, muğam və aşiq sənəti, xalq mahnı və rəqsləri, moqam sistemi xarakterizə edilir. V.Vinoqradov Azərb. musiqi həyatını, xalq musiqişünasının yaradıcılığını səciyyələndirərək, Şuşanın mədəniyyət mərkəzi kimi rolunu belə qiymətləndirir: "Şuşa musiqi istedadlarının beşiyi idi. Şuşa musiqişünləri Azərb. musiqisinin tarixini yaratmış və onu yalnız öz vətənlərində deyil, həm də Şərqiin bağca ölkələrində təmsil etmişlər".

VIRTUOZ (italyan: *virtuoso*; latın: *virtus* - hünər, istedad) - musiqi əsərlərini texniki və bədii cəhətdən sərbəstliklə və mahaşatla ifa edən musiqi ifaçısı.

VOKAL musiqi (italyan: *vocale* - səsli) - mstrumental müşayiətlə və ya müşayiətsiz səxmatmaq üçün musiqi.

VOSTRIKOV P. - rus etnoqrafı. "Materiali dlya opisaniya mestnosti i plemeny Kavkaza" (Tiflis, 1912, buraxılış 42) jurnalında çap olunmuş "Muzika i pesni Azerbaydžanskix tatav" məqaləsi Azərb. musiqisinin üç əsas təbəqəsini təşkil edən muğam, aşiq və mahnı yaradıcılığına həsr olunmuşdur. Müəllif tar. kamança, saz, zurna, dot, ney, qaval, nağara kimi abidələri təsvir etmiş, sazında və aşiq dəstələrini, onların repertuarını, ixtiyarlıq göstərdikləri mahnı səciyyələndirmişdir.

VÜSTA (ərəb) - orta barmaq

"VÜZUHÜL-ƏRQAM" - *baş: Mir Məhsin Nəvvab.* ■

Y

YALLI – Azərb. xalq rəqs sənətinin ən qədim növü. Yallı rəqsı böyük bir dəstənin birgə işi-rəki ilə ifa olunur. Dəstənin başında, bir qayda olaraq, əlindəki yaylıq (dəsmalı) yellədə-yellədə qabaqda gedən "yallıbaş" durur. Başqa iş-tirəklilər isə qollarını açaraq bir-birlərinin çəlalə barmagından tutur, ya da əllərini bir-birlərinin çiyinə qoyub "canlı zəncir" yaradırlar. Yallı rəqsı üç hissədən ibarətdir: rəqs əvvəlcə təntənəli və aram addımlarla başlanır, gədikcə sürəti artmağa başlayır və texniki cəhətdən mürəkkəb tullanma hərəkətləri ilə davam etdirildikdən sonra əvvəlki təntənəli və aram yürüşü təməllənir.

YARADICILIQ – əvvəllər mövcud olmayan, keyfiyyətcə yeni bir iş meydana gətirən fəaliyyət. Yaradıcılıq insan fəaliyyətinin hər hansı bir sahəsində (elm, istehsalat, bədii, siyasi və s.) mümkündür. Musiqi yaradıcılığı, müğəm peşəkar musiqiçilərin yaradıcılığı hesab olunur.

YARIMTON – müxtəlif yüksəklikdə yerləşən iki səs arasındakı ən yaxın məsafə. Musiqidə ölçü vahidi kimi istifadə olunur. İntervalın həcmi yarımtonlarla (və ya tonlarla) ölçülür. Bərabər (müntəzəm) temperasiyalı sistemdə oktava 12 yarımtondan ibarətdir. Yarımtonun iki növü var: Diatonik yarımton – ladin iki qonşu pilləsi arasında əmələ gəlir; məsələn, mi-fa; sol-lyə bemol. Xromatik yarımton – ladin hər hansı pilləsi ilə onun dəyişilmiş şəkli arasında əmələ gəlir; məsələn, do-dö diyez, si-si bemol.

YARDIMÇI SƏS – 1. melodik fiqurasıyanın elementi, akkord səsinin sekunda yuxarıda və ya aşağıda yerləşir, iki akkord səsinin ardıcıl təkrarları arasında təbiiq olunur. 2. Melizmlərin tərkibindəki not, yazılmış əsas notdan sekunda yuxarı və aşağı yerləşir.

YEGAH – "Aşağı" oktavının (*Divani-əvvəl*) birinci pilləsi. XX əsr görkəmli türk musiqişünası Rəuf Yektabəy orta əsr musiqi alimi Əbu-Nəsr Fərəbinin (870-950) kitabına əsaslanaraq yegahı "ən bəm səs" adlandırır və kiçik oktavının re-nundan ibarət olduğunu qeyd edir. XIX əsr ərəb musiqişünası Mikayil Meshal "Risalat-əs-səhabiyat fi qənaat-əl-musiqi" (Beyrut, 1830) divanında oktavını 24 pərdəyə böldükdə aşağı oktavın birinci pərdəsini yegah adlandırır. XX əsr

möşhur Misir musiqişünası Şeyx Məhəmməd İbn İsmayil Şəhabəddin "Səfinat-ül-mülk" ("Həkimiyət gəmisini") adlı musiqi kitabında diatonik səsüzümünün yəno də birinci notunu "yegah" deyə qeyd edir.

YESENİN Sergey Aleksandroviç (03.10.1895, Ryazan, Konstantinovo k. (indiki Yesenino) – 28.12.1925, Moskva) – rus şairi. Rus həyatının, rus təbiətinin ilhamlı tərənnümçüsü olmuşdur. "Coşğunluq", "Qüdrətli", "Səma təbilçisi" və s. poemaların, çoxsaylı şeirlərin müəllifidir. Yesenin 1924-1925 illərdə Bakıda olmuş, bir müddət

Sergey Yesenin.
rus şairi

Mordəkanda yaşamışdır, "Anna Snegina" poemasını, "İran nəğmələri" şeirlər silsiləsini burada yazmış, Azərb. nəşrlər həsr etmişdir ("Qitələlər", "Əlvida Bakı" və s.). O, Şuşadakı musiqi mühitini, burada yaşayan insanların istedadını dəyərləndirərək yazmışdır: "Əgər biri oxumağı bacarmırsa, deməli, şuşalı deyil".

YETİM SEGAH – Azərb. şifahi ənənəli professional musiqisində müğəm adı. "Segah" müğəminin bir variantıdır. *Xaric segah* kökündə ifa olunur. Adətən, dinləyicidə kədərli əhval-ruhiyyəyə oya da biləcək üslubda ifa olunan müğəmi belə adlandırılır.

YƏDİ HASAR – müğəm güşəsi, "Zabul Segahı" dəstgahında "Əraq" ilə "Aşiqi-guş" şöbələri arasında yerləşir.

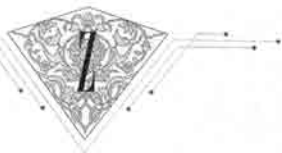
YUNESKO (UNESCO; ingiliscə: *United Nations Educational, Scientific and Cultural Organization* sözlərinin itisarı) – Birləşmiş Millətlər Təşkilatının (BMT) maarif, elm və mədəniyyət işlərinə baxan ixtisaslaşdırılmış hökumətlərarası təşkilatı, 1945 ildə yaradılmış, 1946 ildən fəaliyyətə başlamışdır. Ali orqanı Baş Konfransdır, sessiyaları ildə iki dəfə çağırılır. Katibliyi Parisdədir. Dünyanın 150-dən artıq ölkəsi YUNESKO-nun üzvüdür. Azərb. 1954 ildə SSR-in tərkibində YUNESKO və daxil olmuşdur. 1992 ildən müstəqil respublika kimi YUNESKO-nun üzvüdür, YUNESKO yanında Azərb. Milli Komissiyası fəaliyyət göstərir. Komissiyanın başçısı Elianora Hüseynovadır. Azərb. Respublikasının nümayəndə heyəti YUNESKO-nun işində yaxından iştirak edir. 2004 il avqustun 13-də Azərb. şifahi xalq ədəbiyyatının və musiqi irsinin qorunub saxlanılması və inkişaf etdirilməsi sahəsindəki varılmaz səylərinə görə Azərb. birinci xanımı Mehriban Əliyeva YUNESKO-nun Xoşməramlı səfiri adına layiq görülmüşdür.

YUNESKO xətti ilə Azərb. bir sıra görkəmli şair və yazıçıların, elm, musiqi və mədəniyyət xadimlərinin yubileyləri beynəlxalq miqyasda qeyd olunmuşdur. Nəsiminin 600 illiyi (1973), Dədə Qorqudun 1300 (1999) illiyi, Uzeyir Hacıbəyovun 100 illiyi (1985), Lətif Kərimovun 100 illiyi (2007), "Levli və Məcnun" operasının 100 illiyi (2008) və s. 1972 ildə "Umumdünya mədəni və təbii sərvətlərinin qorunması haqqında" YUNESKO-nun konvensiyası qəbul olunmuşdur. Bunun əsas ideyası ondan ibarətdir ki, bir sıra mədəni və təbii sərvətlər bütün dünya

üçün böyük marağ kəsb etdiyinə görə bəşəri irsin bir hissəsi hesab olunmalıdır. Bu konvensiyanın əsasında Bəşəri irsin siyahısı tərtib olunmuşdur ki, hal-hazırda həmin siyahıya 700-ə yaxın təbii və mədəni obyektlər daxildir. YUNESKO tərəfindən qeyri-maddi mədəni irsin qorunmasına dair normativ sənəd qəbul olunmuşdur ki, bu da şifahi ədəbi və musiqi yaradıcılığının, rəqslərin, ayin və mərasimlərin, ənənəvi xalq festival və karnavallarının, eləcə də, bütün bunları ənənəvi şəkildə yaşadan mədəni mühitin qorunması ilə bağlıdır. Bununla oiaqədar olaraq, "Bəşəriyyətin şifahi və qeyri-maddi irsinin sədəvərləri" programı həyata keçirilir. Bu programı müasir dövrdə itiməkdə olan bəşər mədəniyyətinin ən şalif osorlərinin qorunub saxlanılması və gələcək nəsillərə ötürülməsi, insanların diqqətini bu əbədölərə yönəldilməsi, dünyanın rəngarəng mədəni xəzinəsində hər bir milli mədəniyyətin yerini möhkəmləndirilməsi məqsədini daşıyır. 2002 ildə YUNESKO yanında Azərb. Milli Komissiyası tərəfindən Azərb. müğəminin bu siyahıya daxil edilməsi haqqında qərar verilmis təşkilatın eksperti, transiz musiqişünası Jan Dürinq və azərb. musiqişünası, sənətsənəşünası namazadə Səhibər Bağirova tərəfindən bu məsələ ilə bağlı tələb olunan xüsusi sənədlər hazırlanaraq, beynəlxalq təşkilata təqdim edilmişdir. 2003 il noyabrın 7-də beynəlxalq münasiflər heyəti tərəfindən Azərb. müğəmi "Bəşəriyyətin qeyri-maddi mədəni irsinin şalif sərəri" elan olunmuşdur. YUNESKO-nun dəstəyi ilə Azərb. dövlət səviyyəsində müğəminin ənənələrinin qorunması, inkişaf etdirilməsi istiqamətində

YUNESKO-nun "Ədəbi müğəm" layihəsi çərçivəsində İçəri Şəhərdə keçirilən müğəm konserti

mühüm tədbirlər həyata keçirilir. Mehriban xanım Əliyevanın təşəbbüsü və rəhbərliyi ilə "Əbədî muğam" layihəsi hazırlanaraq, həyata keçirilməkdədir. Bu layihənin reallaşmasında Azərbaycan Respublikasının Mədəniyyət və Turizm Nazirliyi fəal iştirak göstərir. Layihənin koordinasiya sənətsənəşliq namizədi Lələ Kazımovadır. Layihənin həyata keçirilməsində musiqişünas Cahangir Solixanov iştirak edir. YUNESKO-nun bu layihəsi əsasən iki istiqaməti əhatə edir: 1) muğamın ifası və ötürülməsinin zərurətini, muğam mühitinin yaradılması məqsədilə muğam ifaçıları və bəhiciləri ilə ictimai görüşlərin keçirilməsi; 2) muğamların texniki vasitələrlə yazılması və mövcud sənədlərinin bərpası. Bu layihə çərçivəsində respublikanın şəhər və rayonlarında muğam konsertləri keçirilir, muğam ifaçılarının üstün dərsləri və seminarlar təşkil olunur. O cümlədən İçəri şəhərdə Şirvanşahlar sarayında müəmmadi olaraq keçirilən muğam konsertləri yeni nəsil muğam ifaçıları üçün sənətkarlıq məktəbinə çevrilir. Xarici ölkələrdə gənc muğam ifaçılarının konsertlərinin təşkilində bu layihəyə daxildir. Bundan əlavə layihənin ikinci istiqaməti ilə bağlı olaraq Azərbaycan Dövlət Səsyazmaları arxivində və AzTR Fondunda saxlanılan sənədlərinin bərpası və rəqəmsal CD-DVD formatda nəşri və yeni sənədlərin buraxılması mühüm əhəmiyyət kəsb edir. Son noticəyə bəttün bunlar əsasında muğam üzrə elmi sənədləşdirmə bazasının yaradılması nəzərdə tutulur.

YUNESKO xətti ilə muğam ifaçılarının sənədlərinin qrammofon vallarında buraxılması ənənəvi hal almışdır. 1970 illərdə tərzən Bəhrəm Mansurovun ifasında bütün Azərb. muğamları Hollandiyada qrammofon valına yazılmışdır. O cümlədən, bir çox Azərb. xanəndələrinin, tərzən və kamança ifaçılarının sənədlərindən ibarət qrammofon valları, CD-disklər buraxılmışdır. YUNESKO tərəfindən şifahi ənənəli professional musiqi irsinin öyrənilməsi ilə bağlı beynəlxalq *simpoziumlar* da keçirilir.

YÜKSƏKLİK - səsən xassələrinəndən biri. Səsləndən cismnin titrəyis tezliyinin nəticəsində əldə olunur. Səsin yüksəkliyi sənəyində titrəyis miqdarı ilə ölçülür (bəx: *Kamerton*). Musiqidə səslərin yüksəkliyinin bir-birinə münasibətindən mürəkkəb məntiqi musiqi əlaqələri yaranır: mütləq yüksəklik, səsən yüksəkliyi, nisbi yüksəklik. ■

Z

ZABUL (zabol, zabolı) - Şərq xalqlarının musiqisində muğam adı. 1. Orta əsrlərdə Şərq xalqlarının musiqisində mövcud olan 24 muğam şöbəsinin biri. Əbdülfəqir Maragainin əsərlərində "Zabul" şöbəsinin adı çəkilir və onun "Segah" şöbəsinə bənzədiyi göstərilir; 2. XIX əsrin muğam ifaçılığında "Zabul dəstgahi" adı muğam olmuşdur. 3. "Çahargah" dəstgahında "Segah" ilə "Yədi-hasar" arasındakı şöbə; 4. Müasir ifaçılıq təcrübəsində muğam şöbəsi kimi "Zabul Segah" muğamının əsasını təşkil edir.

ZABUL DƏSTGAHI - "Bərdəst", "Mayeyi-Zabul", "Muyə", "Manəndi-muxalif", "Segah", "Məxlut", "Şikəsteyi-fars", "Mübərriqə", "Əraq", "Yədi-Hasar", "Aşiqi-guş" və "Zabul" şöbələrinə ibarət dəstgah. M.Mansurovun ifasında "Zabul dəstgahi" T.Quliyev tərəfindən bu tərkibdə nota yazılıb çap edilmişdir (1936).

ZABUL SEGAH - muğam. Azərb. şifahi ənənəli musiqi irsində ən böyük muğam dəstgahlarından biri. "Segah" muğam ailəsinə daxildir. "Segah" muğamının variantlarından biridir. Mi (kiçik oktava) mayəli segah məqamına əsaslanır. Məcmusu: "Mayeyi-Zabul", "Muyə", "Manəndi-muxalif", "Segah" ("Orta segah"), "Məxlut", "Şikəsteyi-fars", "Mübərriqə", "Əraq", "Yədi-hasar", "Aşiqi-guş" şöbələrinəndən ibarətdir.

ZAKİR QASIM BƏY (Qasım bəy Əli bəy oğlu Cavanşirin təxəllüsü; 1784, Şuşa - 1857, Şuşa) - Azərb. şairi. Mollaxanada təhsil almış, arəb və fars dillərini, həmçinin klassik Şərq ədəbiyyatını öyrənmişdir. Zakir XIX əsrin I yarısında Azərb. ədəbiyyatında tənqidi realizm gərəkləni nümayəndəsi, klassik şeir ənənələrinin davamçısıdır. Sətrik şeir və həcvlərin, mənzum hekayələrin və təmsillərin müəllifidir; Zakirin satirləri Azərb. ədəbiyyatının inkişafına mühüm təsir göstərmişdir. Lirik şeirlərində xalq poeziyasının, xüsusilə, Vaqif ənənələrinin təsiri güclüdür. "Ağlaram", "Gözlərin" və s. rədifli qoşmaları aşiq şeirinə yaxındır. "Gözüm yolda qaldı, könlüm itizir", "Dost yolunda cəfa çəkdim, can üzüm", "Durnalar" və s. şeirlərində ictimai motivlər, dövrəndə şikayət əhvali-ruhiyyəsi özünü göstərir. Zakir klassik formalarda - qəzəl, mütəxəmməs, müstəzad, tərəcibənd, tərəkibənd yazmışdır. Şeirlərindəndə muğam ifaçılığında istifadə olunur.

ZAKS KURT (1881-1959) - alman musiqişünası, sənətsənəş. 1919 ildən Berlin musiqi alətlori muzeyinin direktorudur, 1920 ildən Ali musiqi məktəbi, Kilsə və məktəb musiqisi akademiyasının professorudur. 1933 ildən Parisdə və digər iri şəhərlərdə etnoqrafik muzeylərdə tədqiqat işləri ilə məşğul olmuşdur. Tədqiqatlarında Azərb. musiqi alətlori ilə bağlı araşdırmalar da yer almışdır. 1937 ildən Nyu-York, 1953 ildən Kolumbiya Universitetlərinin professorudur. Amerika musiqi cəmiyyətinin prezidenti (1950-1952), Amerika etnoqrafik cəmiyyətinin fəxri prezidenti. Müasir sənətsənəşliqin əsasını qoyanlardan biri olmuş, qeyri-Avropa xalqlarının musiqisini, qədim dünya musiqisini, incəsənətin qarşılıqlı əlaqələrini tədqiq etmişdir. Azərb. musiqi alətlorinin tədqiqatçıları K.Zakim əsərlərinə istinad edərk, x.ç.ə. təsnifatını aparmışlar.

ZEYNALLI Əzəf Zeynalabdin oğlu (05.04.1909, Dərbənd - 27.10.1932, Bakı) - bəstəkar. 1923-1926 illərdə ADMM-də təhsil almış. 1931 ildə ADK-nun bəstəkarlıq sinfini bitirmişdir. burada Azərb. xalq musiqisinin əsaslarını U.Hacıbəyovdan öyrənmişdir. A.Zeynalı Bakı Türk İşçi Teatrı musiqi şöbəsinin müdiri (1929-1931), Azərb. Proletar Musiqiçilər Birliyinin sədri (1931) olmuş, Moskva və Leningradda (indiki Sankt-Peterburq) Azərb. musiqisindəndən ibarət konsertlər təşkil etmişdir. A.Zeynalı Azərb. musiqi mədəniyyəti tarixində bir sıra yeni janrın (mimli romans, uşaq musiqisi və s.), ilk kamera-vokal, instrumental, simfonik əsərlərin yaradıcısı kimi daxil olmuşdur. O, "Ölkəm", "Sual", "Sərhəddi", "Sual" romanslarının, "Fraqmentlər" simfonik süitasının, "Uşaq süitası"nın, fortepiano üçün "Çahargah" pvesinin, skripka və fortepiano üçün "Müğamsayğı" pvesinin

Azaf Zeynalı, bəstəkar

müəllifidir. Azərb. musiqi folklorunun toplanmasında A.Zeynalının mühüm xidmətləri olmuş, o, 50-ə yaxın xalq mahnısını nota köçürmüşdür. A.Zeynalı 1928 ildən ADK nəzdindəki musiqi məktəbində musiqi nəzəriyyəsinin dərslər demişdir. Bəstəkarlardan Q.Qarayev, C.Hacıyev, T.Quliyev, Z.Bağirov onun sinfində oxumuşlar. "İbtidai not savadı" (1931) dərslərinin müəlliflərinəndən biri olmuşdur. ADMM - İndiki BMK) Asaf Zeynalının adını daşıyır.

ZEYNALOV Bəhrəm Mahmud oğlu (24.12.1926, Bakı - 25.05.1998, Bakı) - balaban və klarnet ifaçısı, əməkdar artist (1982). 1938-1942 illərdə ADMM-də balaban sinfində təhsil almışdır. 1940 ildən Səid Rüstəmov ad. Azərb. x.ç.ə. orkestrinin solisti, balaban, klarnet, zurna alətlərinin ifaçısı olmuşdur. Azərb. muğamlarını və bəstəkar əsərlərini balabanda xüsusi bir üslamla və şovqla ifa edirdi. AzTR Fondunda balabanda ifa etdiyi instrumental muğamların mənzum yazısı saxlanılır. 1957-1971 illərdə ADMM-də muğamdan dərslər demişdir.

ZƏLZƏL Mansur ibn Cəfər ad-Darib (vəfatı 791) - arəb musiqişünası, ud ifaçısı. İbrahimi Məsulinin şagirdi olmuşdur. Bağdadda sıray musiqişünası kimi tanınmışdır. Ud alətini təkmilləşdirmiş, onun səssizsinə neytral interval artırırmışdır ki, bu da musiqi tarixində "zəlzəl tersiyası" adı ilə daxil olmuşdur.

ZƏMİN-XARA (farsca: qayalıq yer, tikanlı torpaq) - muğam şöbəsi. I. XIX əsrdə "Rast" dəstgahında "Mansuriyyə" ilə "Rak-hisar" arasında; "Rahab" dəstgahında "Bivətə-Qacar" ilə "Mayə-rənnəhr" arasında; "Çahargah" dəstgahında "Mansuriyyə" ilə "Mavorənnəhr" arasında verəlgən şöbə; 2. Müasir dövrdə "Şur" muğamında "Somay-i-gəms" dən sonra oxunan şur. Musiqi məzmunu son dərəcə vənqli, işğilli və təvəzi xarakterə malikdir. Məhz buna görə də dini ayinlərdə oxunan mərsəlyələr və minacət əsərləri ilə "Zəmin-xara" və əsaslanır.

ZƏNGİ-ŞÜTÜR (və ya zəngi şötür, farsca: döyənəndən boyundandır aslan zəngi) - muğam şöbəsi. Bir sıra muğamların tərkibinə daxildir: "Rast", "Dugah", "Mahur-Hindi" dəstgahlarının sonuna da "Əraq" ilə "Rak" arasında verəlgən şöbə. "Çahargah" və "Nova" dəstgahlarında "Əşirən" ilə "Korkuki" arasında ifa olunur.

ZƏNGULƏ (farsca: zəngitov, xirdə zəng) - I. Orta əsrlərdə Şərq xalqlarının klassik musiqisini əsasını təşkil edən 12 muğamdan biri; 2. Muğam oxumasında melodiyanın zənginləşdirilməsi.

üçün geniş istifadə olunan bəzək usulu; xanənda tərəfindən oxunan melodiyada ayrı-ayrı səsin yüksəklik etibarilə ona ən yaxın qonşu səslərlə növbələndirilməsinə əsaslanır.

ZƏRB (vurgu) – 1. İki cismin bir-biri ilə toqquşması nəticəsində əldə edilən səs; 2. İki ya da bir neçə bir bərabərdə, bir ölçüdə, bir qararda olan hərəkətin əmələ gətirdiyi vuruğu; 3. Bir-birinin ardınca gələn vəznil, müntəzəm, səlis və ahəngli vurguların təklidə hər birisi.

ZƏRB MUSIQI ALƏTLƏRİ – səsləndirilməsi zərb vurmaq vasitəsi ilə əldə edilən musiqi alətləri: *daira, dof, qaval, nağara, tabil*.

ZƏRBİ MUĞAM – Azərb. şifahi ənənəli professional musiqisində vokal-instrumental janr. Zərb müğamların yaranması, təşəkkülü və inkişafı xanənda və sazənda ansambllarının ifaçılığı ilə sıx bağlı olmuşdur. Zərb müğamlarda vokal improvizasiya müntəzəm təkrarlanan ritmik fiqurasıya fonunda ifa olunur: instrumental müşayiət melodiyanın quruluşunun əsasını təşkil edir və onun vəzn-ritm xüsusiyyətlərini müəyyənləşdirir. Instrumental müşayiət döyüq və səbir ölçülü musiqidən, vokal isə ritmik cəhətdən sərbəst improvizasiya əsasında ifa olunan muğamdan ibarətdir. Zərb müğamların mətnində klassik şeirlərin qəzəllərindən, həmçinin bayatı və qəsmalardan istifadə olunur. Azərb. muğam ifaçılığı təcrübəsində geniş yayılmış zərb müğamları: "Heyratı", "Mənsuriyyə", "Səmayı-Səms", "Maani", "Ovsarı" ("Əfsarı"), "Arazbəri", "Heydər", "Qarabağ şikəstəsi", "Kəsmə şikəstəsi", "Şirvan şikəstəsi" və s.

"Heyratı-Kabil" zərb müğami qrupunun valinin ehtəsi

ZƏRDÜŞT ("Avesta" da – Zaratuştra; qədim yunan və latın müəlliflərində – Zoroastri) – ənənəyə görə, peyğəmbər, islahatçı, zərdüştiliyin banisi. Avestanın qədim hissələrində Zərdüşti real şəxsiyyət kimi çıxış edir. Alimlərin fikrincə, müəllifi Zərdüşti olan Qatalarda Zərdüşti ailəsi, dostları, düşmənləri, öz qaçqınlı olan və öz ideallarının tənəhsəsi uğrunda mübarizə aparan canlı insandır. İlk əvvəl insan və müəllim kimi çıxış edən Zərdüşti xeyli sonra Avestada müqəddəsləşdirilmiş, fəvqəltəbii cəhətlərə malik möcüzə yaradan əsətiri və əfsanəvi qəhrəmana çevrilmişdir. Zərdüşti öz təlimində dünyanın inkişafı prosesində əsas mühüm yer vermişdir. Onun dini sistemində Ahura Mazda ali Allah elan edilir, dünya ədalətinin simvolu kimi çıxış edən oda sitayiş ritualda əsas rol oynayır. Zərdüştin ideyaları onun ardıcılılarına, qədim dövrün bir çox alimlərinə – Platona, Aristotela və b. güclü təsir göstərmişdir. Zərdüştilik – Azərb., İran, Orta Asiya, Əfqanıstan və Ön Asiyanın bir sıra vilayətlərində yayılmış, qədim dövrün, erkən orta əsrlərin ən mühüm dinlərindən birinə çevrilmişdir; onun müqəddəs kitabı "Avesta" Midiya, sonralar isə fars kəlinlərinin, maqların müqəddəs kitabı olmuşdur. Hazırda zərdüştilik İranda göbrlər, Hindistanda parsılar arasında qalmaqdadır. Zərdüştilik problemləri müasir dövrdə də alimləri maraqlandırmaqdadır.

ZİL – Azərb. musiqisində yuxarı registr.

ZİL SƏS – yuxarı səs, yüksək səs, nazik səs.

ZİL ŞÖBƏ – muğamın mayasından bir oktava yuxarıda qurulan şöbə; muğam dəstəghədə inkişafın yüksək mərhələsində səslənən şöbələr; yüksək registrdə "Maya" şöbəsinin variantlı şəkildə ifa olunmasına əsaslanır.

ZİR – 1. Musiqi alətinə qoşulan simlərdən ən naziyi; 2. Ud musiqi alətində dördüncü sim (2-ci oktavanın mi-bemolu).

ZİR-QEYSƏRAN – orta əsrlərdə muğam guşəsi.

ZİRƏFKƏND – 1. Orta əsrlərdə Şorq xalqlarının klassik musiqisinin əsasını təşkil edən 12 muğamdan biri. 2. Müasir dövrdə muğam şöbəsi. "Mahur" dəstəghəndə "Fili" ilə "Əbul" arasında yerləşən şöbə.

ZİRKEŞ – "Şur" dəstəghənin əvvəlində ifa olunan kiçik bir guşə.

ZİRVƏ – 1. İntervalın zirvəsi – intervalın yuxarı

rıda yerləşən səsi. 2. Melodiyanın zirvəsi – melodiyanın hərəkət xəttində ən yüksək səs.

Ramiz Zöhrabov, musiqişünas

ZÖHRABOV Ramiz Fərzulla oğlu (02.05.1939, Bakı) – musiqişünas, sənəşünaslıq doktoru (1995), professor (1992), əməkdar incəsənət xadimi (1990), xalq artisti (2008). ADK-ni musiqişünaslıq ixtisası üzrə bitirmişdir. BMA da Azərb. xalq musiqisinin tarixi və nəzəriyyəsi kafedrasının müdiri. 1990 ildən ABF-nin İdarə Heyətinin katibidir. R.Zöhrabovun elmi yaradıcılığı olduqca genişdir. O, uzun illərdir ki, şifahi ənənəli Azərb. professional musiqisinin problemləri ilə məşğul olur. Muğamın tarixi və nəzəri problemlərinin tədqiqatçısı kimi tanınmışdır. Elmi, elmi-kütləvi, publisistik əsərlərin, o cümlədən 20-dən artıq kitab və dosliklərin, 300-dən artıq elmi, elmi-publisistik məqalənin müəllifidir. Əsas əsərləri: "Azərbaycan təsnifləri" (Moskva, 1983; Təbriz, 1991); "Muğam" (Bakı, 1991); "Azərbaycan muğamının nəzəri problemləri" (Bakı, 1992); "Çaharqah muğamının nəzəri əsasları" (Bakı, 2000); "Rast muğam dəstəghənin nəzəri əsasları" (Bakı, 2002); "Zərb müğamları (musiqi-nəzəri tədqiqat)" (Bakı, 2004); "Azərbaycan rəngləri" janr, lad-muqam və melodik xüsusiyyətlərin tədqiqatı" (Bakı, 2006) və s. 1971 ildən televiziya da "Muğam haqqında söhbətlər", "Xalq musiqisi inciləri", "Musiqi kollektivlərimiz", "Xalq musiqisi xoş-nəsinəndən", "Bostəkərlərimizin portretləri", "Poeziya və musiqi" kimi stilisə verilişlərin müəllifi və aparıcısıdır. "Muğam televiziya müsabiqələri"nin münisiflər heyətinin üzvü olmuşdur.

ZURNA (sur – böyük ziyafət, toy, düyün + navi – Azərb. qədimdən geniş yayılmış nəfəslə çalınan musiqi aləti; əsasən qoz, yaxud orik ağacından hazırlanır. Konusvari gövdəsinin ən tərəfində 7, arxa tərəfində bir delik var ki, bunlar lazımı vaxtda barmaqlarla örtülüb açılır. Əlavə olaraq, zurnanın ağız tərəfində kəkələnməsi üçün daha bir delik açılır. Zurnanın müşayiəti iki nazik, vonulmuş qarğı parçasından düzəldilir. Diapazonu kiçik oktavanın si bemol səsindən üçüncü oktavaya do səsə qədərdir; güclü və zil səslə ələdir. Qara zurna, cürə zurna, asəti zurna, ərəbi zurna, səməi zurna, şöbəli zurna kimi bir çox müxtəlif növləri var. Azərb. 2 zurnaçı (usta və dəmkəşi) və nəğarəçidən ibarət ansambli geniş yayılmışdır. XX əsrdə Ələt şəh. Şəkili muğamların zurnada məharətli ifaçısı kimi tanınmışdır.

ZÜ TUTMAQ – bax: Dömsək.

ZÜXMƏT (təzəbi – nuzrab; təbil) ağıca.

ZÜLALOV Əbdülbəqir Kərbəlayi Əli oğlu (təxəllüsü "Bulbulcan", 1841, Şirvan – 1927, Bakı) – xanənda. Azərb. xanəndəlik məktəbünün görkəmli nümayəndəsi. İlk musiqi təhsilini Şirvanlı Xərrat Qulunun məktəbində almış. Qarabağ, Gəncə, Şəki və s. yerlərdə xanəndəlik etmişdir. 1876-1920 illərdə Tiflisdə yaşamışdır; burada teatr tamaşaları fasilələrdə və konsertlərdə, müxtəlif məclislərdə oxumuşdur. Ə.Zülov geniş diapazonlu, məlahətli səsə, güclü rənglərlərə malik sənətkar idi. Onun yaradıcılığı Cəbbar Qarayədi oğlu, Ələsgər Abdullayev, Seyid Şuşinski və b. xanəndələrə təsir göstərmişdir. 1920 ildən Bakıya köçmüş, "Qısa müddətli Şorq musiqisi kursları"nda "Şorq konservatoriyası", 1923 ildən Azərb. Dövlət Türk Musiqi Məktəbində muğamdan dərş demişdir.

ZÜMZÜMƏ – bəyanlığın havam və yağ səslə oxunmaq. Çox vaxt musiqinin məcləvəsini mənimsəmək prosesində istifadə olunan üsullardan biri. ■

Zürmə
Azərbaycan Musiqi Məcləvəsi
Dövlət Mədəniyyət Mərkəzi

BİBLİOQRAFİYA

1. Abasova E. Kurban Primov. Moskva, 1963.
2. Abasova E. Said Rüstəmov. Bakı, 1973.
3. Abasova E. Uzeir Qadjiqəkov. Bakı, 1974.
4. Abasova E. Tənist Bəxram Mənsurov. Moskva, 1977.
5. Abasova E., Kəsimov K. Qərki musikalnoqo iskusstva sovetsoqo Azərbaycan. Bakı, 1970.
6. Abdullayeva S. Azərbaycan xalq çalğı alətləri. Bakı, 2002.
7. Abdullayeva S. Azərbaycan folklorunda çalğı alətləri. Bakı, 2007.
8. Abdullayeva Z. Ecazkar sənətkar. Bakı, 2007.
9. Abdullazadə G. Qədim və orta əsrlərin musiqi mədəniyyəti: tarixi-fəlsəfi təhlil. Bakı, 1996.
10. Abdullazadə Q. Filososfəyaya suqnost muqəmə. Bakı, 1983.
11. Abdurəxman Djami. Traktat o muzike. (pərevod s pərsidskoqo A. Boltdireva. Redaksiya i kommentarii V.M. Belyayeva). Təşkənt, 1960.
12. Aqayeva S. Əbdulkədir Məraqi. Bakı, 1983.
13. Aqayeva X. Uzeir Qadjiqəkov. Bakı, 1955.
14. Anar. Mudrost kovra. Bakı, 1988.
15. Antiqnaya musikalnaya estetikə. Moskva, 1961.
16. Aşafeyev B. Musikalnaya forma kak proses. Moskva, 1971.
17. Aşafeyev B. O narodnoy muzike. Moskva, 1987.
18. Azərbaycanşkaya Qosudarstvennaya Konservatoriya imeni Uzeira Qadjiqəkova. Bakı, 1974.
19. Azərbaycan xalq musiqisi. Qərklər. (muəlliflər: İşazadə Ə., Eldarova Ə., İsmayilzadə R., Məmmədov N., Zöhrəbov R., Hüseynli B.). Bakı, 1981.
20. Azərbaycan xalqəsi. 2 cildə. Bakı, 2007.
21. Azərbaycan milli ensiklopediyası. Azərbaycan. (Redaksiya heyətinin sədr İ. Əliyev). Bakı, 2007.
22. Azərbaycan sovet ensiklopediyası. 10 cildə (baş redaktor C. Quliyev). Bakı, 1976-1987.
23. Babayev E. Ritmikə Azərbaycanşkəqo destqyaxə. Bakı, 1990.
24. Babayev E. Azərbaycan muqəmə dəstqəllərinin ritmik tonasiya problemləri. Bakı, 1996.

25. Babayev E. Ənənəvi musiqimiz. Muşahidələr və mülahizələr. Bakı, 2000.
26. Baqrova S. Azərbaycanşkəy muqəmə. Statyu, işlədovaniya, dokladi. I tom. Bakı, 2007.
27. Baqrova S. Azərbaycan muqəmə. Məqələlər, məruzələr, tədqiqatlar. II cild. Bakı, 2007.
28. Belyayev V. Musikalnaya kultura Azərbaycan. / Qərki po istorii muziki narodov SSSR. Vypusk 2. Moskva, 1963.
29. Belyayev V. O muzikalnom folklore i drevney pismennosti. Moskva, 1971.
30. Bertels E. Velikiy azərbaydjanskiy poet Nizami. Epoxə, jzn, tvorçestvo. Bakı, 1940.
31. Bertels E. Sufizm i sufiyskaya literatura. Moskva, 1965.
32. Bertels E. Izbranniy trudi. Istoriya, literatura i kultura İrana. Moskva, 2006.
33. Bədalbəyli Ə. Qurban Primov. Bakı, 1955.
34. Bədalbəyli Ə. İzlənil-monoqrafik musiqi luqəti. Bakı, 1969.
35. Bəlbül. Seçilmiş məqələ və məruzələri. AEA-nın nəşri, Bakı, 1968.
36. Cəfərov C. Həqiqət Rəzayeva. Bakı, 1957.
37. Çaytənyə Devə B. İndiyəşkəyə musiqi. Moskva, 1980.
38. Dədəqzadə K. Znakovaya sistema dastanə. Bakı, 2004.
39. Dəukəyeva S. Filosofoya muziki Abu Nasra Muxəmmədə Al-Farəbi. Almatı, 2002.
40. Dilibəzi M. Bəkinin musiqi həyatı (XIX əsrin ikinci yarısı – XX əsrin əvvəlləri). Bakı, 2007.
41. Dolqanskiy A. Kratkiy muzikalniy stovar. Leningrad, 1964.
42. Dürniq Jeən. La musique traditionnelle de l'Azerbaïdjan et la science des muqəməs. Baden-Baden, 1988.
43. Eferdiyeva İ. Vəşif Adiqəzalov. Bakı, 1999.
44. Eldarova Ə. Azərbaycan aşiq sənəti. Bakı, 1996.
45. Əbdülqəsimov V. Azərbaycan tarixi. Bakı, 1989.
46. Əbdülqəsimov V. Ansambli və orkestrlərdə tarixi yeri. Bakı, 1991.
47. Ədəbiyyətşünəşliq terminləri luqəti. Bakı, 1978.
48. Əhmədov T. XX əsr Azərbaycan yazıçıları. Ensiklopedik məlumat kitabı. Bakı, 2004.
49. Əfəndiyev T. Azərbaycan mədəniyyəti və incəsənəti. Bakı, 2002.
50. Əmirov F. Musiqi düşüncələri. Bakı, 1971.
51. Əliyev Ə. Rəsmli musiqi tarixi. (Transliterasiyası, tədqiqi və luqətin tərtibçisi A. Xəlilova). Bakı, 2001.
52. Əliyeva F. Musiqi tariximizin səhifələri. Bakı, 2003.
53. Əliyeva F. XX əsr Azərbaycan musiqisi: Təix və Zəmanlə uz-uzə. Bakı, 2007.
54. Əlizadə F. Qara Qarayev. Bakı, 1997.
55. Fərxədovə S. Muqə – monodiya kak tip mşlənnyə. Bakı, 2001.
56. Fətullah Şirvani. Musiqi məccəlləsi. (Ərəbi dillərdən tərcümə edən: Ə. Əmirəhmədov, İxtisas redaktoru, ön söz və şərhlərin müəllifi Z. Səfərova). Bakı, 2006.

57. Hacıbəyov Ü. Əsərləri. Dörd cüddə. AEA-nin nəşri. I cild – Bakı, 1964; II cild – Bakı, 1965; III cild – Bakı, 1968; IV cild – Bakı, 1968.
58. Hacıbəyov Ü. Azərbaycan xalq musiqisinin əsasları. Bakı, 1945. Dördüncü nəşri: Bakı, 1985.
59. Hacıbəyli Ü. Azərbaycan türklərinin musiqisi haqqında. (Təqdim edən, ön söz və lüğətin müəllifi F.Əliyeva). Bakı, 2005.
60. Heydər Əliyev mədəni irsimizin keşiyində. Bakı, 2001.
61. Həsənova C. Azərbaycan bəstəkarlarının əsərlərində milli ləhənlərin təzahürü. Bakı, 2004.
62. Hüseynov R. Mən ikinci gecə. Bakı, 1988.
63. XX əsr Azərbaycan musiqisi. Məqalələr toplusu. Bakı, 1994.
64. XX əsr Azərbaycan musiqi mədəniyyəti tarixinin qaynaqları. 3 cüddə (Toplayanı və tərtib edən, giriş məqaləsinin, qeydlərin, lüğət və adlar göstəricisinin müəllifi F.Əliyeva). I kitab (1901-1911). Bakı, 2005; II kitab (1911-1917). Bakı, 2005; III kitab (1918-1920). Bakı, 2006.
65. İmrani R. Azərbaycan muğam janrının yaranması və inkişaf tarixi. Bakı, 1994.
66. İmrani R. Muğam tarixi. Bakı, 1999.
67. İskusstvo Azerbaydjana. Sbornik statey. Bakı, 1949.
68. İskusstvo Azerbaydjanskoqo naroda. M.-L., 1938.
69. İslam. Entsiklopedičeskiy slovar. Moskva, 1991.
70. İsmayilov M.S. Azərbaycan xalq musiqisinin janrları. Bakı, 1984.
71. İsmayilov M.S. Azərbaycan xalq musiqisinin məqam və muğam nəzəriyyəsinə dair elmi metodik əsərlər. Bakı, 1991.
72. İsmaylova Q. Müslim Məqomayev. Bakı, 1975.
73. İsmayilzadə R. Azərbaycan musiqi rəngləri. Bakı, 1985.
74. İsmayilzadə R. Nizaminin musiqi dünyası. Gəncə, 2004.
75. İstoriya Azerbaydjanskoy muziki. (avtor E.Abasova, S.Kasimova və dr.). Bakı, 1992.
76. İz sokrovışnitsi rukopisey Azerbaydjana. Bakı, 1983.
77. Kadıмова J. Voprosi muzikalnoqo vospitaniya v tvorçeskom nasledii azerbaydjanskix prosvetiteley kontsa XIX – naçala XX vekov. Bakı, 1995.
78. Kadjar Ç. Staraya Şuşa. Bakı, 2007.
79. Kasımova S. İz istorii azerbaydjanskoy openi i baleta (1908-1988). Bakı, 2006.
80. Kazimov N. Umumtəhsil məktəblərində muğamların tədrisi məsələləri. Bakı, 2000.
81. Kazimov N. Səid Rüstamov. Bakı, 2007.
82. Kazimov N. Musiqi Kolleci - 110. Bakı, 2008.
83. Kazımova L. Qazəli Füzuli v azerbaydjanskoy muzike. Bakı, 1997.
84. Karimov K. Azərbaycan xalq çalğı alətləri orkestri. Bakı, 1959.
85. Karimov M. Azərbaycan musiqi alətləri. Bakı, 2003.
86. Konrat I. Zapad i Vostok. Statyi. Moskva, 1972.
87. Krımskiy A. Nizami i yeqo sovremenniki. Bakı, 1981.
88. Qadıjbekov U. O muzikalnom iskusstve Azerbaydjana. Bakı, 1966.
89. Qasimli M. Aşiq sənəti (Qaynaqlar, tarixi yaranışı və mühitləri). Bakı, 1996.

90. Qryunberq P. İstoriya naçala qramzapisi v Rossii. Moskva, 2002.
91. Qruber R. İstoriya muzikalnoy kulturi s drevneyxix vremen do kontsa XVI v. t. I. M.-L. 1941.
92. Quliyev O. Azərbaycan xalq çalğı alətləri orkestri. Bakı, 1980.
93. Quliyev T. Əruz və qafiyəşünaslıq tarixi. Bakı, 1998.
94. Literaturniy entsiklopedičeskiy slovar. Moskva, 1987.
95. Maestro Bülbül. Dokladniye. Vstupleniya. Pisma (1931-1961 q.q.). Bakı, 2007.
96. Makomi, muqamı i sovremennoye kompozitorskoye tvorçestvo. Taşkent, 1978.
97. Məxmudova Q. Qəzəzisi i evolyusiyası ostonatnosti v azerbaydjanskoy muzike. Bakı, 2006.
98. Məxmudova Ş. Tematizm azerbaydjanskoqo muqama. Bakı, 1997.
99. Məmedov T. Traditsionniye napevi azerbaydjanskix aşiqov. Bakı, 1988.
100. Məmedova R. Problemi funktsionalnosti v azerbaydjanskom muqame. Bakı, 1989.
101. Məmedova R. Muzikalno-estetičeskiye osobennosti azerbaydjanskix muqamov. Bakı, 1987.
102. Məmedova R. İz istorii azerbaydjanskoqo muzikalnoqo teatra. Bakı, 238.
103. Mansurov B. Xatirələr. (Tərtibçilər: M.Mansurova, E.Mansurov). Bakı, 2003.
104. Mansurov E. Muğam düşüncələrim. Bakı, 1985.
105. Mansurov E. Mansurovi. İstoriya rəda. Bakı, 2006.
106. Mədəniyyətimizin və mədəni icmalarımızın hamisi. Heydər Əliyev Fondunun və Azərbaycan Mədəniyyətinin Dostları Fondunun prezidenti, YUNESKO və İSESKO-nun Xoşməramlı səfiri, Milli məclisin deputatı, Azərbaycanın birinci xanımı Mehriban Əliyevanın mədəniyyət sahəsində fəaliyyəti. Dövrü matbuat materialları əsasında tərtib edilmişdir (1995-2007). Bakı, 2007.
107. Məmmədov T. Azərbaycan xalq – professional musiqisi: aşiq sənəti. Bakı, 2002.
108. Məmmədov V. Muğam, söz, ifadə. Bakı, 1981.
109. Məmmədov V. Havalənsin Xanın səsi. Bakı, 1971.
110. Məmmədova R. Muğam – sonata qovşağı. Bakı, 1989.
111. Məmmədova R. Azərbaycan muğamı. Bakı, 2002.
112. Mir Möhsün Nəvvab. Avropa ibtidai musiqi savadı dərsləri (farscadan tərcümə, ön sözün və şərtlərin müəllifi G.Şamilli). Bakı, 1995.
113. Mirzə bəy. Musiqi risaləsi (farscadan tərcümə, ön sözün və şərtlərin müəllifi G.Şamilli). Bakı, 1995.
114. Mirzəyev Z. Azərbaycan qəmonu. Bakı, 2005.
115. Musayev R. Qarabağ xanəndəlik sənəti. Bakı, 2003.
116. Muzika narodov Azii i Afriki. Vıpusk 5. Moskva, 1987.
117. Muzikalnaya entsiklopediya. 6 t. (Qlav. red. Y. Keldış). Moskva, 1973 – 1982.
118. Muzikalniy entsiklopedičeskiy slovar. Moskva, 1990.
119. Muzikalnaya estetika stran vostoka. Moskva, 1967.
120. Nəcəfzadə A. Azərbaycan çalğı alətlərinin izahlı lüğəti. Bakı, 2004.
121. Naroditskaya I. Song from the Land of Fire. Continuity and Change in Azerbaijan Mugham. New York & London, 2003.
122. Nizomov A. Sufizm v kontekste muzikalnoy kulturi narodov Tsentralnoy Azii. Duşanbe, 2000.

123. Oçerki istorii arabskoy kulturi V-XV vv. Moskva, 1982.
124. Üzeyir Hacıbəyov ensiklopediyası. (red. N İbrahimov). Bakı, 2007.
125. Professionalnaya muzika ustnoy traditsii narodov Blizneqo i Sredneqo Vostoka i sovremennost. Sbornik materialov Mejdunarodnoqo muzikovedçeskoqo simpoziuma (Samarkand, 1978). Taşkent, 1981.
126. Paşayev M.C. Ədəbiyyatşünaslığın əsasları. Bakı, 1988.
127. Paşayev M.C., Hüseynov F. Azərbaycan ədəbiyyatı tarixi. 3 cildə. Bakı, 1957.
128. Paşayeva Y. Əfrasiyab Badalbaylı və Azərbaycan xalq musiqisi. Bakı, 2002.
129. Reysner M. Persidskaya İropeyçeskaya poeziya X – naçala XIII veka. Moskva, 2006.
130. Rəhmanlı Ə. Qarmon ifaçılığı sənəti və onun Azərbaycanda tədrisi. Bakı, 2008.
131. Rəhmatov Ə. Əhməd Bəxıxanov. Bakı, 1977.
132. Russkiye pisateli ob Azerbaydjanı. Bakı, 1949.
133. Rüstamov S. Tar məktəbi. Bakı, 1935; təkrar nəşrlər – 1974, 1994.
134. Sadokov R. Muzikalnaya kultura drevneqo Xorezma. Moskva, 1970.
135. Sarabskiy A. Stanovleniye i razvitiye azerbaydjanıkoqo muzikalnoqo teatra. Bakı, 1968.
136. Seyidova S. Qədim Azərbaycan marasim musiqisi. Bakı, 1994.
137. Semyonov A. Sredneaziatskiy traktat po muzike Darvişa Ali (XVIII vek). Taşkent, 1946.
138. Safarova Z. Üzeyir Hacıbəyovun elmi irsində nəzəri problemlər. Bakı, 1985.
139. Safarova Z. Safiəddin Urməvi. Bakı, 1995.
140. Safarova Z. Əbdülcədir Marağalı. Bakı, 1997.
141. Safarova Z. Qədim Azərbaycan musiqi terminləri lüğəti. Bakı, 1997.
142. Safarova Z. Azərbaycanın musiqi elmi (XIII–XX əsrlər). Bakı, 1998.
143. Safiəddin Urməvi. Kitabül-ədvər. (Ərəb dilindən tərcümə edən: M. Paşayev, ixtisas redaktoru, ön söz və şərhlərin müəllifi Z. Safarova). Bakı, 2006.
144. Safiəddin Urməvi. Kompozisiya nisbətləri və ritm haqqında Şərafiyyə risaləsi. (Ərəb dilindən tərcümə edən: M. Əzizov, ixtisas redaktoru, ön söz və şərhlərin müəllifi Z. Safarova). Bakı, 2006.
145. Sovetskiy entsiklopediçeskiy slovar. Moskva, 1984.
146. Sufizm v kontekste musulmanskiy kulturi. Moskva, 1989.
147. Şuşinski F. Azərbaycan xalq musiqiçiləri. Bakı, 1985.
148. Şuşinski F. Cəbbər Qaryəjdü oğlu. Bakı, 1964.
149. Şuşinski F. Sadiqçan. Bakı, 2007.
150. Taqizadə A. Niyazi. Bakı, 2002.
151. Traditsii muzikalnix kultur narodov Blizneqo i Sredneqo Vostoka i sovremennost. Sbornik materialov Vtoroqo Mejdunarodnoqo simpoziuma (Samarkand, 1978). Moskva, 1987.
152. Təhmizqızı S. Sənətin Əliovsət zirvəsi. Bakı, 2007.
153. Tərbiyət M. Dənışməndani-Azərbaycan. Görkəmli elm və sənət adamları. Bakı, 1987.

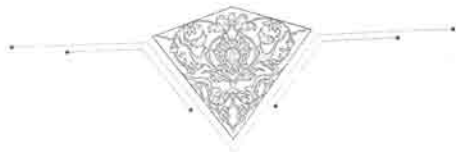
154. Vinqradov V. Uzeir Qadibekov i azerbaydjanıskaya muzika. Moskva, 1938.
155. Vinqradov V. Muzika Sovetskoqo Vostoka (ot unisona k polifonii). Moskva, 1968.
156. Vinqradov V. Mir muziki Fikreta. Moskva, 1983.
157. Vinqradov V. Klassiçeskiye traditsii iranskiy muziki. Moskva, 1982.
158. Yanof Şipos. Azərbaycan el havaları musiqisinin ilkin qaynaqlarında. Bakı, 2005.
159. Yekta bəy Rauf. Türk musiqisi. İstanbul, 1986.
160. Zoxrabov R. Azerbaydjanıskiyə təsnifi. Moskva, 1983.
161. Zoxrabov R. Teoretikçeskiye problemi azerbaydjanıkoqo muqama. Bakı, 1992.
162. Zöhrabov R. Muğam. Bakı, 1991.
163. Zöhrabov R. "Çahargah" muğamının nəzəri əsasları. Bakı, 2000.
164. Zöhrabov R. "Rast" muğam dastgahının nəzəri əsasları. Bakı, 2002.
165. Zöhrabov R. Azərbaycan modal musiqisi. Tehran, 1999.
166. Zöhrabov R. Bəstəkarlarımızın portreti. Bakı, 1997.
167. Zöhrabov R. Şifahi ənənəli Azərbaycan professional musiqisi. Bakı, 1996.
168. Zöhrabov R. Bəstəkarlarımız haqqında söz. Bakı, 1996.
169. Zöhrabov R. Zərbi-muğamlar (musiqi-nəzari tədqiqat). Bakı, 2004.
170. Zöhrabov R. Azərbaycan rəngləri (janr, lad-mağam və melodik xüsusiyyətlərin tədqiqi). Bakı, 2006.

Ənanəvi sazımlar dastası

NOTOQRAFIYA

1. Azərbaycan türk el nağmaları. Not yazısı Ü.Hacıbəyov və M.Maqomayevindir. Bakı, 1927. Təkrar nəşri – Bakı, 1985.
2. 50 Azərbaycan xalq mahnısı. Cəbbar Qaryağdıoğlu'nun ifasından. Not yazısı S.Rüstəmovundur. Bakı, 1938.
3. Azərbaycan xalq mahnıları. Not yazısı S.Rüstəmovun, F.Əmirovun, T.Quliyevindir. Redaktor Bülbül Məmmədov. 2 cildə. I cild – Bakı, 1954; II cild – Bakı, 1956. Təkrar nəşri: I cild – 1980, II cild – 1981.
4. Azərbaycan xalq mahnıları. Not yazısı S.Rüstəmovundur. Bakı, 1967.
5. Azerbaydjanskije liriceskiye narodniye pesni. Sostavitel D.Məmedbəkov. Bakı, 1965.
6. Azərbaycan xalq mahnıları. 2 cildə. Tərtib edən S.Kərim. Bakı, 2006.
7. Azərbaycan rəqs havaları. Not yazısı S.Rüstəmovundur. Bakı, 1937.
8. Azərbaycan xalq rəqsləri. Not yazısı T.Quliyev, Z.Bağirov, M.İsmayılov. Bakı, 1951.
9. Azərbaycan aşiq havaları. Not yazısı S.Rüstəmovundur. 4 dəftərdən ibarət. Bakı, 1938.
10. Azərbaycan dirinji və rəngləri. Not yazısı E.Mansurov, A.Kərimovundur. Bakı, 1986.
11. Azərbaycan dəraməd və rəngləri. Not yazısı E.Mansurovundur. Bakı, 1984.
12. Azərbaycan qadim el havaları. Not yazısı E.Mansurovundur. Bakı, 1990.
13. Azərbaycan xalq rəqsləri. Not yazısı R.Bəhmanlinindir. Bakı, 2002.
14. Azərbaycan xalq musiqisinin antologiyası. 10 cildə:
 - I cild. Azərbaycan xalq mahnıları. Bakı, 2003;
 - II cild. Azərbaycan xalq rəqsləri. Bakı, 2003;
 - III cild. Azərbaycan muğamları və rəngləri. Bakı, 2004.
 - IV cild. Azərbaycan muğamları və rəngləri. Bakı, 2005.
 - V cild. Azərbaycan muğamları və zərbi muğamları. Bakı, 2005
 - VI cild. Azərbaycan təsnifləri, dəraməd, dirinji və rəngləri, qadim el havaları, muğamlar və zərbi muğamlar. Bakı, 2006.
 - VII cild. Azərbaycan aşiq musiqisi. Bakı, 2007.
15. Bakıxanov Ə. Azərbaycan xalq rəngləri. Bakı, 1964.
16. Bakıxanov Ə. Azərbaycan ritmik muğamları. Bakı, 1968.
17. Bakıxanov Ə. Muğam, mahnı, rəng. Bakı, 1975.
18. Bağirov Z. "Düğah" muğamı. Bakı, 1936.
19. Dəmirov T. Rənglər və rəqslər. Bakı, 1961.
20. Əsədullayev A. "Bayatı-Şiraz" və "Hüməyün". Bakı, 2003.
21. Əsədullayev A. "Rast", "Çahargah". Bakı, 2005.
22. Əsədullayev A. "Şur", "Segah-Zabul", "Şüstar". Bakı, 2006.
23. Hüseynli B. Azərbaycan xalq rəqs melodiyaları. I dəftər. Yalılı. Bakı, 1965.
24. Hüseynli B. Azərbaycan xalq rəqs melodiyaları. II dəftər. Hələy. Bakı, 1966.
25. İsazadə Ə. və Məmmədov N. Azərbaycan xalq mahnıları və oyun havaları. Bakı, 1975.
26. İsazadə Ə. və Məmmədov N. Azərbaycan xalq mahnıları və oyun havaları. Bakı, 1984.
27. Quliyev T. "Rast" muğamı. Bakı, 1936.
28. Quliyev T. "Segah" muğamı. Bakı, 1936.
29. Maqomayev M. "Rast" muğamı. Əlyazma. 1928. AMEA-nın Əlyazmalar İnstitutu. M.Maqomayevin şəxsi arxiv.
30. Məmmədov N. Azərbaycan muğamları "Çahargah" və "Hüməyün". Bakı, 1962.
31. Məmmədov N. Azərbaycan muğamları "Bayatı-Şiraz" və "Şur". Moskva, 1962.
32. Məmmədov N. Azərbaycan muğamları "Rast" və "Şahnaz". Bakı, 1963.
33. Məmmədov N. Azərbaycan muğamları "Rahab" və "Segah-Zabul". Bakı, 1965.
34. Məmmədov N. Azərbaycan muğamı "Çahargah". Moskva, 1970.
35. Məmmədov N. Azərbaycan muğam dəstgahı "Rast". Moskva, 1978.
36. Rüstəmov S. Azərbaycan xalq rəngləri. 2 cildə. I cild – Bakı, 1954; II cild – Bakı, 1956.

Muga M ensiklopediyası

Redaksiya heyətinin sədri,
baş redaktor
Mehriban xanım Əliyeva

Redaksiya heyəti:

Arif Babayev
Fərhad Badalbaylı
Tofiq Bakıxanov
Firangiz Əlizadə
Həbil Əliyev
Siyavuş Kərimi
Arif Məlikov
Təriyel Məmmədov - məsul redaktor
Vasim Məmmədaliyev
Zəmfirə Səfərova
Rəmiş Zöhrabov

HEYDƏR ƏLİYEV FONDU

"Musiqi dünyası"® e-mail: info@musiqi-dunya.az
TUTU Design® e-mail: main@tutubooks.az

